

● ● Volume • Cilt: 17 Issue • Sayı: 57 January • Ocak 2022 ●

ÖNERİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ HAKEMLİ DERGİSİ

ONLINE ISSN: 2147-5377

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Öneri – Volume • Cilt: 17 Year • Yıl :29 Issue • Sayı: 57 January • Ocak 2022
Online ISSN: 2147-5377

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi • Owner: Prof. Dr. Mustafa KURT (Rektör • Rector)

Enstitü Adına Sahibi • Owner: Prof. Dr. İclal ATTİLA (Enstitü Müdürü • Director of Institute)

Editör • Editor in Chief

Yalçın LÜLECİ

Editör Yardımcısı • Assistant Editor

Meltem ULUSAN POLAT (Marmara University)

Alan Editörleri • Associate Editors

Besim Bülent BALI, İktisat • Economics (Marmara University)

Ahmet Kemal BAYRAM, Siyaset Bilimi • Politics (Marmara University)

Nuriye GARİPAĞAOĞLU, Coğrafya • Geography (Marmara University)

Kemalettin KÖROĞLU, Tarih • History (Marmara University)

İsmail TAŞPINAR, İlahiyat • Theology (Marmara University)

Ali Murat YEL, Sosyoloji/Antropoloji • Sociology/Anthropology (Marmara University)

Alparslan NAS, İletişim • Communication (Marmara University)

Meltem ULUSAN POLAT, İşletme • Business Administration (Marmara University)

Elif TOPAL DEMİROĞLU, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi • Political Sciences and Public Administration (Marmara University)

Ebru ZEYBEK CEBECİ, Hukuk • Law (Marmara University)

Elif GÖRAL, Maliye • Public Finances (Marmara University)

Editör Kurulu • Editorial Board

Jean-Pierre ALLEGRET (University of Nice Sophia Antipolis)

Ahmet Faruk AYSAN (İstanbul Sehir University)

Ali BALCI (Sakarya University)

Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet University)

Fatma Gülruh GÜRBÜZ (Marmara University)

Zeynep İrem ERDOĞMUŞ (Marmara University)

Isabelle DEPRET (Université Libre de Bruxelles)

Mesut AKDERE (Purdue University, West Lafayette)

Ali M. KUTAN (Southern Illinois University, Edwardsville)

Ahmed MAGHNİ (École Nationale de Commerce et de Gestion de Tanger)

Mehmet UĞUR (University of Greenwich)

Hakan YETKİNER (Izmir University of Economics)

Danışma Kurulu • Advisory Board

Erol ÖZVAR (Marmara University)

Emel PARLAR DAL (Marmara University)

Mustafa KURT (Marmara University)

Özalp VAYVAY (Marmara University)

Philippe GILLES (Toulon University)

Yayına Hazırlama Sorumluları • Responsible for Publication: Rahime Eymen BAKIR - Yasemin KURUCA - Ömer Faruk ÖZCAN - Harun TOPALLAR - Merve Nur ÖZTÜRK - Fatih DURMAZ

Marmara Üniversitesi Yayınevi • Marmara University Press

Adres • Address Göztepe Kampüsü, Kadıköy 34722 İstanbul

Tel • Phone: +90 (216) 777 14 00

Faks • Fax: +90 (216) 777 14 01

E-posta • E-mail: yayinevi@marmara.edu.tr

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü • Marmara University, Institute of Social Sciences

Adres / Address: Göztepe Kampüsü Enstitüler Binası Kat:5 Kadıköy/İstanbul

Tel • Phone: (216) 418 72 42 – Dâhili: 1943-1944

Faks • Fax: (216) 348 34 90

E-Posta • E-Mail: oneridergisi@marmara.edu.tr

Hakemli “ÖNERİ” Dergisi; Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Akademik yayımdır. Altı ayda bir yayımlanır. Dergiye Türkçe ve İngilizce çalışmalar kabul edilir. Dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler yazarlarına aittir ve Editör Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Editör Kurulu, yazının özüne dokunmaksızın gerekli yazım ve cümle değişiklikleri yapma hakkını saklı tutar. Dergiden yapılan alıntılarda kaynak göstermek mecburidir. **DOAJ, EBSCO, ECONLIT, PROQUEST** ve **ULRICHSWEB** Uluslararası İndeksleri ve **ULAKBİM** Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

“ÖNERİ” is a peer-reviewed and biannually published scientific journal of Marmara University Institute of Social Sciences. ÖNERİ accepts articles both in English and Turkish. The views expressed in published articles are those of the authors and should not be attributed to the Editorial Board. The Editorial Board reserves the right to make grammatical changes as may be necessary without changing the substance of the paper. The published articles in ÖNERİ cannot be used without being cited. The journal is indexed in **DOAJ, EBSCO, ECONLIT, PROQUEST, ULRICHSWEB,** and **ULAKBİM** Humanities & Social Sciences Index.

İçindekiler • Contents

Yönetimden • Institue's Notes	V
Editör'den • From Editor.....	VI

BANKACILIK / BANKING

Serbest Bankacılık Teorisi Örneği Olarak Kripto Para Piyasaları Cryptocurrency Markets As an Example of Free Banking Theory İsmail Cem AY, Esat DAŞDEMİR	1
--	---

İLETİŞİM / COMMUNICATIONS

Yeni Medya, Yeni Etkileyenler ve Etkileyenli Pazarlama: Sektörel Bir Bakış Açısı New Media, New Influencers and Influencer Marketing: A Sectoral Perspective Aybike PELENK ÖZEL.....	21
--	----

Görmek İnanmaya Yeter Mi? Görsel Dezenformasyonun Ayırt Edici Biçimi Olarak Siyasi Deepfake İçerikler Is Seeing Enough to Believe? Political Deepfake Contents as a Distinctive Form of Visual Disinformation Elif KARAKOÇ, Burcu ZEYBEK.....	50
---	----

Sağlık Mezenformasyonu: Çevrimiçi Kanallardan Yayılan Yanlış Bilgi Salgını Health Misinformation: Infodemi on Online Channels Mehmet BÜYÜKAŞAR	73
--	----

Üniversite Rektörlerinin Sosyal Medya Kullanımlarının Mabac Yöntemi İle Değerlendirilmesi Evaluation of University Rectors' Use of Social Media by Mabac Method Mehmet Can DEMİRTAŞ.....	102
--	-----

Siyasal İletişimde Yeni Yönelimler Nörosiyaset ve Siyasal Beynin Çözümlemesi New Trends in Political Communication Neuro-Politics and Analysis of the Political Brain Nil ÇOKLUK	148
--	-----

İŞLETME / BUSINESS ADMINISTRATION

- Oyunlaştırma Uygulamalarının, İnsan Kaynakları Yönetiminin Teknik Kapsamında Kullanılmasının Algılanan Başarısı Üzerine Bir Araştırma
A Research on Perceived Success of Using Gamification Implementations within the Functional Scope of Human Resources Management
Hümeyra Nur HATİPOĞLU, M. Volkan TÜRKER..... 174
- Örgüt İçi Uyum İle Çalışanların Psikolojik Güçlendirme Algıları Arasındaki İlişkide Yöneticiye Güvenin Moderatör Rolü
The Moderator Role of Trust in the Manager on the Relationship Between Intra-Organizational Consistency and Employees' Perceptions of Psychological Empowerment
Mutlu ERDEM, Meral ELÇİ, Muhsin Kürşat TÜRKER 210
- Bibliometric Analysis of Flow Theory from Past to Present with Visual Mapping Technique: A Marketing-Sided Approach
Görsel Haritalama Tekniğiyle Geçmişten Günümüze Akış Teorisinin Bibliyometrik Analizi: Pazarlama Yönlü Bir Yaklaşım
Zübeyir ÇELİK, Aypar USLU..... 243
- Meşru Olmayan Görevlerin Meslekî Prestij Algısı Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve LÜE'nin İhlallatıcı Etkisi: Türkiye'de Çalışan Öğretmenler Örneği
The Adverse Impacts of Illegitimate Tasks on the Occupational Prestige Perception and LMX's Soothing Effect: The Case Of Teachers Working In Turkey
Server Sevil AKYÜREK..... 268
- Regional Dollarization Differences and Determinants: The Case of Turkey
Bölgesel Dolarizasyon Farklılıkları ve Belirleyicileri: Türkiye Örneği
Ümit AYDINLIK, Ramazan AKTAŞ..... 295

PSİKOLOJİ / PSYCHOLOGY

- First Object Relations and Early Maladaptive Schemas in Adulthood
Yetişkinlik Döneminde İlk Nesne İlişkileri ve Erken Dönem Uyum Bozucu Şemalar
Haydeh FARAJİ, Elif BAŞÇELİK 316
- Bağlanma Stilleri, Sosyal Destek ve Kariyer Uyumluluğu: Alternatif Modeller
Attachment Styles, Social Support and Career Adaptability: Alternative Models
Evren ERZEN, Ahmet KARA..... 340

SİNEMA / CINEMA

Ekonomik Şiddetin Toplumsal Yansımalarına Türk Sinemasından Bakış: Nefesim Kesilene Kadar Örneği

A Turkish Cinema Perspective on The Social Reflections of Economic Violence, the Example of “Nefesim Kesilene Kadar”

Nebiyе KONUK KANDEMİR, Birgül ALICI 365

SİYASET / POLITICS

Fikir Kulüpleri Federasyonunda Türkiye İşçi Partisi – Millî Demokratik Devrim Hareketi Mücadelesi (1965-1969)

The Struggle of the Turkish Labour Party – The National Democratic Revolution Movement in the Federation of Thought Clubs (1965-1969)

Emine ÖZTÜRK..... 386

1980 Sonrası Türkiye’de Refah Rejimi ve Kent Yoksullarının Yoksullukla Mücadele Stratejilerinin Dönüşümü: Sultanbeyli Örneği

Welfare Regime and Transformation of Poverty Alleviation Strategies of Urban Poor in Turkey After 1980: The Case Of Sultanbeyli

İlker ŞAHİNOĞLU, Nail YILMAZ 417

The Formation of the Nuclear Non-Proliferation Treaty: An Analysis Based on International Regime Theories

Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması’nın Oluşumu: Uluslararası Rejim Teorileri Üzerinden Bir Analiz

Kahraman SÜVARİ, Çiğdem NAS 447

Düzensiz Göç ve Mülteci Hareketlerinin Yönetiminde Neoliberal Hegemonya Arayışları

The Construction of Neoliberal Hegemony in the Global Governance of Migration and Refugees

Beyza Ç. TEKİN, Rıfat Barış TEKİN..... 468

Yönetimden • Institue's Notes

Öneri dergisinin değerli okuyucuları,

1994 yılında yayın hayatına başlayan ve sosyal, beşeri ve idari bilimler alanına giren tüm disiplinlerdeki özgün ve nitelikli, teorik ve/veya uygulamalı çalışmalara yer veren Öneri dergisi, geçen 28 senede EBSCO, ULRICHSWEB, ECONLİT, PROQUEST gibi uluslararası indeksler ve ULAKBİM tarafından taranan bir akademik dergi niteliğine kavuşmuştur. Öneri'nin bu aşamaya gelmesine katkı sağlayan önceki yayın kurullarına teşekkür ederken, alan editörlerimiz ile genişleyen ve daha da güçlenen yeni yayın kurulunun bayrağı daha ileriye taşıyacağına olan inancımı belirtmek isterim.

Öneri dergisi, yaklaşık 30 yıla yaklaşan yayın hayatında her ne kadar sosyal, beşeri ve idari bilimlerin farklı dallarında yapılmış çalışmalara yer vermiş olsa da işletme ve ekonomi alanındaki çalışmaların daha fazla yer almasından kaynaklı olarak, bir işletme ve ekonomi dergisi şeklinde algılanmıştır. Yeni dönemde dergimizde, sosyal bilimlerin farklı alanlarından makalelere daha fazla yer verme amacını taşımaktayız. Bu amaçla dergimize kıymetli katkılar verecek olan alan editörü ailemizin önümüzdeki sayıdan itibaren daha da büyüyeceği bilgisini şimdiden sizlerle paylaşmaktan mutluluk duyuyorum.

Dergimizin yayınlanmasında katkılarını sunan değerli yazarlarımıza, kıymetli zamanlarını bize ayıran hakemlerimize ve alan editörlerimize, derginin editör ve yardımcılarına, yayın süreçlerinde katkı sunan araştırma görevlilerine ve mizanpaj aşamasında destek gördüğümüz Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı personeline teşekkür ederim.

Yeni sayımızın akademik alana katkıda bulunmasını dilerim.

Saygılarımla...

Prof. Dr. İclal ATTİLA

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Editör'den • From Editor

Dergimizin değerli okuyucuları,

Uluslararası hakemli dergimiz Öneri'nin yeni sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluk ve heyecanını paylaşıyoruz. Bu sayımızda, farklı konu ve alanlarda Türkçe ve İngilizce olarak 18 yeni makaleye yer vermekteyiz.

E. Erzen ve A. Kara'nın makalesi, üniversite öğrencilerinin bağlanma stilleri ile sosyal destek ve kariyer uyumlulukları arasındaki ilişkiyi alternatif modeller kapsamında incelemektedir. N. Çokluk'un siyasal iletişimde yeni yönelimleri irdelediği çalışmasında, nörosiyaset ve siyasal beynin çözümlenmesi metodolojisinden hareketle çeşitli siyasi partilerin seçmenleri üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmanın bulguları ortaya konmaktadır.

E. Karakoç ve B. Zeybek, yapay zeka temelli iletişim teknolojileri üzerine kurguladıkları çalışmalarında "Görmek İnanmaya Yeter mi?" sorusuna cevap aranmakta ve görsel dezenformasyon ile bilgiye ilişkin güvenlik sorunsalı tartışmaya açılmaktadır. M. Erdem, M. Elçi ve M. K. Türker'in kaleme aldıkları makalede, hemşirelere yönelik örgüt içi uyum ve çalışanların psikolojik güçlendirme alguları, yöneticiye olan güven kapsamında mercek altına alınmaktadır.

K. Süvari ve Ç. Nas çalışmalarında, günümüzün tehdit unsurlarından biri olan nükleer silahların yayılmasını önlemeye yönelik anlaşmanın teorik varsayımlarını rejim teorileri bağlamında test etmektedirler. H. N. Hatipoğlu ve M. V. Türker, bankalarda insan kaynakları yönetiminde oyunlaştırma uygulamaları ve bunun algılanan başarı kapsamında herhangi bir farklılık yaratıp yaratmadığı noktasından hareket ederek akademik bir çalışmaya imza atmışlardır.

H. Faraji ve E. Başçelik, yetişkinlik döneminde ilk nesne ilişkileri ve erken dönem uyum bozucu şemalar kapsamında bireylerin psikolojik yapıları, romantik partner seçimleri ve bu partnerlerle yetişkinlikteki ilişki süreçlerini incelemektedirler. M. C. Demirtaş, üniversite rektörlerinin sosyal medya kullanımalarını mercek altına alarak, çalışmasında, yükseköğretim kurumları yöneticilerinin paydaşları ile iletişimleri üzerine bir araştırmanın bulgularını ortaya koymuştur.

S. S. Akyürek, çalışmasında, Türkiye'deki öğretmenler üzerinde meşru olmayan görevler kavramının mesleki prestij algısı üzerindeki olumsuz etkilerini konu edinmiştir. A. Özel, günümüzün kanaat önderleri olarak adlandırılan etkileyenlerin (influencers) pazarlama alanına getirdiği yeni bakış açısını, bu alanda faaliyet gösteren çeşitli şirketlerin yöneticileriyle görüşmeler yaparak gerçekleştirdiği çalışmasında, ortaya koymuştur.

E. Öztürk, Türkiye İşçi Partisi - Milli Demokratik Devrim Hareketi mücadelesi başlıklı makalesinde, sosyalist gençlik örgütlenmesi kapsamında Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun gelişim ve evrilme sürecine vurgu yapmaktadır. Z. Çelik ve A. Uslu, pazarlama yönlü bir bakış açısıyla görsel haritalama tekniğini kullanarak geçmişten günümüze akış teorisini bibliyometrik olarak analiz etmişlerdir.

M. Büyükaşar, sağlık mezenformasyonu temasını irdelediği çalışmasında, çevrimiçi kanallardan yayılan yanlış bilgi salgınına dikkat çekmektedir. B. Tekin ve B. Ç. Tekin, Birleşmiş Milletler'in göçmen ve mültecilere yönelik düzenlemeleri ışığında düzensiz göç ve mülteci hareketleri ekseninde neoliberal hegemonya arayışlarını mercek altına almışlardır.

N. Konuk ve B. Alıcı, çalışmalarında, Türk sinemasından "Nefesim Kesilene Kadar" filmi bağlamında ekonomik şiddet kavramını betimsel analiz metoduyla incelemiştir. İ. C. Ay ve E. Daşdemir,

günümüzde yatırım aracı olarak adından sıklıkla bahsedilen kripto para piyasalarını serbest bankacılık teorisinin bir uygulaması olarak ele almıştır.

Ü. Aydınlık ve R. Aktaş'ın çalışmalarında, Türkiye örneğinden hareketle 81 ildeki mevduat dolarizasyonunun belirleyicileri ve farklılıkları üzerine yoğunlaşarak, bulgular Python programlama dilinde ortaya konmuştur. Son olarak, İ. Şahinoğlu ve N. Yılmaz, Sultanbeyli örneğinden hareketle 1980 sonrası Türkiye'de refah rejimi ve kent yoksullarının yoksullukla mücadele stratejilerinin dönüşümü kapsamında bir çalışmaya imza atmışlardır.

Dergimizin Ocak 2022 sayısına bilimsel katkı sağlayan değerli yazarlarımıza bu vesileyle teşekkürlerimizi iletiyoruz. Ayrıca, dergimizde yayınlanan makaleleri bilimsel sorumluluk ve akademik etik esasıyla büyük bir özveriyle değerlendiren saygın hakemlerimize de değerli katkıları için çok teşekkür ediyoruz.

Öneri dergisinin yayına hazırlanma sürecindeki emek ve destekleri için üniversitemiz Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın değerli personeline teşekkür ederiz. Makalelerin toplanmasından son yayın aşamasına kadar geçen süreçte tüm akışı büyük bir titizlikle takip ederek özverili yardımlarını esirgemeyen başta Arş. Gör. Yasemin Kuruca ve Arş. Gör. Rahime Eymen Bakır olmak üzere yayına hazırlık sürecinde emeği geçen sorumlu ekibe katkıları için teşekkür ederiz.

Dergimizin ulusal ve uluslararası akademik camiada daha iyi bir noktaya getirilmesi için Yayın ve Bilim Kurulları ile Yayına Hazırlık Ekibi olarak çalışmalara devam etmekteyiz.

Temmuz 2022 sayımızda da değerli bilimsel çalışmalarını sizlere ulaştırabilmek dileğiyle...

Saygılarımızla...

Dr. Öğr. Üyesi Yalçın LÜLECİ
Öneri Dergisi Editörü

SERBEST BANKACILIK TEORİSİ ÖRNEĞİ OLARAK KRİPTO PARA PİYASALARI

CRYPTOCURRENCY MARKETS AS AN EXAMPLE OF FREE BANKING THEORY

İsmail Cem AY*
Esat DAŞDEMİR**

Öz

Bu çalışma kripto para birimlerini, iktisat literatüründe çok radikal bir teori olan serbest bankacılık teorisinin bir uygulaması olarak değerlendirerek literatürde önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamıştır. Serbest bankacılık teorisi, yine teknolojinin sağladığı olanaklarla elektronik paralar (e-paralar) ile 1990'lı yıllarda denenmiştir. Ancak kripto para sistemi, e-paralara göre serbest bankacılık teorisinin daha sağlıklı ve güncel bir uygulamasıdır. Kripto paralar, e-paralara göre, paranın fonksiyonlarını daha iyi bir biçimde yerine getirmektedir. Çalışma kapsamında serbest bankacılık teorisini anlamak adına merkezi para otoritelerinin para piyasalarına müdahale şekilleri ve sonuçları değerlendirilmiştir. Buna göre merkezi otoritelerin düşük faiz ve ucuz krediler ile fon piyasalarına müdahale etmesi herhangi bir sektöre yapılan müdahaleden farksız değildir. Kripto para birimlerinin kullanımında en büyük engellerden birini yasal belirsizlikler oluşturmaktadır. Kripto para birimleri hala merkezi para otoriteleri ile rekabet edebilecek bir para birimi konumuna gelmemiştir. Kripto para birimleri ile ulusal paraların rekabet edebilmesi için kripto para birimlerinin başarılı olmasının yanında merkezi para otoritelerinin başarısız olması da gerekli bir koşuldur. Çalışma kapsamında serbest bankacılık teorisi perspektifinden kripto paraların dünü, bugünü ve geleceği yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kripto Para Birimleri, Serbest Bankacılık Teorisi, Özel Banka Parası, E-Para

Abstract

This study aims to fill an important gap in the literature by evaluating cryptocurrencies as an application of free banking theory, which is a very radical theory in the economics literature. Free banking theory was tried in the 1990s with electronic money (e-money) with the opportunities provided by technology. However,

* İstanbul Gelişim Üniversitesi, Ekonomi ve Finans, icay@gelisim.edu.tr

** İstanbul Gelişim Üniversitesi, Dış Ticaret Bölümü, edasdemir@gelisim.edu.tr

the crypto money system is a healthier and more up-to-date application of free banking theory than e-money. Cryptocurrencies perform the functions of money better than e-moneys. In order to understand the theory of free banking within the scope of the study, the intervention forms and results of central monetary authorities in money markets were evaluated. Accordingly, the intervention of the central authorities in the fund markets with low interest and cheap loans is not different from the intervention in any sector. One of the biggest obstacles to the use of cryptocurrencies is legal uncertainties. Cryptocurrencies still have not become a currency that can compete with central monetary authorities. In order for cryptocurrencies and national currencies to compete, it is a necessary condition for the cryptocurrencies to be successful as well as the failure of the central monetary authorities. Within the scope of the study, the past, present, and future of cryptocurrencies were interpreted from the perspective of free banking theory.

Keywords: Cryptocurrencies, Free Banking Theory, Private Bank Money, E-Money

1. Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişimin ekonomiye yansımaları oldukça radikal dönüşümlere yol açmıştır. Merkezi para otoritelerinden bağımsız biçimde çıkarılan ve kullanılan kripto paralar bunlara bir örnektir. Liberal kökenli yaklaşımların bazı savunucuları tarafından bile radikal bir parasal araç olarak görülen kripto para sistemi ile yine radikal bir öneri olan serbest bankacılık sistemi arasındaki benzer unsurlar oldukça dikkat çekicidir. Bu çalışma kapsamında savunucuları arasında Friedrich Hayek'in de olduğu serbest bankacılık sistemi ile kripto para sistemi değerlendirilmiş ve serbest bankacılık teorisinin çizdiği kurallar ile kripto para sisteminin sunduğu özellikler karşılaştırılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde serbest para piyasalarına yönelik öneriler, merkezi para otoriteleri ve müdahaleci para piyasalarında oluşan durumlar sıralanmış ve grafikler aracılığıyla parasal müdahalenin sonuçları açıklanmıştır. Bu çalışmaya göre para piyasalarına devlet müdahalesi herhangi bir sektöre yapılan devlet müdahalesinden farksızdır. Dolayısıyla düşük faiz ve düşük maliyetli krediler ile bankalara sağlanan devlet desteği herhangi bir sektöre yapılan destekten farksızdır. Bankalara ve fon talep edenlere yapılan fon desteği, konut ve taşıt gibi tüketiminde kredi kullanımının önemli yer tuttuğu ürünlere olan talebi artırırken; kredi ödemeleri bireylerin uzun dönem harcanabilir gelirinde azalmaya neden olacağından diğer sektörleri olumsuz yönde etkileyecektir. Bu nedenle merkezi para otoritesinin ucuz kredi desteği ya da fon arzı yaratması enflasyondan daha önemli sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunlar özellikle bölüşüm, büyüme ve kalkınma alanlarında ortaya çıkacaktır.

Serbest bankacılık teorisi ile önerilen serbest bankacılık sistemi politika olarak benimsenmemiş olsa da teknoloji, bu sistemin örneklerinin doğması için gerekli ortamı sağlamıştır. Serbest bankacılık sistemi ilk olarak dijital para ya da diğer adıyla elektronik para (e-para) ile deneyimlenmiştir. Ancak uygulamada e-paranın ödeme aracı olarak ortaya çıkması, değer saklama gibi paradan diğer beklentileri yeteri kadar karşılayamaması gibi sorunlar gözlemlenmiştir. 2008 yılında ortaya çıkan kripto para birimleri ise serbest bankacılık sisteminin en iyi uygulaması olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki kripto para birimlerinin banka gibi özel otoriteleri de ortadan kaldırarak parayı tamamen

serbestleştirmesi, serbest bankacılık sisteminin dahi öngöremediği bir özelliktir. Bu bağlamda kripto para birimlerinde, banka paralarında olduğu gibi politika belirsizlikleri bulunmamaktadır. Bu tür paralarda para arzı yazılım tabanlı kurallarla kesinleştirilmiş, para politikaları ile ilgili belirsizlikler ve riskler ortadan kaldırılmıştır. Buna karşın kripto para birimlerindeki para arzı ve para politikalarının tam anlamıyla sağlıklı olduğu söylenemez. Kripto para birimlerinde para arzının sınırlı olması durumu, ekonomik büyüme sonucu artan para talebinin nasıl karşılanacağına yanıt vermemektedir. Dolayısıyla ideal bir para arzının ekonomik büyüme oranı kadar artması beklenmektedir. Günümüz kripto para birimleri bu konuda yeterli başarı düzeyine erişememiştir.

Kripto para birimlerinin kabul görmesindeki en büyük engel volatilitesinin yüksek olmasıdır. Çalışma kapsamında kripto paralarda volatilitenin yüksek olması nedenleri incelenmiş, değerlendirilmiş ve çözüm önerileri sunulmuştur. Buna göre kripto para birimlerine dayalı türev araçlar ve finansal varlıkların artması, volatilitiyi düşürecektir. Ayrıca kripto para birimleri ile ilgili yasal belirsizliklerin giderilmesi, kurumsal yatırımcı girişleri gibi unsurlar da kripto para birimlerinin değerlerindeki volatilitenin en büyük belirleyici unsurları arasındadır. Literatürde kurumsal yatırımcıların sayısı ile volatilitenin arasında ters bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum, kurumsal yatırımcı sayısının sınırlı olduğu kripto para piyasalarında, kurumsal yatırımcı girişleri ile fiyat istikrarının sağlanacağına işaret etmektedir.

Serbest bankacılık teorisine yönelik uygulama ve araştırmaların literatürdeki eksikliği göze çarpmaktadır. Bu çalışma kapsamında kripto para birimleri iktisat bilimi literatüründe önemli yer tutan serbest bankacılık teorisi kapsamında değerlendirilerek literatüre katkı sunulmuştur. Ayrıca kripto para birimlerinin ortaya çıkış süreci yorumlanmış, uygulanışı ve e-para ile farklılıkları değerlendirilmiş, geleceğine dair yorumlar yapılmış ve kripto para piyasalarındaki sorunların nasıl giderileceğine dair öneriler sunulmuştur.

2. Para Piyasalarına Müdahale ve Serbest Bankacılık Teorisi

Ana işlevi fon arz edenler ile fon talep edenleri bir araya getirerek ekonomide etkinliği sağlamak olan para piyasalarının işleyişi üzerine pek çok eleştiri bulunmaktadır. Özellikle serbest para piyasalarını savunan kesim tarafından bir kısmı uygulanan birçok öneri geliştirilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

- a. Özerk merkezi para otoritesi: Serbest para piyasalarını savunan iktisatçıların önerdiği ve genel kabul gören yöntemdir. Ülkelerin merkezi para otoriteleri günümüzde çoğunlukla özerk, yarı özerk ya da yasal olarak özerk ancak uygulamada merkezi yönetime bağlı durumdadır. Özerkleştirilen merkezi para otoriteleri ya da merkez bankalarının görevi ve sınırları yasa ile belirlenmektedir. Bu bağlamda özerk merkezi para otoritesinin en serbest hali amaç ve araç bağımsız olduğu halidir. Ancak genellikle araç bağımsız olan merkezi para otoritelerinin amacı, fiyat istikrarını sağlamaktır.

- b. Parasal anayasa (monetary constitution): Bu öneri Buchanan (1987)'nin geliştirdiği anayasal iktisat yaklaşımının bir yansımasıdır. Yasalarla ayrıcalık sağlanan özerk merkezi para otoritelerinin uygulamada siyasi otoriteye bağlı olduğu görülmektedir. Bu öneriye göre para otoritesinin yetki ve sorumluluklarının değiştirmesi güç bir anayasa ile belirlenmesi ve korunması gerekmektedir.
- c. Para kurulu (Currency board): Sabit kur politikasının en katı örneği para kuruludur. Bu yöntem ulusal paranın başka bir ülkenin parasına bağlı olarak arzının kontrol edilmesini içermektedir.
- d. Altın standardı (Gold Standard): Paranın altın miktarına bağlanarak arzının kontrol edilmesini içeren bir yöntemdir.
- e. Dünya Para Sistemi (World Currency System): Cooper (1984)'ın önerdiği dünya para sistemi ya da tek dünya para sistemi, yine başta enflasyonun önlenmesine ve kur risklerine karşı geliştirilmiş bir sistemdir.
- f. Serbest bankacılık sistemi (Free banking): Bu çalışmanın da konusu olan serbest bankacılık teorisi ya da sistemi merkezi para otoritelerinin enflasyon sorununu çözememelerine eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. Destekçileri arasında Rothbard (1963), Hayek (1974, 1976), Dowd (1990), Sechrest (1993) ve Selgin (1994, 2000) gibi iktisatçılar bulunmaktadır. Ancak Serbest bankacılık sistemini savunanlar kadar, bu sistemi ağır biçimde eleştiren iktisatçılar da bulunmaktadır.

Serbest bankacılık teorisi serbest düzen yaklaşımının finansal izdüşümlerinden biridir. Oldukça radikal bir yaklaşım olan serbest bankacılık teorisi, devletin finansal düzene müdahale edemeyeceği bir ekosistem yaratmayı amaçlamaktadır. Bu söylemi savunan düşünürlerin en önemli beklentisi serbest bankacılık ile enflasyon sorununun yaşanmayacağı üzerine kuruludur.

Serbest bankacılığı ve serbest bankacılığın yaratacağı etkileri açıklayabilmek için öncelikle serbest bankacılığın tümüyle karşıtı sayılabilecek müdahaleci bankacılığı açıklamak gerekmektedir. Otoriteler, çeşitli makroiktisadi amaçlara ulaşmak için bankacılık sistemine müdahale etme gereği duymaktadırlar. Merkezi otoritelerin çeşitli araçlarla para piyasasına müdahale etme amaçlarından en önemlileri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Fiyat istikrarı
- Finansal istikrar
- Makro ekonomik istikrar
- İşsizliğin azaltılması

Sayılan bu amaçlar daha da artırılabilir olsa da günümüz merkezi para otoritelerinin çoğu için tek resmi amaç fiyat istikrarını sağlamaktır. Fiyat istikrarı, günümüz bağımsız merkezi para otoritelerinin en önemli amacıdır. Nitekim serbest bankacılık önerisinin en önemli gerekçesi de merkezi para otoritelerinin fiyat istikrarını sağlayamamasıdır. Merkezi para otoriteleri, hedeflenen enflasyon

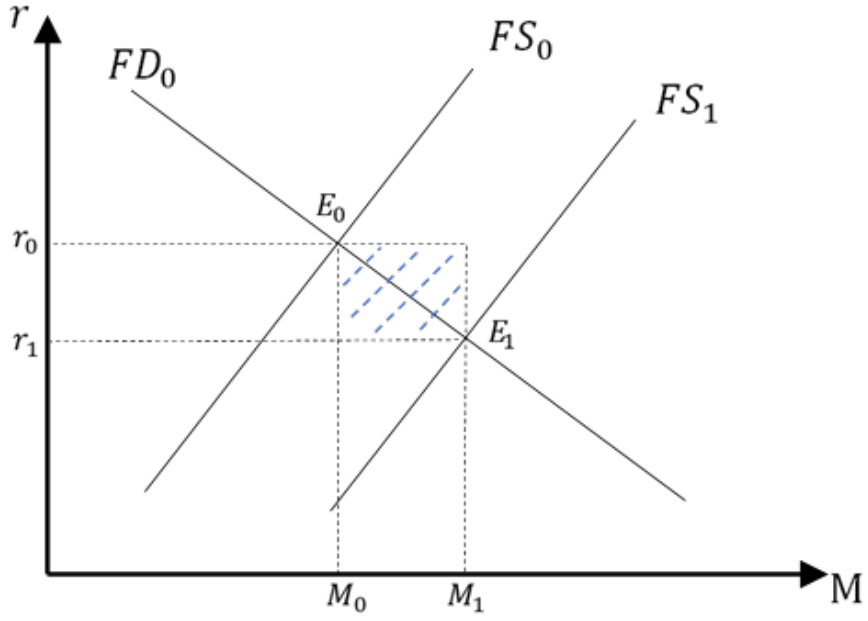
düzeyinde kalabilmek için çeşitli araçları kullanırlar. Paranın fiyatı olan faiz, bu araçlardan en kullanılanı olanıdır. Merkezi para otoritesi faizleri belirleyerek borçlanma maliyetlerini, diğer bir deyişle kredi maliyetlerini belirlemiş olur. Böylece fon piyasasına müdahale eder. Ancak merkezi para otoritelerince sağlanan düşük faiz oranları ve düşük maliyetli kredi arzı uygulamada fiyat istikrarından başka amaçlarla da gerçekleştirilebilmektedir. Söz gelimi, düşük faizli borçlanma araçları ile bankalara ucuz kaynak yaratmak ve böylece toplam talebi artırmak bu amaçlardan biri sayılabilir. Merkezi para otoriteleri bunu ekonomiyi canlandırmak için enflasyonu da göze alarak yapabilir. Ancak kredilerin belirli mal gruplarında toplam talebi daha çok artırması ve diğer mal gruplarına olan talebi uzun dönemde azaltması (E. Daşdemir, 2020, p. 217) nedeniyle bu sürdürülebilir bir yöntem değildir.

Günümüzde merkezi para otoriteleri genellikle piyasalara para enjekte ederek bankacılık sistemine müdahale eder. Böylece merkezi otorite, arz ettiği para üzerinden senyoraj geliri elde ederken, bankalar için girdi fiyatları ucuzlamış ve maliyetler düşmüş olacaktır. Böylece tüketiciler daha ucuz borçlanabilecek ve tüketicilerin toplam talepleri artacaktır. Ancak toplam arz sabitken, tüketicilerin yarattığı toplam talep yalnızca fiyatları artıracaktır (Akgündüz vd., 2021, p. 27). Bu nedenle, merkezi para otoritelerinin bankacılık sektörüne yaptıkları teşvikler tüketici için anlamlı bir kazanç sağlamayacaktır.

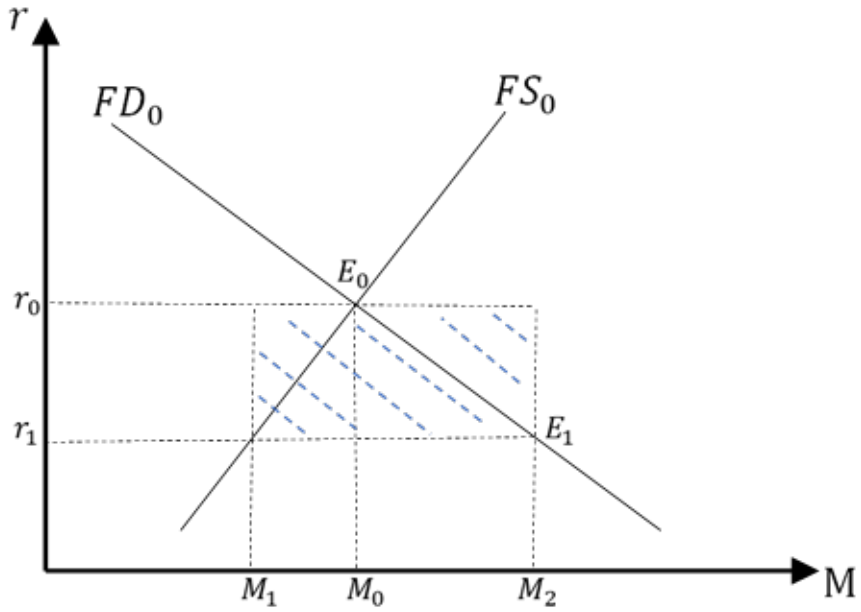
Merkezi para otoritelerinin bankacılık sektörüne sağladığı ucuz girdi desteği, diğer sektörlerde yapılan destekler gibi görülmelidir. Bu destek sonucunda üretim maliyetleri düşeceği için, bankacılığın ürünü olan kredi arzı artacaktır. Bu bağlamda kredi tüketimi artacak ve tüketicilerin borç yükü artacaktır. Borç yükü artan tüketiciler emek arzını artıracak ve pazarlık güçleri düşecektir. Sonuç olarak bu dinamik, ücretlerin düşmesine ve gelir dağılımının bozulmasına neden olacaktır (E. N. Daşdemir, 2017, p. 65).

Bu bağlamda toplam arz sabitken, kredi tüketimindeki artış tüketicilerin borç yükünü ve tüketimlerini arttıracığı için fiyatlar artarken ücretlerin düşmesine neden olacaktır. Ancak eksik istihdam durumunda artan talep sonucu üreticiler daha çok işçi çalıştırmak için işgücü talebini artırabilir. Böyle olsa dahi ücretlerdeki net değişim işgücünün artan borç yükü sonucu işgücünün pazarlık gücündeki düşüş ve işgücü arzının artışı dahil edilerek bulunabilir.

Dolayısıyla merkezi otoritenin para piyasalarına ve bankacılık sistemine müdahalesi özellikle hükümetlere ve bankacılık sektörüne kazanç sağlarken; tüketiciler için mutlak bir yararı yoktur. Bununla birlikte merkezi otoritenin yaptığı bu müdahaleler, bankacılık sektörüne yapılan sübvansiyon görevi görmekte ve bankacılık sektörüne ucuz girdi sağlamaktadır. Bu da fon arzı ve talebi dengesini bozmaktadır. Bu bağlamda serbest bankacılık sistemi, aslında bankacılık sektörüne sübvansiyon yapılmaması anlamına da gelmektedir. Bankacılık sektörüne yapılan bu müdahalenin etkisi Şekil 1 ve Şekil 2'de açıklanmıştır. Şekil 1 bankacılık sektörüne yapılan destekler sonucu fon piyasasındaki değişimi göstermektedir. Şekil 2 ise kamu bankaları ile bankacılık sektörüne yapılan doğrudan müdahale sonucu ortaya çıkan durumu temsil etmektedir.

Şekil 1. Bankacılık Sektörüne Ucuz Fon Desteği

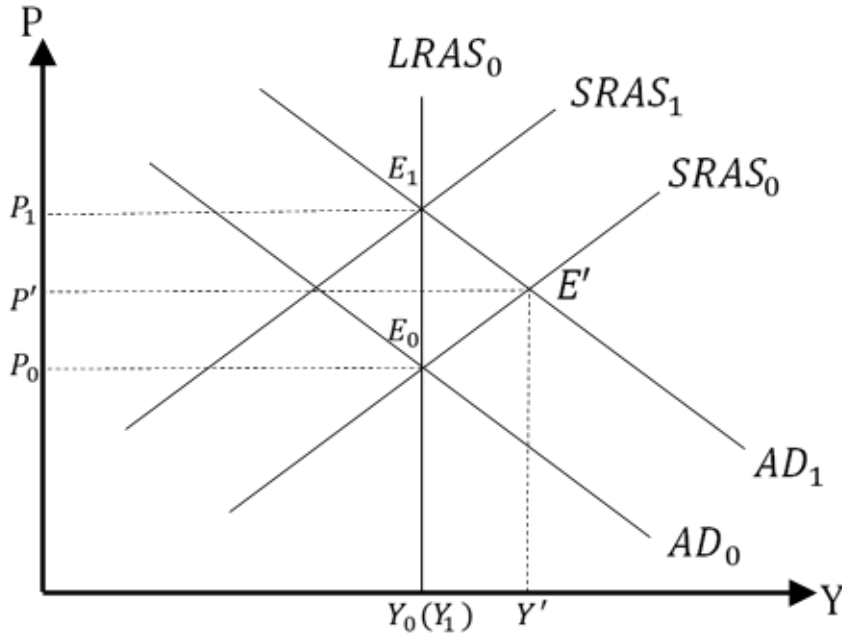
Şekil 2. Kamu Bankalarıyla Fon Piyasasına Müdahale

Şekil 1’de görüldüğü üzere düşük faizli kredilerin kamu bankaları tarafından sağlanması sonucu serbest piyasa koşullarında arz edilen fon miktarı toplamı M_0 ’dan M_1 ’e düşmektedir. Bu arz artışına kamu ya da özel sermayeli bankalar ve diğer fon arzcuları neden olmaktadır. Denge noktası E_0 ’dan E_1 ’e gelir. Faizler r_0 ’dan r_1 ’e düşer. Fon piyasasına müdahalenin toplam maliyeti taralı alan kadar olacaktır.

Şekil 2’de fon piyasasına doğrudan doğruya devlet bankaları ile müdahalenin sonucu gösterilmiştir. Buna göre piyasaların kamu bankaları tarafından düşük faizli kredi ile fonlanması sonucu denge noktası E_0 ’dan E_1 ’e gelecektir. Bu durumda Kamu bankaları r_1 faiz oranından $M_2 - M_1$ kadar fon piyasasına fon sağlamaktadır. Bu durumda ortaya çıkacak maliyet taralı alan kadardır.

Temsili şekillerde fon arzı eğrisi (FS) fon talebi eğrisinden (FD) daha dik kabul edilmiştir. FS eğrisinin faiz oranına karşı esnekliğini düşüren unsur fon arzcularının sayısıdır. Finansal sermayenin az bir kesimde toplanması durumunda FS eğrisi faizlere karşı duyarsızlaşacaktır. Diğer yandan finansal araç çeşitliliği artarsa FS eğrisinin faize duyarlılığı artacaktır. Diğer bir deyişle fon arzcuları sayısı azaldıkça FS eğrisinin faiz oranlarına karşı eğimi artacak, esnekliği azalacaktır. Öte yandan finansal araç çeşitliliği arttıkça FS eğrisinin faiz oranlarına karşı eğimi azalacak, esnekliği artacaktır. Bu durum özellikle bazı faizsiz finansal araçlarının, fon arzcuları için alternatif yaratması dolayısıyla ortaya çıkmaktadır.

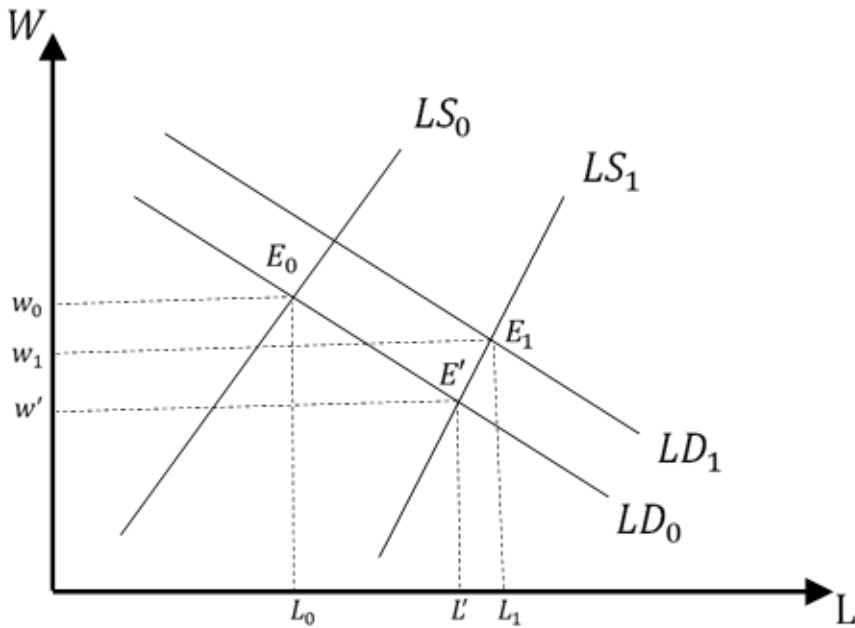
Para otoritesinin fon piyasalarına müdahalesi toplam arz (AS) ve toplam talep (AD) modelinde de gösterilebilir. Bu durum Şekil 3’de gösterilmiştir.

Şekil 3. AS-AD Modelinde Fon Piyasalarına Müdahale

Şekil 3'te LRAS uzun dönem toplam arzı, SRAS kısa dönem toplam arzı belirtmektedir. Merkezi otoritenin düşük faizli krediler ile piyasayı fonlaması sonrası AD eğrisi sağa doğru kayacaktır. Diğer değişkenler sabitken AD'deki artış, firma yanılma modeli nedeniyle üretimi (Y) geçici olarak LRAS eğrisinin sağ bölgesine taşıyacaktır. Ancak uzun dönemde firma yanılmasının yarattığı etki yok olduğundan, SRAS eğrisi sola doğru kayacak ve denge E_1 noktasında oluşacaktır. Bununla birlikte denge E_1 noktasının solunda bir bölgede oluşması da olasıdır. Daha önce değinildiği üzere, kredi hacmindeki genişleme özellikle inşaat ve otomobil gibi belirli sektörlerde talep yaratmaktadır. Burada ortaya çıkan talep kısa dönemde diğer sektörlerde pozitif yansımalarla bulunsun bile, uzun dönem talebine negatif etki edecektir. Bunun nedeni kredi borcunu ödemeyi amaçlayan tüketicinin diğer tüketimlerini finanse edecek kaynağının azalmasıdır. Talepte yaşanan bu asimetrik gelişme nedeniyle denge üretim noktasının LRAS eğrisi solunda gerçekleşebilir.

Son olarak merkezi otoritenin fon piyasasına müdahalesi emek piyasalarında da gösterilebilir. Merkezi otoritenin ucuz krediler ile piyasaları fonlaması sonrasında emek piyasalarındaki değişim Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4. Fon Piyasasına Müdahale Sonrası Emek Piyasası

Şekilde emek talep (LD) eğrisi daha yatık olduğu varsayılmıştır. LD eğrisinin yatık olma nedeni sermayenin emek yerine ikame edilme düzeyini gösteren ikame esnekliği katsayısına bağlıdır. Ayrıca emek talep eden kurumların, emek arz eden bireylere göre sayılarının az olmasına bağlı olarak emek talepçileri arasındaki rekabetin emek arz eden kesime göre daha az olmasıdır. Dolayısıyla emek

talepçilerinin pazarlık güçlerinin yüksek olması da LD eğrisinin eğimine etki eden unsurlar arasındadır.

Emek arz (LS) eğrisi ise daha dik çizilmiştir. Bunun nedeni emek arz edenlerin bağımsız bireylerden oluşması ve emek talep eden firmalara göre daha çok fiyat kabul edici olmalarıdır. İşçi sendikalarının varlığı bu pazarlık gücünü artırabilir, ancak aynı şekilde işveren sendika ve derneklerinin varlığı da karşı bir etki yaratma gücüne sahiptir. LS_1 eğrisi kredi hacmindeki artış sonucu ortaya çıkan durumu ifade etmektedir ve LS_0 eğrisine göre ücret esnekliği daha azdır. Diğer bir deyişle LS_1 eğrisi daha diktir. Bunun nedeni ortaya çıkan borç yükü nedeniyle emek arz edenlerin ücretlere karşı duyarsızlaştırmasıdır. LS artınca geçici denge L' emek miktarı ve w' ücret düzeyinde oluşur.

Kredi genişlemesi sonucu artan talep üreticileri bir miktar cezbedecektir. Bu durumda üreticiler üretimlerini artırmak için emek talebini artırırlar. LD eğrisi sağa doğru kayarak LD_1 konumuna gelir. Böylece ücretler geçici dengeye göre bir miktar yükselecektir. Ancak önceki ücret düzeyini geçesi oldukça zordur. Kredi kullanımını sonucu doğan borçların geri ödemesi aşamasında bireylerin alım gücü düşecektir. Dolayısıyla bireylerin uzun dönem talepleri azalacaktır. Bu durumda üreticiler uzun dönemde üretimlerini azaltacaktır. Ayrıca ölçek ekonomileri sonucu emeğin verimliliğinin artması ve sermayenin üretimdeki payını artırması da önemli unsurlar arasındadır. Emeğin verimliliği artması sonucu firmalar aynı miktarda ürünü daha az işgücü ile üretebilecektir. Dolayısıyla firmanın emek talebi, pozitif ölçek ekonomileri ile negatif yönlü seyredebilir.

Açıklanan tüm bu dinamikler merkezi para otoritesinin bankacılık sektörünü desteklemesi, ya da fon piyasalarına düşük faizli krediler ile müdahale etmesiyle ortaya çıkmaktadır. Oysa bankacılık sektörü de herhangi bir reel sektör gibi görülmelidir. Bu sektöre yapılan aşırı teşvikler üretim ve tüketim yapısında önemli asimetrik sonuçlar doğurmaktadır. Dolayısıyla finansal piyasalara ucuz krediler ile teşvik vermek ekonominin geneli için önemli olumsuz sonuçlara neden olacaktır. Bu sonuçların çıktıkları arasında gelir dağılımının bozulması, kredi borcunun geri ödemesi sürecinde harcanabilir gelirin düşmesi nedeniyle bireylerin katma değeri düşük mallara olan talebinin artması ve üretimin katma değeri düşük mallara yoğunlaşması gibi gelişmeler de bulunmaktadır. Dolayısıyla fon piyasalarına yapılan bu müdahalelerin önemli makroiktisadi sonuçları vardır.

Serbest bankacılık teorisine göre fon piyasalarına devletin müdahalesi kabul edilemez. Devletin para basma yetkisini özel sektöre devretmesi gerekmektedir. Sechrest (1993) çalışmasında serbest bankacılığın merkezi para otoritesi olmaması, bankacılık sektörüne giriş ve çıkışların serbest olması, bankaların sınırsız biçimde vadesiz kıymetli evrak ihracını yapabilme esnekliği olması, zorunlu karşılık oranları ve sermaye sınırı gibi engellerin olmaması, faizlere müdahale edilmemesi gibi koşulları sağlaması gerektiğini savunmuştur.

Ateşli savunucuları bulunan serbest bankacılık teorisi bir o kadar da ağır biçimde eleştiriler almıştır. Öyle ki özel sektörün para basmasına yönelik olarak geliştirilen eleştiriler serbest bankacılık teorisinin öncesine uzamaktadır. Teoriyi savunanların da çeşitli açılardan eleştiriler getirdiği ve sistem önerileri yaptığı görülmektedir. (Rantala (1980), “devletsiz para” konusunu incelediği çalışmasında

Rothbard (1963) ve Hayek (1976)'in önerdiği sistemleri karşılaştırmış ve her iki serbest bankacılık sistemine eleştiriler getirmiştir. Issing (1999), özel bankaların ihraç ettiği paralar arasında çok sayıda ortaya çıkacak dalgalı kurların sorun olacağını savunmuştur. Issing'in eleştirisi doğru kabul edilirse sistemin önemli sorunlar yaratacağını vurgulamak gerekir. Para birimleri arasında kur dalgalanmalarının artması, finansal piyasalarda belirsizliklerin yükselmesi gibi sorunlar Hayek'in savunduğu üzere para politikasını kurallara dayalı olarak gerçekleştiren banka paralarını da etkileyecektir. Dolayısıyla arzı kurala bağlı olan para birimleri de çok fazla para biriminin var olduğu piyasalarda olu-şan negatif dışsallık nedeniyle değerini ve itibarını yitirecektir. Bununla birlikte çok fazla kur olması, arbitraj işlemlerini zorlaştıracaktır. Bu durumda parasal işlemlerin kârlılığı artacak, fon piyasasının ana görevi olan üretimde etkinliği sağlama amacı gölgelenecektir. Finansal piyasalarda kârlı duruma gelen karmaşık işlemlerin gerçekleştirilmesi için finans kesimi gereğinden çok büyüyecektir. Bu durumda kaynakların finans kesiminde kullanımı, diğer üretim alanları için kaynak kaybına neden olacaktır. Yine, kur farkının yüksek olması, enflasyon sonucuna da yol açabilir ve ticareti engelleyebilir. Bu durumda para, değişim aracı olma özelliğini dahi yerine getiremeyebilir.

Serbest bankacılık teorisi üzerine geliştirilen her kilometre taşı çalışmada olduğu üzere bu çalışma kapsamında da serbest bankacılık teorisine bir eleştiri getirilmiştir. Merkezi otoritelerin tekelinde bulunan paranın arzına kural getirilemeyeceğini söyleyen Hayek (1976), toplum tarafından talep edilecek itibari paranın özel sektör tarafından arz edilebileceğine vurgu yapmaktadır. Hayek, para arzını kuralsızca yapan bankaların paralarına talep azalacağını ve kurallı olarak para arz eden bankaların ayakta kalacağını; böylece istikrarlı para birimlerinin uzun dönemde ayakta kalabileceğini savunmuştur. Ancak bu söylem büyük bir iddidir. Para arz eden bankaların işleri yalnızca paralarını arz etmek olmayacaktır. Dolayısıyla diğer iktisadi faaliyetler de banka parasının değerini etkileyecektir. Bununla birlikte banka parasının, banka hisse senedi değeri ile pozitif korelasyon içinde olmasına neden olacaktır. Bu nedenle Hayek'in savunduğu gibi özel paranın değerinin yalnızca bankanın para arz politikasıyla belirleneceğini söylemek doğru değildir. Para arzı ve faiz dışında paranın değerini belirleyen pek çok unsur bulunmaktadır.

Bu çalışma özel banka paralarının, ulusal paralardan farkı olmayacağını savunmaktadır. Nitekim ülkeler özel banka olarak kabul edilirse serbest bankacılık sistemi, ulusal paraların rekabet ettiği küresel finansal piyasaların ulusal ölçekteki örneğidir. Dolayısıyla bir ülkede serbest bankacılık sisteminin uygulanması, küresel finansal piyasalardan daha olumlu bir sonuç veremeyecektir.

3. Kripto Paralar Özelinde Serbest Bankacılık Teorisi

Serbest bankacılık teorisinin en radikal önerisi her bankanın kendi para birimini arz etmesi üzerinedir. Kripto para piyasaları incelendiğinde tam olarak bu öneriye uygun bir örnek olduğu kolaylıkla savunulabilir. Serbest bankacılık sistemi, ulusal paralara son vererek, devletin para basma tekelini özel bankacılık sektörüne devretmeyi öngören yaklaşımdır. Bu kapsamda bakıldığında kripto para piyasaları serbest bankacılığın ön gördüğü, özel para deneyimine oldukça yakın bir örnektir.

Nitekim daha önce e-paralar üzerinden serbest bankacılık tartışması yapılmıştır (Cohen, 2001, p. 221). Kripto paralar, herhangi bir devlet ya da para otoritesinden bağımsız olarak çıkartılabilmektedir. Ancak ölçeği ve genç yapısı nedeniyle devletlerin ve bazı büyük ölçekli kurum ya da kişilerin söylemleri kripto para piyasalarını etkileyebilmektedir. Dolayısıyla teoride bağımsız olan kripto paralar pratikte, pek çok merkezi para otoritesinin para birimlerinden daha bağımlı durumdadır. Bu bağımlılık ve belirsizlikler bütünü kripto para birimlerinde volatilitenin yüksek olmasının nedenlerinden biridir. 2018 yılı ocak ayında 800 milyar doları aşan kripto para piyasası toplam değeri 2019 yılında 150 milyar dolar altına gerilemiş, 2021 yılında 2,5 trilyon dolara çıkmış ve 2021'in ikinci yarısında 1,3 trilyon doların altına gerilemiştir (Coin Market Cap, 2021).

Kripto paralar, parasal ürünlerde yaşanan bir ihtiyacı karşılamak maksadıyla kullanılmaya başlamıştır. Nitekim alışverişi işlemlerini ve servet aktarımını kolaylaştırmak, servet biriktirmek için geçmişten günümüze parasal araçlar değişimler göstermiştir. Bu gelişim incelendiğinde takas işlemlerinin yerini mal paraya bıraktığı, ticari işlemlerin artmasıyla mal paraların yerini daha kolay ödeme imkânı veren itibari paralara bıraktığı görülmüştür. Kripto para birimlerinin ortaya çıkışı ve kullanımını da bu sürecin bir devamıdır. Dolayısıyla bu dönüşümü engellemek ekonominin doğasına aykırıdır. Bu çalışma para ve ödeme sisteminde yaşanan bu dönüşümün önüne geçilemeyeceğini ancak devlet düzenlemelerine tabii olacağını savunmaktadır.

Kripto paralarla gündeme gelen paranın bağımsızlığı konusuyla ilgili ilk deneme yine teknoloji özlü ödeme ve para sistemi olan elektronik paralarla gerçekleşmiştir. 1990'lı yıllarda gündeme gelen elektronik para birimleri literatürde dijital para birimi, elektronik para birimi, e-para ve e-cash adlarıyla da yer almıştır. Ancak kripto paralardan farklı olarak e-paralar ödeme sistemlerinin kolaylaştırılması üzerine kurgulanmıştır. Oysa kripto para birimleri tasarruf aracı olarak kullanılabilir ya da para biriminden beklenen daha özel gereksinimleri karşılayacak biçimde çok işlevli olabilmektedir (Fırat & Daşdemir, 2021). Dolayısıyla bu tür para birimlerinin ortaya çıkışı, gelişimi ve yasallaşması bireylerin talepleri ile doğru orantılıdır. Nitekim Furst vd. (1998) ve Hong (2009) gibi araştırmacılar da bu tür parasal gelişme ve ürünlerin teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşması sonucu kendiliğinden ortaya çıktığını belirtmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, 2008 Küresel Finansal Krizde olduğu gibi merkezi para otoritelerinin başarısız politikalar yürütmesi (Özdemir, 2015, pp. 69, 87) de bireylerin ulusal paralardan kaçarak kripto para birimlerine yönelmelerini hızlandırmıştır. Covid-19 Sağlık Krizinde daralan dış ticaret (Ay, 2021, p. 272) nedeniyle bireylerin ulusal ve uluslararası paralara ihtiyacı azalmış, kriz nedeniyle harcamaları artan ve vergi geliri düşen merkezi otoriteler toplumu endişelendirerek kripto para birimlerine eğilimi artırmıştır.

Bu bölümün başında kripto para piyasasının teorik olarak bağımsız ancak fiili olarak merkezi para otoritelerine bağımlı olduğu vurgulanmıştır. Kripto para birimleri merkezi para otoritelerinin söylemleri ile önemli ölçüde değer değişikliği gösterebilmektedir. Dolayısıyla kripto para birimleri fiili olarak merkezi para otoritelerinden bağımsız hale gelmedikçe özel para olabileme unvanı sorgulanır durumda kalacaktır. Bu bağımsızlığı sağlayabilmesi için kripto para birimlerinin volatilitesi kontrol altına alınmalıdır. Bir piyasada volatilitenin yüksek olma nedenleri içsel nedenler ve dışsal

nedenler olarak ikiye ayrılabilir. Dışsal nedenler, ilgili piyasadan bağımsız olarak gerçekleşen ekonomik göstergelerdeki değişimdir. Söz gelimi hisse senedi piyasası için faizlerin yükselmesi, tahvil alımlarının artması, politik gelişmeler gibi hisse senedinin niteliği ile doğrudan ilişkili olmayan ancak diğer varlıkların değerlerini etkilediği için domino etkisi yaratan değişkenler dışsal nedenler arasındadır. İçsel nedenler ise doğrudan doğruya söz konusu piyasa yapısı ve finansal varlığın niteliğinden kaynaklı nedenlerdir. Bu çalışmaya göre kripto para birimlerinde spekülasyon ve manipülasyon davranışlarının çok fazla olması ve kripto para birimlerinde volatilitenin yüksek olmasındaki içsel unsurlar aşağıdaki şekilde sıralanmıştır.

a) Kripto para birimlerinin yasallaşamama sorunu: yasalar çevresinde kripto paraların kendine yer bulamaması durumu bu para birimine yatırım yapanlar için önemli bir belirsizliktir. Ülkeler kripto para birimlerinin değiş tokuşuna olanak tanıyan borsalardan vergi alırken, kripto para birimlerinin nitelikleri ve haklarını belirlemekten kaçınmaktadırlar.

b) Atomizite koşulunun sağlanamaması: Volatilitenin yüksek olmasında piyasanın küçüklüğü oldukça önemli bir unsurdur (Kearney, 1998, p. 85). Ancak piyasa büyüklüğü ifadesi parasal büyüklüğün yanında alıcı ve satıcıların sayısal çokluğunu da ifade etmektedir. Bilindiği üzere atomizite koşulu piyasada çok alıcı ve çok satıcının olması durumunu ifade eder. Böylece tek bir alıcı ya da satıcının kararı piyasayı etkileyemez. Ancak kripto para piyasalarında yatırımcı sayısının az olmasının yanı sıra, kripto para varlıklarının belirli gruplar elinde toplanması da oldukça etkileyici bir unsurdur. 11 Temmuz 2021 günü itibarıyla toplam 74.74 milyon Bitcoin cüzdanı (Statista, 2021) arasında en çok Bitcoin barındıran 100 cüzdan toplam Bitcoin miktarının 15.24%'üne sahiptir (Bit Info Charts, 2021). Yine Bit Info Charts sitesi verilerine göre içinde 1 dolar ve üzeri değerinde Bitcoin bulunan toplam 53.02 milyon Bitcoin cüzdanı bulunmaktadır.

c) Kurumsal yatırımcıların az olması: kurumsal yatırımcılar finansal araç fiyatlarını sabitleştirmektedir. Ancak kripto para birimlerinde az sayıda kurumsal yatırımcının olması, bu para türünü sabitlemek yerine, kurumsal yatırımcılar tarafından gerçekleştirilen spekülasyon ve manipülasyon davranışlarına karşı savunmasız kılmaktadır.

d) Devletler ve uluslararası para birimleri ile rekabet: Para otoritelerinin elde ettiği senyörage gelirlere ortak olmaları nedeniyle kripto para birimleri merkezi para otoritelerinin en önemli rakiplerinden biridir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) gibi parasını ihraç eden otoritelerin gelirler için kripto para birimleri önemli bir rakip olarak ortaya çıkmaktadır. Bu rekabetin en önemli göstergelerinden biri bağımsız kripto para birimlerine olumsuz eleştiriyi yaklaşan Federal Reserve (Fed) Chair Jerome Powell'in USD'ye dayalı olan stablecoin'lere karşı olumlu tavır ve Fed'de dahil olmak üzere kripto paraları eleştiren pek çok para otoritesinin kendi kripto para birimi çalışma ve araştırmalarını yürütmektedir (Jonnelle, 2021). Merkezi otoritelerin kripto para birimlerine yönelik söylem ve eleştirilerini bu rekabet doğrultusunda subjektif olarak geliştirmeleri oldukça doğaldır. Yapılan açıklamalarda, benzer teknolojileri kullanan stablecoin'ler ile bağımsız kripto para birimlerinin farklı yönlü eleştirilerle

karşılması bundan dolayıdır. Bu rekabet nedeniyle merkezi para otoritesi tarafından gerçekleştirilen açıklama ve sergilenen tutumlar kripto para birimlerinin değerinde önemli değişimlere neden olmaktadır.

e) Kripto varlık dayalı finansal araçların az olması: Bilindiği üzere finansal piyasa araçları geleceği iskontolama işlevini gerçekleştirerek cari dönem ile gelecek dönem arasındaki fiyat farklarını giderme görevini de görmektedir. Ancak kripto para birimlerine dayalı standartlaşmış vadeli sözleşmelerin yetersizliği, bireylerin beklentilerini gerçekleştirebileceği esnek bir pozisyon alamamalarına neden olmaktadır. Oysa vadeli alım ve satım sözleşmeleri piyasalarda yaşanan anlık düşüş ve yükselişlerinin önüne geçebilecek önemli bir araç olabilecektir.

f) Tasarrufun ödüllendirilmesi: Faiz gelirleri tasarrufun ödülü olarak tanımlanır. Kripto paralarda vadeli işlemlerin yetersiz olması nedeniyle kullanıcıların kripto para birimleri üzerinden faiz geliri elde etmesi güçtür. Ancak bu çalışma, blok zincir teknolojisini kullanan kripto paralarda madenciler tarafından paylaşılan senyoraj ve işlem gelirlerinin, tasarruf sahipleriyle de bölüşülmesini önermektedir. Sanal cüzdanlarında kripto para tutan tasarruf sahipleri, bulundukları para oranınca senyoraj ve işlem gelirinden pay almaz. Böylece kripto para talebi artarak, değerinde istikrar sağlanabilir.

Literatürde kurumsal yatırımcıların finansal araçların değerlerinde volatilitiyi azalttığını ve aynı zamanda kurumsal yatırımcıların da volatilitenin düşük olduğu finansal araçlara yatırım yapmaya eğilimli olduğu görüşü yaygın olsa da (Aggarwal & Rao, 1990, p. 227; Badrinath vd., 1989, pp. 627, 628; Callen & Fang, 2013, p. 3051) bunun tersi olan görüşler de bulunmaktadır (Kothare & Laux, 1995, pp. 51, 52). Bununla birlikte Kothare ve Laux, yine literatürde yaygın olan görüşün tersine, piyasada kurumsal yatırımcı aktivitelerindeki artışın volatilitiyi arttırdığını da belirtmiştir. Bu farklılıkların nedeni finansal varlığın ve içinde bulunduğu piyasanın niteliği ile ilgili olabilir. Ancak kripto para piyasalarında kurumsal yatırımcıların sayısının artmasının uzun dönemde volatilitiyi azaltacağı kesine yakındır.

Kripto para piyasalarının en önemli sorunlarından biri kabul görmek ve meşruiyet olduğundan kurumsal yatırımcıların piyasaya girmesinin bu para birimlerinde volatilitiyi azaltarak değerlerini yükselteceği kolaylıkla söylenebilir. Kurumsal yatırımcılar tarafından kripto para biriminin kabul edilmesi, kurumsal yatırımcıların yaptıkları üretimi bu para birimlerine dayanak olarak işaret edilecektir. Diğer bir deyişle, üretim yapan şirketlerin kripto para varlık barındırması kripto paraların, paranın fonksiyonlarını karşılayacağına yönelik olumlu izlenimi güçlendirecektir. Üretim yapan kurumların kripto para birimlerine yatırım yapması, ürünlerini kripto para ile ticarete konu etmesinin bir adımı olarak düşünülebilir. Nitekim Momtaz (2021) çalışmasında, kripto para piyasasına kurumsal yatırımcı girişlerinin diğer yatırımcıları da çekeceğini belirtmiştir.

Siyasi otoritenin yasal yaptırımları karşısında kurumsal yatırımcılar bireylere göre daha iyi bir temsil düzeyine sahiptirler. Bu da kurumsal yatırımcı girişlerine paralel olarak kripto para birimlerinin yasal zeminini güçlendirmektedir. Dolayısıyla diğer değişkenler sabitken kripto para piyasasına

kurumsal yatırımcı girişleri, yasal belirsizlikleri ve piyasadaki volatilitiyi azaltacaktır. Böylece kurumsal yatırımcı alımlarının, aynı parasal değerde çok sayıda bireysel yatırımcının alımına göre kripto para birimlerinin değerini daha çok artırması olasıdır. Bununla birlikte Lucey vd. (2021) kripto paralardaki volatilitenin kurumsal yatırımcıların güvenini düşürmediğini ortaya koymuştur.

Serbest bankacılık teorisinin bir uygulaması olsalar da kripto paraların, serbest bankacılıkta ön-görülen banka paralarından farklı özellikleri ve işlevleri bulunmaktadır. Bu özellik ve işlevleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

a) Taklidinin neredeyse olanaksız olması: Kripto paraların banka paralarından bir üstün yanı, taklitlerinin geliştirilmesi konusundadır. 2021 yılı itibarıyla sahte kripto para üretimine ilişkin bir sahte para raporlanmamıştır. Bu yönüyle kripto paralar ulusal paralardan dahi üstündür. Ancak serbest bankacılıkta, banka paralarının standardı zor olacağından; her banka kendi kuralları ve tasarımı ile basılı para üreteceğinden taklit edilmeleri ve sahte paraların üretilmesi daha kolay olacaktır.

b) Banka faaliyetlerinden bağımsız değerlendirilmesi: Bankaların ürettikleri para birimlerinin, bir ticari kurum olan bankaların diğer faaliyetlerinden etkilenmemesi olanaksızdır. Dolayısıyla kurala bağlı bir para politikası uygulayan bankaların dahi diğer ticari faaliyetleri nedeniyle para birimleri değer kaybedebilecektir. Oysa blok zincir teknolojisini kullanan kripto paralar, resmi olarak merkezi bir kurum ya da kişiye bağlı değildir. Ancak kripto para piyasasının genç yapısı nedeniyle, önemli kripto para birimi sahibi işletmelerin bilançoları ve faaliyetleri kripto para birimlerinin değerini etkileyebilecektir. Bu sorun kripto para birimlerinde atomizite koşulu sağlandıkça ortadan kalkacaktır.

c) Para politikasının kesinliği: Bankalar ne kadar kurala bağlı politikalar üretse ve bu politikalara bağlılıklarına ilişkin beyanlar vermiş olsa da gelecek dönemde bankaların aynı para politikasını sürdüreceği belirsizlik konusudur. Oysa para arzı, değiştirilemez yazılım tabanlı olan kripto paralarda para politikaları kesindir ve herhangi bir belirsizlik bulunmamaktadır.

d) Denetim maliyetlerinin düşük olması: Geleneksel bankacılık sistemi Basel kriterleri çerçevesinde belirli aralıklarda denetlenmekte ve bu denetimler önemli maliyetlere neden olmaktadır (Ay, 2010, 2014). Ancak para politikası dahil, transfer ve diğer tüm işlemlerin bağımsız bir yazılıma dayalı olduğu blok zincir sisteminde kripto paralar maliyetli bir denetime gerek duymayacaktır.

e) Paranın fiziki durumunda yıpranma olmaması: Basılı itibari paralarda kaçınılmaz bir şekilde karşılaşılan durum, paranın fiziki yapısının bozulmasıdır. Oysa fiziki nitelikleri bulunmayan kripto paraların böyle bir sorunu bulunmamaktadır.

f) Paranın taşıma maliyeti: Hesaplar üzerinde gerçekleştirilen para transferleri yanında, itibari paraların fiziki olarak da taşınması gerekebilmektedir. Bu durumda paranın transferi için zaman, enerji, işgücü ve risk gibi maliyetler ortaya çıkmaktadır. Paranın fiziki transferinde geçen

süre zaman maliyetini, harcanan yakıt ve diğer enerjiler enerji ve kullanılan personel işgücü maliyetlerini oluşturmaktadır. Paranın taşınma aşamasında karşılaşılabilecek planlanmayan her türlü olumsuz sonuç ise risk olarak ifade edilen maliyet kalemince ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla itibari paraların fiziki taşıma maliyetleri göz ardı edilmemesi gereken önemli unsurları barındırır. Oysa fiziki niteliği olmayan kripto paraların fiziki olarak taşınması da söz konusu değildir.

Ancak tüm bu üstünlükleri yanında kripto para birimlerinin en büyük dezavantajı arzının sınırlı olmasıdır. İlk bakışta bir üstünlük olarak görülen bu durum, ticaret hacminin arttığı durumlarda önemli sorunlara yol açacak ve kripto paraların ticari işlemlerde kullanılmasını engelleyebilecektir. Benzer durum altın para standardı sisteminde görülmüştür. Dünyada altın arzının sınırlı olması ticareti önlemiştir. Oysa ideal bir para biriminin arzı büyüme oranı kadar artmalıdır. Artan nüfus ve genişleyen ticari işlemler nedeniyle işlem amaçlı para birimi talebi artacaktır.

Sonuç olarak birtakım farklılıklar olsa da kripto para piyasaları ve kripto para birimleri serbest bankacılık teorisine en iyi örneklerden biridir. Ancak bu örnek planlı olarak doğmamış, tamamen ekonominin doğası gereği ortaya çıkmıştır. Bireylerin ihtiyaçları ve paradan beklentileri, kripto para piyasalarının güçlenmesinin ana unsuru olmuştur. Böylece kripto para piyasaları, serbest bankacılık teorisinin doğal bir uygulaması olarak gelişme göstermiştir.

4. Sonuç ve Öneri

Özerk merkezi para otoritelerinin genellikle para piyasalarına müdahale gerekçeleri olan fiyat istikrarına ulaşamamaları durumuna tepki olarak birçok sistem önerisi geliştirilmiştir. Serbest bankacılık sistemi bu önerilerden biridir. Kripto para birimleri ise liberal kökenli yaklaşımların en radikal önerisi olan serbest bankacılık teorisinin en başarılı temsilidir. Serbest bankacılık sisteminin önerdiği özel banka paralarından avantajlı olarak blok zincir teknolojisini kullanan kripto paralarda para, gerçek anlamda bağımsızdır; kamu ya da özel hiçbir kurumun para arzı kurallarını değiştirmesi mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında kripto para sistemi, serbest bankacılıktan daha bağımsız bir yapıdır. Merkezi para otoritelerinde ve özel banka paralarında olan para politikası belirsizliği kripto paralarda bulunmamaktadır. Serbest bankacılık teorisinin öngördüğü banka paralarının değeri, bankaların diğer faaliyetlerinden etkilenmeyeceği için, bankaların yürüttüğü para politikalarının etkinliği azalacaktır. Oysa kripto para birimlerinin merkezizetsiz yapısı bu tür belirsizlikleri ortadan kaldırmaktadır. Özellikle bu yönüyle kripto para birimlerinin, banka paralarından daha serbest olduğu kolaylıkla söylenebilir.

Geleneksel para birimlerine karşı pek çok üstün özelliği bulunmasına karşın kripto para birimlerinin yasal geçerliliği hala belirsizliğini korumaktadır. Bunun nedeni merkezi para otoritelerinin başta senyoraaj geliri olmak üzere üstün olduğu birçok alanı kripto para birimleriyle paylaşmak zorunda kalmak ya da bu alanları tümüyle kripto para birimlerine kaybetme riski olduğu düşünülebilir. Kripto para birimlerinin yasal belirsizliği bu tür para birimlerinin değerinde volatilitiyi önemli ölçüde etkilemektedir. Kripto paraları yasallaştırma çabaları yetersiz olsa da kurumsal yatırımcıların

kripto para alımı yapması, kripto para birimlerine gayri resmi bir yasallık kazandırmaktadır. Kurumsal yatırımcıların siyasal otorite karşısında söz hakkının güçlü olması, kripto para birimlerinin yasal yaptırımlarla yüzleşmesi olasılığını azaltmakta ve bu para birimi kullanıcılarının temsil gücünü artırmaktadır.

Kripto para birimlerine dayalı finansal varlıkların yetersizliği de kripto para birimlerinin değerinde volatilitenin yüksek olması nedenlerinden biridir. Bu çalışma kapsamında, kripto para birimlerinin fiyatında volatilitenyi azaltmak için kripto para birimlerine dayalı türev araç ve diğer finansal varlıkların geliştirilmesi gerektiği önerilmiştir. Böylece kripto para birimlerinin spot fiyatı ile vadeli fiyatı arasında yakınsama sağlanabilecektir. Blok zincir teknolojisini kullanan kripto para birimlerinde senyoraj ve işlem geliri yalnızca madencilere verilmektedir. Oysa sanal cüzdanlarında kripto para bulunduran bireylere de senyoraj ve işlem gelirlerinden tasarrufları oranı kadar pay aktarılması, kripto para birimlerinde fiyat istikrarını güçlendirecek bir unsurdur. Böylece kripto para birimleri yalnızca enflasyondan kaçınmak için ideal bir araç olmayacak, bunun yanında cazip bir tasarruf aracı olacaktır. Son olarak kripto para biriminin bir üstünlüğü olarak görülen arzının sınırlı olması durumu aslında bir dezavantajdır. İdeal paranın arzı toplam büyümeye oranla artmalıdır. Tersi durumda altın para standardındaki gibi para arzı sorunları yaşanacak, ticari işlemler etkin biçimde gerçekleşemeyecektir.

Son olarak, kripto paraların yarattığı ekosistem Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nin güvenilirliğini güçlendirici bir araç olarak kullanılabilir. Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti finansal piyasalarındaki volatilitte, belirsizlik ve güven sorunları bütün gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi son yıllarda giderek artmıştır. Kripto para piyasaları ise teorik olarak politika belirsizliklerini sifıra indirmektedir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti para piyasalarını bu ekosisteme uyumlu hale getirmek, istikrarlı finansal piyasalar için önemli bir uygulama olabilir.

KAYNAKÇA

- Aggarwal, R., & Rao, R. P. (1990). Institutional Ownership and Distribution of Equity Returns. *Financial Review*, 25(2), 211–229. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1540-6288.1990.tb00793.x>
- Akgündüz, Y. E., Neef, H. Ö. D., Hacıhasanoğlu, Y. S., & Yılmaz, F. (2021). Cost of Credit and House Prices (No. 2106; Working Papers).
- Ay, İ. C. (2010). Basel Kriterleri Çerçevesinde Türk Finans ve Bankacılık Sektörünün Yeniden Düzenlenmesi. https://www.proquest.com/openview/b7ee36cd2e2f54a4aae84fe67070bd6c/1?pq-origsite=gscholar&cb_l=2026366&diss=y
- Ay, İ. C. (2014). Dünya Bankası'nın Önerdiği Yapısal Uyum Programlarının Azgelişmiş Ülkelere Etkilerinin Ülke Örnekleriyle İncelenmesi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Ay, İ. C. (2021). COVID-19 Pandemisinin Türkiye'nin İhracatı Üzerine Etkileri İçin Bir Analiz. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), 272–283. <https://dergipark.org.tr/en/pub/joeep/issue/60112/892068>

- Badrinath, S. G., Gay, G. D., & Kale, J. R. (1989). Patterns of Institutional Investment, Prudence, and the Managerial “Safety-Net” Hypothesis. *The Journal of Risk and Insurance*, 56(4), 605–629. <https://doi.org/10.2307/253449>
- Bit Info Charts. (2021). Bitcoin Rich List. <https://bitinfocharts.com/top-100-richest-bitcoin-addresses.html>
- Buchanan, J. M. (1987). The Constitutionalization of Money. *The American Economic Review*, 77(3), 243–250. <https://www.jstor.org/stable/1804093>
- Callen, J. L., & Fang, X. (2013). Institutional investor stability and crash risk: Monitoring versus short-termism? *Journal of Banking & Finance*, 37(8), 3047–3063. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2013.02.018>
- Cohen, B. J. (2001). Electronic Money: New Day or False Dawn? *Review of International Political Economy*, 8(2), 197–225. <http://www.jstor.org/stable/4177382>
- Coin Market Cap. (2021). <https://coinmarketcap.com/>
- Cooper, R. N. (1984). A Monetary System for the Future. *Foreign Affairs*, 63(1), 166–184. <https://doi.org/10.2307/20042091>
- Daşdemir, E. (2020). Bank Credits and Rent-Price Relation: An Interpretation on The Roles of Credits in Economy and Time Series Analysis with Structural Break. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 7(3), 214–222. <https://doi.org/https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2020.1289>
- Daşdemir, E. N. (2017). The Effects of Debt on Debtors and The Economy: An Observational Test on Consumer Credit and Wages. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 58–72. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuipad/371179>
- Dowd, K. (1990). The Case for Free Banking. *Economic Affairs*, 10(6), 24–28. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1468-0270.1990.tb00741.x>
- Fırat, S., & Daşdemir, E. (2021). Kripto Paralarda Miktar Teorisi Uygulaması: Bitcoin Örneği ve Covid-19 Salgının Etkisi. *İstanbul İktisat Dergisi*, 71(1), 81–102.
- Furst, K., Lang, W., & Nolle, D. E. (1998). Technological Innovation in Banking and Payments: Industry Trends and Implications for Banks. *PROD: Empirical (Product) (Topic)*.
- Hayek, F. A. (1974). Denationalization of Money. *The Institute of Economic Affairs*.
- Hayek, F. A. (1976). Choice in Currency: A Way to Stop Inflation. *The Institute of Economic Affairs*.
- Hong, Z. (2009). The Impact of E-money on the Economy. 2009 WRI World Congress on Computer Science and Information Engineering, 3, 126–130. <https://doi.org/10.1109/CSIE.2009.194>
- Issing, O. (1999). Hayek, Currency Competition and European Monetary Union. Annual Hayek Memorial Lecture, 9–37. <http://www.iea.org.uk/sites/default/files/publications/files/upldbook19pdf.pdf>
- Jonnelle Marte. (2021, July 14). Powell says a Fed digital currency could undercut need for cryptocurrencies. Reuters. <https://www.reuters.com/business/feds-powell-says-stablecoins-need-appropriate-regulatory-framework-2021-07-14/>
- Kearney, C. (1998). The Causes of Volatility in A Small, Internationally Integrated Stock Market: Ireland, July 1975–June 1994. *Journal of Financial Research*, 21(1), 85–104. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1475-6803.1998.tb00271.x>
- Kothare, M., & Laux, P. A. (1995). Trading Costs and the Trading Systems for Nasdaq Stocks. *Financial Analysts Journal*, 51(2), 42–53. <http://www.jstor.org/stable/4479830>
- Lucey, B. M., Vigne, S. A., Yarovaya, L., & Wang, Y. (2021). The cryptocurrency uncertainty index. *Finance Research Letters*, 102147. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102147>

- Momtaz, P. P. (2021). The Pricing and Performance of Cryptocurrency. *The European Journal of Finance*, 27(4–5), 367–380. <https://doi.org/10.1080/1351847X.2019.164.7259>
- Özdemir, O. (2015). The Reflections of Heterodox Economics on The Current Financial Crisis. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 62–94.
- Rantala, L. (1980). Money Without the State. *The Journal of the Libertarian Alliance*, 1(4), 1–3. <http://la-articles.org.uk/FL-1-4-5.pdf>
- Rothbard, M. N. (1963). What Has Government Done to Our Money? Ludwig von Mises Institute. <https://mises.org/library/what-has-government-done-our-money>
- Sechrest, L. J. (1993). Free Banking: Theory, History, and A Laissez-Faire Model. *Free banking: theory, history, and a laissez-faire model*.
- Selgin, G. (1994). Free Banking and Monetary Control. *The Economic Journal*, 104(427), 1449–1459. <https://doi.org/10.2307/2235463>
- Selgin, G. (2000). Should We Let Banks Create Money? *The Independent Review*, 5(1), 93–100. <http://www.jstor.org/stable/24562397>
- Statista. (2021). Number of Blockchain wallet users worldwide from November 2011 to July 11, 2021. <https://www.statista.com/statistics/647374/worldwide-blockchain-wallet-users/>

CRYPTOCURRENCY MARKETS AS AN EXAMPLE OF FREE BANKING THEORY

İsmail Cem AY*
Esat DAŞDEMİR**

The reflection of the development in information and communication technologies on the economy has led to quite radical transformations. Cryptocurrencies, which are issued and used independently of central monetary authorities, are an example. The similar elements between the crypto money system, which is seen as a radical monetary instrument even by some advocates of liberal-based approaches, and the free banking system, which is also a radical proposal, are quite striking. Within the scope of this study, the free banking system, of which Friedrich Hayek is among its advocates, and the crypto money system was evaluated and compared. In the first part of the study, suggestions for free money markets, central monetary authorities, and situations in interventionist money markets are listed and the results of the monetary intervention are explained through graphs. According to this study, government intervention in money markets is no different from government intervention in any sector. Therefore, the government support provided to banks with low interest and low-cost loans is no different from the support given to any sector. While the fund support to banks and those who request funds increases the demand for products such as housing and vehicles, in which the use of credit has an important place in consumption; Since loan payments will cause a decrease in the long-term disposable income of individuals, they will adversely affect other sectors. For this reason, cheap credit support or fund supply by the central monetary authority causes more important problems than inflation. These problems will arise especially in the areas of distribution, growth, and development.

Although the free banking system proposed with the free banking theory was not adopted as a policy, technology provided the necessary environment for the emergence of examples of this system. The free banking system was first experienced with digital money or electronic money

---

* İstanbul Gelisim University, Economics and Finance, icay@gelisim.edu.tr

** İstanbul Gelisim University, Department of Foreign Trade, edasdemir@gelisim.edu.tr

(e-money). However, in practice, problems such as the emergence of e-money as a means of payment and the inability to adequately meet other expectations from money such as value storage have been observed. Cryptocurrencies, which emerged in 2008, emerged as the best application of the free banking system. In fact, the fact that cryptocurrencies completely liberalize money by eliminating special authorities such as banks is a feature that even the free banking system cannot foresee. In this context, there are no policy uncertainties in cryptocurrencies as in bank money. In such currencies, the money supply has been finalized with software-based rules, and uncertainties and risks related to monetary policies have been eliminated. On the other hand, it cannot be said that the money supply and monetary policies in cryptocurrencies are completely healthy. The limited money supply in cryptocurrencies does not respond to how to meet the increasing demand for money as a result of economic growth. Therefore, an ideal money supply is expected to increase by the rate of economic growth. Today's cryptocurrencies have not reached the level of success in this regard.

The biggest obstacle to the acceptance of cryptocurrencies is their high volatility. Within the scope of the study, the reasons for the high volatility in cryptocurrencies were examined, evaluated and solution suggestions were presented. Accordingly, the increase in derivatives and financial assets based on cryptocurrencies will reduce volatility. In addition, factors such as the elimination of legal uncertainties regarding cryptocurrencies and institutional investor inflows are among the biggest determinants of the volatility in the values of cryptocurrencies. In the literature, there is an inverse relationship between the number of institutional investors and volatility. This indicates that in crypto money markets where the number of institutional investors is limited, price stability will be ensured by institutional investor inflows.

Within the scope of this study, cryptocurrencies were evaluated within the scope of free banking theory, which has an important place in the literature of economics and contributed to the literature. In addition, the emergence process of cryptocurrencies has been interpreted, its application and differences with e-money have been evaluated, comments have been made on its future, and suggestions on how to solve the problems in the crypto money markets have been presented.

The shortage of financial assets based on cryptocurrencies is also one of the reasons for the high volatility in the value of cryptocurrencies. Within the scope of this study, it has been suggested that derivatives and other financial assets based on cryptocurrencies should be developed to reduce volatility in the price of cryptocurrencies. Thus, convergence will be achieved between the spot price and the futures price of cryptocurrencies. In cryptocurrencies using blockchain technology, seigniorage and transaction income are only given to miners. However, transferring a share of seigniorage and transaction revenues to individuals who have crypto money in their virtual wallets is a factor that will strengthen price stability in cryptocurrencies. Thus, cryptocurrencies will not only be an ideal tool to avoid inflation, but also an attractive savings tool. Finally, the limited supply of cryptocurrency, which is seen as an advantage, is actually a disadvantage. Ideally, the supply of money should increase in proportion to total growth. In the opposite case, money supply problems will occur, as in the gold money standard, and commercial transactions will not be carried out effectively.

YENİ MEDYA, YENİ ETKİLEYENLER VE ETKİLEYENLİ PAZARLAMA: SEKTÖREL BİR BAKIŞ AÇISI*

NEW MEDIA, NEW INFLUENCERS AND INFLUENCER MARKETING: A SECTORAL PERSPECTIVE

Aybike PELENK ÖZEL**

Öz

Günümüzde, yeni kanaat önderleri olarak adlandırılan *etkileyenler* (influencers) sosyal medyada birçok alanda çeşitli marka ve şirketlerle işbirlikleri yürütmekte ve elektronik ağızdan ağıza iletişiminin önemli aktörleri durumunda konumlandırılmaktadırlar. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, etkileyenli pazarlama (*influencer marketing*) uygulamalarına yönelik olarak bu alanda faaliyet gösteren ajansların genel olarak etkileyenli pazarlamayı hangi alanlarda ve ne amaçla kullandığı, etkileyen kişiler ve şirketler arasındaki işbirliğinin nasıl sağlandığı, geleneksel medya harcamalarıyla etkileyenli pazarlama bütçelerinin arasındaki farklılıklar, ülkemizdeki genel durum ve geleceğe yönelik öngörülerin neler olduğunun incelenmesidir. Bu çalışma etkileyenli pazarlama faaliyetlerinin işleyiş sürecini analiz etmek ve sektör profesyonellerinin geleceğe yönelik öngörülerini değerlendirmek açısından alana katkı sağlar niteliktedir. Bu bağlamda *influencer marketing* ajans yöneticileriyle bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Etkileyenli pazarlama alanında faaliyet gösteren başlıca şirketler arasında yer alan INFLOW Summits, 2gether Social Şirketi, Target Digital Şirketi, Bubble Project Şirketi ve WeLog Social Influencer Marketing şirket yöneticileri ile görüşme yapılmıştır. Buna göre etkileyenli pazarlama özellikle lansman/relansman ve satış desteği amacıyla yapılmaktadır. Başlıca etkileyenli pazarlama yapılan sektörler olarak seyahat, tekstil, hızlı tüketim ürünleri, gıda ve kozmetik alanları gelmektedir.

Anahtar Sözcükler: Etkileyenler, Etkileyenli Pazarlama, Elektronik Ağızdan Ağıza Pazarlama, Yeni Medya, Influencer Marketing Ajansları.

* Bu makalenin saha çalışması, Kocaeli Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 25.02.2021 tarih ve 2021/02 no'lu toplantısında alınan 11. sıra sayılı Etik Kurul İzni onaylanmıştır.

** Kocaeli Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, aybikepelenk@gmail.com

Abstract

Today, influencers, also called as the new opinion leaders, collaborate with various brands and companies of various fields through social media campaigns and are considered as key actors of electronic word-of-mouth communication. Therefore, the aim of this study is to determine in which areas and for what purpose the agencies operating in this field generally use influencer marketing, how collaborations between influencers and companies are established, the differences between the budgets of conventional and influencer marketing. The study also aims to examine the general situation in our country and to determine what the predictions for the future are. In this context, interviews were held with influencer marketing agency executives of INFLOW Summits, 2gether Social, Target Digital, Bubble Project and WeLog Social Influencer Marketing which are among the major companies actively involved in the field of influencer marketing. According to the results, influencer marketing is carried out especially for launching/relaunching and sales support purposes. Travel, textiles, fast-moving consumer goods, food, and cosmetics are the main sectors where influencer marketing is applied. This study contributes to the field in terms of analyzing the process of influencer marketing activities and evaluating the future projections of industry professionals.

Keywords: Influencers, Influencer Marketing, Electronic Word-of-Mouth Marketing, New Media, Influencer Marketing Agencies.

1. Giriş

Son yıllarda yeni medya platformları, tüketicilerine internet üzerinden ulaşmak isteyen markalar için önemli ve etkili bir reklam ve pazarlama platformu haline gelmiştir. Sosyal medya ortamlarının çeşitlenmesi, kullanıcıların sosyal medyada giderek daha fazla zaman geçirmesi ve hemen her konu etrafında bir topluluk oluşması markalar, ürün ve hizmetler için geleneksel reklam ve pazarlama faaliyetlerinin yanı sıra daha niş bir mecra sunulmasına olanak tanımaktadır. Yeni medyanın sahip olduğu etkileşimsellik, hipermetinsellik, asenkronizasyon, hız, anında güncelleme, yaygınlık gibi özelliklerinin yanı sıra, sosyal medyada daha samimi bir dil kullanılması, kullanıcıyı da içeriğin bir parçası haline getirebilecek içerikler üretilmesi, deneyim ve kullanım pratiklerini odağa alan bir yaklaşımla hareket edilmesi, bu platformları daha cazip bir konuma dönüştürmektedir.

Günümüzde elektronik ağızdan ağıza iletişim (elektronik word of mouth e-wom) faaliyetlerinin sosyal medya şemsiyesi altındaki birçok mecra da yoğun olarak yapıldığı gözlenmektedir. E-wom'un bir türü olarak *etkileyenli pazarlama*¹ şirketler tarafından giderek daha fazla kullanılmaktadır. Çok sayıda kişi tarafından takip edilen ve yeni kanaat önderleri olarak tanımlanan *etkileyenler*², etkileyenli pazarlama faaliyetlerinin odağını oluşturmaktadırlar. Bu yeni etkileyenler, sosyal medya

---

1 *Influencer marketing* kavramı, Türkçe literatürde farklı çalışmalarda hatırlı pazarlama, sosyal medya pazarlaması, etkili kişi pazarlaması, etkileyen pazarlaması şeklinde kullanılmıştır. Bu çalışmada etkileyenli pazarlama şeklinde kavramsallaştırılmıştır.

2 *Influencer* kavramı ise literatürde köken olarak kanaat önderliği kavramına dayandırılmış, çoğu çalışmada dijital kanaat önderi olarak ifade edilmiştir. Alanyazındaki akademik metinlerde genellikle sözcüğün orijinal hali olan "influencer" kullanılmış, bu çalışmada ise etkileyen(ler) olarak kavramsallaştırılmıştır.

platformlarında güzellik, sağlık, doğal yaşam, seyahat, annelik gibi birçok alanda paylaşımlar yapmakta ve bu ortamları etkin kullanarak, tutum ve davranış kalıpları oluşturmakta, sürekli ve akıcı içerik oluşturarak dikkat çekici paylaşımlar yapmaktadırlar. Etkileyenler, paylaştıkları gönderilerinde sıklıkla kendi deneyimlerinin bir parçası olarak ürün ve hizmet hikayelerine yer vermekte, soru-yanıt sistemiyle ürün ve hizmetler hakkında bilgi alışverişinde bulunmakta, çeşitli yarışmalar ve çekilişler aracılığıyla takipçilerine tanıttıkları ürün ve hizmetlerden hediyeler veya alışveriş çekleri vermektedirler. Çok sayıda takipçisi olan bu etkileyenler, gönderilerinin neredeyse tamamında bir ürün ve hizmeti elektronik ağızdan ağıza iletişim yoluyla tanıtmaktadırlar. Bu haliyle etkili bir e-wom ve etkileyenli pazarlama aktörleri haline gelmişlerdir.

Çalışmada elektronik ağızdan ağıza iletişim (e-wom) kavramından yola çıkılarak etkileyenli pazarlama kavramı ele alınmış ve ülkemizde faaliyet gösteren beş influencer marketing (etkileyenli pazarlama) ajans yöneticisiyle görüşme yapılmıştır. Bunlar, INFLOW Summits Şirketi Genel Koordinatörü Beste Eşerler, 2gether Social Şirketi Marka Yöneticisi Mısra Volkan, Target Digital Şirketi Influencer Marketing Yöneticisi Onur Naz, Bubble Project Influencer Proje Yöneticisi Serdar Balta ve WeLog Social Influencer Marketing Şirketi Business Development & Talent Manager Yasemin Karen Aytuğardır. Görüşmede genel olarak etkileyenli pazarlama uygulamaları, ülkemizdeki işleyişi, geleneksel medyadan farkları, geleceğe yönelik öngörülere ilişkin bilgi edinilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Yeni Medya

Yeni medya terimi, özellikle internet ve ilgili dijital teknolojileri (örneğin, cep telefonları, PDA'lar – kişisel dijital asistanlar), uygulamaları (örn. bloglar, dosya paylaşım programları) ve günümüzde en yeni ortaya çıkan ve gelişen iletişim formatlarını ifade eden bir kavram olarak ele alınabilir. Yeni medya terimi genellikle ortaya çıkan iletişim teknolojilerini ve uygulamalarını ifade ederken, aynı zamanda çeşitli noktalardaki tüm medya formatlarının yeni olarak kabul edildiğini de kabul eder (Tomasello, Lee & Baer, 2010, s.531).

Yeni medyayı tanımlayan en temel yapısal özellik, dijital (sayısal) iletişime dayalı olmasıdır. Dijital medyanın ilk belirleyici özelliği olan dijital kod, iletişim için büyük sonuçları olan teknik bir medya özelliğidir. Dijital kod, bilgisayar teknolojisini kullanırken, her bilgi ve iletişim ögesinin bir ve sıfırdan oluşan dizelerde iletilebileceği anlamına gelmektedir. Dijital kodlamada, analog bir bütün halindeki bilgi ve iletişim öğeleri önce parçalara ayrılıp daha sonra sayısallaştırılmış formlarda görüntü, ses, metin ve rakamsal veri olarak yeniden birleştirilmektedir. Dijital kod kullanmanın en önemli sonucu, metinler, görüntüler, sesler ve görsel-işitsel programlar gibi büyük bilgi ve iletişim birimlerinin doğrusal sıralamasının kırılabilmesidir. Böylece bu birimler, öğeler arasındaki köprüler yoluyla okuyucu, izleyici ve dinleyicinin istediği sıraya dönüştürülebilmektedir (Van Dijk, 2004, ss.146-147). Bununla birlikte günümüzde yapay zekâ uygulamaları sayesinde pazarlamada kullanılan gelişmiş makine algoritmalar ile pazarlamacıların zorlandıkları konularda ve zaman alıcı konularda

görevlerin büyük kısmını üstlenmektedir. Aynı şekilde bu algoritmalar sayesinde büyük miktarda toplanan verilerin tahmini yapılabilmektedir. Bir ürüne müşterilerin ne kadar fiyat ödeyebileceğinin tahmini veya hangi müşterilerin hangi ürünlere daha çok yöneleceği konusundaki tahminler bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Bayuk & Demir, 2019, s.787). Aynı zamanda, kuruluşların geleneksel veri tabanları gibi yapılandırılmış veriler veya yeni iletişim teknolojileri ve kullanıcı düzenleme platformları (ör. metin, resimler ve videolar) tarafından yönlendirilen yapılandırılmamış veriler olarak karşımıza çıkan “büyük veri” (big data) kavramı da bu noktada önem taşımaktadır. Büyük veri üzerine çizilen pazarlama analitiği çözümleri, bir tele-pazarlama kampanyasına olumlu yanıt verme konusunda daha istekli müşterilerin belirlenmesi, yöneticiler için etkileşimli raporlar ve gösterge panoları oluşturma ve hatta markayla ilgili olarak sosyal medyada söylenenlerden çarpıcı eğilimleri ortaya çıkarma gibi çok çeşitli sorunlarda kuruluşlara fayda sağlayabilmektedir. Bu nedenle, büyük veri çözümleri, pazarlamacıları etkin bir şekilde destekleyen ve yavaş tempolu insan analizinin yükünü hafifleten anlayışlı sistemlerin temelleri olarak düşünülebilir (Amado vd., 2018, s. 2).

Yeni medyanın temel özelliklerinden biri olan dijital kodlama sayesinde tek bir ortamda işaretler, sembol sistemleri, türlerin iletişimi ve veri türlerinin bir kombinasyonu sağlanabilmektedir. Dijital medya, film ve televizyon gibi eski multimedya türlerinin ötesinde multimedya formlarına ekstra bir ivme kazandırmaktadır (Van Dijk, 2004, ss.146-147).

Yeni medyanın tanımlayıcı özelliklerinden bir diğeri ise etkileşimdir. Çok genel bir tanımla etkileşim, bir eylem ve reaksiyon dizisidir. Etkileşimselliğin ilk aşaması, iki yönlü ya da çoklu iletişim kurulmasına olanak tanınmasıdır. Bu, uzamsal boyutla ilgilidir ve bütün dijital medya araçları belirli bir oranda söz konusu olanağı sunmaktadır. İkinci aşama, eş zamanlılıktır. İlk aşama olan iki yönlü ya da çoklu iletişim olmadan eş zamanlılık mümkün değildir. Eş zamanlılık, etkileşimselliğin zamansal boyutuyla ilgilidir (Van Dijk, 2004, ss.146-147).

Yeni iletişim ortamları, sözlü, yazılı, görsel, işitsel iletişim araçlarını kapsayan bir yapıdadır. Teknolojilerin birbirine eklenemediği böylesi yapılar çoklu medya ortamlarını yaratırken yeni iletişim sistemleri, e-posta, haber grupları, video konferanslar, web siteleri, arama motorları, bloglar gibi çeşitli uygulamalar şeklinde Wi-Fi, Bluetooth, gibi bağımsız haberleşme ağlarında, WAP, GPRS, EDGE, 3G, 4G gibi iletişim protokollerini destekleyen cep telefonları, diz üstü bilgisayarlar ve yetenekleri günden güne artan tablet cihazlarda hayat bulmaktadırlar (Özel, 2012, s. 37). Yeni medyanın sahip olduğu bu özellikler pazarlama alanında da etkilerini göstermektedir. Yeni medya teknolojilerinin pazarlama süreçlerine entegrasyonu ile internet destekli doğrudan pazarlama yaklaşımı sayesinde müşterilerle etkileşim sağlanmış, kitlesizleştirici olma özelliği ile doğrudan alıcıya özel sms, e-posta, sesli ve görüntülü iletişim sağlanabilmektedir. Yeni medya pazarlama stratejileriyle ürün ve hizmetlerle ilgili tanıtımların alıcıya anlık bildirimlerle ulaşması, geri bildirimlerin alınması, veri madenciliği yoluyla birçok veri elde edilebilmesi ve sosyal medyanın sağladığı avantajların pazarlama alanında kullanılmasının sağlandığı görülmektedir.

2.2. Yeni Etkileyenler, Elektronik Ağızdan Ağıza İletişim ve Etkileyenli Pazarlama

Etkileyenli pazarlama kavramından önce “etkileyen(ler)” kavramı üzerinde durmak gerekir. Sosyal bilimciler, bireyin tercihlerinin ve kararlarının başkalarının fikir ve eylemlerinden büyük ölçüde etkilendiğini uzun zamandır tartışmaktadırlar. Pazarlama da dahil olmak üzere çok sayıda disiplininde sayısız araştırma, *sosyal etki* etkilerinin geniş ve çok çeşitli ortamlarda bulunduğunu göstermiştir. Araştırmalar ayrıca, her bireyin potansiyel olarak başkalarını etkileyebileceğini gösterirken, bazı kişilerin veya varlıkların başkalarının tercihleri veya eylemleri üzerinde çok daha büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu kişi veya gruplar çoğunlukla “etkileyiciler/etkileyenler” veya “kanaat önderleri” olarak anılırlar ve büyük bir popülasyonda belirli bir inancın veya uygulamanın benimsenmesini hızlı bir şekilde tetikleyebilmektedirler (Piskorski & Brooks, 2017, s.70).

Kanaat önderi kavramı ilk kez 1940 yılında Lazarsfeld, Berelson ve Gaudet’in Amerika’da oy verme tercihlerinin nasıl oluştuğu üzerine yaptıkları bir araştırmada ortaya atılmıştır. Araştırmacılar, “iletişimin iki aşamalı/basamaklı akışı” hipotezini inşa ve test ederek ‘kanaat önderliği-fikir liderliği’ kavramını ortaya atmışlardır. Buna göre, doğrudan etki tezi çürütülmüş, etkinin kitle iletişim araçları ve toplumu etkileyen kanaat önderleri aracılığı ile sağlandığı ifade edilmiştir (Erdoğan, İşler & Durmuş, 2005, s.9). İnternet ve sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla birlikte hem kanaat önderleri çeşitlilik kazanmış hem de bu kişiler sosyal medyayı kullanarak etkileme işlevlerini sağlamaya başlamışlardır.

Sosyal medyadaki etkileyenler genellikle belli bir alanda uzman gözüyle bakılan, takipçileri tarafından “bilirkişi” olarak kabul edilen fikir liderleridir. Bu kişiler takipçileri tarafından işe yarayan, güvenilir ve faydalı olarak kabul edilerek, satın alma davranışlarını yönlendiren bir etkiye sahiptirler (www.creatororden.com).

Araştırmacılar, kişisel görüşmelerin ve tanıdıklar arasındaki gayri resmi bilgi alışverişinin yalnızca tüketicilerin tercihlerini ve satın alma kararlarını etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda tüketici beklentilerini, kullanım öncesi tutumlarını ve hatta bir ürün veya hizmetin kullanım sonrası algılarını da şekillendirdiğini göstermektedir (Jalilvand, Esfahani & Samiei, 2011, s. 42). Ağızdan ağıza iletişimin etkisi ve önemi, çalışmalarıyla iletişim alanına yön veren iletişim bilimciler tarafından da altı çizilen, iletişim araştırmalarının yapıldığı eski dönemlerde de vurgulanmıştır. 1955 gibi bir tarihte Katz ve Lazarsfeld, ağızdan ağıza iletişimin gazete ilanlarından yedi kat, doğrudan satıştan dört kat, radyo reklamlarından iki kat daha etkili olduğunu bulmuşlardır. Sonraki dönemlerde de Day, 1971 yılında ağızdan ağıza iletişimin tüketici tutumlarını değiştirmede reklamcılık faaliyetlerinden dokuz kat daha etkili olduğunu; Morin ise 1983 yılında yaptığı araştırmasında “başkalarının tavsiyelerinin” farklı ürünlerin satın alma süreçlerinde reklamcılıktan üç kat daha etkili olduğunu ortaya koymuştur (Goyette vd., 2010, s. 6).

Etkileyiciler veya etkileyenler olarak ele alabileceğimiz *influencer* kavramı literatürde, “diğerlerinin satın alma kararlarını, yetkileri (gerçek veya algılanan), bilgisi, konumu veya ilişkileri nedeniyle etkileme gücüne sahip olan “herhangi biri” olarak tanımlanmaktadır. Bu vurgu özellikle, ünlü

olmayan profesyonel etkileyicilere odaklanmaktadır. Bunlar, çevrimiçi olarak günlük yaşamlarından deneyim ve görüntüler paylaşarak sadık takipçiler geliştirmiş kişilerdir (Bladow, 2017, s. 1128).

Etkileyenler (influencers) ana hatlarıyla şu şekilde kategorize edilebilirler (Ranga & Sharma, 2014, s. 18).

1. Geleneksel etkileyenler: Bunlar geleneksel halkla ilişkiler ajanslarının ve ünlülerin belirli bir konu uzmanlığı alanındaki kişilerdir,
2. Gelişen dijital etkileyenler: Bunlar blogger'lar ve yeni ortaya çıkan dijital etkileyicilerdir, geniş bir kitle tarafından tanınırlar ve belirli bir alanda düşünce liderliğini yaparlar,
3. Bağlantıya göre etkileyenler: Yüzlerce Facebook arkadaşı ve Twitter takipçisi olan kişilerdir,
4. Konuya göre etkileyenler: Belirli konular için fikir lideri olan kişilerdir. Markalar, fikir liderlerinin ürünleri veya hizmetleri hakkında konuşmasını istemektedir.

Markaların, sosyal medyayı hedef kitlelerine ulaşmak için kullanmalarının marka sayfaları, ücretli reklamlar, elektronik ağızdan ağıza iletişim (electronic word of mouth-e-WOM) gibi birçok yolu bulunmaktadır (Hennig-Thurau v.d., 2004, s. 39). Geleneksel olarak tüketiciler sosyal veya temsili öğrenme paradigmasına bağlı olarak birbirlerini takip etmekte ve daha da önemlisi birbirleriyle konuşmaktadırlar. Ağızdan ağıza iletişim (WOM) olarak tanımlanan süreç, tüketicileri belirli ürünlere, markalara ve hizmetlere yönelten ve yönlendiren; bilgi ve görüşlerini paylaşımlarına olanak tanıyan bir yapıya sahiptir (Jalilvand, Esfahani & Samiei, 2011, s. 42).

Günümüzde ağızdan ağıza iletişim, elektronik ağızdan ağıza iletişim biçimine evrilmiştir. Elektronik ağızdan ağıza iletişim (e-WOM) kavramı ise, "internet üzerinden çok sayıda kişiye ve kuruma sunulan bir ürün veya şirket hakkında potansiyel, güncel veya daha önceki müşterileri tarafından yapılan olumlu veya olumsuz ifadeler" anlamına gelmektedir. Elektronik ağızdan ağıza iletişim web tabanlı fikir platformları, tartışma forumları, web siteleri, haber grupları veya sosyal medya platformları gibi birçok şekilde gerçekleşebilmektedir (Hennig-Thurau vd., 2004, s. 39).

İnternetin ortaya çıkmasıyla tüketiciler diğer tüketicilerden ürün ve hizmetlere yönelik tarafsız ve önyargısız bilgi toplama seçeneklerini genişletmiş ve elektronik ağızdan ağıza iletişim yoluyla diğer tüketicilerle kendi tüketim pratiklerine yönelik tavsiyelerde bulunma fırsatına sahip olmuşlardır (Hennig-Thurau vd., 2004, s.39). Kısacası e-WOM, tüketicilerin birbirleriyle sosyal olarak etkileşime girmesini sağlayan ve tüketicilerin bu yolla bilgisayar aracılı sohbetlerle bilinçli satın alma kararları verebildikleri bir platform olarak nitelendirilmektedir (King, Racherla & Bush, 2014, s. 167). Böylelikle paylaşılan bilgiler daha sonra sosyal ağlar içinde ve arasında, birbirine bağlı çoklu kişilerden geçerek sonunda kritik kitlelere ulaşmaktadır (Evans vd., 2017, s.138). E-WOM, hem tedarikçileri hem de tüketicileri daha da güçlendiren ve hem işletmelerden tüketiciye hem de tüketiciden tüketiciye bilgi ve fikir paylaşımı için bir araca izin veren yeni iletişim biçimlerini etkinleştirmiştir (Jalilvand, Esfahani & Samiei, 2011, s. 42).

Tipik olarak e-WOM, belirli markalarla olan olumlu deneyimlerden dolayı gönüllü olarak marka savunucusu görevi gören tüketiciler tarafından ücretsiz, organik iletişimi kapsamaktadır. Bununla birlikte, markalar çoğu zaman e-WOM'u güçlendirmek için süreç içerisinde etkileyenli pazarlama olarak bilinen kanaat önderlerini de ücretli olarak kullanabilmektedirler (Evans vd., 2017, s.138). Etkileyenli pazarlama uygulaması, 'etkili kişilerin çevrimiçi ortamda kendi izler kitlesiyle markaya yönelik mesajlaşmaları paylaşması ve teşvik etmesini içeren bir içerik' olarak tanımlanmıştır (Sammis, Lincoln & Pomponi, 2016). Etkileyenli pazarlama, bir pazardaki etkileyicileri tanımlayan ve hedefleyen bir yaklaşımdır. Etkileyenler, karar vericinin etrafında dönen *karar verici ekosistemler* denilen toplulukları oluşturmaktadır (Brown & Hayes, 2008, s.10).

Arkadaş tavsiyesine en yakın reklam formatı olarak tanımlanan etkileyeli pazarlamada, etkileyenlerin takipçileri ile aralarındaki güvene dayalı ilişkinin, temel pazarlama aracı olarak ele alındığı vurgulanmaktadır. 'Bu gömleği nereden aldın?' cümlesinin dijital dünyadaki yansıması olan etkileyenli pazarlama ile birlikte markalar dijital görünürlüklerini artırırken, markaların iletişim amaçları doğrultusunda yüksek yatırım geri dönüşleri sağlanmaktadır (Creatorden.com).

Geleneksel etki önderleriyle yeni etkileyenleri birbirinden ayıran temel farkları ana hatlarıyla şöyle sıralamak mümkündür (Sammis, Lincoln & Pomponi, 2016):

- Günümüzde sosyal medya, etki gücüne sahip olmak isteyen herkese erişim sağlamaktadır, bir kitle oluşturabilen herkes bu kitleyi etkileyebilir. Bu, markaların çalışabileceği dev bir etkileyici havuzu olduğu anlamına gelmektedir,
- Markaların etkileyenleri bulmasına ve etkileşimde bulunmasına yardımcı olmak için her zamankinden daha fazla araç bulunmaktadır,
- Etkileyenler herhangi bir kanalda veya platformda bulunmaktadır, bunlar bir format ya da başka formatla sınırlı değildir,
- Tüketiciler reklamcılık konusunda çok az güven duymaktadırlar. Artık kimse *banner* reklamları tıklamamaktadır. Ancak tüketiciler, ürün önerileri ve satın alma kararları konusunda arkadaşlarına ve ailelerine güvenme ve sosyal medya tanıdıklarını arkadaş olarak görme eğilimindedir,
- İyi uygulandığında, etkileyenli pazarlama programlarının, pazarlamacının cephaneliğindeki en uygun maliyetli ve güçlü araçlardan biri olduğu kanıtlanmıştır.

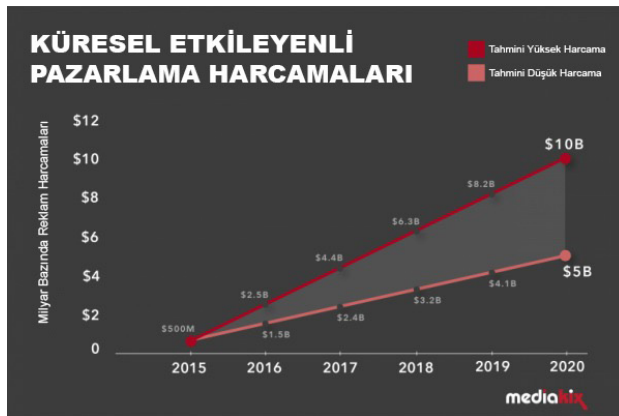
Etkileyenli pazarlama, bir pazarlama stratejisidir. Kilit kişilerin veya kanaat önderlerinin tüketicilerin marka bilinirliğini ve / veya satın alma kararlarını yönlendirmedeki etkisi olarak değerlendirilebilir. Etkileyen kişinin doğası gereği markaları ve pazarlamacıları yakından takip etmeye ikna etmede hayati bir rol oynamaktadır. Etkileyenli pazarlamanın avantajı, markaların bir veya daha fazla ünlüye ödemesi gereken fahiş ücretlerle karşılaştırıldığında daha uygun ücretlere etkileyenleri tercih edebilmeleridir (Lou & Yuan, 2019, s. 59).

Geleneksel ünlüler herhangi bir marka ile anlaşmaları bittiğinde başka bir markanın yüzü olabilmektedirler. Bu da hayran kitlesinin güvenini zedeleyebilmektedir. Bir önceki ürün için “Bu en iyisi” diyen ünlü kişi, kısa bir süre sonra “Hayır, bu en iyisi, en yenisi!” diyebilmektedir. Sosyal medya influencer’ları ise markalarla yaptıkları işbirliklerinde o ürün ya da hizmeti gerçekten deneyimleyen ve iyi-kötü tüm yönleri ile gerçek fikirlerini paylaşan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Burada önemli olan takipçileriyle bir güven ortamı oluşturabilmektir. Influencer kavramının esasları arasında informal yani samimi bir dil oluşturabilmek, yapılan paylaşımın takipçiye yönelik “fayda” esasına dayanması ve iletişimin sürekliliğinin sağlanması gibi gereklilikler söz konusudur (Erdensoy, 2018).

Etkileyenli pazarlamanın, pazarlama yaklaşımlarında yaratıcılık için gerçek fırsatlar sunduğu öne sürülmektedir çünkü çok çeşitli etkileyenleri kullanmak gibi bir potansiyele sahiptir. Geniş bir dizi etkileyenin kullanılması, uygun ileti için doğru kişinin kullanılmasına olanak sağlamaktadır (Brown & Hayes, 2008, s.119). Şirketleri etkileyenlerle eşleştirme süreci, etkileyenlerin sabit bir etkileyici ağına parçası olup olmadığına veya bağımsız olup olmadığına bağlıdır. Etkileyenlerden numune talep etme seçeneği sunulmakta veya ürün bilgilerini ve ürün hakkındaki özel düşüncelerini Facebook, Twitter, Pinterest veya Tumblr’deki takipçileriyle paylaşmaları istenmektedir. Etki ağında daha sonra hangi etkileyenlerin bilgileri paylaştığını ve hangi mesajların daha fazla paylaşıldığını izlemek için harici olarak destek alınmaktadır. Bu veriler kullanılarak gelecekte hangi etkileyenin ne tür mesajlar vereceğini de karar verilebilmektedir (Piskorski & Brooks, 2017, s.74).

Etkileyenli pazarlama iş dünyası açısından en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Fortune 500’de yer alan markalar her yıl bu alandaki yatırımlarını giderek artırmaktadırlar. 2019 yılında dünya genelinde 8 milyar dolar olan etkileyenli pazarlama harcamaları 2020 yılında yaşanan pandemiye rağmen 10 milyar dolara yükselmiş, 2022 yılında ise beklentinin 15 milyar dolar civarında olacağı tahmin edilmektedir (Russell, 2020, s.17).

Şekil 1. Küresel Çapta Etkileyenli Pazarlama Harcamaları

Kaynak: Mediakix, 2020.

İlk kurulan etkileyenli pazarlama ajanslarından biri olan Mediakix'in etkileyenli pazarlama sektöründeki küresel pazar harcamalarını içeren araştırmasına göre, etkileyenli pazarlama ekosisteminde değişimler ve büyümeler yaşanmaktadır. Araştırmaya göre 2018'de reklamverenler yalnızca Instagram'a 1,6 milyar dolar etkileyenli pazarlama harcamasında bulunmuşlardır (Mediakix, 2020).

Aynı zamanda pazarlama uzmanları Amra ve Elma Beganovich tarafından 1000 etkileyenle yapılan araştırma sonucuna göre COVID-19 sırasında etkileyenli pazarlama büyüme eğilimi göstermiştir. Etkileyenler buldukları ortamdan video çekmeye devam etmişler ve yemek pişirme, sağlıklı beslenme, kendi kendine yardım veya hobiler gibi tüketici ilgi alanlarında beğeni ve yorumlarda önemli bir artış gözlemlenmiştir. İnsanların evlerinde daha fazla zaman geçirmesi, daha az sosyal etkileşim ve daha çok sosyal medya kullanımı bunda önemli bir etken olmaktadır (Taylor, 2020, s.890).

Araştırmalar, tüketicilerin geniş bir farkla, aile ve arkadaşlarının tutum ve davranışları üzerinde ünlülerden ve etkileyenlerden daha fazla etkiye sahip olduğunu ortaya koymasına rağmen bu alan, şirketler tarafından giderek artan bir şekilde kullanılmaktadır. Ulusal Reklamcılar Birliği (Association of National Advertisers-ANA) tarafından 2018 yılında yapılan bir araştırmada, etkileyenli pazarlama faaliyetlerinde bulunan şirketlerin %75'ten fazlasının etkileyenli pazarlamayı gelecekte de kullanmayı planladığını, kullanıcıların yalnızca %36'sının bunun kendileri üzerinde etkili olduklarını ifade ettiklerini göstermektedir (ANA 2018).

Bununla birlikte yüksek sayıda takipçiye sahip sosyal medya ünlülerinin bu takipçileri satın aldığına, dolayısıyla da sahte etkileşimler yarattığına dair ithamlar da bulunmaktadır. Influencer marketing ölçümleme şirketi Points North Group, 50 bin ila 100 bin takipçi sayısına sahip orta düzey influencer'ların takipçi listesinin yüzde 20'sinin sahte olduğunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle Kuzey Amerika'da milyonlarca dolarlık hacme sahip sektör için bu rakam hayal kırıklığı yaratmış, etkileyenlere takipçi sayılarına göre ödeme yapan reklamverenler içinse bir dikkat çağırısı işlevi görmüştür (www.mediacaonline.com). Bu noktada üç temel problem ortaya çıkmaktadır, bunlar 1) etkileyen kişilerin sahte takipçiler satın almasından dolayı doğrulama ve ölçüm yapmanın zorluğu, 2) çok fazla markayla çalışan etkileyenler 3) bazı reklamların/onayların kapsam niteliğinin bir sonucu olarak ifşa gereklilikleriyle ilgili düzenleyici konular olarak sıralanabilir (Tobin, 2019).

Benzer olarak yasaklar ve kısıtlamalar nedeniyle televizyonlarda reklamı yayımlanamayan ürünlerin de etkileyenli pazarlama faaliyetleri ile hedef kitlelerine ulaştırıldığı tartışmaları yer almaktadır. Güney Kaliforniya Üniversitesi'nde halkla ilişkiler profesörü olan ve tütün endüstrisinin sosyal medya kullanımını inceleyen Robert V. Kozinets tarafından yönetilen bir araştırmada, tütün şirketlerinin sosyal medya etkileyicileri ve fenomenleri kullanarak bu sınırlamaları aşmak için etkili bir yol buldukları ifade edilmektedir. Araştırmada tütün, sigara markalarına bağlanan hashtagleri arayarak 10 ülkede sosyal medyayı analiz ederek tütün şirketleri, onların iletişim ajansları ve Instagram ve Facebook'taki sosyal medya arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmak için para ödenen ve ödenmeyen "elçiler" ve mikro-etkileyenler" ile röportaj gerçekleştirmişlerdir (Kaplan, 2018).

Bütün bu etmenlere rağmen, etkileyenli pazarlama endüstrisi katlanarak büyümekte ve yavaşlama belirtisi göstermemektedir. Bir çalışma, tüketicilerin yüzde 49'unun satın alma kararları verirken etkileyicilerin tavsiyelerinden etkilendiğini ortaya koymuştur. Yaklaşık olarak tüketicilerin yüzde 40'ı sosyal medyada bir ürünü etkileyen bir kişinin onayından sonra satın almış; yüzde 20'si ise bir etkileyiciden bir ürünle ilgili öğrendiklerini sonra arkadaş ve ailesiyle paylaşmıştır. Buna bağlı olarak, şirketler giderek geleneksel reklamlardan ayırdıkları bütçeleri, etkileyicilerin gücüne aktarmaktadırlar (Bladow, 2017, ss.1128-1129).

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmanın amacı, etkileyenli pazarlama faaliyetlerinin sektörde nasıl yürütüldüğünün araştırılmasıdır. Etkileyenli pazarlama faaliyetlerinin sektörde hangi amaçlara yönelik olarak kullanıldığı, geleneksel medya kullanımıyla karşılaştırılması, bu alanda hizmet veren ajansların rolü ve bakış açısı, etkileyenlerin işbirliklerinin sektörel dağılımı gibi konuların araştırılması çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışma, etkileyenli pazarlama uygulamalarının etkileyenli pazarlama hizmeti veren ajanslarda nasıl yürütüldüğünü, güncel işleyiş biçimini ve sektör profesyonellerinin geleceğe yönelik öngörülerini incelemeyi amaçlayan, betimsel bir çalışmadır. Bu yaklaşımda amaç görüşme ve gözlem sonucu elde edilen verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunulmasıdır. Veriler daha önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırılır, özetlenir ve yorumlanır. Bulgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurulur ve gerekirse olgular arasında karşılaştırmalar yapılır (Yıldırım & Şimşek, 2008, s.224). Araştırmada yarı-yapılandırılmış sorulardan oluşan soru formu ile görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu görüşme biçiminde görüşmeci, ana hatlarıyla bir yol haritasına sahiptir ancak, yanıtlayanın ilgi ve bilgisine göre bu genel çerçeve içerisinde farklı sorular sorarak konunun değişik boyutlarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Altunışık vd., 2005, s.84). Araştırmanın amacına uygun olacak şekilde, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan soru formu ile görüşme tekniği kullanılmıştır.

Araştırmada öncelikle Google ve Yandex arama motorları aracılığıyla etkileyenli pazarlama hizmeti veren ajanslar listelenmiştir. Ajansların ilgili departmanlarına e-posta ve telefon yoluyla ulaşılarak araştırmanın amacı ve kapsamı iletilmiştir. Araştırmanın örneklem çerçevesini görüşmeye olumlu yanıt veren ajanslar oluşturmaktadır. Araştırmada beş Influencer Marketing ajans yöneticisi ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Görüşme online olarak gerçekleştirilmiş ve açık uçlu sorular sorularak konunun farklı boyutlarda tartışılmasına olanak sağlanmıştır. Görüşme yapılan ajanslar ve isimleri şu şekildedir;

INFLOW Summits Şirketi Genel Koordinatörü Beste Eşerler,

2gether Social Şirketi Marka Yöneticisi Mısra Volkan,

Target Digital Şirketi Influencer Marketing Yöneticisi Onur Naz,

Bubble Project Influencer Proje Yöneticisi Serdar Balta,

WeLog Social Influencer Marketing Şirketi Business Development & Talent Manager Yasemin Karen Aytuğar.

Görüşme sonucu elde edilen veriler araştırmanın bulguları başlığa altında kategorize edilerek anlatılmıştır.

3.2. Araştırma Soruları

Araştırma soruları genel olarak literatür okumaları ve araştırma raporlarına dayalı olarak oluşturulmuştur. Yarı yapılandırılmış sorulardan oluşması nedeniyle katılımcıların da katkı sağlamasına olanak tanınmıştır. Buna göre araştırma soruları:

- Etkileyenli pazarlamanın sektörde nasıl tanımlandığı,
- Etkileyenli pazarlamanın en çok hangi amaçla ve hangi alanda kullanıldığı (ürün lansmanı, imaj, itibar yönetimi, kriz iletişimi vb.),
- Etkileyenli pazarlamanın özellikle hangi sektörlerde daha fazla talep gördüğü,
- Mikro ve macro etkileyenlerin şirketler ve hedef kamular üzerindeki etkisi,
- Etkileyenlere yönelik güven düzeyi,
- Şirketlerin etkileyenleri seçme kriterleri ve kurulan işbirliklerinde influencer marketing ajanslarının rolü,
- Etkileyenli pazarlama bütçelerinin geleneksel medya bütçeleriyle karşılaştırılması ve
- Etkileyenli pazarlamanın ülkemizdeki geleceğinin ne yönde ilerleyeceği sorularından oluşmaktadır.

3.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada Google ve Yandex arama motorları aracılığıyla “influencer marketing ajansları” anahtar sözcükleriyle ajans isimleri listelenmiş ve bu ajanslara e-posta ve telefonla ulaşıp görüşme talebi iletilmiştir. Görüşme talebine olumlu yanıt veren ajanslarla, küresel çapta yaşanan pandemi nedeniyle, görüşme yüz yüze yapılamamış, online görüşme yapılmıştır. Görüşmeler 1 Haziran – 31 Temmuz 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

4. Araştırma Bulguları

Araştırmada INFLOW Summits Şirketi Genel Koordinatörü Beste Eşerler; 2gether Social Şirketi Marka Yöneticisi Mısra Volkan; Target Digital Şirketi Influencer Marketing Yöneticisi Onur Naz;

Bubble Project Influencer Proje Yöneticisi Serdar Balta ve WeLog Social Influencer Marketing Şirketi Business Development & Talent Manager Yasemin Karen Aytuğar ile yapılan görüşmede etkileyenli pazarlamanın nasıl tanımlandığı, etkileyenli pazarlamanın en çok hangi amaçla ve hangi alanda kullanıldığı (ürün lansmanı, imaj, itibar yönetimi, kriz iletişimi v.b.), etkileyenli pazarlamanın özellikle hangi sektörlerde daha fazla talep gördüğü, sayıları gittikçe artan mikro ve macro etkileyenlerin şirketler ve hedef kamular açısından nasıl bir etki yarattığı, etkileyen kişilere yönelik güven düzeyi, şirketlerin etkileyenleri nasıl seçtiği ve *influencer marketing* ajanslarının rolü, etkileyenli pazarlama bütçelerinin geleneksel medya bütçeleriyle karşılaştırılması ve etkileyenli pazarlamanın ülkemizdeki geleceği gibi konular bağlamında bilgi alınmıştır.

Tablo 1. Anaakım Etkileyenler

INFLUENCER (ETKİLEYEN)	F.C	LİNK
Nusret	28,4M	https://www.instagram.com/nusr_et/
CZN Burak	16M	https://www.instagram.com/cznburak/
Çağrı Taner	13.8M	https://www.instagram.com/cagritaner/
Cezmikalorifer	8M	https://www.instagram.com/cezmikalorifer/
Reynmen	7.3M	https://www.instagram.com/reynmen/
Danla Bilic	5.5M	https://www.instagram.com/danlabilic/
Aykut Elmas	5.5M	https://www.instagram.com/aykutelmas/
Şükran Kaymak	4.4M	https://www.instagram.com/sukrankaymak/
Enes Batur	4.3M	https://www.instagram.com/enesbatur/
Yasemin Sakalioğlu	4.1M	https://www.instagram.com/yasemoz88/
Burcu Esmersoy	4M	https://www.instagram.com/burcues/
Çağla Şikel	3.5M	https://www.instagram.com/caglasikel/
Atakan Özyurt	3.5M	https://www.instagram.com/atakanozyurt/
Kerimcan Durmaz	3.4M	https://www.instagram.com/kerimcandurmaz/
Eylül Öztürk	3.3M	https://www.instagram.com/eylulonline/
Berkcan Güven	3.1M	https://www.instagram.com/berkcan/
Larissa Gacamer	2.9M	https://www.instagram.com/larissaburak/
Cemal Can Seven	2.7M	https://www.instagram.com/cemalcancanseven/
Orkun Işıtmak	2.7M	https://www.instagram.com/orkunisitmak/
Nez Demir	2.6M	https://www.instagram.com/nezdemir/
Selin Çiğerci	2.6M	https://www.instagram.com/selincigerici/
Enis Arıkan	2.5M	https://www.instagram.com/enisarikan/
Oğuzhan Uğur	2.5M	https://www.instagram.com/oguzhanugur_/
Pelin Akil	2.4M	https://www.instagram.com/pelinakil/
Murat Övüç	2.4M	https://www.instagram.com/muratovucofficial/
Fatih Yasin	2.1M	https://www.instagram.com/fatihyasinim/
Bilal Hancı	2.1M	https://www.instagram.com/bilalhanci/
Nicepaylasimlar	2.1M	https://www.instagram.com/nicepaylasimlar/
Gizem Hatipoğlu	2M	https://www.instagram.com/hatipoglugizem/
Buse Terim	1.9M	https://www.instagram.com/buseterim/

Gamze Erçel	1.9M	https://www.instagram.com/gamze_ercel/
Doğa Rutkay	1.8M	https://www.instagram.com/doarutkaykamal/
Duygu Özaslan	1.8M	https://www.instagram.com/duyguozaslan/
Berk Keklik	1.8M	https://www.instagram.com/uberkuloz/
Dilan Polat	1.7M	https://www.instagram.com/dilanpolat/
Burak Altındağ	1.5M	https://www.instagram.com/burakaltindag/
Tansu Dayan	1.4M	https://www.instagram.com/tansudayan/
Nalet Bebe	1.4M	https://www.instagram.com/naletbebee/
Moda ve Sosyete	1.3M	https://www.instagram.com/modavesosyete/
Şeyda Erdoğan	1.3M	https://www.instagram.com/seyderdogan/
Ali Biçim	1.3M	https://www.instagram.com/alibicim/
Yasemin Özilhan	1.3M	https://www.instagram.com/yaseminozilhan/
Taha Duymaz	1.2M	https://www.instagram.com/tahaduymazz/
Burak Yörük	1.2M	https://www.instagram.com/burakyoruks/
Meryem Can	1.2M	https://www.instagram.com/meeryemcan/
Barış Özcan	1.1M	https://www.instagram.com/barisozcan/
Anıl Altan	1.1M	https://www.instagram.com/anilaltann/
Ahmet Karya	1M	https://www.instagram.com/ahmetkarya/
Elvin Levinler	997B	https://www.instagram.com/elvin/
Burak Gacemer	985B	https://www.instagram.com/gacemberburak/

Kaynak: INFLOW Summits, 23 Haziran 2020.

Tabloda ülkemizde en çok takip edilen etkileyenler yer almaktadır. Ancak her markanın ve kampanyanın kendine göre dinamikleri olduğundan yukarıdaki liste sadece kitlesel anlamda öne çıkan etkileyenleri temsil etmekte ve aynı zamanda da markaların tercihleriyle ilgili bir sıralamayı yansıtmamaktadır.

Sektör temsilcileri etkileyenli pazarlamayı yeni kanaat önderlerinin etki alanlarının yüksek olduğu bir pazarlama taktiği olarak nitelendirerek şu şekilde tanımlamaktadırlar:

“En basit anlatımla, modern pazarlamanın toplum tarafından fikirlerine değer verilen ve kanaatleriyle ön plana çıkan isimlerin etkilerini bir araca çevirdiği pazarlama tekniği olarak tanımlanan etkileyenli pazarlamada, bu fikir ve kanaat liderleri, insan davranışına yön veren *soft-otoriteler* olarak da ifade edilebilir” (Görüşme, Beşerler, 2020).

“Influencer pazarlaması denilen alan, pazarlamanın ana direği olan ağızdan ağıza pazarlama temelinin dijital dünyaya adapte edilmiş halidir. Bilindiği gibi insan psikolojisinin en önemli etkenlerinden biri, onaylanmak veya doğrulanmış olana koşulsuz güvendir. Bu noktada *influencer* kelimesinin köken anlamı olan ‘etkilemek’ devreye giriyor. Kişiler, sahip olduğu hedef kitleye onaylı, doğrulanmış ürünleri deneyimleyerek paylaşarak, etkilenmiş satın alım gerçekleştiriyor” (Görüşme, Volkan, 2020).

“Influencer marketing, en basit anlamıyla toplum tarafından takip edilen tekil kişiler vasıtasıyla ürün ve hizmetlerin promosyonun yapılmasıdır” (Görüşme, Naz, 2020).

“Influencer marketing temelleri çok eskiye dayanan tavsiye reklamcılığına dayanmaktadır. Yaşadığımız dünyada aslında hepimiz birbirimize kullandığımız ve memnun kaldığımız ürünleri tavsiye

ediyoruz. Ama takipçisi yüksek ve belli bir alanda uzmanlaştığını düşündüğümüz isimlerin tavsiyeleri daha çok kişiye ulaşmakta ve daha etkili olmaktadır. Tavsiye reklamcılığının daha geniş kitlelere ulaşması da *influencer marketing* olarak adlandırılmaktadır” (Görüşme, Balta, 2020).

“Tüketicilerin ürün veya hizmeti satın alırken karar vermelerine yardımcı olan bir satış sistemidir” (Görüşme, Aytuğar, 2020).

Etkileyenli pazarlamanın en çok hangi amaçla ve hangi alanda (ürün lansmanı, imaj, itibar yönetimi, kriz iletişimi vb.) kullanıldığına ilişkin soruya,

INFLOW Summits Şirketi Genel Koordinatörü Beste Eşerler:

“Etkileyenli pazarlamanın en çok kullanıldığı alan lansman/relansman ve satış desteğidir. Lansmana yönelik kullanımına Simple Markası ve Cansu Dengey örneği verilebilir. Relansman için Estée Lauder’ın alt markaları için sıkça yapılan çalışmalar özellikle *Advance night repair* ürünü örnek gösterilebilir. Etkileyenli pazarlamanın satış desteğine yönelik kullanımına en etkili örnek, Trendyol’un etkileyenli pazarlama çalışmalarıdır. İkinci olarak da bilinirlik kazanma, bu pazara ilk kez giren bir markanın *influencer* aracılığıyla adını duyurmasıdır. Bu noktada Simple örneği bunun için de uygun bir örnektir. İmaj yönetimi, süreklilik gerektiren bir şey olduğundan, kampanya bazında (seeding projeleri) *influencer* çalışması bunu kısa vadeli desteklemektedir. Aynı zamanda herhangi bir kriz sonrası bir süre imaj inşası yapmak amacıyla da kullanılabilir, bunun için de Pegasus örnek gösterilebilir. Kriz iletişimi çok reaktif bir yönetim gerektirir. Özellikle COVID-19 sürecinde buna sıkça rastladık. Sağlık Bakanlığı bile *celebrity* iletişimi gerçekleştirdi”

2gether Social Şirketi Marka Yöneticisi Mısra Volkan:

“Bizdeki dönüşüm şu şekilde. Genel olarak markalardaki sadece *branding* veya erişim algısını, kısır döngülerinden çıkartıp konuyu performans pazarlamasına döndürmek. Bu yüzden de ürün lansmanları, imaj, itibar yönetimleri, kriz iletişimleri vs. olmak üzere bu alanların hepsinde *branding*’i destekleyici tarafa koyarak; önceliğimizi performans dönüşümüne veriyoruz. Markalarımıza bakarak alan oranlaması yapacak olursak, yerel Türkiye pazarında gündem genellikle ürün lansmanı çevresinde dönüyor. Globalde ise süreklilik kriz ve itibar yönetimi şeklinde işlemektedir”

Target Digital Influencer Marketing Yöneticisi Onur Naz:

“Açıkçası bahsettiğiniz tüm sebepler (ürün lansmanı, imaj, itibar yönetimi, kriz iletişimi vb.) için kullanılıyor. Ama en temel kullanım alanı direkt satış olduğunu söyleyebiliriz. İnternetin hayatımıza girmesiyle direkt satış zaten hali hazırda altın çağlarını yaşamaktadır”

Bubble Project Influencer Proje Yöneticisi Serdar Balta:

“*Influencer marketing* her dönem farklı amaçlar için kullanılıyordu. İlk ortaya çıktığı zamanlarda itibar için denebilir. Günümüzde ise en çok ürün lansmanı ve satış odaklı kullanılmaktadır”

WeLog Social Influencer Marketing Şirketi Business Development & Talent Manager Yasemin Karen Aytuğar:

“*Influencer marketing* en çok ürün lansmanı amacıyla kullanılmaktadır, yeni bir ürün çıktığı takdirde başvurulan yöntemlerden biridir” şeklinde yanıt vermişlerdir.

Etkileyenli pazarlamanın özellikle hangi sektörlerde daha fazla talep gördüğü ve sayıları git-tikçe artan mikro ve macro influencer’ların şirketler ve hedef kamular açısından sorun oluşturup oluşturmadığına veya nasıl bir etki yarattığına ilişkin olarak sorulan soruya,

INFLOW Summits Şirketi Genel Koordinatörü Beste Eşerler:

“Seyahat çok ön planda(ydı) covid-19 öncesinde ama genel anlamda tekstil ve giyim, FMCG (hızlı tüketim ürünleri), gıda ve kozmetik alanlarında çok fazla çalışma görüyoruz. Bunun ardından da teknoloji ve diğer sektörler geliyor. Çok fazla *influencer* olduğu kadar çok fazla ve çeşitli tüketici var. Günün sonunda içeriğini dinamik tutan ve takipçileriyle doğru bir bağ kurmayı başarabilenler gündemde olmaya devam ediyor. Burada asıl iş markaya ve onu yönlendiren ajansa düşüyor. İş birliği konusu olan ürün ve markanın kitlesi ve içeriği bakımından en uygun isimlerin saptanması ve entegre edilmesi önemli. Bu noktada bazen bir mikro *influencer* milyonlarca takipçisi olan 3 makro influencer’a oranla doğru kitleye erişmek açısından daha uygun olabiliyor. Bu durumu iyi okumak ve yönetmek lazım. Burada apayrı değerlendirmemiz gereken ve çok önemli olan bir alan, Gaming. Muazzam yatırım ve hareketlilik var bu kısımda. Mecra, kitle her şeyi çok farklı. Burada da ayrı bir ekonominin döndüğü yadsınamaz”,

2gether Social Şirketi Marka Yöneticisi Mısra Volkan:

“Her sektörde olduğu gibi bu *influencer marketing* sektöründe de kirlenmiş alanlar çokça mevcut. Burada dikkat etmemiz gereken en önemli nokta; marka kimle çalışmalı sorusudur. *Rate card* olayı o kadar önemli ki markalar için. Bir kişiyi markanın çok sevmesi, onu doğru hedef kitleyle buluşturacağı anlamına gelmiyor. Örneğin bir *lifestyle influencer*, Suudi Arabistan’da yaşıyor ve Arap kitle için markaya çok sıcak bakıyor. *Rate card* analizlerine baktığımızda %67 İngiltere pazarı hedef kitleli olduğunu görüyoruz. O yüzden marka olarak yaptığımız en önemli noktalardan biri budur. Kişi ve proje önerileri yaparken, *todopoint* işler çıkartmak adına kişi analizlerini en ince detayına kadar titizlikle veriyoruz. Sektörel ayrımlarda ise hızlı tüketim alanları diyebiliriz. Nedir bunlar; gıda, moda ve dönemsel özel sezonlar. Örneğin oteller en büyük dönemsel sezon çalışma örneklerimiz. Bir de her daim ön planda olan kriz iletişimini en topta yaptığımız markalar olarak ulaşım markaları. Bu kategorinin de en önemli iki örneği, otomotiv ve havayolu markaları diyebiliriz”,

Target Digital Influencer Marketing Yöneticisi Onur Naz:

“Çok fazla *influencer* olmasına açıkçası halk karar verir. Kimi takip edip etmeyecekleri tamamen halkın kontrolünde. Bu kişilerin yetkinliklerinin sorgulanması ise bambaşka bir konudur. Influencer’lar özellikle kadınlar tarafından çok takip ediliyor. Bu yüzden de kişisel bakım, kozmetik ve giyim markaları tarafından çok tercih ediliyorlar. Bir problem yaratıp yaratmadığı noktasına gelecek olursak da her mecra için problem yaratabileceğini söyleyebiliriz. Influencer’ların da TV mecrası veya diğer mecralardan çok da farklı olduğunu düşünüyorum”,

Bubble Project Influencer Proje Yöneticisi Sercan Balta:

“Influencer marketing’in en çok kullanıldığı sektörler bazında bir sıralama yapmak gerekirse kozmetik, tekstil, FMSG, gıda, teknoloji ve otomotiv olarak sıralayabiliriz. Bununla birlikte sayıları gittikçe artan influencer’ların şirketler ve hedef kamular bakımından durumuna değinecek olursak, *influencer* sayılarındaki artış gibi reklam veren şirketler de artış göstermektedir. Doğru orantıda gidiyor denebilir. Bu noktada, pazardaki medya harcamaları ile pazara yeni giren reklam veren sayısı da paralel biçimde ciddi artış göstermektedir. Hedef kamu gözünde güven veren influencer’lar çok önem taşıyor. Reklam seçen, gerçekten kullandığı ve memnun kaldığı markalar ile sadece *paid partnership* yapması çok önemli. Ve tabi ki *native* reklam yapmak çok önem taşıyor artık. Çok fazla ürün ve hizmet tanıtımı arasında en doğal tanıtımı yapanlar algıda hedef kitle tarafından seçiliyor”;

WeLog Social Influencer Marketing Şirketi Business Development & Talent Manager Yasemin Karen Aytuğar:

“Influencer marketing sektörel olarak özellikle e-ticaret (hepsiburada, n11 ve trendyol) başta olmak üzere, sırasıyla kişisel bakım ve güzellik, oyun sektörü ve gıda sektöründe yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu alanda çok influencer’ın olmasını şirketler açısından değerlendirecek olursak, bu çeşitlilik şirketler açısından güzel bir şey ancak hedefini doğru belirlemek şartıyla. Hedef kamu için zaman zaman karmaşa yaratsa da herkes güvendiği *influencer* üzerinden hareket ettiği için sorun olmuyor” şeklinde yanıtlanışlardır.

Geleneksel medyada reklam ve pazarlama etkinliklerine tüketiciler açısından bir direnç ve güven sorunu söz konusu olabilmektedir. Etkileyen kişilere yönelik güven düzeyinin ne olduğu, etkili olup olmadıklarına ilişkin ampirik çalışma ve veriler var mı sorusuna,

INFLOW Summits Şirketi Genel Koordinatörü Beste Eşerler:

“Henüz çok kapsamlı araştırmalar yok, yapılması da çok iyi olur ancak daha küçük çapta anketler ve araştırmalar var. Burada en önemli nokta *influencer marketing* yaparken bunun en mümkün şekilde ‘organik’ olmasına ya da öyle görünmesine özen göstermek. Deneyim paylaşımı en etkilisi. Y-Z kuşağı bu konuda daha bilinçli. Gerçekten reklam mı yoksa değil mi anlıyorlar. Fazla agresif uygulamalar beklenenin aksine negatif etki yaratabilir tabi böyle bir risk mutlaka var ama belirttiğim gibi burada tanıttığınız ürün/servis kadar bunu nasıl ve hangi senaryoda tanıttığınız da önemlidir”;

2gether Social Şirketi Marka Yöneticisi Mısra Volkan:

“Burada önemli üzerinde durulması gereken, markaların stratejileri olmadan influencer marketing’i çabucak tüketmesi. Strateji ve gerçek deneyim, *influencer marketing* alanının iki direği ve ülkemizde de bu algı yeni dönemde oturmaya başladı. Bu iletişimi yapmamızın amacı nedir? Dijital medyada insanlara güvenilir deneyim sağlamak öyle değil mi? Peki neden bunu agresif reklam odaklı yapıyoruz? Yapmamalıyız. Yaptıkça tüketiciyi itiyoruz, sıkıyoruz. Sempatı kazandırabileceken, nefret ettirebiliyoruz. Bu yüzden tüm projelerimizde strateji ve *native content* içeriklerle ilerliyoruz. Reklam odaksız, gerçek deneyimler tam güvenilirlik sağlıyor. Açıkça sunu da söyleyebiliriz; reklam odaklı işlerin performans satış dönüşümü, doğal deneyim ve reklam odaksız projelerimize göre oldukça düşük”;

Target Digital Influencer Marketing Yöneticisi Onur Naz:

“Açıkçası geleneksel medyaya karşı yöneltilen bu tip eleştirilere çok katılmadığımı söyleyebilirim. Televizyon çıktığında da “radyo bitti yok oldu” davulları çalınmıştı, internet çıktığında da “TV bitti yok oldu” davulları çalınıyor. Bunların tamamen yanlış olduğunu düşünüyorum. TV izleme süreleri 10 yıl öncesine göre 1 saat artmış durumda. Hala bir markanın ulusal olması için TV reklamına ihtiyacı bulunuyor. Yeni bir teknoloji çıktığında eskisini kötülemek yok olduğunu söylemek hiç gerçekçi değil. Yeni teknolojiler ile birlikte pazarlamacıların tüketiciye ulaşmak için sahip oldukları enstrümanlar çeşitlenmiş oldu. Tüm olan biten aslında bu. Her mecra doğru kullandığında çok etkili olabiliyor. Yaklaşık 6-7 sene önce Tahsildaroğlu diye bir peynir markası bir radyo cingılı ile ulusal bir markaya dönüştü, Migros'ta yer aldığı raflar genişledi. Bunlara da şahit olduk. Etkileri noktasına gelecek olursak özellikle gençler üzerinde büyük etkileri bulunuyor. Geçmişte insanlar nasıl Yeşilçam starlarına öykünüyorsa 2000'li yılların gençleri de influencer'lara öykünüyorlar”

Bubble Project Influencer Proje Yöneticisi Balta:

“Influencer marketing'de tüketicinin bariyerlerini kırmak daha kolay olmaktadır. Ürünün ya da hizmetin deneyimi paylaşıldığı için insanların inanması daha kolay oluyor. Bununla birlikte geleneksel medyaya göre, *influencer marketing* aslında takipçisi ile bağ kurmayı başarmış insanlar üzerinden yapılması bakımından güven duyma açısından daha etkili olabilmektedir”

WeLog Social Influencer Marketing Şirketi Business Development & Talent Manager Yasemin Karen Aytuğar:

“İnsanlar geleneksel pazarlama ve reklamları gerçekçi bulmadığı için influencer'lara güveniyor aslında, reklam anlayışı tamamen değişti artık ürünü direkt olarak kullanıp, giyip veya deneyimleyip paylaştıkları için influencer'lar güven teşkil ediyor. Dolayısıyla sorun ortadan kalkmış oluyor. Markalar artık bunun bilincinde olduğu için çalışmalarını bu doğrultuda yapıyor” şeklinde yanıt vermişlerdir.

Şirketler etkileyenleri nasıl seçiyor? Burada ajans olarak rolünüz nedir? Siz işbirliklerini nasıl planlıyorsunuz? Marka ve etkileyenleri eşlemedeki kriterler nelerdir? Oluşturulan içeriğe müdahale ediyor musunuz yoksa bu seçim tamamen etkileyene mi ait, sorularına

INFLOW Summits Şirketi Genel Koordinatörü Beste Eşerler:

“Bu disiplin 2011'den beri çok ciddi oranlarda talep edilmeye başlandı ve günümüzde tüm büyük markalar bunu düzenli olarak pazarlama stratejileri altında uyguluyor. Burada ajansın mutlak görevi sektörü ve influencer takipçisini iyi bilmek ve analiz etmektir. Markanın hedef kitlesi influencer hedef kitlesine uyuyor mu? Influencer'ın kullanım alışkanlıklarında mevcut ürün ya da hizmete yer vermek uygun mu? *Influencer* bu iş birliğine uygun bir profil mi? Bu sorular en önemli sorularımız. Tüm kampanya süreci, ajans moderasyonunda yönetilse de en sağlıklı kendi kitlesinin taleplerini en iyi bilecek Influencer'a da yaratıcı ve serbest alanı tanımak. İçeriği onaylıyoruz ve markaya onaylatıyoruz ancak burada güçlü bir arabulucu olarak her iki tarafın da istek ve taleplerini en makul şekilde orta yolda buluşturmak gerekmektedir”

2gether Social Şirketi Marka Yöneticisi Mısra Volkan:

“Oldukça etkili bir rolümüz var. Şöyle açıklık getirebilirim: marka bizlere *brief* iletiyor ve çalışmak istediği isimleri iletiyor. Biz de her bir ismin *rate card*’ları mevcut olduğu için, marka açısından doğru bulmadığımız isimleri elbette değiştiriyoruz. Aynı zamanda asla Instagram’da 2 post, 2 story paylaşımı sağlayan bir marka değiliz. İsim önerileriyle birlikte, yansımaların doğru olacağı sosyal medya mecralarını paylaşıyoruz. Bu mecralardaki yansımaların çeyrek dönem, yarı dönem ve senelik stratejik etkilerini paylaşıyoruz. Aynı zamanda bu yansıma içeriklerini 2gether Social platformu sayesinde programatik reklamcılıkla birleştirerek, etkileşim oranlarını en yukarıya taşıyoruz. Bu platform üzerinden markamız kendisi de anlık olarak bizlerle takip ediyor ve anlık müdahaleler ile dönüşüm oranları en yukarıya taşıyoruz. İçerik oluşumlarında ise her influencer’ın kendine has bir dili, bir içerik iletişimi olduğunu göz önünde bulundurarak, konuyu markanın oluşturduğu bir tasarımı paylaştırmaktansa influencer isimlerle bizlerin oluşturduğu özel içeriklere taşıyoruz”

Target Digital Influencer Marketing Yöneticisi Onur Naz:

“Genel olarak Türkiye’de şu *influencer* var çok iyidir gibi tamamen subjektif bir açıdan yaklaşıyor influencer marketing’e. Biz bu konuda biraz daha farklı olarak Google’nin bize sağladığı açık kaynak dataları kullanarak marka ve *influencer* iş birliklerinde istatistiksel bir model kullanıyoruz. Bu da çalıştığımız markalara minimum yatırım maksimum geri dönüş olarak gerçekleşiyor. Oluşturulan içeriğe müdahalemiz oluyor. Çünkü bu içerik influencer’ın kendi başına yaptığı bir paylaşım değil. Marka ile belirlediğimiz hedefler var. Bunu influencer’a iyice açıklayıp influencer’ın da doğallığını bozmadan kendi tarzında hedefimize ortak olmasını sağlıyoruz”

Bubble Project Influencer Proje Yöneticisi Sercan Balta:

“Doğru marka ile doğru influencer’ı bir araya getirmek çok önemli. Bu noktada bizim gibi ajanslar devreye giriyor. Influencer’ları çok iyi tanımak ve nerelerde etkili olduklarını bilmek gerekiyor doğru projede kullanmak için. Mesela hangi influencer’ların vegan olduklarını bilmek gibi. Bir kozmetik ya da cilt bakım markasının vegan ürünlerinin tanıtımı yapıldığında, markayı influencer ile eşleştirmek ajansların işi oluyor. Aynı zamanda influencer’ların içeriklerine küçük müdahaleler de yapmamız gerekiyor. Onları yönlendirmek ve son trendleri takip etmek gerekiyor. Marka iş birliklerinde iki tarafın da ne istediğini bilip arabuluculuk yapmak çok özellikle önem taşımaktadır”

WeLog Social Influencer Marketing Şirketi Business Development & Talent Manager Yasemin Karen Aytuğar:

“Şirket olarak biz, markaların hedef kitlelerine uygun takipçilere sahip influencer’ları filtreleyerek doğru kitleler ile buluşmalarını sağlıyoruz. Bunu yaparken influencer’ların takipçilerinin ilgi alanları ve demografik yapısı gibi detaylara bakıyoruz. Geçmiş dönemdeki yaptıkları işlere bakıp aldıkları geri dönüşlere göre markaları yönlendiriyoruz. Markadan gelen *brief* doğrultusunda ise içeriğe mümkün olduğunca dahil oluyoruz. Fakat bu süreçte influencer’ların yönlendirmeleri ile kitlelerin daha çok seveceği bir hale getirmek için de markayla görüşüp *brief*’leri esnetebiliyoruz. Bu doğrultuda yaptığımız işin sonunda güzel ve gerçek sonuçlar elde edebiliyoruz” şeklinde yanıt vermişlerdir.

Etkileyen ve ünlü kullanım arasındaki fark nedir? Sıradan insanlar da influencer olabiliyor, reklam ve pazarlamada ünlü kullanımıyla farkları nelerdir, sorularına

INFLOW Summits Şirketi Genel Koordinatörü Beste Eşerler:

“Influencer aynı zamanda bir içerik üreticisi. Hem *celebrity* hem influencer olan isimler de mevcut tabi, örnek vermem gerekirse Çağla Şikel, Burcu Esmersoy ve Pelin Akil gibi isimler sosyal medyadaki içerikleri için de çaba sarf edip iş birlikleri gerçekleştiriyorlar. Sosyal mecrada bir başarı yakalayıp artık *celebrity* olan kişiler de var. Burada kampanya ve ürün bazında değerlendirmek lazım, ünlü ya da sosyal medya influencer’ı olarak değil de ‘bu kişi benim markama uygun mudur değil midir’ sorusunun cevabı önemlidir”

2gether Social Şirketi Marka Yöneticisi Volkan:

“Çok önemli bir kırılım. *Celebrity* dediğimiz kişiler apayırdır. Bu kişilerin hedef kitlesi tamamıyla özel hayatlarını merak ettiğinden takip ederler ve satın alma dönüşümleri bu anlamda düşüktür. İstisnalar elbette vardır fakat ünlü kullanımları genel olarak markaya sadece tanıtım ve bilinirlik katar, uzun vadede ise etkisi görülmez. *Celebrity* kullanımı marka, reklam yüzü olarak oldukça önemlidir. Ancak influencer alanı bambaşkadır. Influence etme kökeninden daha önce bahsetmiştim. Bu kişiler organik hedef kitleleriyle deneyimlerini ve tüm hayatını paylaşan kişiler. Takipçiler kendilerinde buldukları ve benzettikleri noktalar için ‘takip ediyor’ ve onların deneyimlerini kendi hayatlarında uyguluyorlar”

Target Digital Influencer Marketing Yöneticisi Onur Naz:

“*Celebrity*’ler ile influencer’lar arasındaki çizgi son zamanlarda oldukça inceldi açıkçası. Eskiden influencer’lar TV ekranlarına pek çıkamazlardı ama artık program bile yapabiliyorlar. *Celebrity* isimler dijital ortamlar için içerik üretmeye başladı. Hal böyle olunca en temel farkları etki alanlarında olan insanların yaş, demografi ve satın alma özellikleri diyebiliriz. Eğer Coca Cola gibi sınırsız denebilecek bir pazarlama bütçesine sahip değilseniz ürün ya da hizmetinizi insanlara ulaştırmak için bütçeniz dahilinde hangi hedef kitleye ulaşmak istiyorsanız seçiminizin *celebrity* mi olacağını yoksa influencer mı olacağını buna göre seçmeniz gerekiyor”

Bubble Project Influencer Proje Yöneticisi Sercan Balta:

“Ünlü kullanımı ve *influencer* kullanımı arasındaki en büyük fark aslında sosyal medya mecralarının kullanımı ve takipçi kitlesi ile gerçek bir bağ kurmasından kaynaklanıyor. Bu ikisi arasındaki çizgi son dönemde özellikle çok azalmakta çünkü birçok oyuncu artık sosyal medyada da influencer’lar kadar aktif. Ama genel olarak değerlendirmek gerekirse, ünlü olarak değerlendirdiğimiz kişilerin takipçileri onları yaptığı meslektan dolayı takip eden ve hayran olanlardan oluşuyor. Ancak influencer’ların takipçi kitleleri ise onları sosyal medyadaki iletişimlerinden dolayı takip edip seven bir kitleden oluşuyor. Hayranlıktan çok kendilerine yakın ve samimi gördükleri insanları takip ediyorlar. Bu nedenle insanlar influencer’ları daha ulaşılabilir hissediyorlar”

WeLog Social Influencer Marketing Şirketi Business Development & Talent Manager Yasemin Karen Aytuğar:

“Ünlü kişi yaptığı işle tanınan; *influencer* ise paylaşımıyla, ürettiği içeriklerle tanınan birisidir. Celebrity daha çok marka bilinirliği için değerlendirilir, influencer’ı ise tamamen satışa yönelik projelendiriliriz” şeklinde yanıtlamışlardır.

Genel olarak etkileyenli pazarlamaya şirketler tarafından ayrılan bütçenin geleneksel medya harcamalarıyla kıyaslandığında nasıl bir tablo oluşturduğuna ilişkin olarak,

INFLOW Summits Şirketi Genel Koordinatörü Beste Eşerler:

“Bu alanda bütçeler özellikle 2017’den beri çok hızlı bir şekilde arttı. Artık geleneksel reklam harcaması yapmayıp tüm kaynağını online’a aktaran dünya devleri bile mevcut. Influencer’lar da bunun çok büyük bir bileşeni. Tabi tek başına bir kampanya etkisi olmakla birlikte medya satın alma ve dijital halkla ilişkiler ile desteklenince bu etki daha kümülatif bir şekilde görülüyor. Her sektörde yavaş yavaş konvansiyonelden çıkış ve dijitale yönelimi görmekteyiz”;

2gether Social Şirketi Marka Yöneticisi Mısra Volkan:

“Bizlerin en önemli tuttuğu nokta, geleneksel medya bütçesini de kenara atmadan, bütünlük medya ve reklam etkileşimi yaratmak. Bir taraftan ses verirken asla diğer tarafın sesini kısmıyoruz. Yeni oluşan markalarda elbetteki bunları gerekli medya planlamalarıyla bölerek ilerliyoruz fakat sektör lideri markalarımızda her daim yüksek sesle ilerliyoruz. Genel tabloda ise, yapılan her influencer projesi devamlılık getiren projeler. Asla *oneshot* projeleri önermemekle birlikte, markalarımıza proje bazlı giderek her dönem özelinde bütünlük vurgular yapıyoruz. Örneğin senelik strateji çıkartarak, influencer bütçelerini seneye yayıyoruz ve her ay özel raporlamalarla proje iyileştirme stratejisiyle gidiyoruz. Bu noktada da her tarafın bütçesinde orantılı giderek, hangi tarafta satın alım performansı yüksek gidiyorsa o tarafta bütçe yükseltiyoruz. Böylelikle dijital ve geleneksel medya tablomuz orantılı gitmiş oluyor”;

Target Digital Influencer Marketing Yöneticisi Onur Naz:

“Son yıllarda *influencer marketing* bütçelerinde bir artış olsa da dünya ile karşılaştığımız esasında hala çok düşük bir pazar payına sahip”;

Bubble Project Influencer Proje Yöneticisi Sercan Balta:

“Günümüzde dijital ayrılan bütçeyi geleneksel medya harcamalarının %20’si olarak düşünebiliriz. Tüm dijital içerisinde influencer marketing’e ayrılan harcama ise %40 civarındadır ve her geçen sene artarak devam etmektedir”;

WeLog Social Influencer Marketing Şirketi Business Development & Talent Manager Yasemin Karen Aytuğar:

“Influencer’ların kullanımı son zamanlarda arttığı için ki bu durum markaların kullanımına göre değişim göstermektedir. Sektörel olarak farklılık göstermekle beraber bazı sektörlerde *influencer* kullanımını geleneksel medyadan daha fazla bir hale gelmiş durumdadır” şeklinde açıklama yapmışlardır.

Şirketlerin etkileyenli pazarlamaya ayırdıkları bütçenin finansal anlamda karşılığının ne oranda alındığına ve geleneksel pazarlama/reklam bütçeleriyle kıyaslamak gerekirse ortaya nasıl bir tablo çıktığına yönelik soruya,

INFLOW Summits Şirketi Genel Koordinatörü Beşerler:

“Doğru kampanya doğru influencer’la bulunduğu zaman bu iş birliğinin ROI³’si çok yüksek ve verimlidir. Geleneksel reklam bütçeleri, özellikle TV, zamanına göre çok yüksek bütçeler talep ediyordu ve ölçümlenmesi dijitalle göre çok daha kısıtlı ve zordu. Influencer’lar söz konusu olduğunda ise yatırımınızın karşılığını sayısal veriler (erişim, etkileşim, ROI, satış oranı, takipçi kazanımı vs.) ile %100’lük bir oranla ölçümlenebiliyorsunuz. Bu muazzam bir özellik. Dolayısıyla bu özellik, elinizdeki pazarlama bütçesini çok daha verimli bir şekilde yönetmenizi sağlıyor. Geleneksel pazarlamada mecralar ve birim fiyatlar bellidir; Influencer marketing’de her influencer kanalı/hesabı ayrı bir mecra olarak düşünülmektedir. Bu anlamda karşılaştırmak çok verimli olmayabilir. Burada esas olan harcamanın karşılığının ne şekilde ölçümlendiği ki burada da sonuç ROI’ye çıkıyor. Ayrıca influencer marketing hesaplarında özellikle *Paid/Earned Media* kavramları ön planda. *Earned Media* sonucu gerçekleştirilen projenin en nihai raporunu ifade etmektedir”

2gether Social Şirketi Marka Yöneticisi Mısra Volkan:

“Elbette. Marka olarak en önemli özelliklerimizden birinin bu olduğunu düşünüyorum. Bizler 126 ülkede influencer ve içerik iletişimi yapabilen bir markayız. Bu noktada her influencer’la belirli partnerlik anlaşmamız olduğundan, aradaki üçüncü kişi komisyonlarını kaldırıyoruz; markalar da bu bütçe avantajını bizlerle kullanmayı çok seviyor. Bir diğer önemli özelliğimiz ise, 2gether Social kendi DSP ve SSP si olan yapay zekâ destekli bir platform. Influencer’larla yapılan iletişimi, programatik reklamın gücüyle birleştirerek, etkileşim oranlarını 10 katına kadar çıkartabiliyor ve dediğim gibi bunu globalde yapıyoruz. 2gether Social panelinde yer alan özel raporlama sistemleri ile proje öncesinde etkileşim, erişim ve satış oranlarının ön izlemesini verebildiğimiz gibi proje tamamlandıktan sonra da performans oranlarını 3 farklı raporlama ile karşılaştırıyoruz. Bu noktada bizlere globalde veya yerelde sektör lideri markalarla çalışma fırsatı tanıyor. Türk Hava Yolları (global), Pınar Labne (yerel) vb çalışmalar buna örnek gösterilebilir”

Target Digital Influencer Marketing Yöneticisi Onur Naz:

“Türkiye’de geri dönüşler üzerine kapsamlı bir araştırma ne yazık ki yok. Batıda yapılan araştırmalar ortalama 1’e 8’lik bir ROI oranı olduğunu gösteriyor. Benim geçmiş tecrübelerimden yola çıkarak söyleyebileceğim Türkiye ortalaması ise 1’e 3 civarında. Evet bütün dünyada influencer’lar yüksek ücretler alıyorlar. Bu açıkçası influencer’ların markaya sağladıkları bariz katkıyı da görmemizi sağlıyor. Markalar yüksek geri dönüşler aldıkları için bu bütçeleri ödüyorlar”

Bubble Project Influencer Proje Yöneticisi Sercan Balta:

“Görüntülenme ve erişim anlamında geleneksel medyaya göre çok daha düşük bütçelere daha yüksek erişimler elde ediliyor *influencer* paylaşımlarından. Aynı zamanda bu kişilerle takipçileri arasında bağ

3 Return on Investment (ROI): yaptığımız yatırımın size geri dönüşünü gösteren bir veridir.

kurulduğu için etkileşim daha yüksek olmaktadır. Özellikle Instagram'da story'den link paylaşma özelliği geldiğinden beri, *influencer* performansları ölçümlenebiliyor. Paylaştıkları link üzerinden ne kadarlık satış yaptıkları markalar tarafından raporlanıyor. Doğru isim ve doğru marka bir araya geldiği zaman çok ciddi satış rakamları elde edilebiliyor”;

WeLog Social Influencer Marketing Şirketi Business Development & Talent Manager Yasemin Karen Aytuğar:

“Geleneksel medyaya göre *influencer marketing* halen daha ucuz ve doğru *influencer* kullanıldığı takdirde influencer'a ödenen ücret fazlasıyla geri dönüyor” şeklinde açıklama yapmışlardır.

Ülkemizde influencer marketing çabalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Geleceğe yönelik öngörüleriniz ve tahminleriniz nelerdir sorusuna,

INFLOW Summits Şirketi Genel Koordinatörü Beste Eşerler:

“Ülkemizdeki mevcut durum ve geleceğe yönelik olarak, aslında hiç tükenmeyecek bir sistemin olacağını söylemek mümkün. Influencer kavramı bir zamanlar ünlüler, sonra dergi editörleri ve şimdi sosyal medya fikir liderleri olarak kendi içinde el değiştirdi. Gelecekte de hiç şüphesiz dijital yatırımlar artarak devam edecek ve bu disiplin altında yeni ve gelişmiş mecralarda pazarlama sürdürülecektir. Markaların kaçınılmaz değişime adapte olup trendleri yakından, güvenilir paydaşlarla takip etmesi önemli. Buna uyum sağlayan markaların rakipleri arasında ön plana çıkacağı muhakkaktır”;

2gether Social Şirketi Marka Yöneticisi Mısra Volkan:

“Ülkemizde gerçek deneyim ve reklam odaksız pazarlama stratejisi algısı oturuyor ve buna seviniyorum. Örneğin Kuzey Avrupada influencer'larımız asla gerçekten deneyimlemediği bir şeyi paylaşmıyorlar, nedeni ise gerçekten influencer marketing alanının kavranmasıdır. Bizde de markalarımız gerek dönüşüm raporlarının karşılaştırılması, gerek gözle görülür etkileşimlerle bunun farkına varmaya başladı. Bu da bizi oldukça mutlu ediyor. Gelecek Z kuşağı. Her şeyden çok çabuk sıkılan, çok çabuk elde eden bir kuşak geliyor bizlerden devralmaya. Sosyal medya mecraları o kadar artış gösterecek ki; her gün bambaşka bir mecra gündemiyle uyanacağız. Influencer'lar deneyimlerini top seviyede AR teknolojisiyle sunmaya başlayacaklar. Şu anda bile globalde örnekleri mevcut; örneğin; mağazaya gitmeden optik gözlük denemeye başladık bile. Yapay zekâ ve AR marka temellerimiz olmalı, Z kuşağına, Dünyaya faydalı yatırımlar yapan markalar olmalıyız. Pandemi süreci bile dijitali ne kadar değiştirdi, hepimiz şahidiz. Instagramda *live* yayın değeri artarken, Tiktok iyi olmadığı pazarlarda top seviyeye taşındı. Bunun tek sebebi çok çabuk tüketmemiz. O yüzden olabildiğince her dinamığe ayak uyduran, yenilikçi, yapay zekâ odaklı, Z jenerasyonuna hitap eden, dünyaya fayda sağlayan markalar olmalıyız diye düşünüyorum”;

Target Digital Influencer Marketing Yöneticisi Onur Naz:

“Türkiye'de *influencer* çabalarını daha çok yeni olduğunu söylemek mümkün. Gelecekte sistemi çok daha oturup gelişecektir. Ancak Instagram, Facebook gibi mecraların da influencer'lar ile girişmiş olduğu bir kavga var. Bu ilerleyen süreçte nasıl ilerler bunu da takip etmek gerekmektedir”;

Bubble Project Influencer Proje Yöneticisi Sercan Balta:

“Sektörde hem influencer sayılarındaki artış bakımından hem de reklam veren şirketlerde belirgin bir artış söz konusu. Bu paralel büyüme gelecekte de dijitale harcanacak bütçenin büyüyeceğini göstergesi olarak düşünülmelidir”;

WeLog Social Influencer Marketing Şirketi Business Development & Talent Manager Yasemin Karen Aytuğar:

“Avrupa’ya göre ülkemizde *influencer marketing* daha yoğun olarak kullanılıyor. Teknolojinin gelişimi ile birlikte influencer marketing’in çok daha katmanlı ve hedefe yönelik şekilde detaylanacağını düşünebiliriz” şeklinde yorumlamışlardır.

Sektör temsilcileriyle yapılan görüşme genel olarak değerlendirildiğinde, sektör temsilcileri etkileyenli pazarlamanın ülkemizde ve dünyada yaygın ve etkili bir şekilde yapıldığını vurgulamışlardır. Geleneksel medya bütçesinin yanı sıra bütünleşik medya ve reklam etkileşimi yaratmak için etkileyenli pazarlamadan da birçok marka ve ürünün yararlandığı ve gelecekte de giderek bu yatırımların artacağı ifade edilmiştir. Etkileyenli pazarlamanın özellikle lansman/relansman ve satış desteği amacıyla yapıldığı ve başlıca etkileyenli pazarlama yapılan sektörlerin ise seyahat, tekstil, hızlı tüketim ürünleri, gıda ve kozmetik alanları olduğunun altı çizilmiştir. Sektör temsilcileri tarafından “organik hedef kitleleriyle deneyimlerini ve tüm hayatını paylaşan kişiler” olarak tanımlanan etkileyenlerin şirket ve markalarla buluşturulması konusunda da ajansların önemli bir rolü olduğu ortaya çıkmıştır.

5. Sonuç ve Tartışma

Çalışmada sektör temsilcileri etkileyenli pazarlamayı yeni kanaat önderlerinin etki alanlarının yüksek olduğu bir pazarlama taktiği olarak tanımlamışlardır. Kökenleri geleneksel reklam ve pazarlamada yer bulmakla birlikte, sosyal medya kanalları ile milyonlarca kişiye ulaşabilen ve etki yaratabilen kişiler aracılığıyla etkileyenli pazarlama, ürün ve hizmetlerin tanıtılmasında deneyim ve gerçek yaşam pratikleriyle yeni bir anlayış getirmiştir. Etkileyenli pazarlamada deneyimlerini bir fayda ekleninde takipçilerine sunan, yararlandığı, kendine iyi gelen, memnun kaldığı ürünleri ve hizmetleri paylaştıklarına yönelik bir izlenim yaratarak izler kitle ile klavye üzerinden bağ kuran ve bir nevi fikir önderliği yapan kişiler söz konusudur. Bu özellikleri nedeniyle de satın alma davranışını yönlendiren bir etkiye sahiptirler. Dolayısıyla da bu yeni etkileyenler markaların dijital stratejilerinde rol almakta, etki yaratmakta ve marka elçiliği görevini üstlenmektedirler.

Etkileyenli pazarlamanın hangi amaçlarla yapıldığıyla ilgili olarak yöneltilen soruya, özellikle lansman/relansman ve satış desteği amacıyla yapıldığı yanıtı verilmiştir. Bununla birlikte etkileyenli pazarlamanın yapıldığı başlıca sektörler olarak seyahat, tekstil, hızlı tüketim ürünleri, gıda ve kozmetik alanlarının geldiği görülmektedir. Genel olarak sektör temsilcileri dijital yatırımların önemine vurgu yapmış ve etkileyenli pazarlama harcamalarının gelecekte giderek artacağı ve markaların bu eğilimi takip etmelerinin önemi vurgulamışlardır. Etkileyenler, popüler sosyal medya ağlarında

moda, gezi, güzellik ve bakım gibi pek çok konuda internet kullanıcılarının ilgisini çekerek milyonlarca kişiye hitap ederken, şirketler de marka bilinirliğini arttırmak, yeni kitlelere ulaşmak, marka bağlılığını geliştirmek gibi amaçlardan dolayı etkileyenli pazarlama alanına yatırım yapmaktadırlar.

Aynı zamanda çalışmada hem şirketlerin hem de özellikle dijital platformlarda faaliyet gösteren *influencer marketing* ajanslarının bu yeni alan karşısında etkin bir konumda olduğu görülmektedir. Şirketlerin kampanyalarında çalıştıkları influencer'ların sayısı, ayrılan bütçeler, stratejik iletişim sürecinde bu alana yönelik planlamalar düşünüldüğünde karşımıza gittikçe büyüyen bir alan çıkmaktadır. Bununla birlikte *influencer marketing* ajanslarının da bu alandaki eğilimi yönlendiren, geleceğe ilişkin olumlu öngörülerini olan, stratejik iletişimin birçok alanında etkileyen kişilerden yararlanan bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür.

Yeni medya olanaklarının ve teknolojilerinin pazarlama alanında giderek kendini daha fazla göstermesi, ağızdan ağıza iletişimin klavyeden klavyeye iletişime evrilmesi, tutum ve davranış yaratmada ortaya çıkan *yeni kanaat önderlerinin* bu teknoloji ve olanakları sosyal medya aracılığıyla etkileşim oranı yüksek, samimi ve kullanım pratiklerinden kaynaklı bir dil kullanarak iletmelelerine olanak tanımıştır. Bunun önemi hem sektör hem de uygulayıcılar açısından açıktır.

Bu alanda yapılacak ileri araştırmalara yön vermesi açısından sektör temsilcileri, özellikle etkileyenli pazarlamanın tüketici tutum ve davranışları üzerindeki etkileri, sosyal medya kullanıcılarının influencer'lara yönelik güven düzeyi gibi konularda ampirik çalışmalara gereksinim olduğunu vurgulamışlardır. Bununla birlikte, tüketiciyi odak noktası olarak alan çalışmalar kuram temelli olarak yapılabilir, yeniliklerin yayılımında influencer'ların kullanımının tüketici üzerinde nasıl bir etki yarattığına ilişkin olarak Everett Rogers'in Yeniliklerin Yayılımı Kuramının referans alındığı çalışmalar alana katkı sağlar nitelikte olacaktır.

Etik Kurul Onayı

Bu makalenin saha çalışması, Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 25/02/2021 tarih ve 2021/02 nolu toplantısında alınan 11 sıra sayılı kararı sayılı Etik Kurul İzni ile onaylanmıştır.

KAYNAKÇA

- Altunışık R., Coşkun R., Bayraktaroğlu S., Yıldırım E. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 4.bs., Sakarya: Avcı Ofset.
- Amado, A., Cortez, P., Rita, P., & Moro, S. (2018). Research trends on Big Data in Marketing: A text mining and topic modeling based literature analysis. *European Research on Management and Business Economics*, 24(1), 1-7.
- Association of National Advertisers. 2018. Advertisers love influencer marketing: ANA study. <https://www.ana.net/content/show/id/48437> adresinden alındı.
- Bayuk, M. N., Demir B. N. (2019). Endüstri 4.0 Kapsamında Yapay Zeka ve Pazarlamanın Geleceği, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, Vol.5, Issue:19, ss. 781-799.

- Bladow, L.E. (2017). Worth the Click: Why Greater FTC Enforcement Is Needed to Curtail Deceptive Practices in Influencer Marketing, *William & Mary Law Review*, Vol. 59 Issue 3, p.1123-1164.
- Brown, D. & Hayes, N. (2008). *Influence Marketing: Who really influences your customers?* Amsterdam: Elsevier/ Butterworth-Heinemann.
- Creatororden Pazarlama Teknolojileri Ticareti Şirketi, Neden Influencer Marketing? <https://creatororden.com/> adresinden alındı.
- Evans, N.J., Phua, J., Lim, J., & Jun, H. (2017). Disclosing Instagram Influencer Advertising: The Effects of Disclosure Language on Advertising Recognition, Attitudes, and Behavioral Intent, *Journal of Interactive Advertising*, Vol. 17, No. 2, 138-149.
- Erdensoy, D. (2018). Milyonları Peşinden Sürükleyen Bu Influencer'lar Da Kim Yahu?, <https://creatororden.com/milyonlari-pesinden-surukleyenbu-influencerlar-da-kim-yahu/> adresinden alındı.
- Erdoğan, İ., Keloğlu İşler, E., Durmuş, N. (2005). "Kitle İletişiminde Pozitivist Ampirik Geleneğin Kuruluşu: Lazarsfeld ve Yönetimsel Araştırmalar", *Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi*, Sayı: 21, 2005, s. 1-43.
- Goyette, I., Ricard, L., Bergeron, J. and Marticotte, F. (2010). e-WOM scale: word-of-mouth measurement scale for e-services context, *Canadian Journal of Administrative Sciences*, Vol. 27 No. 1, pp. 5-23.
- Henning-Thurau, T., Gwinner, K. P., Walsh, G. & Gremler, D. (2004). Electronic Word of-mouth Via Consumer-opinion Platforms: What Motivates Consumers to Articulate Themselves on The Internet? *Journal of Interactive Marketing*, 18(1), 38-52.
- Jalilvand, M.R., Esfahani, S. S. & Samiei, N. (2011). Electronic word-of-mouth: challenges and opportunities, *Procedia Computer Science*, 3, 42-46.
- Kaplan S. (2018). "Big Tobacco's Global Reach on Social Media". <https://www.nytimes.com/2018/08/24/health/tobacco-social-media-smoking.html> adresinden alındı.
- Kaynak, A. (2020, 1 Aralık). <http://www.mediacaonline.com/unileverden-influencer-marketinge-kirmizi-cizgi/> adresinden alındı.
- King, R. A., Racherla, P. & Bush, V. D. (2014). What We Know and Don't Know About Online Word-of-Mouth: A Review and Synthesis of the Literature, *Journal of Interactive Marketing*, 28 167-183.
- Lou, C. & Yuan S. (2019). Influencer Marketing: How Message Value and Credibility Affect Consumer Trust of Branded Content on Social Media, *Journal of Interactive Advertising*, 19:1, 58-73, DOI: 10.1080/15252.019.2018.1533501.
- Özel, S. (2012). Yeni Medya'nın Temelleri Üzerine Bir Tartışma, *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, Spring/Bahar 2012 – Cilt/Vol: 3 – Sayı/Num: 7, DOI: 10.5824/1309-1581.2012.2.003.x.
- Piskorski, M., Brooks, G. (2017). Online Broadcasters: How Do They Maintain Influence, When Audiences Know They Are Paid to Influence, *AMA Winter Educators' Conference Proceedings*, Vol. 28, p-70-80.
- Ranga, M. & Sharma, D. (2014). Influencer Marketing – A Marketing Tool in the Age Of Social Media, *Abhinav International Monthly Refereed Journal of Research In Management & Technology*, Volume 3, Issue 8, August.
- Russell, A. (2020). *The Influencer Code*. USA: Library of Congress Cataloging-in-Publication.
- Samms, K., Lincoln, C., Pomponi, S. (2016). *Influencer Marketing for Dummies*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Taylor, C.R. 2020. The Urgent Need for More Research on Influencer Marketing. *International Journal of Advertising*, 39: 7, pp. 889-891.

- The Influencer Marketing Industry Global Ad Spend: A \$5-\$10 Billion Market By 2020, <https://mediakix.com/blog/influencer-marketing-industry-ad-spend-chart/> adresinden alındı.
- Tobin, J. 2019. Three influencer marketing problems that brands themselves can be created. <https://www.forbes.com/sites/forbesagencycouncil/2019/10/14/three-influencer-marketing-problems-that-brands-themselves-have-created/#284463bb6a3e> adresinden alındı.
- Tomasello, T.K., Lee, Y., Bair, A.P. (2010). New Media Research Publication Trends and Outlets in Communication, 1990-2006. *New Media & Society*, Vol:12, No:4, 531-548.
- Van Dijk, J. (2004). *The Sage Handbook of Media Studies*. J.D. Downing, D. McQuail, P. Schlesinger ve E. Wartella (Eds.). Digital Media (145-163). Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

NEW MEDIA, NEW INFLUENCERS AND INFLUENCER MARKETING: A SECTORAL PERSPECTIVE*

Aybike PELENK ÖZEL**

In recent years, social media platforms become vital and influential advertisement and marketing platforms for the brands which aspire to reach their consumers over internet. The diversification in social media settings, users' spending more time in social media and the existence of groups in almost all the topics enable an extensive medium for the brands, products and services besides the traditional advertisement and marketing operations. Apart from interactivity, hypertextuality, asynchronization, speed, instant update, and prevalence that the new media own; candid language, the production of content involving the user as a part of the content, the focus on experience and usage practices made these platforms more attractive.

The brands have many ways to reach the target group such as brand pages, waged advertisements, and electronic word of mouth (e-WOM) (Hennig-Thurau et.al., 2004, p. 39). Consumers, traditionally, follow each other in the scope of social or representative learning paradigm. The process which is defined as WOM (word of mouth) has a structure that leads consumers to certain products, brands, and services; provides them to share their information and comments (Jalilvand et.al., 2011, p. 42). Today, e-WOM operations have been intensely conducted under the roof of social media in many fields. Influencer marketing which is a variant of e-WOM is used more and more by the companies. Being followed by many people and defined as influencers, they are the centre of the operations in influencer marketing. These new influencers actively use platforms such as beauty, health, natural life, travelling, motherhood in the social media, share information and they create behaviours and approaches, also, they make striking shares by composing constant and fluent content. Influencers give place to product and services frequently as a part of their experience, exchange information

---

* The fieldwork of this article was approved with the Ethics Committee Permission No. 11 taken at the meeting of the Social and Human Sciences Ethics Committee of Kocaeli University dated 25/02/2021 and numbered 2021/02.

** Kocaeli University, Department of Public Relations and Publicity, aybikepelenk@gmail.com

about the product and services by question-answer system, give presents or gift cards through diverse competitions or drawing lots. Having lots of followers, influencers introduce a product and service by e-WOM approximately in their every post. Thus, they became an influential e-WOM and influencer marketing actors.

The emphasis should be on “influencers” before influencer marketing. The social scientists have long been discussing the fact that individual preferences and decisions were highly affected by others’ idea and activities. Countless research in many disciplines including marketing show that social effect is widespread, and it is in different environments. Furthermore, research indicate that each individual has a potential to influence others, also, some people have more influence on others in their preference or activities. This person or these groups are mostly mentioned as “influencers” or “opinion leaders” and they can quickly trigger the adoption of certain belief or application in massive populations (Piskorski, 2017, p. 70). Influencers who are named as the new opinion leaders conduct cooperation with diverse brands and companies in social media in different fields and they become the significant actors in WOM communication.

The concept of opinion leader was firstly used by Lazarsfeld, Berelson and Gaudet in 1940 in a research inspecting the formation of voting preferences in America. Researchers developed and assessed the hypothesis of “two step flow of communication” and propounded the concept of ‘opinion leadership.’ Accordingly, direct impact thesis was confuted, and the impact was mentioned to be provided by the mass media and the opinion leaders affecting the society (Erdoğan et.al., 2005, p. 9). The opinion leaders both varied and they began to influence others by using social media with the emergence of internet and social media.

Influencers in social media are the opinion leaders who are accepted as “expert” in a specific area by the followers. These people are believed to be useful, trustable, and beneficial by their followers and they steer the buying behaviour (www.creatororden.com).

Researchers state that the private meetings and the unofficial exchange of information among the acquaintances not only affect the preference and the decision of purchase but also form the consumer expectations, their approach before the use and their perception after the use of product or services (Jalilvand et.al., 2011, p. 42). The impact and the importance of e-WOM has been highlighted by the pioneer communication scientists in the older periods. In 1955, Katz and Lazarsfeld evaluated that WOM was more effective than the newspaper advertisements sevenfold, and double than the radio advertisements. Afterwards, Day, in 1971, stated that WOM was ninefold effective than the advertisement operations in the change of consumer behaviour; Morin, in 1983, presented that “others’ advices” was threefold influential than the advertising in the process of purchasing various products (Goyette et.al., 2010, p. 6).

All in all, the aim of the study is to examine the influencer marketing in the sectoral context. There are interviews with the administrators of influencer marketing agencies in the context of the general questions of the research such as in which fields and for what purpose influencer marketing

is used, how influencers and companies cooperate, the differences between traditional media expense and the budget of influencer marketing, the situation in Turkey and the visions of future. The interviews were done with the administrators of INFLOW Summits, 2gether Social Company and Target Digital Company which are among the primary companies operating in the area of influencer marketing. It is revealed that influencer marketing particularly aims to launching/relaunching and sales support, also, the primary influencer marketing sectors are travelling, textile, fast consumption products, food, and cosmetics.

GÖRMEK İNANMAYA YETER Mİ? GÖRSEL DEZENFORMASYONUN AYIRT EDİCİ BİÇİMİ OLARAK SİYASİ DEEPPAKE İÇERİKLER

IS SEEING ENOUGH TO BELIEVE? POLITICAL DEEPPAKE CONTENTS AS A
DISTINCTIVE FORM OF VISUAL DISINFORMATION

Elif KARAKOÇ*
Burcu ZEYBEK**

Öz

Yapay zekâ temelli iletişim teknolojilerinin gelişimi, insan ve makine arasındaki ilişkide, bilginin manipülasyonu noktasında önemli riskler taşımaktadır. Deepfake, söz konusu ilişkide oluşturulduğu teknolojinin ismi gibi “yapay” olmaktan uzaklaştığı ve gün geçtikte gerçek gibi algılandığı bir dünya yaratmaktadır. Temel olarak yapay zekâ destekli görsel dezenformasyon olarak tanımlanan deepfake, bilgiye ilişkin güvenilirlik sorunsalını gündeme getirmiştir. Bu nedenle dezenformasyon içerikli paylaşımların bilgi manipülasyonu konusundaki risklerini tartışan literatüre, görsel dezenformasyon biçimi olarak sayılabilen deepfake penceresinden bakmanın önem arz ettiği düşünülmektedir. Deepfake, gerçek videolara çok benzeyen sentetik videoların seri üretimini mümkün hale getirmiştir. Türkiye dışında diğer ülkelerde siyasi söylem içeren deepfake videolara ulaşmak mümkündür. Bu çalışmanın çıkış noktası ise Türkiye’deki dezenformasyona ilişkin literatüre, deepfake bağlamında kapsamlı bir katkı sunmaktır. Buradan hareketle görsel dezenformasyonun bir biçimi olarak deepfake yaratma sürecinin temelini oluşturan teknoloji ele alınarak, deepfake teknolojisinin işitsel – görsel medyayı manipüle etmesini mümkün kılan yöntemler aktarılmış ve deepfake videoların nasıl işlediğini anlamayı sağlayacak bilgiler derlendikten sonra deepfake temelli manipülatif içeriklerin, siyasal iletişim bağlamındaki çıkmazları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deepfake, görsel dezenformasyon, bilgi manipülasyonu, siyasal iletişim

* Yeditepe Üniversitesi, Radyo, Televizyon ve Sinema, elif.karakoc@yeditepe.edu.tr

** Doğuş Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, bzeybek@dogus.edu.tr

Abstract

The development of artificial intelligence-based communication technologies carries significant risks in the relationship between human and machine, in means of information manipulation. Deepfake creates a world where the technology in question is far from being “artificial”, as the name of the technology it has created and perceived as real day by day. Deepfake, which is defined as artificial intelligence-based visual disinformation, has brought the problem of reliability inherent to information. For this reason, it is deemed to evaluate the literature that discusses the risks of disinformation content sharing on information manipulation with a deepfake perspective, which can be considered as a form of visual disinformation. Deepfake has made it possible to mass-produce synthetic videos that are very similar to real videos. It has become possible to reach deepfake videos containing political discourse in countries other than Turkey. The starting point of this study is to present a comprehensive contribution in the context of the literature concerning the disinformation deepfake in Turkey. From this point of view, the technology that forms the basis of the deepfake creation process as a form of visual disinformation has been discussed, and the methods that enable deepfake technology to manipulate the audio-visual media are presented. After compiling the information that will enable us to understand how deepfake videos work, the dilemmas of deepfake-based manipulative contents in the special context of political communication are discussed.

Keywords: Deepfake, visual disinformation, information manipulation, political communication

1. Giriş

Dijital kimliğe bürünmek, giderek daha gerçekçi ve ikna edici bir hal alırken, deepfake teknolojisi, söz konusu kimlik bürünme sürecinin en ileri teknolojisi (Chesney & Citron, 2019, s. 1758) olarak karşımıza çıkmaktadır. Deepfake, derin öğrenme ve sahte terimlerinin birleşiminden oluşmakta temel olarak görsel manipülasyon algoritmalarını eğitmek için derin öğrenme tekniklerinin kullanılması anlamına gelmektedir. (Temir, 2020, s. 1012) Yapay zekâ teknolojisindeki derin öğrenme modellemesini kullanarak sesleri suretlerle bir araya getiren deepfakeler, abartısız bir şekilde, bir kimsenin sözlerini başka herhangi birinin ağzında dile getirebilmektedir. Bireyler, kendi gözleriyle gözlemlediği ve kendi kulaklarıyla duydukları şeylerin, genellikle daha yüksek bir doğruluk seviyesine sahip olduğuna inanmaktadır. Ancak bu durum, deepfake videolarla ciddi bir zorluk sürecine geçiş yapmış ve görmenin artık inanmak anlamına gelmiyor oluşunu vurgular hale gelmiştir (Beridze & Butcher, 2019). Nitekim deepfakeler, bir kişinin hiç söylemediği veya yapmadığı bir şeyi söylüyormuş veya yapıyormuş gibi görünmesini sağlamak için oluşturulmuş videolardır (Villasenor, 2019).

Son yıllarda deepfake videoların sosyal medyada paylaşımı, artış göstermekte; tahmini mümkün olmayan bir hızda ve büyüklükte kullanıcılara ulaşabilmektedir. Bu durum, özellikle sahte haberlerde de sıkça karşılaşıldığı gibi kitlesel dezenformasyona yol açma potansiyelini taşımaktadır (Perrot & Mostert, 2020, s. 33). Kamuoyunu manipüle edici bir etkiye sahip olan siyasi deepfake içerikler, bilginin hem ses hem de hareketli görüntü aracılığıyla aktarımı ile gerçekçinden ayırt edilemeyecek bir derin sahteliğe sahiptir. Yapay zekâ teknolojilerinin her alanda kolaylıkla kullanılıyor oluşu ve internet ağının interaktif yapısı, deepfake videoların oluşum sürecini ve erişilebilirliğini kolaylaştırmış

bu da beraberinde bir dizi siyasal, teknolojik ve yasal sorunu gündeme getirmiştir (Giasano, 2019; Villasenor, 2019; Kietzman vd., 2020). Gerçeğin yeniden üretildiği deepfake içerikli videolarla, birçok farklı alanda karşılaşmak mümkündür. Mona Lisa'yı, Salvador Dali'yi yıllar sonra hayattaymış gibi konuşturabilen söz konusu videolar, sanat alanı için olumlu gibi görünürken (Yadav & Salmani, 2019; Giasano, 2019) bu durum, siyasal iletişim açısından bambaşka anlamlara ve sonuçlara sebebiyet verme olanağına sahiptir.

Deepfake algoritmaları, genellikle foto-gerçekçi görüntüler ve videolar oluşturmak için derin öğrenme modelleri eğitmek adına büyük miktarda görüntü ve video verisi gerektirmektedir. Ünlüler ve politikacılar gibi halka mal olmuş kişiler ise çok sayıda çevrimiçi video ve görüntüye sahip olduğundan, bu kişiler deepfake'lerin ilk hedefleri konumundadır (Nguyen vd., 2019, s. 1). Dünyanın herhangi bir noktasında, herhangi bir ülkenin liderinin sahte bir konuşmasını içeren bir deepfake videonun sosyal medyadan paylaşımının yapılması, bu alandaki çarpıcı durumu özetler niteliktedir. Bu nitelikteki tek bir videonun paylaşımı bile çevrimiçi ortamda manipülatif söylemlerin hızlıca yayılımını sağlayabilme potansiyelini taşımaktadır. Ayrıca bu durum, kamuoyunu yanlış yönlendirerek demokrasinin kalitesi üzerinde de ciddi riskler ve tehditler doğurabilmektedir. Buradan hareketle çalışmada, deepfake içeriklerin ne olduğu, söz konusu teknolojinin nasıl işlediği ve siyasal iletişim bağlamında yarattığı çıkmazlar tartışılmış; siyasi deepfake içeriklerin, siyasal kampanyalar için taşıdığı riskler ve tehditler irdelenmiştir.

2. Gerçeğe Karşı Deepfake Teknolojisinin Yükselişi

Gün geçtikçe etki alanını genişleten yapay zekâ teknolojileri, medya tarihi boyunca değişmeyen bir konu olarak medya manipülasyonunun, değişen itici güçleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapay zekâ teknolojileri ve makine öğrenimindeki son gelişmeler, sahte içeriğin gerçekçiliğinde ve oluşturulabileceği erişilebilirlikte dramatik bir artışa yol açmıştır (Agarwal, 2019, s. 38). Derin öğrenme modelleri, kendi gerçekliğini üretebilen bir sahtelikten bahsetmemize neden olmaktadır. Gerçek ve sahte kavramının ve/ veya algısının iç içe geçtiği günümüzde tartışılan kavramlardan biri olarak deepfake yani derin sahte, bu bağlamda dikkat çekici bir uygulama olarak akademik dünyanın da odağına yerleşmiş durumdadır. Peki, yapay zekâ destekli multimedya dezenformasyonu (Whyte, 2020) olarak tanımlanan deepfake videolardaki derin sahteliği, gerçekliğin yitirilişi ve makine öğreniminin imkânları dâhilinde yeniden üretimi bağlamında nasıl anlamlandırabiliriz?

Medyanın gerçek üzerinde yarattığı etkilerden söz eden Baudrillard'ın (2014) teorize ettiği hiper gerçek evren, gerçeklikten yoksun gerçeklik modelleri inşa etmekteydi. Yani Baudrillard'a göre gerçek, minyatürleşmiş hücreler, matrisler, bellekler ve komut modelleri tarafından üretilmekteydi (2014, s. 13). Makine öğrenimi komutlarının verilere kazandırdığı hiper güçlerle, artık Baudrillard'ın tahayyülünün de ötesinde bir gerçek sunumuyla karşı karşıya olduğumuzu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira, makine öğrenimi modelleriyle oluşturulan içerikler, gerçeğin aynısı olarak kendini sunmakta, gerçek ve gerçek olmayan arasındaki ayrımı hiç olmadığı kadar silikleştirmektedir. Hiper

gerçekçi güce sahip deepfake videolar (Chawla, 2019), sahte ve gerçeği sentezleyerek yeni bir gerçek tanımı yaratmıştır.

Bir başka gerçeklik tanımı olan *post truth* da deepfakelerin barındırdığı gerçeklik içeriği ile ilişkilendirilebilir. Nesnel gerçeklerin kamuoyunu şekillendirmede duygulardan ve kişisel inançlardan daha az etkili olması durumunu ifade eden bir kavram olarak *post truth*, gerçeklerin siyasi görüşümüze tabi olması sebebiyle artık gerçeğin var olmadığı (Mcintyre, 2018) bir dünya resmi çizmektedir. Deepfake videolar, fazla gerçekçi göründükleri için gerçeklik anlayışımızda karışıklıklar yaratmaktadır. Bu videolar, kendi gözlerimizle gördüklerimizin güvenilirliğine inanma eğilimimizi kullanarak, kurguyu görünürdeki gerçeğe dönüştürebilmektedirler. Böylece gerçeğin kendisi anlaşılmaz hale gelmekte; gerçek olana dair güven zayıflamakta ve neyin gerçek neyin sahte olduğundan emin olunamamaktadır (Villasenor, 2019). Bu durum, *post truth* söylemiyle ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır (Giosanu, 2019). Zira, günümüzde kamuoyunu manipüle etmek için yanlış bilgilendirme kampanyaları yürüten kötü niyetli aktörlerin önderlik ettiği ve dijital dezenformasyon ile karakterize edilen bir dönemde *post truth* çağını deneyimlemekteyiz (Qayyum vd, 2019; Zannettou vd., 2019). Yaşadığımız dünyayı, *post truth* çağının riskleri altında yorumlayan Murata vd.'ne göre (2020), yapay zekâ teknolojilerinin *post truth* işleyişine uygun olarak kontrol edilmesi ya da kullanılması, sosyal bölünme ve demokrasi yıkımı gibi risklerle bizi karşı karşıya bırakmaktadır. Yani *post truth*ta içkin olan gerçeklerin saf halleriyle değil, inanılması beklendiği gibi ya da inanıldığı bilindiği gibi aktarılması durumu, deepfake ile daha “sahte” ve paradoksal olarak daha “gerçek” bir boyuta taşınmıştır. Bilginin dezenformatif aktarım pratikleri, söylemi, gerçekten öte bir boyuta taşınmanın yanı sıra artık görüntüleri de bu boyuta taşıyarak inanılabilirliği arttırmanın peşindedir. Bu noktada, söz konusu aktarım pratikleri içinde görsel dezenformasyonun etkili bir örneği olan deepfake içeriklerin oluşum sürecini anlamının yerinde olacağı düşünülmektedir.

Deepfake terimi, 2017 yılının sonlarında “deepfakes” isimli bir Reddit kullanıcısının paylaşım-ları aracılığıyla gündeme taşınmıştır. Şubat 2018’de bu kullanıcı, deepfake biçiminde porno içerikleri paylaştığı için Reddit tarafından engellenmiş (Kirchengast, 2020, s. 4) ancak o tarihten sonra deepfake videolara yönelik ilginin artmasının önüne geçilememiştir. Deepfake içerikler, fotoğraf, ses, video ve ses – video tiplerinde üretilebilmektedir:

Tablo 1: Deepfake İçerik Türleri ve İşlevleri

Deepfake türü	İşlevi
Fotoğraf deepfakeleri	Yüz ve vücut değiştirmek, yüzde değişiklik yapmak, yüzü başka birinin yüzü ile değiştirmek ve/veya karıştırmak.
Ses deepfakeleri	Ses değiştirmek veya taklit etmek, yeni bir metin üzerinden hedef alınan sesi konuşturmak.
Video deepfakeleri	Bir videodaki kişinin yüzünü başka bir kişinin yüzüyle değiştirmek, bir kişinin görsel eylemlerinin başka bir kişinin yüzü ve vücuduna aktararak yansıtmak.
Ses – video deepfakeleri	Dudak senkronu sağlamak yani konuşan bir yüz içeren videoda konuşan kişinin ağız hareketlerini ve kelimelerini değiştirmek.

Kaynak: (Kietzmann vd., 2020).

Yapay zekâ desteğiyle tamamen sentetik (Witness, 2018) hale gelen deepfake “gerçek”liği, yapay sinir ağlarına dayalı bir makine öğrenme biçimi olan derin öğrenme süreci ile gerçekleşmektedir. Deepfake video oluşturma süreci, 2014 yılında makine öğrenimi direktörü Ian Goodfellow tarafından icat edilen ve bir makine öğrenimi tekniği olan GAN’a (Generative Adversarial Network) dayanmaktadır (Beridze & Butcher, 2019; Giosanu, 2019; Westerlund, 2019). İlk olarak mevcut veri kümelerinden algoritmik yeni veri kategorileri oluşturmak için kullanılan GAN, sonrasında milyonlarca insan fotoğrafını işleyerek mevcut olmayan insan görselleri yaratan bir model halini almıştır.¹ Özetle GAN’ın amacı, gerçeğe ayırt edilemeyecek kadar benzeyen yapay görüntüler sentezlemektir (Giosanu, 2019, s. 68).

Derin öğrenme modellerinde kullanılan algoritma türlerinden biri olarak deepfake algoritmaları, gerçek olandan ayıramayacak sahte videolar ve görüntüler oluşturmayı (Nguyen vd., 2019) sağlayan talimatlar dizisidir. Deepfake işlemini, derin öğrenme modelleri ile mevcut görüntüleri ve videoları birleştirip kaynak görüntüleri veya videolara yerleştirerek sentezleme işlemi (Giasano, 2019, s. 67) olarak özetlemek mümkündür.

Derin öğrenme modelleri, iki boyutlu görüntülerden üç boyutlu derinliği tahmin edebilmekte; banka çekleri, plakalar, vergi formları, resmi belgeler vb. üzerindeki rakamları ve harfleri tanıyabilmektedir. İşlenen verilerin eğitim süreci, benzeri görülmemiş bir başarıya yol açabilmektedir. Ancak derin öğrenme sürecinde deepfakeleri ortaya çıkaran sentezlenen veriye ulaşabilmek için çok fazla bağlantılı veriye ihtiyaç duyulmaktadır. Ünlülerin ve siyasi liderlerin deepfakelerin başlıca hedefinin olmasının sebebi de budur. Çünkü çevrimiçi ortamlarda bu kişilere ait verileri e işleyecek kadar geniş bir resim ve video kütüphanesine ulaşmak mümkündür (Kietzmann vd., 2020, s. 138 – 139).

Westerlund (2019), paylaşılma amaçları doğrultusunda deepfake üreticilerini dört temel kategoride sıralamaktadır:

1. Deepfake videoları eğlence/ hobi olarak üreten topluluklar,
2. Siyasi aktörler ve aktivistler,
3. Manipülatif kötü niyetli aktörler,
4. Televizyon şirketleri gibi meşru aktörler.

İlk olarak eğlence amacıyla yaratılan deepfake teknolojisi, popülerlik kazanmaya başladıkça, ünlülerin ve dünya liderlerinin yüzlerini algoritmik bir tasarımla sentezleyerek manipülatif konuşmalar sergilemelerine yol açacak biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Yadav & Salmani, 2019, s. 855). Birçok çalışma çevrimiçi dezenformasyon kampanyalarının sınırlarına dair iç görüler sunmaktadır. Dobber vd. ise (2021) deepfake dezenformasyonunun Twitter’daki troller ve yanlış haber sunan

1 Bknz: <https://thispersondoesnotexist.com/> Site her yenilendiğinde GAN tarafından yaratılan bir insan fotoğrafı ile karşılaşılmaktadır. Bunun yanı sıra GAN, mevcut olan bir kişinin fotoğrafını işleyerek, o kişinin hiç var olmayan bir görüntüsünü de fotoğraf olarak yansıtabilmektedir.

makalelerden çok daha büyük etkilere sahip olabileceğini savunmaktadır. Vaccari ve Chadwick (2020) Birleşik Krallık'ta yapılan bir çalışmada deepfakeelerin neyin gerçek neyin sahte olduğu noktasında bireylerin aklını karıştırdığını, bunun sonucunda da sosyal medyadaki haberlere güvenin azaldığını bulmuşlardır. Zimmermann ve Kohring (2020) ise bireylerin haber medyasına olan güvenleri azaldıkça dezenformasyona inanma olasılıklarının arttığını, zaman içinde bu durumun oy verme davranışlarını da etkileyebileceğini gözlemlemişlerdir.

Çalışmamızda konu edindiğimiz üzere deepfakeeler, bilginin aktarımı noktasında riskler taşımaktadır. Ancak bu işleyecek teknolojinin kendisinin tarafsız olduğu gerçeğini de vurgulamak yerinde olacaktır. Teknolojinin iyiye ya da kötüye yönelik kullanımına içkin paradoksal durum, şüphesiz deepfakeeler için de geçerlidir. Deepfake teknolojisi, eğitim ve sanat alanında efektif olarak kullanılabilir (Yadav & Salmani, 2019; Giasanu, 2019). Ancak deepfakeelerin kitlesel dezenformasyon yaratımı ve sosyal medya etkisiyle yayılımı noktasında büyük riskler taşıdığından söz etmek gerekmektedir. Kietzman vd. (2020, s. 136), deepfakeelerin temel risklerini, “sahte içeriğin daha inandırıcı geliyor oluşu ve sahte içerik oluşturmanın daha kolay oluşu” şeklinde özetlemiştir.

Deepfake dezenformasyonunun toplumsal açıdan zarar verici etkileri olduğuna inanmak için çeşitli nedenler bulunmaktadır. Tek başına bu durum dahi deepfake dezenformasyonunun bilimsel incelemelere tabi tutulmaya değer olduğunu göstermektedir. Birincil olarak, deepfakeeler gerçekçi dezenformasyon olabilir. Otomatik olarak hazırlanmış görüntüler ve sesler, en az gerçek ses ve görüntüler kadar ikna edici olabilmektedir. Sıradan bir yurttaş ise bu kurguyu gerçekten ayırt edemeyebilir. İkincisi, deepfakeeler yanlış bilgiyi, çarpıtılmış bilgiyi ya da kötü niyetli olarak bilinçli yayılan bilgiyi genişletmek kastıyla da kullanılabilir. Herhangi bir yapımcı, Papa'nın Donald Trump'ı desteklediğinin görülebileceği ve duyulabileceği ya da kamu sağlığından sorumlu bir yetkilinin açık ve seçik olarak aşılardan kesinlikle otizme neden olduğunu iddia ettiği bir deepfake hazırlayabilir. Üçüncü olarak ise, deepfakeeler aynı zamanda etkili birer dezenformasyon biçimi olabilir. Eğer siyasi bir aktör yeterli eğitim verisine sahip olursa çok kısa bir sürede aynı kişinin pek çok farklı ancak gerçekçi deepfakeini hazırlayabilir. Mikrohedefleme (PMT) teknikleri ile birlikte deepfakeeler özellikle etkili hale gelebilir (Dobber, vd., 2021, s.70). Henüz durum bu noktada olmasa da, (mikrohedefli) deepfakeelerin yakın gelecekte çok kuvvetli dezenformasyon biçimleri teşkil edecek özelliklere sahip olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Deepfake videolar, kamuoyunu manipüle etmek, bir ülkenin kurumlarına olan güveni azaltmak amacıyla birtakım dezenformasyon kampanyalarına dahil olabilirler. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de sıkça vurgulayacağımız üzere deepfakeeler, seçimlere müdahale etmeyi ve sivil kargaşa eklemeyi amaçlayan silahlı dezenformasyonlardır (Westerlund, 2019). Siyasal kullanımlarının yanı sıra deepfakeeler, siber kriminal niteliğe de sahiptirler. Para piyasaları ve hisse senedi manipülasyonları, sahte sesler kullanarak telefonda dolandırıcılık, bu niteliklere örnek olarak verilebilmektedir (Westerlund, 2019). Deepfake fotoğraf ve videolar ile ilgili en büyük endişelerden biri, bu içeriklerin pornografik içerik (derin sahte pornografi) oluşturmak için kullanılmasıyla ilgilidir (Giosanu, 2019). Deepfake videolar, kişilere yönelik hakaret yayma, sahte haberlerin dolaşımına neden olma, manipülatif

yapısı sebebiyle demokrasiye ve yargı sistemlerine zarar verme potansiyeli taşıyarak (Buo, 2020) davaların bile seyrini değiştirebilecek niteliktedir (Yadav & Salmani, 2019, s. 855). Deepfake videolar, bireysel itibarı ve halkın güvenini ciddi şekilde zedeleme potansiyeline de sahiptir. Ek olarak, gerçeklere yönelik fikir birliğini aşındıran deepfake içerikler, sosyal bölünmeyi şiddetlendirebilir. Her düzeyde bilgiye ve/ veya habere olan güveni zayıflatarak yaygın bir kinizme ve ilgisizliğe yol açabilir (Beridze & Butcher, 2019).

Deepfake içeriklerin taşıdığı riskler, deepfakelerin üretiminin erişilebilirliğine paralel olarak oldukça kolay biçimde internet kullanıcılarına yayılmaktadır. Nitekim, deepfake teknolojisine benzer teknolojiler kullanan Snapchat, FaceApp gibi popüler uygulamalar, sahte ve gerçek sentezlemesini kullanıcıların kendi yüzleriyle –derin öğrenmeye dair herhangi bir teknik bilgi kullanmadan – deneyimlemesini sağlayan uygulamalardır. Ancak, bu içeriklerin toplumun bir kısmını ya da tamamını ilgilendiren konuları ya da kişileri hedef alarak kötü niyetle oluşturuluyor oluşu, politik çerçevede bir dizi risk ve tehdidi de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bu risk ve tehditlerin ortaya çıkarılarak çözümlenmesine yönelik adımların atılması, bilgi güvenliği açısından oldukça önemlidir.

3. Siyasal İletişimde Dezenformasyonun Görsellik ile Yenilenen Gücü

Siyasal aktörlerin, iktidara gelmek ya da iktidardaki varlıklarının meşrutiyetini sağlamak için kamuoyunu yönlendirmeye yönelik girişimleri olarak tanımlanan siyasal iletişim alanında, geleneksel tek yönlü iletişime hâkim olan süreçten farklı özelliklere sahip yeni iletişim teknolojileri ve özellikle bu teknolojiler kapsamında etkinleşen sosyal ağlar, söz konusu alanın öne çıkan araçlarıdır. Sosyal ağlar, seçmenleri etkilemek üzere üretilen görüntülü ve/ veya yazılı içeriğin hızla yayılmasını, alternatif bir gündem oluşmasını, video ve fotoğrafların paylaşılabilmesini ve güncel içeriklere erişilmesini mümkün kılmaktadır (Westerman, Spence & Van Der Heide vd., 2014). Sosyal ağların siyasal iletişimde gittikçe daha fazla merkezi bir rol oynuyor olması gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, dezenformatif içeriklerin özellikle demokratik süreçler kapsamında oluşturduğu risklere de dikkat çekilmektedir (Thorson & Wells, 2016; Vaccari, 2017). Sosyal ağlar ile küresel çapta bir artış yaşayan dezenformatif içerikler, pek çok ülkede ciddi etkilere sebebiyet vermeye başlamış ve siyasal iletişimde de kitlesel bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Özellikle son yıllarda sosyal ağlar aracılığıyla kişisel verilerin kullanımı ile oluşturulan manipülatif siyasal iletişim ortamı, “Cambridge Analytica” örneğinde de görüldüğü gibi, ABD Başkanlık seçimlerinden Brexit referandumuna kadar pek çok önemli olayda yanıltıcı, kışkırtıcı haberin ve dezenformasyonun kullanıldığını göstermiştir (Aktan, 2018). Sosyal ağlar aracılığıyla dezenformasyonu arttıran bir diğer unsur, özellikle Twitter’da iç siyasette kamuoyu oluşturmak için kullanılan bot hesaplardır. Philip Howard bot hesapları, daha çok internetteki tartışmaları yönlendirmek isteyen politikacıların kullandığını belirtmektedir. Bot hesaplar aracılığıyla bir siyasetçiye desteğin mevcut durumdan daha yüksek olduğu algısı yaratılabilmektedir (Baerthlein, 2016).

Toplumların derin siyasi çekişmeleri ve kutuplaşmaları dezenformasyonun paylaşımı ve tüketimine katılım ile doğrudan bağlantılı olduğu için, dezenformasyonun farklı biçimleri doğru bir şekilde anlaşılmalıdır. Artık pek çok siyasi parti taraftarının, rakip partinin mensuplarına yönelik tutumunu yoğun olumsuz duygular karakterize etmekte ve bu durum, çevrimiçi mecrada bilgi paylaşımında da karşılık bulmaktadır (Messing & Westwood, 2012). Sonuç olarak, günümüzün çevrimiçi tüketicileri şüpheli, manipülatif içeriklere yoğun bir şekilde maruz kalmaktadır. Özellikle bu içeriklerin görsel ve işitsel olması halinde daha etkili olacağı bilinmektedir. Garbe (1990), bu konuda referans niteliği taşıyan bir deneyde, televizyon izleyicilerinin, görsel mesajları sözlü mesajlardan daha doğru bir şekilde hatırladığını bulgulamıştır. Grabe ve Bucy (2009), görüntü kesitlerinin (adayların görüldüğü fakat duyulmadığı klipler), seçmenlerin fikirlerini şekillendirmek açısından “ses kesitlerinden” (adayların konuşmalarının, konuşma görüntüleri ile veya bu görüntüler olmadan duyulduğu içerikler) daha güçlü olduğunu belirtmiştir. Prior (2013) ise gerçekleri hatırlamaya yönelik soruların hem görsel hem de sözlü bilgileri içermesi durumunda, anket katılımcılarının daha yüksek bilgi seviyeleri gösterdiğini bulgulamıştır.

Görseller, yurttaşların anılarını zihinlerinde tekrar canlandırıp hatırlamalarına yardımcı olarak bilgi aktarımını geliştirmektedir. Stenberg (2006), bireylerin görsel bilgileri sözlü bilgilerden daha dolaysız bir şekilde ve daha az çabayla işlediklerini aktarmıştır. Witten ve Knudsen (2005, s. 490), algılanan “kesinlik” noktasında görsel bilginin diğer duyuşsal verilerden daha etkili bir şekilde entegre edildiğini savunmaktadır. “Gerçeklik hüristiği”ne göre (Frenda vd., 2013; Sundar, 2008) bireyler, ses ve görüntü içeriklerinin, günlük deneyimin “gerçek dünyasına” metin içeriklerinden daha fazla benzediğini düşündüğü için, yanıltıcı görsellerin yanlış algılar yaratma olasılığı sözlü içeriklerden daha fazladır.

Görüntülerin ve sesli-görsel içeriklerin anlaşılmasının ve işlenmesinin, yazılı metinlerden daha kolay olması, “üst bilişsel deneyim” konusunu, yani bilgileri işlemek gibi görevlere gösterdiğimiz tepkileri şekillendiren ve deneyim yoluyla türetilmiş, düşüncelerimiz hakkındaki duyguları gündeme getirmektedir (Schwarz vd., 2007). Böyle bir deneyimde, “akıcılık” konusu, insanların yanlış bilgilere neden inandığını anlamak açısından özellikle önem taşımaktadır. İnsanların aşına olarak algıladıkları mesajları, gerçek gibi kabul etme olasılıkları daha yüksektir (Berinsky, 2017). Aşinalık yani “doğru gibi gelme etkisi”, içeriklerin daha kolay özümsemesini ve dolayısıyla daha inanılır olarak değerlendirilmesini sağlayan bir akıcılık duygusunu açığa çıkarmaktadır (Newman vd., 2015). Barari, Lucas & Munger’in (2021) siyasi deepfake içerikleri konu edindiği araştırmada, bireylerin siyasi içerikleri işlemede birtakım bilişsel özelliklerin ve becerilerin öne çıktığı bulgulanmıştır. Araştırmaya göre (Tablo 2), siyasi parti taraftarları, motive edilmiş akıl yürütme mekanizması yani önceki inançlarla tutarlılığa dayanan bilginin seçici olarak kabul edilmesi ile deepfake içerikleri alımlama potansiyeline sahiptir. Ek olarak, genel ölçekte, dijital okuryazar olmayan kişilerin deepfake içeriklerin yarattığı manipülatif etki ortamında risk altında olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Deepfake manipülasyonuna karşı varsayımsal olarak hassasiyete sahip alt gruplar

Alt Gruplar	Manipülasyonu Sağlayan Mekanizmalar
Yetişkinler (65+)	Dijital bilginin doğruluğunu değerlendirememesi
Siyasi parti taraftarları	Motive edilmiş akıl yürütme
Cinsiyetçiler	Motive edilmiş akıl yürütme
Düşük bilişsel yansımaya sahip kişiler	Yargılamada sezgiye aşırı güvenme
Düşük siyasal bilgiye sahip kişiler	1. Siyasi olayların akla yatkınlığını değerlendirememesi 2. Siyasi aktörlerin gerçek yüz özelliklerini tanıyamama
Düşük dijital okuryazarlık oranına sahip kişiler	1. Dijital bilgilerin doğruluğunu değerlendirememesi 2. Deepfake teknolojisi hakkında sıfır ya da sınırlı farkındalık
Düşük doğruyu saptama becerisine sahip kişiler	Medyanın gerçek üretimine karşı sıfır ya da sınırlı dikkat etme
Deepfake hakkında bilgisizlik olan kişiler	Deepfake hakkında sıfır farkındalık

Kaynak: (Barari, Lucas & Munger 2021).

Siyasi deepfake içeriklerin bireyler tarafından işlenmesinin ya da algılanmasının yanı sıra bu içeriklerin sosyal ağlarda dolaşıma girmesinde, paylaşım davranışları da önem arz etmektedir. Örneğin, videolar ve durağan görüntüler, Twitter’da haberler ve çevrimiçi imza kampanyalarından daha fazla yayılmaktadır (Goel vd., 2015, s. 186). Birleşik Devletler 2016 Başkanlık Seçimleri sırasında Donald Trump ile Hillary Clinton’ın görüntü ve videolar içeren tweetleri, dikkate değer ölçüde daha fazla beğeni ve retweet almıştır (Pancer ve Poole 2016).

Medyanın dezenformasyonla yollarının kesiştiği noktadaki deepfake içerikler, hâlihazırda ünlü ve/ veya kamuya mal olmuş kişileri betimliyorsa teknik gerçekçilikleri dolayısıyla ve aşinalık aracılığıyla, akıcılığın yaratılabileceği ciddi sorunların endişe verici hale gelmesine yol açabilmektedir. Siyasi aktörlerin kendi bireysel açıklamasıymış gibi gösterilen sahte içeriklerin, doğrulanmasına yerince dikkat edilmemesi durumunda, video yayını yapan ve yayan kullanıcıların kendileri de dezenformasyon kampanyaları tarafından kullanılarak “pazarlama zincirinin bir parçası” haline gelebilirler. Bu bağlamda dezenformasyon kavramını ortaya koyarken, dezenformasyonla ilgili kaygıların oldukça ani bir şekilde ortaya çıktığı siyasi, iletişimsel ve ekonomik ortama dair doğru ve net bir bakış açısı kazanmak hedeflenmelidir.

BuzzFeed, 2018 yılında eski ABD Başkanı Barack Obama’nın Oval Ofis’e benzeyen bir yerde doğrudan kameraya konuşurken gösterildiği bir video yayınlamıştır. Videonun ilk 35 saniyesinde sadece Obama’nın yüzü gösterilmektedir. Obama, kendi kişiliğinden beklenmeyecek nitelikte birkaç açıklama yapmakta ve: “Başkan Trump tam bir pislik.” dedikten sonra kısa bir duraklamanın ardından şöyle devam etmektedir: “Şimdi. . . görüyorsunuz ya, ben böyle şeyleri, en azından halka hitap ettiğim bir konuşmada asla söylemezdim, ama başka biri söylerdi . . . başka biri. . . örneğin Jordan Peele.” Bu noktada BuzzFeed videosunun gerçek niyeti açığa çıkmaktadır. Konuşan aslında Obama değildir. Ekran bölündükten sonra solda Obama, sağda ise Amerikalı ünlü aktör ve yönetmen Jordan Peele görünmektedir. Obama’nın ve Peele’in yüz ifadeleri ve dudak hareketleri “gerçekçi” bir şekilde örtüşmektedir. Peele’in prodüksiyon ekibi, yapay zekâdan yararlanarak Obama’nın yüzünü kendi yüzünü yansıttak şekilde yeniden yapılandırmıştır. Bu video, “Obama’nın Bu Videoda Neler Söylediğine

İnanamayacaksınız!” başlığı ile internette hızla yayılarak, Facebook’ta 5 milyon kez görüntülenip, 83.000’in üzerinde paylaşım almıştır. Ayrıca video, YouTube’da 5 milyondan fazla ve Twitter’da ise yaklaşık 5 milyon kez görüntülenmiş ve neredeyse 52.000 kişi tarafından retweet edilmiştir (Twitter, 2018).

Resim 1: BuzzFeed tarafından yayınlanan Obama için yapılan deepfake video görüntüsü

Kaynak: <https://www.youtube.com/watch?v=cQ54GDm1eL0>

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Kuzey Kore lideri Kim Jong-Un’un Amerikalıları uyarıcı söylemlerini içeren iki siyasi içerikli deepfake video, 29 Eylül 2020’de sosyal medyada yayınlanmıştır. Kasım ayında ABD başkanlık seçimleri için üretilen bu deepfake içerikler, seçim manipülasyonu oluşturmak noktasında sentetik gerçeklikte söylemler ve görseller sunmaktadır. Videolar, Amerikalıları demokrasilerinin ne kadar kırılgan olduğu konusunda uyarmakta ve olası saldırılara karşı oy kullanma haklarının korunmasına yönelik teşvik edici söylemleri içermektedir.

Resim 2: Kuzey Kore lideri Kim Jong Un ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in Amerikalıları demokrasilerinin tehlikede olduğu konusunda uyarıcı deepfake video görüntüsü

Kaynak: (Kahn, 2020).

Birleşik Krallık Kraliçesi II. Elizabeth de deepfake içeriklere konu olan ünlü isimlerden biridir. 25 Aralık 2020’de geleneksel Noel konuşmasının hemen ardından yayınlanan videoda dans ettiği görülen kraliçe, aynı zamanda ailesi ile ilgili kişisel söylemlerde de bulunmaktadır. Prens Harry ve eşi Meghan Markle’in Kuzey Amerika’ya taşınması ile ilgili olarak “Birisinin sizin yerinize Kanadalılarla birlikte olmayı tercih ettiğini söylemesi kadar acı veren çok az şey vardır” yorumunu yapan Kraliçe’nin deepfake içerikli görüntüleri, ülkede muhafazakâr kesimin tepkilerine neden olmuştur.

Resim 3: Tik Tok danslarından birini yapan Kraliçe Elizabeth’in deepfake video görüntüsü

Kaynak: BBC, 2020.

Siyasilere yönelik bir diğer deepfake içerik ise, Belçika Başbakanı’nın videosudur. Belçika Başbakanı Sophie Wilmès’in ekonomik ve iklim krizleriyle acil mücadele ihtiyacından bahsettiğini gösteren bir deepfake videosu, Extinction Rebellion (XR)² Belçika tarafından dolaşıma sokulmuştur. Wilmès videoda, “Koronavirüs görmezden gelemeyeceğimiz bir alarm zili... Pandemiler, daha derin bir ekolojik krizin sonuçlarından biridir.” şeklinde konuşmaktadır.

Resim 5: Belçika başbakanı Sophie Wilmès’ Covid-19’u iklim kriziyle ilişkilendiren deepfake video görüntüsü

Kaynak: The Brussels Times, 2020.

2 XR, 2018 yılında küresel bir iklim hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Hareketin amacı, hükümetlerin aldığı kararlara sivil itaatsizlik göstererek çevreyi korumaktır. Herhangi bir örgüt yapısı bulunmayan XR, küresel alanda kendilerine destek vermek için protestolara katılan herkesi aktivistlerden biri olarak kabul etmektedir.

Sonuç olarak görsel dezenformasyonun bir biçimi olarak deepfake videolar, siyasal iletişimde de güvenilirlik sorununu gündeme getirmektedir. İnsanların gerçeklik algısını etkileyerek, onları manipüle edebilen deepfake içerikler, işitsel ve görsel medyanın desteğiyle özellikle kamuoyunu etkili ve kolay biçimde yönlendirir hale gelmiştir. Çünkü insanlar tarafından izlenen ilk içerik, doğru ya da yanlış değerlendirmesine takılmaksızın algıyı yönlendirebilmektedir.

4. Deepfakeler ile Siyasal Kampanyaların Önündeki Riskler ve Tehditler

İnternetin görsel dönüşümünün ve video destekli görsel dezenformasyonun yeni bir biçimi olarak siyasi deepfake içerikler, gazetecilik, yurttaşların yetkinliği ve demokrasinin kalitesi üzerinde ciddi riskler ve tehditler doğurabilmektedir (Bennett & Livingston, 2018; Chadwick, Vaccari & O'Loughlin 2018; Flynn, Nyhan & Reifler 2017; Rojecki & Meraz, 2016; Waisbord, 2018). Bilhassa, deepfake teknolojisinin kolay erişilebilir olması ve bu teknolojiyle üretilen içeriklerin çevrimiçi ortamda yayılma hızının yüksek olması, demokratik politik katılım noktasında tehditler taşımaktadır (Hall, 2018, s. 59). Kaynağı ve doğruluk değeri şüpheli içeriklerin demokrasinin işleyişini bozabileceği korkusu; hükümetler, vatandaşlar ve bilim insanlarında bu olguyu anlama ve bu olguya mücadele etme motivasyonu doğurmuştur.

Westerlund (2019), deepfakelerin topluma ve siyasi sisteme yönelik tehditlerini aşağıdaki gibi özetlemiştir:

- 1) Gerçeği sahte haberlerden filtrelemeye çalışan gazetecileri engeller.
- 2) Propaganda yaparak ve seçimlere müdahale ederek ulusal güvenliği tehdit eder.
- 3) Vatandaşların bilgiye olan güvenine zarar verir.
- 4) İnsanlar ve kuruluşlar için siber güvenlik sorunları gündeme getirir.

Vaccari ve Chadwick (2020), çalışmalarında, siyasi deepfake videoların belirsizliğe neden olabileceğini ve bunun da sosyal medyadaki haberlere olan güveni azaltabileceği sonucuna ulaşmışlardır. Uzun vadede bu etkiler, sorunlu normlar ve davranışlar ortaya çıkararak çevrimiçi kültüre yayılma potansiyeli taşımaktadır. Güvenin azaldığı bağlamlarda bireylerin işbirliği yapma olasılığını da düşürecek olan bu durum, kutuplaşmış siyasete ve çatışmalara işaret etmektedir (Vaccari & Chadwick, 2020, s. 3). Bu noktada deepfakelerin sahte haberlerle ilişkisini kurmak da güç değildir. Zira deepfakeler de tıpkı sahte haberler gibi bir güvensizlik iklimi yaratmaktadır.

Deepfake videolar konusundaki yasal düzenlemeler, teknolojik yeniliklerin gerisinde kalmaktadır. Örneğin, ABD'de birkaç eyalet, konu ile ilgili bazı mevzuatlar çıkarmış ancak bu mevzuatlar, "kapsam, cezalar ve odak" açısından bir eyaletten başka bir eyalete değişiklik gösterdiğinden dolayı kapsayıcı olamamıştır (Ruiz, 2020). Gelecekte çıkarılacak mevzuatların, deepfake içeriğin genel meşrutiyetini, içeriği yaratmak için kullanılan algoritmaların uygunluğunu ve veri sahipliğini – verilerin kime ait olduğu, verilerin nerede, ne kadar süre saklandığı, nasıl korundukları ve sonunda nasıl

ortadan kaldırıldıkları – değerlendirmesi beklenmektedir. Yürürlükteki bazı yasalar, deepfakeelerde tasvir edilen bireylere odaklanmaktadır; örneğin New York'ta bir yasa tasarısı, dijital miras ve ölüm sonrası gizlilik ve ölmüş bir kimsenin dijital benzerliği ile ilgili hakların nasıl yönetileceği ile ilgilenmektedir (Howes, 2018).

Sosyal medya platformları, fikirler, süreçler ve düşüncelerle ilgili rekabet haklarını koruyup sürdürme çabasıyla, düzenleyici sorumluluğunu genellikle politika yapıcılardan önce yönetmektedir. Örneğin Facebook, 2019 yılında “Deepfake Tespit Mücadelesi Yarışması” düzenlemiştir. (Coldewey, 2020) *Deep Trust Alliance* ise 2020 yılında ve gelecekte Birleşik Devletlerde gerçekleşecek başkanlık seçimlerinin deepfake içerikler dolayısıyla sekteye uğramaması için ciddi çalışmalar yürütmüştür (Solsman, 2020). Teknoloji şirketleri, gerçek içeriklerin deepfake içeriklerden ayrılarak tanımlanmasına yardımcı olmak adına içeriklerine filigran veya dijital imzalar koyabilmektedir. Kapsayıcı bir yasal çerçevenin olmaması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan belirsizlik ortamı, deepfake video üretimini potansiyel olarak sorunlu hale getirmektedir. Diğer yandan kampanya yürütücüler tarafından ilgili tüm tarafların onayı ile yaratılan hilesiz deepfake içeriklerin, henüz yasa ve yönetmeliklere tabi olmaması, siyasal kampanyaların, deepfake teknolojilerinden yararlanan içeriklerin oluşturulması ve dağıtımı üzerinde yaratıcı bir kontrole sahip oldukları anlamına gelmektedir.

Seçmenlerin deepfake içerikleri algılaması ve yorumlaması ile ilgili olarak, yapay zekâ tarafından oluşturulan içeriklerle bağlantılı risklerin anlaşılması için çok daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Yapay olgu vasıtasıyla araçsal değer sunmaya odaklanan teknologlar, dijital teknolojinin paradoksal etkilerini gözden kaçırabilmektedir. Örneğin, Google'ın Deplex ürünü ile insansı sanal telefon yaratma başarısı (Chen & Metz 2019), insanların, telefonda konuştukları kişinin gerçek bir insan olmadığını anlamalarının oldukça zaman almasına neden olmuştur.

Deepfakele ile sentetik, sentetik olmayandan ayırt edilemez hâle gelmiştir ve bu nedenle, gelecekteki araştırmalar, siyasi deepfake içeriklerin seçmenler için gerçekçi olup olmayacağını değerlendirme noktasında önem taşımaktadır. Benzer olarak, insanların aşırı kişiselleştirilmiş içeriklere nasıl tepki verecekleri henüz açıkça bilinmemektedir. Kampanya yapıcılar, her bir seçmen için daha önce hiç olmadığı kadar kişiselleştirilmiş video yarattıklarında seçmenlerin, gizliliklerinin algılanan ihlalinin nasıl yorumladığı ya da yorumlayacağı da bir araştırma sorunsalı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijitalleşmeyle birlikte siyasi içeriklerle ilişkilendirilebilecek en büyük sorunlardan biri mesenformasyon, dezenformasyon ve sahte haberlere yönelik şüphecilik eğilimlerinin ortaya çıkmasıdır (Nyilasy, 2019). Zira sahte içeriklerle sıkça karşılaşmak, sahte içeriği tespit etme ve tepki verme noktasında birtakım boşluklar yaratabilmektedir. Örneğin “Yalancının Kazancı (Liar's Dividend)” olarak adlandırılan kavram (Chesney & Citron, 2019), bazı politikacıların yanlış bilgiden ve sahte içerikten yararlandığını öne sürmektedir. “Yalancının kazancı”, bu yararlanma durumunun, sahteciliğe olan inancı körükleyen tehlikeli bir etkiye sahip olabileceğini ortaya koymaktadır. Başka bir örnek ise “Uyuyan Etkisi (Sleeper Effect)” (Hovland ve Weiss, 1951) kavramıdır. Bu etkiye göre bireyler, sahte içeriğe maruz kaldıklarını bilseler hatta güvenilirliğin yanıltıcı olduğunu görseler dahi, ikna edici

etkiler, bireylerin algılama süreci üzerinde uzun süre geçerli olmaya devam etmektedir. Başka bir deyişle seçmenler, yapay zekâ tarafından oluşturulan siyasi içeriklere karşı şüpheli olsa bile, bu içerikteki iletiler, uzun vadede daha ikna edici olabilmektedir.

Deepfake içeriklerin oluşturduğu tehdit ve risklere karşı deepfake tespit teknolojisi, gittikçe büyüyen bir araştırma alanı haline gelmiş durumdadır. Agarwal ve Farid (2019, s. 44), deepfakelerin tespit edilmesine yönelik gerçekleştirdikleri çalışmalarında, deepfake videolarda konuşan kişilerin yüzlerindeki farklı ve tutarsız yüz ifadelerine dikkat çekmişlerdir. Perot ve Mostert (2020), deepfake görüntülerdeki gölgelendirme gibi birtakım görsel uyumsuzluklarının; Wagner ve Blewer (2019), yüz ifadeleri ile baş hareketleri arasındaki uyumsuzluğun ve kameraya yöneltilen bakışlardaki göz temasına yönelik tutarsızlığın, sezgisel olarak fark edilebilir olduğunun altını çizmiştir. Yadav ve Salmani'ye göre deepfake algoritmaları, insan gözünün kırpma hareketlerini taklit etmede çok başarılı değildir. Bu sebeple kişinin göz hareketlerine odaklanılarak deepfake videonun tespiti sağlanabilir (2019, s. 855). Bu bağlamda, görsel bilgi okuryazarı olmanın, deepfakelerin yaratacağı manipülasyonun etkisinin azaltılmasında büyük rol oynayacağını altı çizilmektedir (Wagner & Blewer, 2019, s. 44). Ayrıca deepfake yaratımını sağlayan derin öğrenme teknolojisi, aynı zamanda deepfakelerin tespit edilmesi noktasında da kullanılabilir. Deepfake tespitine yönelik en kapsamlı çalışmalardan biri ABD İleri Savunma Araştırma Projeleri Kurumu (DARPA)'da *Media Forensics* programı tarafından sürdürülmektedir (Villasenor, 2019). Geliştirilen yazılımlar, derin öğrenmeyi kullanarak videolardaki sahte içerikleri ve gerçek olmayan yüz hareketlerini tespit etmekte böylece deepfakeleri ayırt edebilmektedir (Yadav ve Salmani, 2019). Deepfakelerin tespit edilmesinde “tekrarlayan sinir ağları” (recurrent neural networks) da kullanılmaktadır (Guera ve Delp, 2018). Yapay sinir ağları, algoritmaları oluşturan bileşenlerden biridir ve deepfake videoların yapısındaki sahte içeriklerin tespit edilmesinde de kullanılabilir durumdadır (Yadav & Salmani, 2019).

Türkiye’de de deepfake tehditlerine yönelik siber güvenlik alanı oluşturmak adına çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)’ın 2019 tarihli “Sentetik Gerçeklik Teknolojisi (Deepfake): Derin – Sahte Ürün ve Savunma Ekosistemi İnşası” başlıklı raporda, ülkelerin deepfake içeriklere karşı savunmasız olduğu ve Türkiye’nin de bu büyük tehditten korunması gerektiğine dair aktarımlar yapılmıştır. Aynı zamanda raporda, Türkiye’nin deepfake tespit teknolojisindeki araştırma çalışmalarından söz edilmiştir. Raporda da adı geçen Zemana adlı şirketin geliştirdiği *deepware*, deepfake içeriklerin tespitinde kullanılan bir yazılım olarak piyasaya sunulmuştur (<https://deepware.ai/>).

Deepfake tehdidinin oluşturduğu riskler bağlamında bu risklerin azaltılması ve/veya yok edilmesi üzerine çalışmalar sürmektedir. Elbette bu noktada etkili sonuçların elde edilmesi, deepfakelerin tespitine yönelik teknolojik çözümlerin kullanım yaygınlığının sağlanması doğrultusunda gerçekleşecektir.

5. Sonuç

“Görmek, sadece görmektir; inanmak değil.”

George MacDonald, The Princess and the Goblin

Yukarıda yaptığımız alıntı, yerleşik yargılara sahip zihnimiz ile deepfake videolar arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Zira, gerçeklik sonrası çağda zihnimiz, gördüğü şeye inanma noktasında güvenilirliğe dayalı engellemelerle karşılaşmaktadır. Sahtenin gerçekle sentezlendiği deepfake videolar, gerçeğe yönelik güvenimizi sarsmaktadır. Bugün dijital çağda karşılaştığımız her bilgi kırıntısına karşı şüpheli davranıyor oluşumuz ya da tam tersi, gördüğümüz ve inanmaya açık olduğumuz her görseli benimsiyor oluşumuz, deepfake videoların gerçeklik algımıza yönelik meydan okumasını açığa çıkartmaktadır.

Deepfake içeriklerin oluşturduğu en başat sorun, manipülatif yapısı gereği gerçeklik algısında yaratacağı olası tahribatlarıdır. Bu sorun doğrultusunda bireyler, izlediklerinin gerçek mi yoksa sahte mi olduğu konusunda kararsız hale geleceklerdir. Bireylerin, birbiriyle çelişen görüşlere sahip oldukları bir seçimle karşı karşıya kaldıklarında ortaya çıkan kararsızlık gibi belirsizlik de yine deepfake içeriklerin etkilerini sağlayacak itici güçler arasında sayılabilir. Kararsızlıktan farklı olarak belirsizlik, bir seçim yapmak için yeterli bilgi olmadığında deneyimlenir ve dolayısıyla yeni bilgilerin sunulması ile belirsizliğin üstesinden gelinir. Deepfake içerikler, doğru bilgiye ulaşmanın maliyetlerini ve bunun sonucunda belirsizliği arttırabilir. Bu nedenle aldatıcı deepfakelerin, içerdikleri bilgiler hakkında belirsizlik yaratıp yaratmadıklarına odaklanmanın önem taşıdığı düşünülmektedir.

Deepfakelerin, dezenformasyon içerikli diğer kaynaklar ve/ veya uygulamalar gibi temel bir “gerçeklik” zeminine kurulamayacağı varsayımının vatandaşlar arasında gelişmesine yol açabileceği düşünülmektedir. Araştırmalar, “kaosa duyulan ihtiyacın”, sonuçları umursanmadan internetteki yanlış siyasi söylentilerin itici güçlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır (Petersen, Osmundsen & Arceneaux vd., 2018). Neyin gerçek ve neyin sahte olduğuna dair belirsizliğin ortaya çıkması, siyasal iletişimin temel stratejik hedefi haline gelmiştir. Kötü niyetli aktörlerin dijital söylem içerisine dahil ettiği birçok çelişkili, anlamsız ve kafa karıştırıcı mesajın birikimli etkisi (Chadwick, Vaccari & O’Loughlin, 2018) sistematik bir belirsizlik hali yaratabilir. Bu bağlamda, deepfake içeriklerin belirsizlik yaratıp güven duygusunu azaltıp azaltmadığına odaklanmak da deepfake konulu araştırmalar açısından göz önünde bulundurulmalıdır.

Derin öğrenme algoritmaları ile ortaya çıkan deepfake içerikler, görsel işitsel sunularla, sosyal medyada her an karşımıza çıkabilecek manipülatif içeriklerdir. Bilginin yalnızca söylemsel olarak değil görsel olarak da dezenformasyona katılıyor oluşu, bu bilgileri deneyimleyen toplumlar için yanlış bilgilendirme ikliminin yanı sıra bireylerde oluşan gerçeklik ilgisizliğine (Westerlund, 2019) de katkı sağlamaktadır. Gerçeğe karşı oluşan şüphecilik, hem gerçek hem de sahte içeriklere olan güvenin erozyona uğramasına yol açmaktadır.

Deepfake videoların kötü niyetli üretiminin ve yayılımının neden olduğu risklerin/ tehditlerin önlenmesi noktasında ise etkili çözümlere ihtiyaç vardır. Deepfakelerin tespit yöntemleri gibi teknik yanlarına ilişkin hatırı sayılır ölçüde literatür bulunmakla birlikte şu ana kadar deepfakeler siyasal iletişim alanı içinde çok az çalışılmış durumdadır. Var olan bir deepfake'i inceleyerek, deepfakelerin bireylerin kafasını neyin gerçek neyin sahte olduğu noktasında karıştırarak kamusal tartışmaları zehirlediğini göstermiştir. Bildiğimiz kadarıyla, kişilerin kendilerinin yaptığı deepfakelerin bireylerin siyasal tutumları üzerindeki etkileri henüz hiç çalışılmamıştır. Deepfake dezenformasyonunu iyice anlamak ve demokratik toplumlarımız için teşkil ettiği tehditlere karşı koymak, örneğin, deepfakeler ile savaşmak için daha bilgili stratejiler oluşturmak için bu etkiler üzerine daha çok bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Söz konusu dezenformatif içeriklere yönelik kamu bilincinin iyileştirilmesi, dijital okuryazarlık eğitiminin yaygınlaştırılması ve ilgili içeriklerin üretimine dair yasal yaptırımların getirilmesi, başlıca çözüm önerileri olarak sayılabilir. Bunun yanı sıra çalışmamızda de-faacte belirttiğimiz üzere deepfake içeriklerin kitlesel dezenformasyona yol açmasında sosyal medya çok büyük role ve sorumluluğa sahiptir. Bu sebeple deepfake içeriğin tespitini sağlayacak teknolojilerin sosyal medya platformları ile uyumlu çalışıyor olması da içeriklerin önlenmesi noktasında önem taşımaktadır.

Yapay zekâ teknolojileri, deepfake kaynaklı dezenformasyon sorununun yaratıcısı olduğu gibi aynı zamanda bu sorunun doğrudan çözümü olacak teknolojilerin de kaynağıdır. Bu sebeple söz konusu teknolojinin imkânlarının, deepfake içeriklerin yarattığı manipülasyonu önlemesi için kullanımının yaygınlaşması gerekmektedir.

Bu makalenin yazıldığı tarih itibarıyla, Türkiye'de deepfake içeriklerin seçime etkileri üzerine gerçekleştirilmiş akademik bir araştırma bulunmamaktadır. Deepfakeler aracılığıyla yayılan dezenformasyon özellikle seçim zamanlarında büyük zorluklar teşkil edebilir, zira konuya aşına olmayan gözler için deepfake ile gerçek bir video arasındaki farkı görmek çok da mümkün değildir. Herhangi bir siyasal aktör, kendi amaçlarına ulaşabilmek için siyasal bir skandala neden olabilir ya da rakibinin itibarını zedeleyebilir. Yurttaşlar bir deepfake ile karşılaştıktan sonra, örneğin, deepfake içinde gösterilen siyasetçiye ya da söz konusu siyasetçinin partisine karşı tutumlarını değiştirebilir. Bu durumun sonucunda, yurttaşlar doğru olmayan bilgilere dayanarak ve muhtemelen de deepfake'in arkasındaki siyasal aktörün amaçlarına hizmet edecek biçimde oy vermiş olurlar. Bu durum özellikle demokratik kurumların meşruiyetine, kamusal tartışmaların niteliğine ve kötü niyetli siyasal aktörlerin iktidarına yönelik birtakım soruları gündeme getirebilir. Dolayısıyla deepfake içerikler, siyasal iletişim bağlamında daha yaygın olarak kullanıldığında, seçmenlerin algısının nasıl değişeceğini zamanla göreceğiz. Yine de kesin olan bir şey varsa, o da teknoloji gelişmeye devam edip siyasal iletişimde yeni yollar açtıkça, uygulayıcıların ve akademisyenlerin araştırmaları gereken çok fazla alanla karşı karşıya olduklarıdır.

KAYNAKÇA

- Agarwal, S., Farid, H., Gu, Y., Mingming, H. Nagano, K., Li, H. (2019). Protecting world leaders against deep fakes. Proceedings of the IEEE/CVF Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR) Workshops. pp. 38-45.
- Aktan, S. (2018). Türkiye Sahte Haber ve Dezenformasyonda Zirveye Oturdu <https://tr.euronews.com/2018/06/15/turkiye-sahte-haber-ve-dezenformasyonda-zirveye-oturdu> Erişim tarihi: 10.04.2021.
- Baerthlein, T. (2016). The Rise of Political Bots On Social Media. <https://www.dw.com/en/the-rise-of-political-bots-on-social-media/a-19450562> Erişim Tarihi: 10.04.2021.
- Barari, S., Lucas, C., Munger, K. (2021). Political deepfake videos misinform the public, but no more than other fake media." OSF Preprints. doi:10.31219/osf.io/cdfh3
- Baudrillard, J. (2014). *Simülakrlar ve Simülasyon*. O. Adanır (Çev.). Ankara: Doğu Batı.
- BBC, (2020): "Deepfake queen to deliver Channel 4 Christmas message", <https://www.bbc.com/news/technology-55424730>, Erişim Tarihi: 15.06.2021.
- Bennett, W. L., & Livingston, S. (2018). The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication*, 33(2), 122–139
- Beridze, I., & Butcher, J. (2019). When seeing is no longer believing. *Nature Machine Intelligence*. doi:10.1038/s42256.019.0085-5.
- Berinsky, A. J. (2017). Rumors and health care reform: Experiments in political misinformation. *British Journal of Political Science*, 47(2), 241–262.
- Buo, A. S. (2020). The emerging threats of deepfake attacks and countermeasures. DOI: 10.13140/RG.2.2.23089.81762
- Chadwick, A., Vaccari, C. & O'Loughlin, B. (2018). Do tabloids poison the well of social media? Explaining democratically dysfunctional news sharing. *New Media & Society*, 20(11), 4255–4274.
- Chadwick, A. (2019). The new crisis of public communication: Challenges and opportunities for future research on digital media and politics. *Online Civic Culture Center*. <https://www.lboro.ac.uk/research/online-civic-culture-centre/news-events/articles/o3c-2-crisis/> Erişim Tarihi: 02.04.2021.
- Chawla, R. (2019). Deepfakes: How a pervert shook the world. *International Journal of Advance Research and Development*, 4(6), 4–8.
- Chen, C. Metz. (2019). Google's Duplex uses A.I. to mimic humans (Sometimes). *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/05/22/technology/personaltech/ai-google-duplex.html> Erişim tarihi: 03.01.2021
- Chesney, B. & Citron, D. (2019). Deep fakes: looming challenge for privacy, democracy, and national security. *California Law Review*, 107(6), 1753-1820.
- Coldewey, D. (2020). Facebook's 'deepfake detection challenge' yields promising early results. TechCrunch. <https://social.techcrunch.com/2020/06/12/facebooks-deepfakedetection-challenge-yields-promising-early-results/>. Erişim tarihi: 10.12.2020.
- Dobber, T., Metoui, N., Trilling, D., Helberger, N., de Vreese, C. (2021). Do (Microtargeted) Deepfakes Have Real Effects on Political Attitudes?. *The International Journal of Press/Politics*. Vol. 26(1) 69–9
- Guera, D. & Delp, E. (2018). Deepfake video detection using recurrent neural networks in IEEE International Conference on Advanced Video and Signal Based Surveillance (AVSS), Auckland, New Zeland.

- Flynn, D. J., Nyhan, B. & Reifler, J. (2017). The nature and origins of misperceptions: Understanding false and unsupported beliefs about politics. *Political Psychology*, 38, 127–150.
- Frenda, S. J., Knowles, E. D., Saletan, W., & Loftus, E. F. (2013). False memories of fabricated political events. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(2), 280–286.
- Giasano, A. (2019). Deep fakes: a challenge of the post-truth era. *Romanian Cyber Security Journal*. 2 (1), 67 – 74.
- Goel, S., Anderson, A., Hofman, J., & Watts, D. J. (2015). The structural virality of online diffusion. *Management Science*, 62(1), 180–196.
- Grabe, M. E. & Bucy, E. P. (2009). *Image bite politics: News and the visual framing of elections*. Oxford University Press.
- Graber, D. A. (1990). Seeing is remembering: How visuals contribute to learning from television news. *Journal of Communication*, 40(3), 134–156.
- Hall, H. (2018). Deepfake videos: When seeing isn't believing. *Catholic University Journal of Law and Technology*, 27(1), 51-76.
- Howes, S. A. (2018). Digital replicas, performers' livelihoods, and sex scenes: Likeness rights for the 21st century. *Columbia Journal of Law & Arts* 42, 345-349.
- Hovland, C. I. & W. Weiss. (1951). The influence of source credibility on communication effectiveness. *Public Opinion Quarterly* 15, no.4: 635–650.
- Kahn, J. (2020). These deepfake videos of Putin and Kim have gone viral. <https://fortune.com/2020/10/02/deepfakes-putin-kim-jong-un-democracy-disinformation/> Erişim Tarihi: 16.06.2021.
- Kietzmann, J., Lee, W. L., McCarthy, P. I. ve Kietzmann, C. T. (2020). Deepfakes: Trick or treat?. *Business Horizons*. 63, 135 – 146.
- Kirchengast, Tyrone (2020). Deepfakes and image manipulation: criminalisation and control. *Information & Communications Technology Law*, 29(3), 308–323.
- Mcintyre, L. (2018). *Post – truth*. Cambridge: MIT Press
- Messing, S. & Westwood, S. J. (2012). Selective exposure in the age of social media: Endorsements Trump Partisan source affiliation when selecting news online. *Communication Research*, 41(8), 1042-1063.
- Murata, K., Orito, Y., Yamazaki, T. Ve Shimizu, K. (2020). Post – Truth society: The ai – driven society where no one is responsible. J. Borondo – Pelegrin, M. Arias – Oliva, K. Murata, A. M. Lara Palma (Eds.). *Paradigm Shifts in ICT Ethics Proceedings of The ETHICOMP 2020*, 18. International Conference on the Ethical and Social Impacts of ICT, Lograno, Spain, June 2020
- Newman, E. J., Garry, M., Unkelbach, C. ve Bernstein, D. M., Lindsay, D., & Nash, R. A. (2015). Truthiness and falsiness of trivia claims depend on judgmental contexts. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 41(5), 1337–1348.
- Nguyen, T. T., Nguyen, M. C., Nguyen, T. D., Nguyen, T. D., Nahavandi, S. (2019). Deep learning for deepfakes creation and detection: A survey. arXiv preprint arXiv:1909.11573
- Nyilasy, G. (2019). Fake news: When the dark side of persuasion takes over. *International Journal of Advertising* 38, no.2: 336–42.
- Pancer, E., & Poole, M. (2016). The popularity and virality of political social media: Hashtags, mentions, and links predict likes and retweets of 2016 US presidential nominees' tweets. *Social Influence*, 11(4), 259–270.

- Perot, E., Mostert, F. (2020). Fake it till you make it: an examination of the US and English approaches to persona protection as applied to deepfakes on social media. *Journal of Intellectual Property Law& Practice*, 15 (1), 32 – 39.
- Petersen, M. B., Osmundsen, M., ve Arceneaux, K. (2018). A “need for chaos” and the sharing of hostile political rumours in advanced democracies. PsyArXiv Preprints. <https://psyarxiv.com/6m4ts/>
- Prior, M. (2013). Visual political knowledge: A different road to competence? *Journal of Politics*, 76(1), 41–57.
- Rojecki, A., & Meraz, S. (2016). Rumors and factitious informational blends: The role of the web in speculative politics. *New Media & Society*, 18(1), 25–43.
- Ruiz, D. (2020). Deepfakes laws and proposals flood US. Malwarebytes Labs. <https://blog.malwarebytes.com/artificial-intelligence/2020/01/deepfakes-laws-and-proposalsflood-us/>. Erişim tarihi: 12.01.2021
- Qayyum, A., Qadir, J., Janjua, M. U., & Sher, F. (2019). Using Blockchain to Rein in the New Post-Truth World and Check the Spread of Fake News. *IT Professional*, 21(4), 16–24.
- Schwarz, N., Sanna, L. J., Skurnik, I., & Yoon, C. (2007). Metacognitive experiences and the intricacies of setting people straight: Implications for debiasing and public information campaigns. *Advances in Experimental Social Psychology*, 39, 127–161.
- Solsman, J. (2020). Deepfakes’ threat to 2020 US election isn’t what you’d think. *CNET*. <https://www.cnet.com/features/deepfakes-threat-to-the-2020-us-election-isnt-what-youthink/>. Erişim tarihi: 15.01.2021
- Stenberg, G. (2006). Conceptual and perceptual factors in the picture superiority effect. *European Journal of Cognitive Psychology*, 18(6), 813–847.
- Sundar, S. (2008). The MAIN model: A heuristic approach to understanding technology effects on credibility. In M. Metzger & A. Flanagin (Eds.), *Digital media, youth, and credibility*, MIT Press. 73–100.
- TASAM. (2019). “Sentetik Gerçeklik Teknolojisi (Deepfake): Derin – Sahte Ürün ve Savunma Ekosistemi İnşası Raporu”. Brains Türkiye Uygulama Programı. Erişim Adresi: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/61765/sentetik_gerceklik_teknolojisi_deep_fake_derin-sahte_urun_ve_savunma_ekosistemi_insasi_ Erişim tarihi: 23.02.2021
- Temir, E. (2020). Deepfake: New Era in The Age of Disinformation & End of Reliable Journalism. *Selçuk İletişim Dergisi*. 13 (2), 1009 – 1024.
- The Brussels Times, (2020). “XR Belgium posts deepfake of Belgian premier linking Covid-19 with climate crisis”. <https://www.brusselstimes.com/news/belgium-all-news/politics/106320/xr-belgium-posts-deepfake-of-belgian-premier-linking-covid-19-with-climate-crisis/>. Erişim Tarihi: 18.06.2021.
- Thorson, K., ve Wells, C. (2016). Curated flows: A framework for mapping media exposure in the digital age. *Communication Theory*, 26(3), 309–328
- Twitter. (2018, April 17). You won’t believe what Obama says in this video! https://twitter.com/BuzzFeed/status/986.257.9917_99222272 Erişim tarihi: 02.02.2021.
- Vaccari, C. (2017). Online mobilization in comparative perspective: Digital appeals and political engagement in Germany, Italy, and the United Kingdom. *Political Communication*, 34(1), 69–88.
- Vaccari, C. & Chadwick, A. (2020). Deepfakes and Disinformation: Exploring the Impact of Synthetic Political Video on Deception, Uncertainty, and Trust in News. *Social Media + Society*, 1 – 13.
- Villasenor, J. (2019). Artificial intelligence, deepfakes, and the uncertain future of truth Erişim adresi (10.02.2021): <https://www.brookings.edu/blog/techtank/2019/02/14/artificial-intelligence-deepfakes-and-the-uncertain-future-of-truth/> Erişim tarihi: 15.01.2021

- Yadav, D., & Salmani, S. (2019). Deepfake: A Survey on Facial Forgery Technique Using Generative Adversarial Network. 2019 International Conference on Intelligent Computing and Control Systems (ICCS). Jun 27, 2019 – Jun 28, 2019, Secunderabad, India.
- Wagner, L. T., Blewer, A. (2019). “The word real is no longer real”: Deepfakes, gender, and the challenges of AI- Altered video. *Open Information Science*. 3, 32–46.
- Waisbord, S. (2018). Truth is what happens to news: On journalism, fake news, and post-truth. *Journalism Studies*, 19(13), 1866–1878.
- Westerlund, M. (2019). The Emergence of Deepfake Technology: A Review. *Technology Innovation Management Review*, 9(11): 40-53.
- Westerman, D., Spence, P. R. ve Van Der Heide, B. (2014). Social media as information source: recency of updates and credibility of information. *Journal Of Computer-Mediated Communication*, 19(2), 171 – 183. <https://doi.org/10.1111/jcc4.12041> Erişim tarihi: 04.04.2020.
- Whyte, C. (2020). Deepfake news: AI-enabled disinformation as a multi-level public policy challenge. *Journal of Cyber Policy*, 5 (2), 199 – 217.
- Witness. (2018, June 11). Mal-uses of AI-generated synthetic media and deepfakes: Pragmatic solutions discovery convening. [https:// http://www.mediafire.com/file/q5juw7dc3a2w8p7/Deepfakes_Final.pdf/file](https://http://www.mediafire.com/file/q5juw7dc3a2w8p7/Deepfakes_Final.pdf/file) Erişim tarihi: 18.01.2021
- Witten, I. B., & Knudsen, E. I. (2005). Why seeing is believing: Merging auditory and visual worlds. *Neuron*, 48(3), 489–496.
- You Won't Believe What Obama Says In This Video! <https://www.youtube.com/watch?v=cQ54GDm1eL0> Erişim tarihi: 16.06.2021
- Zannettou, S., Sirivianos, M., Blackburn, J., & Kourtellis, N. (2019). The Web of False Information. *Journal of Data and Information Quality*, 11(3), 1–37.
- Zimmermann, F. ve Kohring, M. (2020). “Mistrust, Disinforming News, and Vote Choice: A Panel Survey on the Origins and Consequences of Believing Disinformation in the 2017 German Parliamentary Election.” *Political Communication* 37:215–37.

IS SEEING ENOUGH TO BELIEVE? POLITICAL DEEPFAKE CONTENTS AS A DISTINCTIVE FORM OF VISUAL DISINFORMATION

Elif KARAKOÇ*
Burcu ZEYBEK**

Artificial intelligence technologies, with their ever-increasing sphere of influence, are considered as the changing drivers of media manipulation, which is an ever-present subject over the course of the history of media. Latest developments in artificial intelligence technologies and machine learning have led to a dramatic increase in the realism of fake content and the accessibility that it might create (Agarwal, 2019, p. 38). As assuming digital identity becomes more realistic and convincing, deepfake technology is observed to be the most advanced technology of this impersonation process (Chesney & Citron, 2019 p. 1758). Deepfakes are “real” videos with fake content that contain multimedia disinformation (Whyte, 2000). Utilizing the deep learning modelling in artificial intelligence technology to combine sounds with images, deepfakes are literally capable of articulating the words of someone in the mouths of any other person. Individuals believe that what they observe with their own eyes and hear with their own ears generally have a better level of accuracy. However, this brought along a challenging process with regard to deepfake videos, underlining the fact that seeing no longer means believing (Beridze & Butcher, 2019). Because deepfakes are videos, which are created to make things someone never said or did appear like she/he said or did (Villasenor, 2019). Having a hyperrealistic power, deepfake videos have gone beyond the foresight of Baudrillard (2014) and created a new definition of reality by synthesizing what is fake and what is real. Deepfake can also be interpreted with the concept of post truth, which refers to the fact that objective facts are less effective than emotions and personal beliefs in shaping the public opinion. As deepfake videos pave the way for a thought pattern dominated by the concept of post truth, a vision of world where there is no more a truth is drawn, since the ‘truths’ are subject only to our political views (Micintyre, 2018).

---

* Yeditepe University, Radio, Television and Cinema, elif.karakoc@yeditepe.edu.tr

** Doğuş University, Public Relations and Publicity, bzeybek@dogus.edu.tr

The term deepfake became a current issue with the posts shared by a Reddit user called “deepfakes” in the late 2017. In February 2018, this user was banned from Reddit because of sharing porn content in the form of deepfake (Kirchengast, 2020, p. 4), but the increasing interest in deepfake videos could not be prevented afterwards. In recent years, the sharing of deepfake videos in social media has increased, and such content has reached to users at an unpredictable speed and magnitude. This situation has the potential to lead to mass disinformation, particularly as it is frequently observed in fake news (Perot & Mostert, 2020, p. 33). The fact that artificial intelligence technologies are easily used in all fields and the interactive structure of internet network facilitated the formation process and accessibility of deepfake videos, which brought along a series of political, technological and legal issues (Giasano, 2019; Villasenor, 2019; Kietzman et al., 2020). Deepfake videos, which reproduce the reality, can be encountered in several different fields. While these videos, which make Mona Lisa and Salvador Dali speak, as if he is alive again after years, may look like a positive aspect for the field of art (Yadav & Salmani, 2019; Giasano, 2019), this has completely different implications for political communications in terms of the potential results it may cause. Deepfake algorithms generally require a vast amount of image and video data for training deep learning models in order to create photo-realistic images and videos. Since public characters like celebrities and politicians have several online videos and images available, these persons are the first targets of deepfakes (Nguyen et al., 2019, p. 1). The fact that a deepfake video, which features the speech of the leader of any country in any part of the world, is a striking example of the alarming state of events in this field. The sharing of a single video with such qualities has the potential of accelerating the propagation of manipulative narratives in online environment. Deepfake contents may pose serious risks and threats on journalism, competence of citizens and quality of democracy (Bennett & Livingston, 2018; Chadwick et al., 2018; Flynn et al., 2017; Rojecki & Meraz, 2016; Waisbord, 2018). As armed disinformation tools aiming to intervene in elections and elicit civil unrest (Westerlund, 2019), deepfakes have a cyber-criminal quality in addition to their political use. Manipulation of money markets and stock certificates, phone frauds by using fake sounds, are some of the examples of this (Westerlund, 2019). One of the biggest concerns about deepfake photographs and videos is the fact that such contents are being used for creating pornographic content (deepfake pornography) (Giosanu, 2019). Deepfake videos, with their potential to spread insults against people, circulate fake news, and harm democracy and judicial systems due to their manipulative structure (Buo, 2020) can even change the course of legal cases (Yadav & Salmani, 2019, p. 855). Deepfake videos also have the potential to seriously damage individual reputation and public trust. In addition to this, deepfake contents may aggravate social division by eroding the consensus on what is real. This may cause a widespread cynicism and apathy, undermining the trust in information and/or news at every level (Beridze & Butcher, 2019). Political communication researches have findings, which suggest that images have a strong effect on the perception of individuals (Graber, 1990; Grabe & Bucy, 2009; Prior, 2013). The fact that understanding and processing images and audio-visual contents is easier than written texts, brings into question the concept of “metacognitive experience”, which refers to the emotions about our ideas, derived through experience with the capacity of our reactions to tasks such as processing information (Schwarz et al.,

2007). In such an experience, the concept of “fluency” is particularly important for understanding why people believe in false information. People are more likely to accept messages, which they perceive as familiar, to be true (Berinsky, 2017). Familiarity, that is “sounding right effect”, elicits a feeling of fluency that allows internalizing contents more easily, and therefore, regarding them as more credible (Newman et al., 2015). If political videos with deepfake content already celebrities and/or public figures, they may make the serious problems posed by fluency far more alarming due to their technical sense of reality and familiarity. Introducing the problem of security in political communication, deepfake videos have the potential of influencing public opinion effectively and easily with the support of audio and visual media, especially in election campaigns and/or discourses with power motive by affecting people’s sense of reality in a manipulative way. Based on this, the study discusses the nature of deepfake contents, how such technologies operate and the problems caused by this technology, and addresses the risks and threats posed by political deepfake contents on political campaigns, and current and possible solutions to these problems.

SAĞLIK MEZENFORMASYONU: ÇEVİRİMİÇİ KANALLARDAN YAYILAN YANLIŞ BİLGİ SALGINI

HEALTH MISINFORMATION: INFODEMI ON ONLINE CHANNELS

Mehmet BÜYÜKAFŞAR*

Öz

Yalan haber tanımlaması içerisinde yer alan ikili ayırımdan; dezenformasyon ve mezenformasyon kavramlarının tanımından hareketle yalan haberi üretmedeki ve yaymadaki niyetler okunabilir. Dezenformasyon kavramına göre “kötü niyet” taşımama özelliğiyle farklılaşan mezenformasyon kavramının çok da masum davranışları tanımlamadığını; sosyal medya platformları aracılığıyla paylaşılan yanıltıcı ve yönlendirici mesajların, yalan haber meselesinin merkezinde yer aldığını ayrıca belirtmek gerekir. Son dönemde Covid-19 salgının ortaya çıkmasıyla birlikte hastalık hakkında geliştirilen söylentiler bir çığ gibi büyüyerek neyin doğru neyin yanlış olarak kodlanacağıнын muğlaklaştırıldığı yeni bir iletişim ortamına işaret etmektedir. Bu çalışmayla birlikte, kulaktan dolma ve çoğunlukla bilimsel bir veriye dayanmayan bilgilerin, insan sağlığını tehlikeye atacak kadar etkili olduğuna dikkat çekilmek istenilmektedir. Ayrıca, insanların bilinçsiz olarak paylaştığı sağlık konusundaki yanlış bilgilerin, topluma nasıl zararlar verebileceğine; tüm bu faaliyetlerin yöntemlerine, başlıca türlerine, amaçlarına ve sonuç olarak da kullanıcılar nezdinde ulaşılabilecek muhtemel çözümlere, ilgili literatür kapsamında odaklanılmaktadır. Tüm bu unsurları, dönüşen iletişim deneyimleri ve Covid-19 pandemisinde yaşanan tecrübeler çerçevesinde belirli bir örneklem üzerinden ortaya çıkarmayı hedefleyen çalışmanın ayrıca, yanlış bilgi kullanımına karşı medya kullanıcılarının istifade edebileceği bir kılavuz oluşturma amacı taşıdığını da belirtmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Mezenformasyon, Yanlış Bilgi Salgını, Covid-19, Dijital Medya, Medya Okuryazarlığı

Abstract

From the dual distinction in the fake news definition; based on the definition of disinformation and misinformation concepts, the intentions in producing and spreading fake news can be read. The concept of misinformation; it describes the sharing of messages that are deliberately devoid of the intention to harm but

** Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü, mehmetbuyukafsar@ohu.edu.tr

are still misleading. With the emergence of the Covid-19 epidemic, the rumors about the disease have grown like an avalanche, pointing to a new communication environment where it is ambiguous what to encode as right and wrong. It should be noted that hearsay and mostly not based on scientific information is effective enough to endanger human health. This study focuses on how the misinformation that people unconsciously share about health can harm society. The methods, main types and purposes of all these activities and, consequently, possible solutions that can be reached by the users are pointed out by using the relevant literature. It should be noted that the study, which aims to reveal all these elements through a specific sample within the framework of the transformed communication experiences and the experiences in the Covid-19 pandemic. The study also aims to create a guide that media users can benefit from against the use of false news.

Keywords: Misinformation, Infodemi, Covid-19, Digital Media, Media Literacy

Giriş

Çevrimiçi iletişim platformlarında sağlık alanındaki yanlış bilgiler, yararsız ipuçlarından tehlikeli iddialara kadar uzanmaktadır. Genellikle diğer insanlara yardım etmek amacıyla paylaşılan fakat bütünüyle doğruluk içermeyen ya da çeşitli finansal kazanımlar, siyasal çıkarlar ve statüler elde etme amacıyla korkulardan ve endişelerden beslenerek tasarlanan mesajlar, İnternet ortamlarında yaygınlaştırılmaktadır. Daha önce hiç olmadığı kadar çevrimiçi kanallar vasıtasıyla iletilen karışık mesajlar karşısında bozguna uğrayan; kafası karışan bireyler, nasıl sağlıklı kalacakları ve hastalıklara yakalanmamak adına nelere dikkat edecekleri hususlarında büyük bir saldırı altındadırlar. Bu saldırılar ise çok da uzaklarından değil yanı başlarındaki, tanıdıkları, arkadaşları ve aile fertleri tarafından düzenlenmektedir (Data Detox Kit, 2020). 2019 yılının sonlarında ortaya çıkan Covid-19 salgını, yukarıda bahsedilen; “daha önce hiç olmadığı kadar” ifadesini destekleyecek unsurlar sunmaktadır. Bugüne kadar ellerimizi sabunla en az 20 saniye kadar yıkamanın ellerimiz üzerinden mikrop yayılımını durduracağını öğrenmiş olsak da çevrimiçi ortamlardaki sağlıkla ilgili yanlış bilgi salgınına nasıl durdurabileceğimizi, bizlerin de bu salgının bir parçası olmamız için yapmamız gerekenleri öğrenmemiz, hem kendi sağlığımız hem de çevremizdekilerin sağlığı için önem arz etmektedir.

Bu bakımdan, çeşitli ekonomik, sosyal ve siyasal çıkarlar doğrultusunda bilinçli olarak çeşitli aktörler tarafından üretilen; dağıtılan mesajların; yanlış bilgilerin, yeniden üreticisi olmamak adına, mezenformasyon kavramının tanımladığı; bilinçsiz bir şekilde insanları yanıltmamak adına önümüze gelen mesajlar karşısında doğru sorgulamalar yapmamız elzemdir. Çevrimiçi ortamlarda karşılaştığımız mesajları paylaşmadan ya da reddetmeden önce yapmamız gereken davranışları kapsayan bu sorgulama, doğrudan yanlışın nasıl ayırt edileceği, mesaj kaynağının hangi güvenlik incelemelerine tabi tutulacağı ve en çok başvuru alan yanlış bilgi türlerinin neler olduğu olduğu konusunda bir farkındalığı kapsamaktadır. Covid-19 salgını ile birlikte etkilerini daha çok hissettiğimiz ve dolayısıyla da zararlarını daha çok gördüğümüz yanlış bilgi salgınına karşı oluşturulacak bir farkındalığın, hastalığın hem fiziksel hem de psikolojik etkilerinin yayılımını önüne geçilmesi adına da bir katkısının olacağı ileri sürülebilir.

Dezenformasyon (disinformation), mezenformasyon (misinformation) ve zarar verici bilgi (malinformation) olmak üzere çeşitli türlerde zarar verme boyutlarına göre farklılaşan yanlış bilgiler, sağlık alanını hedef aldığı anda bu mesajların zarar verme tehlikesi de artmaktadır. Yine Covid-19 süreci referans alındığında, hastalığın ilk ortaya çıkışı, etkileri ve sonuçları bakımından çok farklı söylentilerin olağanüstü sayıdaki paylaşımı, insanların zihnini oldukça karıştırmış ve çeşitli yanlış davranışların sergilenmesine neden olmuştur. Bu hassasiyetle birlikte, çevrimiçi ortamlardaki sağlık konusundaki söylentileri, bilimsel dayanakları ve geçerlilikleri olmayan yanlış bilgilerin bilinçsiz olarak yaygınlaştırılmasını anlatan mezenformasyon kavramı temelinde inceleyen bu çalışma, kavramsal olarak yanlış bilgileri tanımladıktan sonra Covid-19 süreciyle birlikte bir salgın haline gelen sağlık konusundaki yanlış bilgileri kullanıcı deneyimleri ve motivasyonları üzerinden değerlendirmektedir. Ardından, Covid-19 sürecinde çevrimiçi iletişim kanalları üzerinden yayılan yanlış bilgileri, bir uygulama temelinde, zarar vericilik derecelerine göre sınıflandıran çalışma, verilen örnekler üzerinden kullanıcılar nezdinde yanlış bilgilerin muhtemel zararları hakkında bir farkındalık oluşturmayı hedeflemektedir.

Kavramsal Çerçeve: Mezenformasyon Kavramının Kapsamı

Yalan haber kavramı sadece sahte içerikleri tanımlamak için kullanılmamaktadır. Yalan haber kavramı aynı zamanda, bağlamı dışında kullanılan, gerçeğin bir formu gibi görünen, insanların bu içeriklere inanmasının ve paylaşmasının muhtemel olduğuna inanılan müdahaleleri de kapsamaktadır. “Haber” kelimesinden çok söylentileri ve yanıltıcı içerikleri tanımlayan kavram, mezenformasyon kavramını da bu şekilde içerisine alarak tanımlamaktadır. Bilerek, isteyerek zarar verme amacıyla yanlış olarak kurgulanan, temelde para kazanma, siyasal etkide bulunma ve bunların gerçekleştirilmesi adına sorun çıkarma, kafa karışıklığı yaratma motivasyonlarıyla üretilen dezenformasyondan farklı olarak mezenformasyonlar, yanlış içeriğin, yanlış olduğunun veya yanlış yönlendirdiğinin farkına varmadan bilinçsiz olarak paylaşılmasını anlatmaktadır. Paylaştığı bilgilerin çevresindeki insanlara bir faydasının dokunacağı düşüncesiyle hareket eden bireyler çoğu zaman paylaştıklarının yanlış olduğunun farkına bile varamamaktadır. Mezenformasyona neden olan mesajların paylaşımında çeşitli psikolojik faktörler de etkili olmaktadır. Çevrimiçi iletişim ortamları, insanların kendi öznel kimlikleriyle hareket ettikleri sosyal bir ortamı ifade etmektedir. Bu ortamlarda insanlar genellikle kendi siyasi görüşlerine uygun, içerisinde buldukları kültüre, inanca ve ırka yakın görüşleri ve kişileri takip eder, bunlarla iletişim halinde olurlar. Dolayısıyla, mezenformasyonun kolayca yayılmasında bu ilişkilerin getirdiği güven duygusunun etkili olduğu, insanların yakın çevrelerinden gelen mesajlar karşısında daha az eleştirel olduğu bilinmektedir (Wardle, 2020).

Bilgi, yanıltıcı bilgi ve çarpıtılmış bilgi arasındaki ayrımının, niyetler üzerinden yapılabileceği söylenebilir;

- Bilgi (information): kasıtlı olarak yanıltıcı olmayan anlatımsal içeriği

- Yanıltıcı bilgi (misinformation): istemeden yanıltıcı olan anlatımsal içeriği
- Çarpıtılmış bilgi (disinformation): kasıtlı olarak yanıltıcı olması adına düzenlenen anlatımsal içeriği tanımlamayı, aralarındaki kavramsal farklılıkların zeminin oluşturmaktadır (Søe, 2018, s.328).

Mezenformasyonun ve dezenformasyonun birbirlerinden nasıl farklılaştıklarına dair cevaplanacak bir sorunun, kavramların oluşturulma, paylaşılma ve amaç edinme niyetlerinin okunmasıyla yakından ilişkili olduğunu belirtmek gerekir. Para kazanmak, siyasal bir etkide bulunmak, bir konu hakkında kötü amaçla şüphe uyandırmak, zarar vermek ve netice itibarıyla güvensizlik sağlamak adına oluşturulan dezenformasyon karşısında mezenformasyon, başkalarına yardım etmek ya da bir grubun üyesi gibi hissetmek adına paylaşılan yanlış ya da yanıltıcı bilgileri tanımlamaktadır. Hatta paylaşılan bu bilgiler farkına varılmayan bir dezenformasyonu da kapsayabilir. Dolayısıyla, kasti olarak zarar verme amacıyla tasarlanan yanlış bilgilerin, iyi bir niyet bütünlüğü içerisine saklanarak insanların yanıltılması adına kullanıldığına işaret edilmelidir (Briant, 2021). Yanlış bilginin türleri ve kapsamı noktasında mezenformasyon ve dezenformasyon kavramlarının arasındaki anlamsal farklılığı belirtmek esastır. Fakat mezenformasyon ve dezenformasyon kavramları arasında keskin hatlarla anlamsal bir ayrım yapmak neredeyse imkansızdır. Çünkü her iki kavram da hakikatle ilişkilidir. Hakikatin de evrensel olarak tek bir kabulünün olmadığı düşünüldüğünde bu ayrımın imkansızlığına dair görüş desteklenebilir. Oxford Sözlüğü'nde (2021) "bilgi" kavramı "*birileri ya da bir şeyler hakkında sağlanan ya da öğrenilen gerçekler*" olarak tanımlarken, "mezenformasyon" kavramı da "*bir şeyler hakkında yanlış bilgi verme eylemi*" olarak tanımlamaktadır. "Dezenformasyon" kavramı ise bunlardan farklı olarak "kasıtlı olarak verilen yanlış bilgi" olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, yapılan üç tanımın da aralarında küçük farklılıkların bulunduğunu, buradaki en önemli noktanın ise alıcıların en azından bir kısmının, yanıltma niyeti ya da potansiyeli olan yanlış bilgilerin yayılımı sonucunda yanlış yönlendirilmesi olduğu söylenebilir (Kumar & Geethakumari, 2014, s.3).

Yanlış bilginin üretilmesindeki ve paylaşılmasındaki niyetlere bakmak, yanlışın kimler tarafından hangi amaçlarla yaygınlaştırıldığına anlamlandırılması açısından faydalıdır. Çeşitli motivasyonlar ekseninde üretilen, yaygınlaştırılması adına da çeşitli grup ve kişiler üzerinden çevrimiçi ortamlarda servis edilen yanlış bilgiler, çoğu zaman bilinçli olarak paylaşılmamaktadır. Mesajın, kendi dünya görüşüne uygun bir biçimde formüle edildiğini gören ve bu anlamda da bir şüphe beslemeyen bireyler, mesaj bütünlüğü içerisinde yer alan yanlış bilgileri fark etmeyerek yaygınlaştırmaktadırlar. Sahte ya da yanlış yönlendirici unsurlar içeren mesajı üretenin ve yayılmasını destekleyen, çeşitli maskeler ardında gizlenmeleri sebebiyle kimlikleri tespit edilemese de bu mesajın yaygınlaştırılmasında birer aktör gibi davranan kişilerin kimliğini kolayca tespit etmek mümkündür. Çünkü bu kişiler insanlara çok yabancı olmamakla birlikte, arkadaşları, aile fertlerini ve yakınları kapsamaktadır.

Genel olarak, mezenformasyon, dezenformasyon ve zarar verici bilgi (mal-information), kavramları kapsamında tanımlanan yalan haber kavramı, yanlış bilginin bilinç dahilinde paylaşımı ve zarar verme boyutları bakımından farklılaşan kategorilerden oluşturmaktadır.

Dezenformasyon ve mezenformasyon kavramları arasındaki niyet farkından söz ettikten sonra, yalan haber tanımlamasındaki üçüncü kategoriye teşkil eden zarar verici bilgiden; gerçek bilginin kasıtlı olarak zarar verme amacıyla kullanılmasını anlatan yanlış bilgi türünden bahsetmek gerekir. Siber saldırılarla birlikte çevrimiçi kanallar üzerinden rıza gösterilmeden elde edilen belgelerin, görsellerin ya da seslerin çeşitli motivasyonlar temelinde kişilere ve gruplara zarar verme amacı ile kullanılmasını tanımlayan zarar verici bilgi, dezenformasyon ve mezenformasyon kavramlarından mesaj bütünlüğü içerisinde yer alan “doğru bilgi” kullanımını açısından farklılaşmaktadır. Kısaca, bir haberin yalan olarak kodlanmasında yanlış ya da doğru bilginin kasıtlı olarak zarar verme amacıyla üretilmesi yatmaktadır. Mesajın paylaşım sürecinde ortaya çıkan niyetler de yalan olarak kodlanan mesajın bilinçli bir şekilde zarar verme ya da farkına varmadan yanıltma amaçları şeklinde ayrılarak, dezenformasyon, mezenformasyon ve zarar verici bilgi kavramlarıyla yalan haberin üç ana kategorisini oluşturmaktadır.

Zarar verme boyutlarına bakıldığında; hiciv-parodi, yanıltıcı içerik, sahte-taklit içerik, uydurma içerik, hatalı ilişkilendirme, hatalı bağlam ve manipüle edilmiş içerik olarak 7 türden oluşan ve dezenformasyon, mezenformasyon ve zarar verici bilgi olarak 3 ana sınıflandırmadan (Wardle, 2020) oluşan yalan haber kategorilerinin yine birbirinden farklılaştıklarını, ortaya çıkardıkları sonuçlar bakımından ileri sürülebilir. Şöyle ki **Düşük zarar**, kafa karıştıran fakat zarar verme boyutu olarak oldukça sınırlı etkileri olan, sağlık alanı örnek verilecek olursa; kişileri hasta etmeyecek kadar olan zararları, yanlış bilgileri tanımlamaktadır. Hiciv-parodi türü içerisinde yer alan ve sadece bir konu hakkında eleştiride bulunmak ve bu noktada bir eğlence sağlamak amacıyla üretilen fakat yanıltıcı olan yanlış bilgileri bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Yine sağlık örneğinden gidilecek olursa; sağlık açısından hiçbir etkisi bulunmayan ya da sağlığa zararı olmayan *plasebo* etkisine yol açan tavsiyeleri de bu kategoride değerlendirmek mümkündür. **Orta zarar** ise stres ya da güvenlik boyutları açısından bir yanılsamaya neden olan, bu açıdan da fazlaca para harcamalarına sebebiyet veren, yine sağlık konusu ele alındığında; hastalığa sebebiyet verebilecek yanlış bilgiler bu kategoride değerlendirilebilir. Hileleri, muziplikleri ya da yanıltıcı tavsiyeler ve ürünleri de bu kategoride değerlendirmek mümkündür. **Yüksek zarar** da uzun vadeli, şiddetli veya geri dönüşü olmayan hasarlara yol açabilen örneğin; sahte tedaviler ve zehirli olan tavsiyeler gibi fiziksel veya psikolojik hasarlara neden olabilen yanlış bilgileri tanımlamaktadır. Sağlık alanı örneğinden devam edildiğinde, tıp ya da daha genel olarak bilimin açıklamalarına, önerilerine güvenmemeye, bu konuda bir şüphe duymaya neden olabilecek yanlış bilgileri örneğin, Covid-19 pandemisiyle birlikte ortaya çıkan komplo teorilerini, yüksek zarar kategorisinde değerlendirmek mümkündür (Data Detox Kit, 2020).

Sağlıkla ilgili yanlış bilgilerin zarar boyutlarını sorgulamak ve bu türden bilgilere karşı alınabilecek önlemleri bilmek adına bu konudaki kavramsallaştırmalardan ve sınıflandırmalardan yararlanmanın, salgın haline gelen sağlık mezenformasyonu meselesinin çözümü noktasında etkin bir rol üstleneceği düşünülebilir.

Çevrimiçi İletişim Ortamları ve Sağlık Alanındaki Yanlış Bilgi Salgını

Yeni iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte çevrimiçi iletişim ortamlarının geleneksel olarak adlandırılan medyadan farklı bir biçimde etkileşimi, multimedya biçimselliğini ve hipermetinselliği ön plan çıkaran yapısı, kullanıcı içerikli üretimin ve hızlı paylaşımın alt yapı kaynağını oluşturmaktadır. Şöyle ki enformasyonun düz çizgisel iletiminden hipermetinselliğe geçilmesi kullanıcıların ağ üzerinden başka alternatif mecralara geçişini kolaylaştırmıştır. Multimedya biçimselliği olarak adlandırılan işlev ile de veri iletimi noktasında imge, ses, metin ve sayısal veri gibi farklı veri türlerinin bir arada bulunmasını sağlayan özellikler sayesinde yeni medya, dijital kodlama sisteminden beslenen yapısı sayesinde aynı anda çok fazla enformasyonun dağıtımına ve toplanmasına kaynaklık etmektedir. Tüm bu özellikler sayesinde temel farklılığın “hız” başlığı altında toplanmasıyla birlikte, çevrimiçi olarak adlandırılan yeni iletişim ortamlarının etkileşim dinamiklerini kuvvetlendirdiği söylenebilir (Binark, 2007, ss.22-24).

Etkileşim olanaklarını en üst seviyeye ulaştıran hızlılık özelliğinin aynı zamanda kontrolsüz bir güce de vurgu yaptığını belirtmek gerekir. Bu kontrolsüz gücün arkasındaki dinamiklerin ise doğruluk kontrolü işlevinin yerine getirilememesinden kaynaklandığı söylenebilir. Üretim ve tüketim açılarından ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken doğruluk kontrolü işlevi, yine hızlılık özelliğinin sunduğu dezavantajlardan oldukça etkilenmektedir. Bir an önce içeriği üretmek ya da paylaşmak maksadıyla es geçilen bu işlev nedeniyle, çevrimiçi ortamlardan yayılan ve bahsedildiği üzere doğruluğu teyit edilmeyen söylentilerin; yanlış bilgilerin, hızla yayılımının önü açılmaktadır. Bu yayılımın adeta bir hastalığın salgın haline gelmesindeki hızlılıkla eş değer olmasını anlatan “yanlış bilgi salgını” ifadesiyle de henüz tedavisi kesin olarak bulunmayan çevrimiçi bir hastalığa işaret edilmektedir. Sağlık konusundaki öğelerin ve gelişmelerin çevrimiçi söylentilerin hedefi haline gelmesini de anlatan kavram, özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte etkilerinin en çok hissettirdiği döneme işaret etmektedir. Koronavirüs salgınıyla birlikte pandemi haline gelen hastalık, çevrimiçi yanlış bilgilerin hedefi haline gelerek, genel bir korku ve panik havasının oluşturulmasına neden olmuştur.

Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO, 2020), Covid-19 pandemisi ile gündeme getirdiği “infodemi” kavramı da yine bu bilimsel gayretin; sağlık konusundaki yanlış bilgileri düzenlemeye, azaltmaya yönelik bilimsel çalışmaların, çözüm bulmaya çalıştığı bir yanlış bilgi sorununa işaret etmektedir. “Information” ve “epidemic” kelimelerinin birleşiminden oluşan “infodemi” kavramı, sağlık konusundaki yanlış bilgilerin epidemi yani salgın haline gelerek kolayca yayılmasını, bulaşıcı bir hastalık olarak çevrimiçi ortamlarda insanları yanıltarak zarar verdiğini anlatmaktadır. Bu zarar vericiliğin kaynağı olarak da mezenformasyonların, İnternet üzerinden sağlık konusunda doğru bilgilere ulaşmak isteyen insanları bariyerlemeleri; doğru ve güvenilir kaynaklara ulaşma açısından kafa karışıklığı yaratmak suretiyle ya da doğrudan, yanlış bilgiler kapsamında yanıltarak engellemesi gösterilmektedir. Pandemi döneminde popülerlik kazanan infodemi: “yanlış bilgi salgını” kavramının, sadece salgın hastalıklar dönemindeki yanlış bilgileri kapsamadığı, daha geniş bir anlam taşıyarak,

neredeysse her gün dijital platformlar üzerinde karşılaşılan sağlıkla ilgili tüm mezenformasyonları tanımlamak için kullanıldığından da ayrıca söz etmek gerekir.

Sağlıklılık kavramını sadece fiziksel olarak belirli bir hastalığın olmayışına değil aynı zamanda ruhsal ve sosyal yönden de bir rahatsızlığın bulunmamasına vurgu yapmaktadır. Bu anlamda “yanlış bilgi salgını” kavramını da yanlış bilgilerle oluşturulan, fiziksel sonuçlardan çok psikolojik sorunlara neden olan bir hastalığı tanımlamaktadır. Eysenbach (2002), İnternet üzerindeki sağlık temalı bilgilerin çoğunun, kanıta dayalı bilimsel dayanaklardan uzak bir duruş sergilediğinden söz etmektedir. Metodolojik açıdan yeni bir kavram olan “infodemiology” kavramıyla, sağlık konusundaki güvenilir bilgileri ve mezenformasyonu ayırtırmanın gerekliliğine işaret edilmektedir. Bu açıdan, “infodemi” kavramı da sağlık profesyonelleri ve hastalar arasındaki internet üzerinden gerçekleştirilen iletişimde kaliteli bilgilere erişme anlamında bir rehberlik sunmaktadır. Sağlık konusunda yüksek kalitedeki bilgilerin elde edilmesine yönelik olan bu çabanın amacının internet üzerinde yer alan bilgiler arasında uzmanların ne söylediklerinin ve insanların neye inandıklarının belirlenmesi, ayırtırılması kapsamında şekillendiği söylenebilir. Mezenformasyona neden olan yanlış bilgilerin, salgın hastalık olarak değerlendirilip incelenmesini anlatan infodemiology kavramıyla Eysenbach (2009), elektronik ortamlar; dijital medya kanalları üzerinden yayılan ve sağlık konusundaki yanlış bilgilerin doğrusundan, dağılım ve belirleyiciler açısından ayırımını açıklayan ve esas itibarıyla, sağlık konusunda toplumu doğru bilgilendirme amacı taşıyan bir bilimsel gayrete dikkat çekmektedir.

Salgın dönemleri gibi sağlık alanındaki kriz dönemlerinde, kamuoyu gündemini, çevrimiçi kanallar vasıtasıyla yanlış bilgilerle muhatap edip, sağlık konuları hakkında çokça söylentilere dayalı bilgiler üreten kişilerin ve grupların, hastalıklar konusunda endişe ve korku havalalarının oluşturulmasında oldukça etkin bir rol oynadıkları bilinmektedir. Çeşitli ekonomik, siyasi ve sosyal çıkarlar güderek bilinçli bir şekilde üretilen ve çevrimiçi kanallar üzerinden servis edilen bilgilerin, bilimsellikten oldukça uzak oldukları söylenebilir. Bilimsellikten uzak olmalarına karşın, bilinçli bir şekilde mezenformasyonlara neden olması için planlanan ve bu amaç doğrultusunda, sağlık konusundaki bilgi tüketicilerini ve bu tüketicilerin yakın çevrelerini hedef alan girişimlerin Dünya Sağlık Örgütü’nün de belirttiği üzere, sağlık alanındaki en büyük tehditleri oluşturduğu bilinmektedir. Artan hacmiyle ve yükselen yayılım hızıyla kişi ve toplum sağlığını olumsuz etkileyen sağlık alanındaki bu yanlış bilgi salgını, risk boyutlarını da her geçen gün arttırmaktadır. “Bilimsel bir çalışmaya göre” başlığıyla verilen sahte ya da doğruluğu bilimsel olarak ispatlanmamış yanlış bilgilerin örneğin; kronik ya da uzun vadeli tedavi gerektiren hastalıklara karşı geliştirildiği iddia edilen uçuk/abartılı tedavilerin, yöntemlerin veya süper yiyeceklerin, yanıltıcılık ve bu bağlamda zarar vericilik noktasındaki risk faktörünün yüksekliği açıkça görülebilir. Diğer taraftan, bu mucize tedavilerin çeşitli ticari kaygılarla örneğin; bitkisel ilaç karışımların, gıda takviyelerin satışıyla birlikte finansal bir kazanım elde etme güdüsüyle de hareket ettiklerini belirtmek gerekir. Bunlarla birlikte eş zamanlı olarak sürdürülen diğer yanıltıcı; kimler tarafından, hangi standartlara uygun olarak, ne amaçla üretildiği, tavsiye edildiği ve hangi bilimsel çalışmaya dayandığı bilinmeyen faaliyetlerin,

çevrimiçi platformlardaki sağlık mezenformasyonların ana başlıklarını oluşturduğunu ayrıca belirtmek gerekir (Öztürk, 2020, ss.6-8).

Çevrimiçi yanlış bilgi salgınına diğer bir örnek olarak, İnternet üzerinden şifa dağıttığını iddia eden biyoenerjiye dayalı tedavi yöntemleri gösterilebilir. Bilimsellikten uzak, objektif araştırmalara dayanmayan yöntemlerle ve tavsiyelerle, biyoenerji başlığı altında şifa dağıttığını öne süren içerikler, özellikle son yıllarda video paylaşım siteleri arasında popüler hale gelmiştir. Örneğin; disk kaymalarından, omurilikteki eklem bölgelerindeki sorunlara ve fitik hastalığının tedavisine kadar uzanan bir boyutta, çeşitli kulaktan dolma bilgilerle ve bilimsel dayanağı olmayan yöntemlerle şifa dağıttığını iddia eden içerikler, özellikle çevrimiçi kanalları kullanarak alternatif tedavi yöntemi arayışında olan kişileri hedef olarak yanılmaktadır (Çalışkan, 2020, ss.97-103). Kendilerine has yöntemlerle gerçekleştirdikleri ve sonuçlarının ne olduğu bilinmeyen tedavilerin yaygınlaşmasında, bu türden içeriklerin dijital platformlarda sayıca fazlaşmasında, mezenformasyonların yani farkında olmadan başkalarını yanıltan, yanlış yönlendiren kişilerin etkili oldukları, özellikle güven sorgulamalarının yapılmadığı aile ve arkadaş çevresinden gelen ve hızla yayılan tavsiyelerin önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Kişisel görüşlerin paylaşıldığı, kişileri ya da toplumun tamamını ilgilendiren meselelerle ve sosyal alanlarla ilgili çeşitli hususlarda bilgi paylaşımlarının yapıldığı bir alan olarak çevrimiçi iletişim ortamları, sağlık konusundaki mezenformasyonların da bu anlamda en etkili olduğu mecraları tanımlamaktadır. Sosyal medya platformları olarak adlandırılan Twitter, Instagram, Facebook ve Youtube gibi yeni iletişim ortamları, yanlış bilgilerin yayılmasında önemli bir rol oynayarak, çevrimiçi söylentilerin merkezini oluşturmaktadır. Bu platformlarda içerik üreticileri olanlar ve “fenomen”, “influencer” olarak isimlendiren kişilerin, onları takip edenler nezdindeki etkileri oldukça büyüktür (Newman vd., 2020, s.14). Şarkı paylaşımından, egzersiz yöntemlerinin belirlenmesine hatta yaygın sağlık meselelerine yorum yapılmasına kadar uzanan bu etkili olma durumu, beraberinde yanıltıcı bilgiye inanma bakımından bir sanal gerçeklik sunmaktadır. Çoğu zaman kişisellikten öteye geçmeyen sağlık konusundaki bu yorumlar ve beraberindeki tavsiyeler, bilimsel bir kanıtı dayanmamasına rağmen, insanların “güvenilir” olarak kodladığı ve rol model aldığı kişiler tarafından tavsiye edildiği için kabul görmekte ve çoğu zaman da yanlışlıkları fark edilmemektedir. Tam da mezenformasyon kavramının içini doldurduğu; tanımladığı bu durum, sağlık alanındaki yanlış bilgilerin salgın halini alarak, toplum sağlığını tehdit eden bir güç haline gelmesini de özetlemektedir. Sosyal medya üzerinden yaygınlaştırılan mezenformasyonun yapılan bir araştırma sonucunda, en yaygın türünün yüzde 29 oranında “yanıltıcı içerik” olduğu, ardından yüzde 24 oranında da “yanlış bağlantı” türü ile oluşturulduğu tespit edilmiştir. Buradaki yanlış bilgi servisinin daha çok var olan doğru bilginin yeniden paylaşılması, yorumlanması ve seçilmesi noktasında ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Brennen vd., 2020). Yanlış bilginin insanların davranışlarını etkilemede önemli bir faktör olduğunu gösteren Covid-19 tecrübesiyle edinilmiş üç önemli etkinin varlığından da bahsetmek gerekir. Bunlardan ilki; Covid-19 aşısı olma noktasında yaşanan kafa karışıklığı ve isteksizlik, ikincisi, yaşanan şüphenin başkalarına aktarılmasıyla

aşı olmayı isteyen insanlara yaşattırılan kafa karışıklıkları ve üçüncüsü de toplum sağlığı tedbir rehberliğine karşı duyulan güvenin söylentiler nedeniyle azalmasıdır (Roozenbeek vd., 2020, s.12). Öne sürülen bu üçlü etki görüşünün, Covid-19 sürecinde konu ve alanla ilgili yapılan araştırmaların (Stanley vd., 2021); (Bertin, Nera & Delouvé, 2020); (Uscinski vd., 2020); (Magarini vd., 2021) sonuçları kapsamında desteklenebileceği söylenebilir.

Yanlış Bilginin Yayılımındaki Faktörler ve Değişen Kullanıcı Deneyimleri Eksenindeki Motivasyonlar

Mezenformasyonların çevrimiçi kanallardan hızlı bir şekilde yayılımı açıklamak maksadıyla ve insanların sağlık konusundaki yanlış bilgilere neden inandıklarını tespit etme noktasında birçok sebep ileri sürülebilir. Bu faktörlerin, çevrimiçi kanalların sağladığı avantajlı koşullar ve çeşitli bilişsel süreçlerle beslenen motivasyonlar etrafında toplandığı söylenebilir. Dijital medya platformlarını kullanarak, hızlı ve kolay bir şekilde içerik paylaşma ve bir konu hakkında veri elde etme işlevlerini gerçekleştiren bireyler, bunları yaparken yanlış bilgileri onaylayan ve bunları servis eden kişiler ve sayfalarla karşılaşmaktadır. Dijital platformlar üzerindeki sosyal çevrelerini oluşturan bu kişilerin ve üye sayfalarının, çevrimiçi mezenformasyonun yayılmasında etkin bir rol oynadıkları söylenebilir.

Çoğu zaman, sosyal medya platformları üzerinde rastlanılan bir içeriğin paylaşılması noktasında insanların, çok fazla aktif rol üstlenmediği söylenebilir. Mesajın kopyalanarak kendi sosyal çevremizle paylaşılması sürecinde aktif bir rol üstlenilmediğini söylerken de mesajı paylaşmaya yönelik eğilimlerin, bu eğilimi destekleyen motivasyonların varlığını da işaret etmek gerekir (Acerbi, 2016). Dijital iletişim kanalları üzerinde yanlış bilginin paylaşılmasındaki motivasyonların da çeşitli kültürel değişimlerle ve bilişsel süreçlerle beslendiği söylenebilir. Çevrimiçi mezenformasyonların kolayca yayılmasındaki sebeplerden belki de en önemlisi, yanlış bilginin doğru bilgi karşısındaki bariz avantajından; gerçeklik tarafından kısıtlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Doğru bilgiye kıyasla daha cezbedici olduğu; daha fazla ilgi göreceği ve daha kolay hatırd kalacağı düşünülen yanlış bilginin, kolay yayımındaki faktörlerin ve kullanıcılar tarafından paylaşılma motivasyonlarının bu minvalde şekillendiği düşünülebilir. Diğer taraftan, yalan haber üreticilerinin, belirli amaçlar doğrultusunda mezenformasyon oluşturma isteklerinin de yine bu motivasyonlar temelinde şekillenmektedir. Şöyle ki kişilerin kültürleri, inançları, hayat görüşleri ve koşullara göre değişen motivasyonları temelinde hazırlanan ve bunlara uygun hale getirilen yanlış bilgilerin, kullanıcılar tarafından çekici bulunmasıyla birlikte mezenformasyonların hızlı bir şekilde yayılımı gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla, doğruluk içeren ve gerçeklere dokunan mesajların işe yaramaz olarak düşünülmesinde ve bununla birlikte, yanlışlık içeren fakat duygulara dokunan mesajların doğruya nazaran daha istekli paylaşılmasında sürekli değişen motivasyonların ve bunları destekleyen çeşitli bilişsel süreçlerin etkili olduğu tekrar vurgulanmalıdır (Acerbi, 2019, ss.2-4).

Mevcut bilimsel çalışmalar, yanlış bilginin doğru bilgiye kıyasla daha istekli bir şekilde paylaşılmasında ve mezenformasyonların çevrimiçi kanallar vasıtasıyla kolay ve hızlı yayılımında

bilişsel önyargıların, duyguların, önceden var olan inanışların, zihinsel kısa yolların ve psikolojik faktörlerin yanlış bilginin yayılması ile bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Bireylerin zihinsel süreçler içerisinde bir bilgiyi işleme biçimi olarak ifade edilen bilişselliği hedef alan yalan haber aktörlerinin, bir konu hakkında dezenformasyon oluşturma isteklerinin de bu bilişsel etkiler çerçevesinde şekillendiği; “olumsuz ve tehdit içerikli bilgiyi” yayma, “korku, tikslenme ya da şaşırma hislerini aşılama” ya da mevcut inanışlara, önyargılara ve “kognitif bağımlılıklara” hitap ettikleri söylenebilir (Kırdemir, 2020, s.4).

Amerika’da 2006 yılında tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 113 milyon yetişkin Amerikalı İnternet kullanıcısının yüzde 80’ninin 17 başlıktan oluşan çeşitli sağlık konuları hakkında araştırma yaptıkları, bunlar içerisinde sadece yüzde 15’in karşılaştıkları bilginin güvenilirliği konusunda araştırma yaptıkları; mesajın kaynağı, tarihi ve kanıtları hususunda sorgulama yaptıkları tespit edilmiştir. Geriye kalan 85 milyon Amerikalı İnternet kullanıcısının, çevrimiçi kanallar vasıtasıyla edindikleri sağlık konusundaki bilgilerin doğruluklarını sorgulamadıkları, çevrimiçi sosyal çevrelerinden elde ettikleri tavsiyelerin; başkalarından elde ettikleri yorum ve deneyimlerin bilimsel olup olmadıklarına bakmadıkları, bu anlamda bir sorgulayıcı tavır sergilemedikleri tespit edilmiştir (Fox, 2006). Yine 2013 yılında Amerika’da yapılan bir diğer araştırmanın sonuçları da yüzde 59 oranındaki Amerikalı yetişkin İnternet kullanıcısının, çeşitli başlıklar altında sağlıkla ilgili konular hakkında araştırma yaptığını, bu başlıklardan yüzde 26’sının sadece başkalarının önerilerini ve tecrübelerini içeren çevrimiçi içeriklerden oluştuğunu tespit etmiştir (Fox & Duggan, 2013).

Dijital iletişim ortamlarında yapılan paylaşımlarda deneysel doğrular ve duygusal doğrular arasındaki ayrımı belirginleştirmek oldukça güçtür. Bu güçlüğün kaynağında ise yanlış ya da abartılı bilgiyi ayırt etmedeki kabiliyetsizlikler değil, sürekliliğin verdiği alışkanlıklar yatmaktadır. Sürekli paylaşılanlar olarak örneğin; sevilen bir şarkının, fotoğrafın paylaşılması kadar dijital dünyamız açısından sıradan olan bir haber yazısı, bir bilgi mesajı paylaşımı, diğer paylaşımlarımızdan pek bir farklılık göstermemektedir. Guess, Nagler & Tucker’a (2019) göre, insanların İnternette yanlış bilgiler içeren haberi paylaşma eğiliminde yatan motivasyonları arasında çevresindekileri yanıltma isteği bulunmamaktadır. Tam olarak mezenformasyon kavramının açıkladığı duruma göre insanlar, farkında olmadan sırf toplumsal bir gruba ait olduklarını göstermeleri adına, o grubun üyeleriyle aynı düşünceleri paylaştıklarını gözler önüne sermeleri maksadıyla, yanlış bilgiyi paylaşmakta, aslında bilginin yanlış ya da doğru olduğunun pek de farkına varmamaktadır. Çünkü gerçeğin ne olduğunun peşine düşmemektedir. Aslında sorgulayıcı davrandıklarında, yanlışlı doğrudan ayırma kabiliyetine sahip oldukları fakat sadece sosyal açıdan diğer insanlar tarafından mutlaka görünmesi gerekenin peşinde oldukları için doğru ve yanlış arasındaki ayrımı dikkate almamaktadırlar. Gordon Pennycook & David G. Rand (2018), insanların yanlış bilgiye inanma nedenlerini konu alan ve sayıca oldukça fazla olan bilimsel çalışmaları bir araya getirerek çeşitli sonuçlara varmışlardır. Çevrimiçi ortamlarda mesajın değerlendirilmesinde duyguların, yanlış bilgiyi tespit etmede olumsuz bir faktör olarak görev aldığını, akli ön planda tutan ve analitik düşünmenin ise bu noktada çeşitli kişisel görüşlerinden bağımsız olarak doğru ve yanlışlı tespit edebildikleri sonucu ön plana çıkmıştır. Bu

noktada bir ekleme yaparak; kişinin dünya görüşüne zıt düşmeyen mesajlara güvenme noktasında daha girişken olduğuna tam anlamıyla kendi dünyasına hitap eden mesajlar karşısında çelişki yaşamadıkları için sorgulayıcı davranmadıklarına, kolayca onaylayıp paylaştıklarına da işaret etmişlerdir. Vosoughi, Roy & Aral (2018) ve Twitter'daki 126 bin gönderinin analiz edildiği çalışmaya katkı veren diğer araştırmacılar, bu gönderileri doğru ve yanlış kategorilerine ayırarak gönderilerde paylaşılan doğru ve yanlış bilgilerin yayılma biçimlerinin, modellerinin anlamlandırılması adına kullanıcıların paylaşım davranışlarına odaklanmışlardır. Buna göre, yanlış bilginin doğru bilgiye oranla daha şaşırtıcı bulunduğu, buna ek olarak, kullanıcıların tepkisel olarak yanlış bilgiye daha duygusal davrandıkları sonucuna ulaşılmıştır (Friedlander, 2019).

Dijital iletişim kanallarından yayılan yanlış bilgilerin her geçen gün hızını ve etkisini arttırarak bir felakete dönüştüğünü ileri sürmek mümkündür. Özellikle sağlık ile ilgili yanlış bilgilerin bir salgın şeklinde çevrimiçi kanallardan yayılması sonucunda hastalıkların artık sadece havaya sıçrayan damlacıklar temelindeki fiziksel yayılımı dışında, yeni bir çevrimiçi yayılım özelliği de edindiğini belirtmek gerekir. Örneğin, Twitter'daki bot olarak adlandırılan otomatik içerik üreten hesaplar tarafından elektronik sigaranın sağlık üzerindeki olumlu etkilerinden söz eden paylaşımları tespit eden bir araştırma (Lourdes S. Martinez, 2018) yayınlanmıştır. Diğer taraftan, Batı Afrika'daki Ebola virüsünden kaynaklı ölüm sayılarını hedef alan yanlış bilgilerin yayılımından, yine diğer bir araştırma (Arora & Evans, 2010) sonucu kapsamında ulaşılan, Avustralya'nın Yeni Güney Galler bölgesinde suya flor katıldığı ve bu sebeple çocukların dişlerinin kolayca çürüdüğü iddiasından söz etmek gerekir. Bunlara ek olarak, yanıltıcı içerikler kapsamında yayılan aşı karşıtlığı görüşüyle birlikte Amerika'da kızamık hastalığının yayılması, çevrimiçi ortamlardan yayılan, yanlış bilgi salgınının bir sonucu olarak ortaya çıkan bağışıklık düşüklüğüne bağlanmaktadır (Levy, 2018). Tüm bu araştırmaların sonuçları; yanlış bilginin yayılma biçimlerini ve kaynaklarını gösteren çalışmalar göstermektedir ki çevrimiçi platformlar, sağlık konusundaki yanlış bilgilerle karşılaşacağımız ve bu sebeple yanlış kararlar alabileceğimiz, yanlış davranışlar noktasında teşvik edici olan bir iletişim ortamını teşkil etmektedir. Sağlık konuları açısından yanlış kararlar almayı teşvik eden ve çevrimiçi iletişim ortamları vasıtasıyla yayılan bu yanlış bilgileri bir mikroba ve bu mikroba ortaya çıkardığı bir salgın hastalığa benzetmek yerinde olacaktır. Esas itibarıyla, dijitalleşen ve çevrimiçi iletişim ortamlarında bir araya gelen insanlara da sirayet eden hastalıkların, yanlış bilgi salgını olarak tanımlanabilecek, bilimsel dayanağı bulunmayan söylentiler ve tavsiyeler ile bir virüs şeklinde yayıldığını belirtmek gerekir. Virüsün içerisine girerek yayılım gösterdiği yeni iletişim formatların, örneğin; capslerin, dönüştürülen, değişen ve uyarlanan yapısının incelenmesi, yanlış bilgi virüsünü yayan ve kamu sağlığını tehdit eden bu yeni iletişim formatlarının; dijital içeriklerinin, tanımlanması, etkilerinin test edilmesi ve bu noktada çözümler geliştirilmesi elzemdir (Gyenes & Mina, 2018).

Covid-19 Döneminde Ön Plana Çıkan Mezenformasyon Örneklerinin Sınıflandırılması

Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2021), Covid-19 pandemisi döneminde ortaya atılan, sosyal medya kanalları vasıtasıyla hızlıca yayılan ve toplumu yanıltan bilgileri, konu başlıklarına ayırarak tasnif etmiştir. Öne sürülen iddiaların tutarsızlıklarını ve bilgi yanlışlıklarını ortaya koyma amacıyla yapılan bu çalışmanın, salgın döneminde çokça paylaşılarak ön plana çıkan yanlış bilgileri de kategorize ettiğini söylemek mümkündür. Yapılan bu kategorizasyonda “efsane avcıları” başlığı altında sıralanan iddiaların, sosyal medya platformlarını bir bilgi kaynağı olarak kullanan ve “yakın çevre” paylaşımlarına önem veren kullanıcılarını hedef aldığı söylenebilir. Arkadaş tavsiyelerinden, kullanıcı deneyimlerinden ve geneli itibarıyla söylentilerden oluşan bu iddiaların ayrıca, yanıltıcılık konusunda da en yaygın iddiaları teşkil ettiğine medyadaki dolaşımlarına bakarak gözlemlemek mümkündür. Bu noktada, sosyal medyada hızla yayılan ve Dünya Sağlık Örgütü’nün Covid-19 salgını döneminde en çok rastlanan yanlış bilgiler arasında sıraladığı “efsanelerin” ortaya çıkardığı zararların boyutlarına yönelik yapılacak bir incelemenin, yapılan bu kategorizasyonu daha da derinleştireceğinden bahsedilebilir. Mezenformasyon ana başlığı altında sıralanan ve “efsaneler” olarak isimlendirilen; 5G mobil bağlantısı, antibiyotikler, uyuşturucu maddeler, bitkisel-alternatif tedaviler, dezenfektan-alkol kullanımı, hava şartları, maskeler, bulaş yolları, termal tarayıcılar, risk grupları vb. gibi konular hakkında sosyal medyada çokça dolaşıma giren ve haber doğrulama platformları tarafından yanlışlıkları ortaya konulan iddialar, yapılacak bu incelemenin örneklerini oluşturmaktadır. *Teyit* ve *Mahumatfuruş* isimli Türkiye’nin önde gelen haber doğrulama platformlarının yukarıda belirtilen konu başlıklarıyla ilgili iddiaları inceledikleri haberlerdeki yanlış bilgilerin zarar verme boyutları Wardle’nin (2020) ve Data Detox Kit’in (2020) çalışmalarından hareketle “düşük derecede zarar”, “orta derecede zarar” ve “yüksek derecede zarar” olarak aşağıda yer alan analiz kapsamında ayrıştırılmaktadır. Zarar verme-görme boyutlarına göre ayrıştırılmış kategoriler arasında sınıflandırılacak, yukarıda belirtilen konularla ilgili, sözü edilen haber doğrulama platformlarının web sitelerinde yer alan ve araştırma nesnesini tüm yönleriyle açıklayabilme potansiyeli olan her kategoriden 2 haber örneği seçilmiştir. Böylece, sosyal medya platformlarında sağlıkla ilgili konularda rastlanılan ve paylaşılan yanlış bilgilerin doğurması muhtemel sonuçlarına ışık tutulması hedeflenmektedir.

1. “Düşük Derecede Zarar” Örnekleri

Şekil 1. Koronavirüsün tedavisinde sarımsak suyunun kullanıldığı iddiasını inceleyen *teyit.org* web sitesinin 30.09.2020 tarihli haberinin ekran görüntüsü

Alternatif tıp olarak isimlendirilen ve çevrimiçi söylentilere sıkça konu olan bitkisel tedavi tavsiyelerinin, önemli bir mezenformasyon kaynağını oluşturduğu söylenebilir. Koronavirüs salgının başlamasıyla birlikte sosyal medya platformları üzerinden salgının seyri ve korunma yöntemlerine ilişkin paylaşılan bilgilerin “yankı odası” olarak tanımlanan aile ve arkadaş çevresindeki sık paylaşımı, bu türden mezenformasyonun hızlı yayılımında etkili olmuştur. Yanlış bilgi türleri arasında yer alan “yanlış bağlantı” ve “yanıltıcı içerikler”, Covid-19 hastalığının tedavisi ve korunma yöntemi olarak paylaşılan yanlış bilgilerin temelini teşkil etmektedir. Şöyle ki *Teyit* (2020) kuruluşu tarafından çeşitli doğrulama yöntemleriyle yanlışlığı ortaya konulan “sarımsak tedavisinin” de yanıltıcı bir içerik olarak insanlara zarar verdiği söylenebilir. Bağışıklığı güçlendirerek hastalığa yakalanmama veya hastalığa yakalananların da sarımsak suyu içerek kaptıkları virüsleri öldürebileceğini iddia eden paylaşımların, konunun uzmanı olmayan kişilerin görüşlerine yanlış bağlantılarla yönlendirmesi sonucu birçok insan yanıltılarak zarar görmüştür. Yeterli dozda tüketilen sarımsağın çeşitli hastalıklara karşı bağışıklık kazandırabileceği görüşü çeşitli bilimsel çalışmalarla (Gebreyohannes & Gebreyohannes, 2013) desteklenmiş olsa da bu türden kesinlik içeren bilgilerin varlığından söz etmek mümkün değildir. Diğer taraftan, bu türden yanlış bilgilerle “kesin çözüm” sunan iddiaların, çevrimiçi iletişim platformlarını birincil haber kaynağı olarak gören kullanıcılar açısından da önemli bir sağlık tehdidini oluşturduğu söylenebilir. Örneğin; Çin’de yayımlanan *Morning Post* gazetesinin haberine göre 1,5 kilo sarımsağı koronavirüsten korunmak adına çiğ yediği için boğazı ciddi derecede tahrip olan bir kadının hastaneye kaldırıldığı yönündeki haber (BBC Reality Check, 2020), bilimsel çalışmalarla desteklenen “yeterli dozun” aşımına dolayısıyla da yanlış bilginin zarar verme görüşünü desteklemektedir. Esas itibarıyla, incelenen iddianın yanıltıcı içerik kapsamında bir mezenformasyon olarak

değerlendirilebileceği, ortaya çıkardığı zararın ise sonuçlar itibariyle “düşük” olarak sınıflandırılabilir. Değerlendirilebilir.

Doğrulama / Yanlışlama

Koronavirüsten Buruna Tutulacak Saç Kurutma Makinesi İle Kurtulunabileceğini Aktaran Ses Kaydı

Yazar: Malumatfurusorg | 22 Mart 2020 | 0 yorum

Şekil 2. Saç kurutma makinesinin buruna tutulmasıyla koronavirüsten korunma iddiasını inceleyen *malumatfurus.org* web sitesinin 22.03.2020 tarihli haberinin ekran görüntüsü

Yine “yankı odası” olarak tanımlanan çevrimiçi sosyal çevrede bu sefer aile ve arkadaşlardan ziyade takip edilen ünlülerin, siyasetçilerin ve gazetecilerin yanlış bilgi paylaşımı sebebiyle oluşan bir mezenformasyon olarak “saç kurutma makinelerinin” Covid-19 hastalığının tedavisinde kullanılabileceğine ilişkin iddia incelenebilir. İranlı sinema oyuncusu ve aktivist Golshifteh Farahani’nin koronavirüse yakalandıktan sonra hastalığı atlatma yöntemi olarak burnuna saç kurutma makinesi ile sıcak hava gönderdiği bilgisini kardeşine aktardığı iddia edilen ses kaydı sosyal medya platformları üzerinden yayılarak, insanların yanıltılmasına sebep olmuştur. Paylaşımın yüksek sayılara ulaşması ve kamuoyu tarafından tanınan kişiler tarafından da bu paylaşımların yapıldığının anlaşılması neticesinde bir açıklama gereği duyan oyuncu, öne sürülen iddiaların yanlışlığını aktarmıştır. Diğer taraftan, *Malumatfurus* (2020) haber doğrulama kuruluşunun da ses kaydının sahte olduğunu ortaya koyması ve diğer haber doğrulama adımlarını takip etmesiyle iddianın doğru olmadığı ispatlanmıştır. İçerisinde siyasetçilerin, gazetecilerin ve kamuoyu nezdinde tanınırlığı, sosyal medya platformları üzerinde de çok sayıda takipçisi olan kişilerin bu sahte içeriği yaygınlaştırması neticesinde insanların “yanlış bağlantılarla” ve “yanıltıcı içeriklerle” yönlendirilmesi sonucunda bir mezenformasyon oluştuğundan söz edilebilir. Konunun uzmanlarına da bahsedilen iddianın doğruluk payının olup olmadığının sorulmasıyla (Sözcü, 2020) birlikte bu konuda hiçbir bilimsel kanıtın olmadığı hatta bu yöntemi kullanacak olanların kulak, burun ve boğaz bölgelerinde çeşitli sağlık problemleri ile karşılaşabileceği ortaya konulmuştur. Dolayısıyla, “saç kurutma makinesi” iddiasının yanlış bilgi türleri kapsamında bir mezenformasyona yol açtığı, bu mezenformasyonun da deneyimciler

açısından olası sağlık problemlerini doğurabileceğinin aktarılmasıyla “düşük” derecede de olsa bir zarara yol açabileceği öne sürülebilir.

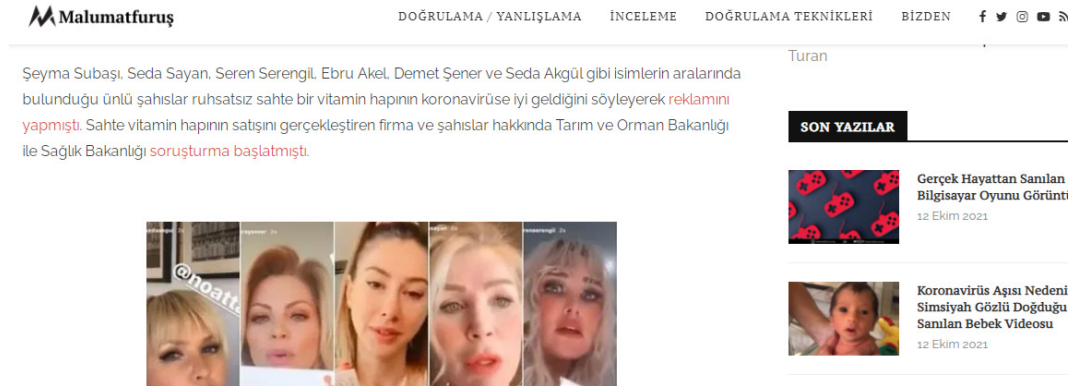
2. “Orta Derecede Zarar” Örnekleri

Şekil 3. Arı zehrinin koronavirüse iyi geldiği iddiasını inceleyen *teyit.org* web sitesinin 30.01.2021 tarihli haberinin ekran görüntüsü

Arı zehrinin koronavirüs tedavisinde kullanıldığına ve etkili olduğuna yönelik sosyal medya platformları üzerinde ve çevrimiçi haber sitelerinde çeşitli haberlere (Yeniçağ, 2020) rastlanılmaktadır. Kendilerini bal arılarına ısırtarak bağışıklıklarının güçlendiğini böylece de koronavirüse yakalanmadıklarını öne süren kişilerin deneyimlerine yer veren haberler neticesinde bu iddianın önemli bir mezenformasyon örneği olarak kabul edilebileceği söylenebilir. Şöyle ki *Teyit* (2021) platformu tarafından yapılan incelemeye göre arı zehrinin koronavirüse iyi geldiği iddiası “yanlış” olarak tespit edilmiştir. Arıcılık yapanları ziyaret edip buradaki bal arılarına kendilerini ısırtıp bir korunma yöntemi olarak koronavirüse çözüm bulduklarını öne süren deneyimcilerin, kendilerinin de farkına varamadıkları çeşitli bilgi eksikliklerine sahip oldukları inceleme sonrasında ortaya konulmuştur. Konunun uzmanları ile yapılan görüşmeler (NTV, 2021) neticesinde iddianın öne sürdüğü bilgilerin yanlışlığına dair varılan sonucun yine de bir mezenformasyon oluşturma noktasında etkili olduğu söylenebilir. Bilimsel olarak bir kanıtının olmamasına rağmen sadece “apiterapi” yöntemi olarak çeşitli hastalıkların tedavisinde tamamlayıcı bir yöntem oluşturan bu uygulamanın viral solunum yolu hastalıklarında kullanılmasına ilişkin bir verinin de olmadığına yapılan inceleme haberinde vurgu yapılmaktadır. Diğer taraftan, yanlış ve bilinçsizce yapılan uygulamaların “apiterapi” olarak adlandırılmayacağına, uzman kontrolü dışında uygulanan yöntemin bayılma, kusma, nefes darlığı gibi çeşitli sağlık problemlerini doğuracağına işaret edilmiştir. Çevrimiçi söylentilerin esasına uygun olarak

paylaşılan bu iddianın, inceleme haberinde açıklandığı üzere çeşitli bilgi kaynaklarına yanlış bağlantılar sunması ve içeriğin de “doğru yöntemin zorunluluğuna” işaret etmeyerek yanıltıcı olması sebebiyle bir mezenformasyon oluşturduğu ileri sürülebilir. Herkes için uygun olmayan ve sonuçlarının kimi kişilerde ciddi sağlık sorunlarına yol açabileceğine yapılan vurgu neticesinde de bu mezenformasyonun, “sarımsak suyu” ve “saç kurutma makinesi” iddialarının bir adım ilerisindeki bir sağlık problemine yol açabileceği buna istinaden de iddianın “orta” derecede zarar verici olduğu söylenebilir.

Şekil 4. Çeşitli vitamin haplarının koronavirüs tedavisinde kullanıldığına ilişkin iddiayı inceleyen *malumatfurus.org* web sitesinin 04.05.2020 tarihli haberinin ekran görüntüsü

Covid-19 salgınının başlamasından itibaren hastalığın kaynağı, bulaş yolları, korunma yöntemleri ve sonuçlarına ilişkin özellikle dijital iletişim kanalları üzerinden akış sağlayan bir bilgi kirliliğinden söz etmek mümkündür. Bu bilgi kirliliğine sebep olan söylentilerin de kaynağını eksik ya da yanlış bilgiler oluşturmaktadır. Korku ve panik havasının yarattığı etkilerle birlikte salgının ilk dönemlerinde virüse yakalanmamak adına insanlar çeşitli söylentiler ekseninde hareket ederek kendi yöntemlerini oluşturmuşlardır. İşte daha çok kulaktan dolma bilgilerin ve çevrimiçi söylentilerin rol oynadığı bu “kendi korunma yöntemlerini” bulmak adına insanlar ya yanlış bilgilerin kaynağını oluşturmuşlardır ya da bu yanlış bilgilerin doğurduğu sonuçlardan olumsuz etkilenmişlerdir. Malumatfurus (2020) web sitesinin incelediği “çeşitli vitaminlerin koronavirüsten korunmak adına ya da bir tedavi yöntemi olarak kullanıldığına” ilişkin iddia, yanlış bilgilerin doğurduğu zararların bir örneği olarak gösterebilir. İnsanları yönlendirmede etkili olan ve herhangi bir konu hakkında ikna etme potansiyeline sahip olan gruplar arasından yer alan “ünlülerin” başrolünde yer aldığı bu iddia, reklamı yapılan bir vitamin hapının koronavirüsten koruduğunu öne sürmektedir. Genellikle C ve D vitaminlerinin koronavirüse iyi geldiği kanısı temelinde şekillenen bir pazarlama tekniği kullanan bu iddianın, kanıtlanmış bir bilgiyi merkeze almadan sadece salgını ilk dönemlerinde ortaya atılan varsayımlardan hareket ettiğini söylemek mümkündür. Dünya Sağlık Örgütü’nün de bu noktada,

bağışıklık sistemini kuvvetlendirmenin dışında vitaminlerin, koronavirüse yakalanmama noktasında bir işlev gördüğünü belirten bir açıklaması bulunmamaktadır. C ve D vitaminlerinin hücrel bağışıklığı artırarak soğuk algınlığı riskini azalttığından yola çıkarak Covid-19 hastalığından da koruyacağına ya da tedavisinde kullanılabileceğine ilişkin bir varsayımı merkeze alan bu iddianın, bilimsel olarak kanıtlanmış bir bilgiden hareket ettiğini söz etmek mümkün değildir (Tuncer, 2021). D vitamini düzeyleri ile Covid-19 şiddeti ve mortalitesi arasındaki ilişki konusunda yeterli bir kanıt olmamasına rağmen (NTV, 2021), bu varsayımı destekleyen bilgilerin bir mezenformasyona yol açtığını söylemek mümkündür. Bu örnekte de olduğu gibi yine “yeterli doz” noktasında bir yanıltıcı bilgi sunan, bilimsel olmayan ve varsayımlardan hareket eden görüşlere, kişilere referanslar vererek yanlış bilgi türleri arasında yer alan “yanlış bağlantı” ve “yanıltıcı bilgi” merkezli bir mezenformasyon oluşturan bu iddianın, olası zararının da “orta” derecede olabileceği söylenebilir. Vitaminlerin fazla kullanılmasının uzmanlara göre uzun vadede çeşitli kalp ve böbrek hastalıklarına yol açabileceği görüşünü (Habertürk, 2019) merkeze alarak öne sürülen “orta zarar” görüşünün, ihtiyaç fazlası ürünlerin satın alınmasıyla ortaya çıkabilecek maddi zararları da kapsadığı söylenebilir.

3. “Yüksek Derecede Zarar” Örnekleri

Şekil 5. Rakının koronavirüsten koruduğu iddiasını inceleyen *teyit.org* web sitesinin 03.03.2020 tarihli haberinin ekran görüntüsü

Dünya Sağlık Örgütü'nün aşı geliştirilene kadar rakı tüketimini önerdiğini ileri süren bir gazete haberinin görüntüsü sosyal medya platformları aracılığıyla elden ele dolaşmış birçok insanın yanlışlanmasına neden olmuştur (Teyit, 2020). İddiyayı inceleyen haber doğrulama platformu Teyit (2020), Dünya Sağlık Örgütü'nün rakının Covid-19'a karşı iyi geldiği yönünde bir açıklamasının olmadığını hatta sadece rakının değil alkol tüketiminin koronavirüse karşı bir koruma sağlamayacağını “efsane avcıları” bölümünde (WHO, 2021) açıkladığını tespit etmiştir. Ayrıca, bahsedilen görselin sahte olduğunu, herhangi bir konuda içerik hazırlamak için kullanılan bir web

sitesinden yararlanılarak içeriğin oluşturulduğunu açıklamıştır. Yine salgının ilk dönemlerindeki bir iddiayı teşkil eden örnek, bağışıklık sisteminin çeşitli alternatif yöntemlerle güçlendirilmesini tavsiye eden çevrimiçi söylentilere de bir örnek olarak gösterilebilir. Bilimsel açıdan hiçbir kanıtının olmamasına karşın koronavirüsün boğazda iki gün kadar kalabildiğini, virüsün akciğere inmemesi adına da alkol tüketimini tavsiye eden paylaşımlar sadece bu örnekte olduğu gibi “sahte içerik” ile sınırlı kalmayıp, yankı odalarında aile ve arkadaş tavsiyesi olarak “yanıltıcı bilgi” türleri ile de sık sık insanların karşısına çıkmaktadır. Şöyle ki koronavirüs pandemisinin başlamasından itibaren alkol tüketiminin pandeminin sosyal etkilerine bağlı olarak artması sonucu İngiltere Sağlık Kurumu (PHE) 2020 yılında aşırı alkol tüketimi kaynaklı karaciğer hastalıkları ölümlerinin yüzde 21 oranında arttığını açıklamıştır (GOV.UK, 2021). Diğer taraftan, alkol tüketiminin, hastalığa karşı bir kalkan oluşturduğu düşüncesiyle hareket edilmesini sonucu artan ölümlerinden varlığından da söz edilebilir. İranda alkolün Covid-19’a yakalanmayı önlediğine dair söylentilerin yaygınlaşmasına bağlı olarak artan alkol tüketimi yüzlerce kişinin yaşamını yitirmesine neden olmuştur. Ülke genelinde satışı ve tüketimi yasak olan alkolün, “merdiven altı” olarak tabir edilen kaçak işletmelerce üretilmesi sonucu, çok sayıda insan alkol zehirlenmesi nedeniyle yaşamını yitirmiştir (Euronews, 2020). Görüldüğü üzere, bilgi eksikliklerinden kaynaklanan mezenformasyonun sonuçları ölümcül olabilmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’nün sadece yüzeyledeki virüsleri öldürebileceğini açıkladığı alkolün, yanıltıcı bir bilgi olarak “içilmesi” tavsiyesi şeklinde oluşan mezenformasyonun, yukarıda verilen ölümcül sonuç örneklerine bakarak “yüksek” derecede zarar verici olduğu söylenebilir.

Doğrulama / Yanlışlama

Kokainin Koronavirüsü Öldürdüğü İddiası

Yazar: Malumatfurusorg | 10 Şubat 2020 | 3 yorum

Şekil 6. Kokainin koronavirüsü yok ettiği iddiasını inceleyen *malumatfurus.org* web sitesinin 10.02.2020 tarihli haberinin ekran görüntüsü

Dünya Sağlık Örgütü’nün Covid-19 hastalığıyla ilgili “efsaneler” olarak tanımladığı bir diğer başlık ise ilaç ve ilaçların içerisinde yer alan maddelerin kullanımınıdır. Sosyal medya platformları üzerinden servis edilen, sağlık örgütlerine ve bakanlıklara açıklama yapma gerekliliği hissettirecek kadar etkili olan ve hızla yayılan bir iddiaya göre kokain kullanımı koronavirüse yakalanmayı

önlemektedir. Sıtma ilaçların özünü oluşturan klorokin maddesiyle bir benzerlik oluşturduğu düşünülerek “kokain koronavirüsü öldürüyor” başlığıyla bir medya kuruluşunun son dakika haberi olarak paylaşılan sahte içerik, yanlış bilginin dijital iletişim kanalları üzerinden hızlı yayılımına bir örnek olarak da gösterilebilir. Fransa Sağlık ve Dayanışma Bakanlığı'nın sosyal medya hesapları üzerinden yapılan açıklama ile birlikte ilgili sahte haberi bilinçsizce yayan sosyal medya kullanıcıları “Hayır! Kokain Covid-19'a karşı koruma sağlamaz. Bu madde insan sağlığına ciddi zararlar verir ve bağımlılık yapan bir ilaçtır” ifadeleri ile uyarılmıştır (Euronews, 2020). Malumatfuruş (2020) ise söz konusu iddianın doğruluğunu kontrol ederek kokainin koronavirüsü öldürdüğüne yönelik iddianın doğruluk payı bulunmadığını tespit etmiştir. Kokainin koronavirüse karşı etkili olduğuna yönelik paylaşılan iddianın görseli incelendiğinde de son dakika manşeti oluşturmaya yarayan bir internet sitesi vasıtasıyla hazırlandığı dolayısıyla içeriğin de sahte olduğuna karar verilmiştir. Diğer taraftan, bu yönde yayımlanmış bir haber yayınına rastlanılmamakla birlikte bilimsel bir kanıtın da bulunmadığına işaret edilerek iddia “yanlış” olarak sınıflandırılmıştır. Koronavirüse karşı halihazırda bir ilacın; maddenin, kesin çözüm oluşturmamasına karşılık, uyuşturucu bir maddenin bu virüsü yok ettiğine dair ortaya atılan iddia, bakanlıklara açıklama yaptıracak kadar yaygınlaşmış ve iyi bir mezenformasyon örneğini oluşturmuştur. Sahte içeriklere “yanlış bağlantılar” sunulmasıyla ve klorokin ilacı üzerinden “yanıtıcı bilgilerin” paylaşılmasıyla oluşturulan mezenformasyonun, zarar vericilik noktasında derecesinin “yüksek” olarak tanımlanabileceğini, uyuşturucu maddelerin insan sağlığına verdiği ölümcül zararları göz önünde bulundurarak ileri sürmek mümkündür.

Salgının Durdurulmasına Yönelik Kullanıcılar Nezdinde Alınacak Tedbirler ve Covid-19 Tecrübesi Çerçevesinde Ulaşılabilecek Çözümler

Covid-19 pandemisiyle etkileri daha fazla hissedilmeye başlayan sağlık konusundaki çevrimiçi mezenformasyon, sadece salgın hastalık dönemlerindeki yanlış bilgileri tanımlamakla kalmayarak, aslında gün içinde çevrimiçi iletişim ortamlarında neredeyse sürekli karşılaşılan ve hastalıkların etkileri, korunma yöntemleri ve tedavileri noktasında kafa karışıklığının yaşanmasına neden olan sağlık alanındaki tüm başlıkları kapsamaktadır. Koronavirüs salgınıyla birlikte önemi bir kez daha anlaşılan, doğru bilgiyi ön plana çıkararak ve yanlış bilgiye duvar oluşturan iletişim yöntemleri, kamu sağlığının korunması açısından da kritik bir role sahiptir. Her geçen gün yöntemlerini değiştiren, içeriklerini dönüştüren ve çevrimiçi kanallardan bir virüs gibi yayılan yanlış bilgiler karşısında, yanlış tespit eden iletişim yöntemlerinin de bu değişime ayak uydurarak geliştirilmesi, her kullanıcı nezdinde de yanlış bilgiye bariyer oluşturan, böylece mezenformasyonların oluşumunu engelleyen yöntemlerin yaygınlaştırılması önem arz etmektedir.

Temel sağlık bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi; sağlık alanındaki bilgilere doğru yollardan ulaşma, anlama ve uygulama açılarından yetkinliğe sahip olmayı anlatan sağlık okuryazarlığı, çevrimiçi ortamlarda insanların karşılaştıkları söylentiler, deneyimler ve tavsiyelerin doğru değerlendirilerek, yanlış davranışların sergilenmesinin önüne geçebilir. Kamu sağlığı adına da önemli bir işlevi bulunan

sağlık okuryazarlığının bu anlamda, sağlık konusundaki bilgilere ihtiyaç duyan ve yöntem olarak da çevrimiçi platformları kullanan İnternet kullanıcıları açısından, temel düzeyde de olsa kazanılması gereken bir eğitime, farkındalığa vurgu yapmaktadır (Norman & Skinner, 2006).

Sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi ve çevrimiçi iletişim ortamlarında karşılaşılan sağlık konusundaki yanlış bilgilerin, tespit edilmesi ve sosyal platformlar üzerindeki paylaşımlar neticesinde bir salgın halini alarak mezenformasyonlar oluşturmasının önüne geçilmesi adına kullanıcılara büyük bir rol düşmektedir. Kamu sağlığının olumsuz etkilenmemesi, kendimiz ve sosyal çevremizin sağlık açısından zarar görmemesi adına çeşitli yöntemler dahilinde, yanlış bilgi salgınına karşı bir direnç oluşturulabilir.

Bu direncin oluşturulması bakımından, sağlıkla ilgili herhangi bir içerikle karşılaşıldığında öncelikle, iletinin kaynağının kontrol edilmesiyle başlanabilir. Uzmanlık alanıyla ilgili konularda tavsiyelerde bulunan, güncel olan, herkesin farklı sağlık yapısında olduğunu bilerek genellemelerde bulunmayan, bunun için tek bir çözüme işaret etmeyen, bu anlamda da temkinli bir dil kullanarak, kesin, mucizevi ve hızlı tedavi yöntemlerinden bahsetmeyen kaynaklar güvenilir olarak kabul edilebilir. Bunların dışında hareket eden ve esas olarak gerçeklikten uzak bir duruş sergileyen haber kaynaklarından, paylaşımlardan uzak durmak ve bunların ilettiklerini kendi çevrimiçi kanallarımızdan servis etmemek gerekir (Data Detox Kit, 2020).

Sağlık mezenformasyonun azaltılması adına uygulanacak diğer bir yöntemin aslında hiçbir şey yapmamakla ilgili olduğu söylenebilir. Şöyle ki çevrimiçi ortamlarda sağlık konusunda oldukça fazla içeriğe rastlayan bireyler özellikle de Covid-19 döneminde düzenli olarak hastalığın etkileri ve sonuçları üzerine çokça paylaşımla karşılaşmaktadır. Bu paylaşımların öncelikle kişilerin sağlığı daha sonra da toplum sağlığı açısından zararlı oldukları, aşı karşıtlığı yaratmak adına yanlış ya da asılsız bilgi paylaşımının çokluğuna ve bu manada aşı karşıtlığının giderek artan ivmelenmesine dayanılarak ileri sürülebilir. Tam da bu noktada hiçbir şey yapmanın, yanlış bilgi salgının önüne geçilmesi hususunda nasıl bir işlev göreceğinden bahsetmek gerekir. Yanlış bilgiler kapsamında oluşturulmaya çalışılan mezenformasyonlara karşı etkili bir çözüm olarak; bu türden içeriklere karşı yorum yapmayarak, alıntılama yapıp kendi hesaplarımızdan paylaşmayarak, bağlantılara tıklamayarak ve dolayısıyla görünürlüğünün artmasına neden olmayarak yayılımını azaltmak mümkündür. Olumsuz dahi olsa bu türden içeriklerin görünürlüğü arttırmak, bizler açısından olmasa bile başkaları tarafından bu içeriklere destek verilmesi, inanılması sonucunda da zarar görülmesi sonucuna ulaştırabilir. Tekrarların önemli bir propaganda silahı olduğu düşünüldüğünde, yanlış bilgileri üreten aktörlerin de bu yöntemle insanları yanıltma amacı güttüklerinden bahsedilebilir. Bu konu hakkında son dönemlerde yapılan bir araştırma (Dechêne vd., 2010) göstermektedir ki servis ettiği bilgilerin yanlış olmasına rağmen tekrarlar vasıtasıyla insanların sürekli karşısına çıkan içeriklerin, inandırıcılık oranlarını artırdıkları, dolayısıyla da insanların yanlış bilgiyi doğru olarak değerlendirme olasılıklarının da böylece yükseldiği gözlemlenmiştir (Buchanan, 2021). Sağlık mezenformasyonun azaltılması açısından, daha çok korku ve panik havası oluşturmaya yönelik tasarlanan yanlış içerikler

karşısında sakın kalabilmek, paylaşım yapmamak, diğer insanlara da bu salgını yaymamak ve aslında birer yalan haber aktörüne dönüşmemek adına önemlidir.

Covid-19 pandemisiyle birlikte görüldü ki sağlık konusundaki yanlış bilgilerin sonuçlarının sadece çevrimiçi ortamlarda hissedilmediği, bu ortamlardan yayılan yanlış bilgilerin salgın şeklini alarak hayatın tüm alanlarına etki edebileceği anlaşılmış oldu. Daha önce örneğine rastlanacak şekilde bot hesaplar ve troller tarafından yayılan yanlış bilgiler, yanlış bilgi yaydığını fark bile edemeyen kişileri avlamakta, bu kişilerin paylaşımlarından yararlanmaktadır. Mezenformasyonlara yol açmamak adına kullanıcılar tarafından takip edilmesi gereken birkaç yöntemden söz edilebilir. Kasıtlı olarak yanlış bilgi yayan aktörlerin ağına düşmemek için ilk olarak, çevrimiçi ortamlarda karşılaşılan mesajlara temkinli yaklaşmak ve özellikle Covid-19 içerikli korku yayan mesajlar karşısında duygulara hâkim olup paylaşım yapmadan önce frene basmak gerekmektedir. Daha sonra kaynağın güvenilirlik değerlendirilmesini yaptıktan sonra, mesajın iletildiği bilgilerin doğru olup olmadığı, çeşitli haber doğrulama platformlarının yardımıyla sorgulanmalı ve son olarak da yanlış olduğu tespit edilen mesajların yayılımını azaltmak amacıyla mesajın iletildiği yanlışlık düzeltilmelidir. Bunu yaparken de oldukça dikkatli davranıp, kişisel yorumlar ve paylaşımlar yaparak mesajın görünürlüğünü artırmak yerine sadece doğrulama platformları tarafından teyit edilmiş açıklamalar paylaşılmalıdır (Fowler, 2020).

İnternetin sağlık haberleriyle adeta boğulmuş olduğunu söylemek mümkündür. Hastalar açısından avantajlı bir koşul olarak görülen bu durumun, hiç öyle görüldüğü kadar kullanıcılar açısından avantajlı olmadığını belirtmek gerekir. Sağlıkla ilgili bir konu hakkında çevrimiçi araştırmalar yaparken sahte sağlık haberlerinin tuzağına düşmemek adına çeşitli doğruluk kontrolü yöntemlerini kullanarak başarılı olunabilir. Örneğin, kanser aşısının farelerdeki tümörü ortadan kaldırdığına dair, kenevirin mide ve bağırsak rahatsızlıklarını tedavi ettiğine yönelik yanlış bilgiler barındıran mesajlar karşısında, ilk olarak kaynağın güvenilirliği test edilerek, iletilen bilgiler hususunda bilimsel bir çalışmanın kaynak olarak gösterilip gösterilmediğine bakılmalıdır. Daha sonra, mesajın yazarı incelenerek, o konuda uzmanlığının olup olmadığı araştırılmalıdır. Ardından, haber başlığının özellikleri incelenerek, paylaşılan bilgilerin doğruluğuna dair ipuçları edinilebilir. Çok abartılı ve mucize temasıyla kurgulanan başlıklardan şüphe edilerek içerikle uyumu kontrol edilmelidir. İçeriğin, kısıtlı hasta yorumları, kanıtlanmamış iddialar, abartılı ifadeler ve harf karakteri-dil bilgisi yanlışlıkları aktardığı anlaşıldığında, mesajın yanlış olabileceği düşünülerek paylaşımı engellenmeli ve böylece mezenformasyona neden olunmamalıdır (Reyes, 2018).

Koronavirüs salgınıyla birlikte doğurduğu sonuçların büyüklüğüne daha çok dikkat edilen yanlış bilgi salgını, çevrimiçi ortamlarda kullanıcı deneyimi açısından yaşanan zararların incelenmesi adına da önemlidir. Örneğin, Covid-19 hastalığına karşı C vitamininin iyi geldiğinden, el yıkama yöntemlerinin yanlışlığına ve dahası koronavirüs aşısının ölümcül etkilerine kadar uzanan söylentilerden ve komplo teorilerinden oluşan bu yanlış bilgi salgını karşısında savunmasız kalan kişilerin, bu dönemde elde ettikleri tecrübeler neticesinde, yeni saldırılara karşı daha temkinli olabileceği ileri sürülebilir. Lewandowsky ve Cook'a göre (2020), kullanıcıların daha önce

rastladıkları komplo teorilerindeki kusurlu yanların farkına vardıklarında, buna benzer yanlışlık içeren yeni mesajlar, teoriler karşısında daha güçlü durabilecekleri, daha az zarar görebilecekleri tahmin edilebilir. Öte yandan, bu konudaki direnci artırmak ve savunmayı geliştirmek adına profesyonellerden, yanlış tespit etmeye yönelik girişimlerden ve teknolojilerden yararlanmak mümkündür. Örneğin, Covid-19’la ilgili yanlış bilgileri etiketleyen sosyal medya platformlarının, yanlış bilgi yayılımının bir anlamda önüne geçtiği düşünülebilir. Mesajın başlığına “uyarı” ibaresinin eklenmesi ve içerdiği bilgilerin şüpheli olduğuna dair bilgilendirmelerin sunulması, kullanıcıların içeriklerden zarar görmemesi adına geliştirilen bir yöntemdir. Bunun gibi, kullanıcıların yanlış bilgi salgınlarından etkilenmemesi için geliştirilen yöntemlerin aslında çok da etkili olmadığı, dış müdahaleden çok kullanıcıların kendi farkındalıklarını oluşturacak önlemler almasının daha etkili olduğunu çeşitli bilimsel araştırmalarının sonuçlarına bakarak söylemek mümkündür. New York Üniversitesi öğretim üyesi Joshua Tucker’a göre, koronavirüs salgını dönemindeki örnekler göz önüne alındığında, çevrimiçi kanallardan yayılan yanlış bilgiler karşısında insanların, kendi dünya görüşlerine, ideolojilerine uyan içerikleri, yanlış olarak kodlamada daha az başarılı oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla, koronavirüs pandemisiyle popülerleşen sağlık mezenformasyonun; yanlış bilgi salgınının durdurulmasına yönelik her girişimin kesin olarak başarılı olabileceğinden söz edilemez. Tüm problemleri birden ortadan kaldıracak sihirli bir değneğin varlığından da söz etmenin mümkün olmadığını belirtmekle birlikte bu konu hakkında daha detaylı gerçekleştirilecek olan bilimsel çalışmaların, ileriye yönelik sağlam adımların atılmasına katkı sağlayacağı düşünülebilir (Fischer, 2020).

Sonuç

Çevrimiçi ortamlarda, çeşitli iletişim formatları çerçevesinde, yanlış bilgiyi yaymak adına bir virüs gibi hareket eden içeriklerin, sağlık konusu hedef almasıyla birlikte bir salgın mantığıyla yayılması, özellikle 2019 yılında patlak veren Covid-19 pandemisiyle yakından ilişkilidir. Sağlık alanındaki küresel bir krize işaret eden bu dönem göstermiştir ki sağlık hakkındaki söylentiler, bilimsellik içermeyen tavsiyeler, kısaca yanlış bilgiler, kolay bir şekilde çevrimiçi iletişim kanallarından hızla yayılmakta ve insanların zarar gördüğü önemli bir sağlık sorununa işaret etmektedir. Hastalığın fiziksel olarak yayılmasından çok psikolojik etkileri anlatan bu sağlık sorunu, korku ve panik havasına kapılan insanlar tarafından oluşturulan mezenformasyonlar ile çevrimiçi bir yanlış bilgi salgınına da tanımlanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü’nün “infodemi” kavramını kullanarak açıkladığı bu yanlış bilgi salgınının, karakteristik özelliklerinin, doğurabileceği muhtemel zararların ve kolay yayılım nedenlerinin araştırılması, toplum sağlığı açısından önemli bir mesele haline gelmiştir.

Çeşitli yapısal faktörler ekseninde ve kullanıcı motivasyonları temelinde bu çalışma kapsamında yapılan incelemenin; sürekli değişen biçimlerdeki, koşullara göre dönüşen ve uyarlanabilen özellikleriyle yanlış bilgilerin tanımlanmasının, toplum sağlığının korunması adına da bir katkısının olacağını söylemek mümkündür. Koronavirüs salgının küresel boyuttaki etkileri düşünüldüğünde,

hastalığın sadece fiziksel sonuçlar doğurmadığı aynı zamanda, çok boyutlu incelenmesi gereken sosyal ve toplumsal sonuçlara da neden olduğu anlaşılabilir. Salgının seyrinin ilerlemesiyle her geçen gün çevrimiçi ortamlardaki mezenformasyonun da işleyiş biçiminin ve yöntemlerinin değiştiğini, virüs gibi yayılan yanlış bilgilerin, salgının yeni bir formatı olarak değerlendirilmesinin elzem olduğu söylenebilir.

Çevrimiçi sağlık mezenformasyonunun önüne geçilmesi noktasında önemli işlevler yüklenen iletişim yöntemlerinin, kamu sağlığının korunması açısından da önemli görevler üstlendiğini belirtmek gerekir. Doğru bilgiyi ön plana çıkararak, yanlışları ayıklayan, yavaşlatan veya yanlış olduğuna işaret eden bu yöntemlerin önemini Covid-19 sürecinde bir kez daha anlaşıldığını söylemek mümkündür. Sadece sağlık krizlerinin yaşandığı dönemlerdeki mezenformasyonu tanımlamayan yanlış bilgi salgını kavramı, dijital iletişim ortamlarındaki süreklilik içeren bir soruna işaret etmektedir. Genellikle yaşadığı bir sağlık probleminin çözümü noktasında çevrimiçi kanallara başvuran kişilerin, karşılaştıkları bir yanılgıyı tanımlayan sağlık mezenformasyonu kavramı, söylentilerin, kulaktan dolma bilgilerin ve tavsiyelerin sağlık açısından tehlike boyutlarına da vurgu yapmaktadır. Çeşitli bilişsel süreçler ekseninde ve değişen kullanıcı motivasyonları temelinde açıklanan sağlık konusundaki mezenformasyonun yapısal özelliklerinin ve ortaya çıkarması muhtemel zararlarının incelenmesi, problemi doğru tanımlamada ve etkin çözümler geliştirme noktasında katkı sunabilir.

Böyle bir amaç doğrultusunda insanların yanıltma kastı olmadan, başkalarına fayda sağlayacağını düşündüğü yanlış bilgileri paylaşmasını konu alan, bu konuda da yanlış bilginin türleri, amaçları ve zararları kapsamında geliştirilen literatürü ortaya koyarak ilgili örnekler üzerinden bir rehberlik ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın ayrıca, kullanıcılar nezdinde alınabilecek önemleri de tanımladığı söylenebilir. Mezenformasyonun, kasıtlı olarak insanları yanıltma ve böylece çeşitli ekonomik ve sosyal kazanımlar elde etme amacı güden girişimlerce desteklendiğini belirtmek gerekir. Bu açıdan, kullanıcıların, birer yalan haber aktörüne dönüşmelerine neden olan iletişim deneyimlerini, çeşitli akademik araştırmalar kapsamında ortaya koyan bu çalışmanın, her kullanıcı açısından alınabilecek kişisel önlemlerle salgının durdurulmasında bir rol oynayacağını benimsetilmesinde bir işlev göreceği düşünülebilir.

Temel sağlık bilgi ve becerilerinin geliştirilmesini, doğru iletişim kanallarının ve yöntemlerinin kullanılmasıyla sağlık konusundaki doğru bilgilere ulaşılmasını tanımlayan sağlık okuryazarlığı, yanlış bilgi salgını karşısında ulaşılacak etkin bir çözüme işaret etmektedir. Kullanıcıları, mesajların yanlışlığı konusunda bilgilendiren ve bu konuda çeşitli yapısal çözümler geliştiren dijital platformların gayretinin önemini belirtmekle birlikte etkin çözümlerin yine kullanıcı merkezinde geliştirileceğine, yanlış bilgiyi yanlış olarak kodlamadaki bilişsel süreçleri ve motivasyonları ön plana çıkararak bilimsel çalışmalar ekseninde belirtmek gerekir. Halen etkileri hissedilen Covid-19 pandemisi sürecinde elde edilen tecrübelerin, sağlık mezenformasyonun doğrulanabileceği sonuçlara daha ciddi yaklaşılmasına neden olabileceğinin düşünülmesiyle, kullanıcılar nezdinde alınabilecek önlemlere vurgu yapan bu çalışmanın, yanlış bilgi formatları temelindeki yeni salgınlar karşısında kullanıcılara bir rehberlik sunacağı da ümit edilmektedir. Vitamin desteklerinin etkililiğinden, bitkisel çözümlere, sarımsak

suyunun koruyuculuğundan alkol kullanımının yanlışlığına kadar uzanan Covid-19 sürecindeki yanlış bilgilerin zararlarını tecrübe eden toplumların, pandemi sonrasında, çevrimiçi platformlar üzerinde rastladıkları sağlık konusundaki bilgilere bu çalışmanın da katkısıyla daha temkinli yaklaşması ve böylece yanlış bilgi salgınlarının önüne geçilmesi ümit edilmektedir.

Kaynakça

- Acerbi, A. (2016, 15 Aralık). A Cultural Evolution Approach to Digital Media. *Frontiers in Human Neurosci* 10, 636. 12.03.2021 tarihinde <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fnhum.2016.00636/full> adresinden alındı.
- Acerbi, A. (2019). Cognitive Attraction and Online Misinformation. *Palgrave Communications*, 5(15). doi: 10.1057/s41599.019.0224-y
- Arora, A., & Evans, R. W. (2010). Dental caries in children: a comparison of one non-fluoridated and two fluoridated communities in NSW. *NSW Public Health Bulletin*, 21(11-12), 257-280.
- BBC Reality Check. (2020, 10 Mart). Koronavirüs (Covid-19): Virüs ve hastalık hakkında dikkate almamanız gereken hurafeler. Sarımsak. *BBC*. 12.10.2021 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51815676.amp> adresinden alındı.
- Bertin, P., Nera, K., & Delouvé, S. (2020). Conspiracy Beliefs, Rejection of Vaccination, and Support for hydroxychloroquine: A Conceptual Replication-Extension in the COVID-19 Pandemic Context. *Front Psychol*, (11), 1-9.
- Binark, M. (2007). Yeni Medya Çalışmalarında Yeni Sorunlar ve Yöntem Sorunu. Binark, M. (Ed.). *Yeni Medya Çalışmaları*. (ss.21-44). Ankara: Dipnot Yayınevi.
- Brennen, J. S., Simon, F. M., Howard, P. N., & Nielsen, R. K. (2020). *Types, Sources, and Claims of COVID-19 Misinformation*. Londra: University of Oxford, Reuters Institute.
- Briant, E. (2021, Ekim 13). *First Draft News*. *Twitter*. 10.10.2021 tarihinde <https://twitter.com/EmmaLBriant/status/144.785.9153238695937> adresinden alındı.
- Buchanan, T. (2021, 5 Ocak). How to reduce the spread of fake news – by doing nothing. *NiemanLab*. 25.03.2021 tarihinde <https://www.niemanlab.org/2021/01/how-to-reduce-the-spread-of-fake-news-by-doing-nothing/> adresinden alındı.
- Çalışkan, O. (2020). Youtube'un Şifa Dağıtan Videoları: Bir Sözdebilim Olarak Biyoenerji'nin Retoriği. Güven, A. (Ed.). *Youtube Türkiye'de Kültür Siyaset ve Tüketim – 1*. (ss.87-127). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Data Detox Kit. (2020, Ekim 24). Health vs. Hoax: Immunize Yourself Against Health Misinformation Online. *Data Detox Kit*. 26.02.2021 tarihinde <https://datadetoxkit.org/en/misinformation/healthhoax/> adresinden alındı.
- Dechêne, A., Stahl, C., Hansen, J., & Wänke, M. (2010). The Truth About the Truth: A Meta-Analytic Review of the Truth Effect. *Personality and Social Psychology Review*, 14(2), 238-257.
- Euronews. (2020, 27 Mart). İran. İranda alkolün koronavirüsten koruduğu söylentileri nedeniyle sahte içki içen yüzlerce kişi öldü. *Euronews*. 13.10.2021 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/03/27/iran-da-alkolun-koronavirusten-korudugu-soylentileri-nedeniyle-sahte-icki-icen-yuzlerce-ki> adresinden alındı.
- Euronews. (2020, 9 Mart). Fransa. Fransadan kokain, alkol ve klor uyarısı: Bu maddeler koronavirüsü öldürüyor, kullanmayın *Euronews*. 13.10.2021 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/03/09/>

fransa-dan-kokain-alkol-ve-klor-uyarisi-bu-maddeler-koronavirusu-oldurmuyor-kullanmayin adresinden alındı.

- Eysenbach, G. (2002). Infodemiology: The Epidemiology of (Mis)information. *The American Journal Of Medicine*, (113), 763-765.
- Eysenbach, G. (2009, 27 Mart). Infodemiology and Infoveillance: Framework for an Emerging Set of Public Health Informatics Methods to Analyze Search, Communication and Publication Behavior on the Internet. *Journal of Medical Internet Research*, 11(1). 01.03.2021 tarihinde <https://www.jmir.org/2009/1/e11/> adresinden alındı.
- Fischer, S. (2020, 28 Nisan). What experts say works for combating coronavirus misinformation. *Axios*. 04.04.2021 tarihinde <https://www.axios.com/what-experts-say-works-for-combating-coronavirus-misinformation-146084b8-1312-403d-b948-3e190f16b7f3.html> adresinden alındı.
- Fowler, G. A. (2020, 5 Haziran). You are probably spreading misinformation. Here's how to stop. *The Washington Post*. 26.03.2021 tarihinde <https://www.washingtonpost.com/technology/2020/06/05/stop-spreading-misinformation/> adresinden alındı.
- Fox, S. (2006, 29 Ekim). Most internet users start at a search engine when looking for health information online. *Pew Research Center*. 16.03.2021 tarihinde <https://www.pewresearch.org/internet/2006/10/29/most-internet-users-start-at-a-search-engine-when-looking-for-health-information-online/> adresinden alındı.
- Fox, S., & Duggan, M. (2013, 15 Ocak). Health Online 2013. *Pew Research Center*. 16.03.2021 tarihinde <https://www.ordinedeimedici.com/documenti/Docs7-cybercondria-PIP-HealthOnline.pdf> adresinden alındı.
- Friedlander, E. (2019, 11 Mart). Why People Post Fake News. *VICE*. 18.03.2021 tarihinde <https://www.vice.com/en/article/9kpz3v/why-people-post-fake-news-v26n1> adresinden alındı.
- Gebreyohannes, G., & Gebreyohannes, M. (2013). Medicinal values of garlic: A review. *International Journal of Medicine and Medical Sciences*, 5(9), 401-408.
- GOV.UK. (2021, 15 Temmuz). Coronavirus (COVID-19) Guidance and support. Alcoholic liver deaths increased by 21% during year of the pandemic. *GOV.UK*. 14.10.2021 tarihinde <https://www.gov.uk/government/news/alcoholic-liver-deaths-increased-by-21-during-year-of-the-pandemic> adresinden alındı.
- Guess, A., Nagler, J., & Tucker, J. (2019, 9 Ocak). Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook. *Science Advances*, 5(1), eaau4586.
- Gyenes, N., & Mina, A. X. (2018, Ağustos 30). How Misinfodemics Spread Disease. *The Atlantic*. 20.03.2021 tarihinde <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2018/08/how-misinfodemics-spread-disease/568921/> adresinden alındı.
- Habertürk. (2019, 5 Nisan). *HT hayat*. D vitamini fazla alınırsa ne olur?. *Habertürk*. 11.10.2021 tarihinde <https://hthayat.haberturk.com/d-vitamini-fazla-alinirsa-ne-olur-1069933> adresinden alındı.
- Kırdemir, B. (2020). *Türkiye'nin Dezenformasyon Ekosistemi Genel Bakış*. İstanbul: EDAM.
- Kumar, K. P., & Geethakumari, G. (2014). Detecting misinformation in online social networks using cognitive psychology. *Human-centric Computing and Information Sciences*, 14(4), 1-22.
- Levy, G. (2018, 21 Mart). Public Confidence in Vaccines Sags, New Report Finds. *U.S. News*. 04.03.2021 tarihinde <https://www.usnews.com/news/health-care-news/articles/2018-05-21/public-confidence-in-vaccines-sags-new-report-finds> adresinden alındı.

- Lewandowsky, S., & Cook, J. (2020, Mart). The Conspiracy Theory Handbook. *Center for Climate Change Communication*. 03.04.2021 tarihinde <https://www.climatechangecommunication.org/conspiracy-theory-handbook/> adresinden alındı.
- Lourdes S. Martinez, S. H.-B.-H. (2018). "Okay, We Get It. You Vape": An Analysis of Geocoded Content, Context, and Sentiment regarding E-Cigarettes on Twitter. *Journal of Health Communication*, 23(6), 550-562.
- Magarini, F. M., Pinelli, M., Sinisi, A., Ferrari, S., Fazio, G. L., & Galeazzi, G. M. (2021). Irrational Beliefs about COVID-19: A Scoping Review. *Int J Environ Res Public Health*, 19(18), 1-21.
- Malumatfuruş. (2020, 10 Şubat). Doğrulama/Yanlışlama. Kokainin Koronavirüsü Öldürdüğü İddiası. *Malumatfuruş*. 09.10.2021 tarihinde <https://www.malumatfurus.org/kokainin-koronavirusu-oldurdugu-iddiasi/> adresinden alındı.
- Malumatfuruş. (2020, 22 Mart). Doğrulama/Yanlışlama. Koronavirüsten Buruna Tutulacak Saç Kurutma Makinesi İle Kurtulunabileceğini Aktaran Ses Kaydı. *Malumatfuruş*. 09.10.2021 tarihinde <https://www.malumatfurus.org/koronavirusten-buruna-tutulacak-sac-kurutma-makinesi-ile-kurtulunabilecegini-aktaran-ses-kaydi/> adresinden alındı.
- Malumatfuruş. (2020, 4 Mayıs). Doğrulama/Yanlışlama. Koronavirüsü Önlediği İddia Edilen Maddeler ve Uygulamalar. *Malumatfuruş*. 10.10.2021 tarihinde <https://www.malumatfurus.org/koronavirusu-onledigi-iddia-edilen-maddeler-ve-uygulamalar/> adresinden alındı.
- Newman, N., Fletcher, R., Schulz, A., Andi, S., & Nielsen, R. K. (2020). *Reuters Institute Digital News Report 2020*. London: Oxford Üniversitesi.
- Norman, C. D., & Skinner, H. A. (2006). eHEALS: The eHealth Literacy Scale. *Journal of Medical Internet Research*, 8(4). 23.03.2021 tarihinde <https://www.jmir.org/2006/4/e27/> adresinden alındı.
- NTV. (2021, 23 Ocak). Türkiye Haberleri. Corona'ya iyi geliyor diyerek bal arılarına kendilerini isirtiyorlar (Uzmanından uyarı): *NTV*. 09.10.2021 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/turkiye/coronaya-iyi-geliyor-diyerek-bal-arilarina-kendilerini-isirtiyorlar-uzmanindan-uyari,JDnSPDTfQE0G863benSRRQ> adresinden alındı.
- NTV. (2021, 8 Haziran). Sağlık Haberleri. Kanadalı araştırmacılar: D vitaminin Covid-19 karşı herhangi bir etkinliği yok. *NTV*. 07.09.2021 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/galeri/saglik/kanadali-arastirmacilar-d-vitaminin-covid-19-karsi-herhangi-bir-etkinligi-yok,7zvXj5j49keHOYcJYO6PCg> adresinden alındı.
- Oxford Learner's Dictionaries. (2021, 18 Ekim). Information, Misinformation, Disinformation. *Dictionaries*. 18.10.2021 tarihinde <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/information?q=information> adresinden alındı.
- Öztürk, R. (2020). Yanlış/yalan Bilginin Etkilerini Azaltmada Hekimlere Düşenler. *SD Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 53, 6-9. 10.03.2021 tarihinde <https://www.sdplatform.com/Yazilar/Kose-Yazilari/595/Yanlisyalan-bilginin-etkilerini-azaltmada-hekimlere-dusenler.aspx> adresinden alındı.
- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2018). Lazy, not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning. *Cognition*, (188), 39-50.
- Reyes, L. (2018, 9 Aralık). How To Spot Fake Medical News With The SATCoW Method. *Medium*. 03.04.2021 tarihinde <https://medium.com/@LoriMD/how-to-spot-fake-medical-news-with-my-satcow-method-997203606bf4> adresinden alındı.
- Roozenbeek, J., Schneider, C. R., Dryhurst, S., Kerr, J., Freeman, A. L., Recchia, G., & Linden, S. (2020). Susceptibility to misinformation about COVID-19 around the world. *Royal Society Open Science*, (7), 1-15.

- Søe, S. O. (2018). Algorithmic detection of misinformation and disinformation: Gricean perspectives. *Journal of Documentation*, 74(2), 309-332.
- Sözcü. (2020, 22 Mart). Sağlık. Corona virüsü belirtileri neler? Boğazım ağrıyor, corona virüsü kapmış olabilir miyim?. *Sözcü*. 11.10.2021 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2020/saglik/bogazim-agriyor-corona-virusu-kapmis-olabilir-miyim-5694544/> adresinden alındı.
- Stanley, M. L., Barr, N., Peters, K., & Seli, P. (2021). Analytic-thinking predicts hoax beliefs and helping behaviors in response to the COVID-19 pandemic. *Thinking & Reasoning*, 27(3), 464-477.
- Teyit. (2020, 2 Mart). Teyitlink. *Teyit.org*. 10.10.2021 tarihinde <https://teyit.link/zHFkGst> adresinden alındı.
- Teyit. (2020, 3 Mart). Teyit.org. Rakının koronavirüsten koruduğu iddiası. *Teyit.org*. 09.10.2021 tarihinde <https://teyit.org/rakinin-koronavirusten-korudugu-iddiasi> adresinden alındı.
- Teyit. (2020, 30 Eylül). Koronavirüsün tedavisinin sarımsak suyu olduğu iddiası. *Teyit.org*. 07.10.2021 tarihinde <https://teyit.org/koronavirusun-tedavisinin-sarimsak-suyu-oldugu-iddiasi> adresinden alındı.
- Teyit. (2021, 30 Ocak). Teyit.org. Arı zehrinin koronavirüse iyi geldiği iddiası. *Teyit.org*. 11.10.2021 tarihinde <https://teyit.org/analiz-ari-zehrinin-koronaviruse-iyi-geldigi-iddiasi> adresinden alındı.
- Tuncer, Z. (2021). Vitamin D ve Covid-19 Enfeksiyonu. *Kocatepe Tıp Dergisi*, (22), 237-240.
- Uscinski, J. E., Enders, A. M., Kloststad, C., Seelig, M., Funchion, J., Everett, C., . . . Murthi, M. (2020, Nisan 28). Why do people believe COVID-19 conspiracy theories? *Harvard Kennedy School Misinformation Review*. 15.10.2021 tarihinde <https://misinforeview.hks.harvard.edu/article/why-do-people-believe-covid-19-conspiracy-theories/> adresinden alındı.
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, (359), 1146-1151.
- Wardle, C. (2020, 22 Eylül). Understanding Information Disorder. *Fist Draft*. 25.02.2021 tarihinde <https://firstdraftnews.org/long-form-article/understanding-information-disorder/> adresinden alındı.
- WHO. (2020). 1st WHO Infodemiology Conference. *World Health Organization*. 05.03.2021 tarihinde <https://www.who.int/news-room/events/detail/2020/06/30/default-calendar/1st-who-infodemiology-conference> adresinden alındı.
- WHO. (2021, 5 Mayıs). Coronavirus disease (COVID-19). Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public: Mythbusters. *World Health Organization*. 08.09.2021 tarihinde <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters> adresinden alındı.
- Yeniçağ. (2020, 15 Ağustos). Yaşam. Korona virüs sonrası Arı Zehri'ne talep arttı! Altınla yarışıyor Gramı 200 Dolar. *Yeniçağ*. 12.10.2021 tarihinde <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/korona-virus-sonrasi-ari-zehrine-talep-artti-ari-zehri-nerelerde-kullanilir-ari-zehrinin-faydala-295219h.htm> adresinden alındı.

HEALTH MISINFORMATION: INFODEMI ON ONLINE CHANNELS

Mehmet BÜYÜKAŞAR*

From the dual distinction in the fake news definition; based on the definition of disinformation and misinformation concepts, the intentions in producing and spreading fake news can be read. The purposes of producing and sharing information vary on the axis of various motivations, and the ultimate goal of the message is basically divided into intent to harm and not to contain intent. That is to say, besides the concept of disinformation that defines the shared messages and designed for the purpose of deliberately damaging, the concept of misinformation; it describes the sharing of messages that are deliberately devoid of the intention to harm but are still misleading.

According to the concept of disinformation, the concept of misinformation, which differs with its feature of not having “malicious intent”, does not define innocent behaviors; It should also be noted that misleading and guiding messages shared through social media platforms are at the center of the fake news issue. Misinformation about health, the effects of which are more clearly understood with the Covid-19 outbreak; as in the example of Covid-19; perhaps it is defined as an epidemic of misinformation and misinformation about health, on which there are many discussions on the harms of the disease, rather than medical problems caused by the disease. Defined by the concept of misinformation; This situation has become one of the most important issues of our day, which makes it easier to understand how messages that unintentionally lead to misleading people can pose great dangers as they become epidemics.

With the emergence of the Covid-19 epidemic, the rumors about the disease have grown like an avalanche, pointing to a communication environment where it is ambiguous what to encode as right and wrong. New communication mediums, which are defined as online communication media in general terms, and which provide extraordinary numbers in terms of creating and sharing content with the facilities provided by digital communication technologies, also constitute the center of

---

* Niğde Ömer Halisdemir University, Department of Journalism, mehmetbuyukafsar@ohu.edu.tr

online rumors in this sense. Digital media platforms, with the speed and high interaction features they provide to their users during the design, production and sharing of the message, define an ecosystem in which true and false messages are intertwined and information pollution is high. These platforms offer disadvantageous conditions besides the advantageous conditions they provide to the users in terms of conveying the message easily and getting feedback quickly thanks to their fastness and interaction features.

At the beginning of these disadvantageous conditions, there is a problem of fake news, which is also the subject of this study. The spreading of online rumors and fake news stories over these platforms, similar to the flood, can be considered as a result of the use of disadvantages as well as the advantages of speed. Therefore, the rate of fake news spread is very dangerous for users who do not use various truth checking methods and are vulnerable in this regard. Considering the issue in terms of personal and public health, it can be said that the extent of harm in cases where people are misled and even deceived for a health-related situation will be much higher.

It should be noted that hearsay and information that is mostly not based on scientific data is effective enough to endanger human health. It can be said that this study, which was designed to highlight the damages that can be caused by information shared by people through online communication channels on health, may also contribute to raising awareness on this issue. The methods, main types and purposes of all these activities and, consequently, possible solutions that can be reached by the users are pointed out by using the relevant literature. It also can be thought that raising awareness of fake content encountered in online environments on health and other types of false information defined by the concept of fake news will also contribute to the development of an accuracy control-based perspective.

In this respect, the study aims to reveal all elements about the health misinformation through a specific sample within the framework of the transformed communication experiences and the experiences in the Covid-19 pandemic. The study also aims to create a guide that media users can benefit from against the use of false information. It will function in determining the most common types of misleading information about health on the internet and revealing the motivations for sharing these misleading and non-scientific information. Finally, with this study, false information shared unconsciously defined by the concept of misinformation; It is intended to draw attention to the fact that when the re-produced directive messages target the elements in the field of health, they cause destructive harm unlike other social areas and discussion topics.

ÜNİVERSİTE REKTÖRLERİNİN SOSYAL MEDYA KULLANIMLARININ MABAC YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ*

EVALUATION OF UNIVERSITY RECTORS' USE OF SOCIAL MEDIA BY MABAC METHOD

Mehmet Can DEMİRTAŞ**

Öz

Sosyal medya, kar amacı olsun ya da olmasın işletmelerin; bireylerin ve kamunun iletişim hedeflerinin sağlanmasında yararlanılan çok güncel ve teknoloji temelli bir iletişim kanalıdır. Yükseköğretim kurumları olarak üniversiteler ve üniversiteleri yöneten rektörlerin de paydaşları ile iletişimlerinde sosyal medya yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu çalışma; çok kriterli karar verme tekniklerinden birisi olan MABAC yöntemini kullanarak Türkiye’de yer alan kamu ve vakıf üniversite rektörlerinin “Twitter, Instagram ve Facebook” isimli sosyal medya platformları üzerindeki kullanımına ilişkin değerlendirmede bulunma amacı taşımaktadır. MABAC yönteminin uygulama sürecinde sıralama kriterleri “takipçi sayısı, gönderi sayısı, beğeni sayısı ve ortalama beğeni” şeklinde ve eşit ağırlıkta belirlenmiştir. Çalışma sonucunda kamu üniversiteleri rektörleri açısından “Twitter”da Prof. Dr. Melih Bulu, “Instagram ve Facebook”ta ise Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu’nun ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Vakıf üniversiteleri rektörleri açısından ise; “Twitter”da Prof. Dr. İ. Yaşar Hacısalihoğlu, “Instagram”da Prof. Dr. Şahin Karasar ve “Facebook”ta ise Prof. Dr. Türkyay Dereli’nin ilk sırada yer aldığı bulgulanmıştır. Her üç sosyal medya platformunda da ilk beş sıra içerisinde yer alan rektörler ise Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu ve Prof. Dr. F.S. Nükhet Hotar olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Sosyal Medya Pazarlaması, Çok Kriterli Karar Verme, Üniversite Rektörleri.

Jel Kodları: M30, M31, M39.

* Bu makalenin saha çalışması, Kırklareli Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu’nun 11/05/2021 tarih ve E-35523585.929.10695 sayılı numaralı Etik Kurul İzni ile onaylanmıştır.

** Kırklareli Üniversitesi, İşletme Bölümü, mehmetcan.demirtas@klu.edu.tr

Abstract

Social media is a very up-to-date and technology-based communication channel used in the provision of communication goals of whether for profit or not businesses, individuals and the public. As higher education institutions universities and rectors use social media extensively communicate with their stakeholders. This study aims to evaluate the use of Twitter, Instagram and Facebook by public and foundation university rectors using the MABAC method, which is one of the multi-criteria decision-making techniques. In the application process of the MABAC method, the ranking criteria were determined as “number of followers, number of posts, number of likes and average likes” and with equal weight. As a result of the study, in terms of the rectors of public universities, it is seen that on “Twitter” Prof. Melih Bulu, and “Instagram and Facebook” Prof. Nihat Hatipoğlu appear to be in the first place. In terms of foundation universities rectors; on Twitter Prof. Yasar Hacisalihoglu; on Instagram Prof. Şahin Karasar and on Facebook Prof. Turkey Dereli appear to be in the first place. Rectors who rank among the top five in all three social media platforms have been determined as Prof. Nihat Hatipoğlu and Prof. F.S. Nukhet Hotar.

Keywords: Social Media, Social Media Marketing, Multi Criteria Decision Making, University Rectors.

Jel Codes: M30, M31, M39.

1. Giriş

Teknolojik ilerlemelerin iletişime yönelik etkileri ile ortaya çıkan ve günümüzde iletişimin ister toplumsal isterse de birey bazlı odak noktası haline dönüşen sosyal medya olgusu; kişilerin fikir, inanç ve düşüncelerini özgürce paylaşabildikleri, paylaşılan içeriklerin ise takip edilebildiği dijital bir alanı meydana getirmektedir. Sosyal medya; katılımı, açık sohbeti, bağlantılılığı ve topluluk duygusunu teşvik eden her türlü çevrimiçi medya (Saravanakumar & SuganthaLakshmi, 2012, s.4444) olarak görülmekte ve özellikle sosyal ağ siteleri, insanların internet üzerinden iletişim kurmaları için sanal bir alanı oluşturmada ve bu da tüketici sosyalleşmesinin önemli bir aracıdır (Vinerean vd., 2013, s.66) Facebook, Twitter, Instagram ve LinkedIn vb. gibi sosyal medya platformlarının küresel ölçekte çok kısa sürede yüksek sayıda aktif bir kullanıcı kitlesine sahip olması, işletmeler için yeni bir pazarlama odaklı rekabet alanının da ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Öyle ki ilgili sosyal medya platformları günümüzde siyaset, spor, sanat, sağlık vb. birçok alan için toplum ile iletişimin en yoğun kullanıldığı kanal haline dönüşmektedir. İşletmeler sosyal medyayı kullanarak tüketicileri ile aktif, dinamik ve karşılıklı bir iletişim sürecine sahip olurken, pazarlama bütçesindeki maliyetleri de azaltma şansını yakalamaktadır. Bu tür bir avantajın yanında sosyal medya sahip olduğu kitlesel güç ile geleneksel pazarlamada yer alan dengenin aksine işletme-müşteri arasındaki güç yapısının değişimine neden olmaktadır. Bahse konu dijital dönüşüm, sosyal medyaya entegre olan, etkilenmesi, ikna edilmesi ve elde tutulması gittikçe zorlaşan, yeni, güçlü ve sofistike bir tüketici kitlesinin ortaya çıkmasına (Constantinides, 2014, s.40) da neden olarak önemli bir çevresel bileşen haline dönüşmektedir. Dolayısı ile işletmelerin rekabetçi başarı elde etmeleri, teknolojik ilerlemelerin tüketiciler üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi ve sosyal medyanın stratejik bir pazarlama aracı olarak kullanılmasına bağlı olmaktadır. Aynı zamanda teknolojide meydana gelen radikal değişimlerin

tüketicilerin bilgiye ulaşmasının kolaylaşmasını sağlaması, işletmelerin pazarlama anlayışı içerisindeki dönüşümünün müşteriye yönelik “değer sunumu” kapsamında değerlendirilmesine de neden olmaktadır (Koçak, 2012, s.61). İşte bu noktada sosyal medya işletmelerin müşteri yönlü değer önerilerini sunduğu güncel pazar alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dahası, müşterilere yönelik değer sunumu hedefi pazarlamanın modern tanımı içerisinde de yer almakta ve pazarlama; “işletmelerin müşteriler için değer yarattığı ve karşılığında müşterilerden değer elde etmek için güçlü ilişkiler kurduğu süreç” (Kotler & Armstrong, 2012, s.29) olarak tanımlanmaktadır. Pazarlamanın müşteriler ile “güçlü ilişkiler” yaratma ve sürdürme hedefinin günümüzde en yaygın şekilde kullanıldığı alan ise sosyal medyadır. Dolayısı ile üretim işletmeleri, spor kulüpleri, siyasi partiler, dernekler ya da sendikaların olduğu kadar hizmet endüstrisi kapsamında yüksek eğitim hizmetlerine ilişkin ihtiyaçların karşılanması ve online bağlantılılığın sağlanması sürecinde üniversitelerin de pazarlama anlayışının, kendisinden hizmet alan tüm paydaşlara yönelik değer oluşturma hedefi çerçevesinde tanımlanması gerekmektedir. Bu hedefe ulaşmada sosyal medya önemli bir rol üstlenmektedir. Bir eğitim işletmesi olarak üniversitelerin sürdürülebilir rekabette yer alması akademik ve idari kadrosunun başarısı kadar hizmet verdiği hedef kitlesinin algıladığı hizmet ve iletişim kalitesi ile de ilişkilidir. Dahası üniversitelerin varlık amaçlarından birisi olan eğitim hizmetlerinin talebinin sürekliliğinin sağlanması da bir temel belirleyici olarak değerlendirilmektedir. Böylelikle yükseköğretime yönelik talep bağlamında üniversitelerin belirli bir seçme sınavı aracılığı ya da doğrudan bireyler tarafından talep edilmesi, yaşamının devamlılığı için bir öncel koşuldur. Modern pazarlamanın temel ilkesi olarak müşteri yönlü sürdürülebilir ilişkilerin sağlanması hususu, üniversitelerin hedef kitleleri ile sürekli iletişim halinde bulunmalarını gerekli kılmakta ve dijital çağ olarak görülen günümüzde iletişimde sosyal medyanın etkin kullanılmasını bir zorunluluk haline dönüştürmektedir. Bu husus ise üniversitelerin hedef kitlesini oluşturan bireylerin sosyal medya ve diğer dijital iletişim araçlarını çok sıklıkla tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle üniversitelerin ve üniversitelerin en üst yöneticisi olarak rektörlerin güncel olarak sosyal medyayı ne derece aktif kullandıklarının belirlenmesi, mevcut koşullar altında hangi üniversite rektörünün dijital çağa daha yüksek uyum sağladığının da bir göstergesi olarak değerlendirilebilecektir.

Bu çalışma, günümüzde pazarlama ve iletişim akademisyenlerinin çok yoğun bir ilgilenim sergilediği sosyal medya konusunda üniversite rektörlerinin mevcut kullanım ve katılım düzeylerini keşifsel bağlamda çok kriterli karar verme teknikleri arasında yer alan bir yöntem aracılığı belirlemeyi ve çalışmanın ilerleyen bölümlerinde açıklanan kriterler kapsamında bir sıralamanın gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. Bu hedefe yönelik çabanın sergilenmesi, sosyal medyanın günümüzün yeni ve geçerli iletişim aracı olması ile üniversitelere yönelik iletişim ihtiyacını bu kanal üzerinden sağlamak isteyen bireylere hangi düzeyde bir “ulaşılabilirlik” imkânının sağlandığının tespit edilmesine de olanak tanımaktadır. Çünkü Gronroos (1988, s.13)’a göre müşterilerin hizmet kalitesine yönelik algılarını olumlu anlamda etkileyen kriterlerden birisi “ulaşılabilir ve esnek olma”dır. Dolayısı ile üniversite rektörleri sosyal medyayı kullanarak, mevcut olarak yükseköğretimde yer alan ya da potansiyel talebi oluşturan bireylerin taleplerini doğrudan elde etme şansını yakalayarak, yükseköğretime

ilişkin kalite algısını da pozitif yönde etkileme imkanına sahip olmaktadır. Ayrıca üniversite rektörlerinin sosyal medya iletişimi sürecinde hem “kaynak” hem de “alıcı” rollerinde yer alması, iletişim etkinliğinin sağlanmasında “empatik” olmalarını ve hedef kitleler ile olabildiğince geniş bir “ortak deneyim alanının” yaratılmasını gerekli kılmaktadır (Odabaşı & Oyman, 2007, s.19). Bu bağlamda sosyal medyayı aktif ve yoğun olarak kullanan üniversite rektörlerinin hedef kitleleri ile olan “ortak deneyim alanlarını” genişletmekte olduğu söylenebilmektedir. Unutulmaması gereken bir diğer önemli nokta ise, sosyal medya kullanıcılarına ilişkin demografidir. 2019 yılında internet kullanıcılarının %70’inin 44 yaş ve altı bireylerden oluşması (Statista, 2021b) ve bir sosyal medya platformu olan “Twitter” a ait kullanıcıların %62,2’sinin 34 yaş ve altında olması (Statista, 2021c) konunun önemini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, Türkiye’nin 2021 yılında 84.9 milyon olarak tahmin edilen nüfusunun %22’sini temsil eden yaklaşık 19.2 milyon kişinin 10-24 yaş aralığında yer alması beklenmektedir (TÜİK, 2021). Bahse konu yaş aralığında yer alan bireyler literatürde “Z Kuşağı” olarak adlandırılmakta olup (Çetin & Karalar, 2016, s. 161), aynı zamanda “bağlantı kuşağı”, “internet kuşağı”, “dijital kuşak” kavramları ile de tanımlanmaktadır (Şahin & İçil, 2019, s.190). Dahası, Z kuşağına (1997 ve sonrası doğumlular) dahil bireylerin sosyal medyada günlük ortalama 2 saat 55 dakika geçirdikleri ve bu süre içerisinde de Youtube ve Instagram’ı yoğun olarak kullanmakta oldukları bilinmektedir (weforum, 2021). Türkiye’de 2019-2020 eğitim öğretim döneminde ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini sürdüren öğrenci sayısının 7.940.133 olduğu göz önüne alındığında (YÖK, 2021) bu derece yüksek sayıda kişinin eğitimlerine ilişkin ihtiyaçları için üniversiteler ve üniversiteleri temsil eden rektörler ile yüz yüze iletişime geçme şansının çok düşük olduğu bir gerçektir. Ancak sosyal medya aracılığı ile ilgili paydaşlar hem üniversitelere hem de üniversitelerin rektörlerine doğrudan ulaşma ve taleplerini iletme şansını elde etme imkanına sahip olmaktadır. Bu nedenle hem üniversitelerin kurumsal kimlikleri ile hem de üniversite rektörlerinin bireysel olarak sosyal medya platformlarında yer alması, yükseköğretim kurumlarının pazarlama ve iletişim sürecinde önemli bir stratejik araç olarak değerlendirilebilecektir. Böylelikle üniversite rektörlerinin sosyal medya platformlarına yönelik katılım ve kullanım düzeylerine ilişkin bilginin elde edilmesi, bu tür pazarlama ve iletişim aracısından hangi seviyelerde yararlanılmakta olduğunun belirlenmesi açısından alana ilişkin önemli bir katkı sunmaktadır.

İşte bu sebepler ışığında üniversite rektörlerinin sosyal medyadaki güncel konularının ve kullanım etkinliklerine ilişkin bir sıralamanın gerçekleştirilmesi, yükseköğretim sisteminde sosyal medya iletişiminin kalitesinin geliştirilmesine de olanak tanıyacaktır. Bu bağlamda ilgili çalışma ile, Türkiye’de kamu ve vakıf üniversite rektörlerinin sosyal medya platformları arasında yer alan Twitter, Instagram ve Facebook üzerindeki katılım ve kullanım düzeylerini belirleme ve çok kriterli karar verme yöntemleri arasında yer alan MABAC’ın kullanımı ile bir sıralamanın elde edilmesi hedeflenmektedir. İlgili hedefe yönelik çalışmada üniversite rektörlerinin bahse konu sosyal medya platformlarına ilişkin kullanım düzeylerinin belirlenmesinde “takipçi sayısı”, “gönderi sayısı”, “beğeni sayısı” ve “gönderi/beğeni oranı” olmak üzere dört kriter dikkate alınmış ve ilgili kriterler kapsamında 1 Ocak 2021 – 31 Mart 2021 tarihlerine yönelik veriler MABAC yöntemi aracılığı ile analiz edilmiş ve kamu

ve vakıf üniversite rektörlerinin sosyal medya platformlarına ilişkin kullanım düzeyleri sıralamaya tabi tutulmuştur. Çalışmada, giriş bölümünü takiben sosyal medya kavramı tanımlanmakta, literatür özetinin sonrasında ise MABAC Yöntemi ile ilgili bilgiler sunulmakta ve son olarak uygulamaya ilişkin bulgular paylaşılmaktadır. Çalışma sonuç ve önerilerin sunulması ile tamamlanmaktadır.

2. Sosyal Medya Kavramı

Sosyal medya, “Web 2.0’ın ideolojik ve teknolojik temellerini esas alan ve kullanıcı tarafından içeriğin oluşturulmasına ve değişimine izin veren bir grup internet tabanlı uygulamalar” olup, “kullanıcılarına bilgi, fikir edinimi sağlamak için etkileşim yaratan web siteleri, bloglar gibi uygulamalardan oluşmaktadır” (Kaplan & Haenlein, 2010, s.61). Sosyal medya, internet ve bağlı teknolojilerindeki gelişmeler ışığında toplumsal iletişimin gerçekleştiği alanı meydana getirmekte, ortalama bir internet kullanıcısı sekiz farklı sosyal medya platformunda günde neredeyse iki saatini geçirmektedir (Tuten, 2020, s.5). Sosyal medya, geleneksel iletişimi bir anlamda sona erdirmekte, yeni ve dinamik bir iletişim alanı olarak herhangi bir toplumsal hareketin başlangıç noktası, kişiler arası iletişim, seçim kampanyalarının iletişim merkezi, ulusal ve uluslararası kuruluşların basın bildirimlerinin topluma iletilmesi vb. alanlarda kullanılan önemli bir iletişim aracı olarak görülmektedir. Günümüzde sosyal medya aracılığı ile bireyler sadece diğer bireyler ile değil işletmeler ile de etkileşim içinde bulunmaktadır. Öyle ki işletmeler için sosyal medyada yer almak ve varlık göstermek rekabet üstü bir avantaj yaratabilmektedir (Şahin & İçil, 2019, s.189). Bu nedenle sosyal medyayı en açık şekilde tanımlamak için bir önceki endüstriyel medya paradigmasını göz önüne almak gerekmektedir. Televizyon, gazete, radyo ve dergi gibi geleneksel medya kanalları tek yönlü iletişim sağlamakta iken, yeni medya paradigması, bireyin kendi içeriğini üretmesi ve dağıtması imkanını tanımaktadır (Zarella, 2009, ss.2-3). Sosyal medyanın küresel çapta yaygınlaşması ve tüketicilerin yoğun olarak bu alana entegre olması, işletmelerin hedef kitleleri ile olan iletişimlerinde bu yeni medya alanını kullanma konusunda bir baskı unsuru oluşturmaktadır. Bir anlamda “sanal dünyada yaşayan” tüketiciler işletmelere yönelik taleplerini artık sosyal medya üzerinden iletmekte ve iki taraflı iletişim bu alanda sürdürülmektedir. Bu nedenle de işletmeler genellikle dikkat çeken ve okuyucularını sosyal ağlarında paylaşmaya teşvik eden içerik oluşturma çabalarını (Kaur, 2016, s.6) sosyal medya üzerinden gerçekleştirmeye çabalamaktadır.

Güncel olarak sosyal medya üzerinde aktif olarak yer alan 4.2 milyar kullanıcının gün içerisinde sosyal medya platformlarında geçirdikleri süreler giderek artmaktadır. Kullanıcıların sosyal medyada geçirdikleri ortalama süre 2012 yılında 90 dk iken, 2020 yılı için ise 145 dk gerçekleşmekte ve 2021 yılı için ise bu sürenin ortalama olarak 192 dk’ya ulaşması beklenmektedir (Statista, 2021a) gerçekleşmektedir. Böylelikle bir anlamda sosyal medyada sürdürülen hayatlardan bahsetmek mümkün olmaktadır. Hayatın sosyal medyada yaşanır hale dönüşmesi hem toplumsal hem bireysel hem de ticari açıdan bir takım davranışsal değişimlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Tüketicilerin sosyal medya üzerinde aktif yaşam sürmeleri kâr amacı taşıyan ya da taşımayan birçok işletmenin temel

fonksiyonlarını sürdürmede sosyal medyayı kullanmalarını gerekli kılmaktadır. Hedef kitleleri ile en etkili iletişim kurma çabası taşıyan örgütler için sosyal medya tartışmasız bir alternatiftir. Thackeray vd. (2012) sağlık işletmelerinin hedef kitleleri ile iletişim kalitesinin artırılması sürecinde; Dredze (2012) ise halk sağlığına yönelik bilincin yaygınlaştırılmasında sosyal medyanın çok önemli bir rol üstlendiğini belirtmektedir. Curtis vd. (2010) kâr amacı hedeflemeyen işletmelerin örgütsel amaçlara yönelik toplumsal desteğin sağlanması sürecinde sosyal medyanın katılım yönlü pozitif etkisinin var olduğuna vurgu yapmaktadır. Voramontri & Klieb (2019)'a göre sosyal medya, tüketici satın alma sürecinin bilgi arama ve alternatifler arasından tercihte bulunma aşaması ve satın alım sonrası değerlendirme şansının varlığı ile memnuniyet üzerinde etkilidir. Fotis (2015)'e göre ise tüketiciler arası iletişim ve deneyim paylaşımı aracısı olarak sosyal medya özellikle tüketicilerin yeni ürün ve hizmetlere yönelik adaptasyonlarının sağlanması üzerinde etkilidir.

Sosyal medya, son zamanlarda dijitalleşmiş yaşamın son derece etkili bir iletişim kanalı olarak muazzam bir ün kazanmakta (Dwivedi, Kapoor & Chen, 2015) ve kavram, pazarlama akademisi ve uygulayıcılarından artan bir ilgi görmektedir (Erdoğan & Çiçek, 2012). Castronovo & Huang (2012)'a göre, pazarlama bilimi, promosyonlar, halkla ilişkiler, ürün ve müşteri yönetimi ve pazarlama iletişimini içeren pazarlama stratejilerinin oluşturulmasında sosyal medyayı keşfetmeli ve kullanmaya başlamalıdır. İşletmelerin sosyal medya üzerinde pazarlama amaçlı gerçekleştirdikleri çabalar “sosyal medya pazarlaması” olarak tanımlanmaktadır. Weinberg (2009) sosyal medya pazarlamasını, bireylerin online kanallar yoluyla kendi web sitelerini, ürünlerini ya da hizmetlerini tanıtmak ve geleneksel reklam kanallarıyla mümkün olmayacak çok geniş topluluklarla iletişim ve bağlantı kurmak için yetkilendirilen bir süreç olarak tanımlamaktadır (Akar, 2010, s.33). Barker vd. (2012, s.2)'ne göre ise sosyal medya pazarlaması, “pazarlama, satış, halkla ilişkiler ve müşteri hizmetleri için sosyal ağların, çevrimiçi iletişimin, blogların, wiki'lerin veya diğer çevrimiçi ortak medyanın kullanımı” olup, üç temel hedefe sahiptir:

- Dikkat çeken ve doğası gereği viral hale gelen söylenti veya haber değeri taşıyan etkinlikler, videolar, tweet'ler veya blog girişleri oluşturmak,
- Bir marka veya işletmenin takipçilerinin bir mesajı birden çok çevrimiçi sosyal medya ortamında kendileri tarafından tanıtılmasını sağlayan yollar oluşturmak,
- Sosyal medyayı kontrol eden bir örgütün olmaması nedeniyle kullanıcılarla tam bir etkileşim sağlamak ve onlara saygı duymak.

Sosyal medya pazarlamasının, pazarlama yönlü hedeflerinin temelinde tüketiciler ile değer yönlü değişimlerin sürdürülmesinin sağlanması ve dolayısı ile bağlılığın yaratılması yer almaktadır. Bu hedefe ulaşmak için işletmeler avantajlı kampanyalar, ilgi çeken ve popüler içerikler sunmaya ve sosyal medyada çeşitli platformlarda (Erdoğan & Çiçek, 2012, s.1353) yer almaya çalışmaktadır. Sosyal medyada birden fazla platformda yer alma hususu, tüketicilerin demografik nitelikleri itibarıyla sosyal medya platform tercihlerinin farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Kuyucu (2016, s.84)'ya göre X kuşağı olarak tanımlanan bireyler Facebook'a ve Y Kuşağı olarak tanımlanan bireyler ise

Youtube'a daha çok önem vermektedir. İlave olarak, ürünler hakkında bilgi arama, satın alma ve tüketime yönelik deneyimlerin paylaşılma sürecinde daha yüksek düzeyde sosyal medyanın kullanılıyor olması (Stephen, 2016, s.17) birden fazla kanalın kullanımını gerekli kılmaktadır. Böylelikle bütünlük bir pazarlama iletişiminin sağlanması sürecinde markaların ve işletmelerin birden fazla sosyal medya platformunda yer alması, iletişim etkinliğinin sağlanması üzerinde etkili olacaktır.

Çelik'e (2014, s.40) göre internet teknolojisinin hızlı gelişimi ile geleneksel pazarlama iletişimi faaliyetleri bulunan işletmelerin Facebook, Twitter vb. gibi sosyal medyayı kullanmaları konusunda bir zorunluluk söz konusudur. Bu zorunluluğun temel sebebi ise kurumsal web sitelerinin ziyaret eğiliminin azalması, bunun yerine kurumsal iletişimin sosyal medya üzerinden gerçekleştirilmesi beklentisidir. Bir anlamda tüketiciler işletmeler ile iletişime geçmek için "sosyal" olmayı tercih etmekte, eşit koşullarda yer aldığı platformlarda taleplerini iletmek istemektedir. Önemli bir husus olarak sosyal medya üzerinden yürütülen pazarlama faaliyetlerinin tüketicilerin satın alma davranışlarını olumlu yönde etkilediği (Şahin, Çağlıyan & Başer, 2017, s.67), ilgili faaliyetlerin artması ile işletmelerin marka varlıklarını arttırdıkları ve bu artışın müşteri bağlılığına da benzer şekilde pozitif yönde etki ettiği bilinmektedir (Koçak Alan, Kabadayı & Uzunburun, 2018, s.550). Bu bağlamda eğitim hizmetlerinin sağlayıcısı olarak üniversitelerin ve üniversiteyi yöneten rektörlerin kurumlarına yönelik tüketici iletişiminin sağlanmasında ve sürdürülebilir ilişkilerin yaratılmasında sosyal medya reketçi bir araç olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda özellikle üniversiteleri yöneten rektörlerin hedef kitleleri ile iletişimde sosyal medyayı kullanmaları hem modern zamanın bir gerekliliği hem de yükseköğretim hizmetlerinin markalaşması açısından önemli görülmektedir. Ayrıca üniversitelerin paydaşlarının çok önemli bir çoğunluğunun genç ve interneti yoğun olarak kullanan bireylerden oluşması, sosyal medya pazarlaması ve iletişimini daha da önemli hale dönüştürmektedir.

3. Literatür Özeti

Sosyal medya ve sosyal medya aracılığı ile pazarlama ve iletişim çabalarının odak olarak belirlendiği bir çok akademik eserin literatürde yer aldığı görülmektedir. İşlek (2012), Keskin & Baş (2015), Olgun (2015) ve Toksarı & Bayraktar (2014) sosyal medyanın tüketici davranışlarına yönelik etkilerini; Erol & Hassan (2014), Eryılmaz & Zengin (2014) sosyal medyanın tüketicilerin konaklama işletmelerine ve tatil tercihlerine yönelik etkilerini; Çıldan vd. (2012) ve Köseoğlu & Al (2013) sosyal medyanın siyasal katılım ve propaganda aracı olarak kullanımını; Dara (2011) ve Veysel & Aydın (2014) ise kamu yönetiminde ve kamuoyu oluşturmada sosyal medyanın rolünü incelemişlerdir. Ancak sosyal medya ile kurumsal olarak üniversiteler ve üniversiteleri yöneten rektörlerin hedef olarak belirlendiği araştırma sayısı çok sınırlıdır. Dolayısı ile hem üniversiteleri hem de üniversite rektörlerini kapsam olarak belirleyen akademik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Blankenship (2011, s.12)'ye göre sosyal medya üniversiteler tarafından ciddiye alınması gereken bir alandır. Çünkü sosyal medyanın etkin kullanımı ile üniversite öğrencilerinin derslere yönelik katılımı ve ilgileri artmakta, yükseköğretime ilişkin daha fazla sorumluluk almaya eğilim

göstermektedirler. Ivala & Gachago (2012, s.152)'ya göre de sosyal medya dahilinde blogların ve Facebook gruplarının uygun kullanımının öğrenciler tarafından bir öğrenme aracı olarak kabul edilmesi durumunda, öğrencilerin kampüs içinde ve dışında akademik nitelikteki öğrenme etkinliklerine katılımı artmaktadır. Peruta & Shields (2017, s.140) ABD'de 66 üniversitenin Facebook hesaplarını göz önüne aldığı çalışmada, sanat odaklı kolejlerin oluşturduğu içerik sayısının az olmasına rağmen kamu ve özel üniversite hesaplarına göre daha fazla katılım elde ettiği; kamu ve özel üniversitelerin daha sıklıkla medya paylaşımı yaptıkları, sanat üniversitelerinin ise harici linkleri paylaşmakta olduğunu bulgulamıştır. Voss & Kumar (2013, s.168)' e göre üniversitelerin sosyal medya hesaplarına sahip olması yeterli bir katılım olarak değerlendirilememektedir. Sosyal medya üzerinden yaratılan değer ancak hem üniversite hem de paydaşları için karşılıklı fayda sağlayacak şekilde kullanıldığı takdirde ortaya çıkmaktadır. Ek olarak Smolağ, Ślusarczyk & Kot (2016) sosyal medyanın, üniversitelerin paydaşlarına yönelik geliştirmek ile yükümlü oldukları ilişki sermayenin oluşturulmasında kullanılabilir önemli bir araç olduğundan bahsetmekte ve önemine vurgu yapmaktadır. Ahern, Feller & Nagle (2016)'ya göre üniversitelerde kurulan Facebook grupları öğrencilerin üst düzey bilgi elde etme ve karar verme ihtiyaçlarını karşılayan etkileşimleri yaratmaktadır. Dolayısı ile sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen eğitim iletişimi ile öğrencilerin üniversitelere yönelik motivasyonunun sağlanması mümkün kılınmaktadır. Constantinides & Stagno (2012)' ya göre her ne kadar yükseköğretim kurumlarının pazarlama amaçlı sosyal medyaya olan ilgileri artmakta ise de, sosyal medyanın yükseköğretim pazarlama stratejilerindeki potansiyeli hakkında çok az şey bilinmektedir. Hatta Botha vd. (2011) Güney Afrika'daki üniversite markalarının sosyal medyada belirgin bir konumlandırmaya ve paydaşlarını sosyal medyaya dahil etmek için uyumlu bir stratejiye de sahip olmadıklarını belirtmektedir. Khan (2013)'göre ise üniversiteler sosyal medyayı hedef kitleleri ile araştırma ve eğitim faaliyetlerini teşvik etmek ve bunları viral pazarlama teknikleri kullanarak yaygınlaştırmak için etkili bir pazarlama aracı olarak kullanabilmektedir. Bamberger, Bronshtein & Yemini (2020, s.476) ise sosyal medyanın sadece eğitim hizmetleri için değil aynı zamanda üniversitelerin uluslararası potansiyel öğrencilere yönelik rekabete yönelik pazarlama kampanyalarının yürütüldüğü bir alan olduğunu belirtmektedir.

Rutter, Roper & Lettice (2016, s.6) tarafından sosyal medya her ne kadar tek başına üniversiteler için yeterli bir markalaşma etkinliği olarak değerlendirilmese de, üniversite rektörlerinin sosyal medya üzerinden yüksek sayıda birey tarafından takip edilmesi hem üniversitenin hem de üniversite rektörünün marka değerine olumlu katkı sunabilmektedir. Ancak ilgili konuda literatür incelendiğinde spesifik olarak üniversite rektörlerinin sosyal medya üzerindeki konumlarını belirleme ve sosyal medya üzerinden gerçekleştirilecek pazarlama ve iletişim çabalarının potansiyelinin araştırıldığı akademik eser sayısının oldukça az sayıda olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, literatürde yer alan bu eksikliğin yarattığı boşluğun doldurmasına yönelik ihtiyacın var olduğu söylenebilmektedir. Uluslararası literatüre benzer şekilde Türkiye'de üniversite rektörlerinin sosyal medya kullanımını ve iletişimi süreçlerindeki konumlarını belirlemeye yönelik çok az sayıda eserin mevcut olduğu görülmekle birlikte ilgili eserlerin kapsam açısından da oldukça dar bir uygulamayı içerdiği

değerlendirilmektedir. Özcan & Atilla (2018) rektörlerin sosyal medya yönetimini politik beceri bağlamında resmi “Twitter” hesaplarına yönelik altı aylık bir kesit zamanda değerlendirmiştir. Yedi üniversite rektörü özelinde gerçekleştirilen çalışma sonucunda üç rektörün Twitter hesabının bulunmadığını ve rektörlerin politik beceri boyutlarında birbirinden farklılaştığı, fakat samimi görünme boyutunda ise millî ve manevî değerlerimizi anlatan özel günlere ilişkin paylaşımları bakımından benzeştikleri bulgulanmıştır. Topa Çitçi & Doğan (2019) çalışmasında “Fenomen Rektörler” başlığını kullanmış ve rektörlerin Twitter’ı bir iletişim aracı olarak kullanmalarının tanınırlıklarına etki ettiğini, söz konusu rektörlerin takipçi sayılarının artmasıyla birer mikro-şöhret haline geldiğini ve bağlı oldukları üniversitelerin marka değerini yükseltmede etkili olabileceğini değerlendirmiştir. Doğru & Doğru (2015) çalışmasında ise Türkiye’de Twitter hesabında en çok takipçisi bulunan iki rektör ve en çok tweet’e sahip olan iki rektör olmak üzere dört rektörün tweetlerini içerik analizine tabi tutmuştur. Çalışma sonucunda ise tweet türleri bağlamında incelendiğinde Twitter’ın “retweet” özelliği rektörler tarafından yoğun bir şekilde kullanıldığı, rektörlerin etkileşimleri orta düzeyde gerçekleştiği ve orta düzey etkileşimin büyük bir bölümünü ise retweetlerin oluşturmakta olduğu bulgulanmıştır. Üniversite rektörlerinin sosyal medya platformlarındaki performanslarını belirlemeye yönelik hazırlanan çalışmaların özellikle belirli sosyal medya platformları ve sınırlı sayıda rektörün dahil edildiği bir kapsamda araştırmaya konu edildiği görülmekle birlikte, konuya ilişkin güncel ve Türkiye’deki tüm üniversite rektörlerinin sosyal medya performanslarını değerlendirmeye yönelik hedef belirleyen bu çalışmanın, üniversite rektörlerinin sosyal medya pazarlaması ve iletişimi çabalarına yönelik literatürde yer alan önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

4. MABAC Yöntemi

Çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri, karar probleminde yer alan alternatifleri problem kapsamında belirlenen kriterler çerçevesinde kullanılan yöntemin teorik yapısına ve uygulama aşamalarına göre değerlendirerek en iyi ve en kötü alternatifleri belirlemektedir. ÇKKV yöntemleri, seçim, sıralama gibi birçok problemin çözümünde ve her alanda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Ayçin & Çakın, 2019, s.328). Son yıllarda ÇKKV problemlerinin çözümünde yararlanılan yöntemlerden birisi de MABAC (The Multi-Attributive Border Approximation area Comparison)’tır. MABAC yöntemi Pamučar & Ćirović (2015) tarafından literatüre dahil edilmiştir. Hazırlanan bu çalışmada, ÇKKV yöntemlerinden MABAC yöntemi rektörlerin sosyal medya kullanım düzeylerinin ölçülmesinde kullanılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen bu çok kriterli karar verme yönteminin birçok farklı araştırmacı tarafından farklı uygulama alanlarında kullanıldığı görülmektedir. Sun vd. (2018) hastane hizmetlerinde hasta önceliklendirilmesi; Luo & Liang (2019) karayolu destek planlarının optimizasyonu, Vesković vd. (2018) yönetim modeli değerlendirme, Pamučar & Ćirović (2015) lojistik merkezlerinde nakliye ve taşıma kaynaklarının seçimi, Sharma vd. (2018) tren istasyon optimizasyonunun sağlanması, Ulutaş (2019) personel seçimi, Çınaroğlu (2020) yenilikçi girişimlerin faaliyetlerinin değerlendirilmesi ve Bakır (2019) havayolu işletmelerinde e-wom’a dayalı memnuniyet düzeyinin analizi süreçlerinde MABAC yönteminden yararlanmıştır.

MABAC yöntemindeki temel varsayım, alternatiflerin sınır yaklaşım alanından uzaklığını tanımlamaktır (Alinezhad & Khalil, 2019, s.194). Dolayısı ile problemin çözümünde öncelikle kriter fonksiyonlarının değerleri, her bir karar alternatifi için hesaplanır ve bu fonksiyonların sınır yakınlık alanına olan mesafeleri belirlenir. Daha sonra kriter fonksiyonlarının uzaklıklarının belirlenmesiyle birlikte karar alternatifleri sıralanır ve en iyi alternatif seçilir (Pamuçar & Ćirović, 2015) MABAC yöntemi yedi aşamadan oluşan bir uygulama sürecine sahiptir (Pamuçar & Ćirović, 2015, Gigović vd., 2017; Pamučar, Petrović & Ćirović, 2018; Ayçin & Çakın, 2019):

1. Aşama: Başlangıç Karar Matrisinin (X) Oluşturulması: MABAC yönteminde de ilk olarak m adet karar alternatifi ve n adet kriterden oluşan karar matrisi Eşitlik (1)'de gösterilen şekilde oluşturulur. Eşitlik (1)'de yer alan x_{ij} değerleri, j. değerlendirme kriterine göre i. alternatifin aldığı değerleri göstermektedir.

$$X = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \dots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (1)$$

2. Aşama: Karar Matrisinin Normalizasyonu (N): Karar matrisinde yer alan farklı birimlere sahip kriterlere ait veriler, normalizasyon işlemiyle [0,1] aralığında değer alacak şekilde Eşitlik (2)'de gösterilen şekilde standart bir hale getirilmelidir.

$$N = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \dots \\ A_m \end{matrix} & \begin{bmatrix} n_{11} & n_{12} & \dots & n_{1n} \\ n_{21} & n_{22} & & n_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ n_{m1} & n_{m2} & \dots & n_{mn} \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (2)$$

Normalizasyon işlemi maksimizasyon yönlü kriterler için Eşitlik (3), minimizasyon yönlü kriterler için Eşitlik (4)'ten yararlanılarak gerçekleştirilir.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i^-}{x_i^+ - x_i^-} \quad (3)$$

$$n_{ij} = \frac{x_i^+ - x_{ij}}{x_i^+ - x_i^-} \quad (4)$$

Eşitlik (3) ve (4)'te yer alan x_i^+ değeri, sütunlarda yer alan maksimum değerleri; x_i^- değeri ise sütunlardaki minimum değerleri göstermektedir.

3. Aşama: Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması: Bu aşamada kriter ağırlıkları Eşitlik (5)'ten yararlanılarak uygulama sürecine dahil edilir.

$$v_{ij} = w_i \cdot (n_{ij} + 1) \quad (5)$$

4. Aşama: Sınır Yakınlık Alanı Matrisinin Oluşturulması: Bu aşamada tüm kriterler için *Sınır Yakınlık Alanı* değerleri Eşitlik (6)'den yararlanılarak belirlenir.

$$g_i = \left(\prod_{j=1}^m v_{ij} \right)^{\frac{1}{m}} \quad (6)$$

Eşitlik (6)'de yer alan v_{ij} değerleri bir önceki aşamada hesaplanan ağırlıklandırılmış değerleri, m ise karar alternatifi sayısını göstermektedir. Tüm kriterler için g_i değerlerinin hesaplanmasıyla Eşitlik (7)'de gösterilen *Sınır Yakınlık Alanı Matrisi* (G) elde edilir.

$$G = \begin{bmatrix} C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ g_1 & g_2 & \dots & g_n \end{bmatrix} \quad (7)$$

5. Aşama: Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Olan Uzaklıklarının (Q) Hesaplanması: Bu aşamada karar matrisindeki her bir değerin sınır yakınlık alanından uzaklıkları hesaplanarak Q matrisi Eşitlik (8)'de gösterilen şekilde elde edilir.

$$Q = \begin{bmatrix} q_{11} & q_{12} & \dots & q_{1n} \\ q_{21} & q_{22} & \dots & q_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ q_{m1} & q_{m2} & \dots & q_{mn} \end{bmatrix} \quad (8)$$

Eşitlik (8)'de yer alan q_{ij} değerleri, ağırlıklandırılmış karar matrisi elemanları ile ve sınır yakınlık matrisi elemanları arasındaki fark alınarak Eşitlik (9)'da gösterilen şekilde elde edilir.

$$Q = V - G = \begin{bmatrix} v_{11} - g_1 & v_{12} - g_2 & \dots & v_{1n} - g_n \\ v_{21} - g_1 & v_{22} - g_2 & \dots & v_{2n} - g_n \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ v_{m1} - g_1 & v_{m2} - g_2 & \dots & v_{mn} - g_n \end{bmatrix} \quad (9)$$

6. Aşama: Karar Alternatiflerinin Sınır Yakınlık Alanına Göre Durumlarının Belirlenmesi: Bir önceki aşamadaki q_{ij} değerlerine göre her karar alternatifi için (A_i), sınır yakınlık alanına göre durumlar Eşitlik (10)'dan yararlanılarak belirlenir.

$$A_i \in \begin{cases} G^+ & \text{eğer } q_{ij} > 0 \\ G & \text{eğer } q_{ij} = 0 \\ G^- & \text{eğer } q_{ij} < 0 \end{cases} \quad (10)$$

Eşitlik (10)'da gösterildiği üzere bir karar alternatifi, *Sınır Yakınlık Alanında* (G), *Üst Yakınlık Alanında* (G^+) ya da *Alt Yakınlık Alanında* (G^-) yer alabilir. Bir karar alternatifinin en iyi alternatif olabilmesi için, kriterlere ilişkin değerlerinin çoğunun üst yakınlık alanında (G^+) bulunması gerekmektedir. $q_{ij} > 0$ durumu A_i alternatifinin ideal alternatife yakınlığını göstermekteyken; $q_{ij} < 0$ durumu ise A_i alternatifinin negatif-ideal alternatife yakınlığını göstermektedir.

7. Aşama: Karar Alternatiflerinin Sıralanması: Yöntemin son aşamasında karar alternatiflerin sınır yakınlık alanından uzaklık değerleri (q_i) kullanılır ve Eşitlik (11)'den yararlanılarak her karar alternatifinin kriter fonksiyonları hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n q_{ij}, \quad j = 1, 2, \dots, n, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (11)$$

Bu çalışmada bilimsel etik kurallara uygun hareket edilmiştir. Çalışma, Kırklareli Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'nun 11/05/2021 tarih ve E-35523585.929.10695 sayı numarası ile değerlendirdiği etik kurul izni kapsamında hazırlanmıştır.

5. Uygulama

Bu çalışmada Türkiye'de yer alan 129 kamu ve 74 özel üniversitenin rektörlerinin sosyal medya platformları arasında yer alan "Twitter", "Instagram" ve "Facebook" katılım ve kullanımına yönelik performanslarının MABAC yöntemi ile ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışmada veriler aşağıda Tablo 1'de gösterilen kriterler çerçevesinde değerlendirilerek analize tabi tutulmuştur.

Tablo 1. Sosyal Medya Performansı Değerlendirme Kriterleri

Kriter Kodu	Kriterler
K1	Takipçi Sayısı
K2	Paylaşım Sayısı
K3	Beğeni Sayısı
K4	Ortalama Beğeni Oranı (Beğeni/Paylaşım)

Çalışmanın amacının gerçekleştirilmesi için üniversite rektörlerinin sosyal medya kullanımına ilişkin veriler 01/01/2021 – 31/03/2021 tarih aralığını kapsayacak şekilde elde edilmiştir. Bu nedenle Türkiye'de 31 Mart 2021 tarihi itibarı ile görevde olan üniversite rektörleri çalışma kapsamına alınmıştır. Veriler, her üç sosyal medya platformunda üniversite rektörlerinin sadece kendilerine ait paylaşımları – farklı gönderilerin tekrar iletilmesi (retweet, repost vb.) ile gerçekleştirilen paylaşımlar hariç – dikkate alınarak derlenmiştir. Böyle bir veri seti oluşturmadaki temel amaç, aktif kullanıma ilişkin değerlendirmenin gerçekleştirilmesidir. Verilerin toplanması 01/04/2021 – 09/04/2021 tarihleri arasında gerçekleşmiş olup, ilgili tarihler arasında üniversite rektörlerinin sosyal medya hesaplarındaki muhtemel veri değişimleri çalışmanın zaman yönlü bir kısıtı olarak değerlendirilmektedir. Uygulama sürecinde rektörlerin isimleri üniversitelerin alfabetik sırasına uygun olacak şekilde belirtilmektedir. Tablo 1'de açıklanan kriterler kapsamında üniversite rektörlerinin sosyal medya kullanımına ilişkin oluşturulan karar matrisi Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Çalışma Kapsamında Oluşturulan Karar Matrisi

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>	-	-	-	-	983	2	727	363,5	1518	3	64	31,33
Prof. Dr. İhsan Sabuncuoğlu	4400	109	8449	77,51	478,1	478,1	478,1	478,1	4957	5	1282	256,4
Prof. Dr. Mehmet Karakaş	11800	37	10053	271,7	0	0	0	0	-	-	-	-
Prof. Dr. Abdulhalik Karabulut	3885	19	2050	107,89	560	1	97	97	1484	0	0	0
Prof. Dr. Özlenen Özkan	19800	48	12630	263,12	6010	24	21872	911,33				
Prof. Dr. Yusuf Şahin	4839	20	1664	83,2	3153	6	3779	629,83	1986	6	104	17,33
Prof. Dr. Ekrem Kalan	3478	33	2061	62,45	1650	155	0	0				
Prof. Dr. Fuat Erdal	9661	4	442	110,5	0	0	0	0				
Prof. Dr. Necdet Ünüvar	154900	448	74534	166,37	7685	18	12136	674,22	9386	31	3341	107,77
Prof. Dr. Yusuf Tekin	296500	36	9734	270,38					4886	0	0	0
Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan	-	-	-	-	922	17	1900	105,55	-	-	-	-
Prof. Dr. İbrahim Aydınlı	-	-	-	-	138	0	0	0	-	-	-	-
Prof. Dr. Mehmet Biber	133	0	0	0	-	-	-	-				
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin	2208	163	3414	20,94	-	-	-	-	0	7	584	83,42
Prof. Dr. Ömer Çomaklı	13200	150	24825	165,5	14800	104	76041	731,16	9500	98	11458	116,91
Prof. Dr. Osman Selçuk Aldemir	-	-	-	-	6300	20	6507	325,35	0	20	8154	407,7
Prof. Dr. İlter Kuş	-	-	-	-	-	-	-	-	1335	224	29571	132,01
Prof. Dr. Süleyman Özdemir	2723	5	190	38	-	-	-	-	0	5	423	84,6
Prof. Dr. Orhan Uzun	6433	50	4914	98,28	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. İdris Demir	2080	10	2376	237,6	-	-	-	-				
Prof. Dr. Selçuk Coşkun	3837	29	3420	117,93	-	-	-	-	4194	27	1983	73,44
Prof. Dr. Şükrü Beydemir	829	10	296	29,6	33	0	0	0				
Prof. Dr. Necmettin Elmastaş	1530	7	1762	251,71					0	2	738	369
Prof. Dr. Melih Bulu	67500	12	155100	12925	2510	19	25251	1329	1128	0	0	0
Prof. Dr. Mustafa Alışarlı	3407	46	2430	52,82	540	17	873	51,35	-	-	-	-
Prof. Dr. Adem Korkmaz	18300	89	29375	330,05	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Arif Karademir	2141	54	1400	25,92	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Ahmet Saim Kılavuz	21100	154	16716	108,54	5090	94	27920	297,02	3500	146	9305	63,73
Prof. Dr. Sedat Murat					648	1	106	106	225	0	0	0

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Hasan Ayrancı	8185	40	4726	118,15	-	-	-	-	3265	33	5808	176
Prof. Dr. Mehmet Karakoç	2797	38	11536	303,42	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Meryem Tuncel	-	-	-	-	-	-	-	-	1051	0	0	0
Prof. Dr. E.S. Nükhet Hotar	59636	293	42554	145,23	34300	244	132719	543,93	37993	244	66068	270,77
Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar	10238	31	6941	223,9	7192	15	12554	836,93	1789	0	0	0
Prof. Dr. Necdet Budak	9470	0	0	0	19500	284	916180	3225	855	0	0	0
Prof. Dr. Mustafa Çalış	22756	88	11809	134,19	-	-	-	-	1279	0	0	0
Prof. Dr. Bülent Çakmak	1120	16	1349	84,31	919	14	2817	201,21	457	20	380	19
Prof. Dr. Fahrettin Göktaş	6043	24	4261	177,54	-	-	-	-	429	0	0	0
Prof. Dr. Musa Yıldız	-	-	-	-	753	7	887	126,71	-	-	-	-
Prof. Dr. Arif Özaydın	10723	45	8343	185,4	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu	498800	71	96471	1358,74	862000	21	1014520	48310	3800000	26	190700	7334,61
Prof. Dr. M. Hasan Aslan	2325	23	1122	53,13	296	0	0	0	0	17	900	52,94
Prof. Dr. Yılmaz Can	99	5	46	9,2	-	-	-	-	264	0	0	0
Prof. Dr. Mehmet Cahit Güran	9564	26	8510	327,3	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Mehmet Sabri Çelik	11077	35	7705	220,14	-	-	-	-	359	0	0	0
Prof. Dr. Hasan Kaya	1123	3	261	87	539	0	0	0	-	-	-	-
Prof. Dr. Ali Osman Öztürk	1603	75	3375	45	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Ahmet Kızılay	15856	61	8012	131,34	12129	61	10630	174,26	0	64	13457	210,26
Prof. Dr. Tolga Depci	910	82	3054	37,24	1340	75	12003	157,93				
Prof. Dr. Mahmut Ak					-	-	-	-	506	0	0	0
Prof. Dr. Nuri Aydın	493	0	0	0	4346	12	6803	506,91	-	-	-	-
Prof. Dr. Gülfettin Çelik	-	-	-	-	660	0	0	0	-	-	-	-
Prof. Dr. İsmail Koyuncu	-	-	-	-	1154	36	7683	213,41	752	34	5184	152,47
Prof. Dr. Mustafa Berktaş	977	0	0	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Bedriye Tuñçsiper	1296	56	2338	41,75	-	-	-	-	4009	61	9580	157,04
Prof. Dr. Saffet Köse	16.691	98	12407	126,6	802	0	0	0				
Prof. Dr. Yusuf Baran	6.633	277	4454	16,07	8064	199	57865	290,77	685	201	14584	72,55
Prof. Dr. Hüsnü Kapu	3.492	1	150	150					2402	11	1108	100,72
Prof. Dr. Niyazi Can	3.264	32	1950	60,93	2219	34	4948	145,52	-	-	-	-

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Refik Polat	5562	2	172	86	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Hamdullah Çuvalcı	3586	3	673	224,33	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Namık Ak	43	31	555	17,9	-	-	-	-	0	33	8108	245,69
Prof. Dr. Ahmet Hamdi Topal	5981	28	5043	180,1	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Kurtuluş Karamustafa	0	211	6813	32,28	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Vatan Karakaya	504	0	0	0	-	-	-	-	3500	53	3656	68,98
Prof. Dr. M. Doğan Karacoşkun					-	-	-	-	2800	45	2374	52,75
Prof. Dr. Babür Özçelik	4358	39	979	25,1	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Kazım Uysal	2336	18	611	33,94	-	-	-	-	1049	0	0	0
Prof. Dr. Vural Kavuncu	10095	0	0	0	-	-	-	-	21117	0	0	0
Prof. Dr. Aysun Bay Karabulut	8104	168	5181	30,83	6180	161	29606	183,88	3467	166	6926	41,72
Prof. Dr. Sadettin Hülagü	112489	105	51129	486,94	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. İbrahim Özçoşar	14915	80	23330	291,62	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Erol Özvar	10415	40	5214	130,35	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Ahmet Çamsarı	1153	0	0	0	-	-	-	-	3400	10	1204	120,4
Prof. Dr. Handan İnci Elçi	30590	90	10756	119,51	3931	11	5914	537,63	-	-	-	-
Prof. Dr. Hüseyin Çiçek	9808	37	4551	123	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Ubeyde İpek	229	0	0	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Fethi Ahmet Polat	-	-	-	-	589	0	0	0	0	168	13786	82,05
Prof. Dr. Cem Zorlu	29675	120	14684	122,36	15694	37	26560	717,83	-	-	-	-
Prof. Dr. Semih Aktekin	7469	14	661	47,21	365	0	0	0	0	77	4070	52,85
Prof. Dr. Muhsin Kar	22016	335	48394	144,45	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Yavuz Ünal	6918	15	1633	108,86	2719	13	2597	199,76	-	-	-	-
Prof. Dr. Ali Akdoğan	-	-	-	-	-	-	-	-	0	123	5791	47,08
Prof. Dr. Turgay Uzun	2792	14	7.203	514,5	3496	14	14297	1021,21				
Prof. Dr. Hüseyin Karaman	7454	144	9740	67,63	1264	53	6002	113,24	2.097	160	10855	67,84
Prof. Dr. Cevdet Erdöl	28618	68	12142	178,55	-	-	-	-	10.000	151	22008	145,04
Prof. Dr. Fatih Savaşan	0	60	14.595	243,25	3123	1	251	251	-	-	-	-
Prof. Dr. Mehmet Sarıbiyık	5097	77	4484	58,23	2234	10	3394	339,4	-	-	-	-
Prof. Dr. Mahmut Aydın	1862	6	256	42,66					-	-	-	-

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Metin Aksoy	15639	30	6049	201,63	4250	23	8015	348,47	1.384	26	3214	123,61
Prof. Dr. Nihat Şındak	772	2	144	72	242	0	0	0	-	-	-	-
Prof. Dr. Mehmet Kul	953	14	242	17,28	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Alim Yıldız	13581	34	6063	178,32	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. İlker Hüseyin Çarıkçı	21099	82	11981	146,1	6.181	23	6638	288,6	9.200	53	3624	68,37
Prof. Dr. M. Emin Erkan	-	-	-	-	180	0	0	0	2302	0	0	0
Prof. Dr. Mümin Şahin	3208	63	3119	49,5	108	0	0	0	-	-	-	-
Prof. Dr. Emin Aşıkutlu	1886	38	2023	53,23	-	-	-	-	188	0	0	0
Prof. Dr. Erhan Tabakoğlu	9286	20	787	39,35	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Halil Akkanat	0	51	6688	131,13	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Ekrem Savaş	7260	51	6701	131,39	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Hamdullah Şevli	11435	5	909	181,8	-	-	-	-	2084	0	0	0
Prof. Dr. Suat Cebeci	-	-	-	-	-	-	-	-	0	7	1884	269,14
Prof. Dr. Tamer Yılmaz	0	118	19728	167,18	7.180	75	60660	808,8	-	-	-	-
Prof. Dr. Ahmet Karadağ	5168	27	2761	102,25	1467	21	2493	118,71	2100	0	0	0
Prof. Dr. Mustafa Çufalı	3539	23	1425	61,95	781	1	135	135	-	-	-	-
<i>Vakıf Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Ali Ekrem Özkul	24	0	0	0	28	0	0	0	-	-	-	-
Prof. Dr. Çağrı Erhan	25002	58	21030	362,58	3195	17	2988	175,76	6831	0	0	0
Prof. Dr. Kamile Perçin Akgül	291	3	31	10,33	-	-	-	-	615	3	279	93
Prof. Dr. İsmail Yüksek	0	7	113	16,14	-	-	-	-	1788	9	850	94,44
Prof. Dr. Mehmet Yıldırım Üçtuğ	5189	0	0	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Şirin Karadeniz Oran	11833	25	1877	75,08	4573	5	2400	480	-	-	-	-
Prof. Dr. Ali Haberal					119	0	0	0	-	-	-	-
Prof. Dr. Ali Murat Ferman	12416	21	451	21,47	3765	22	3290	149,54	-	-	-	-
Prof. Dr. Mehmet Durman	32	0	0	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Rümeyza Kazancıoğlu	2151	39	1156	29,64	765	25	2661	106,44	-	-	-	-
Prof. Dr. Adnan Yüksel	0	5	272	54,4	3350	0	0	0	4373	0	0	0
Prof. Dr. Ünal Ay	183	0	0	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Turgut Özkan					170	9	772	85,77	-	-	-	-

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Vakıf Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Mehmet Emin Arat	2032	3	76	25,33	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Zafer Utlu (V)	386	1	13	13	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Türkay Dereli	6373	0	0	0	-	-	-	-	1934	93	5742	61,74
Prof. Dr. Recep Şentürk	8260	15	1739	115,93	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Mustafa Sinanoğlu	757	3	95	31,33	-	-	-	-	0	18	1818	101
Prof. Dr. Ali Argun Karacabey	2206	5	245	49	830	7	1376	196,57	-	-	-	-
Prof. Dr. Yadiğar İzmirli	5129	2	213	106,5	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Osman Çakır					77	0	0	0	-	-	-	-
Prof. Dr. Sudi Apak	59	0	0	0	16	0	0	0	111	0	0	0
Prof. Dr. Özgür Çengel	505	1	14	14	1380	5	1112	222,4	-	-	-	-
Prof. Dr. Nihat Akkuş	163	0	0	0	691	1	1196	1196	-	-	-	-
Prof. Dr. Burhan Aykaç	36	0	0	0	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Mehmet Necmettin Atsü	-	-	-	-	927	0	0	0	-	-	-	-
Prof. Dr. Erhan Güzel	1199	21	580	27,61	-	-	-	-	660	15	669	44,6
Prof. Dr. Ömer Ceran	138	8	389	48,62	175	0	0	0				
Prof. Dr. Hazim Tamer Dodurka	1739	25	1251	50,04	9565	10	1005	100,5	1609	17	1696	276,23
Prof. Dr. Mehmet Bulut	8824	23	3196	138,95	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Seyhan Alkan	26	1	8	8	172	2	51	25,5	1200	0	0	0
Prof. Dr. Yücel Oğurlu	2948	12	912	76	-	-	-	-	2024	13	314	24,15
Prof. Dr. İ. Yaşar Hacısalihoğlu	82478	214	40388	188,72	-	-	-	-				
Prof. Dr. Erdal Karaöz	716	15	66	4,4	2878	31	6927	223,45	1422	13	770	59,23
Prof. Dr. Murat Aşkar	-	-	-	-	1340	2	434	217	-	-	-	-
Prof. Dr. M. Sondan Dorukanoğlu Feyiz	7319	21	684	32,57	4190	9	1898	210,88	-	-	-	-
Prof. Dr. Fuat Bayram	183	1	3	3	50	0	0	0	-	-	-	-
Prof. Dr. Umran S. İnan	8874	39	1096	28,1	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Cumhur Çökmüş	245	7	53	7,57	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Bayram Sade	8272	66	3604	54,6	803	12	2128	177,33	-	-	-	-
Prof. Dr. Bülent Gümüsel	0	43	1266	29,44	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Şahin Karasar	6316	68	5191	76,33	6950	57	41461	727,38	-	-	-	-
Prof. Dr. Muhammed Şahin	20532	58	4478	77,2	-	-	-	-	-	-	-	-

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Vakıf Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Şenay Yalçın	11313	3	58	19,33	220	0	0	0	-	-	-	-
Prof. Dr. Oral Erdoğan	2586	1	4	4	-	-	-	-	61	0	0	0
Prof. Dr. Güner Dağlı	0	2	23	11,5	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. H Belgin Ayvaşık	42	0	0	0	26	0	0	0	110	0	0	0
Prof. Dr. Yusuf Sarıncay	1787	21	1938	92,28	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Ömer Arıöz	37	0	0	0	310	4	399	99,75	-	-	-	-
Prof. Dr. Hasan Erbay (V)	0	11	154	14	-	-	-	-	-	-	-	-
Prof. Dr. Tevfik Tezcaner	-	-	-	-	192	0	0	0	-	-	-	-
Prof. Dr. Mehmet Zelka (V)	225	0	0	0	578	0	0	0	-	-	-	-
Prof. Dr. Canan Aykut Bingöl	2318	1	7	7	1159	0	0	0	337	0	0	0

MABAC yöntemine ilişkin çözüm aşamalarında belirtildiği üzere, karar matrisinin belirlenmesinin ardından karar matrisinde yer alan farklı birimlere sahip kriterlere ait veriler normalizasyon işlemiyle [0,1] aralığında değer alacak şekilde standart bir hale getirilmelidir. Tüm kriterlerin maksimizasyon yönlü ele alınması ile Eşitlik (3)'ten yararlanılarak veriler normalize edilmiştir. Normalize edilmiş karar matrisi Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. MABAC Yöntemi Normalize Karar Matrisi

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. İhsan Sabuncuoğlu	-	-	-	-	0,0011	0,0070	0,0007	0,0075	0,0004	0,0123	0,0003	0,0043
Prof. Dr. Mehmet Turgut	0,0088	0,2433	0,0545	0,0060	0,0020	0,3486	0,0434	0,0099	0,0013	0,0205	0,0067	0,0350
Prof. Dr. Mehmet Karakaş	0,0237	0,0826	0,0648	0,0210								
Prof. Dr. Abdulhalik Karabulut	0,0078	0,0424	0,0132	0,0083	0,0006	0,0035	0,0001	0,0020	0,0004	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Özlenen Özkan	0,0397	0,1071	0,0814	0,0204	0,0069	0,0845	0,0216	0,0189				
Prof. Dr. Yusuf Şahin	0,0097	0,0446	0,0107	0,0064	0,0036	0,0211	0,0037	0,0130	0,0005	0,0246	0,0005	0,0024
Prof. Dr. Ekrem Kalan	0,0070	0,0737	0,0133	0,0048	0,0019	0,5458	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Fuat Erdal	0,0194	0,0089	0,0028	0,0085								
Prof. Dr. Necdet Ünüvar	0,3105	1,0000	0,4806	0,0129	0,0089	0,0634	0,0120	0,0140	0,0025	0,1270	0,0175	0,0147
Prof. Dr. Yusuf Tekin	0,5944	0,0804	0,0628	0,0209					0,0013	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan	-	-	-	-	0,0010	0,0599	0,0019	0,0022				

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. İbrahim Aydınlı	-	-	-	-	0,0001	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Mehmet Biber	0,0003	0,0000	0,0000	0,0000								
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin	0,0044	0,3638	0,0220	0,0016					0,0000	0,0287	0,0031	0,0114
Prof. Dr. Ömer Çomaklı	0,0265	0,3348	0,1601	0,0128	0,0171	0,3662	0,0750	0,0151	0,0025	0,4016	0,0601	0,0159
Prof. Dr. Osman Selçuk Aldemir	-	-	-	-	0,0073	0,0704	0,0064	0,0067	0,0000	0,0820	0,0428	0,0556
Prof. Dr. İlter Kuş	-	-	-	-					0,0004	0,9180	0,1551	0,0180
Prof. Dr. Süleyman Özdemir	0,0055	0,0112	0,0012	0,0029					0,0000	0,0205	0,0022	0,0115
Prof. Dr. Orhan Uzun	0,0129	0,1116	0,0317	0,0076								
Prof. Dr. İdris Demir	0,0042	0,0223	0,0153	0,0184								
Prof. Dr. Selçuk Coşkun	0,0077	0,0647	0,0221	0,0091					0,0011	0,1107	0,0104	0,0100
Prof. Dr. Şükrü Beydemir	0,0017	0,0223	0,0019	0,0023	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Necmettin Elmastaş	0,0031	0,0156	0,0114	0,0195					0,0000	0,0082	0,0039	0,0503
Prof. Dr. Melih Bulu	0,1353	0,0268	1,0000	1,0000	0,0029	0,0669	0,0249	0,0275	0,0003	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Mustafa Alisharlı	0,0068	0,1027	0,0157	0,0041	0,0006	0,0599	0,0009	0,0011				
Prof. Dr. Adem Korkmaz	0,0367	0,1987	0,1894	0,0255								
Prof. Dr. Arif Karademir	0,0043	0,1205	0,0090	0,0020								
Prof. Dr. Ahmet Saim Kılavuz	0,0423	0,3438	0,1078	0,0084	0,0059	0,3310	0,0275	0,0061	0,0009	0,5984	0,0488	0,0087
Prof. Dr. Sedat Murat	-	-	-	-	0,0007	0,0035	0,0001	0,0022	0,0001	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Hasan Ayrancı	0,0164	0,0893	0,0305	0,0091					0,0009	0,1352	0,0305	0,0240
Prof. Dr. Mehmet Karakoç	0,0056	0,0848	0,0744	0,0235								
Prof. Dr. Meryem Tuncel	-	-	-	-					0,0003	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. E.S. Nükhet Hotar	0,1196	0,6540	0,2744	0,0112	0,0398	0,8592	0,1308	0,0113	0,0100	1,0000	0,3464	0,0369
Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar	0,0205	0,0692	0,0448	0,0173	0,0083	0,0528	0,0124	0,0173	0,0005	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Necdet Budak	0,0190	0,0000	0,0000	0,0000	0,0226	1,0000	0,9031	0,0668	0,0002	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Mustafa Çalış	0,0456	0,1964	0,0761	0,0104					0,0003	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Bülent Çakmak	0,0022	0,0357	0,0087	0,0065	0,0010	0,0493	0,0028	0,0042	0,0001	0,0820	0,0020	0,0026
Prof. Dr. Fahrettin Göktaş	0,0121	0,0536	0,0275	0,0137					0,0001	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Musa Yıldız					0,0008	0,0246	0,0009	0,0026				
Prof. Dr. Arif Özyayın	0,0215	0,1004	0,0538	0,0143								
Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu	1,0000	0,1585	0,6220	0,1051	1,0000	0,0739	1,0000	1,0000	1,0000	0,1066	1,0000	1,0000

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. M. Hasan Aslan	0,0047	0,0513	0,0072	0,0041	0,0003	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0697	0,0047	0,0072
Prof. Dr. Yılmaz Can	0,0002	0,0112	0,0003	0,0007					0,0001	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Mehmet Cahit Güran	0,0192	0,0580	0,0549	0,0253								
Prof. Dr. Mehmet Sabri Çelik	0,0222	0,0781	0,0497	0,0170					0,0001	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Hasan Kaya	0,0023	0,0067	0,0017	0,0067								
Prof. Dr. Ali Osman Öztürk	0,0032	0,1674	0,0218	0,0035								
Prof. Dr. Ahmet Kızılay	0,0318	0,1362	0,0517	0,0102	0,0140	0,2148	0,0105	0,0036	0,0000	0,2623	0,0706	0,0287
Prof. Dr. Tolga Depci	0,0018	0,1830	0,0197	0,0029	0,0015	0,2641	0,0118	0,0033				
Prof. Dr. Mahmut Ak	-	-	-	-					0,0001	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Nuri Aydın	0,0010	0,0000	0,0000	0,0000	0,0050	0,0423	0,0067	0,0105				
Prof. Dr. Gülfettin Çelik	-	-	-	-	0,0007	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. İsmail Koyuncu	-	-	-	-	0,0013	0,1268	0,0076	0,0044	0,0002	0,1393	0,0272	0,0208
Prof. Dr. Mustafa Berktaş	0,0020	0,0000	0,0000	0,0000								
Prof. Dr. Bedriye Tunçsiper	0,0026	0,1250	0,0151	0,0032					0,0011	0,2500	0,0502	0,0214
Prof. Dr. Saffet Köse	0,0335	0,2188	0,0800	0,0098	0,0009	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Yusuf Baran	0,0133	0,6183	0,0287	0,0012	0,0093	0,7007	0,0570	0,0060	0,0002	0,8238	0,0765	0,0099
Prof. Dr. Hüsnü Kapu	0,0070	0,0022	0,0010	0,0116					0,0006	0,0451	0,0058	0,0137
Prof. Dr. Niyazi Can	0,0065	0,0714	0,0126	0,0047	0,0025	0,1197	0,0049	0,0030				
Prof. Dr. Refik Polat	0,0112	0,0045	0,0011	0,0067								
Prof. Dr. Hamdullah Çuvalcı	0,0072	0,0067	0,0043	0,0174								
Prof. Dr. Namık Ak	0,0001	0,0692	0,0036	0,0014					0,0000	0,1352	0,0425	0,0335
Prof. Dr. Ahmet Hamdi Topal	0,0120	0,0625	0,0325	0,0139								
Prof. Dr. Kurtuluş Karamustafa	0,0000	0,4710	0,0439	0,0025								
Prof. Dr. Vatan Karakaya	0,0010	0,0000	0,0000	0,0000					0,0009	0,2172	0,0192	0,0094
Prof. Dr. M. Doğan Karacoşkun	0,0087	0,0871	0,0063	0,0019					0,0007	0,1844	0,0124	0,0072
Prof. Dr. Babür Özçelik	0,0047	0,0402	0,0039	0,0026								
Prof. Dr. Kazım Uysal	0,0202	0,0000	0,0000	0,0000					0,0003	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Vural Kavuncu	0,0162	0,3750	0,0334	0,0024					0,0056	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Aysun Bay Karabulut	0,2255	0,2344	0,3297	0,0377	0,0071	0,5669	0,0292	0,0038	0,0009	0,6803	0,0363	0,0057
Prof. Dr. Sadettin Hülagü	0,0299	0,1786	0,1504	0,0226								

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. İbrahim Özçoşar	0,0209	0,0893	0,0336	0,0101								
Prof. Dr. Erol Özvar	0,0023	0,0000	0,0000	0,0000								
Prof. Dr. Ahmet Çamsarı	0,0613	0,2009	0,0693	0,0092					0,0009	0,0410	0,0063	0,0164
Prof. Dr. Handan İnci Elçi	0,0197	0,0826	0,0293	0,0095	0,0045	0,0387	0,0058	0,0111				
Prof. Dr. Hüseyin Çiçek	0,0005	0,0000	0,0000	0,0000								
Prof. Dr. Ubeyde İpek	0,0001	0,0692	0,0036	0,0014								
Prof. Dr. Fethi Ahmet Polat	0,0595	0,2679	0,0947	0,0095	0,0006	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,6885	0,0723	0,0112
Prof. Dr. Cem Zorlu	0,0150	0,0313	0,0043	0,0037	0,0182	0,1303	0,0262	0,0149				
Prof. Dr. Semih Aktekin	0,0441	0,7478	0,3120	0,0112	0,0004	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,3156	0,0213	0,0072
Prof. Dr. Muhsin Kar	0,0441	0,7478	0,3120	0,0112								
Prof. Dr. Yavuz Ünal	0,0139	0,0335	0,0105	0,0084								
Prof. Dr. Ali Akdoğan	-	-	-	-					0,0000	0,5041	0,0304	0,0064
Prof. Dr. Turgay Uzun	0,0056	0,0313	0,0464	0,0398	0,0040	0,0493	0,0141	0,0211				
Prof. Dr. Hüseyin Karaman	0,0149	0,3214	0,0628	0,0052	0,0014	0,1866	0,0059	0,0023	0,0006	0,6557	0,0569	0,0092
Prof. Dr. Cevdet Erdöl	0,0574	0,1518	0,0783	0,0138					0,0026	0,6189	0,1154	0,0198
Prof. Dr. Fatih Savaşan	0,0000	0,1339	0,0941	0,0188	0,0036	0,0035	0,0002	0,0052				
Prof. Dr. Mehmet Sarıbiyık	0,0102	0,1719	0,0289	0,0045	0,0026	0,0352	0,0033	0,0070				
Prof. Dr. Mahmut Aydın	0,0037	0,0134	0,0017	0,0033								
Prof. Dr. Metin Aksoy	0,0314	0,0670	0,0390	0,0156	0,0049	0,0810	0,0079	0,0072	0,0004	0,1066	0,0169	0,0169
Prof. Dr. Nihat Şındak	0,0015	0,0045	0,0009	0,0056	0,0002	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Mehmet Kul	0,0019	0,0313	0,0016	0,0013								
Prof. Dr. Alim Yıldız	0,0272	0,0759	0,0391	0,0138								
Prof. Dr. İlker Hüseyin Çarıklı	0,0423	0,1830	0,0772	0,0113	0,0071	0,0810	0,0065	0,0060	0,0024	0,2172	0,0190	0,0093
Prof. Dr. M. Emin Erkan	0,0064	0,1406	0,0201	0,0038	0,0002	0,0000	0,0000	0,0000	0,0006	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Mümin Şahin	0,0038	0,0848	0,0130	0,0041	0,0001	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Emin Aşıkutlu	0,0186	0,0446	0,0051	0,0030					0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Erhan Tabakoğlu	0,0000	0,1138	0,0431	0,0101								
Prof. Dr. Halil Akkanat	0,0146	0,1138	0,0432	0,0102								
Prof. Dr. Ekrem Savaş	0,0229	0,0112	0,0059	0,0141								
Prof. Dr. Hamdullah Şevli	0,0019	0,0313	0,0016	0,0013					0,0005	0,0000	0,0000	0,0000

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Suat Cebeci									0,0000	0,0287	0,0099	0,0367
Prof. Dr. Tamer Yılmaz	0,0000	0,2634	0,1272	0,0129	0,0083	0,2641	0,0598	0,0167				
Prof. Dr. Ahmet Karadağ	0,0104	0,0603	0,0178	0,0079	0,0017	0,0739	0,0025	0,0025	0,0006	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Mustafa Çufalı	0,0071	0,0513	0,0092	0,0048	0,0009	0,0035	0,0001	0,0028				
<i>Vakıf Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Ali Ekrem Özkul	0,0003	0,0000	0,0000	0,0000	0,0013	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Çağrı Erhan	0,3031	0,2710	0,5207	1,0000	0,3329	0,2982	0,0721	0,1470	1,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Kamile Perçin Akgül	0,0035	0,0140	0,0008	0,0285					0,0900	0,0323	0,0486	0,3367
Prof. Dr. İsmail Yüksek	0,0000	0,0327	0,0028	0,0445					0,2617	0,0968	0,1480	0,3419
Prof. Dr. Mehmet Yıldırım Üçtuğ	0,0629	0,0000	0,0000	0,0000								
Prof. Dr. Şirin Karadeniz Oran	0,1435	0,1168	0,0465	0,2071	0,4772	0,0877	0,0579	0,4013				
Prof. Dr. Ali Haberal					0,0108	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Ali Murat Ferman	0,2876	0,2745	0,2528	0,2648	0,3926	0,3860	0,0794	0,1250				
Prof. Dr. Mehmet Durman	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500								
Prof. Dr. Rümeyza Kazancıoğlu	0,2565	0,2956	0,2572	0,2704	0,0784	0,4386	0,0642	0,0890				
Prof. Dr. Adnan Yüksel	0,2500	0,2558	0,2517	0,2875	0,3491	0,0000	0,0000	0,0000	0,6402	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Ünal Ay	0,2506	0,2500	0,2500	0,2500								
Prof. Dr. Turgut Özkan					0,0161	0,1579	0,0186	0,0717				
Prof. Dr. Mehmet Emin Arat	0,2562	0,2535	0,2505	0,2675								
Prof. Dr. Zafer Utlu	0,2512	0,2512	0,2501	0,2590								
Prof. Dr. Türkay Dereli	0,2693	0,2500	0,2500	0,2500					0,2831	1,0000	1,0000	0,2235
Prof. Dr. Recep Şentürk	0,2750	0,2675	0,2608	0,3299								
Prof. Dr. Mustafa Sinanoğlu	0,2523	0,2535	0,2506	0,2716					0,0000	0,1935	0,3166	0,3656
Prof. Dr. Ali Argun Karacabey	0,2567	0,2558	0,2515	0,2838	0,0852	0,1228	0,0332	0,1644				
Prof. Dr. Yedigâr İzmirli	0,2655	0,2523	0,2513	0,3234								
Prof. Dr. Osman Çakır					0,0064	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Sudi Apak	0,2502	0,2500	0,2500	0,2500	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0162	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Özgür Çengel	0,2515	0,2512	0,2501	0,2597	0,1428	0,0877	0,0268	0,1860				
Prof. Dr. Nihat Akkuş	0,2505	0,2500	0,2500	0,2500	0,0707	0,0175	0,0288	1,0000				
Prof. Dr. Burhan Aykaç	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500								

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Vakıf Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Mehmet Necmettin Atsü	0,2536	0,2745	0,2536	0,2690	0,0954	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Erhan Güzel	0,2504	0,2593	0,2524	0,2835					0,0966	0,1613	0,1165	0,1615
Prof. Dr. Ömer Ceran	0,2553	0,2792	0,2577	0,2845	0,0167	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Hazim Tamer Dodurka	0,2767	0,2769	0,2698	0,3458	1,0000	0,1754	0,0242	0,0840	0,2355	0,1828	0,2954	1,0000
Prof. Dr. Mehmet Bulut	0,2501	0,2512	0,2500	0,2555								
Prof. Dr. Seyhan Alkan	0,2589	0,2640	0,2556	0,3024	0,0163	0,0351	0,0012	0,0213	0,1757	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Yücel Oğurlu	0,5000	0,5000	0,5000	0,3801					0,2963	0,1398	0,0547	0,0874
Prof. Dr. İ. Yaşar Hacısalihoglu	0,2522	0,2675	0,2504	0,2530								
Prof. Dr. Erdal Karöz	0,2722	0,2745	0,2542	0,2725	0,2997	0,5439	0,1671	0,1868	0,2082	0,1398	0,1341	0,2144
Prof. Dr. Murat Aşkar	0,2506	0,2512	0,2500	0,2521	0,1387	0,0351	0,0105	0,1814				
Prof. Dr. M. Sondan Dorukanoğlu Feyiz	0,2769	0,2956	0,2568	0,2694	0,4371	0,1579	0,0458	0,1763				
Prof. Dr. Fuat Bayram	0,2507	0,2582	0,2503	0,2552	0,0036	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Umran S. İnan	0,2751	0,3271	0,2723	0,2876								
Prof. Dr. Cumhuri Çökmiş	0,2500	0,3002	0,2578	0,2703								
Prof. Dr. Bayram Sade	0,2691	0,3294	0,2821	0,3026	0,0824	0,2105	0,0513	0,1483				
Prof. Dr. Bülent Gümüsel	0,3122	0,3178	0,2777	0,3032								
Prof. Dr. Şahin Karasar	0,2843	0,2535	0,2504	0,2633	0,7261	1,0000	1,0000	0,6082				
Prof. Dr. Muhammed Şahin	0,2578	0,2512	0,2500	0,2528								
Prof. Dr. Şenay Yalçın	0,2500	0,2523	0,2501	0,2579	0,0214	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Oral Erdoğan	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500					0,0089	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Güner Dağlı	0,2554	0,2745	0,2620	0,3136								
Prof. Dr. H Belgin Ayvaşık	0,2515	0,2512	0,2501	0,2597					0,0161	0,0000	0,0000	0,0000
Prof. Dr. Yusuf Sarıнай	0,2505	0,2500	0,2500	0,2500								
Prof. Dr. Ömer Arıöz	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500	0,0308	0,0702	0,0096	0,0834				
Prof. Dr. Hasan Erbay (V)	0,2500	0,2629	0,2510	0,2597								
Prof. Dr. Tefik Tezcaner					0,0184	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Mehmet Zelka (V)	0,2507	0,2500	0,2500	0,2500	0,0589	0,0000	0,0000	0,0000				
Prof. Dr. Canan Aykut Bingöl	0,2570	0,2512	0,2500	0,2548	0,1197	0,0000	0,0000	0,0000	0,0493	0,0000	0,0000	0,0000

Normalize edilen karar matrisi Eşitlik (5)'ten yararlanılarak ve her bir kriterin ağırlık değeri eşit (0,25) olarak belirlenmek suretiyle ağırlıklandırılmaya tabii tutulmuştur. Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi Tablo 4'te gösterilen şekilde elde edilir.

Tablo 4. MABAC Yöntemi Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. İhsan Sabuncuoğlu					0,2503	0,2518	0,2502	0,2519	“	0,2531	0,2501	0,2511
Prof. Dr. Mehmet Turgut	0,2522	0,3108	0,2636	0,2515	0,2505	0,3371	0,2608	0,2525	0,2503	0,2551	0,2517	0,2587
Prof. Dr. Mehmet Karakaş	0,2559	0,2706	0,2662	0,2553								
Prof. Dr. Abdulhalik Karabulut	0,2519	0,2606	0,2533	0,2521	0,2502	0,2509	0,2500	0,2505	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Özlenen Özkan	0,2599	0,2768	0,2704	0,2551	0,2517	0,2711	0,2554	0,2547				
Prof. Dr. Yusuf Şahin	0,2524	0,2612	0,2527	0,2516	0,2509	0,2553	0,2509	0,2533	0,2501	0,2561	0,2501	0,2506
Prof. Dr. Ekrem Kalan	0,2517	0,2684	0,2533	0,2512	0,2505	0,3864	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Fuat Erdal	0,2548	0,2522	0,2507	0,2521								
Prof. Dr. Necdet Ünüvar	0,3276	0,5000	0,3701	0,2532	0,2522	0,2658	0,2530	0,2535	0,2506	0,2818	0,2544	0,2537
Prof. Dr. Yusuf Tekin	0,3986	0,2701	0,2657	0,2552					0,2503	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan					0,2503	0,2650	0,2505	0,2505				
Prof. Dr. İbrahim Aydınlı					0,2500	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Mehmet Biber	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500								
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin	0,2511	0,3410	0,2555	0,2504					0,2500	0,2572	0,2508	0,2528
Prof. Dr. Ömer Çomaklı	0,2566	0,3337	0,2900	0,2532	0,2543	0,3415	0,2687	0,2538	0,2506	0,3504	0,2650	0,2540
Prof. Dr. Osman Selçuk Aldemir					0,2518	0,2676	0,2516	0,2517	0,2500	0,2705	0,2607	0,2639
Prof. Dr. İlder Kuş									0,2501	0,4795	0,2888	0,2545
Prof. Dr. Süleyman Özdemir	0,2514	0,2528	0,2503	0,2507					0,2500	0,2551	0,2506	0,2529
Prof. Dr. Orhan Uzun	0,2532	0,2779	0,2579	0,2519								
Prof. Dr. İdris Demir	0,2510	0,2556	0,2538	0,2546								
Prof. Dr. Selçuk Coşkun	0,2519	0,2662	0,2555	0,2523					0,2503	0,2777	0,2526	0,2525
Prof. Dr. Şükrü Beydemir	0,2504	0,2556	0,2505	0,2506	0,2500	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Necmettin Elmastaş	0,2508	0,2539	0,2528	0,2549					0,2500	0,2520	0,2510	0,2626
Prof. Dr. Melih Bulu	0,2838	0,2567	0,5000	0,5000	0,2507	0,2667	0,2562	0,2569	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Mustafa Alişarlı	0,2517	0,2757	0,2539	0,2510	0,2501	0,2650	0,2502	0,2503				

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Adem Korkmaz	0,2592	0,2997	0,2973	0,2564								
Prof. Dr. Arif Karademir	0,2511	0,2801	0,2523	0,2505								
Prof. Dr. Ahmet Saim Kılavuz	0,2606	0,3359	0,2769	0,2521	0,2515	0,3327	0,2569	0,2515	0,2502	0,3996	0,2622	0,2522
Prof. Dr. Sedat Murat	0,2532	0,2779	0,2579	0,2519	0,2502	0,2509	0,2500	0,2505	0,2500	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Hasan Ayrancı	0,2541	0,2723	0,2576	0,2523					0,2502	0,2838	0,2576	0,2560
Prof. Dr. Mehmet Karakoç	0,2514	0,2712	0,2686	0,2559								
Prof. Dr. Meryem Tuncel									0,2501	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. E.S. Nükhet Hotar	0,2799	0,4135	0,3186	0,2528	0,2599	0,4648	0,2827	0,2528	0,2525	0,5000	0,3366	0,2592
Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar	0,2551	0,2673	0,2612	0,2543	0,2521	0,2632	0,2531	0,2543	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Necdet Budak	0,2547	0,2500	0,2500	0,2500	0,2556	0,5000	0,4758	0,2667	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Mustafa Çalış	0,2614	0,2991	0,2690	0,2526					0,2501	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Bülent Çakmak	0,2506	0,2589	0,2522	0,2516	0,2503	0,2623	0,2507	0,2510	0,2500	0,2705	0,2505	0,2506
Prof. Dr. Fahrettin Göktaş	0,2530	0,2634	0,2569	0,2534					0,2500	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Musa Yıldız					0,2502	0,2562	0,2502	0,2507				
Prof. Dr. Arif Özaydın	0,2554	0,2751	0,2634	0,2536								
Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu	0,5000	0,2896	0,4055	0,2763	0,5000	0,2685	0,5000	0,5000	0,5000	0,2766	0,5000	0,5000
Prof. Dr. M. Hasan Aslan	0,2512	0,2628	0,2518	0,2510	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500	0,2500	0,2674	0,2512	0,2518
Prof. Dr. Yılmaz Can	0,2500	0,2528	0,2501	0,2502					0,2500	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Mehmet Cahit Güran	0,2548	0,2645	0,2637	0,2563								
Prof. Dr. Mehmet Sabri Çelik	0,2556	0,2695	0,2624	0,2543					0,2500	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Hasan Kaya	0,2506	0,2517	0,2504	0,2517	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Ali Osman Öztürk	0,2508	0,2919	0,2554	0,2509								
Prof. Dr. Ahmet Kızılay	0,2579	0,2840	0,2629	0,2525	0,2535	0,3037	0,2526	0,2509	0,2500	0,3156	0,2676	0,2572
Prof. Dr. Tolga Depci	0,2505	0,2958	0,2549	0,2507	0,2504	0,3160	0,2530	0,2508				
Prof. Dr. Mahmut Ak									0,2500	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Nuri Aydın	0,2502	0,2500	0,2500	0,2500	0,2513	0,2606	0,2517	0,2526				
Prof. Dr. Gülfeşin Çelik					0,2502	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. İsmail Koyuncu					0,2503	0,2817	0,2519	0,2511	0,2500	0,2848	0,2568	0,2552
Prof. Dr. Mustafa Berktaş	0,0020	0,0000	0,0000	0,0000								
Prof. Dr. Bedriye Tunçşiper	0,0026	0,1250	0,0151	0,0032					0,2503	0,3125	0,2626	0,2554

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Saffet Köse	0,0335	0,2188	0,0800	0,0098	0,2502	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Yusuf Baran	0,0133	0,6183	0,0287	0,0012	0,2523	0,4252	0,2643	0,2515	0,2500	0,4559	0,2691	0,2525
Prof. Dr. Hüsnü Kapu	0,0070	0,0022	0,0010	0,0116					0,2502	0,2613	0,2515	0,2534
Prof. Dr. Niyazi Can	0,0065	0,0714	0,0126	0,0047	0,2506	0,2799	0,2512	0,2508				
Prof. Dr. Refik Polat	0,0112	0,0045	0,0011	0,0067								
Prof. Dr. Hamdullah Çuvalcı	0,0072	0,0067	0,0043	0,0174								
Prof. Dr. Namık Ak	0,0001	0,0692	0,0036	0,0014					0,2500	0,2838	0,2606	0,2584
Prof. Dr. Ahmet Hamdi Topal	0,0120	0,0625	0,0325	0,0139								
Prof. Dr. Kurtuluş Karamustafa	0,0000	0,4710	0,0439	0,0025								
Prof. Dr. Vatan Karakaya	0,0010	0,0000	0,0000	0,0000					0,2502	0,3043	0,2548	0,2524
Prof. Dr. M. Doğan Karacoşkun	0,0087	0,0871	0,0063	0,0019					0,2502	0,2961	0,2531	0,2518
Prof. Dr. Babür Özçelik	0,0047	0,0402	0,0039	0,0026								
Prof. Dr. Kazım Uysal	0,0202	0,0000	0,0000	0,0000					0,2501	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Vural Kavuncu	0,0162	0,3750	0,0334	0,0024					0,2514	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Aysun Bay Karabulut	0,2255	0,2344	0,3297	0,0377					0,2502	0,4201	0,2591	0,2514
Prof. Dr. Sadettin Hülagü	0,0299	0,1786	0,1504	0,0226	0,2518	0,3917	0,2573	0,2510				
Prof. Dr. İbrahim Özcoşar	0,0209	0,0893	0,0336	0,0101								
Prof. Dr. Erol Özvar	0,0023	0,0000	0,0000	0,0000								
Prof. Dr. Ahmet Çamsarı	0,0613	0,2009	0,0693	0,0092					0,2502	0,2602	0,2516	0,2541
Prof. Dr. Handan İnci Elçi	0,0197	0,0826	0,0293	0,0095	0,2511	0,2597	0,2515	0,2528				
Prof. Dr. Hüseyin Çiçek	0,0005	0,0000	0,0000	0,0000								
Prof. Dr. Ubeyde İpek	0,0001	0,0692	0,0036	0,0014								
Prof. Dr. Fethi Ahmet Polat	0,0595	0,2679	0,0947	0,0095	0,2502	0,2500	0,2500	0,2500	0,2500	0,4221	0,2681	0,2528
Prof. Dr. Cem Zorlu	0,0150	0,0313	0,0043	0,0037	0,2545	0,2826	0,2565	0,2537				
Prof. Dr. Semih Aktekin	0,0441	0,7478	0,3120	0,0112	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500	0,2500	0,3289	0,2553	0,2518
Prof. Dr. Muhsin Kar	0,0139	0,0335	0,0105	0,0084								
Prof. Dr. Yavuz Ünal	0,0595	0,2679	0,0947	0,0095	0,2508	0,2614	0,2506	0,2510				
Prof. Dr. Ali Akdoğan									0,2500	0,3760	0,2576	0,2516
Prof. Dr. Turgay Uzun	0,0056	0,0313	0,0464	0,0398	0,2510	0,2623	0,2535	0,2553	0,2501	0,4139	0,2642	0,2523
Prof. Dr. Hüseyin Karaman	0,0149	0,3214	0,0628	0,0052	0,2504	0,2967	0,2515	0,2506	0,2507	0,4047	0,2789	0,2549

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Cevdet Erdöl	0,0574	0,1518	0,0783	0,0138								
Prof. Dr. Fatih Savaşan	0,0000	0,1339	0,0941	0,0188	0,2509	0,2509	0,2501	0,2513				
Prof. Dr. Mehmet Sarıbıyık	0,0102	0,1719	0,0289	0,0045	0,2506	0,2588	0,2508	0,2518				
Prof. Dr. Mahmut Aydın	0,0037	0,0134	0,0017	0,0033								
Prof. Dr. Metin Aksoy	0,0314	0,0670	0,0390	0,0156	0,2512	0,2702	0,2520	0,2518	0,2501	0,2766	0,2542	0,2542
Prof. Dr. Nihat Şındak	0,0015	0,0045	0,0009	0,0056	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Mehmet Kul	0,0019	0,0313	0,0016	0,0013								
Prof. Dr. Alim Yıldız	0,0272	0,0759	0,0391	0,0138								
Prof. Dr. İlker Hüseyin Çarıkçı	0,0423	0,1830	0,0772	0,0113	0,2518	0,2702	0,2516	0,2515	0,2506	0,3043	0,2548	0,2523
Prof. Dr. M. Emin Erkan	0,0064	0,1406	0,0201	0,0038	0,2500	0,2500	0,2500	0,2500	0,2502	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Mümin Şahin	0,0038	0,0848	0,0130	0,0041	0,2500	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Emin Aşıkutlu	0,0186	0,0446	0,0051	0,0030					0,2500	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Erhan Tabakoğlu	0,0000	0,1138	0,0431	0,0101								
Prof. Dr. Halil Akkanat	0,0146	0,1138	0,0432	0,0102								
Prof. Dr. Ekrem Savaş	0,0229	0,0112	0,0059	0,0141								
Prof. Dr. Hamdullah Şevli	0,0000	0,2634	0,1272	0,0129					0,2501	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Suat Cebeci	0,0104	0,0603	0,0178	0,0079					0,2500	0,2572	0,2525	0,2592
Prof. Dr. Tamer Yılmaz	0,0071	0,0513	0,0092	0,0048	0,2521	0,3160	0,2649	0,2542				
Prof. Dr. Ahmet Karadağ	0,0056	0,0313	0,0464	0,0398	0,2504	0,2685	0,2506	0,2506	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Mustafa Çufalı	0,0149	0,3214	0,0628	0,0052	0,2504	0,2685	0,2506	0,2506				
<i>Vakıf Üniversiteleri</i>	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
Prof. Dr. Ali Ekrem Özkul	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500	0,2503	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Çağrı Erhan	0,3258	0,3178	0,3802	0,5000	0,3332	0,3246	0,2680	0,2867	0,5000	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Kamile Perçin Akgül	0,2509	0,2535	0,2502	0,2571					0,2725	0,2581	0,2621	0,3342
Prof. Dr. İsmail Yüksek	0,2500	0,2582	0,2507	0,2611					0,3154	0,2742	0,2870	0,3355
Prof. Dr. Mehmet Yıldırım Üçtuğ	0,2657	0,2500	0,2500	0,2500								
Prof. Dr. Şirin Karadeniz Oran	0,2859	0,2792	0,2616	0,3018	0,3693	0,2719	0,2645	0,3503				
Prof. Dr. Ali Haberal					0,2527	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Ali Murat Ferman	0,2876	0,2745	0,2528	0,2648	0,3482	0,3465	0,2698	0,2813				
Prof. Dr. Mehmet Durman	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500								

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Vakıf Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Mehmet Durman	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500								
Prof. Dr. Rümeyza Kazancıoğlu	0,2565	0,2956	0,2572	0,2704	0,2696	0,3596	0,2660	0,2722				
Prof. Dr. Adnan Yüksel	0,2500	0,2558	0,2517	0,2875	0,3373	0,2500	0,2500	0,2500	0,4100	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Ünal Ay	0,2506	0,2500	0,2500	0,2500								
Prof. Dr. Turgut Özkan					0,2540	0,2895	0,2547	0,2679				
Prof. Dr. Mehmet Emin Arat	0,2562	0,2535	0,2505	0,2675								
Prof. Dr. Zafer Utlu	0,2512	0,2512	0,2501	0,2590								
Prof. Dr. Türkay Dereli	0,2693	0,2500	0,2500	0,2500					0,3208	0,5000	0,5000	0,3059
Prof. Dr. Recep Şentürk	0,2750	0,2675	0,2608	0,3299								
Prof. Dr. Mustafa Sinanoğlu	0,2523	0,2535	0,2506	0,2716					0,2500	0,2984	0,3292	0,3414
Prof. Dr. Ali Argun Karacabey	0,2567	0,2558	0,2515	0,2838	0,2713	0,2807	0,2583	0,2911				
Prof. Dr. Yadigar İzmirli	0,2655	0,2523	0,2513	0,3234								
Prof. Dr. Osman Çakır					0,2516	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Sudi Apak	0,2502	0,2500	0,2500	0,2500	0,2500	0,2500	0,2500	0,2500	0,2541	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Özgür Çengel	0,2515	0,2512	0,2501	0,2597	0,2857	0,2719	0,2567	0,2965				
Prof. Dr. Nihat Akkuş	0,2505	0,2500	0,2500	0,2500	0,2677	0,2544	0,2572	0,5000				
Prof. Dr. Burhan Aykaç	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500								
Prof. Dr. Mehmet Necmettin Atsü					0,2739	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Erhan Güzel	0,2536	0,2745	0,2536	0,2690					0,2742	0,2903	0,2791	0,2904
Prof. Dr. Ömer Ceran	0,2504	0,2593	0,2524	0,2835	0,2542	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Hazim Tamer Dodurka	0,2553	0,2792	0,2577	0,2845	0,5000	0,2939	0,2561	0,2710	0,3089	0,2957	0,3238	0,5000
Prof. Dr. Mehmet Bulut	0,2767	0,2769	0,2698	0,3458								
Prof. Dr. Seyhan Alkan	0,2501	0,2512	0,2500	0,2555	0,2541	0,2588	0,2503	0,2553	0,2939	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Yücel Oğurlu	0,2589	0,2640	0,2556	0,3024					0,3241	0,2849	0,2637	0,2719
Prof. Dr. İ. Yaşar Hacısalihioğlu	0,5000	0,5000	0,5000	0,3801								
Prof. Dr. Erdal Karöz	0,2522	0,2675	0,2504	0,2530	0,3249	0,3860	0,2918	0,2967	0,3020	0,2849	0,2835	0,3036
Prof. Dr. Murat Aşkar					0,2847	0,2588	0,2526	0,2954				
Prof. Dr. M. Sondan Dorukanoğlu Feyiz	0,2722	0,2745	0,2542	0,2725	0,3593	0,2895	0,2614	0,2941				
Prof. Dr. Fuat Bayram	0,2506	0,2512	0,2500	0,2521	0,2509	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Umran S. İnan	0,2769	0,2956	0,2568	0,2694								

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Vakıf Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Cumhuri Çökmiş	0,2507	0,2582	0,2503	0,2552								
Prof. Dr. Bayram Sade	0,2751	0,3271	0,2723	0,2876	0,2706	0,3026	0,2628	0,2871				
Prof. Dr. Bülent Gümüsel	0,2500	0,3002	0,2578	0,2703								
Prof. Dr. Şahin Karasar	0,2691	0,3294	0,2821	0,3026	0,4315	0,5000	0,5000	0,4020				
Prof. Dr. Muhammed Şahin	0,3122	0,3178	0,2777	0,3032								
Prof. Dr. Şenay Yalçın	0,2843	0,2535	0,2504	0,2633	0,2553	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Oral Erdoğan	0,2578	0,2512	0,2500	0,2528					0,2522	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Güner Dağlı	0,2500	0,2523	0,2501	0,2579								
Prof. Dr. H Belgin Ayvaşık	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500	0,2503	0,2500	0,2500	0,2500	0,2540	0,2500	0,2500	0,2500
Prof. Dr. Yusuf Sarınoy	0,2554	0,2745	0,2620	0,3136								
Prof. Dr. Ömer Arıöz	0,2501	0,2500	0,2500	0,2500	0,2577	0,2675	0,2524	0,2709				
Prof. Dr. Hasan Erbay (V)	0,2500	0,2629	0,2510	0,2597								
Prof. Dr. Tefik Tezcaner					0,2546	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Mehmet Zelka (V)	0,2507	0,2500	0,2500	0,2500	0,2647	0,2500	0,2500	0,2500				
Prof. Dr. Canan Aykut Bingöl	0,2570	0,2512	0,2500	0,2548	0,2799	0,2500	0,2500	0,2500	0,2623	0,2500	0,2500	0,2500

MABAC yönteminin bir sonraki adımında sınır yakınlık alanı değerleri Eşitlik (6)'dan yararlanılarak hesaplanmaktadır. Hesaplanan bu değerler ile oluşturulan sınır yakınlık alanı matrisi Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Sınır Yakınlık Alanı Matrisi

KRİTERLER	K1	K2	K3	K4
Gi	0,3005	0,2776	0,2800	0,2898

Tablo 5'teki her kriter için hesaplanan sınır yakınlık alanına, üniversite rektörlerinin sosyal medya kullanım değerlerinin uzaklıkları Eşitlik (9)'dan yararlanılarak hesaplanır. Sınır yakınlık alanına olan uzaklıklar matrisi Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Sınır Yakınlık Alanına Uzaklıklar

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. İhsan Sabuncuoğlu					-0,0044	-0,0294	-0,0097	-0,0034	-0,0034	-0,0363	-0,0097	-0,0050
Prof. Dr. Mehmet Turgut	-0,0065	0,0307	-0,0011	-0,0030	-0,0042	0,0560	0,0009	-0,0028	-0,0032	-0,0342	-0,0081	0,0026
Prof. Dr. Mehmet Karakaş	-0,0028	-0,0094	0,0015	0,0007								
Prof. Dr. Abdulhalik Karabulut	-0,0068	-0,0195	-0,0114	-0,0024	-0,0045	-0,0303	-0,0099	-0,0048	-0,0034	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Özlenen Özkan	0,0012	-0,0033	0,0056	0,0006	-0,0030	-0,0101	-0,0045	-0,0006				
Prof. Dr. Yusuf Şahin	-0,0063	-0,0189	-0,0120	-0,0029	-0,0038	-0,0259	-0,0090	-0,0021	-0,0034	-0,0332	-0,0096	-0,0055
Prof. Dr. Ekrem Kalan	-0,0070	-0,0117	-0,0114	-0,0033	-0,0042	0,1053	-0,0099	-0,0053				
Prof. Dr. Fuat Erdal	-0,0039	-0,0279	-0,0140	-0,0024								
Prof. Dr. Necdet Ünüvar	0,0689	0,2199	0,1054	-0,0013	-0,0025	-0,0153	-0,0069	-0,0018	-0,0029	-0,0076	-0,0054	-0,0024
Prof. Dr. Yusuf Tekin	0,1399	-0,0100	0,0010	0,0007					-0,0032	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan					-0,0044	-0,0162	-0,0095	-0,0048				
Prof. Dr. İbrahim Aydınlı					-0,0047	-0,0312	-0,0099	-0,0053				
Prof. Dr. Mehmet Biber	-0,0087	-0,0301	-0,0147	-0,0045								
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin	-0,0076	0,0609	-0,0092	-0,0041					-0,0035	-0,0322	-0,0090	-0,0033
Prof. Dr. Ömer Çomaklı	-0,0021	0,0536	0,0253	-0,0013	-0,0004	0,0604	0,0088	-0,0015	-0,0029	0,0611	0,0052	-0,0021
Prof. Dr. Osman Selçuk Aldemir					-0,0029	-0,0136	-0,0083	-0,0036	-0,0035	-0,0188	0,0009	0,0078
Prof. Dr. İlter Kuş									-0,0034	0,1902	0,0290	-0,0016
Prof. Dr. Süleyman Özdemir	-0,0074	-0,0273	-0,0144	-0,0038					-0,0035	-0,0342	-0,0092	-0,0032
Prof. Dr. Orhan Uzun	-0,0055	-0,0022	-0,0068	-0,0026								
Prof. Dr. İdris Demir	-0,0077	-0,0245	-0,0109	0,0001								
Prof. Dr. Selçuk Coşkun	-0,0068	-0,0139	-0,0092	-0,0022					-0,0032	-0,0117	-0,0072	-0,0036
Prof. Dr. Şükrü Beydemir	-0,0083	-0,0245	-0,0142	-0,0039	-0,0047	-0,0312	-0,0099	-0,0053				
Prof. Dr. Necmettin Elmastaş	-0,0080	-0,0262	-0,0119	0,0004					-0,0035	-0,0373	-0,0088	0,0065
Prof. Dr. Melih Bulu	0,0251	-0,0234	0,2353	0,2455	-0,0040	-0,0145	-0,0037	0,0016	-0,0034	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Mustafa Alışarlı	-0,0070	-0,0044	-0,0108	-0,0035	-0,0045	-0,0162	-0,0097	-0,0051				
Prof. Dr. Adem Korkmaz	0,0005	0,0196	0,0326	0,0019								
Prof. Dr. Arif Karademir	-0,0076	0,0000	-0,0125	-0,0040								
Prof. Dr. Ahmet Saim Kılavuz	0,0019	0,0558	0,0122	-0,0024	-0,0032	0,0516	-0,0030	-0,0038	-0,0033	0,1103	0,0024	-0,0039
Prof. Dr. Sedat Murat					-0,0045	-0,0303	-0,0099	-0,0048	-0,0035	-0,0393	-0,0098	-0,0061

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Hasan Ayrancı	-0,0046	-0,0078	-0,0071	-0,0022					-0,0033	-0,0055	-0,0022	-0,0001
Prof. Dr. Mehmet Karakoç	-0,0073	-0,0089	0,0039	0,0014								
Prof. Dr. Meryem Tuncel									-0,0034	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. E.S. Nükhet Hotar	0,0212	0,1334	0,0539	-0,0017	0,0052	0,1836	0,0228	-0,0025	-0,0010	0,2107	0,0768	0,0031
Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar	-0,0036	-0,0128	-0,0035	-0,0002	-0,0026	-0,0180	-0,0068	-0,0010	-0,0034	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Necdet Budak	-0,0040	-0,0301	-0,0147	-0,0045	0,0010	0,2188	0,2158	0,0114	-0,0034	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Mustafa Çalış	0,0027	0,0190	0,0043	-0,0019					-0,0034	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Bülent Çakmak	-0,0082	-0,0212	-0,0125	-0,0029	-0,0044	-0,0189	-0,0092	-0,0043	-0,0035	-0,0188	-0,0093	-0,0054
Prof. Dr. Fahrettin Göktaş	-0,0057	-0,0167	-0,0078	-0,0011					-0,0035	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Musa Yıldız					-0,0045	-0,0250	-0,0097	-0,0047				
Prof. Dr. Arif Özyayın	-0,0033	-0,0050	-0,0013	-0,0009								
Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu	0,2413	0,0095	0,1408	0,0218	0,2453	-0,0127	0,2401	0,2447	0,2465	-0,0127	0,2402	0,2439
Prof. Dr. M. Hasan Aslan	-0,0076	-0,0173	-0,0129	-0,0035	-0,0046	-0,0312	-0,0099	-0,0053	-0,0035	-0,0219	-0,0086	-0,0043
Prof. Dr. Yılmaz Can	-0,0087	-0,0273	-0,0146	-0,0043					-0,0035	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Mehmet Cahit Güran	-0,0039	-0,0156	-0,0010	0,0018								
Prof. Dr. Mehmet Sabri Çelik	-0,0032	-0,0106	-0,0023	-0,0003					-0,0035	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Hasan Kaya	-0,0082	-0,0284	-0,0143	-0,0028	-0,0045	-0,0312	-0,0099	-0,0053				
Prof. Dr. Ali Osman Öztürk	-0,0079	0,0118	-0,0093	-0,0036								
Prof. Dr. Ahmet Kızılay	-0,0008	0,0039	-0,0018	-0,0020	-0,0012	0,0225	-0,0073	-0,0044	-0,0035	0,0262	0,0079	0,0011
Prof. Dr. Tolga Depci	-0,0083	0,0157	-0,0098	-0,0038	-0,0043	0,0348	-0,0070	-0,0045				
Prof. Dr. Mahmut Ak									-0,0035	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Nuri Aydın	-0,0085	-0,0301	-0,0147	-0,0045	-0,0034	-0,0206	-0,0083	-0,0027				
Prof. Dr. Gülfettin Çelik	-0,0082	-0,0301	-0,0147	-0,0045	-0,0045	-0,0312	-0,0099	-0,0053				
Prof. Dr. İsmail Koyuncu	-0,0081	0,0012	-0,0109	-0,0037	-0,0044	0,0005	-0,0080	-0,0042	-0,0034	-0,0045	-0,0030	-0,0009
Prof. Dr. Mustafa Berktaş	-0,0004	0,0246	0,0053	-0,0021								
Prof. Dr. Bedriye Tunçsiper	-0,0054	0,1245	-0,0075	-0,0042					-0,0032	0,0232	0,0028	-0,0007
Prof. Dr. Saffet Köse	-0,0070	-0,0295	-0,0145	-0,0016	-0,0045	-0,0312	-0,0099	-0,0053				
Prof. Dr. Yusuf Baran	-0,0071	-0,0122	-0,0116	-0,0033	-0,0024	0,1440	0,0043	-0,0038	-0,0035	0,1666	0,0093	-0,0036
Prof. Dr. Hüsni Kapu	-0,0059	-0,0290	-0,0144	-0,0028	-0,0041	-0,0013	-0,0087	-0,0046	-0,0033	-0,0281	-0,0083	-0,0027
Prof. Dr. Niyazi Can	-0,0069	-0,0284	-0,0136	-0,0002								

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Refik Polat	-0,0087	-0,0128	-0,0138	-0,0042								
Prof. Dr. Hamdullah Çuvalcı	-0,0057	-0,0145	-0,0066	-0,0010								
Prof. Dr. Namık Ak	-0,0087	0,0877	-0,0037	-0,0039					-0,0035	-0,0055	0,0009	0,0023
Prof. Dr. Ahmet Hamdi Topal	-0,0085	-0,0301	-0,0147	-0,0045								
Prof. Dr. Kurtuluş Karamustafa	-0,0065	-0,0083	-0,0131	-0,0040								
Prof. Dr. Vatan Karakaya	-0,0075	-0,0200	-0,0137	-0,0039					-0,0033	0,0150	-0,0050	-0,0037
Prof. Dr. M. Doğan Karacoşkun	-0,0037	-0,0301	-0,0147	-0,0045					-0,0033	0,0068	-0,0067	-0,0043
Prof. Dr. Babür Özçelik	-0,0047	0,0637	-0,0064	-0,0039								
Prof. Dr. Kazım Uysal	0,0477	0,0285	0,0677	0,0049					-0,0034	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Vural Kavuncu	-0,0012	0,0145	0,0229	0,0011					-0,0021	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Aysun Bay Karabulut	-0,0082	-0,0301	-0,0147	-0,0045	-0,0029	0,1105	-0,0026	-0,0044	-0,0033	0,1308	-0,0007	-0,0047
Prof. Dr. Sadettin Hülagü	-0,0081	0,0012	-0,0109	-0,0037								
Prof. Dr. İbrahim Özcoşar	-0,0004	0,0246	0,0053	-0,0021								
Prof. Dr. Erol Özvar	-0,0035	-0,0078	-0,0063	-0,0020								
Prof. Dr. Ahmet Çamsarı	-0,0081	-0,0301	-0,0147	-0,0045					-0,0033	-0,0291	-0,0082	-0,0020
Prof. Dr. Handan İnci Elçi	0,0066	0,0201	0,0026	-0,0022	-0,0036	-0,0215	-0,0085	-0,0025				
Prof. Dr. Hüseyin Çiçek	-0,0038	-0,0094	-0,0074	-0,0021								
Prof. Dr. Ubeyde İpek	-0,0086	-0,0301	-0,0147	-0,0045								
Prof. Dr. Fethi Ahmet Polat					-0,0045	-0,0312	-0,0099	-0,0053	-0,0035	0,1328	0,0083	-0,0033
Prof. Dr. Cem Zorlu	0,0062	0,0369	0,0090	-0,0021	-0,0001	0,0014	-0,0034	-0,0016				
Prof. Dr. Semih Aktekin	-0,0050	-0,0223	-0,0137	-0,0036	-0,0046	-0,0312	-0,0099	-0,0053	-0,0035	0,0396	-0,0044	-0,0043
Prof. Dr. Muhsin Kar	0,0023	0,1568	0,0633	-0,0017								
Prof. Dr. Yavuz Ünal	-0,0053	-0,0217	-0,0121	-0,0024	-0,0039	-0,0197	-0,0093	-0,0043				
Prof. Dr. Ali Akdoğan									-0,0035	0,0867	-0,0022	-0,0045
Prof. Dr. Turgay Uzun	-0,0073	-0,0223	-0,0031	0,0054	-0,0037	-0,0189	-0,0064	0,0000				
Prof. Dr. Hüseyin Karaman	-0,0050	0,0503	0,0010	-0,0032	-0,0043	0,0155	-0,0084	-0,0047	-0,0034	0,1246	0,0045	-0,0038
Prof. Dr. Cevdet Erdöl	0,0056	0,0079	0,0049	-0,0011					-0,0028	0,1154	0,0191	-0,0012
Prof. Dr. Fatih Savaşan	-0,0087	0,0034	0,0088	0,0002	-0,0038	-0,0303	-0,0099	-0,0040				
Prof. Dr. Mehmet Sarıbiyık	-0,0062	0,0129	-0,0075	-0,0034	-0,0041	-0,0224	-0,0091	-0,0036				
Prof. Dr. Mahmut Aydın	-0,0078	-0,0267	-0,0143	-0,0037								

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Kamu Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Metin Aksoy	-0,0009	-0,0134	-0,0050	-0,0006	-0,0035	-0,0109	-0,0080	-0,0035	-0,0034	-0,0127	-0,0056	-0,0019
Prof. Dr. Nihat Şındak	-0,0083	-0,0290	-0,0145	-0,0031	-0,0046	-0,0312	-0,0099	-0,0053				
Prof. Dr. Mehmet Kul	-0,0082	-0,0223	-0,0143	-0,0042								
Prof. Dr. Alim Yıldız	-0,0019	-0,0111	-0,0049	-0,0011								
Prof. Dr. İlker Hüseyin Çarıkçı	0,0019	0,0157	0,0046	-0,0017	-0,0029	-0,0109	-0,0083	-0,0038	-0,0029	0,0150	-0,0050	-0,0038
Prof. Dr. M. Emin Erkan					-0,0046	-0,0312	-0,0099	-0,0053	-0,0033	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Mümin Şahin	-0,0071	0,0051	-0,0097	-0,0036	-0,0047	-0,0312	-0,0099	-0,0053				
Prof. Dr. Emin Aşıkutlu	-0,0078	-0,0089	-0,0115	-0,0035					-0,0035	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Erhan Tabakoğlu	-0,0041	-0,0189	-0,0134	-0,0038								
Prof. Dr. Halil Akkanat	-0,0087	-0,0016	-0,0039	-0,0020								
Prof. Dr. Ekrem Savaş	-0,0051	-0,0016	-0,0039	-0,0020								
Prof. Dr. Hamdullah Şevli	-0,0030	-0,0273	-0,0133	-0,0010					-0,0034	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Suat Cebeci									-0,0035	-0,0322	-0,0073	0,0031
Prof. Dr. Tamer Yılmaz	-0,0087	0,0358	0,0171	-0,0013	-0,0026	0,0348	0,0050	-0,0011				
Prof. Dr. Ahmet Karadağ	-0,0061	-0,0150	-0,0103	-0,0025	-0,0043	-0,0127	-0,0093	-0,0047	-0,0034	-0,0393	-0,0098	-0,0061
Prof. Dr. Mustafa Çufalı	-0,0069	-0,0173	-0,0124	-0,0033	-0,0045	-0,0303	-0,0099	-0,0046				
<i>Vakıf Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Ali Ekrem Özkul	-0,0142	-0,0189	-0,0101	-0,0256	-0,0381	-0,0288	-0,0120	-0,0278				
Prof. Dr. Çağrı Erhan	0,0615	0,0489	0,1201	0,2244	0,0448	0,0458	0,0060	0,0089	0,1995	-0,0276	-0,0300	-0,0398
Prof. Dr. Kamile Perçin Akgül	-0,0134	-0,0154	-0,0099	-0,0185					-0,0280	-0,0196	-0,0179	0,0443
Prof. Dr. İsmail Yüksek	-0,0143	-0,0107	-0,0094	-0,0145					0,0149	-0,0035	0,0070	0,0456
Prof. Dr. Mehmet Yıldırım Üçtuğ	0,0015	-0,0189	-0,0101	-0,0256								
Prof. Dr. Şirin Karadeniz Oran	0,0216	0,0103	0,0015	0,0262	0,0809	-0,0069	0,0025	0,0725				
Prof. Dr. Ali Haberal					-0,0357	-0,0288	-0,0120	-0,0278				
Prof. Dr. Ali Murat Ferman	0,0234	0,0056	-0,0073	-0,0108	0,0598	0,0677	0,0079	0,0035				
Prof. Dr. Mehmet Durman	-0,0142	-0,0189	-0,0101	-0,0256	-0,0188	0,0808	0,0041	-0,0056				
Prof. Dr. Rümeyza Kazancıoğlu	-0,0077	0,0267	-0,0029	-0,0052	0,0489	-0,0288	-0,0120	-0,0278				
Prof. Dr. Adnan Yüksel	-0,0143	-0,0130	-0,0084	0,0119	0,0809	-0,0069	0,0025	0,0725	0,1096	-0,0276	-0,0300	-0,0398
Prof. Dr. Ünal Ay	-0,0137	-0,0189	-0,0101	-0,0256								
Prof. Dr. Turgut Özkan					-0,0344	0,0107	-0,0073	-0,0099				

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Vakıf Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Mehmet Emin Arat	-0,0081	-0,0154	-0,0096	-0,0081								
Prof. Dr. Zafer Utlu (V)	-0,0131	-0,0177	-0,0100	-0,0166								
Prof. Dr. Türkay Dereli	0,0051	-0,0189	-0,0101	-0,0256					0,0203	0,2224	0,2200	0,0160
Prof. Dr. Recep Şentürk	0,0108	-0,0014	0,0007	0,0543								
Prof. Dr. Mustafa Sinanoğlu	-0,0120	-0,0154	-0,0095	-0,0040					-0,0505	0,0207	0,0491	0,0516
Prof. Dr. Ali Argun Karacabey	-0,0076	-0,0130	-0,0086	0,0082	-0,0171	0,0019	-0,0037	0,0133				
Prof. Dr. Yadigar İzmirli	0,0013	-0,0165	-0,0088	0,0478	-0,0368	-0,0288	-0,0120	-0,0278				
Prof. Dr. Osman Çakır	-0,0141	-0,0189	-0,0101	-0,0256	-0,0384	-0,0288	-0,0120	-0,0278				
Prof. Dr. Sudi Apak	-0,0127	-0,0177	-0,0100	-0,0159	-0,0027	-0,0069	-0,0053	0,0187	-0,0464	-0,0276	-0,0300	-0,0398
Prof. Dr. Özgür Çengel	-0,0138	-0,0189	-0,0101	-0,0256	-0,0207	-0,0244	-0,0048	0,2222				
Prof. Dr. Nihat Akkuş	-0,0142	-0,0189	-0,0101	-0,0256	-0,0368	-0,0288	-0,0120	-0,0278				
Prof. Dr. Burhan Aykaç	-0,0141	-0,0189	-0,0101	-0,0256								
Prof. Dr. Mehmet Necmettin Atsü	-0,0106	0,0056	-0,0065	-0,0066	-0,0145	-0,0288	-0,0120	-0,0278				
Prof. Dr. Erhan Güzel	-0,0138	-0,0095	-0,0077	0,0079					-0,0263	0,0127	-0,0009	0,0005
Prof. Dr. Ömer Ceran	-0,0090	0,0103	-0,0024	0,0089	-0,0342	-0,0288	-0,0120	-0,0278				
Prof. Dr. Hazim Tamer Dodurka	0,0125	0,0080	0,0097	0,0702	0,2116	0,0151	-0,0059	-0,0068	0,0084	0,0181	0,0438	0,2102
Prof. Dr. Mehmet Bulut	-0,0142	-0,0177	-0,0100	-0,0201								
Prof. Dr. Seyhan Alkan	-0,0053	-0,0049	-0,0045	0,0268	-0,0343	-0,0200	-0,0117	-0,0225	-0,0066	-0,0276	-0,0300	-0,0398
Prof. Dr. Yücel Oğurlu	0,2357	0,2311	0,2399	0,1045					0,0236	0,0073	-0,0164	-0,0180
Prof. Dr. İ. Yaşar Hacısalihoğlu	-0,0121	-0,0014	-0,0097	-0,0226								
Prof. Dr. Erdal Karaöz	-0,0106	0,0056	-0,0065	-0,0066	0,0365	0,1072	0,0298	0,0189	0,0016	0,0073	0,0035	0,0138
Prof. Dr. Murat Aşkar	0,0079	0,0056	-0,0059	-0,0031	-0,0037	-0,0200	-0,0094	0,0176				
Prof. Dr. M. Sondan Dorukanoğlu Feyiz	-0,0137	-0,0177	-0,0101	-0,0235	0,0709	0,0107	-0,0005	0,0163				
Prof. Dr. Fuat Bayram	0,0126	0,0267	-0,0033	-0,0062	-0,0375	-0,0288	-0,0120	-0,0278				
Prof. Dr. Umran S. İnan	-0,0135	-0,0107	-0,0098	-0,0204								
Prof. Dr. Cumhur Çökmüş	0,0108	0,0582	0,0122	0,0121								
Prof. Dr. Bayram Sade	-0,0143	0,0313	-0,0023	-0,0053	-0,0178	0,0238	0,0008	0,0093				
Prof. Dr. Bülent Gümüsel	0,0049	0,0606	0,0220	0,0270								
Prof. Dr. Şahin Karasar	0,0480	0,0489	0,0176	0,0276	0,1431	0,2212	0,2380	0,1242				

REKTÖRLER	Twitter				Instagram				Facebook			
	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4	K1	K2	K3	K4
<i>Vakıf Üniversiteleri</i>												
Prof. Dr. Muhammed Şahin	0,0200	-0,0154	-0,0097	-0,0123								
Prof. Dr. Şenay Yalçın	-0,0064	-0,0177	-0,0101	-0,0228	-0,0331	-0,0288	-0,0120	-0,0278				
Prof. Dr. Oral Erdoğan	-0,0143	-0,0165	-0,0100	-0,0177					-0,0483	-0,0276	-0,0300	-0,0398
Prof. Dr. Güner Dağlı	-0,0141	-0,0189	-0,0101	-0,0256								
Prof. Dr. H Belgin Ayvaşık	-0,0088	0,0056	0,0019	0,0380	-0,0381	-0,0288	-0,0120	-0,0278	-0,0465	-0,0276	-0,0300	-0,0398
Prof. Dr. Yusuf Sarıнай	-0,0142	-0,0189	-0,0101	-0,0256								
Prof. Dr. Ömer Arıöz	0,0079	0,0056	-0,0059	-0,0031	-0,0307	-0,0113	-0,0096	-0,0070				
Prof. Dr. Hasan Erbay (V)	-0,0143	-0,0060	-0,0091	-0,0159								
Prof. Dr. Tevfik Tezcaner					-0,0338	-0,0288	-0,0120	-0,0278				
Prof. Dr. Mehmet Zelka (V)	-0,0136	-0,0189	-0,0101	-0,0256	-0,0237	-0,0288	-0,0120	-0,0278				
Prof. Dr. Çanan Aykut Bingöl	-0,0072	-0,0177	-0,0101	-0,0208	-0,0085	-0,0288	-0,0120	-0,0278	-0,0382	-0,0276	-0,0300	-0,0398

MABAC yönteminin son aşamasında, Tablo 6'daki sınır yakınlık alanına uzaklıklar kullanılarak, üniversite rektörlerinin kriter fonksiyonları Eşitlik (11)'den yararlanılarak hesaplanır. Hesaplanan bu değerler ve araştırmanın amacını tanımlayan üniversite rektörlerinin sosyal medya kullanım performanslarına yönelik bir sıralama aşağıda Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. S_i Değerleri ve Üniversite Rektörlerinin Sosyal Medya Kullanım Performanslarına Göre Sıralaması

ÜNİVERSİTE REKTÖRLERİ	TWITTER		INSTAGRAM		FACEBOOK	
	S_i	Sıralama	S_i	Sıralama	S_i	Sıralama
Prof. Dr. İhsan Sabuncuoğlu			-0,0470	35	-0,0544	35
Prof. Dr. Mehmet Turgut	0,0201	23	0,0498	8	-0,0428	30
Prof. Dr. Mehmet Karakaş	-0,0100	31	-0,0496	39		
Prof. Dr. Abdulhalik Karabulut	-0,0401	60	-0,0182	16	-0,0586	42
Prof. Dr. Özlenen Özkan	0,0041	25	-0,0408	33		
Prof. Dr. Yusuf Şahin	-0,0402	61	0,0858	6	-0,0517	34
Prof. Dr. Ekrem Kalan	-0,0334	55	-0,0496	39		
Prof. Dr. Fuat Erdal	-0,0481	71				
Prof. Dr. Necdet Ünüvar	0,3930	3	-0,0266	21	-0,0183	22
Prof. Dr. Yusuf Tekin	0,1316	7			-0,0584	37
Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan			-0,0349	26		
Prof. Dr. İbrahim Aydınlı			-0,0511	48		
Prof. Dr. Mehmet Biber	-0,0580	89				
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin	0,0399	17			-0,0479	32
Prof. Dr. Ömer Çomaklı	0,0755	9	0,0672	7	0,0613	11
Prof. Dr. Osman Selçuk Aldemir			-0,0284	22	-0,0136	21
Prof. Dr. İlter Kuş					0,2142	3
Prof. Dr. Süleyman Özdemir	-0,0528	78			-0,0501	33
Prof. Dr. Orhan Uzun	-0,0171	38				
Prof. Dr. İdris Demir	-0,0430	65				
Prof. Dr. Selçuk Coşkun	-0,0321	54			-0,0257	24
Prof. Dr. Şükrü Beydemir	-0,0510	74	-0,0511	50		
Prof. Dr. Necmettin Elmastaş	-0,0457	70			-0,0431	31
Prof. Dr. Melih Bulu	0,4825	1	-0,0206	18	-0,0586	44
Prof. Dr. Mustafa Alışarlı	-0,0257	48	-0,0355	28		
Prof. Dr. Adem Korkmaz	0,0545	12				
Prof. Dr. Arif Karademir	-0,0241	47				
Prof. Dr. Ahmet Saim Kılavuz	0,0675	11	0,0415	9	0,1055	9
Prof. Dr. Sedat Murat			-0,0495	38	-0,0587	52
Prof. Dr. Hasan Ayrancı	-0,0217	45			-0,0111	19
Prof. Dr. Mehmet Karakoç	-0,0110	33				
Prof. Dr. Meryem Tuncel					-0,0586	45
Prof. Dr. E.S. Nükhet Hotar	0,2068	5	0,2091	3	0,2896	2
Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar	-0,0201	43	-0,0284	23	-0,0586	41
Prof. Dr. Necdet Budak	-0,0533	80	0,4470	2	-0,0586	47
Prof. Dr. Mustafa Çalış	0,0241	21			-0,0586	43
Prof. Dr. Bülent Çakmak	-0,0447	68	-0,0368	30	-0,0370	25
Prof. Dr. Fahrettin Gökteş	-0,0313	51			-0,0587	49
Prof. Dr. Musa Yıldız			-0,0439	34		
Prof. Dr. Arif Özeydin	-0,0105	32				

ÜNİVERSİTE REKTÖRLERİ	TWITTER		INSTAGRAM		FACEBOOK	
	S_i	Sıralama	S_i	Sıralama	S_i	Sıralama
Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu	0,4134	2	0,7174	1	0,7179	1
Prof. Dr. M. Hasan Aslan	-0,0412	63	-0,0511	45	-0,0383	26
Prof. Dr. Yılmaz Can	-0,0549	83			-0,0587	51
Prof. Dr. Mehmet Cahit Güran	-0,0187	39				
Prof. Dr. Mehmet Sabri Çelik	-0,0163	37			-0,0587	50
Prof. Dr. Hasan Kaya	-0,0537	81	-0,0510	43		
Prof. Dr. Ali Osman Öztürk	-0,0091	30				
Prof. Dr. Ahmet Kızılay	-0,0006	27	0,0096	12	0,0317	12
Prof. Dr. Tolga Depci	-0,0062	29	0,0190	11		
Prof. Dr. Mahmut Ak					-0,0587	48
Prof. Dr. Nuri Aydın	-0,0578	87	-0,0350	27		
Prof. Dr. Gülfettin Çelik			-0,0509	41		
Prof. Dr. İsmail Koyuncu			-0,0161	15	-0,0118	20
Prof. Dr. Mustafa Berktaş	-0,0576	85				
Prof. Dr. Bedriye Tunçsiper	-0,0216	44			0,0220	14
Prof. Dr. Saffet Köse	0,0275	19	-0,0509	40		
Prof. Dr. Yusuf Baran	0,1073	8	0,1421	4	0,1689	4
Prof. Dr. Hüsnü Kapu	-0,0526	77			-0,0424	28
Prof. Dr. Niyazi Can	-0,0342	57	-0,0186	17		
Prof. Dr. Refik Polat	-0,0522	75				
Prof. Dr. Hamdullah Çuvalcı	-0,0491	73				
Prof. Dr. Namık Ak	-0,0395	58			-0,0059	17
Prof. Dr. Ahmet Hamdi Topal	-0,0278	50				
Prof. Dr. Kurtuluş Karamustafa	0,0713	10				
Prof. Dr. Vatan Karakaya	-0,0578	86			0,0030	16
Prof. Dr. M. Doğan Karacoşkun					-0,0075	18
Prof. Dr. Babür Özçelik	-0,0320	53				
Prof. Dr. Kazım Uysal	-0,0452	69			-0,0586	46
Prof. Dr. Vural Kavuncu	-0,0530	79			-0,0573	36
Prof. Dr. Aysun Bay Karabulut	0,0487	14	0,1006	5	0,1221	7
Prof. Dr. Sadettin Hülügü	0,1488	6				
Prof. Dr. İbrahim Özçoşar	0,0373	18				
Prof. Dr. Erol Özvar	-0,0196	41				
Prof. Dr. Ahmet Çamsarı	-0,0575	84			-0,0426	29
Prof. Dr. Handan İnci Elçi	0,0272	20	-0,0361	29		
Prof. Dr. Hüseyin Çiçek	-0,0228	46				
Prof. Dr. Ubeyde İpek	-0,0579	88				
Prof. Dr. Fethi Ahmet Polat			-0,0510	42	0,1343	5
Prof. Dr. Cem Zorlu	0,0498	13	-0,0038	14		
Prof. Dr. Semih Aktekin	-0,0445	66	-0,0510	44	0,0273	13
Prof. Dr. Muhsin Kar	0,2207	4				
Prof. Dr. Yavuz Ünal	-0,0415	64	-0,0372	31		
Prof. Dr. Ali Akdoğan					0,0765	10

ÜNİVERSİTE REKTÖRLERİ	TWITTER		INSTAGRAM		FACEBOOK	
	S_i	Sıralama	S_i	Sıralama	S_i	Sıralama
Prof. Dr. Turgay Uzun	-0,0273	49	-0,0290	24		
Prof. Dr. Hüseyin Karaman	0,0431	15	-0,0021	13	0,1219	8
Prof. Dr. Cevdet Erdöl	0,0173	24			0,1305	6
Prof. Dr. Fatih Savaşan	0,0037	26	-0,0480	36		
Prof. Dr. Mehmet Sarıbiyık	-0,0042	28	-0,0391	32		
Prof. Dr. Mahmut Aydın	-0,0525	76				
Prof. Dr. Metin Aksoy	-0,0198	42	-0,0259	19	-0,0235	23
Prof. Dr. Nihat Şındak	-0,0549	82	-0,0511	46		
Prof. Dr. Mehmet Kul	-0,0490	72				
Prof. Dr. Alim Yıldız	-0,0190	40				
Prof. Dr. İlker Hüseyin Çarıkcı	0,0204	22	-0,0260	20	0,0033	15
Prof. Dr. M. Emin Erkan			-0,0511	47	-0,0586	38
Prof. Dr. Mümin Şahin	-0,0153	35	-0,0511	49		
Prof. Dr. Emin Aşıkutlu	-0,0316	52			-0,0587	53
Prof. Dr. Erhan Tabakoğlu	-0,0402	62				
Prof. Dr. Halil Akkanat	-0,0163	36				
Prof. Dr. Ekrem Savaş	-0,0126	34				
Prof. Dr. Hamdullah Şevli	-0,0445	67			-0,0586	40
Prof. Dr. Suat Cebeci					-0,0399	27
Prof. Dr. Tamer Yılmaz	0,0428	16	0,0361	10		
Prof. Dr. Ahmet Karadağ	-0,0340	56	-0,0310	25	-0,0586	39
Prof. Dr. Mustafa Çufalı	-0,0399	59	-0,0493	37		
VAKIF ÜNİVERSİTELERİ	S_i	Sıralama	S_i	Sıralama	S_i	Sıralama
Prof. Dr. Ali Ekrem Özkul	-0,0688	47	-0,1067	27		
Prof. Dr. Çağrı Erhan	0,4549	2	0,1056	7	0,1020	3
Prof. Dr. Kamile Perçin Akgül	-0,0571	34			-0,0211	10
Prof. Dr. İsmail Yüksek	-0,0488	27			0,0641	5
Prof. Dr. Mehmet Yıldırım Üçtuğ	-0,0531	29				
Prof. Dr. Şirin Karadeniz Oran	0,0596	8	0,1491	5		
Prof. Dr. Ali Haberal			-0,1043	24		
Prof. Dr. Ali Murat Ferman	0,0109	13	0,1387	6		
Prof. Dr. Mehmet Durman	-0,0687	46				
Prof. Dr. Rümeyza Kazancıoğlu	0,0108	14	0,0606	9		
Prof. Dr. Adnan Yüksel	-0,0238	22	-0,0197	14	0,0120	7
Prof. Dr. Ünal Ay	-0,0683	40				
Prof. Dr. Turgut Özkan			-0,0409	15		
Prof. Dr. Mehmet Emin Arat	-0,0412	24				
Prof. Dr. Zafer Utlu (V)	-0,0575	35				
Prof. Dr. Türkay Dereli	-0,0495	28			0,4786	1
Prof. Dr. Recep Şentürk	0,0644	7				
Prof. Dr. Mustafa Sinanoğlu	-0,0408	23			0,0709	4
Prof. Dr. Ali Argun Karacabey	-0,0210	20	-0,0056	12		

Prof. Dr. Yadigar İzmirli	0,0238	11				
Prof. Dr. Osman Çakır	-0,0687	42	-0,1054	25		
Prof. Dr. Sudi Apak	-0,0564	32	-0,1070	29	-0,1440	13
Prof. Dr. Özgür Çengel	-0,0683	41	0,0038	11		
Prof. Dr. Nihat Akkuş	-0,0687	45	0,1723	4		
Prof. Dr. Burhan Aykaç	-0,0687	42				
Prof. Dr. Mehmet Necmettin Atsü			-0,0831	18		
Prof. Dr. Erhan Güzel	-0,0180	19			-0,0141	9
Prof. Dr. Ömer Ceran	-0,0231	21	-0,1028	23		
Prof. Dr. Hazim Tamer Dodurka	0,0079	16	0,2139	2	0,2804	2
Prof. Dr. Mehmet Bulut	0,1004	5				
Prof. Dr. Seyhan Alkan	-0,0620	37	-0,0885	19	-0,1041	11
Prof. Dr. Yücel Oğurlu	0,0122	12			-0,0035	8
Prof. Dr. İ. Yaşar Hacısalihoğlu	0,8113	1				
Prof. Dr. Erdal Karaöz	-0,0457	26	0,1924	3	0,0261	6
Prof. Dr. Murat Aşkar			-0,0156	13		
Prof. Dr. M. Sondan Dorukanoglu Feyiz	0,0046	17	0,0973	8		
Prof. Dr. Fuat Bayram	-0,0650	38	-0,1061	26		
Prof. Dr. Umran S. İnan	0,0298	10				
Prof. Dr. Cumhuri Çökmüş	-0,0544	30				
Prof. Dr. Bayram Sade	0,0933	6	0,0161	10		
Prof. Dr. Bülent Gümüsel	0,0095	15				
Prof. Dr. Şahin Karasar	0,1145	4	0,7266	1		
Prof. Dr. Muhammed Şahin	0,1421	3				
Prof. Dr. Şenay Yalçın	-0,0174	18	-0,1016	21		
Prof. Dr. Oral Erdoğan	-0,0570	33			-0,1458	15
Prof. Dr. Güner Dağlı	-0,0584	36				
Prof. Dr. H Belgin Ayvaşık	-0,0687	43	-0,1067	28	-0,1440	14
Prof. Dr. Yusuf Sarıınay	0,0367	9				
Prof. Dr. Ömer Arıöz	-0,0687	44	-0,0585	16		
Prof. Dr. Hasan Erbay (V)	-0,0454	25				
Prof. Dr. Tevfik Tezcaner			-0,1024	22		
Prof. Dr. Mehmet Zelka (V)	-0,0682	39	-0,0923	20		
Prof. Dr. Canan Aykut Bingöl	-0,0558	31	-0,0771	17	-0,1357	12

Tablo 7 kapsamında üniversite rektörlerinin sosyal medya kullanımlarına ilişkin sıralama incelendiğinde; kamu üniversite rektörleri açısından “Twitter”da Prof. Dr. Melih BULU, “Instagram ve Facebook”ta ise Prof. Dr. Nihat HATİPOĞLU’nun ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Vakıf üniversiteleri açısından ise; “Twitter”da Prof. Dr. İ. Yaşar HACİSALİHOĞLU, “Instagram”da Prof. Dr. Şahin KARASAR ve “Facebook”ta ise Prof. Dr. Türkay DERELİ’nin ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde gelişen teknoloji altyapısı ve teknolojiye erişimin kolaylaşması ile bireyler arası ve kitle iletişimini oldukça hızlandırarak kolaylaştıran ve “yeni medya” olarak da isimlendirilen sosyal medya; işletmelerin pazarlama iletişimi sürecinde çok değerli bir bileşen olarak iletişim sürecindeki yerini almaktadır. Sosyal medya sahip olduğu bir takım üstünlükler ile sadece işletmeler açısından değil bireyler ve kamu açısından da iletişimin merkezi konumuna geçmektedir. Dolayısı ile pazarlama iletişimi hedeflerinin elde edilmesi sürecinde sosyal medya çok önemli bir aracı olarak değerlendirilmektedir. Böylelikle de, yükseköğrenim kurumları olarak üniversitelerin ve üniversiteleri yöneten rektörlerin hem kamusal hem de kamusal olmayan alanlara yönelik iletişim hedeflerinin sağlanmasında sosyal medya önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de kamu ve vakıf üniversite rektörlerinin sosyal medya kullanımlarına yönelik kapsamlı bir değerlendirmenin yapılması hedefi ile hazırlanan bu çalışmada, 129 kamu ve 74 vakıf üniversite rektörünün “Twitter, Instagram ve Facebook” sosyal medya platformlarındaki kullanımları ve kullanımlarına ilişkin performansları, akademik alanda son yıllarda ortaya çıkan çok kriterli karar verme tekniklerinden birisi olan MABAC yöntemi aracılığı ile analiz edilmiştir. ÇKKV sürecinde sıralamanın gerçekleştirilmesinde kullanılan dört kriterin her biri eşit ağırlıkta planlanmış ve “takipçi sayısı, gönderi sayısı, beğeni sayısı ve ortalama beğeni” olarak belirlenmiştir. MABAC yöntemi sonuçlarına göre üniversite rektörlerinin sosyal medya performanslarına ilişkin sıralama çalışma kapsamında çok detaylı bir şekilde paylaşılmış olup, ilgili sıralamanın daha öz ve spesifik bir halde sunumu için ilk beş sırada yer alan rektörler aşağıda Tablo 8 dahilinde gösterilmiştir.

Tablo 8. Kamu ve Vakıf Üniversiteleri Rektörleri Sosyal Medya Performansı Sıralaması

KAMU ÜNİVERSİTELERİ			
Sıra	TWITTER	INSTAGRAM	FACEBOOK
1	Prof. Dr. Melih BULU	Prof. Dr. Nihat HATİPOĞLU	Prof. Dr. Nihat HATİPOĞLU
2	Prof. Dr. Nihat HATİPOĞLU	Prof. Dr. Necdet BUDAK	Prof. Dr. F.S. Nükhet HOTAR
3	Prof. Dr. Necdet ÜNÜVAR	Prof. Dr. F.S. Nükhet HOTAR	Prof. Dr. İlder KURŞ
4	Prof. Dr. Muhsin KAR	Prof. Dr. Yusuf BARAN	Prof. Dr. Yusuf BARAN
5	Prof. Dr. F.S. Nükhet HOTAR	Prof. Dr. Aysun Bay KARABULUT	Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT
VAKIF ÜNİVERSİTELERİ			
1	Prof. Dr. İ. Yaşar HACISALİHOĞLU	Prof. Dr. Şahin KARASAR	Prof. Dr. Türkay DERELİ
2	Prof. Dr. Çağrı ERHAN	Prof. Dr. Hazim Tamer DODURKA	Prof. Dr. Hazim Tamer DODURKA
3	Prof. Dr. Muhammed ŞAHİN	Prof. Dr. Erdal KARAÖZ	Prof. Dr. Çağrı ERHAN
4	Prof. Dr. Şahin KARASAR	Prof. Dr. Nihat Akkuş	Prof. Dr. Mustafa SİNANOĞLU
5	Prof. Dr. Mehmet BULUT	Prof. Dr. Şirin Karadeniz Oran	Prof. Dr. Kamile Perçin AKGÜL

Tablo 8 incelendiğinde, kamu üniversite rektörlerinden Prof. Dr. Melih BULU’nun “Twitter”, Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu’nun “Instagram ve Facebook”; vakıf üniversite rektörlerinden Prof. Dr.

İ. Yaşar Hacısalihoğlu'nun "Twitter", Prof. Dr. Şahin Karasar'ın "Instagram" ve Prof. Dr. Türkey Dereli'nin ise "Facebook" kullanım performansları açısından ilk sırada yer aldıkları görülmektedir. Çalışma kapsamında elde edilen bir diğer önemli husus ise üniversite rektörleri arasında Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu ve Prof. Dr. F.S. Nükhet Hotar'ın her üç platforma yönelik sıralamada ilk beş içerisinde yer almasıdır. Çalışmada sosyal medyanın bir kısım üniversite rektörleri için çok önemli bir iletişim aracı olarak algılanmakta ve yoğun bir kullanıma sahip olduğu bulgulanmış olup, bir kısım üniversite rektörü için aynı önermenin geçerli olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda; "Twitter" hesabı olmayan 40 kamu ve 30 vakıf; "Instagram" hesabı olmayan 79 kamu ve 45 vakıf; "Facebook" hesabı olmayan 76 kamu ve 59 vakıf üniversite rektörü bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum ise sosyal medya üzerinden gerçekleştirilmesi muhtemel pazarlama iletişimi çabalarının önünde bir engel olarak görülmektedir. Üniversitelerin kurumsal kimlikleri kadar rektörlerin de paydaşları ile birebir iletişimde bulunmaları, sürdürülebilir iletişimin sağlanması, üniversiteye ait marka değerinin oluşturulması ve ilerleyen yıllarda üniversite tercihinde bulunacak adaylar için potansiyel bir neden olabilecek bir faktör olduğu unutulmamalıdır.

Üniversite rektörlerinin sosyal medya üzerindeki iletişimlerine ilişkin değerlendirme amacı taşıyan akademik çalışma sayısı çok az sayıda olmakla birlikte, ilgili değerlendirmeleri çok kriterli karar verme yöntemleri aracılığı ile gerçekleştirme amacı taşıyan herhangi bir çalışmanın literatürde yer almadığı tespit edilmiştir. Bu bakımdan mevcut çalışmanın literatüre özgün bir katkı sunacağı düşünülmektedir. İlerleyen çalışmaların gerçekleştirilmesi sürecinde farklı ÇKKV tekniklerinden ve farklı kriterlerden yararlanılması ve zaman aralığının genişletilmesi durumunda farklı sonuçların elde edilmesi muhtemel olup, bu tür çalışmaların ortaya çıkması ile sonuçlara ilişkin karşılaştırmalı değerlendirmelerin yapılması hususunun literatüre derinlik kazandıracığı düşünülmektedir.

Etik Kurul Onayı

Bu makalenin saha çalışması, Kırklareli Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'nun 11/05/2021 tarih ve E-35523585.929.10695 sayı numaralı Etik Kurul İzni ile onaylanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahern, L., Feller, J., & Nagle, T. (2016). Social media as a support for learning in universities: an empirical study of Facebook Groups. *Journal of Decision systems*, 25(sup1), 35-49.
- Akar, E. (2010). *Sosyal Medya Pazarlaması* (1. Basım). Elif Yayınevi.
- Alinezhad, A., & Khalili, J. (2019). MABAC Method. *New Methods and Applications in Multiple Attribute Decision Making (MADM)* (pp.193-198). Springer, Cham.
- Ayçin, E., & Çakın, E. (2019). Ülkelerin inovasyon performanslarının ölçümünde Entropi ve Mabac çok kriterli karar verme yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanılması. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 19(2), 326-351.
- Bakır, M. (2019). SWARA ve MABAC yöntemleri ile havayolu işletmelerinde ewom'a dayalı memnuniyet düzeyinin analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 34(1), 51-66.

- Bamberger, A., Bronshtein, Y., & Yemini, M. (2020). Marketing universities and targeting international students: a comparative analysis of social media data trails. *Teaching in Higher Education*, 25(4), 476-492.
- Barker, M., Barker, D. I., Bormann, N. F., & Neher, K. E. (2012). *Social media marketing: A strategic approach*. Cengage Learning.
- Blankenship, M. (2011). How social media can and should impact higher education. *Education Digest*, 76(7), 39-42.
- Botha, E., Farshid, M., & Pitt, L. (2011). How sociable? An exploratory study of university brand visibility in social media. *South African Journal of Business Management*, 42(2), 43-51.
- Castronovo, C., & Huang, L. (2012). Social media in an alternative marketing communication model. *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, 6, 117-134. *Computing*, 80, 80-92.
- Constantinides, E. (2014). Foundations of social media marketing. *Procedia-Social and behavioral sciences*, 148, 40-57.
- Constantinides, E., & Stagno, M. C. Z. (2012). Higher education marketing: A study on the impact of social media on study selection and university choice. *International journal of technology and educational marketing (IJTEM)*, 2(1), 41-58.
- Curtis, L., Edwards, C., Fraser, K. L., Gudelsky, S., Holmquist, J., Thornton, K., & Sweetser, K. D. (2010). Adoption of social media for public relations by nonprofit organizations. *Public relations review*, 36(1), 90-92.
- Çelik, S. (2014). Sosyal Medyanın Pazarlama İletişimine Etkileri. *Erciyes İletişim Dergisi*, 3(3), 28-42.
- Çetin, C., Karalar, S. (2016). X, Y ve Z kuşağı öğrencilerin çok yönlü ve sınırsız kariyer algıları üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 157-197.
- Çınaroğlu, E. (2020). Yenilikçi girişimlere ait faaliyetlerin entropi destekli mabac yöntemi ile değerlendirilmesi. *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 9(1), 111-135.
- Çıldan, C., Ertemiz, M., Tumuçin, H. K., Küçük, E., & Albayrak, D. (2012). Sosyal medyanın politik katılım ve hareketlerdeki rolü. *Akademik Bilişim*, 3, 1-9.
- Dara, A. Y. (2011). Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler ve Sosyal Medya. *Selçuk İletişim*, 7(1), 5-15.
- Doğru, Y. B., & Doğru, S. (2015). *Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Twitter Rektörlerin Twitter Kullanım Analizi*. Toplumsal ve Kurumsal Çatışmalar/Çözümler Kongresi, 291-308, Türkiye.
- Dredze, M. (2012). How social media will change public health. *IEEE Intelligent Systems*, 27(4), 81-84.
- Dwivedi, Y. K., Kapoor, K. K., & Chen, H. (2015). Social media marketing and advertising. *The Marketing Review*, 15(3), 289-309.
- Erdoğan, İ. E., & Çiçek, M. (2012). The impact of social media marketing on brand loyalty. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 1353-1360.
- Erol, G., & Hassan, A. (2014). Gençlerin Sosyal Medya Kullanımı ve Sosyal Medya Kullanımının Tatil Tercihlerine Etkisi. *Journal of International Social Research*, 7(31), 804-812.
- Eryılmaz, B., & Zengin, B. (2014). Sosyal Medyada Konaklama İşletmelerine Yönelik Tüketici Yaklaşımları Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 2(1), 147-167.
- Fotis, J. N. (2015). The Use of social media and its impacts on consumer behaviour: the context of holiday travel (Unpublished PhD Dissertation), Bournemouth University.
- Gronroos, C. (1988). Service quality: The six criteria of good perceived service. *Review of business*, 9(3), 10-13.
- Ivala, E., & Gachago, D. (2012). Social media for enhancing student engagement: the use of Facebook and blogs at a university of technology. *South African Journal of Higher Education*, 26(1), 152-167.
- İşlek, M. S. (2012). *Sosyal medyanın tüketici davranışlarına etkileri Türkiye'deki sosyal medya kullanıcıları üzerine bir araştırma*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

-
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53, 59-68. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003>
- Kaur, S. (2016). Social media marketing. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 5(4), 6-12.
- Keskin, S., & Baş, M. (2015). Sosyal medyanın tüketiciler davranışları üzerine etkisinin belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 51-69.
- Khan, R. H. (2013). Marketing education online: a case study of New Zealand higher education institutions. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 13th International Educational Technology Conference Vol. 103, 637-646. doi: 10.1016/j.sbspro.2013.10.382
- Koçak Alan, Ü. A., Tümer Kabadayı, E. & Uzunburun, T. (2018). Sosyal Medya Pazarlama Faaliyetlerinin Müşteri Varlığı ve Müşteri Bağlılığına Etkisi. *International Journal of Management Economics & Business/ Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 535-555.
- Koçak, A. (2012). Sürdürülebilir Rekabet İçin Pazarlamayı Yeniden Düşünmek. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 61-84.
- Kotler, P., & Armstrong, G. (2012). *Principles of Marketing*. (14th Edition), Pearson.
- Köseoğlu, Y., & Al, H. (2013). Bir siyasal propaganda aracı olarak sosyal medya. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), 103-125.
- Kuyucu, M. (2016). The social media generation : social media use in Turkey in the sample of Istanbul. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 21(2), 84-98.
- Luo, S. Z., & Liang, W. Z. (2019). Optimization of roadway support schemes with likelihood-based MABAC method. *Applied Soft*
- Odabaşı, Y., & Oyman, M. (2002). *Pazarlama İletişimi Yönetimi*, Mediacat Yayınları.
- Olgun, B. (2015). Sosyal Medyanın Tüketiciler Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6(12), 484-507.
- Özcan, A., & Atilla, G. (2018). Politik Beceri Bağlamında Üniversite Rektörlerinin Sosyal Medya Yönetimi: Batı Akdeniz Bölgesi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(32), 333-348.
- Pamućar, D., & Ćirović, G. (2015). The selection of transport and handling resources in logistics centers using multi-attributive border approximation area comparison (MABAC). *Expert Systems with Applications*, 42(6), 3016-3028.
- Pamućar, D., Petrović, I., & Ćirović, G. (2018). Modification of the Best–Worst and MABAC methods: A novel approach based on interval-valued fuzzy-rough numbers. *Expert systems with applications*, 91, 89-106.
- Peruta, A., & Shields, A. B. (2017). Social media in higher education: Understanding how colleges and universities use Facebook. *Journal of Marketing for Higher Education*, 27(1), 131-143.
- Rutter, R., Roper, S., & Lettice, F. (2016). Social media interaction, the university brand and recruitment performance. *Journal of Business Research*, 69(8), 3096-3104.
- Saravanakumar, M., & SughanthaLakshmi, T. (2012). Social media marketing. *Life science journal*, 9(4), 4444-4451.
- Sharma, H. K., Jagannath, R., Kar, S., & Prentkovskis, O. (2018). Multi criteria evaluation framework for prioritizing indian railway stations using modified rough ahp-mabac method. *Transport and Telecommunication*, 19(2), 113.
- Smolađ, K., Ślusarczyk, B., & Kot, S. (2016). The role of social media in management of relational capital in universities. *Prabandhan: Indian Journal of Management*, 9(10), 34-41.

- Statista. (2021a). Dünyada Sosyal Medya Kullanımı İstatistikleri. 01.10.2021 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/433871/daily-social-media-usage-worldwide/> adresinden alındı.
- Statista. (2021b). 05.10.2021 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/272365/age-distribution-of-internet-users-worldwide/> adresinden alındı.
- Statista. (2021c). 05.10.2021 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/283119/age-distribution-of-global-twitter-users/> adresinden alındı.
- Stephen, A. T. (2016). The role of digital and social media marketing in consumer behavior. *Current opinion in Psychology*, 10, 17-21.
- Sun, R., Hu, J., Zhou, J., & Chen, X. (2018). A hesitant fuzzy linguistic projection-based MABAC method for patients' prioritization. *International Journal of Fuzzy Systems*, 20(7), 2144-2160.
- Şahin, E., & İçil, H. B. (2019). Sosyal medya uygulamalarının, marka bağlılığı ve tüketici davranışlarına etkisi: Z kuşağı üzerine bir araştırma. *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, 3(2), 188-195.
- Şahin, E., Çağhyan, V., & Başer, H. H. (2017). Sosyal medya pazarlamasının tüketici satın alma davranışına etkisi: Selçuk Üniversitesi İİ BF örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 67-86.
- Thackeray, R., Neiger, B. L., Smith, A. K., & Van Wagenen, S. B. (2012). Adoption and use of social media among public health departments, *BMC public health*, 12(1), 1-6.
- Toksarı, M., & Bayraktar, M. M. M. (2014). Tüketici Algularını Etkileyen Faktörlerde Sosyal Medyanın Rolü: Niğde Üniversitesi İİBF Örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 1-28.
- Topa Çiftçi, G., & Doğan, M. E. (2019). Üniversite Yönetimi ve Öğrenci İletişiminde Sosyal Medya Kullanımı: Fenomen Rektörler. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (AKİL) Aralık (32), 269-297.
- Tuten, T. L. (2020). *Social media marketing*. Sage.
- TÜİK. (2021, 5 Ekim). Nüfus ve Demografi İstatistikleri. 05.10.2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109> adresinden alındı.
- Ulutaş, A. (2019). Entropi ve MABAC yöntemleri ile personel seçimi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 1552-1573.
- Vesković, S., Stević, Z., Stojić, G., Vasiljević, M., & Milinković, S. (2018). Evaluation of the railway management model by using a new integrated model Delphi-SWARA-MABAC. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 1(2), 34-50.
- Veysel, E., & Aydın, A. (2014). Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü ve Muhtemel Riskler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (3), 197-205.
- Vinerean, S., Cetina, I., Dumitrescu, L., & Tichindelean, M. (2013). The effects of social media marketing on online consumer behavior. *International Journal of Business and Management*, 8(14), 66.
- Voramontri, D., & Klieb, L. (2019). Impact of social media on consumer behaviour. *International Journal of Information and Decision Sciences*, 11(3), 209-233.
- Voss, K. A., & Kumar, A. (2013). The value of social media: are universities successfully engaging their audience?. *Journal of Applied Research in Higher Education*, 5(2), 156-172.
- Weforum. (2021). Kuşaklar Bağlamında Sosyal Medya Kullanımı. 04.04.2021 tarihinde <https://www.weforum.org/agenda/2019/10/social-media-use-by-generation/> adresinden alındı.
- YÖK. (2021). Yüksek Öğretim İstatistikleri. 05.04.2021 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden alındı.
- Zarrella, D. (2009). *The social media marketing book*. O'Reilly Media, Inc.

EVALUATION OF UNIVERSITY RECTORS' USE OF SOCIAL MEDIA BY MABAC METHOD*

Mehmet Can DEMİRTAŞ**

As a new media paradigm, social media enables the individuals to produce and distribute his / her own content (Zarrella 2009, pp.2-3). Considering the 4.2 billion users currently active on social media, no business should be expected to stay away from this new area. The active position of the rectors, who manage universities which are educational enterprises, in this new media field will allow the university to take part in an effective communication process with its stakeholders as an institution and rectors as an individual. In the literature, there are quite a lot of works prepared on the relationship between universities and social media but it does not seem possible to use the same expression in terms of social media usage of university rectors. According to Blankenship (2011, p.12), social media is an area that should be taken seriously by universities. Because, with the effective use of social media, the participation and interest of university students in classes increases and they tend to take more responsibility for higher education. According to Ivala & Gachago (2012, p.152) if the proper use of blogs and Facebook groups in social media is accepted as a learning tool by students, the participation of students in academic learning activities on and off campus increases. However, according to Constantinides & Stagno (2012), although higher education institutions' interest in social media for marketing purposes is increasing, little is known about the potential of social media in higher education marketing strategies.

Similarly, although it is determined that there are very few works to determine the positions of university rectors in social media marketing and communication processes in Turkey, it is seen that the related works also contain a very narrow application in terms of scope. As a result of the research in which seven university rectors were included, Özcan & Atilla (2018) found that three rectors did not have Twitter accounts, and that the rectors differed in terms of political skills and were similar in terms of their sharing of special days. Topa Ciftci & Dogan used the title "Phenomenon Rectors" in his

---

* This research was approved by the decision number 10695, taken at the meeting of Kırklareli University Scientific Research and Publication Ethics Committee on 11.05.2021 and numbered E-35523585.929.10695.

** Kırklareli University, Business Administration, mehmetcan.demirtas@klu.edu.tr

study and determined that the rectors' use of Twitter as a communication tool affects their recognition, that these rectors have become micro-reputations with the increase in the number of followers and that they can be effective in increasing the brand value of the universities they are affiliated with. In their study, Doğru & Doğru (2015) subjected the tweets of four rectors for content analysis, two of them with the highest number of followers on Twitter and two of them with the highest number of tweets. As a result of the study, when examined in the context of tweet types, the "retweet" feature of Twitter was used extensively by the rectors, the interaction of the rectors was at a moderate level and the majority of them were created with moderate interaction retweets. In the literature, it is seen that studies prepared to determine the performances of university rectors on social media platforms are the subject of research, especially in the scope of certain social media platforms and a limited number of rectors. Therefore, it is thought that current studies on the subject and that set goals for evaluating the social media performances of all university rectors in Turkey will fill an important gap in the literature regarding the social media marketing and communication efforts of university rectors.

In this context this study aims to determine the level of participation and usage on Twitter, Instagram, and Facebook, which are among the social media platforms of public and foundation university rectors in Turkey, and to obtain a ranking with the use of MABAC, which is among the multi-criteria decision-making methods. In determining the usage levels of social media platforms, four criteria were taken into consideration, namely "number of followers", "number of posts", "number of likes" and the ratio of posts/likes. Within the scope of the relevant criteria, the data gathered between the dates of January 1, 2021 – March 31, 2021 were analyzed by using the MABAC method and the usage levels of social media platforms by public and foundation university rectors were ranked.

In the study, it was found that social media is seen as a very important communication tool for some university rectors and has an intense use, and it was seen that the same proposition was not valid for some university rectors. It has been determined that there are 76 public and 59 foundation university rectors who do not have a "Facebook" account; 40 public and 30 foundation university rectors without a "Twitter" account and 79 public and 45 foundation university rectors without "Instagram" accounts. When the public universities are considered, the ranking obtained in the study is as follows: Prof. Melih BULU for "Twitter"; Prof. Nihat HATIPOğLU for "Facebook" and "Instagram"; and when foundation universities are considered, the ranking is as follows: Prof. İ.Yaşar HACISALİHOğLU for "Twitter", Prof. Şahin KARASAR for "Instagram" and Prof. Türkay DERELİ for "Facebook".

Although the number of academic studies aiming to evaluate the communication of university rectors on social media is very few, it has been determined that there is no study in the literature that aims to carry out the relevant evaluations through multi-criteria decision-making methods. In this respect, with this study it is thought that a valuable contribution was made to the literature. In the process of carrying out further studies, it is possible to obtain different results if different MCDM techniques and different criteria are used and the time interval is extended, and it is thought that the emergence of such studies and making comparative evaluations of the results will add depth to the literature.

SIYASAL İLETİŞİMDE YENİ YÖNELİMLER NÖROSIYASET VE SIYASAL BEYNİN ÇÖZÜMLENMESİ^{*,**}

NEW TRENDS IN POLITICAL COMMUNICATION NEURO-POLITICS AND ANALYSIS OF THE POLITICAL BRAIN

NİL ÇOKLUK^{***}

Öz

İktidarı ele geçirmek isteyen siyasal aktörler ile seçmenler arasındaki ilişki, siyasal iletişimin önemini gün geçtikçe artırmaktadır. İnsanın doğasının politik olması sebebiyle siyasal davranışın itici unsuru olan insan beyninin siyasal iletişimdeki rolünü incelemek gerekli hale gelmiştir. Bu durum siyasal aktörleri Aristoteles'in sosyal ve siyasal bir varlık anlamına gelen "zoon politikon" olarak tanımladığı insanın beklentilerini anlayabilmek için yeni arayışlara itmektedir. Bu arayışın sonuçlarından biri olarak siyaset bilimi ve nörobilim araştırmalarını birbirine bağlayan nörosiyaset çalışmaları ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, siyasal liderlerin ve söylemlerinin seçmenlerin bilinçdışında yarattığı motivasyonu ve duygusal ilgiyi nörobilim teknikleriyle tespit etmeyi amaçlamaktadır. Deney yöntemiyle yapılan çalışmada nörobilim tekniklerinden elektroensefalografi, fotopletismografi ve galvanik deri tepkimesi kullanılmıştır. Çalışma Ak Parti, CHP, MHP, HDP, İYİ Parti seçmenleri ile gerçekleştirilmiştir. "*İnsanların siyasal tercihleri biyometrik ve nörometrik işaretleri ile uyumludur*" ve "*İnsanları etkileyen siyasal unsurlar biyometrik ve nörometrik verilerden çıkarılabilir*" hipotezlerini sınanan çalışmanın sonuçlarına bakıldığında bu hipotezlerin ilki kısmen doğrulanırken ikincisi tamamen doğrulanmaktadır. Çalışmanın sonuçları biyolojik ve psikolojik yapı kadar toplumsal yapının ve güncel koşulların da siyasal algı, tutum ve davranış üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

* Bu makale TÜBİTAK doktora bursuyla İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Emine Yavaşgel ve Prof. Dr. Sinan Canan danışmanlığında hazırlanan "Nörosiyaset: Siyasal Karar Oluşturmada Siyasal İletişimin Bilinçdışına Etkileri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Bu makalenin laboratuvar çalışması, Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 31/05/2019 tarihinde yapılan 05 nolu toplantısında alınan 61351342-/2019-316 sıra sayılı Etik Kurul İzni ile onaylanmıştır.

*** Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, nilcokluk@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Nörosiyaset, Siyasal İletişim, Siyasal Beyin, Siyasal Algı, Siyasal Söylem

Abstract

Relations between political actors and voters who want to seize power increase the importance of political communication day by day. Due to the political nature of human beings, it has become necessary to examine the role of the human brain, which is the pusher of political behavior, in political communication. This situation pushes the political actors to search new researches in order to understand the expectations of the human being, which Aristotle defines as a “zoon political”, which means a human social and political entity. As a result of this research, the field of neuropolitics has emerged, which brings together political science and neuroscience. This study aims to determine the motivation and emotional interest of voters’ unconscious toward political leaders and their discourses by using neuroscience techniques. Electroencephalograph, photoplethysmography and galvanic skin response, which are among the neuroscience techniques, were used in the study that conducted with experimental method. The study was carried out with voters of Justice and Development Party, Republican People’s Party, Nationalist Movement Party, Peoples’ Democratic Party and The Good Party. The study tested “People’s political preferences are compatible with their biometric and neurometric signs.” and “Political factors affecting people can be inferred from biometric and neurometric data.” hypotheses. As a result of the study the first of these hypotheses is partially confirmed, while the second one is fully confirmed. The results of the study reveal that social structure and current conditions as well as the biological and psychological structure are determinants on political perception, attitude and behavior.

Keywords: Neuropolitics, Political Communication, Political Brain, Political Perception, Political Discourse

1. Giriş

Modern toplumlarda iktidar olup topluma egemen olmak isteyen siyasi liderler, insanları ikna etmek ve davranışa yönlendirmek için insanın biyolojisi, psikolojisi ve sosyolojisini anlamaya yönelmiştir. Siyasi liderler, doğru siyasal iletişim stratejileri oluşturmak amacıyla insanı ve ihtiyaçlarını anlamaya yönelik araştırmaları sıklıkla kullanmaya başlamışlardır. Geleneksel araştırma yöntemlerinin karmaşık insan doğasını anlamak için yeterli olmaması nedeniyle siyasal iletişimde yeni yönelimler söz konusu haline gelmiştir. Nörobilim ve siyaset biliminin bir araya geldiği siyasal beyni çözümlemeye çalışan nörosiyaset bu yeni yönelimler arasında yer almaktadır.

Batı ve Erdem’e göre (Batı & Erdem, 2016, s. 174), insan beyni yapısı itibariyle deneyimlere cevap veren bir organdır. Beyin otomatik hareket eden bir organdır ve otomatik hareket etmek için de bazı bilgilere ihtiyacı vardır. Bunlardan bir tanesi referans almadır (Batı & Erdem, 2016, s. 230). Withen ve Byme’a göre Makyavelci davranış, insan beynini büyüten evrimsel sarmalın altında yatan dürtüdür. Primatlar ve diğer hayvanlar üzerinde gerçekleştirdikleri incelemeler sonucunda Withen ve Byme büyük beyin kapasitesinin insanların içinde yaşadıkları grupla ilgili çok fazla bilgi edinmek ve yeni etkileşim taktiklerini hızla öğrenmek için ihtiyaç duydukları belleğin gelişmesi için zorunlu olduğunu ortaya koymuştur (Winston, 2010, s. 248). Bu durum sosyal bir varlık olan insanın fikir, tutum, karar ve davranışlarını Aristoteles’in (2008, s. 88) “kitlelerin ortak zekası”, Daniel Kahneman’nın (2015) “tembel zihinler”, Le Bon’un (2013) “kitlelerin düşünsel aynışması” olarak adlandırdığı toplum

tarafından şekillendirilen siyasal beyin çerçevesinde değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, insanların karar ve davranışlarının yönlendiricisi olan beyni, biyolojik ve psikolojik etmenlerin yanı sıra siyasal toplumsallaşma ekseninde ele almak gereklidir.

Siyasal davranışın temelinde bulunan beyni inceleyen; felsefe, nörobilim, siyaset, sosyoloji, psikoloji, iletişim, davranış bilimleri gibi farklı bilim dallarının araştırmalarından faydalanması bakımından interdisipliner, farklı alanların uzmanlarını bir araya getirmesi bakımından multidisipliner ve farklı disiplinler üzerine çalışan uzmanların kesişen noktaları belirleyip uygun çözümleri ortaya koymaları bakımından transdisipliner bir çalışma alanı olan nörosiyaset, insanı bütünsel bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Nörosiyaset konusunda yapılan çalışmalarla ilgili çeşitli kısıtlamalar söz konusudur. Jonathan Cohen (Houghton, 2015, s. 168) nörogörüntüleme tekniklerine ihtiyatlı bir şekilde yaklaşarak bu çalışmaların sonuçlarının karmaşık olduğunu, elde edilen verilerin taraflı okunabileceğini bu nedenle bu çalışmalarda objektif olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Beynin karmaşık bir yapıya sahip olması ve her zaman benzer uyaranlara benzer tepkiler vermemesi nedeniyle nörosiyaset çalışmaları içinde bulunulan toplumsal, psikolojik ve biyolojik koşullar doğrultusunda analiz edilmelidir.

İnterdisipliner, multidisipliner ve transdisipliner bir yapıya sahip olan çalışmada 2019 Yerel Seçimleri öncesinde Ak Parti, CHP, İYİ Parti, HDP, MHP ve Saadet Partisi'nin liderlerinin yaptığı siyasal konuşmalarda yer alan eko-politik söylemler nörobilim teknikleriyle analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler dönemin ekonomik, siyasal ve toplumsal koşulları doğrultusunda irdelenmiştir. Çalışmada, siyasi liderlerin kullandığı söylemlerin hangilerinin seçmenlerin bilinçdışını etkilediği, siyasal söylem ve liderler karşısında insanların biyometrik ve nörometrik tepkimelerinin nasıl olduğu gibi sorulara yanıt aranmıştır. Deney yönetiminin kullanıldığı çalışmada biyometrik ve nörometrik tekniklerden EEG, PPG ve GSR teknikleriyle ölçüm yapılmıştır. Çalışmada seçmenlerin hem siyasi liderlere hem de söylemlerine karşı motivasyon ve duygusal ilgileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda yeni kavramların ve tekniklerin tartışıldığı çalışmada birbirinden ayrılmayan siyasal ve toplumsal alan insan doğası ve siyasal iletişim açısından ele alınarak derinlemesine irdelenmektedir.

2. Siyasal Beynin Çözümlemesi

Felsefe, biyoloji, psikoloji, sosyoloji, nörobilim, fizik, iletişim, siyaset, davranış bilimleri gibi birçok farklı disiplinin araştırmalarından faydalanan nörosiyaset beyin temelli siyasal bir alanı ifade etmektedir. Bu nedenle siyasal iletişim üzerine analizler yapılırken insan beyninin işleyişini ve yapısını anlamak önem arz etmektedir. Siyasal iletişim doğrultusunda oluşturulan mesajların seçmenlerin bilinçdışında yarattığı motivasyon ve duygusal ilgiyi anlayabilmek için siyasal davranışın temelinde yatan beynin yapısını bilmek gerekmektedir.

21. yüzyılın önemli bir araştırma alanı olan insan beyninin temelde eski (sürüngen), orta (limbik sistem) ve yeni beyin (neokorteks) olmak üzere üç kısımdan oluştuğu kabul edilmektedir (Batı

& Erdem, 2016, s.89; Sagan, 1986, s.59-60; Keleş & Çepni, 2006, s.72; Winston, 2010, s.42). İnsan beyninin bu üç kısmının kendine has özellikleri vardır. İnsanın hayatta kalma mekanizmalarını düzenleyen sürüngen beyin, benlikle ilgili her şeye duyarlı, benmerkezci kısımdır (Batı & Erdem, 2016, s. 150). Sosyolojik, psikolojik, nörobiyolojik ve genetik faktörler tarafından da etkilenen karar verme sürecinde sürüngen beyin etkili olmaktadır. Sürüngen beyin karar verme açısından önemli bir rol oynamasına rağmen bu görevi tek başına yerine getirmemektedir. Karar verme, hem sürüngen hem orta beyinde yer alan 'periferal sinir sistemi, somatosensory / insular sistem, amigdala' gibi beyin bölgelerinin işleyişi ile ortaya çıkmaktadır (Küçükay, 2018, s. 617).

Beynin diğer bir kısmı olan limbik sistem içgüdülerin büyük kısmının arzuların ve insanı yönlendiren güdülerin yanı sıra duyguların bulunduğu kısımdır (Batı & Erdem, 2016, s.86; Cüceloğlu, 2006, s.74; Winston, 2014, s.68). Amigdala ve hipotalamus limbik sistemin iki önemli parçasını oluşturmaktadır. Amigdala, duygusal hatıraların oluşması ve öğrenme için önemlidir. Otonom sinir sistemini ve hormonal sinir sistemini kontrol eden hipotalamus (Darıcı, 2017, s. 153) ise beynin ve bedenin farklı bölgeleri için bir işlem merkezi olarak çalışmaktadır. Beynin bu kısmı bilgileri alır ve uygun yanıtları verir (Winston, 2014, s. 69). Neokorteks düşünme yeteneği, akıl yürütme ve hayal etme gibi ileri düşüncenin ve üst düzey zihinsel işlevlerin gerçekleştiği kısımdır (Ramachandran, 2016, s. 44). Çeşitli hücrelerin kurduğu iş birliğinin bir sonucu olarak beyin çıktısı oluşmaktadır. Ortak beyin, zihin, bilinç, kişilik ve bireyin oluşumu bütün hücrelerin bir araya gelmesiyle gerçekleşmektedir (Tarlacı, 2009, s. 15). Dolayısıyla beynin farklı kısımlarını bütünsel bir şekilde anlayıp analiz etmek gerekmektedir.

İşleyişi içerisinde en küçük rolün bilince ait olduğu beyin genellikle otomatik çalışmaktadır, bilinçli zihnin arka planında çalışan bilinçdışı erişimi son derece kısıtlıdır (Eagleman, 2013, s. 5). Bilinçdışı zihin insan vücudunun kontrol alanının dışına uzanmaktadır (Eagleman, 2016, s. 102). Bir kişinin eylemlerini, arzu, niyet ve amaçlarına göre yönlendirme ve karar verme bütünü olan özgür irade her düşüncenin duyunun, idrakin, duygunun, algının ya da hareketin, birey farkına varmadan önce gerçekleşmesi nedeniyle büyük oranda bir yanılısamadır (Batı & Erdem, 2016, s. 53). Bilinçdışı insanın karar ve davranışlarına otomatik bir şekilde yön verir. Burada önemli olan nokta bilinçdışının biyolojik ve psikolojik yapının yanı sıra insanın içinde bulunduğu sosyal yapı tarafından da şekillendirildiğinin göz önünde bulundurulmasıdır.

Yavaşgel'in (2014, s. 29) de vurguladığı gibi sosyal bir varlık olan bireylerde grup özdeşliği olmadan ben özdeşliği ortaya çıkmamaktadır. İnsanın tutarlı olmaya çalışması nedeniyle kendi zihninde özellikle de kendi düşünce ve tutumlarına dair bir tutarlılık illüzyonu oluşturmaktadır. Bu nedenle beyin bilgi boşluklarını doldurmaktadır (Canan, 2017). Boşlukları kendine göre dolduran insan beyni tüm karar verme süreçlerinde bilgiyi birebir değerlendirerek değil, içinde bulunduğu bağlam ve çevresel koşullar içerisinde değerlendirir. Beyin daha önceki deneyimleri de kullanarak otomatik kararlar verir (Batı & Erdem, 2016, s. 38-39). Beynin bu özelliği nörosiyaset araştırmalarının siyasal davranışı anlamak açısından önemini ortaya koymaktadır. Seçmenler oy verirken bilinçdışında var

olan algı ve tutumlar doğrultusunda siyasal seçimlerini otomatik bir şekilde yapmaktadır. Bu durum bilinç dışında bulunan siyasal algı ve tutumları ortaya çıkarmayı gerekli kılmaktadır.

3. Nörosiyaset Kavramı ve Teorik Temeller

Geçen yüzyıl boyunca bilim insanları seçmenlerin siyasi figürler, siyasi gerçekler, politikalar, bilimsel konular, sosyal konular ve inançlar hakkındaki siyasi bilişinin ölçülebileceğini ortaya koymuşlardır. Seçmeni biyolojik, psikolojik ve sosyal bir varlık olarak ele alan çok boyutlu araştırma alanına sahip olan nörosiyaset bireylerin siyasal uyarılar karşısında beyinde meydana gelen değişimlerle de ilgilenen bir alandır. Nörosiyaseti siyaset bilimi ve nörobilim araştırmalarını birbirine bağlayan bir alan olarak tanımlayan Darren Schreiber (2017) teorik çalışmalardan deneysel çalışmalara geçerken nörosiyaset alanında üç temanın ortaya çıktığını belirtmiştir. İlk tema siyasal tutumları keşfetmek iken ikinci tema katılımcıların nöral aktivitesinde meydana gelen değişimleri tespit etmek, üçüncü tema ise liberaller ve muhafazakarlar arasındaki ayrımları belirlemek için temel biliş ve algı mekanizmalarının incelenmesidir (Schreiber, 2017, s. 118).

Nörosiyaset kavramı olarak ilk defa Timothy Francis Leary (1977) tarafından toplumsal ve bireysel sorunlar açısından ele alınarak kullanılmıştır. Leary, bireyin ve toplumun düzenini sağlamak için nörobilimsel çalışmaların önemli olabileceğini öne sürmüştür. “*Neuropolitics: Thinking, Culture, Speed*” (2002) adlı kitabın yazarı William E. Connolly, nörosiyaseti kültürel yaşamın vücut/beyin süreçlerinin bileşimi içine karıştığı siyaset anlayışı olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımlardan hareketle nörosiyaset kavramı, sosyal bir varlık olan insanın siyasete yönelik beyin süreçlerini inceleyen sinir sistemi ve siyaset olgularının kesiştiği noktada kalan nesnelere, olaylar ve eylemler bütünü olarak tanımlanabilir. Nörobilim tekniklerinin kullanılmasıyla siyasal alanda etkili iletişim kurabilen liderlerin göreve gelmesinin yanı sıra insanların beklenti ve istekleri doğrultusunda düzenlemeler yaparak toplumsal hayatı düzenlemek mümkün olabilmektedir.

Toplumsal ve siyasal yaşamı düzenleme imkanı sunan nörosiyaset ölçümlerinde çoğunlukla nörometrik ve biyometrik teknikler bir arada kullanılmaktadır. Beyindeki nöral aktiviteleri ölçen nörometrik ölçümler; kanın oksijenlenmesindeki değişiklikleri tespit etmeye çalışan fMRI (Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme), deneklere elektrik akımı verilmeden beyindeki elektriksel aktiviteyi ölçen EEG (Elektro Ensefalografi), vücuttaki doku ve organların fonksiyonelliğini ölçen PET (Pozitron Emisyon Tomografisi) ve beyindeki aktiviteyi haritalayan MEG (Magneto Ensefalografi) teknolojileridir. Bilinç dışı tepkimelerin sınırlar vasıtasıyla vücuda ilettiği sinyaller, kalp ritminde, yüz kaslarında, göz bebeklerinde, cilt iletkenliğinde, terleme ve solunum gibi fonksiyonlarda biyometrik tepkilere dönüşmektedir. Biyometrik ölçümler; göz bebeği hareketlerini ve göz çapındaki değişimleri milisaniye hızında kaydeden göz takibi, yüz ifadelerini kaydeden FACS (yüz ifade tanımlama), kalp ritmini ölçen EKG ve PPG, cilt iletkenliğini ölçen GSR biyometrik teknikler arasında yer almaktadır (Erdemir, 2015).

İlk uygulamalı nörosiyaset çalışması 1979 yılında Roger Sperry ve ekibinin hazırladığı “Self Recognition and Social Awareness in The Deconnected Minor Hemisphere” adlı araştırmaya dayanmaktadır. Sperry ve ekibi korpus kolozumun kopması sebebiyle iletişim bozukluğu olan hastalar üzerinde yaptıkları araştırmada siyasi liderlerin beyinde bir etki yarattığını keşfetmiştir. Nörosiyaset uygulamalarını başlatan bu çalışmanın ardından nörosiyaset alanına yönelik birçok çalışma yapılmıştır. David Amodio ve meslektaşları yaptıkları araştırmada liberaller ve muhafazakarlar arasında farklar olduğunu söylemişlerdir. Karar verirken liberaller yeniliğe ve belirsizliğe daha duyarlıyken, muhafazakarlar daha yapılandırılmış ve kalıcı bilişsel özelliklere sahiptir (Amodio, Jost, Master, & Yee, 2007, s. 1246). Kanai ve arkadaşları (2011) yaptıkları çalışmada muhafazakarların karar verirken limbik sistemde yer alan duygusal hatıraları barındıran sağ amigdalanın etkisinde olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşılık liberallerin karar verme süreçlerinde bilgi, araştırma ve uzmanlara dayandığı belirtilmiştir. Darren Schreiber ve ekibinin yaptığı (2013) araştırma da ortaya benzer sonuçlar çıkarmıştır. Liberallerin ve muhafazakarların farklı bilişsel tarzlar sergilediğini ortaya koyan araştırmada beyin aktiviteleri farklılık göstermektedir. Liberaller risk alırken sol insula önemli ölçüde aktif olurken muhafazakârlarda sağ amigdala önemli ölçüde aktivite göstermiştir. Rule ve arkadaşlarının (2010) çalışması kültürlerarası farklılıkların oy verme davranışını nasıl etkilediği üzerinedir. Amerikalı ve Japon katılımcıların dahil edildiği çalışmada siyasetçilerin yüzü katılımcılara gösterilmiş ve bu kişilere oy verip vermeyeceğini belirtmesi istenmiştir. Gösterilen fotoğraflarda katılımcıların oy vermedikleri adaylara kıyasla oy verdikleri adaylar için amigdaları anlamlı derecede ateşlenmiştir.

Siyasal tutum ve kararlar ile ilgili grup etkisini ölçmeyi amaçlayan Van Bavel, Packer ve Cunningham yaptıkları çalışmada farklı ırklardan oluşturdukları deney gruplarını rastgele ayırmışlardır. Deneye katılan deneklerin ırkına bakmaksızın kendi grubuna ait olan üyelere karşı amigdala aktif bir hale gelmiştir. Yine grup etkisini ölçen Ratner ve Amodio araştırmalarında katılımcıların kendi ait oldukları gruplara ait yüzleri kendi ait olmadıkları grupların yüzlerine kıyasla farklı şekilde işlediğini ortaya koymuştur (Jost, Nam, Amodio, & Bavel, 2014, s. 12). Knutson ve arkadaşları Demokrat ve Cumhuriyetçiler üzerine yaptıkları çalışmada katılımcıların siyasetçilerin yüzlerini sınıflandırmalarını sağlamışlardır. Bu çalışmada katılımcılar ait oldukları grubun üyelerini olumlu kelimelerle eşleştirirken karşıt grubun üyelerini olumsuz kelimelerle eşleştirmiştir. Knutson ve arkadaşları bu durumu partizan yanlılığı ile ilişkilendirmiştir (Jost, Nam, Amodio, & Bavel, 2014, s. 12-13).

Türkçe literatürde liderlerin duygusal ve motivasyonel etkisini ölçmeye çalışan Batı ve Erdem’in “*Ben Bilmem Beynim Bilir*” (2016) adlı popüler bilim çalışması ilk nörosiyaset çalışmasıdır. İktidar ve muhalefet yanlısı katılımcılarla gerçekleşen çalışmada seçmenlerin siyasi bilişleri arasında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada Ak Partili katılımcıların ilgi ve motivasyon sıralamasında Recep Tayyip Erdoğan en üst sırada iken muhalefet partilerini desteklediğini belirten katılımcılara ait bulgulara bakıldığında muhalif liderlerden Ekmeleddin İhsanoğlu’nun en üst sırada olduğu bulgulanmıştır. Aynı araştırmada siyasal liderlerin söylemlerinin bilinçdışında yarattığı etki de

ölçülmüştür (Batı & Erdem, 2016, s. 308). Ak Parti, CHP ve MHP’li katılımcıların dahil edildiği çalışmada “*İstanbul özne şehridir. İşte böyle bir şehirde her an tarihe ve mekana nüfuz ederek yaşama lütfuna ermişiz*” gibi edebi cümlelerin duygusal ilgiyi azalttığı ortaya konurken “*Artık İstanbul Dünyayı izlemeyecek, Dünya İstanbul’u izleyecek*” (Batı & Erdem, 2016) gibi güç unsuru içeren cümlelerin katılımcıların duygusal ilgisini artırdığı görülmüştür. Türkçe literatürde nörosiyaset üzerine hazırlanmış tezler de mevcuttur. Vedat Karaca’nın yüksek lisans tezi “*Nöropolitikanın Tanımı ve Nöropolitika Araştırmalarından Örnekler*” (2019) adlı yüksek lisans tezi ve Ertuğrul Buğra Orhan’ın “*Ak Parti Üyelerinin Parti Bağlılıklarının Nöropolitik Analizi*” (2019) başlıklı doktora tezi nörosiyaset konusunda yazılmış tezlerdir. Karaca çalışmasında nörosiyasete kavramsal ve teorik boyutta değinmektedir. Teorik çerçevesinde siyaset bilimine değinen nörosiyaseti sınırlı bir şekilde ele alan Orhan’ın çalışması ise Ak Partili seçmenlerin parti bağlılığını ölçmektedir. Göz takip sistemi ve EEG gibi tekniklerin kullanıldığı araştırmada Ak Partililerin parti bağlılığı belirli kelimeler üzerinden ölçülmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda siyasal iletişim çalışmalarını doğru tasarlamak ve toplumsal düzeni sağlamak açısından seçmenlerin bilinçdışının analizinin yapılması, nörosiyaset tekniklerini kullanarak mümkündür.

4. Siyasi Lider ve Söylemlerin Bilinçdışına Etkilerinin Analizi

4.1. Amaç

Araştırma, siyasal iletişim perspektifiyle siyasi liderlerin ve söylemlerinin seçmenlerin bilinçdışında yarattığı tepkileri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada seçmenin siyasal davranışını yaratan siyasal algı ve tutumlarının altında yatan sosyobiyojik ve duygusal unsurları saptamaya yönelik bir araştırma ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada aşağıdaki hipotezler test edilmektedir:

H1: İnsanların siyasal tercihleri biyometrik ve nörometrik işaretleri ile uyumludur.

H2: İnsanları etkileyen siyasal unsurlar biyometrik ve nörometrik verilerden çıkarılabilir.

4.2. Yöntem

Araştırmada 2019 Yerel Seçimleri sırasında siyasi liderlerin eko-politik söylemlerinin seçmenlerin beyninde meydana getirdiği değişimler, bilinçdışında uyandırdığı motivasyon ve duygusal ilgi seviyesi deney yöntemiyle analiz edilmiştir. Deney çalışmasının etik kurul izni, Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu’nun 31/05/2019 tarihinde yapılan 05 nolu toplantısında 61351342-/2019-316 sayısı ile onaylanmıştır. Araştırmada siyasal partilere oy verme davranışları değil, siyasi liderlerin ve söylemlerin seçmenler üzerindeki bilinçdışı etkisi yani davranışın altında yatan unsurlar incelenmiştir. Deney yönteminin kullanıldığı çalışmada nörosiyaset tekniklerinden EEG, PPG ve GSR bir arada kullanılmıştır. Elde edilen veriler nitel yöntemle göre yorumlanmıştır. Nörosiyaset teknikleriyle yapılan çalışma anket, odak grup gibi geleneksel araştırmalardan

farklı olarak deneklerin sözlü beyanlarıyla manipüle etme ve doğru ifade edememe gibi tutarlılık sorunlarını ortadan kaldırmaktadır. Seçmenlerin liderlere ve söylemlere karşı duygusal ilgi seviyesini ve motivasyonunu ölçen çalışmada deney öncesi katılımcılara bilgilendirilmiş gönüllü onam formu imzalatılmıştır. Araştırma Türkiye’de gerçekleşen 2019 Yerel Seçimlerinde yer alan Ak Parti, CHP, İYİ Parti, HDP, MHP, SP liderleri ve söylemleriyle sınırlandırılmıştır. Bu nedenle çalışma evrensel bir ölçüt getirmekten çok Türkiye’deki seçmenlerle ilgili bir sonuç ortaya koymaktadır.

4.3. Katılımcıların Profili

Çalışmanın örneklemini 2019 Yerel Seçimlerinde tüm Türkiye’de partilerin aldığı oy oranlarına göre belirlenmiştir. Araştırmaya dahil edilen katılımcılar, nörolojik ve psikiyatrik öyküsü olmayan kişilerden seçilmiştir. Ayrıca katılımcılar duygusal sistemlerinde bir patolojisi olmayan, kafa travması geçirmemiş, madde bağımlılığı olmayan, merkezi sinir sistemini etkileyecek herhangi bir ilaç kullanmayan ve sağ elini kullanan sağlıklı kişilerden seçilmiştir. Steven Sands (2009) nörobilim alanında yapılan deney çalışmalarına 30 ila 40 katılımcının dahil edilmesinin %1 hata payıyla güvenilir sonuçlar vereceğini belirtmiştir. Bu nedenle yaşları 20 ile 50 arasında değişen toplam 50 denek çalışmaya dahil edilmiştir.

30’u erkek 20’si kadın olan deneklerin yaş ortalaması 32,4’tür. Katılımcıların %2’si ilköğretim, %18’i lise, %64’ü lisans, %16’sı lisansüstü eğitime sahiptir. Katılımcıların 20’si Ak Parti, 11’i CHP, 6’sı MHP, 5’i HDP, 5’i İYİ Parti seçmenidir.

4.4. Deney Tasarımı

Çalışmanın deneysel tasarımı üç aşamadan oluşmuştur. İlk aşamada, katılımcıların demografik bilgileri, siyasi eğilimleri ve sağlık durumu hakkında bilgiler içeren bir anketi doldurmaları istenmiştir. Deneyin ikinci aşamasında cihazlara bağlanan katılımcılara izletilen videoların yarattığı tepkimeler ölçülmüştür. Son aşamada ise, katılımcılara izletilen videolar ve liderler hakkında bir form doldurtulmuştur. Çalışma, her bir katılımcı için deneye hazırlık ve deneyin uygulanması süreciyle yaklaşık 1 saat sürmüştür.

4.5. Uyarıların Seçimi

Uyarılar 2019 Yerel Seçimlerinden önceki dönemde liderlerin 1 Ocak – 31 Mart 2019 tarihleri arasında yaptıkları meclis konuşmaları, miting konuşmaları, basın açıklamaları gibi konuşmalarının tamamı taranarak en çok tekrar eden eko-politik söylemlerden seçilmiştir. Bu söylemlerden her lider için yaklaşık 5’er dakikalık kolaj halinde aynı teknik özelliklere sahip videolar oluşturulmuştur.

4.6. Veri Toplama Teknikleri

Çalışmada deneklerin siyasi lider ve söylemlere karşı motivasyonu, duygusal ilgi seviyesi, kalp ritmi ve cilt iletkenliği ölçülmüştür. Uyarıların motivasyonel ve duygusal etkisi ve aralarındaki

farkların anlamlılığını ölçmek için birden çok grubun çalışmaya dahil edilmesi nedeniyle ANOVA testiyle tek yönlü varyans analizi IBM SPSS v.21 programı kullanılarak yapılmıştır.

- Motivasyon:** Bilişsel bağlamda harekete geçmeyi göstermesi ve karar verme noktasına ulaşma açısından önemli bir unsurdur. Motivasyon verisi medial frontal korteksteki (ön singulate korteks) asimetrik frontal alfa dalgalarından elde edilmektedir (Batı & Erdem, 2016, s. 275). Mental dinginliği ve rahatlığı ifade eden alfa dalgaları motivasyon ve dikkati yöneten dalgadır. Uyarıların etkisini alfa dalgalarıyla ölçmek mümkündür. Uyarılar karşısında alfa dalgasının gücü düşük ise kişilerin dikkati dağımaktır. Medial frontal korteks duygusal yaşantılar ve karar verme süreci arasındaki bağlantıyı sağlayarak motivasyon ve eyleme yönelmede etkili olmaktadır. Çalışmada motivasyon verisinin olumlu alfa dalgalarından alınmış olması sebebiyle analizlerin temel verisini motivasyon verisi oluşturmuştur. Motivasyon verisinin yüksek olması olumlu iken düşük olması olumsuz bir durumu yansıtmaktadır.
- Duygusal İlgisi:** Duygusal ilgi seviyesi olumlu veya olumsuz heyecan durumuna dair zihinsel durumu yansıtmaktadır. İlgisi seviyesinin yüksek olması kişinin uyarana karşı dikkatinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Duygusal etki ile iletilen mesajların uzun süreli hafızaya alınmasında ve bilinçdışı karar alma davranışlarında etkilidir (Batı & Erdem, 2016, s. 276).
- Kalp Ritmi:** Beynin bilinçdışı düzeyde motor tepkimeleriyle ilgi olan kalp ritmi olumlu veya olumsuz bir uyarılma durumunu yansıtmaktadır.
- Cilt İletkenliği:** Beynin bilinçdışı tepkilerinin hem olumlu hem de olumsuz uyarıcılar karşısında insan beynini uyararak cilt iletkenliğinde bir artışın ortaya çıkması durumudur.

Bulguların değerlendirilmesini de içeren nörosiyaset araştırmasının veri toplama süreci 2019 yılında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın veri toplama aşaması yaklaşık bir ay sürmüştür. EEG sinyal verilerinin noise denilen gürültülerden arındırılması, verilerin formülasyonlardan geçirilmesi, istatistiki tutarlılık analizlerinin yapılması ve seçmen grupları nezdinde toparlanması yani verilerin analizi yaklaşık üç ay sürmüştür. Toplamda 16.420.845 satır 68 sütun ham veri işlenerek sonuçlar analiz edilmiştir. Verilerin yorumlama süreci ise bir ay sürmüştür.

5. Bulguların Yorumlanması

5.1. İstatistiksel Analiz

Birden çok uyarının dahil edildiği çalışmanın EEG, PPG, GSR sonuçları için yapılan ANOVA tek yönlü varyans analizi sonuçlarına bakıldığında $p \leq 0.5$ değeri için katılımcıların liderlere ve söylemlerine karşı motivasyon, duygusal ilgi, kalp ritmi ve cilt iletkenliği verileri arasında çok yüksek düzeyde anlamlı bir fark (tüm değerler $p = 0,000$) olduğu bulgulanmıştır. İstatistiksel analizin genel bir yorumunu yapmak gerekirse katılımcıların liderlere ve söylemlerine karşı verdiği tepkiler arasında farklar söz konusudur. Bu durum liderlerin ve söylemlerin yarattığı etkinin her siyasal grup için farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Liderlere ve söylemlerine karşı siyasal grupların, motivasyon, duygusal ilgi, kalp ritmi, cilt iletkenliği verileri aşağıda tabloda belirtilen ortalamalar üzerinden yorumlanmıştır.

Tablo 1. Liderlere Karşı Katılımcıların Ortalama, Standart Sapma ve Medyan Verileri

StimulusName		Motivasyon	Dikkat	Duygusal İlgi	GSR	PPG
Ak Parti	Mean	,15151	,62284	,49573	2,21937	79,17
Ak Parti	Median	,15739	,61918	,46001	1,17494	77,00
Ak Parti	Std. Deviation	,124077	,115299	,286845	3,130494	14,722
CHP	Mean	,16588	,62056	,48616	,71579	77,77
CHP	Median	,16371	,61496	,45440	,66581	74,00
CHP	Std. Deviation	,247572	,122674	,284116	,392332	12,759
HDP	Mean	,17310	,62542	,44434	,56347	75,00
HDP	Median	,17016	,62862	,40989	,41740	73,00
HDP	Std. Deviation	,075076	,113319	,257742	,307087	9,380
İYİ Parti	Mean	,16577	,63939	,42917	,56600	78,55
İYİ Parti	Median	,15966	,63448	,39454	,49352	75,00
İYİ Parti	Std. Deviation	,160162	,102965	,247323	,364135	28,608
MHP	Mean	,11089	,56086	,48598	2,60477	81,14
MHP	Median	,10147	,56106	,45263	1,83820	81,00
MHP	Std. Deviation	,140735	,135366	,276441	2,092678	9,965

5.2. Tüm Deneklerin Liderlere Karşı Tepkimelerinin Değerlendirilmesi

Katılımcıların genel verilerine bakıldığında liderler arasında Temel Karamollaoğlu'nun konuşmasına yönelik motivasyonun (,15926) en yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcıların PPG standart sapmasının (15,639) ortalamasının üstünde olması Temel Karamollaoğlu'nu dinlerken katılımcıların kalp atış hızının arttığını dolayısıyla uyarıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra duygusal ilgi (,47707) ve GSR (1,52207) verilerine bakıldığında lideri izleyen katılımcıların uyarılma seviyesi ortalamasının altında kalmıştır. Veriler genel olarak değerlendirildiğinde katılımcıların Karamollaoğlu tarafından eyleme yönlendirilebileceğini göstermektedir.

Tablo 2. Deneklerin Liderlere Karşı EEG, GSR ve PPG Sonuçları

Stimuli	Motivasyon	Dikkat	Duygusal İlgil	GSR	PPG MEAN	PPG SSAPMA
Temel Karamollaoglu	,15926	,62458	,47707	1,52207	77,86	15,639
Devlet Bahçeli	,15619	,63959	,48781	1,58387	78,18	14,744
Recep Tayyip Erdoğan	,15479	,60765	,49138	1,56789	79,24	15,163
Kemal Kılıçdaroglu	,15342	,61798	,49698	1,61534	78,47	14,991
HDP Liderleri	,15364	,61668	,46873	1,71519	79,03	14,338
Meral Akşener	,14175	,62183	,46087	1,62190	78,95	13,761

Katılımcıların Devlet Bahçeli'nin konuşmasına karşı motivasyonu (,15619) ve duygusal ilgi (,48781) seviyesi ortalamanın üstündeyken GSR (1,58387) ve PPG standart sapması (14,744) ortalamanın altında kalmıştır. Motivasyonun yüksek olması katılımcıların lider tarafından güdülendiğini, duygusal ilginin yüksek olması liderin katılımcılarda olumlu duygular yarattığını dolayısıyla verdiği mesajların uzun süreli belleğe aktarılacağını göstermektedir.

Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşmasına karşı da katılımcıların motivasyon (,15479) ve PPG standart sapma verileri (15, 163) ortalamanın üstündedir. Erdoğan, katılımcıların en yüksek duygusal ilgi (,49138) seviyesine sahip olduğu liderlerden biridir. GSR verileri (1,56789) ise ortalamanın altındadır. Genel olarak değerlendirildiğinde veriler, liderin katılımcıları eyleme geçirmesi açısından kayda değer bir nitelik taşımaktadır.

HDP liderleri Sezai Temelli ve Pervin Buldan'nın konuşmasına yönelik motivasyon (,15364) ortalamanın üzerinde olmasına rağmen duygusal ilgi seviyesi (,46873) ve PPG standart sapması (14,338) ortalamanın altındadır. GSR verilerine (,171519) bakıldığında en yüksek uyarılmanın gerçekleştiğini belirtmek mümkündür. Bu durum katılımcılarda bir uyarılmaya işaret etse de veriler genel olarak değerlendirildiğinde liderlere karşı yeterli düzeyde bir uyarılmanın gerçekleşmediği anlamına gelmektedir.

Kemal Kılıçdaroglu'nun konuşması ile ilgili genel verilere bakıldığında motivasyonun (,15342), GSR (1,61534) ve PPG standart sapmasının (14,991) ortalamanın üzerinde olduğunu belirtmek mümkündür. Katılımcıların duygusal ilgisinin (,49698) en yüksek olduğu liderdir. Bu veriler katılımcıların Kılıçdaroglu tarafından güdülendiğini ve katılımcıların beyninde genel olarak olumlu duygular yarattığını göstermektedir. Kılıçdaroglu katılımcıları motive ederek eyleme yönlendirebilecek ve mesajları seçmenlerin beyninde yer edecek liderler arasındadır.

Meral Akşener'in konuşmasına karşı katılımcıların motivasyonu (,14175), duygusal ilgi seviyesi (,46087) ve PPG standart sapması (13,761) ortalamanın altındadır. GSR sonuçlarına (1,62190) bakıldığında ortalamanın üzerinde bir uyarılma söz konusudur. Veriler genel olarak değerlendirildiğinde Akşener'in katılımcıları güdüleyemediğini söylemek mümkündür. Bunun yanı

sıra cilt iletkenliği verilerinin ortalamasının üzerinde olması motivasyon verisinin düşük olmasıyla bir arada değerlendirildiğinde liderin katılımcılarda olumsuz bir uyarılma yarattığını göstermektedir.

5.3. Oy Verdiği Partiye Göre Deneklere Ait Bulguların Yorumlanması

Ak Parti'yi destekleyen deneklerin genel sonuçlarına bakıldığında Temel Karamollaoğlu'ndan (,16000) sonra en yüksek motivasyon gösterdikleri lider Recep Tayyip Erdoğan (,15539) olmuştur. Ak Partili deneklerin duygusal ilgilerinin (,55107) en yüksek olduğu lider Erdoğan'dır. Ancak Erdoğan'ı izleyen Ak Partili katılımcıların kalp ritmi (,14,525) verilerinin ortalamasının altında kaldığını belirtmek mümkündür. Ak Parti seçmeninin Karamollaoğlu'na karşı da duygusal ilgisi (,49931), PPG standart sapması (,15761) ortalamasının üzerindedir. İki liderin GSR verilerine bakıldığında Erdoğan (2, 10289) ve Karamollaoğlu'na (2,16808) karşı cilt iletkenliği seviyesi ortalamasının altında kalmıştır. Bu veriler bir arada değerlendirildiğinde motivasyon, duygusal ilgi ve kalp ritmi seviyelerinin ortalamasının üzerinde olması Ak Partili seçmenlerin Karamollaoğlu'na olumlu baktığını ve güdülendiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra motivasyon ve duygusal ilgi seviyelerinin yüksek olması Erdoğan'a karşı olumlu bir tutuma sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Ak Partili katılımcıların duygusal ilgi (,44736), motivasyon (,14277) ve PPG (14, 204) verilerinin ortalamasının altında kaldığı lider Meral Akşener olmuştur. GSR (2,27204) verilerine bakıldığında ise ortalamasının üzerinde bir uyarılma söz konusudur. Motivasyon, duygusal ilgi ve PPG verilerinin düşük, cilt iletkenliğinin yüksek olması Ak Partili katılımcıların İYİ Parti lideri Akşener tarafından güdülenmediğini ve liderin olumsuz duygular yarattığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra Ak Partili seçmenin motivasyonu Devlet Bahçeli (,15098), HDP liderleri (15,114) ve Kemal Kılıçdaroğlu'na (,14737) karşı da düşüktür.

Tablo 3. Ak Partili Katılımcıların Liderlere Karşı EEG, GSR ve PPG Sonuçları

Stimuli	Motivasyon	Dikkat	Duygusal İlgi	PPG ssapma	PPG mean	GSR
Recep Tayyip Erdoğan	,15539	,60968	,55107	14,523	79,52	2,10289
Kemal Kılıçdaroğlu	,14737	,62053	,50843	14,040	79,53	2,17153
Temel Karamollaoğlu	,16000	,61911	,49931	15,972	77,79	2,16808
HDP Liderleri	,15114	,63268	,48491	14,671	79,85	2,37084
Devlet Bahçeli	,15098	,63879	,48326	14,600	78,96	2,21562
Meral Akşener	,14277	,61631	,44736	14,204	79,41	2,27204

CHP'li deneklerin en yüksek motivasyona sahip olduğu lider Devlet Bahçeli (,18128), ikinci lider ise Temel Karamollaoğlu'dur (,17802). CHP'li katılımcıların CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'na karşı

da motivasyonları (,17404) ortalamasının üzerindedir. Kılıçdaroğlu'na karşı en yüksek duygusal ilgi (,53198) seviyesine sahip olan katılımcıların Bahçeli'ye (,52385) ve Karamollaoğlu'na (,50914) karşı da duygusal ilgi seviyesi ortalamasının üstündedir.

Tablo 4. CHP'li Katılımcıların Liderlere Karşı EEG, GSR ve PPG Sonuçları

Stimuli	Motivasyon	Dikkat	Duygusal İlgi	PPG ssapma	PPG mean	GSR
Devlet Bahçeli	,18128	,62996	,52385	13,416	76,97	0,82170
HDP Liderleri	,16657	,60769	,44550	11,441	77,27	0,72128
Kemal Kılıçdaroğlu	,17404	,62162	,53198	12,509	77,30	0,68115
Meral Akşener	,13644	,63252	,49196	11,061	77,61	0,64916
Recep Tayyip Erdoğan	,15848	,60292	,42321	15,767	78,78	0,73636
Temel Karamollaoğlu	,17802	,63210	,50914	11,944	78,66	0,68003

CHP'li katılımcıların en düşük motivasyon (,13644) seviyesine sahip olduğu lider Meral Akşener'dir. Akşener'e karşı duygusal ilgi (,49196) seviyesi ortalamasının çok az üzerindedir. PPG standart sapma (11, 061) seviyesine ve GSR (0, 64916) oranına bakıldığında ikisi de ortalamasının altındadır. Bu veriler CHP'li katılımcıların Akşener tarafından güdülenmediğini motivasyonun düşük, duygusal ilginin yüksek olması seçmenlerin Akşener'e karşı olumsuz duygulara sahip olduğunu göstermektedir. CHP'li seçmenlerin Recep Tayyip Erdoğan'a karşı motivasyon (,15848) ve duygusal ilgi (,42321) seviyesi düşüktür. Liderin CHP'li katılımcıları güdülemediğini, bunun yanı sıra katılımcıların kalp ritmi (15,767) ve cilt iletkenliğinin (0,73636) yüksek olması lidere karşı olumsuz bir uyarılmanın olduğunu göstermektedir.

Katılımcılardan HDP'li olduğunu belirtenler Devlet Bahçeli'ye (,17783) karşı en yüksek motivasyona sahiptir. HDP'li seçmenlerde Devlet Bahçeli'den sonra motivasyonun en yüksek olduğu lider Meral Akşener'dir (,17653). HDP'li seçmenlerin HDP liderlerinin konuşmasına karşı duygusal ilgisi (,47239) liderler arasında en yüksek olmasına rağmen motivasyon (,16394) seviyesi en düşüktür. Bunun yanı sıra HDP'lilerin Temel Karamollaoğlu'na karşı motivasyon (,17329) ve duygusal ilgi (,41450) seviyeleri ortalamadan düşüktür.

Tablo 5. HDP'li Katılımcıların Liderlere Karşı EEG, GSR ve PPG Sonuçları

Stimuli	Motivasyon	Dikkat	Duygusa İlgi	PPG ssapma	PPG mean	GSR
Devlet Bahçeli	,17783	,67329	,45842	8,951	75,07	0,56702
HDP Liderleri	,16394	,59410	,47239	11,250	75,54	0,57086
Kemal Kılıçdaroğlu	,17460	,61193	,45522	9,777	75,93	0,50491
Meral Akşener	,17653	,64096	,46734	8,674	74,42	0,59720
Recep Tayyip Erdoğan	,17390	,60236	,39850	8,894	74,64	0,57544
Temel Karamollaoğlu	,17329	,63987	,41450	8,114	74,39	0,56441

İYİ Parti'yi destekleyen deneklerin motivasyonunun (,17582) en yüksek olduğu liderler HDP liderleridir. HDP'lilere karşı duygusal ilgileri (,44718) ortalamanın üzerindedir. İYİ Parti seçmeni Temel Karamollaoğlu'na karşı ortalamadan yüksek motivasyona (,17098) sahiptir. İYİ Parti seçmeninin en düşük motivasyon seviyesine sahip olduğu lider Recep Tayyip Erdoğan (,15881) olmuştur. İYİ Partili olduğunu belirten katılımcıların Devlet Bahçeli'ye (,16093), Kemal Kılıçdaroğlu'na (,16373), Meral Akşener'e (,16218) karşı motivasyonu ortalamadan düşüktür. İYİ Parti seçmeninin bu lidere karşı duygusal ilgi seviyesi ortalamanın üstündedir. Bu verilerden yola çıkarak liderlere karşı olumsuz bir uyarılmadan bahsetmek mümkündür.

Tablo 6. İYİ Parti'li Katılımcıların Liderlere Karşı EEG, GSR ve PPG Sonuçları

Stimuli	Motivasyon	Dikkat	Duygusal İlgi	PPG ssapma	PPG mean	GSR
Devlet Bahçeli	,16093	,67792	,48280	26,005	76,34	0,60073
HDP Liderleri	,17582	,61301	,44718	27,487	82,14	0,46820
Kemal Kılıçdaroğlu	,16373	,63744	,36394	30,403	74,08	0,56405
Meral Akşener	,16218	,65157	,46032	26,372	82,57	0,84327
Recep Tayyip Erdoğan	,15881	,63783	,39203	30,610	83,87	0,46127
Temel Karamollaoğlu	,17098	,62215	,42553	29,317	76,05	0,45533

MHP'yi desteklediğini belirten deneklerin en yüksek motivasyona (,12627) ve duygusal ilgiye (,56934) sahip olduğu lider Recep Tayyip Erdoğan'dır. PPG standart sapması (9,270) ortalamanın altında, GSR (2,73175) seviyesiyse ortalamanın üstündedir. Bu durum MHP seçmeninin Erdoğan tarafından güdüldüğü, pozitif duygular yarattığı anlamına gelmektedir. Kemal Kılıçdaroğlu'na (11404) ve HDP'li liderlere (,11202) karşı yüksek motivasyona sahip olan MHP'li katılımcıların Devlet Bahçeli'ye karşı motivasyonu (,11062) ve duygusal ilgi (,46871) seviyesi ortalamanın altındadır. Bunun yanı sıra MHP'li katılımcılar sırasıyla Temel Karamollaoğlu (,10083) ve Meral Akşener'e (,10194) karşı en düşük motivasyona sahiptir.

Tablo 7. MHP'li Katılımcıların Liderlere Karşı EEG, GSR ve PPG Sonuçları

Stimuli	Motivasyon	Dikkat	Duygusal İlg	PPG ssapma	PPG mean	GSR
Devlet Bahçeli	,11062	,55017	,46871	9,653	81,30	2,30922
HDP Liderleri	,11202	,55595	,46695	10,404	80,92	2,86309
Kemal Kılıcdaroğlu	,11404	,53917	,53748	10,530	81,18	2,89634
Meral Akşener	,10194	,55154	,44807	8,912	81,62	2,47039
Recep Tayyip Erdoğan	,12627	,52777	,56934	9,270	80,98	2,73175
Temel Karamollaoğlu	,10083	,61705	,43319	10,724	80,92	2,35102

5.4. Tüm Deneklerin Liderlerin Söylemlerine Karşı Tepkimelerinin Yorumlanması

Liderlerin ekonomi-politik üzerine söylemlerinin gösterildiği deneyde katılımcıların en yüksek motivasyona (,16130) sahip olduğu söylem Recep Tayyip Erdoğan'ın "Bugünkü mesele kuru ekmek bulmak değil, sofrayı donatmak meselesidir. Bugün mesele herhangi bir elbiseye değil, en güzel elbiseye sahip olmak meselesidir. Bugün mesele çalışacak herhangi bir işi değil, en rahat ve en yüksek gelirli işi bulmak meselesidir. Bu hayat standartlarını talep etmek vatandaşımızın hakkıdır bizim de bunu onlara sağlamak görevimizdir" söylemi olmuştur. Katılımcıların bu söyleme karşı duygusal ilgi seviyesi (,53714) ortalamadan yüksek iken PPG standart sapması (14,669) ve GSR seviyesi (1,54411) ortalamanın altındadır. Motivasyonun yüksek olması bu söylemin katılımcıları güdülediğini, duygusal ilgi seviyesinin yüksek olmasıysa söylemin uzun süreli belleğe aktarılacağını göstermektedir.

Tablo 8: Katılımcıların Genel Ve Oy Verdiği Partiyeye Göre Söylemlere Karşı Ortalamaları

StimulusName	Motivasyon	Duygusal İlg	GSR	PPG Standart Sapması
GENEL <u>Mean</u>	,15094	,47985	1,57498	14,703
Ak Parti <u>Mean</u>	,15018	,50282	2,17783	14,35302
CHP <u>Mean</u>	,15866	,46779	,67811	12,878
HDP <u>Mean</u>	,17240	,45369	,56488	9,058
İYİ Parti <u>Mean</u>	,16441	,43683	,56548	28,144
MHP <u>Mean</u>	,11075	,48057	2,62744	9,768

Katılımcıları tamamen uyarıcı ve olumlu karşılanan söylemlerden diğeri Devlet Bahçeli'nin "Terörizmle mücadele edersek Bay Trump ekonomik olarak Türkiye'yi mahvedermiş. Senin doların varsa Türk milletinin imanı var. Senin para baronların varsa, sermaye çetelerin varsa, ekonomik tetikçilerin emir bekliyorsa bilesin ki Türk milletinin eğilmez başı bükülmez bileği var" söylemi olmuştur. Katılımcıların bu söyleme karşı motivasyonu (,15578), duygusal ilgi seviyesi (,55379), GSR seviyesi (1,62344) ortalamanın üzerindedir. PPG standart sapması ise (14,219) ortalamanın altındadır. Süper güç olan ve öteki olarak konumlandırılan Amerika'ya ekonomi üzerinden milliyetçi-dinsel motifler

içeren bir meydan okuma olan bu söylem katılımcıları güdülemiştir ve katılımcılar bu söylemi uzun süreli belleklerine aktarma olasılıkları yüksektir.

Temel Karamollaoğlu'nun *"Bunu herkes bilsin ısrarla söylüyoruz bir ülkede üretim artmadan o ülke güçlenemez. Tarımda, sanayide, teknolojiye bu olmazsa olmaz kuraldır. Ama öyle bir ülke haline geldik ki bunlar iktidara geldiklerinde dünyada kendi kendine yeten, gıda üreten 7 ülkeden birisi Türkiye iken bugün biz domateste patlıcanda bile dışarıya muhtaç hale geldik"* söylemi motivasyonun (,16890) en yüksek olduğu söylemdir. Ancak bu söyleme karşı duygusal ilgi (,47449), PPG standart sapması (13, 758), GSR (1,46863) seviyesi ortalamanın altındadır. Olumlu duyguları ifade eden alfa dalgalarından alınan motivasyon verileri nedeniyle katılımcıların bu söyleme karşı güdülendiğini belirtmek mümkündür. Ancak duygusal ilginin, kalp ritminin ve cilt iletkenliğinin düşük olması söylemin uzun süreli belleğe aktarılmayacağını ve kitleleri harekete geçirmek için yeterli olmadığını göstermektedir.

Meral Akşener'in milliyetçilik üzerinden muhalefet eleştirisi yaptığı *"Müstemlekeye çevirdiler ülkeyi. Bunların neresi yerli milli bütün fabrikalarımızı kapattılar. Tam 70 milyar dolara sattılar. 70 milyar dolarlık fabrikanın yerine bir fabrika yapmadılar"* söylemine motivasyon (,12947) ve duygusal ilgi (,43392) seviyesi ortalamanın altında ve diğer söylemlere kıyasla en düşük seviyededir. Bunun yanı sıra katılımcıların bu söyleme karşı PPG standart sapması (14,612) ve GSR (1,53588) seviyeleri de ortalamanın altındadır. Bu veriler, söylemin katılımcıları güdümediği ve uzun süreli belleğe aktarılmayacağı anlamına gelmektedir. Akşener'in müstemleke gibi kitlelerin anlamını bilmediği yabancı bir sözcükle başladığı cümlelerin katılımcılar tarafından anlaşılmamış olma olasılığı yüksektir.

Katılımcıların ilgisini çok az çeken bir diğer söylem yine Meral Akşener'in *"Bu yerli ve milli arkadaşlar biz de illet ve zilletiz ya teröristiz ya bu yerli ve milli arkadaşlar enteresan en son ellerinde kalan savunma sanayimizin çok önemli bir fabrikası olan tank-palet fabrikasını Katarlılara sattılar"* söylemi olmuştur. Ekonomik sistemin eleştirisini milliyetçi unsurlar, iktidar eleştirisi ve iktidarın muhalefete yaptığı yakıştırmalar üzerinden yapan Akşener'in bu söylemine motivasyon (,12973), duygusal ilgi (,44958) ve GSR seviyesi (1,53721) ortalamanın altındadır. Ancak PPG standart sapma seviyesi (15,480) ortalamanın üstündedir. Bu veriler söylemin katılımcıları güdümediğini ortaya koymaktadır. Kalp ritminin yüksek olması diğer verilerle birlikte değerlendirildiğinde olumsuz bir uyarılmanın varlığını göstermektedir.

Kemal Kılıçdaroğlu'nun *"Vatandaş zam yapınca kıyameti koparıyorlar. Doğrudur kimse zam yapılmasını istemez. Peki Erdoğan zam yapınca ne oluyor? Onu hiç kimse görmüyor. Bakın sanayinin kullandığı elektriğe yapılan zam bir yılda yüzde 57.1, elektriğe yapılan zam yüzde 57.1, ticarethanelerin kullandığı elektriğe yapılan zam yine yüzde 57"* söylemi katılımcıların en düşük motivasyon (,14512) gösterdiği söylemlerden biridir. Kılıçdaroğlu'nun zamları sayısal verilerle eleştirdiği bu söyleme karşı katılımcıların duygusal ilgi seviyesi (,54704), PPG standart sapması (16,061) ve GSR seviyesi (1,59514) ortalamanın üzerindedir. Ancak ortalamanın altında kalan motivasyon verisinin olumlu alfa dalgasından alınması sebebiyle Kılıçdaroğlu'nun bu söyleminin katılımcıları güdümediğini

söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra iktidarın ekonomik uygulamalarını eleştirdiği söylemin katılımcılarda negatif duygular yarattığını ve olumsuz bir uyarılmanın olduğunu söylemek mümkündür.

5.5. Oy Verdiği Partiye Göre Deneklere Ait Bulguların Yorumlanması

Ak Parti'yi desteklediğini belirten katılımcıların motivasyonunun (,16478) ve duygusal ilgi seviyesinin (,60640) en yüksek olduğu söylem Recep Tayyip Erdoğan'ın *“Esasen Türkiye'nin ekonomi alanında verdiği mücadele milli bir davadır, yerli bir davadır. Sipariş değil. Kendini bu milletin bu ülkenin mensubu hisseden herkesin bu mücadeleye destek vermesi gerekir”* söylemi olmuştur. Ak Partili katılımcıların bu söyleme karşı PPG standart sapması (2, 09602) ve GSR seviyesi (12,00274) ortalamasının altında kalmıştır. Katılımcılarda bir uyarılma olmasa da bu söylemin Ak Partili katılımcılar üzerinde olumlu etkiler yarattığı ve uzun süreli belleğe aktarılacağını söylemek mümkündür. Ak Partililerin yüksek motivasyon (,16344) ve duygusal ilgi seviyesine (,51978) sahip olduğu diğer bir söylem ise Temel Karamollaoğlu'nun *“Siz çiftçiyi, pazarcıyı, marketçiyi, muhalifi terörist olarak görürseniz patates ithal etmekle kalmaz yarın domates dahil her türlü tarım ürününü ithal etmek mecburiyetinde kalırız”* söylemi olmuştur. Katılımcıların bu söyleme karşı GSR seviyesi (2,09111) ortalamasının altındayken PPG standart sapması (17,79543) ortalamasının çok üstündedir. Bu durum katılımcıların Karamollaoğlu'nun bu söylemine karşı uyarıldığı, olumlu duygulara sahip olduğu ve bu söylemi uzun süreli belleğe aktaracağı anlamına gelmektedir.

Ak Partililerin en düşük motivasyona (,10772) ve duygusal ilgi seviyesine (,40444) sahip olduğu söylem Meral Akşener'in *“Müstemlekeye cevirdiler ülkeyi. Bunların neresi yerli milli. Bütün fabrikalarımızı kapattılar. Tam 70 milyar dolara sattılar. 70 milyar dolarlık fabrikanın yerine bir fabrika yapmadılar”* söylemi olmuştur. Katılımcıların bu söyleme karşı GSR seviyesi (2,16598) ortalamasının altındayken PPG standart sapması (15,05784) ortalamasının üzerindedir. Diğer verilerin düşük, kalp ritminin yüksek olması katılımcıların olumsuz bir şekilde uyarıldığını göstermektedir. Ak Partililer kendi partilerinin lideri olan Recep Tayyip Erdoğan'ın *“Tüm ülkeme sesleniyorum hiç kimsenin üreticimizin alın terine ne de tüketicimizin sofrasına göz dikmesine izin vermeyeceğiz. Tarım sektöründeki spekülörleri tıpkı sınırlarımıza dayanan teröristler gibi bir milli güvenlik sorunu olarak görüyor ve ona göre de muamele ediyoruz”* söylemine karşı ortalamasının altında motivasyona (,14899), PPG standart sapmasına (13,81968) ve GSR seviyesine (2,03530) sahiptir. Bu söyleme karşı katılımcıların duygusal ilgi seviyesi (,58155) ortalamasının üzerindedir. Motivasyon verisinin ortalamasının altında olması bu söylemin katılımcıları güdülemediğini göstermektedir. Beka sorunsalını ekonomik temele indirgediği söyleme karşı duygusal ilgi seviyesinin yüksek olması motivasyon verisiyle bir arada değerlendirildiğinde bu söylemin negatif duygular yarattığından bahsetmek mümkündür.

CHP'li olduğunu belirten katılımcıların en yüksek motivasyonu (,22655) gösterdiği söylem Temel Karamollaoğlu'nun *“Bunu herkes bilsin ısrarla söylüyoruz bir ülkede üretim artmadan o ülke güçlenemez. Tarımda, sanayide, teknolojiye bu olmazsa olmaz kuraldır. Ama öyle bir ülke haline*

geldik ki bunlar iktidara geldiklerinde dünyada kendi kendine yeten gıda üreten 7 ülkeden birisi Türkiye iken bugün biz domateste patlıcanda bile dışarıya muhtaç hale geldik” söylemi olmuştur. CHP’li katılımcıların bu söyleme karşı duygusal ilgi seviyesi (,52099) de ortalamanın üzerindedir. Katılımcıların bu söyleme karşı PPG standart sapması (11,985) ve GSR seviyesi (,64614) ortalamanın altındadır. Verilere bakıldığında CHP’li katılımcıların bu söylem karşısında güdülendiğini ve söylemin uzun süreli belleğe aktarılacağını göstermektedir. CHP’li katılımcıların motivasyon (,17802) ve duygusal ilgi seviyesinin (,57539) yüksek olduğu diğer bir söylem Kemal Kılıçdaroğlu’nun, “Hepimizin gözü aydın varlık kuyruklarıyla tanıştık biliyorsunuz patates kuyruğu dünyanın en önemli varlık kuyruklarından biri oldu domates biber kuyruğu dünyanın en önemli varlık kuyruklarından biri oldu. Ama laf aramızda kimseye söylemeyin işsizlik en büyük varlık kuyruğu...bir kişi başvuruyor bin kişi iş istiyor 40 bin kişi kuyruğa giriyor” CHP’li katılımcıların bu söyleme karşı GSR seviyesi (,69277) ortalamanın üzerindeyken PPG standart sapması (12,752) ortalamanın altındadır. Bu veriler söylemin katılımcıları güdülediğini, bir uyarılma yarattığını, pozitif duygular yarattığını ve uzun süreli belleğe aktarılacağını göstermektedir.

CHP’li katılımcıların en düşük motivasyon (,07821) gösterdiği söylem Meral Akşener’in “Bu yerli ve milli arkadaşlar biz de illet ve zilletiz ya teröristiz ya bu yerli ve milli arkadaşlar enteresan en son ellerinde kalan savunma sanayimizin çok önemli bir fabrikası olan tank-palet fabrikasını Katarlılara sattılar” söylemi olmuştur. Duygusal ilgi seviyesinin (,48725) ortalamanın üzerinde olduğu bu söyleme karşı CHP’li katılımcıların PPG standart sapması (10,569) ve GSR seviyesi (,58667) ortalamanın altında kalmıştır. Motivasyon verisinin, kalp ritmi ve cilt iletkenliğinin düşük olması söylemin katılımcıları güdülemediğini ve olumlu bir uyarılma yaratmadığını göstermektedir. Duygusal ilgi seviyesinin yüksek olması söylemin negatif bir duygu oluşturduğunu göstermektedir. CHP’li katılımcıların kendi liderleri Kemal Kılıçdaroğlu’nun “Vatandaş zam yapınca kıyameti koparıyorlar doğrudur kimse zam yapılmasını istemez. Peki Erdoğan zam yapınca ne oluyor. Onu hiç kimse görmüyor” söylemine karşı çok düşük motivasyon (,12077) göstermiştir. CHP’li katılımcıların bu söyleme karşı duygusal ilgi seviyesi (,66700) ve GSR seviyesi (69051) ortalamanın üzerindeyken PPG standart sapması (12,169) ortalamanın altında kalmıştır. Verilere bakıldığında CHP seçmenlerinin Kılıçdaroğlu’nun iktidarı zamlar üzerinden eleştirdiği bu söyleme karşı güdülenmediğini aksine söylemin negatif duygular ve olumsuz bir uyarılma yarattığını ifade etmek mümkündür.

HDP’yi desteklediğini belirten katılımcıların yüksek motivasyon (,18543) ve duygusal ilgi seviyesine (,58300) sahip olduğu söylem Meral Akşener’in “Bugün milletimizin çözüm bekleyen en önemli sorunu pahalılıktır. Soğan pahalı, biber pahalı, domates patlıcan pahalı. Neden pahalı diye sorunca diyorlar ki araçlar parayı götürüyor. Kim bu araçlar fırsatçılık yapmanın tepesine çökün diyoruz. İktidar şikayet edecek makam değildir” söylemidir. HDP’lilerin bu söylem karşısında PPG standart sapmaları (8,716) ortalamanın altındayken GSR seviyeleri (,66383) ortalamanın üzerindedir. Bu veriler HDP’li katılımcıların Akşener’in iktidarı pahalılık üzerinden eleştirdiği söylemi tarafından güdülendiğini, bu söyleme karşı pozitif duygulara sahip olduğu ve söylemin uzun süreli belleğe aktarılacağını söylemek mümkündür.

HDP'li katılımcıların en düşük motivasyona (,15780) sahip olduğu söylem Kemal Kılıçdaroğlu'nun *"Bir memleketin silah fabrikaları o memleketin onurudur, o memleketin gururudur, o memleketin namusudur silah fabrikaları eğer bir iktidar kalkar kendi silah fabrikasını yani tank palet fabrikasını yani Sakarya'daki tank palet fabrikasını yani değeri 20 milyar dolarlık olan fabrikanın en büyük hissesini yüzde 49.9'unu Katar ordusuna pazarlarsa ben onlara milliyetçi demem ben onlara ülkücü demem"* söylemi olmuştur. HDP'li katılımcıların duygusal ilgi seviyesinin (,50831) yüksek olduğu söyleme karşı PPG standart sapmaları (8,161) ve GSR seviyeleri (,46866) ortalamanın altındadır. Verilere bakıldığında HDP'li seçmenlerin Kılıçdaroğlu'nun milliyetçilik üzerinden iktidarın ekonomi politikalarını eleştirdiği söylemine karşı negatif duygulara sahip olduğunu söylemin seçmenleri güdülemediğini belirtmek mümkündür. HDP'lilerin düşük motivasyon (,15910) gösterdiği bir diğer söylem de HDP Eş Başkanı Sezai Temelli'nin *"Savaş politikaları aslında neden bu kadar ısrarla bu ülkeye dayatılıyor cumhurbaşkanı her gün bunu konuşmalarında itiraf ediyor. Çünkü bir savaş sanayi tezgahı kurdular işte tank palet meselesinde olduğu gibi işte ihalarda olduğu gibi o sanayiye beslemek için Ortadoğu halklarına Kürt halklarına savaş dayatılıyor buna son vermenin yolu barışa sahip çıkmaktır"* söylemi olmuştur. HDP'li katılımcıların bu söyleme karşı duygusal ilgi seviyesi (,46130) ortalamanın üstündedir. PPG standart sapmaları (11,326) ortalamanın üstünde iken GSR seviyesi (,55207) ortalamanın altındadır. Bu durum HDP'li seçmenin söylemle güdülenmediği, söyleme karşı negatif duygular ve olumsuz bir uyarılmaya sahip olduğunu göstermektedir.

İYİ Parti'nin yüksek motivasyon (,17482), duygusal ilgi (,48948), PPG standart sapması (29,778) ve GSR (1,03663) seviyesine sahip olduğu bir söylem de Meral Akşener'in *"Bugün milletimizin çözüm bekleyen en önemli sorunu pahalılıktır. Soğan pahalı, biber pahalı, domates patlıcan pahalı. Neden pahalı diye sorunca diyorlar ki araçlar parayı götürüyor. Kim bu araçlar fırsatçılık yapanın tepesine çökün diyoruz. İktidar şikayet edecek makam değildir"* söylemidir. Veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde Akşener'in pahalılık üzerinden iktidarın ekonomi politikalarını eleştirdiği bu söylem İYİ Parti seçmeninde pozitif duygular yaratarak davranışa yönelik yüksek düzeyde bir güdülenme yaratmıştır.

İYİ Partili katılımcıların en düşük motivasyona (,14624) ayrıca ortalamanın altında duygusal ilgi (,41205), PPG standart sapması (23,461) ve GSR (,46008) seviyesine sahip olduğu söylem Recep Tayyip Erdoğan'ın muhalefeti eleştirdiği *"Cehape ve artık onun uyduları haline dönüşmüş olan kimi partiler Türkiye'nin bu büyük mücadelesinde aynı onurlu duruşu sergilemediler tam tersine Cehape ülkemizin yeniden IMF'ye gideceği yalanını söyleyecek kadar alçak bir fırsatçılık peşine düştü"* söylemi olmuştur. Bu veriler söylemin katılımcıları güdüleyemediği anlamına gelmektedir. İYİ Parti seçmeni kendi liderleri Meral Akşener'in *"Ben siz söyleyeyim damat ekonomiden zerre kadar anlamıyor. Ama bu şartlarda ayakta kalabildiği için milletimizin her ferdi ayakta kalabildiği için vallahi de billahi de bunlardan daha iyi ekonomist. Çünkü bu pahalılıkta üç kuruş parayla ev geçindirmek neymiş nasıl olurmuş çocuk nasıl okutulmuş damat efendi gelsin de milletimizden öğrensin"* söylemine karşı oldukça düşük motivasyon (,15138) seviyesine sahiptir. Buna karşılık İYİ Partili katılımcıların bu söyleme karşı duygusal ilgi (,50747), GSR (,94793) seviyesi ve PPG standart sapması (32,201)

ortalamanın üzerindedir. Bu veriler Akşener'in ekonomi bakanını eleştirdiği söylemin İYİ Parti seçmenini güdülemediğini aksine negatif duygular yarattığını ve olumsuz bir uyarılmanın söz konusu olduğunu göstermektedir.

MHP'li seçmenlerin motivasyon (,12583) ve duygusal ilgi (,64707) seviyesinin yüksek olduğu söylem Recep Tayyip Erdoğan'ın *"Bugünkü mesele kuru ekmek bulmak değil, sofrayı donatmak meselesidir. Bugün mesele herhangi bir elbiseye değil en güzel elbiseye sahip olmak meselesidir. Bugün mesele çalışacak herhangi bir işi değil, en rahat ve en yüksek gelirli işi bulmak meselesidir. Bu hayat standartlarını talep etmek vatandaşımızın hakkıdır bizim de bunu onlara sağlamak görevimizdir"* söylemi olmuştur. MHP'li katılımcıların GSR seviyesinin (2,69780) de ortalamanın üzerinde olduğu söyleme karşı PPG standart sapması (8,964) ortalamanın altındadır. Veriler Erdoğan'ın bu söylemi karşısında MHP'li katılımcıların güdülendiğini ve pozitif duygulara sahip olduğunu bu söylemin uzun süreli belleğe aktarılacağını göstermektedir.

MHP'li katılımcıların en düşük motivasyona (,08867) sahip olduğu söylem Meral Akşener'in *"Ben size söyleyeyim damat ekonomiden zerre kadar anlamıyor. Ama bu şartlarda ayakta kalabildiği için milletimizin her ferdi ayakta kalabildiği için vallahi de billahi de bunlardan daha iyi ekonomist. Çünkü bu pahalılıkta üç kuruş parayla ev geçindirmek neymiş nasıl olurmuş çocuk nasıl okutulmuş damat efendi gelsin de milletimizden öğrensin"* söylemidir. Bu söyleme karşı duygusal ilgi seviyesi (,48898) ve PPG standart sapması (10,715) ortalamanın üzerindeyken GSR seviyesi (2,57633) ortalamanın altındadır. Veriler Akşener'in bu söyleminin katılımcıları güdülemediği, negatif duygular yaratıp olumsuz uyarılmaya neden olduğunu göstermektedir. MHP'li katılımcıların kendi liderleri Devlet Bahçeli'nin *"Türkiye'yi Suriye'ye çevirmek için kolları sıvadılar Türkiye'den Irak çıkarmak için pusuya yattılar ekonomik tetikçileriyle üzerimize geldiler. Döviz silahını çektiler faiz ve rant lobisini harekete geçirdiler küresel tefeciler bölgesel işbirlikçiler kanlı emeller taşeron örgütler devşirilmiş siyaset artıkları devamlı açığımızı aradılar"* söylemine karşı motivasyonları (,10043), duygusal ilgi seviyeleri (,39457), GSR seviyeleri (2,31851) ortalamanın altındadır. PPG standart sapması (9,901) ise ortalamanın çok az üzerindedir. Bu söylemin MHP'li katılımcıları güdülemediğini ve olumsuz uyarılmaya neden olduğunu belirtmek mümkündür.

6. Sonuç

21. yüzyılın beyin bilimlerinin çağı olarak anılmaya başlanmasıyla insan beyni siyasal iletişim alanının önemli bir araştırma konusu olarak kendini göstermeye başlamıştır. İktidarı ele geçirmek isteyen siyasi liderler insanları en çok motive eden siyasal unsurları tespit ederek insanın ihtiyaç ve beklentilerine uygun iletiler oluşturmak amacıyla beynin çözümlemesini yapan nörosiyaset tekniklerini kullanmaya yönelmişlerdir. Böylelikle siyasal davranışa yön veren insan beynini anlamaya çalışmışlardır.

Beyin ve siyasal davranış ilişkisini temel alan bu çalışma 2019 yılında 50 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların 30'u erkek iken 20'si kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların

20'si Ak Partili, 11'i CHP'li, 6'sı MHP'li, 5'i HDP'li, 5'i İYİ Partilidir. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu lisans mezunu, genç katılımcılardan oluştuğundan sonuçların genç ve yüksek öğrenime sahip nüfusun bakış açısını yansıttığı söylenebilir.

2015 yılında Batı ve Erdem'in yaptığı ölçümlere göre Recep Tayyip Erdoğan seçmenlerin en yüksek motivasyon ve duygusal ilgiye sahip olduğu liderken 2019 yılında yapılan bu çalışmada, Erdoğan seçmenlerin motivasyon gösterdiği bir lider olmasına rağmen en yüksek motivasyona sahip oldukları lider Temel Karamollaoğlu olmuştur. Bu durum değişen toplumsal, ekonomik, siyasal yapıyla yakından ilişkilidir. Adil Gür (2018) 2019 yılı için yaptığı analizlerde Ak Parti ve MHP'nin bir araya gelmesiyle oluşan Cumhur İttifakı'nın en büyük rakibinin muhalefetten ziyade ekonomi olduğunu belirtmiştir. Gür (2018) araştırmaların Ak Parti ve MHP seçmeninin büyük bir kısmının Türkiye'nin ekonomik müdahalelerle karşı karşıya olduğunu hükümetin bu sorunu çözmek amacıyla çaba gösterdiği inancına sahip olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda araştırmada Ak Parti seçmeninin ortalamadan üstünde motivasyon gösterdiği Recep Tayyip Erdoğan'ın *“Esasen Türkiye'nin ekonomi alanında verdiği mücadele milli bir davadır, yerli bir davadır. Sipariş değil. Kendini bu milletin bu ülkenin mensubu hisseden herkesin bu mücadeleye destek vermesi gerekir”* ve Devlet Bahçeli'nin *“Teröristle mücadele edersek Bay Trump ekonomik olarak Türkiye'yi mahvedermiş senin doların varsa Türk milletinin imanı var. Senin para baronların varsa sermaye çetelerin varsa ekonomik tetikçilerin emir bekliyorsa bilesin ki Türk milletinin eğilmez başı bükülmez bileği var”* söylemleri Gür'ün analizlerini anlamlı kılmaktadır.

2019 Yerel Seçimlerinin sonuçlarına büyükşehirler açısından bakıldığında ekonomide yaşanan sorunların seçmen davranışını etkilediğini belirtmek mümkündür. Ulusal paranın değer kaybetmesi, işsizlik gibi ekonomik sorunlar büyükşehirde yaşayan seçmenlerin davranışlarını etkilemiştir (Karatepe, 1. 04. 2019). 2019 yılında yapılan araştırmada hala geniş bir seçmen kitlesine sahip olan Erdoğan'ın ilk sırada olmamasının nedeni Türkiye'de yaşanan ekonomik dalgalanmalar olabilir. Bu durum içinde bulunulan koşullara göre otomatik hareket eden insan beyninin koşullara göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

“İnsanların siyasal tercihleri biyometrik ve nörometrik işaretleri ile uyumludur” hipotezini sınanan çalışmada bu hipotez kısmen doğrulanmıştır. Bu durum insanların kararlarının farkında olmadan beyin tarafından otomatik olarak verildiğini doğrulamaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre Ak Parti seçmeni, liderleri Recep Tayyip Erdoğan'a karşı yüksek motivasyona sahiptir. Aynı şekilde CHP'li katılımcıların oy verdikleri siyasal partinin liderine karşı motivasyonları yüksektir. Bu, katılımcıların siyasal tercihlerinin biyometrik ve nörometrik işaretleriyle uyumlu olduğunu göstermektedir. Ancak MHP'li, HDP'li ve İYİ Partili olduğunu belirten katılımcıların kendi oy verdikleri siyasal partinin liderlerine karşı motivasyonları düşüktür. Bu durumu Türkiye'de kemik oy ve yüzer gezer oy oranlarıyla açıklamak mümkündür. Bugünün Türkiye'sinde şartlar ne olursa olsun aynı partiye oy verme konusunda ısrarcı olan kemik bir kesimden söz etmek mümkündür. Bunun yanı sıra düzenden hoşnutsuz olup sürekli yenilik arayışı içinde olan yüzer-gezer bir kitle söz konusudur. MHP içinde yaşanan karmaşa sonrası İYİ Parti'nin yeni bir parti olarak kurulması sürekli

siyasal arayış içinde olan yüzer-gezer oylar için bir alternatif olmuş olabilir. Bu durum bu seçmenlerin lidere bağlılıktan ve motivasyondan ziyade içinde buldukları siyasal arayışla çok düşünmeden oy kullandığını göstermektedir. Mevcut liderler Sezai Temelli ve Pervin Buldan'a motivasyonu düşük olan HDP seçmeninin ise Batı ve Erdem'in (2016) araştırmasında da ortaya koyduğu gibi büyük ölçüde kitleleri harekete geçirebilen bir lider olan Selahattin Demirtaş için partiye oy veriyor olma olasılıkları yüksektir. Elde edilen bu sonuçlar insanların siyasal tercihlerinin her zaman biyometrik ve nörometrik işaretleriyle uyumlu olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum insan beyninin karar verirken otomatik hareket ettiğini ve kestirme yollar kullandığını kanıtlamaktadır.

Çalışmanın diğer bir hipotezini oluşturan “İnsanları etkileyen siyasal unsurlar biyometrik ve nörometrik verilerden çıkarılabilir” hipotezi ise doğrulanmıştır. Nörobilimin ve siyasal iletişimin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan ve yeni bir alan olan nörosiyaset teknikleriyle insanları motive eden siyasal lider, söylem, durum, olgu, konu ve unsurları tespit etmek mümkündür. Araştırmaya dahil edilen söylemlerden Recep Tayyip Erdoğan'ın “Bugünkü mesele kuru ekmek bulmak değil, sofrayı donatmak meselesidir. Bugün mesele herhangi bir elbiseye değil, en güzel elbiseye sahip olmak meselesidir. Bugün mesele çalışacak herhangi bir işi değil, en rahat ve en yüksek gelirli işi bulmak meselesidir. Bu hayat standartlarını talep etmek vatandaşımızın hakkıdır bizim de bunu onlara sağlamak görevimizdir” en yüksek motivasyona sahip söylem olmuştur. Ekonomi-politik alana dahil olan bu söylemde lider kitlelere refah, zenginlik, daha iyi olana ulaşma, millet sevgisi, hizmetkar liderlik gibi unsurları kullanarak daha iyi bir ülke tasavvuru sunmaktadır. İnsan beyninin konfor alanının dışına çok fazla çıkmak istemediği düşünüldüğünde bu tip söylemlerin insan beyni üzerinde etkili olduğunu ve olumlu bir uyarılma yarattığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra yüksek bir uyarılma ve olumlu duygular yaratan bir söylem de Devlet Bahçeli'nin “Teröristle mücadele edersek Bay Trump ekonomik olarak Türkiye'yi mahvedermiş. Senin doların varsa Türk milletinin imanı var. Senin para baronların varsa, sermaye çetelerin varsa, ekonomik tetikçilerin emir bekliyorsa bilesin ki Türk milletinin eğilmez başı bükülmez bileği var” söylemi olmuştur. Bu söylemin içeriğine bakıldığında güç, biz ve öteki, düşman, inanç, başkaldırı gibi unsurların bir arada kullanıldığını belirtmek mümkündür. Dini ve milli değerlere önem veren Türk toplumu açısından dünyanın süper gücü olarak anılan Amerika'ya başkaldırmak seçmenin bilinçdışı hareketine geçirmektedir. Meral Akşener'in milliyetçilik üzerinden muhalefet eleştirisi yaptığı “Müstemlekeye çevirdiler ülkeyi. Bunların neresi yerli milli bütün fabrikalarımızı kapattılar. Tam 70 milyar dolara sattılar. 70 milyar dolarlık fabrikanın yerine bir fabrika yapmadılar” söyleminin ise seçmen kitlelerinde en düşük motivasyona sahip olmasının anlaşılabilmesiyle yakından ilgili olma olasılığı vardır. “Müstemlekeye” sözcüğüyle başlayan cümlelerin anlamının seçmen tarafından bilinmiyor olması beynin zorlanmasına dolayısıyla algının ve motivasyonun düşük olmasına neden olmuş olabilir. Bu durum seçmenin bilişi zorlayan söylemlerle etkilenmeyeceğinin bir kanıtını oluşturmaktadır. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere insanları etkileyen siyasal unsurları biyometrik ve nörometrik verilerden anlamının mümkün olduğu belirtilebilir. Bu bağlamda nörosiyaset araştırmaları doğru aday, söylem, reklam gibi unsurların seçiminde önemli teknikler olarak ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle siyasal iletişim

alanında beyin çözümlmelerini içeren çalışmaların öneminin artacağından bahsetmek mümkündür. Bu nörosiyaset çalışması güçlü siyasi liderlerin başa gelmesi böylelikle siyasal ve toplumsal alanların insan doğasına uygun hale getirilmesi için yapılacak nörosiyaset çalışmaları açısından yol gösterici olabilir.

Etik Kurul Onayı

Bu makalenin laboratuvar çalışması, Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 31/05/2019 tarihinde yapılan 05 nolu toplantısında alınan 61351342-/2019-316 sıra sayılı Etik Kurul İzni ile onaylanmıştır.

KAYNAKÇA

- Amodio, D., Jost, J., Master, S., & Yee, C. (2007). Neurocognitive correlates of liberalism and conservatism. *Nature Neuroscience*, 1246-1247.
- Aristoteles. (2008). *Politika*. (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Batı, U., & Erdem, O. (2016). *Ben bilmem beynim bilir*. İstanbul: MediaCat.
- Canan, S. (2017). *Değişen beynim*. İstanbul : Tuti Kitap .
- Connolly, W. E. (2002). *Neuropolitics thinking, culture, speed*. Londra: University of Minnesota Press.
- Cüceloğlu, D. (2006). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Darıcı, S. (2017). *Subliminal işgal*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Eagleman, D. (2013). *Incognito – Beynin gizli hayatı*. (Z. A. Tozar, Çev.) İstanbul: Domingo Yayınevi.
- Eagleman, D. (2016). *Beyin senin hikayen*. (Z. A. Tozar, Çev.) İstanbul: Domingo.
- Erdemir, K. O. (2015). Nöropazarlama araştırmalarını anlama kılavuzu . *Brandmap*, 1-15.
- Gür, A. (2018). 31 Mart 2019 yerel seçimlerine doğru. *Kriter*, 3(30).
- Houghton, D. P. (2015). *Siyaset psikolojisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Jost, J., Nam, H., Amodio, D., & Bavel, J. (2014). Political neuroscience: The beginning of a beautiful friendship. *Advances in Political Psychology*, 3-42. doi: 10.1111/pops.12162
- Kahneman, D. (2015). *Hızlı ve yavaş düşünme*. (O. Denizlerin, & F. Nayır Deniztekin , Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.
- Kanai, C., Feilden, T., Rees, G., & Firth, R. (2011). Political orientations are correlated with brain structure in young adults. *Current Biology*, 21(8), 677-680.
- Karaca, V. (2019). *Nöropolitikannın tanımı ve nöropolitika araştırmalarından örnekler* . İstanbul : Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi .
- Karatepe, Y. (2019, 04 1). *Yerel seçimler: Küçülen ekonomi büyükşehirlerde seçmen tercihini etkiledi, piyasalar sonuçtan memnun*. <https://tr.euronews.com/2019/04/01/yerel-secimler-kuculen-ekonomi-buyuksehirlerde-secmen-tercihini-etkiledi-piyasalar-memnun> adresinden alındı
- Keleş, E., & Çepni, S. (2006). Beyin ve öğrenme. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 3(2), 66-82.
- Küçükay, A. (2018). Karar vermenin psikolojisi. *TAAD*, 9(34), 607-640.
- Le Bon, G. (2013). *Kitleler psikolojisi*. (H. İlhan, Çev.) Ankara: Alter Yayınları.

- Leary, T., Wilson, R., & Koopman, G. (1977). *Neuropolitics: The sociobiology of human metamorphosis*. California: Starseed/Peace Press.
- Orhan, E. B. (2019). *Ak Parti üyelerinin parti bağlılıklarının nöropolitik analizi*. Malatya : Yayınlanmamış Doktora Tezi .
- Ramachandran, V. S. (2016). *Öykücü beyin*. (A. C. Çevik, Çev.) İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Rule, N., Freeman, J., Moran, J., Gabrieli, J., Adams, R., & Ambady, N. (2010). Voting behavior is reflected in amygdala response across cultures. *Social cognitive and affective neuroscience*, 5(1-2), 349-355.
- Sagan, C. (1986). *Cennetin ejderleri*. (K. Şentın, Çev.) İstanbul: E Yayınları .
- Sands, S. F. (2009). Sample size analysis for brainwave collection (EEG) methodologies.
- Schreiber, D. (2017). Neuropolitics: Twenty years later. *Politics and The Life Sciences*, 36(2), 114-131.
- Schreiber, D., Fonzo, G., Simmons, A., Dawes, C., Flagan, T., Fowler, J., & Paulus, M. (2013). Red brain, blue brain: Evaluative processes differ in democrats and republicans. *PLoS One*, 28(2). doi:10.1371/journal.pone.0052970
- Sperry, R., Zaidel, E., & Zaidel, D. (1979). Self recognition and social awareness in the disconnected minor hemisphere. *Neuropsychologia*, 17(2), 153-166.
- Tarlacı, S. (2009). *Bilinç* . İstanbul: Kişisel Yayınlar.
- Winston, R. (2010). *İnsan içgüdüü*. (S. Köseoğlu, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Winston, R. (2014). *İnsan beyni*. (G. Tonak, Çev.) İstanbul: Say Yayıncılık.
- Yavaşgel, E. (2014). *İletişimin sosyo-politiği*. İstanbul: Derin Yayınları.

NEW TRENDS IN POLITICAL COMMUNICATION NEURO-POLITICS AND ANALYSIS OF THE POLITICAL BRAIN*

Nil ÇOKLUK**

Leaders who want to have political power have embarked on new researches to understand voters, to give them correct political messages and to convince them. Neuro-politics, which uses neuroimaging techniques that do not rely on individual statements of voters, appears as a field that includes new techniques used in shaping political communication studies. Neuro-politics is an interdisciplinary, multidisciplinary, transdisciplinary field which combines work from a variety of scientific fields branches such as neuroscience, politics, communication, behavioral sciences, sociology, psychology, where body and brain processes are handled together with the understanding of political life and politics. It refers to a field that measures cognitive processes against elements with neuroimaging techniques.

The study aims to determine the voters' motivation and emotional interest toward political leaders and their discourses by using neuroscience techniques. In this line this study aims to understand how political leaders and their discourse effect voters' unconscious. The experimental method was used in the study, EEG, PPG and GSR techniques were used to measure neurometric and biometric signs.

In the first part of the study, the concept of neuropolitics and the studies in this field are mentioned and in the second part, structure and functions of the political brain are discussed. In the third part

---

* This article was produced from the doctoral thesis, which supported by TUBITAK, that prepared at Istanbul University Social Sciences Institute under supervision of Prof. Dr. Emine Yavasgel and Prof. Dr. Sinan Canan, titled "Neuropolitics: The Effects of Political Communication on the Unconscious in Making Political Decisions"

* This article's laboratory study was approved with the Ethics Committee Permission of the Non-invasive Research Ethics Committee of Uskudar University 61351342-/2019-316 number, at the meeting numbered 05 held on 31/05/2019.

** Hatay Mustafa Kemal University Communication Faculty, Public Relations and Publicity Department, nilcokluk@gmail.com

of the research, the political-economic discourses in the political speeches made by the leaders of the AK Party, CHP, IYI Party, HDP, MHP and Saadet Party before the 2019 Local Elections were analyzed using neuro-politics techniques. The data obtained as a result of the analysis have been interpreted considering the economic, political and social conditions of the period. In the study carried out with 50 people, 20 of the participants were from the Ak Party, 11 from the CHP, 6 from the MHP, 5 from the HDP, 5 from the IYI Party. Most of the participants in the research are young participants with undergraduate degrees. In this sense, it can be said that the results reflect the perspective of the young and highly educated population.

When the hypotheses of the study are tested, "People's political preferences are compatible with their biometric and neurometric signs." This hypothesis was partially confirmed in the study that tested his hypothesis. This situation confirms that people's decisions are made automatically by the brain without realizing it. According to the results of the research, AK Party and CHP voters have high motivation towards the leaders of the political party which they vote, Recep Tayyip Erdoğan and Kemal Kılıçdaroğlu. This shows that the political preferences of the participants are compatible with their biometric and neurometric signs. However, the motivation of the participants is low (MHP, HDP and IYI Party members) toward their voted parties' leaders.

"Political factors affecting people can be derived from biometric and neurometric data." hypothesis is confirmed. It is possible to identify political communication elements that motivate people with neuroscience techniques, a new field that emerged with the combination of neuroscience and political communication. As a result of the study, the leaders with the highest motivation of the participants were Temel Karamollaoğlu and Recep Tayyip Erdoğan. In addition, the leader with the lowest motivation of the participants is Meral Akşener. When the discourses of the leaders are analyzed, Recep Tayyip Erdoğan's message, which includes messages of wealth, prosperity and service to the nation, said: "Today's issue is not to find dry bread, but to set the table. Today it's all about having the most beautiful dress, not just any dress. Today it is not a question of a job to work but finding the most comfortable and highest-paid job. It is the right of our citizens to demand these living standards, and it is our duty to provide this to them. " discourse has been the discourse that creates the highest motivation. Meral Akşener criticized the opposition through nationalism, "They turned the country as a colony. They are not local and national they have closed all our local and national factories. They sold it for exactly 70 billion dollars. They did not build a factory to replace a \$ 70 billion factory. " Against the discourse, the motivation of the participants is at the lowest level. Based on these data, it is predicted that the importance of neuropolitics studies that examine the political brain will increase in shaping political communication studies.

OYUNLAŞTIRMA UYGULAMALARININ, İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN TEKNİK KAPSAMINDA KULLANILMASININ ALGILANAN BAŞARISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

A RESEARCH ON PERCEIVED SUCCESS OF USING GAMIFICATION IMPLEMENTATIONS WITHIN THE FUNCTIONAL SCOPE OF HUMAN RESOURCES MANAGEMENT

Hümeyra Nur HATİPOĞLU**
M. Volkan TÜRKER***

Öz

Bu araştırma, bankalarda işe alım, eğitim, performans ve kariyer yönetimi süreçlerinde uygulanmakta olan oyunlaştırma faaliyetlerinin algılanan başarısında bir farklılık olup olmadığını anlamak amacıyla yapılmıştır. Oyunlaştırmanın kullanımı hakkında bilgi edinmek için öncelikle oyunlaştırma uygulayan 6 özel bankalardan 7 yetkili ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre, işe alım süreçlerinde oyunlaştırma kullanımında adayların anlık olarak ilgisinin çekilmesi ve değerlendirilmesi, eğitim sürecinde belirlenen konu hakkında çalışanın bilgisinin artırılması ve verilen eğitimin pekiştirilmesi amaçlanmıştır. Performans yönetimi sürecinde çalışanlarının performanslarını arttırmak amacıyla 3-6 aylık dönemlerde oyunlaştırma uygulamalarından yararlanılmaktadır. Kariyer yönetimi sürecinde ise çalışanları elde tutmak amacıyla yetenek yönetimi faaliyetlerinde, şube ya da birim değişikliğinde veya liderlik akademilerinde oyunlaştırmanın

* Bu makalenin saha çalışması, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulunun 30.06.2020 tarih ve 2020/7 nolu toplantısında alınan 50 sıra sayılı Etik Kurul İzni onaylanmıştır.

Bu çalışma, Doç. Dr. M. Volkan Türker danışmanlığında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2020 yılında tamamlanan "Oyunlaştırma Uygulamalarının, İnsan Kaynakları Yönetiminin Teknik Kapsamında Yer Alan Bulma, Seçme ve İşe Yerleştirme, Eğitim ve Geliştirme, Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi Süreçlerinde Kullanılmasının Algılanan Başarısı Üzerine Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Bölümü, hnhatipoglu@ticaret.edu.tr

*** Marmara Üniversitesi, İşletme Bölümü, vturker@marmara.edu.tr

uygulandığı belirlenmiştir. Yapılan araştırmada işe alım ile eğitim süreçlerinde oyunlaştırma kullanımı kısa vadeli uygulanması nedeniyle birinci grup olarak tanımlanmıştır. Performans yönetimi ve kariyer yönetiminde oyunlaştırma kullanımı ise daha uzun vadeli uygulandığı için ikinci grup olarak belirlenmiştir. Belirlenen iki gruptan toplamda 345 çalışana “Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Ölçeği (GAMEX)” uygulanmıştır. Sonuç olarak performans ve kariyer yönetimi alanlarında uygulanmakta olan oyunlaştırma faaliyetlerinin işe alım ve eğitim alanında uygulanmakta olan oyunlaştırma faaliyetlerine göre çalışanlar tarafından yaratıcı düşünme ve harekete geçirme algısının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Oyunlaştırma, İşe Alım, Eğitim, Performans Yönetimi, Kariyer Yönetimi

Abstract

This research was conducted to understand whether there is a difference in the perception of the success of gamification implementations in recruitment, training and performance management, and career management processes in the banking sector. First of all, interviews were carried out with 7 authorities of 6 private banks which apply gamification. According to the information obtained from the interviews, banks use gamification in the recruitment process to attract interest as momentary and evaluate candidates, and increase and reinforce the knowledge of the employees with practices which takes approximately 30 minutes in the training process. In the performance management process, mostly gamification is used in 3-6 months periods, in order to increase the employees' performance. In the career management process, gamification is applied to talent management to retain employees, when a branch or unit change is made, or in leadership academies. In the research, the use of gamification in the process of recruitment and training processes was defined as the first group owing to it yielded applied in the short term; in performance and career management has been defined as the second group, as it appears to applied in the longer term. “Gameful Experience in Gamification Scale(GAMEX)” was applied to 345 employees from two determined groups. The results show that it is seen that gamification implementations use in performance management and career management processes have a higher perception of creative thinking and activation factor than gamification implementations use in recruitment and training processes.

Keywords: Gamification, Recruitment, Training, Performance Management and Career Management

1.Giriş

İnsan kaynakları yönetiminde işe alma, işe alınan çalışanın elde tutulması, eğitim, beceri geliştirme vb. alanlarda birçok zorluğu gidermek için oyunlaştırma uygulamaları günden güne daha fazla kullanılmaktadır. İşletme yöneticileri, liderlik, kriz yönetimi, satış yeteneklerinin geliştirilmesini sağlamak ve birçok alanda çalışanlarını yetiştirmek için oyunlaştırma uygulamalarını kullanmaktadırlar (Soat, 2018, s.32). İnsan kaynakları yönetiminde oyunlaştırma kullanımı işe alımdan kariyer yönetimine kadar her alanda karşımıza çıkmaktadır. Sarangi ve Shah (2015, s.25) insan kaynakları yönetiminin neredeyse tüm fonksiyonel alanlarında oyunlaştırma uygulamalarının kullanılabilirliğini ifade etmişlerdir. Özellikle teknolojinin gelişmesi ile birlikte oyunlaştırma uygulamalarının kullanımını daha kolay hale gelmiştir (Pierce, 2019, s.541).

Oyunlaştırma, oyun tasarımında kullanılan unsurların oyun dışı farklı bir bağlamda kullanılması olarak tanımlanmıştır (Deterding vd., 2011, s.9). Sailer vd. (2017, s.378) ise, iyi bir tasarıma sahip olduğunda ve köklü uygulama modelleri üzerine kurulduğunda, öğrenme veya çalışma bağlamındaki motivasyon sorunları için oyunlaştırmanın güçlü bir çözüm olabileceğini ifade etmişlerdir. Motivasyonla ilgili en temel ayrım; bir şeyin doğası gereği ilginç bulunmasından ya da keyif vermesinden kaynaklı olan içsel motivasyon ve bir sonuç beklentisiyle kişiyi harekete geçiren dışsal motivasyon arasında yapılan ayrımdır (Ryan & Deci, 2000, s.55). Dışsal motivasyon ödül almak veya cezadan kaçınmak için bir eylemin gerçekleştirilmesini içermektedir (Lepper, 1988, s.292). Oyunlardaki dışsal motivasyon unsurları; rozetler, puanlar, seviyeler ve ödüllerdendir (Lamprinou & Paraskeva, 2015, s.410). Bir oyun esnasında oyuncuların kendi kararlarını vermesine imkan tanınması, oyunda daha iyi olmak için ustalık seviyesine çıkılması, oyun esnasında oyuncunun kendi isteğiyle gerçek dünyadan çıkması, oyunda ilerleme ve başarı duygusunu yaşaması ile oyun içinde oyuncunun sosyalleşmesi içsel motivasyonu sağlayan tetikleyiciler olarak tanımlanmıştır (Paharia, 2013).

Yapılan araştırmalara bakıldığında Koivisto ve Hamari (2019) spor eğitiminin oyunlaştırılmasını araştırmışlardır ve oyunlaştırma kullanımının süresi arttıkça algılanan keyif ve faydasının azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca oyuncuların yaşı arttıkça oyunlaştırma kullanımı azalmaktadır; cinsiyete göre ise kadın oyuncuların erkek oyunculara göre oyunlaştırma kullanımından daha fazla sosyal fayda elde ettiklerini bulmuşlardır (s.179). Buradan hareketle oyunlaştırma uygulamalarının vadesel olarak yapılması uygulamaların algılanan başarısını nasıl etkilediği yazarlar tarafından merak edilmiştir. Çünkü ödüller nedeniyle içsel motivasyonun azalıp dışsal motivasyonun artacağı savunulmuştur (Pink, 2019, s.47-48).

Yapılan araştırmalardan yol çıkarak yapılan görüşmeler ile ülkemizde faaliyet gösteren bankalarda işe alım, eğitim, performans yönetimi ve kariyer yönetimi alanlarında oyunlaştırma uygulamalarının kullanıldığı belirlenmiştir. İşe alım ve eğitim alanında uygulanmakta olan oyunlaştırma uygulamaları daha kısa süreliken performans yönetimi ve kariyer yönetimi süreçlerinden kullanılmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının daha uzun vadede gerçekleştiği görülmüştür. Araştırmanın sonraki aşamasında 2018 yılında geliştirilen “Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Ölçeği” her bankanın kullanmış olduğu oyunlaştırma uygulamasına göre sosyal medya üzerinden banka çalışanlarına iletilmiştir. Örneklemde yer alan tüm bankalar için başarı kriterlerinin aynı olduğu varsayılmıştır, çünkü banka yetkilileri ile yapılan görüşmeler doğrultusunda çalışanların oyunlaştırma nedeniyle motive olması temel başarı faktörüdür. Oyunlaştırma İçin Oyunsu Tasarım Ölçeği (GAMEX)’nde ise oyunsu deneyim (eğlence, kendini verme, negatif etki olmayışı, yaratıcı düşünme ve harekete geçme, baskınlık) başarı kriteri olarak belirlenmiştir. Bu nedenle insan kaynakları yönetiminin teknik kapsamında yer alan işe alım ve eğitim ile performans yönetimi ve kariyer yönetimi alanlarında kullanılmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının çalışanlar tarafından algılanan başarısında anlamlı bir fark olup olmadığını tespit etmek amacıyla çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda makalenin başlangıcında oyunlaştırma kavramı tanıtılmış, kavramın gelişiminden bahsedilmiştir; devamında insan kaynakları yönetimi alanında kullanılan oyunlaştırma uygulamaları

hakkında literatür taramasına; ardından yöntem ve hipotez testlerine yer verilmiştir; son olarak ise araştırma sonuçlarına ve gelecek araştırmalar için önerilere değinilmiştir.

2. Araştırmanın Teorik Çerçevesi

2.1 Oyunlaştırma

Johan Huizinga (1949, s.28), “Oynayan İnsan” isimli kitabında, günlük hayatın içinde yer alan, kazanç beklentisi olmadan, gayri resmi olarak yapılan, kültürden çok daha eski olan, bilinçli bir kur-guya sahip olmadığı halde bir düzen içinde devam eden, gönüllü bir katılım ile gerçekleşen bir kav-ram olarak oyunu tanımlamıştır. Suits (2012) ise bir engeli aşmak için gönüllü çaba sarf edilmesinin oyun olduğunu ifade etmiştir. Türkçede oyun kelimesi tek anlama karşılık geldiği halde İngilizcede birkaç kelimenin oyun kavramına karşılık geldiği görülmektedir. Bunlar: “play” ve “game” kelimele-ridir. “Play” kelimesine bakıldığında, herhangi bir amaç olmaksızın oyun oynanmasını, “game” ke-limesi ise belli bir amaç doğrultusunda ilerleyen, belirli kurallar dahilinde oynanan, içinde rekabeti barındıran, ölçülebilir çıktıları olan ve “play” kelimesini de içine alan oyunları ifade etmektedir (Ko-cadere & Samur, 2016, s.398-399). Araştırmamızda “game” kökünden gelen Türkçeye “oyunlaştırma” olarak çevrilen “gamification” ele alınmıştır. Bartle, oyunlaştırmanın oyun olmadığını ancak oyun olmayan bir faaliyetin oyuna dönüştürülmesi anlamında geldiğini belirtmiştir (Werbach & Hunter, 2012, s.25). Oyunlaştırma gerçek hayattaki deneyimleri oyunla ilgili bir yapıya dönüştürürken on-ları daha eğlenceli hale getirmeyi, motivasyonu arttırmayı ve davranış değişikliği yaratmayı amaçla-maktadır (Berber, 2018, s.37-43). Oyunlaştırma uygulamaları, oyun öğelerini kullanarak oyuncunun oyun esnasında hissettiği duyguları gerçek dünyada hissetmesini sağlayarak kişiyi süreçte tutmayı amaçlar (Kocadere ve Samur, 2016, s.401).

İşletmelerde oyunlaştırma kullanımında çalışan bağlılığını ve etkileşimi arttırmak amaçlanmak-tadır. Bu amaçla oyun mekanikleri (kurallar, zorluklar, hedefler, rekabet vb.) ve oyun dinamikleri (merak, güç, mutluluk vb.) bir internet sitesine, çevrimiçi bir topluluğa, içerik portalına, iş hizmetine veya pazarlama kampanyasına entegre edilmektedir (Bunchball, 2010, s.2). Oyun unsurları Werbach ve Hunter (2012) tarafından mekanikler, dinamikler ve bileşenler olarak kategorize edilmiştir (s.78). Oyunlaştırma deneyimi başlamadan önce bilinen ve sabit kalan mekanikler, oyun tasarımcılarının oyunlaştırmaya konu olan durumun kurallarını, bağlamını, hedeflerini, etkileşim çeşitlerini ve sınır-larını belirtmek için aldığı kararlardır (Robson vd., 2015, s.414). Dinamikler; oyuncuların belirle-nen mekaniklerle etkileşime geçmeleri halidir. Dinamikler hem oyuncunun diğer oyuncularla olan iletişimini belirler hem de mekaniklerin işleyişi hakkında geri bildirim verir (Zichermann & Cun-ningham, 2011 s.35-59). Arkasında çok sayıda oyun mekaniğini ve dinamiğini barındıran bileşen-ler, oyuncuların direkt olarak gördükleri tasarım unsurları olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2017, s.119). Önemli oyun bileşenleri; başarılar, avatarlar, rozetler, patron savaşları, koleksiyonlar, düello-lar, içerik kilidini etkinleştirme, hediyeler, lider sıralaması, seviyeler, puanlar görevler, sosyal grafik-ler, takımlar ve sanal ürünlerdir (Werbach & Hunter, 2012, s.80).

Kişiler yapmakta oldukları bir işe odaklanır, o işe tutkuyla yaklaşır ve derinden bağlanırsa o işi yapabilecekleri en iyi şekilde yaparlar. Oyunlaştırma, bu kişilere tatmin olacakları, özelleştirilmiş, benzersiz bir ödüllendirme tecrübesi yaşatabilir (Werbach & Hunter, 2012, s.45). Kişinin beyni ödüllendirildiğini hissettiğinde o şeye karşı bağlılık durumu gerçekleşmektedir ve kişide olumlu hislerin yaratılmasını sağlayan şeyler ödüllendirici olarak algılanmaktadır. Yapılan nörolojik araştırmalarda oyun oynamanın insan beyninde yüksek düzeydeki depomin hormonunun salgılandığı tespit edilmiştir. Salgılanan depomin ile birlikte o deneyimin daha sık tekrarlanmasına istek duyulmaktadır (Karimi & Nickpayam, 2017, s.34). Oyunlaştırmanın altında yatan psikolojiye bakıldığında amaçlanan şeyin belirgin şekilde sunulan işaretler aracılığıyla kişileri yapmaları beklenen faaliyetlere yönelmelerini ve her zaman yapılan işin sonuna bir ödül eklemek suretiyle bilinçaltı tarafından programlanan bir alışkanlığa dönüşmesini sağlamak olduğu görülmektedir (Ertemel, 2016, s.164). Alışkanlık oluştuğunda beyin karmaşık davranışların daha kolay öğrenilmesi sağlayabilir. Bir ürün veya hizmet için oluşturulan alışkanlık ile birlikte ürün veya hizmet kullanıcılarının davranışlarında da farklılıklar meydana gelmektedir. Alışkanlığın oluşması ile dış kaynaklı bir uyarana gereklilik duyulmaksızın uzun süre o ürün veya hizmete olan ilgi sürdürülmektedir (Eyal & Hoover, 2015, s.25-27). İşletmeler pazarlama faaliyetlerinde, müşteri bağlılığı ve müşteri sadakati sağlamak amacıyla oyunlaştırma uygulamalarını stratejik olarak kullanmaktadır (Kim, 2015, s.6). Eğitim kurumlarından iş yerlerine, sağlık kurumlarından seyahate hatta boş zaman aktivitelerine kadar hayatımızdaki her şey oyunlaştırılmaktadır (Kopeć & Pacewicz, 2015, s.6).

Werbach ve Hunter (2012, s.20-25), işletmelerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için dahili, harici ve davranış değişikliği yaratma üzere oyun dışında üç temel bağlamda oyunlaştırma uygulamalarının kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Harici oyunlaştırmada amaç müşteri sadakati sağlamak ve potansiyel müşterileri işletmeye çekmektir. Davranış değişikliği yaratma bağlamında kullanılan oyunlaştırma faydalı (sağlıklı beslenme, spor yapma, eğlenerek öğrenme vb.) yeni alışkanlıklar kazandırmayı amaçlamaktadır. Son olarak dâhili oyunlaştırma ise işletme içindeki çalışanların verimliliği arttırmak için yenilik yapmaya yönlendirmek, kurum içi iletişimi geliştirmek ve performansı arttırmak amacıyla oyunlaştırmanın kullanılmasıdır. İşletmelerin, işe alım, işe alıştırma, eğitim ve performans yönetimi süreçlerinde git gide daha fazla teknoloji kullanımına yönelmeleri oyunlaştırma uygulamalarının kullanımını da arttırmıştır (Callan vd., 2015). Gamification Market Raporuna (2020) göre oyunlaştırma, işe alım, işe uyumlaştırma, liderlik eğitimleri ve insan kaynakları yönetiminin tüm süreçlerinde çığır açma potansiyeline sahiptir ancak mükemmel sonuçların elde edilmesi için oyunlaştırma tasarımı büyük önem arz etmektedir.

Oyunlaştırma tasarımı içsel ve dışsal motivasyonun tetiklenmesi ile doğrudan ilişkilidir. Bir oyunlaştırma tasarımı devamlı olarak ödül verecek şekilde tasarlandığında oyuncu, oyunun asıl amacından saparak ödül toplama amacına yönlenecektir. Böylece asıl gerçekleşmesi amaçlanan oyunlaştırma deneyimi yaşanmamış sayılacaktır (Şenocak & Bozkurt, 2020, s.91). Bundan dolayı Werbach ve Hunter (2012, s.103), bir oyunlaştırma uygulamasında sürekli olarak puanların ve ödüllerin ön plana çıkarılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Oyunlaştırma esnasında dikkat edilmesi gereken

bir diğer konu ise teşvik edilen davranışın oyunlaştırma bittiği anda ortadan kalkmasıdır. Bu durumun oyunlaştırmanın temel sorunlarından birisi olduğu belirtilmiştir (Frank, 2014, s.3). Callan vd. (2015, s.1-14) ise, sürekli olarak liderlik sıralamasında aşağı sıralarda yer alan bir çalışanın liderlik sıralamasında üst sıralara çıkamayacağını düşündüğünde motivasyonunun düşeceğini ve işten kopuşlar yaşayacağını, sıralamada üst sıralarda yer alan çalışanın ise işletmeden beklentisinin yüksek olacağını ve beklentisi karşılanmadığında çalışan gözünde işletme imajının olumsuz olacağı ifade edilmiştir. İşletmelerde oyunlaştırma kullanımı artış göstermektedir ancak uygulayıcılar kullanıcı katılımının devamlılığının sağlanmasında zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir (Suh vd., 2017, s.268).

2.2. İnsan Kaynakları Yönetiminde Oyunlaştırma Kullanımı

Çalışan bağlılığı, son zamanlarda önemli bir sorun haline gelmeye başlamıştır. İnsan kaynakları yöneticilerinin çalışanları elde tutmak için yüksek düzeyde beceri ve çaba harcamaları gerekmektedir. Çalışan bağlılığı ile yalnızca verimlilik artışı gerçekleşmez aynı zamanda hem çalışanlar için hem de işletme için kazançlı bir durum olur. Bu sayede işletmede mutlu ve keyifli bir ortam oluşturulabilir (Singh, 2019, s.20). Çalışanlar işi tamamen bir zorunluluk olarak görmek yerine biraz da olsa eğlenceli bulduklarında daha fazla çalışmaktadırlar. Çalışanlar için iş bir eğlence olarak görüldüğünde motivasyonları da artmaktadır (Hanks, 1999, s.40). Oyunlaştırma, işletmeler tarafından çalışanların bağlılığını arttırmak ve işle ilgili sorumluluklarını hevesle gerçekleştirmelerini sağlamak için çalışanların motivasyonlarını arttırmak amacıyla uygulanmaktadır. Bunu yaparken de başarı, statü, kendini ifade etme, yardımseverlik, rekabet gibi doğal olan insani istekleri kullanmaktadır (Gupta & Gomathi, 2017, s.42-43). İş yerlerinde oyunlaştırma kullanımı yenilikçi bir uygulamadır (Ërgle & Ludviga, 2018, s.409). İnsan kaynakları uygulayıcıları işe alım, işe uyumlaştırma, eğitim, performans ölçümü ve kariyer gelişimi süreçlerinde iş yaşamı boyunca hem çalışanları hem de yöneticileri motive etmeye çalışır. Yapılan bir araştırmaya göre, motive olan çalışanlar motive olmayan çalışanlara göre iki kat daha fazla üretken ve altı kat daha enerjik olmakta, hastalık izinlerini on kat daha az kullanmaktadırlar. Motive olan çalışanlar aynı zamanda mutlu olan çalışanlardır. Mutlu çalışanların ise %46'sının performanslarını etkileyen konular hakkında görüş bildirdiği, %33'ünün daha yardımsever olduğu, %31'inin hedeflerine daha hızlı ulaştığı ve %36'sının daha fazla motive olduğu belirlenmiştir (Herger, 2015, s.118).

Bir işletmedeki iş süreçlerinin oyunlaştırılması çalışanların video oyunu oynadıkları anlamına gelmemektedir. Oyunlaştırma uygulamalarını iş süreçlerinde kullanan işletme; oyun tasarımı ve etkileşiminin gerektirdiği ilkeleri bazı iş süreçlerine uygulayarak çalışanlar için oyun benzeri deneyimler yaratmayı amaçlar. Bir işletmenin iş süreçleri oyunlaştırıldığında hem kişisel boyutta çalışanın iş tatminini hem de işletme düzeyinde verimliliği arttırmak hedeflenir (Oprescu, Jones & Katsikitis, 2014, s.1-5). Aynı zamanda oyunlaştırma uygulamalarının kullanımıyla çalışanlar istenen davranışları gerçekleştirmeleri için teşvik edilir ve çalışan bağlılığının artırılması sağlanır (Deif, 2019, s.580).

Oyunlaştırma, işe alım, eğitim ve geliştirme (Roberts, 2014, s.31), performans yönetimi alanlarında sıklıkla kullanılmaktadır (Armstrong, Landers & Collmus, 2016, s.140-142; Mollick & Rothbard, 2014, s.2-5). Oyunlaştırmanın yetenek yönetimi de dâhil olmak üzere insan kaynaklarının teknik alanlarında kapsamlı oyunlaştırma uygulamaları kullanılabilir (Sarangi & Shah, 2015, s.25). Dünya genelinde birçok işletme çalışanların uyumu, becerilerinin geliştirilmesi, sorunlar karşısında çözüm üretilmesi ve yetenek havuzlarından faydalanmak amacıyla oyunlaştırma uygulamalarını kullanmaktadır (Ergle, 2015, s.219-223).

Oyunlaştırma gibi güncel uygulamalar kullanarak rakip işletmelerin geleneksel işe alım uygulamalarının aksine adayları işletmeye çekme olanağı sunulmaktadır (Shree & Singh, 2019, s.242). İşe alım süreci potansiyel adayların bulunması, bulunan adaylardan en uygun adayın seçilmesi ve seçilen adayın işe uyumunun sağlanması aşamalarından oluşmaktadır (Tonus, 2014, s.61). İnsan kaynakları uygulamalarına bakıldığında çoğunlukla klasik işe alım tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir. Son yıllarda işletmeler dijital ortamda aktif ve çoğunluğu genç olan Z kuşağındaki çalışanları işe almak için oyunlaştırma uygulamalarından faydalanmaktadır. Oyunlaştırılmış iş, insan kaynakları yönetimi için yeni bir yaklaşımdır (Khan vd., 2019, s.15-17). İşe alımda oyunlaştırma kullanımını belirtmek için eğlence ve işe alımı birleştiren “Recruitment” ifadesi kullanılmıştır. “Recruitment” hem bilişsel değerlendirme hem de yetenek değerlendirmesi ile oyunlaştırma unsurlarını toparlayarak potansiyel adayları işletme çekmek ve doğru bir değerlendirme çıktısı elde etmek amacıyla işletmenin işe alım süreci ile bütünleştirilmesi olarak tanımlanır (Korn vd., 2018, s.40). PwC Macaristan tarafından işe alımda kullanılan Multipoly isimli oyunlaştırma uygulaması ile potansiyel adayların işletmenin sitesinde 90 dakika civarında zaman geçirdikleri ifade edilmiştir (Khan vd., 2019, s.15). Multipoly ile birlikte adayların işletme hakkında bilgi sahibi oldukları, iş görüşmelerine daha iyi hazırlandıkları, işletme kültürünü tecrübe ettikleri ve bu sayede daha iyi bir işe alım süreci geçirdikleri belirtilmiştir. Multipoly kullanımı ile işletmeye olan başvurularda %190’lık bir artış olmuştur. Multipoly oyunu ile potansiyel adaylar işle ilgili belirli sorunları takımlar halinde çözerek işletmede çalışabilmek için önceden hazırlanmışlardır (Shree & Singh, 2019, s.246-248).

Eğitim bağlamında oyunlaştırma uygulamalarının kullanımında ise amaç, çoğunlukla işletmede kullanılmakta olan eğitim çıktıları beklentilerin altında olduğunda, ilgili eğitim konusunda öğrenme veya öğrenilen bilgiyi aktarma gibi bir eğitim sonucunda iyileşmenin sağlanmasıdır. Eğitim programına girilmesini sağlamak veya programdaki bir bölümü tamamlamak gibi hedeflenmiş bazı davranışları tanımlamak için puanlar ve rozetler eklenerek eğitimde oyunlaştırma kullanılmaktadır (Armstrong & Landers, 2018, s.162-167). Oyunlaştırma uygulamalarının eğitim süreçlerinde kullanımı ile öğrenmede olumlu çıktılar kazanılmasına imkan sağladığı görülmektedir (Dicheva vd., 2015; Hamari, Koivisto & Sarsa, 2014; Kapp, 2012). Oyunlaştırma uygulamaları kişisel öğrenmeyi artırmasının yanı sıra genel öğrenme kültürünü de şekillendirir. Öğrenme yönteminin oyunlaştırılması ile çalışanların hem kişisel gelişimlerinin sorumluluğunu taşımalarına hem de eğlenmelerine olanak sağlar. Öte yandan oyunlaştırılmış öğrenmede başarının tekil işletme işletmeörnekleriyle sınırlı olması nedeniyle işletme eğitiminde oyunlaştırmanın uzun vadeli uygulanabilir bir yol olduğu

konusunda yorum yapmanın kolay olmadığı ifade edilmiştir (Grünwald, Kneip & Kozica, 2019, s.557-571). Yine de bir işletmesel etkililiğin sağlanması için insan kaynağının sürekli olarak eğitilmesi, yetiştirilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir (Özdemir, 2020, s.90-92). Oyunlaştırmanın motivasyonel gücü kullanılarak diğer kullanıcılarla birliktelik ve etkileşim sağlanabilir (Pierce, 2019, s.543). Dünyanın en büyük fast food zincirlerinden olan Yum! Brands markası klasik eğitiminde bilginin pekiştirilmesi amacıyla QuizGame isimli oyunlaştırma uygulamasını kullanmıştır. Bu sayede 2 hafta içinde ölçülebilir eğitim sonuçları elde edilmiş ve 4 ay içinde de müşteri şikâyetlerinde %10 azalma yaşanmıştır (Pixofun, 2020, s.8).

Performans yönetimi süreçlerinde oyunlaştırma uygulamalarının kullanımında ise çalışan performansını arttırmak amaçlanmaktadır (Mollick & Rothbard, 2014, s.2-5). Performans yönetimi süreci, çalışanların ve takımların göstermiş oldukları mevcut performanslarını belirleyen, ölçen, yükselmesini ve performansın işletmesel hedeflerle uyumunu sağlayan bir süreçtir (Dessler, 2019, s.296-297). Türkiye Ekonomi Bankası performansı arttırmak amacıyla satış yönetimi alanında kullandığı HIPPO isimli oyunlaştırma uygulaması ile çalışanların satış oranlarını ve performanslarını anlık olarak takip edebilmiş ve satış oranları oyunlaştırma uygulamasının kullanımı sayesinde %20 artış göstermiştir (Finans Gündem, 2016, 14 Aralık). Satış yönetimi süreçlerinde kullanılmakta olan oyunlaştırma uygulamaları sayesinde hem satış sürecinin işleyişi analiz edilebilmekte hem de satış hedeflerini gerçekleştirmek için gerekli olan çalışan davranışları belirlenmektedir (Vardarlier & İnan, 2017, s.15). Yanı sıra satış görevlilerinin arasındaki rekabeti arttırmak için puanlar ve skor tabloları kullanılmaktadır (Armstrong, Landers & Collmus, 2016, s.141). Oyunlaştırma uygulamaları ile çalışanlar rakip halinde oldukları iş arkadaşlarının ilerlemesini izleyebilmekte ve işi daha erken bitirmek için motive olmaktadır. Ancak olması gereken, çalışanların takım olarak hedefleri gerçekleştirmeleri için iş birliği içinde ve birbirlerine yardımcı olarak çalışmalarını sağlamaktır. İnsan kaynakları uygulayıcıları, kullanılan oyunların ve yapılan yarışların teşvik edici gücü olarak takım ruhunu eklemeli ve böylece verimli takımlar oluşturmayı amaçlamalıdır (Kumari, 2019, s.206-211). Rekabet her ne kadar doğal bir süreç olsa da normalin üstündeki bir rekabet yıkıcı sonuçlar doğurabilir (Hanks, 1999, s.160).

Kariyer yönetimi sadece işletmede şu an çalışmakta olan adayların elde tutulmasından ibaret değildir. Aynı zamanda nitelikli adayların işletmeye çekilmesi ve yetenek yönetimi açısından da önemli görülmektedir. Kariyer yönetimi ile yetenekli adayların bulunması, çalışanların tatminini ve motivasyonunu arttırmaktadır (Gürbüz, 2019, s.247-250). Oyunlaştırma, çalışanların potansiyel yetenekleri hakkında bilgi verirken, işletmesel çekiciliği artırır ve çalışanların kuruma bağlanmasına da olanak sağlar. Oyunlaştırma uygulamalarının işletmelerde kullanımı ile hem potansiyel çalışanlar hakkında bilgi edinilir hem de yeteneklerin belirlenmesine için yardımcı olunur. Böylece oyunlaştırma yetenek yönetimi sürecinde yenilikçi bir araç olarak rakiplerle olan yetenek savaşını kazanmada etkili olur (Lowman, 2016, s.677-679). Deloitte Liderlik Akademisi (DLA), öğrencileri aktif olarak öğrenme portalına giriş yapmaya ve farklı kurslara katılmaya teşvik etmek için skor tabloları, rozetler vb. kullanılmaktadır (Sanal, 2018). DLA, çalışanlarını LinkedIn profillerinde çevrimiçi

liderlik geliştirme kurslarını tamamlamak için kazandıkları rozetleri paylaşmaya teşvik etmektedir (Kumari, 2019, s.211). Programda üst düzey yöneticiler arasında küresel liderlik yetenekleri oluşturmak için dünyanın dört bir yanından en iyi liderler, en son araştırma raporları ve vaka çalışmalarından faydalanılmaktadır (Deloitte, t.y.).

İnsan kaynakları yönetimi alanında şüana kadar yapılan çalışmaların büyük bir kısmı oyunlaştırmayı insan kaynakları yöneticilerinin gözünden değerlendirmiştir. Özellikle Türkçe literatürde henüz hiçbir çalışmada oyunlaştırmının uygulanan tarafı olan çalışanların algısını ölçmeye yönelik bir araştırma yapılmadığı görülmüştür. Bu çalışma literatürdeki bu eksiğin kapatılması ve işletmelere, oyunlaştırma uygulamalarına çalışanların gözünden bakmaları açısından bir fırsat sunmaktadır. Özellikle oyunlaştırma araştırmalarının çoğunda vaka analizi ve derinlemesine mülakat yöntemleri kullanılmıştır. Farklı olarak bu araştırmada yöneticilerle derinlemesine mülakatlar yapılmış ve çalışanlara Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim (GAMEX) Ölçeği uygulanarak oyunlaştırma uygulamalarının algılanan başarısı ölçülmeye çalışılmıştır.

3. Araştırma Metodolojisi

3.1. Araştırma Sorusu ve Araştırma Hipotezi

İnsan kaynakları yönetiminde güncel uygulamalara bakıldığında işletmeler için yeni bir yaklaşım olan oyunlaştırma karşımıza çıkmaktadır (Ërgle & Ludviga, 2018, s.409). Küpper, Klein & Völcner (2019), oyunlaştırmının insan kaynakları yönetiminde kullanılmasının dijitalleşme ile birlikte geliştiğini ifade etmişlerdir. Gartner Raporu, işletmelerin eğitim ve geliştirme, performans yönetimi ve yenilik yönetimi alanlarında oyunlaştırma uygulamalarından sıklıkla faydalandıklarını belirtmiştir (Burke, 2012, s.2). Mario Herger ise (2014), işe alım, işe uyumlaştırma, yetiştirme, performans, yetenek ve kariyer yönetimi alanlarında oyunlaştırma kullanımından bahsetmiştir. Sarangi & Shah (2015, s.25) ise yetenek edinimi ve yönetimi, eğitim ve geliştirme, performans yönetimini de dahil ederek insan kaynakları yönetiminin hemen hemen tüm fonksiyonel alanlarında oyunlaştırma uygulamalarının kullanılabileceğini belirtmişlerdir.

Araştırmacıların banka yetkilileri ile yaptığı görüşmelerden elde edilen bilgilere göre işe alım ve eğitim alanlarında oyunlaştırma uygulamalarının daha kısa süreli kullanıma sahip olduğu görülmüştür (Örneğin; ortalama yarım saat süren eğitimler). Diğer yandan performans yönetiminde oyunlaştırma uygulamalarını 3-6 aylık dönemlerde yapıldığı, kariyer yönetiminde ise süreklilik gösteren yetenek yönetimi faaliyetlerinde oyunlaştırma kullanıldığı belirlenmiştir. Bundan dolayı araştırmada; insan kaynakları yönetiminin teknik kapsamında oyunlaştırma kullanımı kısa vadede gerçekleşen (işe alım ve eğitim) oyunlaştırma uygulamaları ve uzun vadede (performans yönetimi ve kariyer yönetimi) gerçekleşen oyunlaştırma uygulamaları olmak üzere iki bağımsız grup tanımlanmıştır. İki bağımsız gruptan yola çıkarak gruplar arası fark niteliğinde olan araştırmamıza konu olan temel araştırma sorusu oluşturulmuştur: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan “İşe Alım ve Eğitim” ile “Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi” süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma

uygulamalarının algılanan başarısı arasında anlamlı bir farklılık var mıdır? Yapılan araştırma bu soruya yanıt aramaktadır ve araştırmanın ana hipotezleri ve alt hipotezler aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

H_1 : İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan “İşe Alım ve Eğitim” ile “Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi” süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamalarının algılanan başarısı arasında anlamlı bir fark vardır.

H_0 : İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan “İşe Alım ve Eğitim” ile “Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi” süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamalarının algılanan başarısı arasında anlamlı bir fark yoktur.

$H_{1,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan “İşe Alım ve Eğitim” ile “Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi” süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları, çalışanın eğlence algısına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

$H_{2,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan “İşe Alım ve Eğitim” ile “Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi” süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları çalışanın kendini verme algısına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

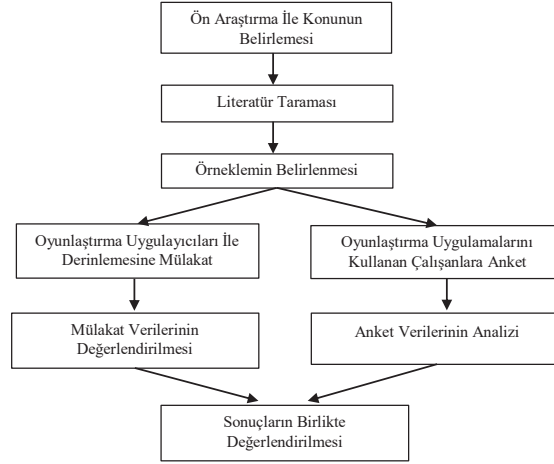
$H_{3,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan “İşe Alım ve Eğitim” ile “Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi” süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları, çalışanın yaratıcı düşünme ve harekete geçme algısına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

$H_{4,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan “İşe Alım ve Eğitim” ile “Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi” süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları, çalışanın negatif etki olmaması algısına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

$H_{5,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan “İşe Alım ve Eğitim” ile “Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi” süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları, çalışanın baskınlık algısına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

3.2. Örneklem ve Veri Toplama

Araştırmada nicel ve nitel yöntem bir arada kullanılmıştır. Nitel çalışmanın yapılmasındaki amaç; Türkiye’deki oyunlaştırma kullanımındaki mekanizmayı anlamaktır. Aynı zamanda nitel araştırma ile nicel araştırmanın güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Şekil 1’de araştırma tasarımına yer verilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Tasarımı

Şekil 1’de görüldüğü gibi öncelikle Türkiye’de oyunlaştırma faaliyetlerinin uygulandığı sektörler araştırılmıştır. Bu araştırma esnasında işletmelerin reklamları, haberleri, yönetici sunumları, kongreler ve toplantılar online ortamda incelenmiştir. Bu araştırma sonunda oyunlaştırma uygulamalarını iş süreçlerinde uygulayan sektörlerin ağırlıklı olarak, sırasıyla bankacılık, sigortacılık ve iletişim sektörleri olduğu görülmüştür. Ülkemizde bu üç sektör incelendiğinde yüksek oranda ve çeşitlilikte oyunlaştırma kullanımının bankacılık sektöründe olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın ilk safhasında bankaların kullandığı oyunlaştırma uygulamalarının listesi çıkarılmış, hangi alanda hangi uygulamaların kullanıldığı yazarlar tarafından incelenmiştir. İnceleme sonucunda insan kaynakları yönetiminin teknik kapsamında yer alan işe alım, eğitim, performans yönetimi ve kariyer yönetimi alanlarında oyunlaştırm uygulamalarının kullanıldığı ortaya konulmuştur. Yazarlar araştırmanın ilk bulgularından yola çıkarak kısa süreli ve uzun süreli olarak uygulanan oyunlaştırma uygulamalarının başarıyı olumsuz etkileceği, motivasyonda değişiklik yaratacağı konusunda ana hipotezlerini belirlemişlerdir. Kaivisto ve Hamari (2019) de bu hipotezi destekler niteliktedir. Sonrasında insan kaynakları süreçlerinde oyunlaştırma uygulamalarını kullanmakta olan 6 bankanın oyunlaştırma uygulamalarından sorumlu 7 yöneticisi ile 2020 yılının Mart-Mayıs tarihleri aralığında görüşmeler yapılmış; görüşmeler devam ederken oyunlaştırma uygulamalarını kullanmakta olan 8 bankadan 392 çalışan ile de Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Ölçeği (GAMEX) uygulanmıştır. Banka yetkililerine yöneltilen, literatür taraması ile oluşturulan görüşme soruları aşağıdaki gibidir:

1. Oyunlaştırma nedir, nasıl tanımlarsınız?
2. İşletmenizde oyunlaştırma uygulamalarını kullanmakta mısınız?
3. Hangi alanlarda oyunlaştırma uygulamaları kullanıyorsunuz? Oyunlaştırma uygulamalarını ne zamandır uygulamaktasınız?

4. Sizi oyunlaştırma uygulamaları kullanmaya yönlendiren faktörler nelerdir?
5. İnsan kaynakları yönetimi süreçlerinde oyunlaştırma uygulamalarınız mevcut mu? İnsan kaynakları yönetiminin hangi kapsamında oyunlaştırma uygulamalarını kullanmaktasınız? Oyunlaştırma uygulamalarını ne zamandır kullanmaktasınız?
6. İşletmenizde oyunlaştırma uygulamalarını kullanmanızda etkili olan faktörler nelerdir? (ör: rakiplerin uyguluyor olması, çalışanların talebi, bilimsel araştırma sonuçları, günümüzde yaygınlaşması vb.)
7. Oyunlaştırma uygulamalarının çalışanlar tarafından benimsendiğini düşünüyor musunuz, bu konuda izlenimleriniz nelerdir? Bu konuda çalışanlarınız genelinde bir ölçüm (anket vs.) yaptınız mı? Yaptıysanız sonuçları hakkında biraz bilgi verebilir misiniz?
8. Oyunlaştırma uygulamalarından sonra çalışanların davranışlarında, iş yapış biçimlerinde, iş tamamlama sürelerinde, performanslarında veya motivasyonlarında değişiklik gözlemlediniz mi?
9. Oyunlaştırma uygulamalarının çalışanlar arasındaki rekabeti arttırdığını gözlemliyor musunuz? (somut örnek verir misiniz) Sizce bu olumlu yönde bir gelişme mi, yoksa olumsuz yönde mi?
10. Oyunlaştırma uygulamalarının çalışanlar arasındaki yardımlaşma ve iş birliğini arttırdığını gözlemliyor musunuz? (somut örnek verir misiniz)
11. Oyunlaştırma uygulamalarına başladığınızdan bu yana aynı uygulamaları mı kullanıyorsunuz yoksa uygulamaları güncelleme yoluna mı gidiyorsunuz? Eğer oyunlaştırma uygulamalarını güncelliyorsanız nedeni nedir ve hangi sıklıkla buna başvuruyorsunuz?
12. Oyunlaştırma uygulamalarında uygulamayı seçerken kurum kültürü ile uyumlu olmasına dikkat ediyor musunuz? Bu uyumu nasıl sağlıyorsunuz? Ör: Çalışanlar üzerinde anket vb. yaparak mı?

Araştırmanın ana kütesini daha önce oyunlaştırma kullanmış ya da halen kullanmakta olan özel bankaların çalışanları oluşturmaktadır. Bu bankalar: Akbank T.A.Ş., Türkiye İş Bankası A.Ş. ve Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., Denizbank A.Ş., ING Bank A.Ş., QNB Finansbank A.Ş., Türkiye Garanti Bankası A.Ş ve Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş'dir. Tablo 1'de anakütleyi oluşturan bankaların çalışan sayıları gösterilmektedir. Bankaların çalışan sayıları Türkiye Bankalar Birliği 2020 raporundaki ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği 2019 raporlarındaki verilere dayanarak belirlenmiştir.

Tablo 1: İnsan Kaynakları Yönetiminin Teknik Kapsamında Oyunlaştırma Kullanan Bankaların Çalışan Sayıları

Banka Adı	Çalışan Sayısı	Banka Adı	Çalışan Sayısı
Akbank T.A.Ş.	12.682	ING Bank A.Ş.	3.705

Türkiye İş Bankası A.Ş.	23.930	QNB Finansbank A.Ş.	11.943
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	16.540	Garanti BBVA	18.811
Denizbank A.Ş.	12.318	Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.	5.992

Tablo 1’de görüldüğü üzere anakütleyi 105.921 banka çalışanı oluşturmaktadır. Sosyal medya uygulaması LinkedIn aracılığıyla, “Google Anket Forum” üzerinden her banka için daha önce uygulanmış ya da uygulamakta olduğu oyunlaştırma uygulamasına özel olarak tasarlanan “Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Ölçeği”, 2020 yılının Mayıs ve Haziran aylarında, 8 bankadan toplamda 1.718 çalışana gönderilmiştir. Ankete katılım sağlayan banka çalışanı sayısı 392’dir ancak 47 anket yanlış işaretleme dolayısıyla çıkarılmış, 345 anket ile analizler tamamlanmıştır. Ayrıca Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Ölçeği’nin uygulamasında 5’li Likert tipi ölçek kullanılmıştır ve ölçek, “1-Kesinlikle Katılmıyorum”, “2-Katılmıyorum”, “3-Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum”, “4-Katılıyorum” ve “5-Kesinlikle Katılıyorum” seçeneklerinden oluşturulmuştur. Ankete katılan çalışanlar uygulama bazlı olarak işe alım ve eğitim süreçlerinde oyunlaştırma uygulamalarını kullanmış olan çalışanlar için birinci grup; performans yönetimi ve kariyer yönetimi süreçlerinde oyunlaştırma uygulamalarını kullanmış olan çalışanlar için ikinci grup olarak ele alınmıştır. Ankeye katılanlar işletmelerinde kullanılmış olan oyunlaştırma uygulamalarına göre ifadeleri işaretlemişlerdir. Ankete katılan çalışanların sayıca dağılımı **Tablo 2**’de sunulmuştur.

Tablo 2: Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Ölçeği’ne Katılan Banka Çalışanlarının Sayısı

İşe Alım ve Eğitim Süreçlerinde Oyunlaştırma Kullanımı			Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi Süreçlerinde Oyunlaştırma Kullanımı		
Banka Adı	Toplanan Anket	Kullanılan Anket	Banka Adı	Toplanan Anket	Kullanılan Anket
QNB Finansbank A.Ş.	31	29	ING Bank A.Ş.	43	38
Türkiye İş Bankası A.Ş.	82	75	Akbank T.A.Ş.	48	44
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	41	38	Denizbank A.Ş.	51	42
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	87	73	Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.	9	6
Toplam	241	215	Toplam	151	130

3.3 Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Ölçeği’nin Tanıtımı

“Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Ölçeği (GAMEX)” oyunlaştırılmış bir uygulamadaki oyunsu deneyimleri ölçmek amacıyla pazarlama alanında geliştirilmiştir. Ölçek geliştiricileri Eppman, Bekk ve Klein (2018, s.98) ölçeğin pazarlama alanı haricindeki oyunlaştırma uygulamalarının oyunsu deneyimini ölçmek için de kullanılmasının uygun olduğunu belirtmişlerdir. Geliştirilen ölçekte 27 ifade ve 6 faktör bulunmaktadır. Bu faktörler: Eğlenme (Enjoyment), Kendini Verme (Absorption), Yaratıcı Düşünce (Creative Thinking), Harekete Geçme (Activation), Olumsuz Etkinin Olmaması (Absence of Negative Affect) ve Baskınlık (Dominance) olarak sıralanmaktadır (Eppmann, Bekk & Klein, 2018, s.103). Bir işletmenin oyunlaştırılmış uygulamasını değerlendirmek,

oyunlaştırma uygulamalarının geliştirilme sürecinin maliyetlerini azaltmak ve yöneticilerin oyunlaştırılan uygulamaların ortaya çıkarttığı oyunsu deneyimi değerlendirmek amaçlarıyla ölçeğin kullanılabilmesi ifade edilmiştir (Eppmann, Bekk & Klein, 2018, s.110). Tablo 3'de ölçek ifadelerine yer verilmiştir.

Tablo 3: Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Ölçeği İfadeleri

İfadeler	Orijinal Ölçek Madde Numarası	Faktör
Oyun oynama deneyimim eğlenceliydi.	1	Egl1
Oyunu oynamaktan hoşlandım.	2	Egl2
Oyunu oynamaktan çok keyif aldım.	3	Egl3
Oyun deneyimim zevkliydi.	4	Egl4
Bence oyunu oynamak çok eğlenceliydi.	5	Egl5
Bu oyunu oynamam benden özellikle istenmese de, sevdiğim için oynarım.	6	Egl6
Bu oyunu oynamak bana nerede olduğumu unutturdu.	7	Knv1
Oyun oynarken yakın çevremde ne olup bittiğini unuttum.	8	Knv2
Oyun oynadıktan sonra sanki kısa bir gezinin ardından gerçek dünyaya geri döndüğümü hissettim.	9	Knv3
Oyunu oynamak beni her şeyden uzaklaştırdı.	10	Knv4
Oyunu oynarken etrafımda ne olup bittiğinden tamamen habersizdim.	11	Knv5
Oyunu oynarken zamanın nasıl geçtiğini anlamadım.	12	Knv6
Oyunu oynamak hayal gücümü harekete geçirdi.	13	Yad1
Oyunu oynarken yaratıcı olduğumu hissettim.	14	Yad2
Oyunu oynarken bir şeyler keşfedebileceğimi hissettim.	15	Yad3
Oyunu oynarken kendimi maceracı hissettim.	16	Yad4
Oyunu oynarken harekete geçtiğimi hissettim.	17	Hag1
Oyun oynarken kendimi gergin/asabi hissettim.	18	Hag2
Oyunu oynarken kendimi coşkulu hissettim.	19	Hag3
Oyunu oynarken kendimi heyecanlı hissettim.	20	Hag4
Oyunu oynarken üzgün hissettim.	21	Neo1
Oyun oynarken kendimi saldırgan hissettim.	22	Neo2
Oyun oynarken hakkımın yendiğini hissettim.	23	Neo3
Oyun oynarken kendimi baskın/söz sahibi hissettim.	24	Bas1
Oyun oynarken etkileyici olduğumu hissettim.	25	Bas2
Oyun oynarken kendi kendimi yönettiğimi hissettim.	26	Bas3
Oyun oynarken kendime güvendiğimi hissettim.	27	Bas4

Ölçekte “eğlence” faktörü 6 ifadeden oluşmaktadır. Eğlence faktörü bir oyunlaştırma esnasındaki olumlu duygusal nitelikleri ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Orijinal ölçekte diğer 5 faktöre kıyasla en büyük varyansın da eğlence faktörü tarafından açıklandığı belirtilmiştir. (Eppmann, Bekk & Klein, s.109).

Görüşülen 7 eğitim süreçlerinde kullanılmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının eğlence amacına yönelik şunları dile getirmiştir:

“İnsanlara zor gelen ya da sıkıcı gelen şeyleri daha eğlenceli aktarmak için ve yeni neslin de özellikle bu tarafa yatkınlığını araştırdığımız okuduğumuz için o tarafa daha verimli hale gelen, daha etkileşimli hale dökmek için oyunlaştırma modülüne kullanmaya çalışıyoruz.”

Görüşülen 3 ise yine eğitim alanında uygulanmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının eğlence amacına yönelik şunları dile getirmiştir.

“Oyunlaştırma bana göre iş süreçlerinin biraz daha eğlenceli hale getirilmesi için çeşitli dinamiklerin, oyun unsurlarının kullanıldığı bir döngü şeklinde tanımlayabiliriz. Bunu biz daha çok tabi iş süreçlerinin motivasyonel hale gelmesi için kullanıyoruz. Amacımızda burada çeşitli davranış değişikliklerini sağlamak... Süreçlerin daha keyifli ve rekabetçi hale gelmesi çalışanlarımızı bir miktar iş psikolojisinin dışına çıkmasını sağlıyor ve daha motive edici bir atmosfere girmelerini sağlıyor. Bu şekilde olunca sıkıcı ve rutin olan süreçler elbette daha keyifli ve motive edici bir hale geliyor.”

“Kendini verme” faktörü 6 ifadeden oluşmaktadır. Bu ifadeler çoğunlukla Akış Teori’si ile ilişkilendirilmektedir (Eppmann, Bekk & Klein, s.110). Akış Teorisi’ne göre Csikszentmihalyi insanların üst düzey ve en tatmin edici deneyimlerini, en keyif aldıkları anlarını akış durumunda yaşadıklarını ifade etmiştir. İnsanlar akış durumuna girdiklerinde hislerini o kadar yoğun yaşarlar ki yaptıkları işe kendilerini kaptırırlar (Pink, 2019, s.133-135). Csikszentmihalyi, akış hissine ulaşanların ise daha güçlü ve daha güvenli bir öz geliştireceğini ifade etmektedir (Csikszentmihalyi, 2018, s.71-83).

Çoğu oyun araştırmacısı, keşif ve hayal gücüyle ilgili deneyimleri, oyuncuların oyun deneyimlerinin temel parçaları olduğunu savunmaktadır. “Yaratıcı düşünme” olumlu oyun deneyimlerini yansıtmaktadır (Eppmann, Bekk ve Klein, s.109). Nicole Lazzaro (2004, s.3-4), oyundaki zorluğun, oyuncuların strateji geliştirmelerine ve uygulamalarında yaratıcılıklarına ilham vereceğini belirtmiştir.

Görüşülen 5 performans yönetimi süreçlerinde kullanılmakta olan oyunlaştırma uygulamaları hakkında strateji geliştirme ve harekete geçme hakkında şunları ifade etmiştir:

“... Artık sadece bir şeyin satışını yap değil. Biraz daha analitik düşünebiliyor musunuz, biraz daha durumlara göre hareket edebiliyor musunuz? Mesela şu anda Koronavirüs diye bir şey var bunu nasıl yönetebiliyorsun... İnsanların gerçekten içgüdülerini harekete geçirebileceğiniz bir de ama şeyleri çok iyi bilmeniz lazım oyun oynayacak oyuncuları, konseptin içini ve onları harekete geçirecek dinamikleri bilmeniz gerekiyor eğer bunları bilebiliyorsanız, oyunsallaştırma size sonuç üretebilir. Ama bunları net bir şekilde bilemiyorsanız birçok oyunsallaştırma projesi sadece proje olarak kalabilir.”

Görüşülen 4 ise eğitim süreçlerinde oyunlaştırma kullanım amacı hakkında şunları dile getirmiştir:

“Bu oyunda bankanın iş modelinin ne olduğu, bir bankanın nasıl yönetildiği, o bankanın özellikle yasal uyum anlamında, risk yönetimi anlamında hangi konulara dikkat etmesi gerektiğini de öğreten biraz daha bütünsel, bankacılığa daha yukarıdan bakan, daha stratejik bir oyun olarak kullandık.”

“Harekete geçme” faktörü uyarılmayla ilişkilendirilmiştir. Sonucu bilinmeyen durumlar, sürprizler, zamana karşı hareket etme ve gerilim unsurları gibi örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır (Eppmann, Bekk & Klein, s.109). “Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim (GAMEX) Ölçeği” başlığında belirtildiği gibi “Harekete Geçme” faktörünün altında yer alan Tablo 2’de Hag2 ile kodlanan “Oyun oynarken kendimi gergin/asabi hissettim.” ifadesi yukarıdaki açıklamadan anlaşılan gerilim unsurudur. Fakat ölçekte ters ifade olarak belirtilmediğinden çıkarılması uygun görülmüştür.

Oyunlaştırma esnasında negatif veya olumsuz bir etkinin olmaması, oyun deneyiminin ayrı bir faktörü olarak belirtilmiştir. “Negatif etkinin olmayışı” faktöründeki ifadeler orijinal ölçekte ters ifade olarak belirtilmiştir. Eğlence faktörü ve Negatif Etkinin Olmayışı faktörü arasında pozitif bir ilişki olmasına rağmen, ayrı yapılara sahip olduğu ifade edilmiştir. Buradan hareketle Eğlencenin tek başına bir oyun deneyimi için yeterli olmadığı, oyunda olumsuz duygusal hislerin olmamasının da önemli olduğu belirtilmiştir. Bu bulgu, oyunlaştırılmış uygulamaları kullanırken oyun deneyiminin bir parçası olarak olumlu duygusal niteliklerin özel önemini vurgulamaktadır. (Eppmann, Bekk & Klein, s.109). “Negatif etki olmayışı” faktöründeki ifadeler ters ifade oldukları için SPSS analizinde karşılık gelen ifadelere çevrilmiştir.

“Baskınlık” boyutunun rekabetçi ve iş birliği oyunlaştırma uygulamalarında ya da takım çalışmalarını içeren uygulamalarda daha yüksek olabileceği ifade edilmiştir. Çünkü rekabet ya da iş birliği içeren oyunlaştırma uygulamalarında hâkimiyet, egemenlik gibi unsurların daha baskın olacağı düşünülmektedir (Eppmann, Bekk & Klein, s.110). Rekabetçi çalışanlar skor tabloları ve yarışmalar isterken iş birlikçi çalışanlar zafer ve yeteneğin tüm sosyal statülerini kazanmak isterler, ancak doğrudan ve çatışmalı rekabetten kaçınırlar (Dale, 2014, s.89).

Görüşülen 2 rekabet hakkındaki görüşlerini şu cümlelerle dile getirmiştir:

“Bir rekabet için içine girdiğinde daha çok sarılma oluyor. Mesela Next Please’de de onu yapmaya çalıştık. Bunu fark ettiğimiz için. Çalışanların benimsemesi ve yaklaşması genelde küçük tatlı rekabetler varsa ya da örneğin SPK gibi yasal zorunlu olan süreçleriyle ilgili bir şeyler varsa onu öğrenmek için çok çaba sarf ediyorlar. Onların iki motivasyonunun bu olduğunu söyleyebilirim ben.”

Görüşülen 3 ise rekabet hakkında şunları dile getirmiştir:

“Sitemizde zaten bir leaderboard var o leaderboard da sürekli birbirlerini geçmek için, birbirlerini davet etmek için çeşitli paylaşımlar yaptıklarını veya yüksek puan getiren şeylere daha hızlı odaklandıklarını görüyoruz çalışanların. Dolayısıyla ciddi anlamda bir rekabet var... Rekabetin artmasını olumlu karşılıyoruz. Çünkü rekabet ne kadar artarsa aslında oyunlaştırma içinde o kadar fazla yapılmış oluyor. Tabi biraz da kontrollü gidiyoruz. “Bir video izlesin sürekli puan kazansın”ın önü açık değil.

Haftada sadece izlediğiniz iki videodan puan kazanabiliyorsunuz. Siz 20 tane izlemiş olabilirsiniz. Sadece iki tanesinden puan kazanabilirsiniz.”

Görüşülen 4 ise oyunlaştırma kullanımında rekabet hakkında şunları dile getirmiştir:

“Çalışanlar birbirlerine karşı tatlı bir rekabet içerisine giriyorlar. İsteyenler kendi aralarında gruplar kurarak birbirine karşı yarışabiliyorlar. Bu da sosyalleşme ve iletişim açısından oyunlaştırmannın keyifli yanlarında birisi.”

Görüşülen 5 ise şu ifadelerle rekabet hakkındaki görüşlerini belirtmiştir:

“...her bankacılıkta zaten rekabet var. Onlara karşı yenerken belli bir gelir elde ediyor. Elde ettiği gelirle de şubedeki arkadaşlarıyla beraber sosyal organizasyonlarda bunu kullanman gerekiyor diye talimat var. Zaten oyunlaştırma biçilmiş bir kaftan oluyor. Yönetimsel açıdan bir katma değer sağlıyor bu oyun.”

Görüşülen 6 ise rekabet hakkında şunları dile getirmiştir:

“Şöyle bu kesinlikle olumsuzuza döndüğü oluyor ara ara. Arkadaşlar kendi aralarında ... rakip gibi görme onu yenme, onu ezme maalesef oluyor. ... Biz işin içine giriyoruz...arkadaşlara çok sık geri dönüşler yapıyoruz, toplantılar yapıyoruz, geri dönüşler yapıyoruz, sosyal faaliyetler yapıyoruz. Bunları çok sık yapmaya çalışıyoruz. ... Öncesinde de rekabet vardı, oyunlaştırmayla beraber bu rekabet online hale geldiği için ... daha böyle sert hale geldi.”

Görüşülen 7 ise rekabet hakkında şunları dile getirmiştir:

“Eğitim esnasındaki o şey o rekabet ortamını çok yükseltiyor, yani eğitim ortamındaki rekabet kişilerin odağını yükseltiyor. Biz olumlu olarak değerlendiriyoruz.”

3.4. Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Ölçeği'nin Geçerlik ve Güvenirlik Analizi

Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Ölçeği 27 ifade ve 6 faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçeleştirilmesi esnasında “Harekete Geçme” faktörüne ait olan “Oyunlaştırma esnasında kendimi gergin/asabi hissettim.” ifadesinin olumsuz özellik taşımasına rağmen orijinal ölçekte ters ifade olduğu yönünde bir açıklama bulunmamaktadır. Orijinal ölçekte kullanılan “jittery” ifadesi Türkçeleştirme esnasında “gergin/asabi” olarak çevrilmiştir ancak ölçeğin orijinal dilinde farklı anlamlara da gelebileceği düşünüldükten bu ifadenin ölçekten çıkarılması uygun görülmüştür. İfade ölçekten çıkarıldıktan sonra geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Kullanılan bir ölçüm aracının ölçülmek istenen şeyi ölçme derecesinin doğruluğu için geçerlik analizi yapılmaktadır (Çilingirtürk, 2011, s.42). Faktör analizi kullanılarak geçerlik hakkında fikir edinilebilir (Ellez, 2014, s.185-186). Bir ölçeğin faktör analizine uygunluğunu ölçmek için ise Kaiser-Meyer-Olkin Ölçek Yeterliliği ve Bartlett Testi yapılmaktadır (Gürbüz & Şahin, 2017, s.317). Bu nedenle öncelikle Kaiser-Meyer Olkin Ölçek Yeterliliği ve Bartler Testi sonuçları değerlendirilmiş, sonrasında ise faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4 ve Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 4: KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Ölçek Yeterliliği		,926
Bartlett Testi	Ki-Kare	6292,354
	Df	325
	Anlamlılık	,000

Tablo 3'e göre KMO ve Bartlett Testi sonuçları değerlendirildiğinde KMO değerinin 0,926, Bartlett Testi'nin anlamlılık değerinin ise 0,000 olduğu görülmektedir. KMO değerinin 0,60 ve üzerinde olması ve Bartlett Testi'nin anlamlılık değeri (p) ise 0,05'ten küçük bir değer alması faktör analizinin uygulanabileceğini göstermektedir (Gürbüz & Şahin, 2017, s.317). Ölçeğin faktör analizine uygun olduğuna karar verdikten sonra yapılan faktör analizi sonuçları **Tablo 5**'te sunulmuştur.

Tablo 5: Dönüştürülmüş Bileşen Matrisi

İfadeler	Bileşen				
	1	2	3	4	5
Egl3	,885				
Egl2	,852				
Egl1	,825				
Egl5	,796				
Egl6	,773				
Egl4	,723				
Knv2		,901			
Knv5		,898			
Knv4		,771			
Knv1		,748			
Knv6		,621			
Bas1			-,864		
Bas2			-,731		
Bas4			-,528		
Bas3			-,526		
Neo2				,842	
Neo3				,806	
Neo1				,710	
Yad3					-,795
Hag1					-,790
Yad4					-,789

Yad1									-,692
Hag4									-,672
Yad2									-,661
Hag3									-,653

Faktör analizi sonuçlarına göre Knv3 “Oyun oynadıktan sonra sanki kısa bir gezinin ardından gerçek dünyaya geri döndüğümü hissettim” ifadesine uygun faktör yükü yüklenmediği tespit edilmiş, ifade ölçekten çıkarıldıktan sonra tekrar faktör analizi yapılmıştır. Yapılan güncel analiz çıktılarından yorumlamak için Tablo 4 incelendiğinde toplamda 25 ifadenin 5 faktöre dağıldığı görülmektedir. Ölçek ifadeler orijinal ölçekte 6 faktör altında toplanmasına rağmen bankacılık sektöründe yapılan araştırmada 5 faktöre dağıldığı ve “Yaratıcı Düşünme” ve “Harekete Geçme” faktörleri tek faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bu aşamadan sonra yapılan analizlerde “Yaratıcı Düşünme ve Harekete Geçme” tek faktör olarak ele alınmıştır. Devamında yapılan güvenirlik analizi sonuçları ise Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Özet Güvenirlik Analizi Sonucu

Faktör	Cronbach Alfa	Madde Sayısı	İç Tutarlılık
Eğlence	,929	6	Mükemmel
Kendini Verme	,875	5	İyi
Yaratıcı Düşünme ve Harekete Geçme	,936	7	Mükemmel
Negatif Etki Olmayışı	,722	3	İyi
Baskınlık	,788	4	İyi
Tüm Ölçek Maddeleri İçin	,931	25	Mükemmel

Güvenirlik, kullanılan ölçeğin ölçmek istediği şeyi ne derece doğru ölçtüğü ile ilgilidir. Katılımcıların ölçek ifadelerine vermiş oldukları yanıtların birbirleri ile tutarlılık dereceleri güvenirlik ile ifade edilir (Büyüköztürk, 2018, s.182). Güvenirlik bir ölçme aracının aynı koşullar altında tekrar uygulanması ile elde edilen ölçüm değerli tutarlılığıdır. Bir ölçek alt faktörlerden oluşuyorsa Cronbach Alfa katsayısının hesaplanması önerilir (Çilingirtürk, 2011, s.43-44). Bu nedenle Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Ölçeği’nin 5 faktörü için ve ölçeğin tamamı için Cronbach değerleri hesaplanmıştır. Tablo 6’ya göre “Eğlence” faktörü ile “Yaratıcı Düşünme ve Harekete Geçme” faktörünün Cronbach Alfa değerlerinin mükemmel bir tutarlılık gösterdiği, diğer üç faktörün ise iyi derecede tutarlılık gösterdiği yorumu yapılabilir. Ölçeğin tamamı değerlendirildiğinde ise 0,931 Cronbach Alfa değeri ile mükemmel tutarlılığa sahip olduğunu söylemek mümkündür.

3.5. Bulgular ve Veri Analizi

Oyunlaştırma faaliyetlerini İKY süreçlerinde uygulayan banka yetkileri ile yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler ve Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Ölçeği (GAMEX)’ten elde edilen

veriler bu bölümde incelenmektedir. İlk olarak oyunlaştırma uygulamalarını iş süreçlerinde kullanmakta olan banka yetkililerinin görüşmeleri ile hangi alanlarda oyunlaştırma uygulamalarından faydalandığı belirlenmiştir. Banka yetkilileri ile yapılan görüşmeler, bankaların yıllık rapor incelemeleri ile de insan kaynakları yönetiminin teknik kapsamında yer alan işe alım, eğitim, performans yönetimi ve kariyer yönetimi süreçlerinde oyunlaştırma uygulamalarından faydalandığı belirlenmiştir.

3.5.1. Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Ölçeği İçin Tanımlayıcı İstatistikleri

Analize dahil edilen 345 anket için tanımlayıcı istatistikler Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: Tanımlayıcı İstatistikler

		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Cinsiyet	Erkek	206	59,7	59,7	59,7
	Kadın	139	40,3	40,3	100,0
	Toplam	345	100,0	100,0	
		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Yaş	20-29	151	43,8	43,8	43,8
	30-39	149	43,2	43,2	87,0
	40-49	41	11,9	11,9	98,8
	50-59	4	1,2	1,2	100,0
	Toplam	345	100,0	100,0	
		Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Unvan	Genel Müdürlük Üst Düzey Yönetici	3	,9	,9	,9
	Genel Müdürlük Departman Yöneticileri	24	7,0	7,0	7,8
	Genel Müdürlük Çalışanı	93	27,0	27,0	34,8
	Şube Müdürü	99	28,7	28,7	63,5
	Şube Çalışanı	115	33,3	33,3	96,8
	Çağrı Merkezi Çalışanı	11	3,2	3,2	100,0
	Toplam	345	100,0	100,0	

Tablo 7’ye bakıldığında 206 erkek ve 139 kadın katılımcı anketi yanıtlamıştır. Anketi yanıtlayanların %87(300 katılımcı)’sinin 20-39 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Yalnızca % 13(45 katılımcı)’lük kesim 40 yaş ve üzerindedir. Bunun nedeni oyunlaştırma uygulamalarının çoğunlukla Y ve Z kuşağına göre tasarlanması olduğu düşünülmektedir. Unvana göre değerlendirildiğinde ise toplam anket katılımcılarının % 33,3’ünün (115 katılımcı) şube çalışanı, 28,7 (99 katılımcı)’sinin şube müdürü ve % 27,0’sinin de (93 katılımcı) genel müdürlük çalışanı pozisyonunda olduğu görülmektedir. Yani ankete katılan 345 kişiden % 89’u (334 katılımcı) şube ve genel müdürlük çalışanı olduğu görülmektedir. Üst düzey yöneticiler tarafından cevaplanan anket ise % 0,9 ile yalnızca 3 ankettir. Hiyerarşik olarak aşağı inildiğinde oyunlaştırma uygulamalarının kullanımında artış olmaktadır.

3.5.2. Oyunlaştırma İçin Oyunsu Deneyim Öeği İçin Hipotezlerin Test Edilmesi

Hipotez testlerine başlamadan hangi analizin kullanılması gerektiğini belirlemek için normallik analizleri yapılmıştır. Normallik analizleri sonuçlarına göre veri setinin normal dağılıma sahip olmadığı görülmüştür. Bağımsız iki grubun ortalamalarını karşılaştırmak için T testi uygulanmaktadır ancak T testi için ön koşullar sağlanmadığında Mann-Whitney U analizi yapılabilir (ilincirtürk, 2011, s.123). Mann-Whitney U analiz aynı ölçekten alınan puan sıralamalarına göre bağımsız iki grubun karşılaştırılmasında kullanılmaktadır (Tanrığren, 2014, s.213). Anlamlılık (p) değerlerinin 0,05'ten küçük olması durumunda bağımsız iki grup arasında anlamlı bir farklılık olduğu şeklinde yorum yapılmaktadır (Gürbüz & şahin, 2017, s.245). **Tablo 8**'de ölçeğin her bir faktörü için Mann-Whitney U analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 8: Hipotez Testleri Mann-Whitney U Analizi Sonuçları

Faktör/Hipotez	Oyunlaştırma Kullanımı	N	Sıralama Ortalaması	Ortalama
Eğlence / $H_{1,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan "İşe Alım ve Eğitim" ile "Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi" süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları, çalışanın eğlence algısına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	İşe Alım / Eğitim	215	165,10	4,0171
	Performans Yönetimi / Kariyer Yönetimi	130	186,06	4,1654
Kendini Verme / $H_{2,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan "İşe Alım ve Eğitim" ile "Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi" süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları çalışanın kendini verme algısına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	İşe Alım / Eğitim	215	165,32	2,9209
	Performans Yönetimi / Kariyer Yönetimi	130	185,70	3,1108
Yaratıcı Düşünme ve Harekete Geçme / $H_{3,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan "İşe Alım ve Eğitim" ile "Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi" süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları, çalışanın yaratıcı düşünme ve harekete geçme algısına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	İşe Alım / Eğitim	215	160,53	3,8120
	Performans Yönetimi / Kariyer Yönetimi	130	193,63	4,0264
Negatif Etki Olmayışı / $H_{4,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan "İşe Alım ve Eğitim" ile "Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi" süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları, çalışanın negatif etkinin olmadığı algısına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	İşe Alım / Eğitim	215	170,87	4,0806
	Performans Yönetimi / Kariyer Yönetimi	130	176,52	4,1051
Baskınlık / $H_{5,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan "İşe Alım ve Eğitim" ile "Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi" süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları, çalışanın baskınlık algısına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	İşe Alım / Eğitim	215	167,49	3,5163
	Performans Yönetimi / Kariyer Yönetimi	130	182,11	3,6212

Eğlence faktörü için anlamlılık değeri 0,056'dır. Bu değer sınır anlamlılık değerinden (0,05) büyüktür ancak bu fark sosyal bilimler alanında anlamlı bir fark olmayabilir. Bu nedenle tamamen kabul etmek yerine kısmen kabul edilmiştir. Mann-Whitney U analizine göre 345 katılımcı için eğlence puanı küçükten büyüğü sıralandığında performans yönetimi ve kariyer yönetimi süreçlerinde uygulanmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının sıralama ortalaması 186,06 ile işe alım ve eğitim alanında uygulanmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının sıralama ortalaması 165,10'dur. Bu nedenle $H_{1,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan "İşe Alım ve Eğitim" ile "Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi" süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları, çalışanın eğlence algısına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. (Kabul).

Kendini Verme faktörü için anlamlılık değeri 0,065'dir. Bu değer sınır anlamlılık değerinden (0,05) büyüktür ancak bu fark sosyal bilimler alanında anlamlı bir fark olmayabilir. Bu nedenle tamamen kabul etmek yerine kısmen kabul edilmiştir. Mann-Whitney U analizine göre 345 katılımcı için eğlence puanı küçükten büyüğü sıralandığında performans yönetimi ve kariyer yönetimi süreçlerinde uygulanmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının sıralama ortalaması 185,70 ile işe alım ve eğitim alanında uygulanmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının sıralama ortalaması 165,32'dur. Bu nedenle $H_{2,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan "İşe Alım ve Eğitim" ile "Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi" süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları çalışanın kendini verme algısına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. (Kabul).

Yaratıcı Düşünme ve Harekete Geçme faktörü için anlamlılık değeri 0,002'dir. Bu değer sınır anlamlılık değerinden (0,05) küçüktür. Mann-Whitney U analizine göre 345 katılımcı için eğlence puanı küçükten büyüğü sıralandığında performans yönetimi ve kariyer yönetimi süreçlerinde uygulanmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının sıralama ortalaması 193,63 ile işe alım ve eğitim alanında uygulanmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının sıralama ortalaması 160,53'dur. Bu nedenle $H_{3,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan "İşe Alım ve Eğitim" ile "Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi" süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları, çalışanın yaratıcı düşünme ve harekete geçme algısına göre anlamlı bir farklılık **göstermemektedir** (Ret). Bu durumda; İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan "İşe Alım ve Eğitim" ile "Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi" süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları, çalışanın yaratıcı düşünme ve harekete geçme algısına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Negatif Etki Olmayışı faktörü için anlamlılık değeri 0,183'dir. Bu değer sınır anlamlılık değerinden (0,05) oldukça büyüktür. Mann-Whitney U analizine göre 345 katılımcı için eğlence puanı küçükten büyüğü sıralandığında performans yönetimi ve kariyer yönetimi süreçlerinde uygulanmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının sıralama ortalaması 170,87 ile işe alım ve eğitim alanında uygulanmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının sıralama ortalaması 176,52 'dur. Bu nedenle $H_{4,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan "İşe Alım ve Eğitim" ile "Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi" süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları, çalışanın negatif etkinin olmadığı algısına göre anlamlı bir farklılık **göstermemektedir**. (Kabul)

Baskınlık faktörü için anlamlılık değeri 0,600'dir. Bu değer sınır anlamlılık değerinden (0,05) oldukça büyüktür. Mann-Whitney U analizine göre 345 katılımcı için eğlence puanı küçükten büyüğü sıralandığında performans yönetimi ve kariyer yönetimi süreçlerinde uygulanmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının sıralama ortalaması 182,11 ile işe alım ve eğitim alanında uygulanmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının sıralama ortalaması 167,49'dur. Bu nedenle $H_{5,0}$: İnsan Kaynakları Yönetiminin teknik kapsamında yer alan "İşe Alım ve Eğitim" ile "Performans Yönetimi ve Kariyer Yönetimi" süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları, çalışanın baskınlık algısına göre anlamlı bir farklılık **göstermemektedir** (Kabul).

4. Sonuç ve Öneriler

Oyun tasarımcılarının oyuncularını motive etmek amacıyla oyun dışı bağlamlarda motivasyon yöntemlerinden yararlanması oyunlaştırma olarak tanımlanmıştır (Paharia, 2013). Sarangi ve Shah ise (2015, s.25), insan kaynakları yönetiminin neredeyse teknik alanlarının hepsinde oyunlaştırma uygulamalarının kullanılabilirliğini belirtmişlerdir. Bu araştırmada insan kaynakları yönetiminin teknik kapsamında yer alan oyunlaştırma uygulamaları hakkında bilgi edinmek için insan kaynakları yönetimi süreçlerinde oyunlaştırma kullanan banka yetkilileri ile görüşmeler yapılmıştır; bankalar tarafından yapılan sunumlar, oyunlaştırma hakkında basında çıkan haberler, yıllık rapor incelemeleri ile işe alım, eğitim, performans yönetimi ve kariyer yönetimi alanlarında oyunlaştırma kullanıldığı belirlenmiştir.

Oyunlaştırma gibi güncel araçlar kullanılarak rakip işletmelerin geleneksel işe alım uygulamalarına ek olarak adayları işletmeye çekme olanağı arttırılmaktadır (Shree & Singh, 2019, s.242). Son zamanlarda dijital platformlarda aktif olan Z kuşağının işe alımında oyunlaştırma uygulamalarından faydalanılmaktadır. Oyunlaştırılmış işe alım insan kaynakları yönetiminde yeni bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. (Khan vd., 2019, s.15-17). Banka yetkilileri de adayın ilgisini çekmek ve işe alımda adayları değerlendirmek amacıyla oyunlaştırma uygulamalarını belirtmişlerdir.

Eğitim süreçlerinde oyunlaştırma kullanımında ise öğrenme içerikleriyle ve diğer katılımcılarla hem iletişimi arttırmak hem de uyumu sağlamak için oyunlaştırmanın motivasyonel yönünden yararlanılabileceği belirtilmiştir (Pierce, 2019, s.543). Oyunlaştırma ile birlikte öğrenme süreci daha ilgi çekici hale getirilebilir (Landers & Callan, 2011, s.399). Armstrong & Landers (2018, s.162-167), oyunlaştırmanın mevcut eğitim yöntemlerinin yerine geçmeyeceğini ancak mevcut yöntemleri iyileştirmek için yaygın olarak kullanıldığını ifade etmişlerdir. Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre de eğitim süreçlerinde oyunlaştırma kullanımında yeni bilgi öğrenimi ve öğrenilen bilginin pekiştirilmesi amaçlanmaktadır.

İnsan kaynakları yönetiminde oyunlaştırma uygulamalarının kullanıldığı bir diğer alan performans yönetimidir. Mollick & Rothbard (2014, s.2-5), çalışanların performanslarını arttırmak için oyunlaştırma uygulamalarının kullanıldığını belirtmişlerdir. Performans yönetiminde oyunlaştırmanın kullanıldığı en yaygın alanlardan birisi de satış yönetimidir. Satış ekiplerinde rekabeti arttırmak

için puanlar ve skor tabloları kullanılmaktadır (Armstrong, Landers & Collmus, 2016, s.141). Satış yönetimi süreçlerinde oyunlaştırma kullanımını ile çalışanların verimliliği ve performansı ölçülmesi amaçlanmaktadır (Vardarlier & İnan, 2017, s.15). Kumari (2019, s.206-211), oyunlaştırma esnasında çalışanların rakiplerinin ilerlemelerini görebildikleri için işleri daha hızlı bitirebileceklerini belirtmiştir. Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre performans yönetiminde çoğunlukla satış ve tahsilat oranlarının artması amacıyla oyunlaştırma uygulamalarının kullanıldığı belirlenmiştir.

Araştırmamıza konu olan son insan kaynakları süreci ise kariyer yönetimidir. Kariyer yönetimi alanında kullanılan oyunlaştırma uygulamaları birim ve şube değişikliğinde atanan görevler ile çalışanların yaratıcılıklarını geliştirmeye ve çalışanları elde tutmaya yarayan yetenek yönetimi faaliyetleri olarak belirlenmiştir. Oyunlaştırma potansiyel yetenekleri işletmeye çekmek ve sonrasında elde tutmak için kullanılmaktadır. İnsan kaynakları alanında hem yetenekleri işletmeye çekmek hem de elde tutmak için güncel bir yardımcı olarak yetenek savaşlarını kazanmada etkili olacağı belirtilmiştir (Lowman, 2016, s.677-679).

İnsan kaynakları yönetiminin teknik kapsamında yer alan işe alım ve eğitim süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamalarının ortalama yarım saat süren faaliyetlerden oluştuğu, performans yönetimi ve kariyer yönetimi alanında yapılan oyunlaştırma uygulamalarının ise daha uzun süreli (örn. bir performans dönemi boyunca) uygulandığı görülmüştür. Bu nedenle işe alım ve eğitim süreçlerinde oyunlaştırma uygulayan bankalar birinci grup, performans yönetimi ve kariyer yönetimi süreçlerinde oyunlaştırma uygulayan bankalar ise ikinci grup olarak kategorize edilmiştir. Araştırmada işe alım ve eğitim süreçlerinde kullanılmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının algılanan başarısı ile performans yönetimi ile kariyer yönetimi alanlarında kullanılmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının algılanan başarısında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla eğlence, kendini verme, yaratıcı düşünme ve harekete geçme, negatif etkinin olmayışı ve baskınlık faktörleri için hipotez testleri yapılmıştır.

İlgili literatür ve yapılan görüşmeler oyunlaştırma yapılmasındaki temel amacın çalışanların eğlence hissini arttırarak verilen görevler için motive olmalarını sağlamak olduğu görülmektedir. Oyunlaştırma esnasındaki oyunun eğlence yönü kullanılarak bir görevin daha keyifli hale gelmesi amaçlanmaktadır. İnsan kaynakları yönetiminin teknik kapsamında yer alan işe alım ve eğitim süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları ile performans yönetimi ve kariyer yönetimi süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamalarının algılanan başarısındaki farkın anlamlılık değerinin (p) 0,56 olduğu görülmektedir. Bu sosyal bilimler alanında çok küçük bir fark olarak kabul edilmektedir. Araştırma farklı bir zaman aralığında ya da farklı bir çalışan grubuna yapılmış olsaydı H_0 hipotezi reddedilebilirdi.

Kendini verme faktörü, oyuna odaklanma, oyunu yaşıyormuş gibi hissetme, akışa kapılma ile ilişkilendirilmiştir. Csikszentmihalyi (2018, s.71-83), başarılılabir bir görev verilmesi, yapılan ile odaklanılması, hedeflerin net olarak belirlenmiş açık hedefler olması, geri bildirimlerin anlık olarak sağlanması, görevin kişiyi günlük hayattan uzaklaştırması, kişinin faaliyet üzerinde kontrol

hissine sahip olması, deneyim sonrasında ortaya çıkacak olan benlik hissi ve zamanın su gibi akıp geçmesi durumlarında kişinin akış durumuna gireceğini belirtmiştir. Csikszentmihalyi'ye göre kişilerin üst seviye deneyimlerini, en keyifli oldukları anlarını ve en tatmin edici deneyimlerini akış durumunda yaşamaktadır. Akış durumuna girdiklerinde duygular o kadar yoğun yaşanır ki kişi yaptığı işte kendini kaybedebilir (Pink, 2019, s.133-135). Kişinin akışa durumuna girmesi içsel motivasyon ile açıklanmaktadır. Buradan hareketle akış durumu yüksek olan bir kişinin içsel motivasyonunun da yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Yapılan hipotez testi sonuçlarına göre insan kaynakları yönetiminin teknik kapsamında yer alan işe alım ve eğitim süreçlerinde oyunlaştırma kullanımı ile performans yönetimi ve kariyer yönetimi süreçlerinde oyunlaştırma kullanımının kendini verme faktöründe 0,065 p değeriyle anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Ancak bu fark da eğlence faktörünün anlamlılık değerinde (0,056) olduğu gibi sosyal bilimler için anlamlı bir fark olmayabileceği düşünülmektedir. Yine de farkın yönü incelenmek istendiğinde performans yönetimi ve kariyer yönetimi alanında yapılan oyunlaştırma uygulamalarının kendini verme seviyelerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Buradaki farklılığın oyunun yapısından (iyi tasarlanmış mekanik, dinamik ve bileşenler) mı yoksa performans yönetimi süreçlerinde performans değerlendirme puanının düşük gelmesi, rakipleri karşısında skor tablolarında geride kalması gibi dışsal nedenlerle mi olduğunun anlaşılması ve yorumlanması daha derin araştırmalar yapılması önerilmektedir.

Yaratıcı düşünme ve harekete geçme faktörü, faktör analizi sonrasında yaratıcı düşünme faktörü ile harekete geçme faktörlerinin aynı faktör altında toplanması ile oluşturulmuş yeni faktörümüzdür. Pink (2019, s.50), dışsal motivasyon unsurları devreye girdiğinde oyunun iş haline dönebileceğini ve kişinin yaratıcılığını olumsuz etkileyebileceğini ifade etmiştir. Ancak işletmede yapılan oyunlaştırma uygulamalarının çoğunda puanlar, liderlik tabloları ve ödüller başta olmak üzere birçok dışsal motivasyon unsurunun kullanıldığı görülmüştür. Harekete geçme faktörü de motivasyonla ilişkilendirilmiştir. Ryan ve Deci (2000, s.54), motive olmuş bir kişinin harekete geçeceğini ifade etmişlerdir. Bir tetikleyici olduğunda arkasından hareket gerçekleşmektedir. Kişinin harekete geçme ihtimalini arttırmak için harekete geçme olasılığı ve harekete geçmek için gerekli olan motivasyon unsuru tespit edilmelidir (Eyal & Hoover, 2015). Kendi kaderini tayin etme teorisine göre özerklik ihtiyacı kişinin hedeflerine, değerlerine, kimliğine ve ihtiyaçlarına uygun istekle hareket edilmesini ifade etmektedir (Deci vd., 1991, s.327; Deterding, 2015, s.298; Perryer vd., 2016, s.329). Bazı durumlarda ise harekete geçme bazı fırsatları kaçırma dürtüsünden kaynaklanmaktadır. Örneğin kısa süreli indirimler, indirim bitmeden o ürüne ulaşmak için hızla harekete geçilmesi için motive eder (Chou, 2019).

Hipotez testleri incelendiğinde insan kaynakları yönetiminin teknik kapsamında yer alan işe alım ve eğitim ile performans yönetimi ve kariyer yönetimi süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları çalışanın yaratıcı düşünme ve harekete geçme algısına göre 0,002 ile yüksek orandan anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Farkın yönü incelendiğinde ise performans yönetimi ve kariyer yönetimi süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamalarının işe alım ve eğitim süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamalarına göre daha yüksek yaratıcı düşünme ve harekete geçme algısına sahip olduğu görülmüştür. Bu sonucun oyun tasarımları hem de özellikle performans yönetimi

süreçlerinde kullanılmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının zorunluluk içermesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada yetenek yönetimi alanında ele alınan oyunlaştırma uygulaması, çalışanların yaratıcılık seviyelerini arttırarak iş süreçlerinde ortaya çıkan sorunları çözmeyi hedeflemektedir. Performans yönetimi alanında ise müşterilerle birebir iletişim halinde olan çalışanların anlık yaratıcı çözümler geliştirerek satış ve tahsilat oranlarında artış sağlanması da araştırma hipotezinin reddedilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Yine performans yönetimi alanında performans dönemi boyunca belirli hedefleri gerçekleştirmesi beklenen çalışanların hedeflerin zamanında tamamlanması için harekete geçme algısının yüksek olduğu düşünülmektedir.

Negatif etki olmayışı faktörü oyuncuların oyun içinde olumsuz hisler yaşamaması olarak belirtilmiştir. Eğlence faktörü bir oyun deneyimi yaratmak için yeterli değildir, aynı zamanda oyunda olumsuz duygusal hislerin de olmaması gerekmektedir. Negatif etki olmaması, oyunlaştırılmış uygulamaları kullanırken oyun deneyiminin bir parçası olarak olumlu duygusal niteliklerin özel önemini vurgulamaktadır (Eppmann, Bekk ve Klein, s.109). Ölçek ifadelerinden hareketle oyuncunun üzgün, hakkı yenmiş ya da saldırgan hissetmesi oyunlaştırma esnasında ortaya çıkabilecek negatif hislerdir. Negatif etkinin olmayışı oyuncunun üzgün, hakkı yenmiş ya da saldırgan hissetmemesi ile açıklanabilir. Hipotez testleri incelendiğinde insan kaynakları yönetiminde işe alım ve eğitim süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları ile performans yönetimi ve kariyer yönetimi alanında kullanılan oyunlaştırma uygulamaları arasında negatif etki olmayışı algısına göre 0,600 anlamlılık (p) değeri ile bir farklılık bulunmadığı görülmektedir. Ancak grupları ayırmadan analiz edildiğinde negatif etki olmayışı faktörü için en yüksek değer 5 olduğu ölçekte ortalama değerinin 4,089 olduğu görülmektedir. Bu da oyun da içinde hangi alanda uygulandığı önemli olmaksızın negatif bir etkinin olmayışının neredeyse tüm katılımcılar için önemli olduğu göstermektedir.

Baskınlık faktörü ise kişinin oyunda söz hakkının olması, rakipleri üzerinde üstünlüğe sahip olması ve kendine güveni ile ilişkilendirilmiştir. Oyunların birçoğunda en temel rekabet mekanikleri başarı sıralamaları ya da skor tablolarıdır ve skor tabloları puan tabanlıdır (Domínguez vd., 2013, s.384). Takım çalışmasının hâkim olduğu oyunlaştırma uygulamalarında rekabet yoğun olacağından baskınlık algısının da yüksek olması beklenmektedir. Ancak Perryer (2016, s.332), takım tabanlı rekabette takım içindeki iletişime odaklanmış ve takım çalışmalarında rekabetin olması oyuncuların takım içindeki bağ kurma dürtülerinin güçleneceğini, örgüt kültürünün ve oyuncuların savunma dürtülerinin gelişeceğini ifade etmiştir. Pacewicz (2015, s.37) ise, oyunlaştırmada rekabetin olumsuz yönüne değinerek maaş zammı ya da terfi almak için çalışanların iş arkadaşlarıyla istemeyerek de olsa rekabet edeceğini ifade etmiştir. Oyunlaştırma uygulamalarının neredeyse tamamında kullanılan puanlar, rozetler ve sıralamalar yüksek puana sahip olan, arkadaşlarına göre daha fazla rozet kazanan ve liderlik sıralamalarında üst sırada olan çalışanların baskınlık algısının daha yüksek olacağı düşünülmektedir. Werbach ve Hunter (2012, s.103) oyunlaştırmada puanlara ve ödüllere çok fazla vurgu yapıldığında oyunlaştırmının özüne zarar verilebileceğini ifade etmişlerdir. Callan vd. (2015, s.1-14), sürekli liderlik sıralamasında aşağı sıralarda yer alan bir çalışanın liderlik sıralamasında üst sıralara çıkamayacağını düşündüğünde motivasyonunun düşeceğini ve işten kopuşlar yaşayacağını,

sıralamada üst sıralarda yer alan çalışanın ise işletmeden beklentisinin yüksek olacağını ve beklentisi karşılanmadığında çalışan gözünde işletme imajının olumsuz olacağını ifade etmişlerdir. Hipotez testleri incelendiğinde insan kaynakları yönetiminde işe alım ve eğitim süreçlerinde kullanılan oyunlaştırma uygulamaları ile performans yönetimi ve kariyer yönetimi alanında kullanılan oyunlaştırma uygulamaları arasında baskınlık algısına göre 0,183 anlamlılık (p) değeri ile bir farklılık bulunmadığı görülmektedir.

Çalışmanın bulguları incelendiğinde yaratıcı düşünme ve harekete geçme faktörü hariç diğer faktörlerde oyunlaştırma uygulamalarının insan kaynakları yönetiminin işe alma, eğitim, performans ve kariyer yönetimi süreçlerinde uygulanmasının algılanan başarısında zamana göre anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür. Aynı zamanda insan kaynakları yönetiminin söz konusu süreçlerinde kullanılmakta olan oyunlaştırma uygulamalarının da çalışanlar tarafından algılanan başarısında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Oyunlaştırma uygulamalarının birçok faydasına ek olarak özellikle performans yönetimi alanında kullanılmakta olan uygulamalar için Görüşülen 6: *“piyasada işveren çalışanın maksimum verim almak ister. Önceden çalışanlar kırbaçlanıyordu... insanlar işte 24 saat çalıştırılıyordu.... modern hayata geçilmeye başlandı, insan hakları, çalışan hakları ön plana çıkmaya başlandı.... Şimdi insanları kırbaçlayamazsın ama insanlardan da maksimum fayda sağlamanız gerekiyor, bu faydayı da işveren ... prim vererek sağlıyor. Eskiden kırbaçla yeni modern hayatta da prim vererek sağlıyorsun. E primlerde bir noktadan sonra artık yetmemeye başladı. İnsanları tatmin etmemeye başladı. Bunu oyunlaştırmada işte şu an yeni günümüzde modern hayatta ilaç gibi gelmiş oldu.”* sözleriyle ifade etmiştir. Buradan yola çıkarak İKY farklı kapsamlarında oyunlaştırma kullanımının gönüllülük esasına bağlı olması konusu derinlemesine yapılması önerilmektedir. Krzysztof Pacewicz (2015) yaptığı incelemede oyunlaştırmaya katılımın gönüllü olamayabileceğini ifade etmiştir. Ona göre çalışanlar sırf maaş zammı ya da terfi için çalışma arkadaşları ile rekabet etmek zorunda kalırlar (s.37). Ayrıca Pink (2019) ödüllerin, ilgi çekici bir görevi sıkıcı bir şeye çevirebileceğini, oyunu iş haline getirebileceğini, içsel motivasyonu yok ederek performans, yaratıcılık ve hatta dürüst davranış olgularının domino taşı gibi devrilmesine yol açabileceğini ifade etmiştir (s.47-48). Bu nedenle de oyunlaştırma uygulamalarında oyun tasarımı oldukça önemli ve dikkat edilmesi gereken unsurlardandır.

Oyunlaştırma uygulamalarının en fazla kullanıldığı alan ise eğitimidir (Hamari ve Diğerleri, 2014, s.3029). Yaptığımız araştırmada da oyunlaştırma uygulamalarını iş süreçlerinde uygulayan bankaların genellikle önce eğitim süreçlerinde oyunlaştırmadan yaralandığı görülmüştür. Eğitim alanında yapılan araştırmalarda Kaivisto ve Hamari (2019) spor eğitiminin oyunlaştırılmasını araştırmışlardır ve oyunlaştırma kullanımının süresi arttıkça algılanan keyif ve faydasının azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca oyuncuların yaşı arttıkça oyunlaştırma kullanımı azalmaktadır; cinsiyete göre ise kadın oyuncuların erkek oyunculara göre oyunlaştırma kullanımından daha fazla sosyal fayda elde ettiklerini bulmuşlardır (s.179). Bizim araştırma sonuçlarımızdan ise “yaratıcı düşünme ve harekete geçme” faktörü hariç diğer faktörlerde oyunlaştırma kullanımı arttıkça algılanan keyif ve faydanın azaldığı yönünde bir sonuca ulaşamamıştır. “Yaratıcı düşünme ve harekete geçme” faktörünün

değeri ise uzun vadeli oyunlaştırma uygulamalarında daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuç da Kaivisto ve Hamari'nin kullanım süresi ile ilgili bulduğu sonuçlarla uyuşmamaktadır. Çünkü oyunlaştırmanın etkileri araştırmanın uygulandığı bağlam ve kullanıcılara göre değişkenlik göstermektedir (Hamari ve Diğerleri, 2014, s.3025).

Oyunlaştırma hakkında yapılan çalışmaların birçoğu oyunlaştırma uygulamalarını yöneticiler gözünden ele alırken mevcut çalışma hem yöneticiler hem de çalışanların bakış açısı ile çift taraflı ele almıştır. İki farklı tarafın örnekleme dahil olması araştırmanın literatüre olan ilk katkısıdır. Aynı zamanda bu katkı oyunlaştırma uygulamalarından sorumlu olan yöneticilerin, çalışanların algılarını öğrenmelerini sağlamaktadır. Bu ise çalışmanın pratik katkılarındadır. Araştırmanın literatüre bir diğer katkısı ise, hem nicel hem de nitel yöntemin kullanılması olmuştur. Özellikle bankalarda oyunlaştırma uygulamalarından sorumlu olan yöneticilerin oyunlaştırmaya yönelik tanımları, oyunlaştırmanın işletmeye katkıları, çalışanlar arası ilişkilere katkılarını öğrenmek ve yeni bir konu olan oyunlaştırmayı anlamak için etkili olmuştur. Yapılan mülakatların pratik katkıları da bulunmaktadır: Daha önce işletmede oyunlaştırma uygulamalarını kullanmayan ancak kullanmayı düşünenler için açıklayıcı ve işletmelerin oyunlaştırmayı hangi alanlarda kullanılmasının uygun olacağı gibi konularda diğer işletmelere örnek olacak niteliktedir. Ayrıca GAMEX anketi işletmelerin de oyunlaştırma uygulamalarını yapmaları için uygulanması önerilmektedir.

Gelecek araştırmalarda, insan kaynakları yönetiminin teknik kapsamında kullanılan oyunlaştırma uygulamaları işe alım, eğitim, performans yönetimi ve kariyer yönetimi süreçlerinde ayrı ayrı dört grup olarak ele alınıp gruplar arası fark testleri yapılabilir. Tüm süreçlerin tek başına incelenmesinde daha detaylı sonuçların alınacağı düşünülmektedir. Ayrıca oyunlaştırmanın uygulandığı her insan kaynağı süreci için, çalışanın algılanan başarı düzeyi, rekabet düzeyi ve iş birliği düzeyi gibi teorik alt yapıya sahip alanlarında araştırma yapılması ve özgün bir ölçek geliştirilmesi önerilmektedir.

Etik Kurul Onayı

Bu makalenin saha çalışması, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulununun 30.06.2020 tarih ve 2020/7 nolu toplantısında alınan 50 sıra sayılı Etik Kurul İzni onaylanmıştır.

KAYNAKÇA

- Armstrong, M. B., & Landers, R. N. (2018). Gamification of employee training and development. *International Journal of Training and Development*. 22(2), 162-169. doi:10.1111/ijtd.12124
- Armstrong, M. B., Landers, R. N & Collmus, A.B.(2016). Gamifying Recruitment, Selection, Training, and Performance Management: Game-Thinking in Human Resource Management. H. Gangadharbatla & D. Z. Davis (Ed.), *Emerging Research and Trends in Gamification* (ss.140-165), Hershey PA: IGI Global.
- Berber, İ. A. (2018). *Oyunlaştırma-Oynayarak Başarma*. (1.Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Bunchball (2010). Gamification 101: An Introduction to the Use of Game Dynamics to Influence Behavior.1-14. <http://jndglobal.com/wp-content/uploads/2011/05/gamification1011.pdf> adresinden alındı (27 Aralık 2020).
- Burke, B. (2012). Gamification 2020: What Is The Future of Gamification?, Gartner. Inc. <https://www.gartner.com/en/documents/2226015/gamification-2020-what-is-the-future-of-gamification> - adresinden alındı (30 Aralık 2020).
- Büyüköztürk, Ş. (2018). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum (24. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cambridge Dictionary (2020). <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%BCk/ingilizce/gamification> adresinden alındı (27 Aralık 2020).
- Callan, R. C., Bauer, K. N., & Landers, R. N. (2015). How to avoid the dark side of gamification: ten business scenarios and their unintended consequences. T. Reiners & L. C. Wood (Ed.), Gamification in Education and Business (ss.1-18). New York: Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-319-10208-5_28
- Chou, Y.K. (2019). Actionable Gamification. Beyond Points, Badges, And Leaderboards. Packt Publishing. <https://learning.oreilly.com/library/view/actionable-gamification/978.183.9211706/Text/chap03.xhtml#leanpub-auto-chapter-3-the-octaly>
- Csikszentmihalyi, M. (2018). Mutluluk Bilimi: AKIŞ (Çev. B. Satılmış). Ankara: Buzdağı Yayınevi.
- Çilingirtürk, A. M. (2011). İstatistiksel Karar Almada Veri Analizi (1. basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Dale, S. (2014). Gamification: making work fun, or making fun of work?. Business Information Review, 31(2), 82-90. doi: 10.1177/026.638.2114538350
- Deci, E. L., Vallerand, R., Pelletier, L., & Ryan, R. (1991). Motivation and education: the self-determination perspective. Educational Psychologist, 26(3-4), 325-346.
- Deif, A. (2019). Impact of gamification on learning and motivation of workforce. Kenon, V.H. & Palsole S. V. (Ed), The Wiley Handbook of Global Workplace Learning (ss.577-590). John Wiley & Sons, Inc.
- Deloitte (t.y). Life at Deloitte DU: The Leadership Center in India. <https://www2.deloitte.com/ui/en/pages/careers/articles/inclusion-leadership-development.html> adresinden alındı (20.07.2021).
- Dessler, G. (2019). Performans yönetimi ve değerlendirmesi. Özdemirci A. (Çev.). İnsan Kaynakları Yönetimi. Şener, İ. & Erdilek Karabay, M. (Çev. Ed.) (ss.272-307). Ankara: Palme Yayınevi.
- Deterding, S. (2015). The lens of intrinsic skill atoms: A method for gameful design. Human-Computer Interaction, 30(3-4), 294-335. doi:10.1080/07370.024.2014.993471.
- Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From Game Design Elements to Gamefulness: Defining "Gamification". MindTrek '11 Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference: Envisioning Future Media Environments (ss.9-15). New York: ACM. doi:10.1145/2181.037.2181040
- Dicheva, D., Dichev, C., Agre, G., & Angelova, G. (2015). Gamification in education: a systematic mapping study. Educational Technology & Society, 18(3), 75-88.
- Domínguez, A., Saenz-de-Navarrete, J., de-Marcos, L., Fernández-Sanz, L., Pagés, C., & Martínez-Herráiz, J. J. (2013). Gamifying learning experiences: Practical implications and outcomes. Computers & Education, 63, 380-392. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.compedu.2012.12.020
- Ellez, A. M. (2014). Ölçme araçlarında bulunması gereken özellikler. Tanrıoğen, A. (Ed.), Bilimsel Araştırma Yöntemleri (ss.167-190) (4. basım). Ankara: Anı Yayıncılık.

- Eppmann, R., Bekk, M., & Klein, K. (2018). Gameful Experience in Gamification: Construction and Validation of a Gameful Experience Scale [GAMEX]. *Journal of Interactive Marketing*, 43, 98-115. doi:<https://doi.org/10.1016/j.intmar.2018.03.002>
- Ërgle, D. (2015). Fostering Employee Engagement Through Gamification: AirBaltic Forecaster Tool. *Management*, 10(3), 219–234.
- Ërgle, D., & Ludviga, I. (2018). Use of gamification in human resource management: Impact on engagement and satisfaction. 10th International Scientific Conference “Business and Management 2018”. 409-417. doi:10.3846/bm.2018.45.
- Ertemel, A. V. (2016). *Dijital Çağda İllüzyonel Pazarlama* (1. Baskı). İstanbul: Abaküs Kitap.
- Eyal, N., & Hoover, R. (2015). *Kancaya Takılınca-Alışkanlık Yaratın Ürünler Geliştirmenin Sırları* (Akat, B. Çev.) (1. Baskı). Ankara: Elma Yayınları.
- Frank, A. (2014). *Gamer mode: Identifying and managing unwanted behaviour in military educational wargaming* (Yayınlanmamış doktora tezi). KTH Royal Institute of Technology, Stockholm.
- Finans Gündem (2016, 14 Aralık),TEB'in online platformu HIPPO'ya ödül. <https://www.finansgundem.com/haber/tebin-online-platformu-hippoya-odul/1147767> (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2020).
- Gupta, A., & Gomathi, S. (2017). A review on gamification and its potential to motivate and engage employees and customers: Employee engagement through gamification. *International Journal of Sociotechnology and Knowledge Development*, 9(1), 42-52. doi:10.4018/IJSKD.201.701.0103
- Gürbüz, S. (2019). *İnsan Kaynakları Yönetimi: Teori, Araştırma ve Uygulama* (3. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (4. Basım). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Grünewald, H., Kneip, P., & Kozica, A. (2019). The Use of Gamification in Workplace Learning to Encourage Employee Motivation and Engagement. Kenon, V.H. & Palsole, S. V. (Ed.), *The Wiley Handbook of Global Workplace Learning* (ss. 557-575). John Wiley & Sons, Inc.
- Hamari, J., Koivisto, J., & Sarsa, H. (2014). Does Gamification Work? A Literature Review of Empirical Studies on Gamification. 47th Hawaii International Conference on System Science, 3025 – 3034. doi:10.1109/HICSS.2014.377
- Hanks, K. (1999). *İnsanları Motive Etme Sanatı, Yönetim Dizisi, (İkizler, C. Çev.)* (1. Basım) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Herger, M. (2014). *Gamification In Human Resources (Enterprise Gamification)* (1. basım). California: CreateSpace Independent Publishing Platform
- Herger, M. (2015) ““In every job that must be done, there is an element of fun!” – Mary Poppins””, *Zarządzanie Zasobami Ludzkimi*, 2, 117-122.
- Huizinga, J. (1949). *Homo Ludens A Study Of The Play Element In Culture* (1 Baskı). Londra, Boston ve Henley: Routledge&Kegan Paul Ltd.
- Kapp, K. M. (2012). *The Gamification of Learning and Instruction: Game-Based Methods and Strategies for Training and Education*. Pfeiffer.
- Karimi, K & Nickpayam, J. (2017). Gamification from the viewpoint of motivational theory. *Italian Journal of Science & Engineering*, 1(1), 34-42.
- Khan, M., Shaikh, H. R., Mustafa, A., & Kazi, A. G. (2019). Willingness of gamified recruitment and selection among job seekers of sindh, Pakistan. *Journal of Management Info*, 6(4), 15-22. doi:10.31580/jmi.v6i4.1156

- Kim, B. (2015), Understanding Gamification: The Popularity of Gamification in the Mobile and Social Era, Library Technology Reports, American Library Association). The Popularity of Gamification in the Mobile and Social Era. Library Technology Reports, Understanding Gamification. American Library Association.
- Kocadere, S. A., & Samur, Y. (2016). Oyundan Oyunlaştırmaya. İşman, A., Odabaşı, H. F., & Akkoyunlu, B. (Ed.), Eğitim Teknolojileri Okumaları (s. 397-415). Ankara: TOJET – The Turkish Online Journal of Educational Technology.
- Koivisto, J., & Hamari, J. (2019). The Rise Of The Motivational Information Systems: A Review Of Gamification Research. *International Journal of Information Management*, 45, 191-210. doi:10.1016/j.ijinfomgt.2018.10.013.
- Kopeć, J., & Pacewicz, K. (2015). Introduction. J. Kopeć, & K. Pacewicz (Ed.), *Gamification. Critical Approaches* (ss. 6-8). Warsaw: Faculty of Artes Liberales.
- Korn, O., Brenner, F., Börsig, J., Lalli, F., Mattmüller, M., & Müller, A. (2018). Defining Recrutainment: A Model and a Survey on the Gamification of Recruiting and Human Resources. Freund, L. E. & Cellary, W. (Ed.), *Advances in The Human Side of Service Engineering* (s.37-49). Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3 – 319-60486-2_4
- Kumari, S. (2019). Gamification: An employee engagement strategy for organizations of 21st century. Sharma, N. Chaudhary, N. & Singh, V.K. (Ed.), *Management Techniques for Employee Engagement in Contemporary Organizations* (ss.199-217), Hershey PA: IGI Global.
- Küpper, D. M., Klein, K., & Völckner, F. (2019). Gamifying employer branding: an integrating framework andresearch propositions For a new HRM approach in the digitized economy. *Human Resource Management Review*, 1-15. doi:10.1016/j.hrmr.2019.04.002
- Lamprinou, D., & Paraskeva, F. (2015). Gamification design framework based on SDT for student motivation, *International Conference on Interactive Mobile Communication Technologies and Learning (IMCL)*. 406-410.
- Landers, R. N., & Callan, R. C. (2011). Casual Social Games as Serious Games: The Psychology of Gamification in Undergraduate Education and Employee Training. M. Ma, A. Oikonomou , & L. C. Jain (Ed) içinde, *Serious Games and Edutainment Applications* (399-423). Verlag London: Springer. doi:10.1007/978-1-4471-2161-9_20
- Lazzaro, N. (2004). Why We Play Games: Four Keys to More Emotion in Player Experiences. 1-46. XEODesign Inc. http://twvideo01.ubm – us.net/o1/vault/gdc04/slides/why_we_play_games.pdf adresinden alındı (30 Aralık 2020).
- Lee, J. J., & Hammer, J. (2011). Gamification in education: What, how, why bother? *Academic Exchange Quarterly*, 15(2), 1-5.
- Lepper, M. R. (1988). Motivational considerations in the study of instruction. *Cognition and Instruction*, 5(4), 289-309. doi:10.1207/s1532690xci0504_3
- Lowman, G. H. (2016). Moving beyond identification: Using gamification to attract and retain talent. *Industrial and Organizational Psychology*, 9(3), 677-682. doi:10.1017/iop.2016.70
- Mollick, E., & Rothbard, N. (2014). Mandatory Fun: Consent, gamification and the impact of games at work. *SSRN Electronic Journal*, 1-54. doi:10.2139/ssrn.2277103
- Oprescu, F., Jones, C., & Katsikitis, M. (2014). I play at work-ten principles for transforming work processes through gamification. *Frontiers in Psychology*, 5(14), 1-5.

- Özdemir, M. (2020). Eğitim Örgütlerinde İnsan Kaynakları Yönetimi Kuram Uygulama Teknik (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Paharia, R. (2013). *Loyalty 3.0: How to Revolutionize Customer and Employee Engagement with Big Data and Gamification*. (1. Baskı). McGraw-Hill Publishing. <https://learning.oreilly.com/library/view/loyalty-30-how/978.007.1813372/ch04.html#ch04>
- Pacewicz, K., (2015). The Dopamine Loop And Its Discontents. Analysis Of “Gamification By Design” As Biopolitical Power/Knowledge, Kopec, J. & Pacewicz, K. (Ed.), *Gamification. Critical Approaches* (27-39), Warsaw: Faculty of Artes Liberales.
- Perryer, C., Celestine, N., Scott-Ladd, B., & Leighton, C. (2016). enhancing workplace motivation through gamification: transferrable lessons from pedagogy. *The International Journal of Management Education*, 14(3), 327-335. doi:10.1016/j.ijme.2016.07.001
- Pink, D. H. (2019). *Drive-Nasıl Motive Oluruz? Nasıl Motive Ederiz?* (Göktem, L. Çev.) İstanbul: MediaCat.
- Pierce, K. R. (2019). Gamification for learning and workforce motivation. V. H. Kenon, & S. V. Palsole (Ed.) içinde, *The Wiley Handbook of Global Workplace Learning* (ss.539-556). John Wiley & Sons, Inc.
- Pixofun, Yum! Brands, QuizGame Case Study (1-10). <https://quizgame.co/content/Yum-Brands-QuizGame-Case-Study.pdf> adresinden alındı (27 Aralık 2020).
- Research and Market (2020) *Gamification Market – Growth, Trends, and Forecast (2020 – 2025)*. <https://www.researchandmarkets.com/reports/4591677/gamification-market-growth-trends-and> adresinden alındı (27 Aralık 2020).
- Roberts, B. (2014). *Gamification: Win, Lose or Draw?* HR Magazine
- Robson, K., Plangger, K., Kietzmann, J. H., McCarthy, I., & Pitt, L. (2015). Is It all a game? Understanding the principles of gamification. *Business Horizons*, 58(4), 411-420. doi:10.1016/j.bushor.2015.03.006
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000), “Intrinsic and extrinsic motivations: classic definitions and new directions”, *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54–67.
- Sailer, M., Hense, J., Mayr, S., & Mandl, H. (2017). How gamification motivates: an experimental study of the effects of specific game design elements on psychological need satisfaction. *Computers in Human Behavior*, 69, 371-380. doi:10.1016/j.chb.2016.12.033
- Sanal, A (2018). *Gamification in E-Learning: 7 Effective Uses*. <https://playxlpro.com/seven-effective-uses-of-gamification-in-e-learning/> adresinden alındı (20 Temmuz 2021).
- Sarangi, S., & Shah, S. (2015). Individuals, teams and organizations score with gamification: tool can help to motivate employees and boost performance. *Human Resource Management International Digest*, 23(4), 24-27.
- Shree, S., & Singh, A. S. (2019). Exploring gamification for recruitment through actor network theory. *South Asian Journal of Human Resource Management*, 6(2), 242–257. doi:10.1177/232.209.3719863912
- Singh, Y. (2019). Employee engagement as a contemporary issue in HRM. Sharma, N., Chaudhary, N. & Singh, V. K. (Ed.), *Management Techniques for Employee Engagement in Contemporary Organizations* (ss.20-45). Hershey, PA: IGI Global. doi:10.4018/978-1-5225-7799-7
- Soat, J. (2018). Games HR plays. *Employee Benefit Adviser*. 1-36.
- Suh, A., Cheung, C. M., Ahuja, M., Wagner, C., & Wagner, C. (2017). Gamification in the workplace: the central role of the aesthetic experience. *Journal of Management Information Systems*, 34(1), 268 – 305. doi:10.1080/07421.222.2017.1297642
- Suits, B. (2012). *Çekirge, Oyun, Yaşam ve Ütopya* (2. Baskı). (S. Sertabiboğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Şenocak, D. ve Bozkurt, A. (2020). Oyunlaştırma, oyuncu türleri ve oyunlaştırma tasarım çerçeveleri. *Açık Öğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAd)*, 6(1), 78-96.
- Tanrıöğen, A. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (4. Basım). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Türkiye Bankalar Birliği (2020). Bankacılık Sisteminde Banka, Çalışan ve Şube Sayıları. <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> adresinden alındı (27 Aralık 2020).
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (2019). Katılım Bankaları. <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Katilim-Bankalari-2019.pdf> adresinden alındı (27 Aralık 2020).
- Tonus, H. Z. (2014). *Yetkinlikler ve Yetenekler Bağlamında İşe Alma*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Valērija, P., & Solvita, B. (2017). Gamification in software development projects. *Information Technology and Management Science*, 20(1), 58-63. doi:10.1515/itms-2017-0010
- Vardarler, P., & İnan, K. (2017). Satış Personelinin Performansını Geliştirmeye Yönelik Oyunlaştırma Model Önerisi. *İş'te Davranış Dergisi*, 2(1), 8-19.
- Werbach, K., & Hunter, D. (2012). *For the Win: How Game Thinking Can Revolutionize Your Business*. Philadelphia: Wharton Digital Press.
- Yılmaz, E. A. (2017). *Oyunlaştırma: Herkes İçin Oyunlaştırma* (4. Baskı). İstanbul: Abaküs Kitap Yayın Dağıtım Hizmetleri.
- Zichermann, G., & Cunningham, C. (2011). *Gamification by Design: Implementing Game Mechanics in Web and Mobile Apps* (1. Baskı). Sebastopol: O'Reilly Media, Inc.

A RESEARCH ON PERCEIVED SUCCESS OF GAMIFICATION IMPLEMENTATIONS IN RECRUITMENT, TRAINING, PERFORMANCE MANAGEMENT, AND CAREER MANAGEMENT PROCESSES WITHIN THE FUNCTIONAL SCOPE OF HUMAN RESOURCES MANAGEMENT*

Hümeýra Nur HATİPOĞLU**
M. Volkan TÜRKER***

The purpose of gamification implementation is to apply games to real-world problems while the take advantage of the power that results from the motivation of games (Lee & Hammer, 2011). Deterding et al. (2011, p.9) stated that gamification is used in contexts other than games to motivate people. The most basic distinction about motivation is made between intrinsic motivation and extrinsic motivation. Intrinsic motivation due to the fact that something is inherently interesting or enjoyable and extrinsic motivation activates a person with an expectation of a result (Ryan & Deci, 2000, p.55). Extrinsic motivation includes which perform an action to get a reward or avoid punishment (Lepper, 1988, p.292). External motivational factors are badges, points, levels, awards in the games (Lamprinou & Paraskeva, 2015, p.410). This research was carried out to find whether there is a difference in the perception of the success of gamification implementations in recruitment, training and performance management, and career management processes in the banking sector. First of all, interviews were carried with the experts and managers of the banks applying

---

* The survey in this article was approved by the decision number 50 taken at the meeting of Marmara University Social Sciences Research Ethics Committee on 30.06.2020 and numbered 2020/7.

This study is derived from the master's thesis titled "A research on perceived success of gamification practices in recruitment, training, and development, performance management and career management processes within the functional scope of human resources management" which was completed in 2020 under the supervision of Assoc. Dr. M. Volkan Türker at Marmara University, Institute of Social Sciences

** İstanbul Commerce University, Department of Business Administration, hnhatipoglu@ticaret.edu.tr

*** Marmara University, Department of Business Administration, vturker@marmara.edu.tr

gamification, thus obtain information about the use of gamification in the banking sector. According to the information obtained with the interviews, it was aimed to evaluate candidates in the use of gamification in recruitment processes, to increase the knowledge of the employee about the field which is determined during the training process, and to reinforce the training which is given. It has been seen that activities that take half an hour on average were assigned to the employees during the training process. Gamification implementations are used in periods 3-6 months to increase the performance of employees in the performance management process. It has been determined that gamification is applied in talent management activities, branch or unit changes, or leadership academies in order to retain employees in the career management process. In this study, the use of gamification implementations in recruitment and training processes has been defined as the first group due to its short-term practices. Also, the use of gamification in performance management and career management has been determined as the second group owing to it is applied in the longer-term. The “Game Experience Scale for Gamification” was applied to the two groups determined. For this purpose, the Mann-Whitney U test was applied for factors of entertainment, absorption, creative thinking and activation, absence of negative effect, and dominance.

Gamification implementations are based on the entertainment factor in terms of nature. Gamification literature and interviews show that the main purpose of gamification is to arise the feels of entertainment of the employees and to motivate them to complete a duty. The significance value of gamification implementations used in recruitment and training processes and gamification implementations used in performance management and career management processes is 0,56 in terms of entertainment factor. This is considered to be a very small difference in social sciences. If the research had been conducted at a different time or with a different group of employees, the H_0 hypothesis could have been rejected. Therefore, the H_0 hypothesis is partially accepted. The absorption factor has been associated with focuses on the game, feel as in the real world in the game, and get drawn into the flow. When the conscious enter the flow state, the emotions are experienced so intensely that the person can lose oneself in that work (Pink, 2019, p. 133-135). The person’s consciousness which enters the flow state is explained by intrinsic motivation. From this point of view, it is possible to say that a person with high flow status has a high intrinsic motivation. The significance value of gamification implementations used in recruitment and training processes and gamification implementations used in performance management and career management processes is 0,065 in terms of absorption factor. As in the entertainment factor, this is considered to be a very small difference in social sciences. Therefore, the H_0 hypothesis is partially accepted. Creative thinking and activation factor is our new factor, which is formed with combined creative thinking factor and action factors under the same factor after factor analysis. The factor of activation has also been associated with motivation. Ryan and Deci (2000, p.54) stated that a motivated person would to into action. When the hypothesis tests are examined, the significance value of gamification implementations used in recruitment and training processes and gamification implementations used in performance management and career management processes is 0,002 in terms of creative thinking and activation factor. Therefore, the H_0 hypothesis is rejected.

When the aspect of the difference is examined, it is seen that gamification implementations use in performance management and career management processes have a higher perception of creative thinking and activation factor than gamification implementations use in recruitment and training processes. This result is thought to be due to the obligation of gamification applications used especially in performance management processes. The gamification implementation addressed in the field of talent management process aims to increase the creativity of employees and solve the problems that arise in business processes. In the field of performance management, the increase in sales and collection rates of employees who are in direct contact with customers which are developed momentary creative solutions are also considered to be effective in which rejects the research hypothesis. In addition to the performance management processes, it is considered that employees who are expected to achieve certain aims during the performance period have a high perception of activation to complete the aims on time. The factor of the absence of negative effect is associate with not experiencing negative feelings in the game. The entertainment factor is not enough to create a game experience, gamers should also be purified of negative emotional feelings. The absence of negative effects emphasizes the special importance of positive emotional qualities as a part of the game experience when using gamified applications (Eppmann, Bekk, & Klein, p.109). The factor of the absence of negative effects can be explained by the fact that the gamers don't feel sad, defeated, or aggressive. When the hypothesis tests are examined, it is seen that there is no difference between the gamification implementations used in recruitment and training processes and the gamification applications used in performance management and career management with a significance (p) value of 0,600 according to the absence of negative effects factor. The dominance factor is associated with the person have a say in the game, have superiority against competitors, and self-confidence. In most of the games, the most basic competition mechanics are success rankings or leaderboards and scoreboards (Domínguez et al., 2013, p.384). As the competition will be intense in gamification implementations where teamwork is dominant, the perception of dominance is also expected to be high. Pacewicz (2015, p.37) pointed out the negative side of competition in gamification and stated that employees will unwittingly compete with their colleagues for a salary increase or promotion. Werbach and Hunter (2012, p.103) stated that when too much emphasis is placed on points and awards in gamification, the core of gamification can be damaged. When the hypothesis tests are examined, it is seen that there is no difference between the gamification applications used in recruitment and training processes and the gamification applications used in performance management and career management with a significance (p) value of 0,183 in terms of the dominance factor. Therefore, the H_0 hypothesis is accepted.

Future researchers can design research in four groups that use gamification in the functional processes of human resources management separately. It is thought that more detailed results will be obtained when all processes are examined. Besides, for each human resources process in which gamification is applied, it is thought that it will be useful to develop a scale for research in areas that have a theoretical background such as the perceived success of the employee, perceived level of competition, cooperation.

ÖRGÜT İÇİ UYUM İLE ÇALIŞANLARIN PSİKOLOJİK GÜÇLENDİRME ALGILARI ARASINDAKİ İLİŞKİDE YÖNETİCİYE GÜVENİN MODERATÖR ROLÜ^{*,**}

THE MODERATOR ROLE OF TRUST IN THE MANAGER ON THE RELATIONSHIP BETWEEN INTRA-ORGANIZATIONAL CONSISTENCY AND EMPLOYEES' PERCEPTIONS OF PSYCHOLOGICAL EMPOWERMENT

Mutlu ERDEM^{***}

Meral ELÇİ^{****}

Muhsin Kürşat TÜRKER^{*****}

Öz

Örgüt yapılarının çeşitlendiği ve karmaşıklaştığı, insan iletişiminin ön plana çıktığı, maddi ödüller kadar çalışanların psikolojik ihtiyaçlarının da önemsendiği günümüzde, güven algısı önemli bir yer tutmaktadır. Bu kavramların önemi dolayısıyla örgüt içi uyum ve güvenin bir arada ve etkileşim halinde olmalarının, çalışanların kendilerini psikolojik açıdan daha güçlü hissetmelerini olumlu yönde etkileyeceği düşünülebilir. Hemşireler üzerinde yapılan bu çalışmada, örgüt içi uyum ve yöneticiye güven algısının etkileşiminin psikolojik güçlendirme algısını ne yönde değiştireceğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Belirlenen hipotezlerin test edilmesi amacıyla yürütülen çalışmanın sonuçları, hiyerarşik regresyon analizi ile değerlendirilmiştir. Örgüt içi uyumun; çalışanların psikolojik güçlendirme algısını artırdığı ancak, yöneticiye güven algısıyla etkileşimi durumunda bu iki değişkenin etkileşiminin psikolojik güçlendirme algısına etkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt içi güven, Örgüt kültürü, İçsel uyum kültürü, Motivasyon, Psikolojik Güçlendirme, Sağlık sektörü, Hemşireler.

* Bu çalışma ilk yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı doktora tezinin bir kısmından üretilmiştir.

** Bu makalenin saha çalışması, Marmara Üniversitesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulunun 04.03.2016 tarih ve 09.2016.170 nolu toplantısında alınan 170 sıra sayılı Etik Kurul İzni ile onaylanmıştır.

*** Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, merdem25@hotmail.com

**** Gebze Teknik Üniversitesi İşletme Fakültesi, emeral@gtu.edu.tr

***** Millî Eğitim Bakanlığı, muhsin_kursat@hotmail.com

Abstract

The trust perception is an important issue in nowadays which the structure of organization diversified and complicated, the human communication came into prominence, cared about psychological needs of employees as much as financial rewards. Because of the importance of these concepts, it can be thought that, an interaction of the consistency and the trust, and their being together affect positively feeling of employees more powerful psychologically. It is aimed to determine on this study which is conducted on nurses, how will the interaction between consistency and the perception of trust in manager change psychological empowerment. The results of the study which is conducted for the aim of testing to determined hypothesis has evaluated by hierarchical regression analysis. It is suggested that consistency affect positively to psychological empowerment, but the interaction between consistency and trust in manager has not effect on psychological empowerment.

Keywords: Trust in Organization, Organizational Culture, Consistency, Motivation, Psychological Empowerment, Health Sector, Nurses.

1. Giriş

Güvenin, nedensel ilişkileri şekillendirmedeki moderatör rolü örgütsel ve sosyal ortamlardaki kişilerarası davranış çalışmalarında görüldüğü için, bu özellik hem mikro örgütsel davranış hem de sosyal psikoloji yazarlarının ilgisini çekmektedir (Rousseau vd., 1998).

Modern örgütlerde, “bireyler, gruplar ve çalışma birimleri arasında yoğun, karşılıklı dayanışma gerektiren yapılar” giderek daha fazla önemsenir hale gelmiştir (Erdem & Ozen, 2003) . Bu bağlamda modern çalışma hayatıyla birlikte daha fazla sosyalleşen organizasyonlardaki iş sonuçları incelenirken, bu sonuçların doğrudan veya dolaylı olarak güven ile ilişkili olduğu konusu da dikkate alınmaktadır.

Güven konusu uzun zamandır örgütsel davranış alanındaki bilim adamlarının ilgisini çekmiş olsa da (Brockner vd., 1997), günümüz iletişim şekillerinin, insan ilişkilerinin ve çalışma şekil ve ortamlarının değişmesiyle, bu kavramla ilgili paradigma yeniden şekillenmiş ve çalışanlar bu yeni ortama ve paradigmaya göre hareket etmek durumunda kalmıştır.

Son zamanlarda, örgütler arası ve örgüt içi ilişkilerde güven konusu, toplumların sosyal yapısındaki, ekonomik değişim ilişkilerindeki ve örgütsel biçimlerdeki değişikliklerle birlikte, bilim adamları tarafından daha fazla dikkate alınmıştır (Bijlsma & Koopman, 2003). Örneğin: küreselleşme, işyeri çeşitliliği, kültürel farklılıklar konusunda artan farkındalık, artan işyeri demokrasisi, bilgi teknolojilerinin gelişmesi ve merkezi olmayan karar verme yaklaşımlarını benimsenmesi, güvenin önemli olduğu olay ve süreçlerden sadece birkaçıdır (Shockley-Zalabak vd., 2000). Ayrıca, modern iş gücünü daha az resmi ve daha az hiyerarşik yöntemlerle kontrol etme ve koordine etme konusunda; bireylerarası güvenin önemi, hem teorik anlamda hem de pratikte son zamanlarda daha çok ön plana çıkmaktadır (Korsgaard vd., 2008). Bu nedenle, çalışma ortamında kritik bir başarı faktörü ve geleneksel kontrol mekanizmalarına alternatif olarak görülebilen güven kavramına ilgi gittikçe artmaktadır (Spreitzer & Mishra, 1999).

Günümüzde çalışma ortamında kişiler arasındaki kaliteli ilişkilerin ve güvenin, çalışanlara daha fazla özgüven ve motivasyon imkanı sağlamak suretiyle örgüt içindeki performans ile ilgili göstergeleri etkileyebileceği söylenebilir. Özellikle yöneticiye güven algısı, hem teoride hem de pratikte bireysel ve örgütsel açıdan olumlu iş sonuçları ile ilişkili ve bu sonuçlar üzerinde etkili bir unsur olarak tartışılmaktadır. Çünkü örgütteki konum bakımından düşünüldüğünde yöneticilerin; rolleri gereği örgütsel amaç ve hedefleri paylaşımları, örgüt kültürünün bir parçası olan normları belirlemeleri ve temel değerlerin benimsenmesi noktasında organizasyonun merkezinde önemli bir etkiye sahip oldukları söylenebilir.

Diğer önemli bir husus ise, örgüt kültürünün organizasyonların faaliyetlerini ve verimliliğini etkileyebileceği konusundaki yaklaşımlardır. Örgütlerin iletişim şekilleri; prensiplere ve yazılı kurallara dayalı olan kültüre veya yazılı olmayıp, resmi bir prensibe dayanmasa da hakim olan kültür yoluyla değişebilmekte ve şekillenebilmektedir. Bu durumun örgütlerin çeşitli performans kriterleri açısından verimliliğini etkileyebileceğinden söz edilebilir.

Geçmişte insanların sadece maddi ödüller ile tatmin olacakları algısından günümüze ve özellikle çağdaş iş koşulları göz önünde bulundurulduğunda, buna yönelik algının değiştiğinden bahsetmek mümkündür. Değişen bu algı gereği, çalışanların psikolojik olarak güçlendirilmeleri ile içsel motivasyonlarının arttırılmasının, verimlilik ve etkinlik açısından hem işyerlerine hem örgütün iç yapısına olumlu katkılarının olacağı hususu, güncel tartışma konularından bir diğeridir.

Bu çalışmada, Denison(1990) tarafından açıklanan örgüt kültürünün bir alt boyutu olan ve organizasyon içindeki bütünleşmenin bir faktörü olarak değerlendirilen örgüt içi uyum (consistency) ile psikolojik güçlendirme algısı arasındaki ilişkide, yöneticiye güven algısının moderatör etkisinin olup olmadığı incelenmektedir. Böylece hem örgüt içi uyumun çalışanlar açısından bir motivasyon kaynağı olarak görülüp görülmediği hem de örgüt içi uyumla birlikte yöneticiye güven algısının bu motivasyonu ne şekilde şekillendirdikleri incelenmiştir.

Sağlık sektöründe daha önce üzerinde çalışılmamış olan bu konuda tasarlanan araştırma modeli esas alınarak yapılan bu araştırma ile literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışmanın örgüt içi iletişimin fazla olduğu ve insan iletişiminin ön plana çıktığı sağlık sektöründe (Laschinger vd., 2004) yürütülmesi kavramın daha iyi anlaşılması ve çalışmanın yerindeliği bakımından daha büyük anlam kazanmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Psikolojik Güçlendirme Kavramı

İçinde bulunduğumuz çağda, yüksek müşteri beklentileri, artan küreselleşme, hızlı gelişen teknoloji ve işlerin doğasındaki değişimler ve benzeri sebeplerle geleneksel komuta ve kontrol sistemleri etkisiz kalmaya başlamıştır (Quinn & Spreitzer, 1997). Bu gerekçeyle; modern organizasyonlar yüksek ve

kaliteli bir performans sistemi oluşturmak için hem resmi kontrolü azaltmak hem de çalışanların bireysel disiplini geliştirmek amacıyla geleneksel organizasyon yaklaşımlarını değiştirmişler ve yeni arayışlara yönelmişlerdir (Chan vd., 2008). Buna karşılık; günümüzde işlerin doğasındaki değişim ile birlikte, çalışanların motivasyonuna yönelik olan komuta ve kontrol yaklaşımları giderek zorlaşmaktadır (Bijlsma & Koopman, 2003). Bu nedenle iş yaşamındaki çalışma koşullarında ortaya çıkan değişimlere birlikte, maddi ve bürokratik koşulların yerine psikolojik ve bireysel durumlara daha fazla önem verilmeye başlanmıştır (O'Connor, 2001). Bu durumlara psikolojik güçlendirme örnek olarak verilebilir.

Çalışma ortamında içsel bir motivasyon aracı olarak bilinen psikolojik güçlendirme, modern yönetim teorisi ve pratiğinde ilgi duyulan en önemli kavramlardan biridir (Wright vd., 1998). Hem endüstride hem de örgütsel psikolojide ve yönetimde psikolojik güçlendirme algısı; çalışanların işlerinde özerkliklerinin arttırılması veya organizasyonun detaylı gündemi ve çıkarları ile ilgili genel kararlara daha fazla dahil olmaları suretiyle, bir katılımı ifade etmektedir (Chiang & Jang, 2008). Genel anlamda güçlendirme; bireylerin kendi davranışlarıyla ilgili kişisel etkiye veya seçimlere sahip olma derecesidir (Corsun & Enz, 1999). Güçlendirme, çalışanların iş sonuçlarının sorumluluğunu kabul etmeleri karşılığında iş görevlerini yerine getirmeleri için daha fazla yetki sahibi oldukları bir ortam yaratmak anlamına gelir (Nyhan, 2000). Güçlendirme, çalışanların içsel motivasyon durumlarına ve onları çevreleyen psikolojik süreçlere işaret eder (Sparrowe, 1994). Başka bir tanıma göre de motivasyonel bir yapı olarak güçlendirme, çalışanların iş ortamındaki davranışsal ve psikolojik kuşatılmışlık duygularını oluşturan bireysel algıları ve bakış açısını içerir (Conger & Kanungo, 1988; Koberg vd., 1999; Spreitzer, 1995, 1996). Dolayısıyla güçlendirme; durumlar arasında genelleştirilebilen kalıcı bir kişilik özelliği değil, daha ziyade bir çalışma ortamı tarafından şekillendirilen bir dizi biliştir (Thomas & Velthouse, 1990). Buna göre psikolojik güçlendirme algısı, bireylerin çalışma ortamlarına yönelik psikolojik tepkilerini yansıtır (Kraimer vd., 1999). Gibson (1991)'a göre, güçlendirme bir süreç ya da sonuç olarak görülebilir.

Spreitzer(1995); iş ortamındaki güçlenmenin içsel motivasyonel süreçlerin önemini belirterek, güçlendirmenin çalışanlar tarafından algılanan psikolojik boyutlarına dikkatleri çekmiş ve psikolojik güçlendirme yaklaşımını geliştirmiştir. Bu perspektifte psikolojik güçlendirme algısının, bireylerin işleriyle ilgili olarak bir kontrol duygusu hissetmeleri için gerekli olan bir dizi psikolojik durum olduğu ileri sürülmüştür (Mitchell, 2016). Bu açıdan, psikolojik güçlendirme algısı, çalışanların iş ortamındaki güçlendirme tekniklerine ve yönetici davranışlarına karşı bireysel psikolojik tepkilerini yansıtan bilişsel bir içsel motivasyon durumunu tarif eder (Raub & Robert, 2010). Psikolojik güçlendirme algısı, aynı zamanda, çalışanların işteki görevleri konusunda inisiyatif alarak özerk davranmalarına olanak sağlayan makro bir yapıya (örneğin, güçlendirme uygulamasında kural, politika, organizasyon iklimi veya kültürü) atıfta bulunur (Fukuhara, 2016).

Psikolojik güçlendirme algısı, dört boyutla ortaya çıkan ve kişisel bir kontrol duygusunu yansıtan motivasyonel bir yapı olarak tanımlanır. Bu yapılar; anlam (iş hedefinin veya amacının değeri), yeterlilik (öz-yeterlik), özerklik (iş davranışlarının başlaması ve devamında özerklik) ve etki (iş

sonuçları üzerindeki etki) şeklindedir (Avolio Bruce vd., 2004). Anlam, kişinin iş rolünün ihtiyaçları ile kendi inançları, değerleri ve davranışları arasındaki uyumu içerir (Spreitzer, 2008). Öz yönetim, kişinin işle ilgili kararlar verirken özerklik hislerini ifade eder (Avolio Bruce vd., 2004). Yetkinlik, bir kişinin, bir işi veya görevi iyi bir şekilde yerine getirmek için gerekli beceri ve yeteneklere sahip olduğuna dair kendine olan inancıdır (Kraimer vd., 1999). Etki, kişinin kendi çalışma birimindeki stratejik, idari veya operasyonel faaliyetleri ve sonuçları etkileyebileceğine olan inancıdır (Seibert vd., 2011). Açıklanan dört boyut, proaktif bir bireysel zihin yapısını tasvir eder (Gómez & Rosen, 2001). Anlam ve özerklik gibi içsel motive edicilerle ilişkilendirilen yenilikçi olma motivasyonu ile birlikte (Amabile, 1988), yeterlik ve etki duyguları, çalışanların fikirlerini ve değişim önerilerini uygulama becerilerini artırabilir ve bu da işte daha fazla yenilikle sonuçlanır (Seibert vd., 2011). Literatürdeki içsel görev motivasyonu (Thomas & Velthouse, 1990), iş özellikleri teorisi (Hackman & Oldham, 1980) ve katılım (Lawler, 1992) ile ilgili araştırmaların kaynaklarından beslenen psikolojik güçlendirme kavramı; bir bireyin kendisi veya iş rolü ile ilgili yeterlilik, öz yönetim, etki ve anlam boyutlarının kapsayıcı bilişlerini içerir (Raub & Robert, 2010; Spreitzer, 1995). Bu bağlamda psikolojik güçlendirme algısı; çalışanların işlerini bireysel olarak sahiplenmelerine, kendi kendilerine kararlar almalarına, güç gereksinimlerini karşılamalarına ve kişisel öz-yeterlik inançlarını güçlendirmelerine olanak tanıyan içsel bir motivasyon aracıdır (Barton & Barton, 2011). En genel durumda, psikolojik güçlendirme algısı; içsel, etkileşimsel ve davranışsal bileşenleri içerecek şekilde kavramsallaştırılabilmektedir (Zimmerman vd., 1992).

Psikolojik güçlendirme algısı hakkında (Spreitzer, 1995) tarafından yapılan ilk araştırmanın verileri, belirli bireysel ve örgütsel faktörler ile çalışanların güçlendirilmesi arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Gómez & Rosen, 2001). Bu bağlamda, çalışanların güçlenme ve motivasyon derecesi büyük ölçüde çevrenin çeşitli niteliklerinden etkilenir, bu da bireysel yaratıcılığı teşvik edebilir ya da zayıflatabilir (Shinhee vd., 2017). Ayrıca; güçlendirme üzerine yapılan araştırmalar ve ilgili teoriler, işyerinde bireysel güçlenmenin bir dizi bağlamsal öncülünü belirlemiştir (Seibert vd., 2011). Buna göre çalışanların güçlenme deneyimleri; dürüstlük, güven ya da kararlara katılım ile karakterize, desteğe dayalı ilişkileri teşvik eden çalışma ortamlarının ve yönetici ile çalışanlar arasındaki işbirliğinin gerçekleştiği ortamlar olarak açıklanabilir (Corsun & Enz, 1999). Bu nedenle, grup ve organizasyona dair değişkenler, kişilerin kendilerini güçlendirilmiş hissedip hissetmediğini tahmin etmede en az bireysel değişkenler kadar önemli görünmektedir (Koberg vd., 1999).

2.2. Örgüt İçi Uyum Kavramı

Bu çalışmada, örgüt kültürünün alt boyutlarından örgüt içi uyum kavramı araştırmanın değişkenlerinden biri olarak ele alınmıştır. Bu sebeple çalışmadaki örgüt kültürü kavramının genel tanımı haricinde; kültür, içsel tutarlılık gibi kavramlarla kastedilen örgüt içi uyum kavramıdır.

Örgüt içi uyum kavramının açıklanabilmesi için örgüt kültürü kavramının anlam ve kapsamının belirtilmesi doğru olacaktır. Çünkü uyum kavramının söz konusu olabilmesi için en az iki özne olması ve bu iki özne arasında birbirinden farklılıkların ve bu farklılıklara dayalı olarak ortaya

çıkacak dengenin olması gerektiği söylenebilir. İnsan, çevresinden etkilenen bir varlıktır. Aynı zamanda çevresinin etkilerinin de kendisinde değişikliğe neden olma potansiyeli vardır. İnsan davranışlarının, kültürel ve sosyal etkiler yoluyla şekillendirildiği, yönlendirildiği ve sınırlandırıldığı iddia edilmektedir (Coleman, 1988). Organizasyonlarda çalışanlar açısından, söz konusu etki, bir yönü organizasyon olan çevrenin kültürlerine dayanır (Bezrukova vd., 2012). Denison (1990)'a göre kültür; bir örgütün yönetim sisteminin temelini oluşturan değerler, inançlar ve ilkeler ile bu temel ilkeleri hem örnekleyen hem de pekiştiren yönetim uygulamaları ve davranışları kümesini ifade eder. Bazı araştırmacılar tarafından benimsenen bir görüşe göre, kültürün nihayetinde bilişler, insan etkileşimleri ve somut semboller veya eserler arasındaki bağlantılarda var olduğu ifade edilmektedir (Detert vd., 2000). Bu nedenle, çevre, uzun zamandır örgüt teorisindeki “kritik durumsal özelliklerden” biri olarak kabul edilmiştir (Lumpkin & Dess, 2001).

Bir örgütün kültürü, o örgütün kendine has olan sosyal ve psikolojik ortamına katkıda bulunan; paylaşılan, dile getirilen veya ifade edilmeyen değerler, inançlar ve davranışlardan oluşur (Saha & Kumar, 2018). Örgüt kültürü, bir grubun veya örgütün üyeleri arasındaki sosyal etkileşimlerden türetilen bireysel veya örgütsel düzeyde bir olgudur (Whitener vd., 1998). Genel olarak, örgütsel kültür, problem çözmede benimsenen davranışsal normları üreten, zaman içinde paylaşılan değerler, inanç kalıpları olarak tanımlanmaktadır (Marcoulides & Heck, 1993). Bu bağlamda; örgütsel kültür perspektifi, bireysel tutumları, çalışan davranışını ve örgütsel uygulamaları örgütsel yaşam içinde birbiriyle bağlantılı öğeler olarak görür (Foster-Fishman & Keys, 1997).

Örgüt kültürü, karakteristik anlamda “bir kuruluştaki insanların birbirleriyle etkileşim kurma, işlerine ve genel olarak organizasyona enerji harcama şeklini yöneten bir dizi temel değerler, davranışsal normlar, yapılar ve davranış kalıpları olarak tanımlanır” (Den Hartog vd., 1996). Bir kişinin değer sistemi, kendisini çevreleyen dünyadaki olayları ve eylemleri değerlendirmek ve anlamlandırmak için kullanabileceği kriterler sağlayarak davranışa ve deneyimin yorumlanmasına rehberlik eder (Jones & George, 1998).

Örgüt kültürü alanındaki araştırmalarda yaygın olarak bilinen birden çok kültür tanımı mevcuttur. Bu tanımlardan biri de, literatürde Denison(1990) Örgüt Kültürü modeli olarak adlandırılan ve Denison ve Mishra (1995) tarafından geliştirilen bir ölçüğe dayandırılarak açıklanan kültür tanımıdır. Bu tanıma göre, organizasyonların etkili olabilmesi örgüt kültürünün dört özelliğine bağlıdır. Buna bağlı olarak örgüt içi uyum ve katılım özellikleri organizasyonun iç çevresine odaklanırken, misyon ve dışa uyum özellikleri ise organizasyonun dış çevresine odaklanmaktadır. Buna bağlı olarak; örgüt içi uyum ve katılım özellikleri organizasyonun iç çevresine odaklanırken; misyon ve dışa uyum özellikleri ise organizasyonun dış çevresine odaklanmaktadır. Bu model, kültürel özelliklerin, yönetsel davranışların ve hatta örgütsel stratejilerin hepsinin, organizasyon ve çevresi hakkında bir dizi temel inanç ve varsayımla bağlantılı olabileceğini kabul eder (Denison & Neale, 1996). Örgüt kültürünün önemli ölçüde araştırılan bir yönü de çalışanların o kültürle ilgili değerlere uyma derecesi ve bunun bireysel ve örgütsel sonuçlar üzerindeki etkisidir (Newton & Jimmieson, 2008).

Bu çalışmada, yukarıda açıklanan örgüt kültürünün “örgüt içi uyum (consistency)” boyutu incelenmektedir. Örgüt içi uyum; üyeler tarafından inançların, değerlerin ve beklentilerin tutarlı bir şekilde sahiplenme derecesini ifade eder (Zheng vd., 2010). Örgüt içi uyum; değerler ve normlar etrafında uyum, bütünleşme veya anlaşma düzeyini temsil eder (Kotrba vd., 2012). Örgüt içi uyumda temel kavram, içselleştirilmiş değerlere dayanan örtük kontrol sistemlerinin, açık kurallara ve düzenlemelere dayanan dış kontrol sistemlerinden daha etkili bir koordinasyon sağlama aracı olmasıdır (Gillespie vd., 2008). Dolayısıyla örgüt içi uyum; yöneticilerin ortaya koyduğu resmi sistemler ve süreçler yerine, bir organizasyondaki bireylerin temel inanç sistemlerini ve değerlerini kapsar (Denison, 1990). Buna göre örgüt içi uyum, koordineli eylemleri kolaylaştırmaya ve davranışların temel iş değerleriyle tutarlılığını teşvik etmeye rehberlik eder (Denison vd., 2014).

Örgüt içi uyum; çalışanların davranışlarının bir dizi temel değere dayandığı, yöneticilerin ve çalışanların birbirleriyle anlaşmaya varabildikleri (farklı bakış açıları mevcut olsa bile) ve örgüt içindeki çeşitli iş birimlerinin ve bölümlerin birlikte çalışabildikleri bir durum şeklinde tanımlanır (Block, 2003). Örgüt içi uyum, merkezi bir entegrasyon, koordinasyon ve kontrol kaynağı sağlayarak; organizasyon içinde karşılıklı mutabakata dayalı bir iç yönetim sisteminin oluşturulmasına ve bu sistemin geliştirilmesine yardımcı olur (Sinha vd., 2016).

2.3. Sağlık Sektöründe Örgüt İçi Uyum ve Psikolojik Güçlendirme

Örgüt kültürü, örgüt üyelerini birbirine ve örgütü de topluma bağlayan önemli bir sosyal bağdır (Karahana, 2008). Örgütlerin, örgüt içindeki temel değerleri ve beklentiler ile birlikte, açık iletişim ve bilgi paylaşımı da aynı zamanda örgüt kültürünün bir özelliğini yansıtmaktadır (Bruhn, 2001). Kanter (1993); bilgiye, kaynaklara, desteğe ve öğrenme ve gelişme fırsatına erişim sağlayan çalışma ortamlarının, çalışanları güçlendirdiğini ve işlerini başarmalarını sağladığını savunmuştur (Mok & Au-Yeung, 2002). Böyle bir ortamda, çalışanlar yönetim tarafından uzmanlıklarına ve yargılarına göre hareket etmeye teşvik edilir ve buna göre işlerini başarıyla tamamlayabilirler (Laschinger vd., 2001). Son yıllarda sağlık sektörünün hızlı bir yapısal değişim içine girmesi ve bu yapı içinde hemşirelerin etkin rol alması nedeniyle; hemşirelerin iş gücü verimliliği, hastanelerin verimliliği konusunda en önemli alan olarak görülmektedir (Öztürk & Akbulut, 2011). Bazı araştırmacılar hemşirelerin iş memnuniyetlerinin; insiyatif kullanabilme özerkliğine sahip olmalarına, yöneticileri ve iş arkadaşları ile kaliteli iletişime kurabilmelerine bağlı olduğunu belirtmektedir (Laschinger vd., 2004). Bu bulgular, hemşirelerin işlerini başarmalarını yardımcı olan yapılara erişim sağlayan ortamlar oluşturmanın önemini vurgulamaktadır (Laschinger vd., 2000).

Sağlık sektöründeki hizmetlerinin, diğer endüstriyel sektörlerden ve hizmetlerden farklı olarak, sadece hastalara hizmet sağlamaktadır ve bu sektörün doğası gereği nispeten kendine has özellikleri vardır. Bu sektörün önemli bir unsuru olan hastaneler, diğer organizasyon türlerinden, “bu organizasyonlarda çalışanların bir araya gelme amaçları” bakımından ayırt edilir ve bu organizasyonun üyeleri, birlikte nasıl çalışacaklarına, karşılaşılan sorunları nasıl çözeceklerine dair

çeşitli eğitim, deneyim ve sorumluluklara sahip olma gerekliliği yönlerinden de farklıdır (Ray vd., 2010).

Örneğin sağlık hizmetleri içinde temel amacı kritik bakım vermek olan yoğun bakımlar veya acil servisler; otonomik çalışmanın, hızlı ve doğru karar vermenin, ekipler arası işbirliğinin vazgeçilmez olduğu ve bu anlamda iletişimin önemli olduğu birimlerdir (Öztürk, 2010).

Ayrıca, dinamik ve değişken bir alanda faaliyet gösteren hastane işletmeleri (Köse vd., 2015), sağlık hizmetinin yapısı ve özellikleri bakımından, gittikçe karmaşıklaşan örgüt yapıları nedeniyle yöneticilik, iletişimin ve örgüt içi uyum kültürünün işletme düzeyinde daha önemli hale geldiği işletmeler grubunu oluşturmaktadır (Karahana, 2008). Bu bağlamda, çalışanların iş rollerine yönelik aktif bir yönelimi ve motivasyonel bir yapıyı yansıtan psikolojik güçlendirme, özellikle ekipler arası kaliteli iletişim, işbirliğine dayalı çalışma ve uyum gerektiren sağlık hizmetleri gibi dinamik ve karmaşık ortamlarda örgütsel ortak amaçlara ve başarıya ulaşmak için “anahtar bir bileşen” olarak kabul edilmektedir (D’Innocenzo vd., 2016).

Sağlık organizasyonları, esas olarak klinik veya profesyonel bileşenlerle ilgilenmek suretiyle örgüt içindeki müşteriler(hasta ve hasta yakınları) ve ekip çalışanları ile uyum ve açık iletişimin gerekli olduğu bir alanda faaliyet göstermektedir (Louise, 2004). Dolayısıyla, diğer endüstriyel hizmetlerden farklılaşan sağlık hizmetleri sektöründe, örgüt içi uyum kültürüne veya bireyler arasında güvene dayalı anlık doğru ve güvenilir bilgi paylaşımları ile uygun teşhis ve tedaviler için açık iletişim hayati öneme sahip olabilmektedir. Bu organizasyonları, diğer organizasyonlardan ayıran açık bir misyonu ve sağlık çalışanlarının nasıl ve neden davranmaları gerektiğini gösteren kendine has etik kodları ve örgüt içi uyumu sağlayan temel değerleri ve örgütsel normları vardır (Bruhn, 2001). Böylece, sağlık sektörünün önemli bir unsuru hastaneler, yönetsel amaçlara ulaşabilmek için örgüt üyelerince paylaşılan değerler, normlar ve inançlar ile kendine özgü sembollerini ve örgütsel uygulamalarını geliştirerek güçlü bir örgüt kültürü oluşturabilir (Karahana, 2008). Dolayısıyla, sağlık örgütlerinde örgüt için uyum kültürü, normlar, değerler ve içselleştirilmiş hedefin yardımıyla, istenen örgütsel davranışları ve sonuçları oluşturmaya teşvik edebilir (Das & Teng, 2001).

2.4. Yöneticiye Güven Algısı Kavramı

Güven kavramı, insanoğlunun varoluşundan bu yana tartışılan, dini ve kültürel sembollerin temelini oluşturan kavramlardan biri olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi (Maslow, 1958); en öncelikli ihtiyaçlardan birini, insanın kendisini çeşitli unsurlar bakımından güvende hissetmesi olarak ele almaktadır.

Günümüz modern iş yaşamında, geleneksel kontrol mekanizmalarına alternatif olarak düşünülen ve giderek önemli hale gelen konulardan biri de kişilerarasındaki güvendir (Lines vd., 2005). Çalışanların algıları açısından güven; genellikle yöneticinin adil bir şekilde hareket edeceğine, dürüst olacağına ve çalışanlar için fedakârlık yapabileceğine ilişkin inanç ya da bir beklenti olarak ifade edilir (Dirks & Ferrin, 2002).

Kişilerarası güven üzerine yapılan araştırmalar, güveni, bir bireyin veya grubun başka bir bireyin veya grubun sözüne veya vaadine güvenilebilecek bir beklenti olarak tanımlamıştır (Gómez & Rosen, 2001). Bilim insanları; organizasyonlar içinde bireylerin meslektaşlarına, çalışanlara ve üstlerine karşı samimi ve dürüst bir şekilde iletişim kurabilmeleri için yeterli düzeyde güvenin olması gerektiğini savunmuşlardır (Mishra, 1996).

Güven; “bir başkasının gelecekteki eylemlerinin yararlı, adil ve olumlu olacağına veya en azından birinin çıkarlarına zarar vermeyeceği ihtimaline ilişkin beklentiler, varsayımlar veya inançlar” olarak ifade edilir (Carmeli & Spreitzer, 2009). Başka bir tanımda güven; bir başkasının niyet veya davranışlarına yönelik olumlu beklentilere dayanan ve buna dayalı bir savunmasızlığı da kabul etme düşüncesini içeren psikolojik bir durum olarak açıklanmıştır (Rousseau vd., 1998). Kişilerarası ilişkilerde bireyler başkalarının güvenilirliğini; güvenilen kişinin yetenekli olup olmadığı (bilgi ve beceriler), yardımsever olup olmadığı veya dürüst olup olmadığı konusunda oluşan kanaatlere ve algılara göre belirler (Gill vd., 2005).

Kişilerarası ilişkilerde; bireyler, başkalarının güvenilirliğini; güvenilen kişinin yetenekli olup olmadığı (bilgi ve beceriler), yardımsever olup olmadığı veya dürüst olup olmadığı konusunda oluşan kanaatlere ve algılara göre belirler (Gill vd., 2005). Yöneticiye güven algısı, çalışanların yöneticilere olan sadakatlerine ve nihayetinde faaliyetlerin çalışanlar için faydalı olacağına dair inancı ifade eder (Spence Laschinger vd., 2002). Bu kapsamda genel bir düzeyde güven, başkalarının niyetleri veya davranışları hakkındaki olumlu beklentiler sonucunda ortaya çıkabilecek koşulsuz teslimiyetin getireceği riskleri kabul etme yönelimidir (McEvily vd., 2003). Bazı yazarlar bir çalışanın yöneticisine olan güvenini, risk gerektiren durumlarda yöneticinin kendisine ilişkin niyet veya davranışları hakkında olumlu beklentiler içeren psikolojik bir durum olarak tanımlar (Gao vd., 2011).

Genel olarak araştırmacılar ve uygulayıcılar tarafından güvenin, kuruluşlarla ilgili çeşitli sonuçlar üzerinde önemli bir etkisi olduğuna inanılmaktadır (Dirks & Ferrin, 2002). Dolayısıyla, bir organizasyonda güvenin var olma derecesi, organizasyon yapısı ve kontrol mekanizmaları gibi faktörleri etkileyerek organizasyonun karakteristik özelliklerinin çoğunu belirleyebilir (Connell vd., 2003).

Güven; insanların değerlerinin, tutumlarının, ruh hallerinin ve duygularının etkileşiminin sonucu oluşan psikolojik bir yapıdır (Jones & George, 1998). Örgütsel davranış alanındaki yeni gelişmeler, bireysel ve örgütsel etkinliği arttırmak için kişilerarası ilişkilerde güvenin önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Ferre ve vd., 2004). Güven, yöneticiler ile çalışanlar arasındaki mesleki ilişkiler açısından kilit bir unsuru temsil eder (Krot & Lewicka, 2012) ve etkili örgütsel süreçler için önemli bir ön koşulu oluşturur (Dwivedi, 1983)

3. Araştırmanın Amacı ve Teorik Çerçeve

Bu çalışmada incelenen değişkenlerin birbiriyle ilişkileri ve birbirlerine etkileri bakımından Sosyal Sermaye Teorisi ile açıklanabileceği düşünülmektedir. McEvily vd.(2003)'ne göre Sosyal Sermaye Teorisi'nin temel varsayımı, sosyal ağ bağlantılarının güveni ve işbirliği normlarını teşvik etmesine dayanmaktadır. Bu teoriye göre, sosyal sermayenin üç yönü (yapısal, ilişkisel, bilişsel) organizasyonun üyeleri arasındaki bilgi aktarımını ve özümsemeyi geliştirmek ve böylece örgütsel performansı artırmak için birlikte çalışır (Nahapiet & Ghoshal, 1998). Sosyal Sermaye Teorisi'ne göre kültür, yapısal yönü yansıtır. İnsanların davranışları; kültürel, sosyal etkileşim tarafından şekillendirilir, yönlendirilir veya sınırlandırılır (Coleman, 1988). Kişiler arası güven, teorinin ilişkisel yönünü yansıtır. Araştırmacılar; çalışanlar arasındaki kişilerarası güvenin, organizasyon içindeki sosyal sermayenin gelişimini artırdığını kabul etmişlerdir (Spagnolo, 1999). Çünkü Sosyal Sermaye Teorisi'ne göre yöneticiler tarafından demokratik bir örgüt kültürü oluşturulur ve çalışanların kararlara katılımı kolaylaştırılır ise, örgüt üyelerinin duyguları önemsenir. Böylece sosyal-duygusal rollerin benimsenmesi teşvik edilerek, işbirliği ve karşılıklı destek yoluyla sosyal sermayenin inşa edilebileceği ve bu şekilde performansın artırılacağı savunulmaktadır (Ferres vd., 2004). Sosyal sermayenin bilişsel yönü ise hem yapısal ve ilişkisel bileşenlerle desteklenmesi, hem de yapısal ve ilişkisel bileşenleri yoluyla yapının güçlendirilmesine dayanır (Leana & Pil, 2006).

Sosyal Sermaye Teorisi temel alınarak yürütülen bu çalışmada; teorinin ilişkisel yönü yöneticiye güven algısı değişkeni ile, yapısal yönü de örgüt içi uyum değişkeni ile ilişkilendirilmiştir. Bu iki değişkenin birbiriyle etkileşiminin açıklanması amaçlanmaktadır. Bu etkileşimin çalışanların psikolojik güçlendirme algıları bakımından etkisi incelenmiştir. Ayrıca; literatürde sosyal sermayenin bilişsel yönünün, hem ilişkisel kısmından hem yapısal kısmından etkilenmesi ve aynı zamanda bu etkileşimden müteşekkil olması da tam olarak psikolojik güçlendirme algısını işaret etmektedir. Çünkü yapının güçlendirilmesinden kasıt; örgütün ve kurumun genel olarak güçlendirilmesi gibi algılanacağı gibi, bakış açısına göre sadece örgütün psikolojik açıdan güçlendirilmesi olarak da değerlendirilebilir.

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkılarak değişkenlerin birbirleriyle ayrı ayrı veya tek bir modelde ilişkileri de Sosyal Sermaye Teorisi'nin açıklanmasına yönelik bir araştırma modeli olarak değerlendirilebilir. Çünkü Sosyal Sermaye Teorisi'ndeki yapısal, ilişkisel ve bilişsel yönler araştırma modelimizdeki örgüt içi uyum, yöneticiye güven algısı ve psikolojik güçlendirme algısıyla örtüşmektedir.

Bu çalışmada bahsedilen kavramlar ile ilişkili birçok kaynak incelenmiş, çalışanların yöneticilerine yönelik güven algılarının ve örgüt içi uyumun, çalışanların psikolojik güçlendirme algıları üzerindeki etkisine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Örgütsel güvenin ve örgütsel kültürün psikolojik güçlendirme algısının öncülleri olduğuna dair çalışmalar (Barton & Barton, 2011; Mallak & Kurstedt, 1996; Mayer vd., 1995) olmasına rağmen önceki çalışmaların çoğu; güven, kültür ve güçlendirme değişkenlerinin birbirleri ile olan ilişkilerini birbirlerinden kopuk veya izole olarak incelemiştir. Ayrıca incelenen çalışmalar, bu çalışmadaki modelden farklı olarak sunulmuştur.

Bu çalışmada incelenen değişkenlerle ilgili önemli bir husus da şudur ki; bu konulardaki araştırmaların çoğu endüstri alanındaki çalışanlara (Gillespie vd., 2008; Nyhan, 2000; Sparrowe, 1994) odaklanmıştır. Ancak çalışanların çeşitli yönlerden değerlendirilmesinin, hizmet sektörü çalışanları açısından da önemi açıktır. Örgüt kültürü, yöneticiye güven algısı ve psikolojik güçlendirme kavramlarının özellikle sağlık sektöründeki çalışanlar için de önemli olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca sağlık sektörü çalışanlarının çalışma ortamı, gerçekleştirdikleri işin niteliği gibi nedenlerle onları motive eden faktörler ve başarı göstergeleri, diğer sektörlerin çalışanlarından farklıdır. Bu nedenle, mevcut çalışma sağlık sektörü çalışanlarına odaklanmıştır.

4. Örgüt İçi Uyum ile Psikolojik Güçlendirme Algısı Arasındaki İlişki

Çalışma örgütlerinin bir kültür çerçevesinde şekillenmesi, çalışanların da ne yapacakları ya da nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda fikirler vererek, çalışanların bilinmezliğe dayalı ortaya çıkan streslerinin önüne geçebilir. Rousseau(1990)'nun da belirttiği gibi; kültürün içeriği ya da kültürün belirli varsayımları, normları ve değerleri üyelerin davranış kalıplarını şekillendirir ve belirli davranışların teşvik edildiği ve desteklediği bir ortam yaratır (Whitener vd., 1998). Bu anlamda, ortak vizyon ve hedefler ve bunların altında yatan temel değerler, organizasyon içindeki entegrasyonu teşvik etmeye ve ortak sorumluluk ve kolektif eylem duygusu yaratmaya yardımcı olabilir (Leana & Pil, 2006). Sathe(1983)'ye göre örgüt kültürü, örgütsel davranış üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir, çünkü paylaşılan inançlar ve değerler, bu tür davranışları yönlendiren temel varsayımları ve tercihleri temsil eder. Bu anlamda, bir organizasyonun kültürü, başarıya ulaşmak için kullanılan etkileşim kalıplarına rehberlik edebilir (De Long & Fahey, 2000). Bu kapsamda organizasyon kültürü, normlar, değerler ve içselleştirilmiş hedefin yardımıyla, istenen örgütsel davranışları ve sonuçları oluşturmaya teşvik edebilir (Das & Teng, 2001).

Örgütlerde çalışanların birbirleri ile uyum içinde olmalarının örgütte koordinasyonun ve performansın artmasına etki edeceği birçok çalışma ile ifade edilmiştir. Cameron ve Quinn(2006)'in de ifade ettikleri gibi; günümüzde örgütsel davranış araştırmacıları ve gözlemciler pozitif örgüt kültürünün, organizasyonların performansı ve uzun vadeli etkililiği üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca, bir kişinin değerleri ile organizasyonun kültürü arasında güçlü uyum, daha iyi iş performansı, daha uzun görev süresi ve firmaya daha fazla bağlılık gibi davranışsal ve duygusal sonuçlarla ilişkilidir (Chatman & Barsade, 1995).

Organizasyon içinde bütünleşmenin önemli bir faktörü olarak en yaygın kabul görülen yaklaşım örgüt içi uyum (consistency) modeline dayanmaktadır. Literatürde, güçlü bir kültürün etkililik üzerindeki olumlu etkisi olabileceğini vurgulayan örgüt içi uyum (consistency) yaklaşımı(Denison, 1990); bir organizasyonun üyeleri tarafından iyi anlaşılabilir ortak bir inançlar, değerler ve semboller sisteminin, üyeler arasındaki uzlaşma ve koordineli eylemler gerçekleştirme yetenekleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu savunmaktadır. Örgüt içi uyum yaklaşımı; güçlü, yaygın bir şekilde

paylaşılan ve devamlı güçlendirilen bir organizasyon kültürünün daha fazla etkili olan bir faaliyete kaynak sağladığını varsaymaktadır (Denison, 1990; Garnett James vd., 2008).

Yukarıdaki ifadelere benzer biçimde örgüt içi uyum, çalışanların işyerinde kendilerini güçlü olarak hissetmelerini sağlayan bir unsur olarak da ele alınabilir. Bu ifadeyi destekler biçimde güçlendirme düzeyinin bir örgütün kültürünün gücü ile ilişkili olduğu birçok araştırmacı tarafından savunulmaktadır (Sinha vd., 2016). İnsanların kendilerini güçlendirilmiş hissetmeleri için, bir organizasyonun insan varlıklarının değerini vurgulayan bir kurum kültürünün parçası olduklarını hissetmelidirler. Buna göre; organizasyon içinde iyi uyum sağlayabilen çalışanlar, çevresel talepleri, kendi değerlerini ve yeteneklerini anlar, kurumsal yapı ve beklentilerine uygun bir çalışma ortamı yaratır ve bu durum güçlendirme bilişlerine olumlu yansırabilir (Bilal vd., 2017).

Kişilerin değerler sistemi ile organizasyonların amaçları birbiriyle uyumlu olduğu zaman kişiler kendilerini güçlenmiş hissederek, yaptıklarına inanır ve işlerine daha fazla özen gösterirler (Fulford & Enz, 1995). Bir örgütün kültürü; ait olduğu organizasyondaki strateji, yapı, bireyler ve süreçlerin unsurlarının etkileşimi yoluyla güçlendirebilir (Durmusoglu vd., 2014). Sonuç olarak örgüt kültürü, çalışanların güçlendirilmesini etkileyen önemli bir faktör olarak kabul edilebilir (Chiang & Jang, 2008).

Bu ifadelerden hareketle aşağıda verilen hipotez geliştirilmiştir:

H1: Örgüt içi uyum, çalışanların psikolojik güçlendirme algısına pozitif yönde etki eder.

5. Örgüt İçi Uyum ile Psikolojik Güçlendirme Algısı Arasındaki İlişkide Yöneticiye Güven Algısının Moderatör Etkisi

Bir araştırmada moderatör etkiden bahsetmek istediğimizde üç tür etkinin ortaya çıkacağı varsayılarak değerlendirme yapmak doğru olacaktır. Bunlar artırma (enhancing) etkileşimi, engelleme/tampon (buffering) etkileşimi ve zıt yönlü (antagonistic) etkileşim olarak açıklanmıştır (Cohen vd., 2003). Bu açıklamadan yola çıkılarak; araştırma kapsamında daha önce olduğu düşünülen örgüt içi uyumun psikolojik güçlendirme algısına olan etkisinin, yöneticiye güven algısının etkileşimi sonucunda artacağı (enhancing effect), varsayımlardan ilkidir. İkinci varsayım ise; daha önce olan örgüt içi uyumun psikolojik güçlendirme algısına olan etkisinin yöneticiye güven algısının etkileşimi sonucunda azalacağı (buffering effect) şeklindedir. Son olarak ise; daha önce var olduğu düşünülen örgüt içi uyumun psikolojik güçlendirme algısına olan etkinin yönünün, yöneticiye güven algısının etkileşimi ile ters yönlü hale geleceği (antagonistic effect) şeklindedir. Ancak bu çalışmada öngörülen ve varsayım olarak doğrulanmaya çalışına durum, etkileşim etkisinin bağımlı ve bağımsız değişken arasında önceden olan ilişkinin düzeyini artıracığı şeklindedir. Bu inceleme yapılmadan önce, literatürde kavramlarla ilgili benzer açıklamalara yer vermekte fayda vardır.

Güven kavramı; organizasyon içindeki bütünleşmenin bir göstergesi olarak değerlendirilen içsel uyum örgüt kültürü ile etkileşimi suretiyle, çalışanların psikolojik güçlendirme algısını etkileyen bir değişken olarak ele alınabilir. Dirks vd. (2002), çeşitli yönetim düzeylerine duyulan güvenin birçok

değişken ile farklı nedensel ilişkilere sahip olabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca güvenin nedensel ilişkileri şekillendirmedeki moderatör rolü, örgütsel çalışmalarda ve sosyal ortamlardaki kişilerarası davranış çalışmalarında görülmektedir (Rousseau vd., 1998).

Ambroz (2004)'a göre yöneticiye güven algısı, diğer bağımlı değişkenleri hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Barton vd.(2011)'a göre çalışanlar ve yöneticiler arasındaki kişilerarası ilişkilerde etkileşim geliştikçe, çalışanların deneyimlediği psikolojik güçlenmenin boyutu muhtemelen artacaktır. Dirks vd.(2001), kişiler arası güvenin sonuçlarına ilişkin 40 yıllık bilimsel çalışmaların gözden geçirilmesiyle, güvenin işyeri performansını etkilediğini, tutuma ve davranışa dayalı sonuçlar üzerinde de önemli etkilere sahip olduğunu belirtmişlerdir. Culbert vd. (1986), güçlendirmenin bir organizasyondaki güven ve güvene dayalı ilişkileri anlamının anahtarı olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadelerden hareketle; bir organizasyonda, çalışanlar ile yöneticileri arasındaki uyum ve güvenin, çalışanların kendilerini psikolojik olarak güçlendirilmiş hissedebilmelerini sağlayacağını söyleyebiliriz. Çünkü, Detert vd. (2000)'ne göre örgüt kültürü literatüründeki bazı örgütsel yaklaşımlar, örgütsel etkililiğinin anahtarının organizasyon içindeki insanlara ve süreçlere odaklanmaya dayandırıldığını varsaymaktadır.

İş ortamında, yönetici tarafından sadece yetkinin devredilmesi ve kararlara katılımın sağlanarak, görünüşte çalışanların güçlendirilmiş gibi gösterilmesi yeterli olmayabilir. Yöneticiye güven algısının psikolojik güçlendirme algısına tam olarak etki edebilmesi için, hem yöneticinin hem de çalışanın karşılıklı olarak iyi niyetli olması ve aynı zamanda, iş ortamında her iki tarafın etik davranış ilkelerine göre hareket etmesi gerekebilir. Güven teorisine göre, çalışanlar yöneticilerine güvenebileceklerini hissettiklerinde kendilerini riske atacak davranışlarda bulunacaklarına inanılmaktadır (Lines vd., 2005; Mayer vd., 1995). Yöneticiye duyulan güven, çalışanların yöneticinin faaliyetlerini, hedeflerini ve kararlarını kabul etmeye istekli olmasını ve bunları başarmak için daha fazla çaba göstermesini sağlaması açısından önemlidir (Dirks, 2000). Bu ifadelerden hareketle söyleyebiliriz ki kişi, çalıştığı kurumdaki örgüt kültürüne ait temel değerlerin, inançların ve varsayımların kendisi için önemli ve anlamlı olmasını bekleyebilir. Şayet ilgili değerlerin ve inançların çalışanlar için bir anlamı varsa ve bu değerler ve inançlar iş yapmasını kolaylaştıracak ise, çalışanlar işyerinde kendisini işine bağlı veya güçlendirilmiş hissedebilir. Fakat iş ortamında, örgüt kültürü değişkeninin tek başına psikolojik güçlendirme algısı düzeyini arttırması ve güçlendirmenin gelişmesini etkilemesi her koşulda mümkün olmayabilir.

İş yerinde iş yapma tekniklerini ve dolayısıyla etkinliği etkileyebilecek önemli biri unsur olarak düşünülen yöneticiye güven algısı, aynı zamanda performansla ilişkili göstergeler için de belirleyici bir etken olabilir. Başarılı çalışan ve yönetici ilişkisinin önemli bir göstergesi olan güven (Håvold Jon, 2019), aynı zamanda örgütsel kültürün ayrılmaz bir parçasıdır (Laschinger vd., 2000). Bununla birlikte, yöneticiye güven algısı, organizasyon iklimini ve çalışan performansını belirlemede önemli bir unsur olarak görülmektedir (Spence Laschinger vd., 2002). Bu kapsamda, yöneticiye güven algısı, olumlu örgütsel ve bireysel sonuçlar için bir ön koşul oluşturabilmektedir. (Kiffin-Petersen & Cordery, 2003). Dolayısıyla, yöneticinin veya çalışanın bakış açısından değerlendirildiğinde güven,

doğrudan veya dolaylı olarak, örgüt kültürü ve çalışanların güçlenme algıları üzerinde önemli bir rol oynayabilir (David Schoorman vd., 2016).

Teorik olarak, örgütsel güven, örgüt kültürü ve psikolojik güçlendirme algısı faktörlerinin doğrudan ya da dolaylı olarak birbirleriyle ilişkili olduğu ve bu kavramların birbirleriyle etkileşimde bulunabilecek bir özelliğe sahip oldukları söylenebilir. Maynard vd.(2012)'nin belirttikleri gibi; psikolojik güçlendirme algısının gelişiminde özellikle çalışanlar ve yöneticiler arasındaki iyi ve güvenilir ilişkilerinin önemli olduğu ve bu ilişkilerin daha yüksek seviyelerde psikolojik güçlendirme algısı ile sonuçlanabileceğini savunulmaktadır. Bazı araştırmacılar, yönetime olan güvenin örgütsel gelişim ve değişim stratejilerini (Greenberg, 1999), üretkenliği ((Diffie-Couch, 1984) ve örgütsel kültürü şekillendirdiğini (Cangemi vd., 1989) ifade etmektedir (Perry & Mankin, 2007). Bu bağlamda, araştırmacıların bir kısmı, yöneticiye olan güvenin, performans göstergesi olan birçok faktörü etkileyebileceğini belirtmiştir (Ferres vd., 2004). Örneğin; organizasyonun üyeleri, organizasyonlarının değer ve normlarının samimiyeti vurguladığı ve çatışmaların çözümünü teşvik ettiği algısını paylaştıklarında, üyeler yöneticilerle yüksek kaliteli mübadele ilişkileri kurma konusunda daha fazla motive olabilmektedir (Erdogan vd., 2006).

Schoorman vd.(2016)'ne göre güvenin psikolojik güçlendirme algısı için önemli olduğu öne sürülmekle birlikte; bu ilişkiyi deneysel olarak incelemek için çok az çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte, güvene ilişkin kavramsal zorluklar, güvenin ölçülmesiyle ilgili sorunlara yol açmış ve bu da güvenin ve güçlendirme sürecindeki rolünün deneysel olarak araştırılmasını kısıtlamıştır.

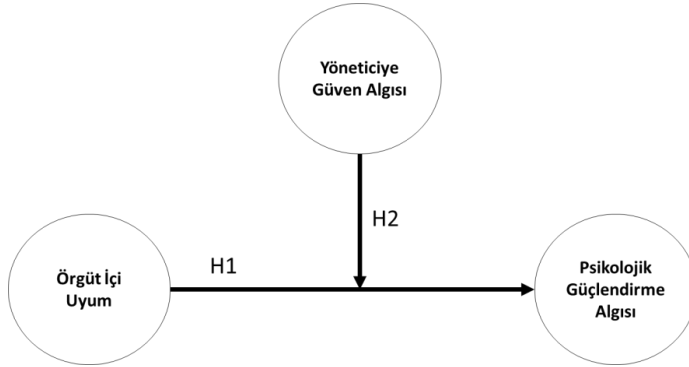
Bu çalışmada, organizasyon içindeki bütünleşmenin bir boyutu olarak incelenen içsel uyum kültürü ile çalışanların psikolojik güçlendirme algıları arasındaki ilişkide yöneticiye güven algısının içsel uyum kültürü ile etkileşiminin bir etkisinin olup olmadığı incelenmektedir. Böylece bahsedilen eksikliğin giderilmesine yönelik literatüre katkı sağlanabilecektir.

Bu ifadelerden hareketle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H2: Örgüt içi uyum kültürü ile çalışanları psikolojik güçlendirme algısı arasındaki ilişkide yöneticiye güven algısının moderatör etkisi vardır.

6. Araştırma Modeli

Şekil:1 Örgüt İçi Uyum ile Psikolojik Güçlendirme Algısı arasındaki ilişkide Yöneticiye Güven Algısının Moderatör Etkisi

7. Araştırmanın Yöntemi ve Verilerin Analizi

Veriler İstanbul İli'ndeki kamu hastaneleri ve özel hastanelerden toplanmıştır. Araştırma örneklemini hastane çalışanlarını oluşturması nedeniyle, hastanelerden bilimsel araştırma yapılabilmesi için istenen Klinik Araştırmalar Etik Kurulu onayı alınmıştır. Daha sonra, araştırmanın amacına uygun olarak, İstanbul İli'nin farklı bölgelerinde verilerin toplanacağı hastaneler seçilmiş ve bu hastanelerden araştırma izni alınarak, anket çalışması yapılmıştır. Bu kapsamda, hastanelerdeki Hemşirelere 1.240 adet anket dağıtılmıştır. Dağıtılan anketlerin 550 tanesinden geri dönüş alınabilmiştir.

Araştırmada, 20 maddeden oluşan Yöneticiye Güven (Erdem & Aytemur, 2009; Erdem & Özen-Aytemur, 2014) ölçeği; 12 maddeden oluşan psikolojik güçlendirme (Spreitzer, 1995) ölçeği ve toplam 27 maddeden oluşan Denison örgüt kültürü (Denison & Mishra, 1995; Yahyagil, 2004) ölçeği modelinin bir alt boyutu olan ve 8 maddeden oluşan örgüt içi uyum (consistency) kültürü ölçeği kullanılmıştır. Anket, 5'li Likert Ölçeği kullanılarak hazırlanmıştır.

7.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcıların demografik özellikleri aşağıdaki tabloda belirtilen şekildedir.

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyeti

Cinsiyeti	Örneklemdaki Sıklık (Frequency)	Örneklemdaki Oranı (%)
Kadın	427	77,6

Erkek	123	22,4
Toplam	550	100,0

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğunun kadın sağlık çalışanları olduğu görülmektedir. Erkek sağlık çalışanlarının sayısı 123'tür.

Tablo 2: Katılımcıların Medeni Durumları

Medeni Durum	Örneklemdaki Sıklık (Frequency)	Örneklemdaki Oranı (%)
Bekâr	205	37,3
Evli	318	57,8
Boşanmış	27	4,9
Toplam	550	100,0

Tablo 2' e göre çalışmaya katılanların çoğunluğunun evli oldukları görülmektedir. 318 çalışan evli, 205 çalışan bekâr ve 27 çalışan boşanmış olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 3: Katılımcıların Yaş Aralığı

Yaş Aralığı	Örneklemdaki Sıklık (Frequency)	Örneklemdaki Oranı (%)
18-20	22	4,0
21-25	116	21,1
26-30	118	21,5
31-35	91	16,5
36-40	100	18,2
41+	103	18,7
Toplam	550	100,0

Tablodan da anlaşılacağı üzere katılımcıların yaş aralıkları incelendiğinde 21-30 yaş aralığında en çok katılımcının olduğu görülmektedir. 36-40 ve 41 yaş sonrası çalışanların sayısı da toplamda 203'tür ve örneklemin % 36,9'unu oluşturmaktadırlar.

Tablo 4: Katılımcıların Mesleki Kıdemleri

Çalışma Süreleri	Örneklemdaki Sıklık (Frequency)	Örneklemdaki Oranı (%)
1 yıldan az	57	10,4
1-3	139	25,3
4-6	132	24,0
7-9	55	10,0
10+	167	30,4
Toplam	550	100,0

Çalışanların mesleki kıdemleri incelendiğinde 10 yıl ve daha fazla süredir çalışanların en yüksek sayıdaki çalışan grubu olduğu görülebilmektedir. 1-6 yıl arası çalışanlar toplandığında ise örneklem içindeki en büyük grubu oluşturmaktadırlar.

7.2. Verilerin Analizi

Araştırma hipotez testi ile yürütülmüştür. Araştırmada bağımsız değişken ile bağımlı değişkenin ilişkisiyle birlikte etkileşim etkisinin ölçülmesi de gerektiğinden ve literatürde moderatör değişkenin varlığı durumunda araştırmanın modeline göre hipotezlerin testi için hiyerarşik regresyon analizi uygun yöntemlerden biri olarak önerildiğinden (Frazier vd., 2004) bu teknik uygulanmıştır. Verilerin analizi için SPSS paket programı kullanılmıştır.

İstatistik analizin doğru yapılabilmesi için teorik olarak benimsenen kuralların ve varsayımların yerinde uygulanması gereklidir. Bu kurallar ve varsayımların uygulanması, aynı zamanda uygulanan tekniklerin yerindeligi bakımından da önemlidir. İstatistik analizde önemli hususlardan biri dağılımın normal olup olmadığıdır. Kalaycı (2010)'ya göre birçok testin uygulanabilmesi için dağılımın normal veya normale yakın olması beklenir. Hair vd., (2010)'ne göre normallik; veri setinin normal dağılım göstermesi anlamına gelmektedir. Jamieson (2004), test türünün seçiminde örneklem büyüklüğü ve dağılımın türü, veri türüne kıyasla daha önemli kıstaslar olduğunu belirtmiştir. Merkezi limit teoremine göre; örneklem büyüklüğünün 30 ve üzeri olması durumunda, örneklemdeki dağılımın şekline bakılmaksızın veri setinin dağılımı normal dağılım olarak yorumlanmalıdır (Field, 2009). Bu çalışmada örneklem büyüklüğü 550 olduğundan, normal dağılım için literatürde belirtilen sayının üstünde örneklem büyüklüğü ile gerekli kıstasın sağlandığı düşünülebilir.

Bir veri setinin istatistiki olarak analiz edilebilmesi için ölçülmek istenen kavramı ölçüp ölçmediğinin belirlenmesi önemlidir ve bu durum ölçeğin geçerliliği olarak nitelendirilir (Field, 2009). Her bir ölçekte yer alan maddeler arasında içsel tutarlılığın olması gerekmektedir (Kerlinger, 1986) ve bu durum geçerliliğin varsayımlarından biri olarak değerlendirilir (Şencan, 2005). Başka bir ifadeyle geçerlilik, amaca uygun ve yeterli cevaplar alabilme gücünü göstermektedir (Padem vd., 2012).

Ölçeklerin geçerliliğiyle ilgili önemli analizlerden biri faktör analizidir. Çok değişkenli istatistik tekniklerinden olan faktör analizi, değişken sayısının çok olduğu durumlarda, bu değişkenler arasındaki ilişkileri inceler ve ortak bir özellik belirlenmesine yardımcı olur. Böylece değişkenlerin ayrıştırılması sağlanacak ve gözlem daha sağlıklı yürütülebilecektir (Padem vd., 2012).

Faktör analizinin yapılabilmesi için doğrulanması gereken başka birtakım varsayımlar da söz konusudur. Bu varsayımlar, örneklem yeterliliğinin belirlenmesi ve değişkenler arasında korelasyon değerlerinin yeterliliğidir (Field, 2009; Hair vd., 2010; Sharma, 1996). Bu çalışmada örneklem sayısına göre (n:550) ve faktör analizinin sonunda yapılan korelasyon analizinde değerlerin bu bakımdan anlamlı ve yeterli olduğu görülebilmektedir.

Birleşme (yakınsama-convergent), ayrılma (discriminant) ve tek boyutluluk (unidimensionality) geçerliliklerinin elde edilmesi için faktör analizlerinden yararlanılmıştır ve varimax rotation yöntemiyle keşfedici faktör analizi uygulanmıştır.

(Sharma, 1996) ve (Field, 2009) ölçeklerin geçerliliğiyle ilgili olarak, Kaiser-Meyer – Olkin Örneklem Yeterliliği Ölçütü' ne dair katsayının 0,50'nin üzerinde olması gerektiğini belirtmişlerdir. Sharma (1996), ayrıca 0,90 üzerindeki katsayıya sahip ölçeklerin faktör analizi için en uygun verisetine sahip olacaklarını belirtmiştir. KMO katsayısı; gözlenen korelasyon katsayıları büyüklüğü ile kısmi korelasyon katsayılarının büyüklüğünü karşılaştıran bir endekstir (Kalaycı, 2010). Geçerlilikle ilgili varsayımlardan biri de Bartlett's Küresellik Testidir. Bu test değişkenler arasındaki korelasyon seviyesinin yeterliliğini ölçmektedir ve istenilen anlamlılık düzeyi % 95'tir (Hair vd., 2010). Bartlett Küresellik Testi, değişkenler arasında ilişki olup olmadığını, kısmi korelasyon matrisinde köşegendeki terimlerin 1, diğerlerinin 0 olmasını test ederek inceler (Padem vd., 2012). Başka şekilde ifade edilecek olursa; Bartlett Küresellik Testi, korelasyon matrisinde değişkenlerin en azından bir kısmı arasında yüksek oranlı korelasyon olma olasılığını test eder. Analize devam edilebilmesi için "Korelasyon matrisi birim matristir" sıfır hipotezinin reddedilmesi gereklidir. Sıfır hipotezi reddedildiğinde, değişkenler arasında yüksek korelasyon olduğu, böylece verisetinin faktör analizi için uygun olduğu anlaşılır (Hair vd., 2010). Sıfır hipotezinin reddedilmesi için alternatif hipotezin kabul edilmesi ile P değerinin 0,05'ten küçük olması durumunda verilerin faktör analizi için uygunluğuna karar verilir (Padem vd., 2012).

Tablo 5: Ölçek Geçerlilik Değerleri

KMO ve Bartlett's Testleri		
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterlilik Ölçümü		,935
Bartlett Küresellik Testi	Ki-Kare Değeri	15258,475
	Serbestlik Derecesi	496
	P Değeri	,000
*P < 0,001		

Yukarıda açıklanan temel koşulların ardından, maksimum değişkenlik döndürmesi (varimax rotation) ile keşfedici faktör analizini yapılmıştır (Hair vd., 2010). Faktörleri döndürmede amaç, faktörlerin isimlendirilmesi ve yorumlanmasıdır. Döndürme işleminden sonra faktörlerin hangi değişkenlerden oluştuğu tespit edilir (Padem vd., 2012). Bu döndürme metodu esas alınarak öz değeri 1 ve üzerinde faktörlerin çıkarılması seçilmiştir. Bu şekilde öz değeri 1 ve üzerinde olan 4 faktör elde edilmiştir. Bu faktörlerden biri örgüt içi uyum, ikincisi yöneticiye güven algısı ve diğer iki faktör de psikolojik güçlendirme algısı ile ilgili olarak belirlenmiştir. Ancak analizde uygulanan yöntemdeki gereklilik bakımından psikolojik güçlendirme algısı değişkeni tek boyut olarak ele alınmıştır.

Hair vd.(2010), keşfedici faktör analizinde faktörleri elemek için öncelikle faktörlerin ortak varyans (communality) değerleri 0,50'nin altında olanların gözden geçirilmesi ve bunların maddelerin elenmesi için dikkate alınmasını tavsiye etmişlerdir. Daha sonrasında birden fazla faktöre yüklenen, kendi başına faktör olarak ayrışan ya da faktör yükü belirlenen değerden düşük olan bileşenlerin elenmesinin uygun olacağını, ancak faktör bileşenlerinden elenecek olanlar ile ilgili aynı zamanda teorik çerçeveye bakılarak karar verilmesinin uygun olacağını belirtmişlerdir. Ortak varyans (communalities) sütununa bakıldığında 0,50 değerinin altında değere sahip

maddeler analizden çıkarılmıştır. İstisnai olarak Psikolojik Güçlendirme Ölçeği Madde 5 (0,465)'e ait değer görmezden gelinmiştir. Hair vd., (2010)'ne göre; maddelerin çıkarılması aşamasında değer bakımından uç olmayıp, sınırda olan maddelerin çıkarılmasının ölçeğin geneline de bakılarak kararlaştırılabileceğinden bahsedilmektedir. Bahsedilen madde haricinde ortak varyansa ait en düşük değer yöneticiye güven algısı (0,578) değişkeninde olduğu görülmüştür.

Bahsedilen aşamaların ardından aşağıda tabloda yer alan maddeler ortak varyans değerlerinin 0,50 değerinin altında olmaları, birden fazla faktörde yer almaları veya diğer faktörlerden ayrı olarak tek başına bir faktör oluşturmaları gibi sebeplerle analizden çıkarılmıştır. Çıkarılan maddeler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 6: Faktör Analizi Sonucu Silinen Maddeler

ÖLÇEK	
Psikolojik Güçlendirme	4.-6. Maddeler
Yöneticiye Güven Algısı	3.-4.-5.-6. Maddeler
Örgüt İçi Uyum	3.-8. Maddeler

Faktör analiziyle birlikte tamamlanan geçerlilik aşamasından sonra ölçeklerin güvenilirlik değerleri incelenmiştir. Güvenilirlik testi, bir değişken içindeki anket maddeleri arasında ortalama ilişkiyi değerlendiren ölçümün içsel tutarlılığıdır (Kerlinger, 1986). Bu tutarlılık seviyesinin 0,70 seviyesinin üzerinde olması güvenilirlik seviyesinin kabul edilebilir olduğunun göstergesidir (Hair vd., 2010; Nunnally & Bernstein, 1994). Bu çalışmada kullanılan ölçeklere ait güvenilirliğe yönelik içsel tutarlılığı ifade eden Cronbach Alpha Katsayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 7: Ölçeklerin Güvenilirlik Değerleri

ÖLÇEK	Cronbach Alpha Katsayısı
Psikolojik Güçlendirme	0,875
Yöneticiye Güven Algısı	0,975
Örgüt İçi Uyum	0,812

Ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik ile ilgili varsayımlarıyla ilgili doğrulamalar sağlandıktan sonra korelasyon ve regresyon analizlerine geçilmiştir. Field(2009)'a göre korelasyon tablosunda korelasyon değerlerinden önce bakılması gereken, korelasyonun anlamlı olup olmadığıdır. Buna göre aşağıda verilen korelasyon tablosunda anlamlı ve anlamsız ilişkiler, değişkenlerin standart sapma ve ortalama değerleri görülmektedir.

Tablo 8: Korelasyon Tablosu

Değişken Adı	Ortalama	Standart Sapma	1.	2.
Psikolojik Güçlendirme Algısı	3,7769	,63678		
Yöneticiye Güven Algısı	3,8174	,82871	,315**	

Örgüt İçi Uyum	3,2715	,83428	,218**	,421**
N:550				
*P < 0,05 **P < 0,01				

Bu aşamalardan sonra regresyon analizine geçilmiştir. Regresyon analizinin yapılabilmesi için birtakım varsayımlar söz konusudur. Eğer bir araştırma modelinde moderatör değişken varsa, regresyon analizinin yapılabilmesi için bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında ilişkinin var olması gerekmektedir (Hair vd., 2010). Bu varsayımın doğrulanması için bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında yapılan korelasyon analizi sonucunda bu varsayımın karşılandığı görülmektedir. Daha sonra hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Frazier vd.(2004)'ne göre araştırma modelinde moderatör değişkenin varlığı durumunda etkileşim etkisinin ölçülebilmesi için uygun tekniklerden bir tanesi hiyerarşik regresyon analizidir. Hiyerarşik regresyon analizi, etkileşim etkisinin belirlenmesinde yaygın olarak kullanılan bir tekniktir.

Regresyon analizinin yapılabilmesi için kontrol edilmesi gerekli varsayımlardan bir diğeri, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusallık olmadığının belirlenmesidir. Çoklu doğrusallığın olmadığına belirlenmesi için kullanılan yöntemlerden biri varyans artış faktörünün (VIF – Variance Inflation Factor) kontrol edilmesidir. VIF değerinin 10 değerinden düşük olması bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusallık olmadığını göstergelerinden biridir (Büyükuysal & Öz, 2016). Bu çalışmada VIF değerlerinin 10 değerinin altında olduğu, bu sebeple bu çalışmada çoklu doğrusallığın olmadığı söylenebilir.

Hiyerarşik regresyon analizinde bundan sonra yapılması gereken işlem, bağımsız değişken ile moderatör değişkenin etkileşim etkisinin hesaplanmasıdır (Hair vd., 2010). Frazier vd.(2004)'ne göre etkileşim etkisinin hesaplanması için yapılması gereken; bağımsız ve moderatör değişkenlerin merkezileştirilmesi ya da standardize edilmeleridir. Merkezileştirme; çoklu doğrusallık (multicollinearity) ile ilgili sorunların azaltılmasını sağlar. Ayrıca yazarlara göre, bağımsız ve moderatör değişkenlerin kendileri için oluşturulan etkileşim katsayısı ile yüksek düzeyde korelasyon içermeleri dolayısıyla da standardizasyon işlemi yapılır. Önemli bir husus da etkileşim katsayısının standardize edilmemesi gerektiğidir (Frazier vd., 2004).

Hair vd.(2010)'ne göre etkileşim etkisi, standardize edilmiş ortalamaların sırasıyla birbiriyle çarpılmasıyla elde edilir. Bu ifadeden hareketle, örgüt içi uyum algısı ortalamasının standardize katsayısı ile yöneticiye güven algısı ortalamasının standardize katsayıları çarpılarak bu değişkenlerin etkileşiminden ortaya çıkan katsayılar belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıda verilen tabloda gösterilmiştir.

Tablo 9: Hiyerarşik Regresyon Analizi

	Model 1			Model 2		
	Psikolojik Güçlendirme Algısı			Psikolojik Güçlendirme Algısı		
	β	t test	Sig.			

Aşama 1						
İçsel Uyum	0,104	2,347	0,019*			
Yöneticiye Güven	0,271	6,076	0,000**	β	t test	Sig.
Aşama 2						
İçsel Uyum				0,279	5,986	0,000**
Yöneticiye Güven				0,098	2,136	0,033*
İçsel Uyum x Yöneticiye Güven Algısı				0,022	0,627	0,531*
R ²		0,048			0,108	
R ² Değişimi		0,048			0,60	
F Test		33,079			27,447	
Significance		0,000**			0,000**	

**P < 0,01 *P < 0,05

Not: İçsel Uyum X Yöneticiye Güven Algısı'na ait β katsayısı Standardize Olmayan Beta katsayılarıdır.

8. Sonuç

Elde edilen analiz sonuçlarına göre örgüt içi uyum algısının psikolojik güçlendirme algısına etkisinin ,104 düzeyinde ve anlamlı (P <0,05) olduğu görülmektedir. Bu aşama etkileşim etkisinin ölçümünde ilk sıra etki olarak adlandırılmaktadır (Frazier vd., 2004). Ayrıca moderatör değişken olarak incelenen yöneticiye güven algısının psikolojik güçlendirme algısına etkisinin ,271 düzeyinde ve anlamlı (P < 0,05) olduğu görülmektedir. Bu aşama ise ikinci sıra etki olarak değerlendirilmektedir (Frazier vd., 2004). Etkileşim etkisi aşamasında; örgüt içi uyum ve yöneticiye güven algısı değişkenlerinin ortalaması alınmış standardize katsayıların birbiriyle çarpımı sonucu elde edilen etkileşim katsayısının, psikolojik güçlendirme algısına etkisi incelenmiştir. Frazier vd., (2004)'ne göre etkileşim etkisinin anlamlılığına karar verilebilmesi için t test değerinin ve belirlenen güven aralığında P değerinin anlamlı olması beklenir. Bu araştırma kapsamında beklenen etkinin t test değeri(0,627), ve P değeri (0,531) bakımından anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu durumda örgüt içi uyum kültürü ile yöneticiye güven algısı etkileşiminin psikolojik güçlendirme algısına etkisinden bu araştırma kapsamında söz etmek mümkün olmamıştır.

Tablo 10: Hipotez Testlerinin Sonuçları

Araştırma Hipotezi	Sonuç
H1: Örgüt içi uyum çalışanların psikolojik güçlendirme algısına pozitif yönde etki eder.	Desteklendi
H2: Örgüt içi uyum ile çalışanları psikolojik güçlendirme algısı arasındaki ilişkide yöneticiye güven algısının moderatör etkisi vardır.	Desteklenmedi

9. Tartışma ve Öneriler

İçinde bulunduğumuz dönemin rekabet koşullarında, organizasyonların en değerli kaynağı sayılan beşeri unsurların iyi anlaşılması ve organizasyonun güven, kültür, motivasyon, güçlendirme

gibi yumuşak unsurları ile otorite, güç, emirler, ceza gibi sert unsurları arasındaki etkileşimleri anlayarak, bu doğrultuda modern yöntemler ve stratejiler geliştirilmesinin, sürdürülebilir bir örgüt başarısı için önemli olduğu söylenebilir. İş koşulları göz önünde bulundurulduğunda, çalışma alanına bakılmaksızın bütün sektörlerde maddi ödüller kadar, çalışanların psikolojik ihtiyaçlarının da karşılanması, içsel motivasyon ve yüksek performans için önemli unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada örgüt içi uyumun çalışanların psikolojik olarak kendilerini güçlü hissetmelerine pozitif yönde etki ettiği sonucuna varılmıştır. Böylece örgütte geliştirilecek etkinlikler, çalışma şartları, iş yükü dengelenmesi ve iş paylaşımı, örgüt içi iletişim gibi örgüt içi uyumla ilgili hususların çalışanların kendilerini daha iyi hissedebilecekleri şekilde düzenlenmesinin hem çalışanlar, hem işverenler açısından olumlu sonuçları ortaya çıkaracağını söylemek mümkündür. Ayrıca örgütte oluşacak bu olumlu atmosferin kurumsal imaj açısından olumlu katkı sağlayacağı, örgüte duygusal bağlılık ve devam bağlılığı açısından olumlu yönde etki edebileceği söylenebilir. Örgütün bu olumlu imajı aynı zamanda kalifiye çalışanların işyerinde devamlılığı ile işgören devrinin azaltılması ve dışarıdan gelmesi muhtemel kalifiye işgücünün kurumda çalışmaya teşviki anlamında katkı sağlayabilir.

Çalışanların performansını ve içsel motivasyonlarını geliştirmeyi hedefleyen yöneticiler için yöneticilerin çalışanlarının güvenini kazanması, çalışanlara verilebilecek bir ödül olarak değerlendirilebilir. Başka bir ifadeyle; çalışanların yöneticilerine güvenebileceklerine dair inançlarının sağlanması ve algılarının bu yönde şekillendirilmesi, onlara verilebilecek güzel ve anlamlı bir ödül olarak değerlendirilebilir. Böyle bir örgüt içinde çalışanların kendilerini ilgilendiren hususlardan iş tanımı, iş yükünün adil paylaşımı, ücretlendirme, çalışma şartları, ödüllendirme veya buna benzer hususlarda yöneticiye olan güveni, çalışanların motivasyonlarının artışıyla birlikte verimliliği olumlu yönde etkileyebilir. Ayrıca yöneticiye olan güven, çalışanların yönetici ile olası çatışmalarının önüne geçecek önemli bir değer olarak ele alınabilir. Güvenin var olduğu ortamda, çalışanların işyeriyle ilgili çeşitli sebeplerle kaygı duymalarının ve bu kaygının ortaya çıkaracağı stresin üstesinden gelmek mümkün olabilir. Bu yolla çalışanların iş tatmininin artışı da sağlanabilir.

Bu kapsamda, bazı araştırmacılar tarafından daha önce, farklı bağlamlar ile yapılan diğer çalışmalarda, yöneticiye güven ile psikolojik güçlendirme arasında doğrudan bir ilişki olabileceği ve “çalışanların, yöneticilerine güven duyduklarında kendilerini güçlendirilmiş hissedebilecekleri” belirtilmiş olsa da, araştırmamızın sonucuna göre, “yöneticiye güvenin örgüt kültürü ile psikolojik güçlendirme arasındaki ilişkide moderatör etkisi” bulunamamıştır.

Ayrıca, bu çalışmada örgüt içi uyum ile yöneticiye güven algısı kavramlarının birbirinden bağımsız ve ayrı ayrı olarak çalışanların psikolojik güçlendirilmesine olumlu yönde katkı sağladığından bahsedilebilir. Ancak bu iki kavram; örgüt içi uyum ve örgütsel güven kavramının bir alt boyutu olan yöneticiye güven algısının birbirleriyle etkileşimin psikolojik güçlendirme algısına etkisinden söz etmek mümkün olmamıştır. Bu sebeple her ne kadar varsayıma dayalı mantık yürütüldüğünde

olumlu çağrışım yapan bu iki ayrı kavramın (örgüt içi uyum ve yöneticiye güven algısı) etkileşim halinde de olumlu etki edeceğine yönelik düşünce doğrulanamamıştır.

Bu sonuç, örgüt içinde güven ortamı koşulları sağlanmadığı için bazı çalışanların yöneticiye güvenlerinin tam olmamasından veya güven algısının zaman içinde değişebilme özelliğine sahip olmasından kaynaklanmış olabilir.

Ayrıca, bu durum örgüt içi ilişkilerde, çalışanların bireysel düzeyde kalan yöneticiye güven algılarının, toplamda örgüt kültürünü etkileyecek kadar güçlü veya yeterli olmamasından ve bu araştırmada, örgütsel güvenin diğer boyutlarının (Örgüte güven ve meslektaş/iş arkadaşlarına güvenin) da, yöneticiye güven boyutu ile birlikte bir bütün olarak ele alınmamış olmasından kaynaklanmış olabilir. Gelecekteki çalışmalarda bu hususun göz önünde bulundurulması faydalı olacaktır.

Bununla birlikte, gelecekte yapılacak araştırmalarda, Türkiye’de; bölgeler, iller vs arasında sosyoekonomik yönden farklılıklar olabileceği hususları göz önünde bulundurularak; sosyal yapıları farklı olan bölgelerdeki sağlık örgütlerinde de, bu araştırmanın modeli bağlamında daha geniş kapsamlı çalışmaların yapılması, sağlık sektöründe yöneticiye güvenin, örgüt kültürünün ve psikolojik güçlendirme algılarının etkilerini anlamaya yardımcı olabilecek faydalı veriler sağlayabilir.

Çalışmanın sadece sağlık sektörü çalışanları üzerinde yürütülmüş olması ve diğer meslek grupları üzerinde karşılaştırma yapılamamış olması bu çalışmanın sınırlılıklarından biridir. İleriki çalışmalarda kavramların aynı örneklem grubu için ayrı ayrı değerlendirilmesi ya da farklı örneklem grupları için yeniden değerlendirilmesi faydalı olacaktır. Ayrıca sağlık sektörü çalışanları üzerinde yürütülmüş olsa da, örneklemdaki her bir katılımcıya ulaşmanın zorluğu göz önünde bulundurularak, kırsal kesimde ya da taşra bölgelerindeki sağlık çalışanları ve farklı coğrafi bölgeler ve kültürlerde çalışan sağlıkçılar bu çalışmanın örnekleminde yer almamıştır ve bu durum da çalışmanın sınırlılıklarından bir diğeridir.

Her ne kadar iş yaşamındaki, güven, kültür ve psikolojik güçlendirme algısı gibi olguları ve kavramları akademik terimlerle açıklamak mümkün olsa bile; bunları gerçek yaşamda uygulanabilir bir zeminde tartışabilmek ve daha güvenilir bir sonuca ulaşmak için, bunlara ilişkin açıklamaların daha detaylı olacak şekilde gerekçelendirilmeleri gerekmektedir. Bu sebeple araştırmacıların bu kavramların mahiyetini açıklayıcı ve daha geniş çerçeveli çalışmalarına ihtiyaç vardır.

Bu çalışmadaki karmaşık ve soyut kavramların ölçülmelerinin güçlüğü nedeniyle, her ne kadar mevcut çalışmanın verileri, yöneticiye güven algısı kavramını tam bir güven algısı oluşmuş olabileceğine dayanılarak incelenmiş olsa da, bu araştırmanın sonuçları göz önünde tutularak, gelecekteki araştırmalarda, güven algısını çok yönlü ve tam olarak yansıtabilecek başka ölçüm teknikleri kullanılması ve güven algısını ölçen ölçeklerinin bu teknikler ile desteklenmesi faydalı olacaktır.

Bu çalışmada, her ne kadar yöneticiye güven algısının, örgüt içi uyum ve psikolojik güçlendirme algısı arasındaki ilişkide moderatör rolü anlamlı çıkmamış olsa da, geniş çerçevede örgüt kültürüne ve psikolojik güçlendirme algısına etki eden, bu iki değişkenin etkisini arttıran ve şimdiye kadar ölçülmemiş başka önemli değişkenlerinde değerlendirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. İleriki araştırmalarda yöneticiye güven algısının etkilerine ilave olarak; güvene benzer başka değişkenlerin örgüt kültürü ile etkileşiminin değerlendirilmesi ve psikolojik güçlendirme algısına olası etkilerinin araştırılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Çalışanların psikolojik güçlendirme çabaları örgütün çalışma tarzına bağlı olarak modern çalışma tarzını benimsememiş bazı organizasyonların yöneticileri açısından önyargıya neden olabilir. Bu çabalar çalışanların disiplinsizlikleri olarak algılanabilir. Bu nedenle, araştırmamanın örneklemini belirlenirken geleneksel çalışma tarzını benimsemiş organizasyonlar ile modern çalışma tarzını benimsemiş organizasyonların karşılaştırılabilir biçimde araştırılması faydalı olacaktır. Ayrıca, gelecek araştırmalarda, farklı örgüt kültürü modelleri üzerinden, güven algısı temelinde, yöneticiye güven algısı veya meslektaşına güven algılarının moderatör etkilerinin incelenmesi faydalı olacaktır. Farklı kültürel özellikleri olan organizasyonlardaki kişiler arası güvenin ve psikolojik güçlendirme algısı boyutlarını ilgilendiren kavramların kültürel iletişim ve etkileşimler açısından incelenmesi de önerilen bir diğer konudur. Özellikle, gelecekteki araştırmaların güç farkları bakımından mesafesi yüksek olan örgüt kültürleri ve güç farkları bakımından mesafesi düşük olan örgüt kültürleri ile ilgili araştırmalara odaklanmaları ve kişiler arası güvenin bu bağlamda etkilerinin karşılaştırmalı biçimde araştırılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Etik Kurul Onayı

Bu makalenin saha çalışması, Marmara Üniversitesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulunun 04.03.2016 tarih ve 09.2016.170 nolu toplantısında alınan 170 sıra sayılı Etik Kurul İzni ile onaylanmıştır.

KAYNAKÇA

- Amabile, T. M. (1988). A model of creativity and innovation in organizations. *Research in organizational behavior*, 10(1), 123-167.
- Ambroz, M. (2004). Total quality system as a product of the empowered corporate culture. *The TQM Magazine*, 16(2), 93-104.
- Avolio Bruce, J., Zhu, W., Koh, W., & Bhatia, P. (2004). Transformational leadership and organizational commitment: mediating role of psychological empowerment and moderating role of structural distance. *Journal of Organizational Behavior*, 25(8), 951-968.
- Barton, H., & Barton, L. C. (2011). Trust and psychological empowerment in the Russian work context. *Human Resource Management Review*, 21(3), 201-208.
- Bezrukova, K., Thatcher, S. M. B., Jehn, K. A., & Spell, C. S. (2012). The effects of alignments: Examining group faultlines, organizational cultures, and performance. *Journal of Applied Psychology*, 97(1), 77-92.

- Bijlsma, K., & Koopman, P. (2003). Introduction: trust within organisations. *Personnel Review*, 32(5), 543-555.
- Bilal, A., Sadia, C., & Bilal Bin, S. (2017). Do nurses display innovative work behavior when their values match with hospitals' values? *European Journal of Innovation Management*, 21(1), 157-171.
- Block, L. (2003). The leadership-culture connection: an exploratory investigation. *Leadership & Organization Development Journal*, 24(6), 318-334.
- Brockner, J., Siegel, P. A., Daly, J. P., Tyler, T., & Martin, C. (1997). When Trust Matters: The Moderating Effect of Outcome Favorability. *Administrative Science Quarterly*, 42(3), 558-583.
- Bruhn, J. G. (2001). *Trust and the Health of Organizations*: Springer Science & Business Media.
- Büyükuysal, M. Ç., & Öz, İ. İ. (2016). Çoklu doğrusal bağıntı varlığında en küçük karelere alternatif yaklaşım: Ridge regresyon. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 110-114.
- Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (2006). *Diagnosing and changing organizational culture based on the competing values framework*. Jossey-Bass, San Francisco, CA.
- Cangemi, J. P., Rice, J., & Kowalski, C. J. (1989). The development, decline and renewal of trust in an organization: Some observations. *Organization Development Journal*, 7(4), 2-9.
- Carmeli, A., & Spreitzer, G. M. (2009). Trust, Connectivity, and Thriving: Implications for Innovative Behaviors at Work. *The Journal of Creative Behavior*, 43(3), 169-191.
- Chan, Y. H., Taylor, R. R., & Markham, S. (2008). The Role of Subordinates' Trust in a Social Exchangedriven Psychological Empowerment Process. *Journal of Managerial Issues*, 20(4), 444-467.
- Chatman, J. A., & Barsade, S. G. (1995). Personality, Organizational Culture, and Cooperation: Evidence from a Business Simulation. *Administrative Science Quarterly*, 40(3), 423-443.
- Chiang, C.-F., & Jang, S. (2008). The Antecedents and Consequences of Psychological Empowerment: The Case of Taiwan's Hotel Companies. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 32(1), 40-61.
- Cohen, J., Cohen, P., West, S. G., & Aiken, L. S. (2003). *Applied multiple regression/correlation analysis for the behavioral sciences* (3rd ed.): Routledge.
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95-S120.
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1988). The Empowerment Process: Integrating Theory and Practice. *The Academy of Management Review*, 13(3), 471-482.
- Connell, J., Ferres, N., & Travaglione, T. (2003). Engendering trust in manager-subordinate relationships: Predictors and outcomes. *Personnel Review*, 32(5), 569-587.
- Corsun, D. L., & Enz, C. A. (1999). Predicting Psychological Empowerment Among Service Workers: The Effect of Support-Based Relationships. *Human Relations*, 52(2), 205-224.
- Culbert, S. A., & McDonough, J. J. (1986). The Politics of Trust And Organization Empowerment. *Public Administration Quarterly*, 10(2), 171-188.
- D'Innocenzo, L., Luciano, M. M., Mathieu, J. E., Maynard, M. T., & Chen, G. (2016). Empowered to Perform: A Multilevel Investigation of the Influence of Empowerment on Performance in Hospital Units. *Academy of management Journal*, 59(4), 1290-1307.
- Das, T. K., & Teng, B.-S. (2001). Trust, Control, and Risk in Strategic Alliances: An Integrated Framework. *Organization Studies*, 22(2), 251-283.
- David Schoorman, F., Mayer, R. C., & Davis, J. H. (2016). Empowerment in veterinary clinics: the role of trust in delegation. *Journal of Trust Research*, 6(1), 76-90.

- De Long, D. W., & Fahey, L. (2000). Diagnosing cultural barriers to knowledge management. *Academy of Management Perspectives*, 14(4), 113-127.
- Den Hartog, D. N., Van Muijen, J. J., & Koopman, P. L. (1996). Linking Transformational Leadership and Organizational Culture. *Journal of Leadership Studies*, 3(4), 68-83.
- Denison, D., & Neale, W. (1996). Denison organizational culture survey: Facilitator guide. *Ann Arbor, MI: Aviat.*
- Denison, D., Nieminen, L., & Kotrba, L. (2014). Diagnosing organizational cultures: A conceptual and empirical review of culture effectiveness surveys. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 23(1), 145-161.
- Denison, D. R. (1990). *Corporate culture and organizational effectiveness*. Oxford, New York: John Wiley & Sons.
- Denison, D. R., & Mishra, A. K. (1995). Toward a Theory of Organizational Culture and Effectiveness. *Organization Science*, 6(2), 204-223.
- Detert, J. R., Schroeder, R. G., & Mauriel, J. J. (2000). A Framework for Linking Culture and Improvement Initiatives in Organizations. *Academy of management review*, 25(4), 850-863.
- Diffie-Couch, P. (1984). Building a feeling of trust in the company. *Supervisory management*, 29(4), 31-36.
- Dirks, K. T. (2000). Trust in leadership and team performance: Evidence from NCAA basketball. *Journal of Applied Psychology*, 85(6), 1004-1012.
- Dirks, K. T., & Ferrin, D. L. (2001). The Role of Trust in Organizational Settings. *Organization Science*, 12(4), 450-467.
- Dirks, K. T., & Ferrin, D. L. (2002). Trust in leadership: Meta-analytic findings and implications for research and practice. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 611-628.
- Durmusoglu, S., Jacobs, M., Zamantili Nayir, D., Khilji, S., & Wang, X. (2014). The quasi-moderating role of organizational culture in the relationship between rewards and knowledge shared and gained. *Journal of Knowledge Management*, 18(1), 19-37.
- Dwivedi, R. S. (1983). Management by Trust: A Conceptual Model. *Group & Organization Studies*, 8(4), 375-405.
- Erdem, F., & Aytemur, J. Ö. (2009). Türk iş örgütlerinin sosyal sermaye birikimini geliştirmede belirleyici unsur olan güvenin anlaşılmasına yönelik özgün bir ölçek geliştirme projesi. *Unpublished Research Project, TÜBİTAK (project no: 107K548)*. Antalya, Turkey: Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Erdem, F., & Ozen, J. (2003). Cognitive and affective dimensions of trust in developing team performance. *Team Performance Management: An International Journal*, 9(5/6), 131-135.
- Erdem, F., & Özen-Aytemur, J. (2014). Context-specific dimensions of trust in manager, subordinate and co-worker in organizations. *Journal of Arts and Humanities*, 3(10), 28-40.
- Erdogan, B., Liden, R. C., & Kraimer, M. L. (2006). Justice and Leader-Member Exchange: The Moderating Role of Organizational Culture. *Academy of management Journal*, 49(2), 395-406.
- Ferres, N., Connell, J., & Travaglione, A. (2004). Co-worker trust as a social catalyst for constructive employee attitudes. *Journal of Managerial Psychology*, 19(6), 608-622.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*: Sage Publications, London.
- Foster-Fishman, P. G., & Keys, C. B. (1997). The Person/Environment Dynamics of Employee Empowerment: An Organizational Culture Analysis. *American Journal of community psychology*, 25(3), 345-369.
- Frazier, P. A., Tix, A. P., & Barron, K. E. (2004). Testing Moderator and Mediator Effects in Counseling Psychology Research. *Journal of Counseling Psychology*, 51(1), 115-134.

- Fukuhara, Y. (2016). A critical interpretation of bottom-up management and leadership styles within Japanese companies: a focus on empowerment and trust. *AI & SOCIETY*, 31(1), 85-93.
- Fulford, M. D., & Enz, C. A. (1995). The Impact Of Empowerment On Service Employees. *Journal of Managerial Issues*, 7(2), 161-175.
- Gao, L., Janssen, O., & Shi, K. (2011). Leader trust and employee voice: The moderating role of empowering leader behaviors. *The Leadership Quarterly*, 22(4), 787-798.
- Garnett James, L., Marlowe, J., & Pandey Sanjay, K. (2008). Penetrating the Performance Predicament: Communication as a Mediator or Moderator of Organizational Culture's Impact on Public Organizational Performance. *Public Administration Review*, 68(2), 266-281.
- Gibson, C. H. (1991). A concept analysis of empowerment. *Journal of Advanced Nursing*, 16(3), 354-361.
- Gill, H., Boies, K., Finegan, J. E., & McNally, J. (2005). Antecedents Of Trust: Establishing A Boundary Condition For The Relation Between Propensity To Trust And Intention To Trust. *Journal of Business and Psychology*, 19(3), 287-302.
- Gillespie, M. A., Denison, D. R., Haaland, S., Smerek, R., & Neale, W. S. (2008). Linking organizational culture and customer satisfaction: Results from two companies in different industries. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 17(1), 112-132.
- Gómez, C., & Rosen, B. (2001). The Leader-Member Exchange as a Link between Managerial Trust and Employee Empowerment. *Group & Organization Management*, 26(1), 53-69.
- Greenberg, J. (1999). *Managing behavior in organizations*. Upper Saddle River, N.J.: Pearson Prentice Hall.
- Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1980). *Work redesign*. Addison-Wesley: Reading, MA.
- Hair, J. F., Jr., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis: A global perspective* (Vol. 7). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Håvold Jon, I. (2019). Power, trust and motivation in hospitals. *Leadership in Health Services*, 32(2), 195-211.
- Jamieson, S. (2004). Likert scales: how to (ab)use them. *Medical Education*, 38(12), 1217-1218.
- Jones, G. R., & George, J. M. (1998). The Experience and Evolution of Trust: Implications for Cooperation and Teamwork. *The Academy of Management Review*, 23(3), 531-546.
- Jung-Chieh, L., Chung-Yang, C., & Yih-Chearn, S. (2017). The moderating effects of organisational culture on the relationship between absorptive capacity and software process improvement success. *Information Technology & People*, 30(1), 47-70.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (Vol. 5). Ankara, Turkey: Asil Yayın Dağıtım.
- Kanter, R. M. (1993). *Men and Women of the Corporation*: Basic Books, New York.
- Karahan, A. (2008). Çalışanların Örgüt Kültürünü Algılamalarına Yönelik Ampirik Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(20), 457-478.
- Kerlinger, F. N. (1986). *Foundations of behavioral research* (3rd ed.). New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Kiffin-Petersen, S. A., & Cordery, J. L. (2003). Trust, individualism and job characteristics as predictors of employee preference for teamwork. *The International Journal of Human Resource Management*, 14(1), 93-116.
- Koberg, C. S., Boss, R. W., Senjem, J. C., & Goodman, E. A. (1999). Antecedents and Outcomes of Empowerment. *Group & Organization Management*, 24(1), 71-91.

- Korsgaard, M. A., Pitariu, A. H., & Jeong, S. S. (2008). Trust in management: An interpersonal perspective. In J. Barling & C. Cooper (Eds.), *The SAGE Handbook of Organizational Behavior: Volume I – Micro Approaches* (pp. 89-105).
- Kotrba, L. M., Gillespie, M. A., Schmidt, A. M., Smerek, R. E., Ritchie, S. A., & Denison, D. R. (2012). Do consistent corporate cultures have better business performance? Exploring the interaction effects. *Human Relations, 65*(2), 241-262.
- Köse, S. D., Uğurluoğlu, Ö., & Köse, T. (2015). Sağlık Çalışanlarının Hizmetkâr Liderlik Algılarının Lider-Üye Etkileşimi ve Örgütsel Güven Üzerindeki Etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 19*(2), 239-262.
- Kraimer, M. L., Seibert, S. E., & Liden, R. C. (1999). Psychological Empowerment as a Multidimensional Construct: A Test of Construct Validity. *Educational and Psychological Measurement, 59*(1), 127-142.
- Krot, K., & Lewicka, D. (2012). The importance of trust in manager-employee relationships. *International Journal of Electronic Business Management, 10*(3), 224-233.
- Laschinger, H. K. S., Finegan, J., Shamian, J., & Casier, S. (2000). Organizational trust and empowerment in restructured healthcare settings – Effects on staff nurse commitment. *Journal of Nursing Administration, 30*(9), 413-425.
- Laschinger, H. K. S., Finegan, J., Shamian, J., & Wilk, P. (2001). Impact of structural and psychological empowerment on job strain in nursing work settings – Expanding Kanter's model. *Journal of Nursing Administration, 31*(5), 260-272.
- Laschinger, H. K. S., Finegan, J. E., Shamian, J., & Wilk, P. (2004). A longitudinal analysis of the impact of workplace empowerment on work satisfaction. *Journal of Organizational Behavior, 25*(4), 527-545.
- Lawler, E. E., III. (1992). *The ultimate advantage : creating the high-involvement organization* (1st ed. ed.). San Francisco, Calif: Jossey-Bass.
- Leana, C. R., & Pil, F. K. (2006). Social Capital and Organizational Performance: Evidence from Urban Public Schools. *Organization Science, 17*(3), 353-366.
- Lines, R., Selart, M., Espedal, B., & Johansen, S. T. (2005). The production of trust during organizational change. *Journal of Change Management, 5*(2), 221-245.
- Louise, B. (2004). Developing service quality in mental health services. *International Journal of Health Care Quality Assurance, 17*(7), 401-406.
- Lumpkin, G. T., & Dess, G. G. (2001). Linking two dimensions of entrepreneurial orientation to firm performance: The moderating role of environment and industry life cycle. *Journal of Business Venturing, 16*(5), 429-451.
- Mallak, L. A., & Kurstedt, H. A. (1996). Understanding and using empowerment to change organizational culture. *Industrial Management, 38*(6), 8-10.
- Marcoulides, G. A., & Heck, R. H. (1993). Organizational Culture and Performance: Proposing and Testing a Model. *Organization Science, 4*(2), 209-225.
- Maslow, A. H. (1958). A Dynamic Theory of Human Motivation. In *Understanding human motivation*. (pp. 26-47). Cleveland, OH, US: Howard Allen Publishers.
- Mayer, R. C., Davis, J. H., & Schoorman, F. D. (1995). An Integrative Model of Organizational Trust. *The Academy of Management Review, 20*(3), 709-734.
- Maynard, M. T., Gilson, L. L., & Mathieu, J. E. (2012). Empowerment—Fad or Fab? A Multilevel Review of the Past Two Decades of Research. *Journal of management, 38*(4), 1231-1281.

- McEvily, B., Perrone, V., & Zaheer, A. (2003). Trust as an Organizing Principle. *Organization Science*, 14(1), 91-103.
- Mishra, A. K. (1996). Organizational responses to crisis. In R. Kramer & T. R. Tyler (Eds.), *Trust in organizations: Frontiers of theory and research* (pp. 261-287): Thousand Oaks, CA: Sage.
- Mitchell, K. J. (2016). *Employee empowerment for a multigenerational workforce: An integrative and dynamic model*. Fielding Graduate University,
- Mok, E., & Au-Yeung, B. (2002). Relationship between organizational climate and empowerment of nurses in Hong Kong. *Journal of Nursing Management*, 10(3), 129-137.
- Nahapiet, J., & Ghoshal, S. (1998). Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of management review*, 23(2), 242-266.
- Newton, C. J., & Jimmieson, N. L. (2008). Role stressors, participative control, and subjective fit with organisational values: Main and moderating effects on employee outcomes. *Journal of Management & Organization*, 14(1), 20-39.
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3. ed.). New York: McGraw-Hill.
- Nyhan, R. C. (2000). Changing the Paradigm: Trust and its Role in Public Sector Organizations. *The American Review of Public Administration*, 30(1), 87-109.
- O'Connor, E. S. (2001). Back on the Way to Empowerment. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 37(1), 15-32.
- Öztürk, H. (2010). Yoğun bakımlarda çalışan hemşirelerin güçlendirme algısı ve ortamı güçlendirme açısından değerlendirmeleri. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Öztürk, N. Ş., & Akbulut, Y. (2011). Hemşirelerin İş Gücü Verimliliğini Etkileyen Örgütsel Faktörler Konusundaki Tutumlarının Belirlenmesi. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 10(1), 19-30.
- Padem, H., Göksu, A., & Konaklı, Z. (2012). Araştırma yöntemleri. *Sarajevo: International Burch University Yayınları*.
- Perry, R. W., & Mankin, L. D. (2007). Organizational Trust, Trust in the Chief Executive and Work Satisfaction. *Public Personnel Management*, 36(2), 165-179.
- Quinn, R. E., & Spreitzer, G. M. (1997). The road to empowerment: Seven questions every leader should consider. *Organizational Dynamics*, 26(2), 37-49.
- Raub, S., & Robert, C. (2010). Differential effects of empowering leadership on in-role and extra-role employee behaviors: Exploring the role of psychological empowerment and power values. *Human Relations*, 63(11), 1743-1770.
- Ray, J. L., Plowman, D. A., Duchon, D., & McDaniel, R. R. (2010). Participation In Decision Making One More Time: A Look At Hospital Decision Making And Performance. *Academy of Management Proceedings*, 2010(1), 1-6.
- Rousseau, D. M. (1990). Assessing organizational culture: The case for multiple methods. In B. Schneider (Ed.), *Organizational climate and culture* (pp. 153-192): San Francisco: Jossey-Bass.
- Rousseau, D. M. (1990). Normative Beliefs in Fund-Raising Organizations: Linking Culture to Organizational Performance and Individual Responses. *Group & Organization Studies*, 15(4), 448-460.
- Rousseau, D. M., Sitkin, S. B., Burt, R. S., & Camerer, C. (1998). Introduction to Special Topic Forum: Not so Different after All: A Cross-Discipline View of Trust. *The Academy of Management Review*, 23(3), 393-404.

- Saha, S., & Kumar, S. P. (2018). Organizational culture as a moderator between affective commitment and job satisfaction: Empirical evidence from Indian public sector enterprises. *International Journal of Public Sector Management*, 31(2), 184-206.
- Sathe, V. (1983). Implications of corporate culture: A manager's guide to action. *Organizational Dynamics*, 12(2), 5-23.
- Seibert, S. E., Wang, G., & Courtright, S. H. (2011). Antecedents and consequences of psychological and team empowerment in organizations: a meta-analytic review. *J Appl Psychol*, 96(5), 981-1003.
- Sharma, S. (1996). *Applied multivariate techniques*. New York, NY: Wiley.
- Shinhee, J., Gary, N. M., Laird, D. M., Sangok, Y., & Kenneth, B. (2017). The moderating role of non-controlling supervision and organizational learning culture on employee creativity: The influences of domain expertise and creative personality. *European Journal of Training and Development*, 41(7), 647-666.
- Shockley-Zalabak, P., Ellis, K., & Winograd, G. (2000). Organizational trust: What it means, why it matters. *Organization Development Journal*, 18(4), 35-48.
- Sinha, S., Priyadarshi, P., & Kumar, P. (2016). Organizational culture, innovative behaviour and work related attitude: Role of psychological empowerment. *Journal of Workplace Learning*, 28(8), 519-535.
- Spagnolo, G. (1999). Social relations and cooperation in organizations. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 38(1), 1-25.
- Sparrowe, R. T. (1994). Empowerment in the Hospitality Industry: an Exploration of Antecedents and Outcomes. *Hospitality Research Journal*, 17(3), 51-73.
- Spence Laschinger, H. K., Finegan, J., & Shamian, J. (2002). The impact of workplace empowerment, organizational trust on staff nurses' work satisfaction and organizational commitment. In *Advances in Health Care Management* (Vol. 3, pp. 59-85): Emerald Group Publishing Limited.
- Spreitzer, G. M. (1995). Psychological Empowerment in the Workplace: Dimensions, Measurement, and Validation. *The Academy of Management Journal*, 38(5), 1442-1465.
- Spreitzer, G. M. (1996). Social Structural Characteristics of Psychological Empowerment. *The Academy of Management Journal*, 39(2), 483-504.
- Spreitzer, G. M. (2008). Taking stock: A review of more than twenty years of research on empowerment at work. In J. Barling & C. Cooper (Eds.), *The SAGE Handbook of Organizational Behavior: Volume I – Micro Approaches* (pp. 54-72).
- Spreitzer, G. M., & Mishra, A. K. (1999). Giving Up Control without Losing Control. *Group & Organization Management*, 24(2), 155-187.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Thomas, K. W., & Velthouse, B. A. (1990). Cognitive Elements of Empowerment: An "Interpretive" Model of Intrinsic Task Motivation. *The Academy of Management Review*, 15(4), 666-681.
- Ulusoy, H., & Kılınç, E. (2019). *Sağlık Kurumlarında Örgütsel Bağlılık (Teoriden Uygulamaya Bir Bakış): Eğitim Yayınevi*.
- Whitener, E. M., Brodt, S. E., Korsgaard, M. A., & Werner, J. M. (1998). Managers as Initiators of Trust: An Exchange Relationship Framework for Understanding Managerial Trustworthy Behavior. *The Academy of Management Review*, 23(3), 513-530.
- Wright, P. C., Geroy, G. D., & Anderson, J. (1998). Strategic performance empowerment model. *Empowerment in Organizations*, 6(2), 57-65.

- Yahyagil, M. Y. (2004). Denison örgüt kültürü ölçme aracının geçerlik ve güvenilirlik çalışması: Ampirik bir uygulama. *İÜ İşletme İktisadı Enstitüsü, Yönetim Dergisi*, 47, 53-76.
- Zheng, W., Yang, B., & McLean, G. N. (2010). Linking organizational culture, structure, strategy, and organizational effectiveness: Mediating role of knowledge management. *Journal of Business Research*, 63(7), 763-771.
- Zimmerman, M. A., Israel, B. A., Schulz, A., & Checkoway, B. (1992). Further explorations in empowerment theory: An empirical analysis of psychological empowerment. *American Journal of community psychology*, 20(6), 707-727.

THE MODERATOR ROLE OF TRUST IN THE MANAGER ON THE RELATIONSHIP BETWEEN INTRA-ORGANIZATIONAL CONSISTENCY AND EMPLOYEES' PERCEPTIONS OF PSYCHOLOGICAL EMPOWERMENT*

ÖRGÜT İÇİ UYUM İLE ÇALIŞANLARIN PSİKOLOJİK GÜÇLENDİRME ALGILARI ARASINDAKİ İLİŞKİDE YÖNETİCİYE GÜVENİN MODERATÖR ROLÜ

Mutlu ERDEM **
Meral ELÇİ ***
Muhsin Kürşat TÜRKER ****

Purpose

The trust perception is an important issue in nowadays which the structure of organization diversified and complicated, the human communication came into prominence, cared about psychological needs of employees as much as financial rewards. Because of the importance of these concepts; it can be thought that, an interaction of the consistency and the trust, and their being together affect positively feeling of employees more powerful psychologically. It is aimed to

---

* This study was produced from a part of the doctoral thesis prepared by the first author under the consultancy of the second author.

The field study of this article was approved by the Ethics Committee Permission with row number 170 obtained at the meeting of Marmara University Clinical Research Ethics Committee dated 04.03.2016 and numbered 09.2016.170.

** Gebze Technical University Institute of Social Sciences merdem25@hotmail.com

*** Gebze Technical University Faculty of Business, emeral@gtu.edu.tr

**** Ministry of National Education, muhsin_kursat@hotmail.com

determine on this study which is conducted on nurses, how will the interaction between consistency and the perception of trust in manager change psychological empowerment. Additionally, it has been aimed to provide a contribution to literature with this study which is based on the research model that has not been studied before about this topic on healthcare sector.

Scope

It can be said that enhancing intrinsic motivation and psychological empowerment of employee in workplace are important in terms of efficiency and effectiveness. It can be suggested that trust and qualified relationships between employees may provide more motivation and self-confidence in workplace. Thus, trust may affect indicators about performance in organization. Accordingly; as an organizational environment, organization culture may affect motivations of employee and organizational activities. So, it is investigated in the scope of this study whether is the consistency a motivation source or not and how is the interaction of consistency and trust in manager shaped.

Method

The study is conducted on a hypothesis testing process. The scales of organizational trust (Erdem & Aytemur, 2009; Erdem & Özen-Aytemur, 2014); organizational culture (Denison & Mishra, 1995; Yahyagil, 2004) and psychological empowerment (Spreitzer, 1995) was used for testing hypothesis and analysing the dataset. Hierarchical regression analysis was run for calculating the coefficients needed. In the first step, validity and reliability was controlled and exploratory factor analysis was conducted. Then, correlation analysis was conducted and hierarchical regression analysis was performed.

Conclusion

According to result of the study, it is suggested that, there is positive effect of consistency on psychological empowerment. But there is not significant interaction effect between consistency and trust in manager on psychological empowerment. So we can suggest that, if there is a consistency in organizations, employee may feel themselves more powerful psychologically. If there is consistency in organization and the trust in manager too, the interaction of these two variable has not effect on psychological empowerment of employee.

So, if anyone in an organization wants to empower employee, enhancing organizational consistency may be a good way. But for the sake of empowerment of employee, trust in manager and consistency have no effect on psychological empowerment from the view of this study.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF FLOW THEORY FROM PAST TO PRESENT WITH VISUAL MAPPING TECHNIQUE: A MARKETING-SIDED APPROACH

GÖRSEL HARİTALAMA TEKNİĞİYLE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE AKIŞ
TEORİSİNİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ: PAZARLAMA YÖNLÜ BİR YAKLAŞIM

Zübeyir ÇELİK*
Aypar USLU**

Abstract

The aim of this study is to present a general literature typology of flow theory where a history of roughly 47 years (1975-present) exists. YÖK (Council of Higher Education) Thesis Center and Google Academic databases were used for this paper and flow and flow experience concepts have been examined through these sources. YÖK Thesis Center is a website within higher education institution in Turkey, where publication of master's and doctoral thesis. A number of studies published in the time period from 1975 to the present had been obtained and these studies were reviewed. Subsequently, frequency analyses were made for the research and the bibliographic mapping of the data was done using VOSviewer software. As a result of the analysis, a bibliography of 110 selected studies is presented. Flow experience, which is mainly subject to physical activities, is evaluated in the areas of technology acceptance and consumer behavior in computer-mediated environments. Flow theory is mostly integrated with the technology acceptance model. Flow theory experience is characterized by the dimensions of concentration, enjoyment, and control, respectively. This research provides clear explanations for bibliographic analysis of studies on flow, models/theories with which flow theory is most integrated, and dimensions of flow experience.

Keywords: Flow Theory, Bibliography, Models/Theories, Dimensions, Marketing

* Van Yüzüncü Yıl University, Department of Business Administration, zubeyircelik@yyu.edu.tr

** Marmara University, Department of Business Administration, auslu@marmara.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın amacı, yaklaşık 47 yıllık (1975-günümüz) bir geçmişi olan akış teorisinin genel bir literatür tipolojisini sunmaktır. Bu çalışma için YÖK Tez Merkezi ve Google Akademik veri tabanları kullanılmış ve bu kaynaklar üzerinden akış ve akış deneyimi kavramları incelenmiştir. YÖK Tez Merkezi, Türkiye’de yükseköğretim kurumları bünyesinde yüksek lisans ve doktora tezlerinin yayımlandığı bir web sitesidir. 1975 yılından günümüze kadar geçen zaman diliminde yayımlanmış çok sayıda çalışma elde edilmiş ve bu çalışmalar gözden geçirilmiştir. Daha sonra araştırma için frekans analizleri yapılmış ve VOSviewer yazılımı kullanılarak verilerin bibliyografik haritalaması yapılmıştır. Analiz sonucunda seçilen 110 çalışmanın bibliyografyası sunulmuştur. Esas olarak fiziksel aktivitelere tabi olan akış deneyimi, bilgisayar aracılı ortamlarda teknoloji kabulü ve tüketici davranışlarında değerlendirilmektedir. Diğer taraftan araştırma sonuçlarına göre akış teorisi, teknoloji kabul modeli ile en çok entegre olmaktadır. Dahası, akış deneyimi, sırasıyla konsantrasyon, zevk ve kontrol boyutu ile fazla karakterizedir. Bu araştırma, akış üzerine yapılan çalışmaların bibliyografik analizi, akış teorisinin en çok entegre edildiği modeller/teoriler ve akış deneyiminin boyutları için net açıklamalar sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akış Teorisi, Bibliyografya, Model/Teoriler, Boyutlar, Pazarlama

1. Introduction

Seeing the flow experience frequently in different daily activities such as; hobbies, ritual events and artistic performances for writing, reading books, sports, worshipping one’s faith, playing games, shopping, watching movies, going to concerts, working, browsing / searching for information online and more, is presently possible. Conversely, flow experience is a subject that has been studied in relative literature for over forty-seven years. In other words, flow experience is a subject that is widely handled by researchers within the framework of new research topics. As a result, flow theory has found practical support in numerous studies that have been carried out. Thus, the flow experience has been proposed by researchers as a useful structure in order to conduct studies. Likewise, the flow experience provides a valuable framework for studying a user’s voluntary behaviors.

Flow theory is of great interest to researchers in describing and explaining user/consumer behavior in the marketing discipline as well as in information systems. In this study, a holistic approach has been adopted to understand and explore the dimensions of flow experience for consumers’ experiences. Thanks to this study, it will be possible to learn in which dimensions and with which theory/models the flow theory (or experience) is evaluated by researchers in the context of the nature of life, marketing activities social commerce, online services, shopping channels/environments, etc. Through this study, it will be possible to draw some consistent conclusions about the relationship of flow experience with consumer behavior.

The aim of this study is to reveal the bibliography of selected works within the framework of a series of studies published within the time period from 1975 to the present. In order to introduce a general literature typology of flow theory from the last 47 years, this study will examine the theory / models in which flow theory is integrated, and the relevant sub-dimensions characterized by the flow experience.

As a result, a general literature framework of the flow experience, which has been the subject of relevant literature for roughly 47 years (1975-present), will be drawn. There is a research gap in the relevant literature that comprehensively addresses the flow experience in this direction. By filling this gap, researchers will have a clear idea about which dimensions of flow experience would be appropriate to use for future research, as well as learn which models / theories flow theory integrates with.

2. Background of the Research

The theoretical origin of the flow experience is in the published studies of two famous psychologists Abraham Maslow (1968, 1970, 1971), and Mihaly Csikszentmihalyi (1975a, 1975b). Optimal experience, proposed by Abraham Maslow (1968, 1970, 1971), represents a fundamental building block of flow theory. So much so that optimal experience is about a fundamental theory of the dominant motivation theory of the renowned psychologist Abraham Maslow (1971), which is directed towards the formation of the hierarchy of human experience. Initially, the scientific foundations of flow theory were introduced in a qualitative study conducted by Mihaly Csikszentmihalyi (1975a, 1975b) in the context of physical activities in daily life in 1975. Csikszentmihalyi (1975a) used the experience of flow in his work to describe the feelings of dancers or climbers in the midst of an optimum experience. During interviews with many people, Csikszentmihalyi (1975a) discovered a state of mind that he called “flow experience” or “flow state”. At the same time, Csikszentmihalyi (1975a, 1975b, 1990) described the experience of flow, a balance between the dimensions characterized by: challenge / difficulties and competence / skill, action and awareness merger, clear goals, focus, control, loss of self-consciousness, time distortion, immediate feedback and autonomy experience. These dimensions have been confirmed by a practical study by Jackson & Marsh (1996).

Flow theory is a theory that finds application in the measurement of the flow experience quality (Csikszentmihalyi & Figurski, 1982; Wong & Csikszentmihalyi, 1991a; Ellis, Voelkl & Morris, 1994; Moneta & Csikszentmihalyi, 1996). In this direction, three, four and eight channel flow models are important models in measuring the quality of the flow experience. The three-channel flow model is the original channel model of the flow experience developed by Csikszentmihalyi (1975a, 1975b). This model considers two premises as competence (skill) and challenge (level of difficulty) for flow situations, and according to this model, flow experience is a mental state that takes place in a balance between competence in actions and challenge (Csikszentmihalyi, 1975a, 1975b; Ellis, Voelkl & Morris, 1994; Novak & Hoffman, 1997; Novak, Hoffman & Yung, 1998; Voelkl & Ellis, 1998; Pilke, 2004; Pearce, Ainley & Howard, 2005; Rha, Williams & Heo, 2005; Engeser & Rheinberg, 2008; Özkara, 2015; Baytar & Yükselen, 2018). In other words, the occurrence of flow state is hidden in the relationship between the challenge of activities and competencies (Voelkl & Ellis, 1998). However, in regards to actions, according to the three-channel flow model, boredom or anxiety occurs when there is no balance between competence and challenge. As a result, according to this model, three

mental states such as flow, anxiety or boredom emerge in connection with the competence and challenge levels regarding actions.

Moreover, the three-channel flow model was further developed and introduced as a four-channel flow model by Csikszentmihalyi & Csikszentmihalyi (1988) and an eight-channel flow model by Massimini & Carli (1988) in the 1980s. Four-channel flow experience model (Csikszentmihalyi & Csikszentmihalyi, 1988; Ellis, Voelkl & Morris, 1994; Novak & Hoffman, 1997; Novak, Hoffman & Yung, 1998; Chen, Wigand & Nilan, 1999; Pearce, Ainley & Howard, 2005; Rha, Williams & Heo, 2005; Engeser & Rheinberg, 2008; Özkara, 2015) takes two premises as competence and challenge for flow situations, but according to this model, flow situation occurs when challenge and competence are balanced above a certain level. In other words, unlike the three-channel model, the flow situation does not occur in equilibrium with low competence and low challenge. According to this model, in regards to actions, four mental states such as flow, boredom, anxiety or apathy emerge in connection with the levels of competence and challenge. On the other hand, according to the eight-channel flow experience model (Ellis, Voelkl & Morris, 1994; Novak & Hoffman, 1997; Pearce, Ainley & Howard, 2005), flow takes place in a balance between mental state of actions, competence and challenge. Unlike the four-channel flow model, according to the eight-channel flow model, eight mental flow states such as control, arousal, relaxation, apathy, anxiety, worry or boredom arise in relation to the levels of competence and the challenge of actions. On the other hand, flow theory emerges as a theory that first finds an area of application on physical activities in daily life within the framework of these flow channel models (Csikszentmihalyi, 1975a, 1975b). Flow theory is based on time passages, occupations, feelings, psychological states (or well-being) and mental processes (Csikszentmihalyi, Larson & Prescott, 1977; Larson & Csikszentmihalyi, 1983; Csikszentmihalyi & Larson, 1987; Massimini & Carli, 1988; Csikszentmihalyi & Lefevre, 1989; Csikszentmihalyi & Nakamura, 1989; Clarke & Haworth, 1994) also has an area of application on the assessment of flow experience in different cultures (Csikszentmihalyi & Csikszentmihalyi, 1988). However, it is possible to use flow theory in the context of daily life activities to explain the relationship between flow and activity performance (Wong & Csikszentmihalyi, 1991b) or also the effects of activity performance on flow (Engeser & Rheinberg, 2008).

However, when the relevant literature is examined, it will be seen that flow theory is mostly discussed by researchers within the framework of the causal flow model approach (Novak, Hoffman & Yung, 1998; Özkara, 2015). The main reason for this is the competence and challenge associated with the flow situation, as well as the availability of new additional structures (Özkara, 2015). According to causal flow models, the balance between competence and challenge is not sufficient for the emergence of a mental state of actions. The reason for this is the flow experience is largely dependent on the balance of challenge and competence (Engeser & Rheinberg, 2008). Therefore, it is necessary to have specific goals regarding actions, to focus attention on work being done, and to have feedback on how right or wrong the job was done during the actions (Özkara, 2015). In this direction, since the balance between challenge and competence was not seen as sufficient for the formation of the flow

situation, applied studies were carried out within the framework of the causal flow model approach, especially as of the 1990s (Ghani, Supnick & Rooney, 1991; Trevino & Webster, 1992; Webster, Trevino & Ryan, 1993). Accordingly, for the first time in the 1990s, using computer-mediated environments, Ghani, Supnick & Rooney (1991) evaluated flow theory in terms of both face-to-face and computer-mediated groups. On the other hand, flow theory was first addressed in 1996 by Hoffman & Novak (1996) in the marketing context to promote hyper computer-mediated media in relation to human to computer interaction. In addition to these two studies, flow theory continues to be widely evaluated in terms of human-computer interaction with many other studies (Webster, Trevino & Ryan, 1993; Ghani & Deshpande, 1994; Ghani, 1995; Novak, Hoffman & Yung, 1998; Novak, Hoffman & Yung, 2000; Finneran & Zhang, 2003; Finneran & Zhang, 2005; Li & Browne, 2006). Flow theory is a theory that finds application in different contexts such as electronic mail and voicemail systems (Trevino & Webster, 1992) or information systems (Rissler, Nadj & Adam, 2017), web or internet environments (Chen, Wigand & Nilan, 1999; Chen, Wigand & Nilan, 2000; Mahnke, Wagner & Benlian, 2012), website quality (Hsu, Chang & Chen, 2012; Obadã, 2014), website atmosphere (Gao & Bai, 2014), concrete design options specific to a website (Mahnke, 2014; Mahnke, Benlian & Hess, 2015), website interactions (Van Noort, Voorveld & Van Reijmersdal, 2012), use of commercial web stores (Koufaris, 2002; Korzaan, 2003; Skadberg & Kimmel, 2004), structure of commercial websites (Nel et al., 1999), online store background colors (Ettis, 2017), social commerce or social shopping websites (Hyun, Thavisay & Lee, 2021; Liu et al., 2016), web-based education (Rha, Williams & Heo, 2005; Shin, 2006), social network site-based brand communities (Kaur, Dhir & Rajala, 2016; Zhao, 2019), use of information, communication or information technology (Agarwal & Karahanna, 2000; Pilke, 2004; Rodriguez-Sanchez et al., 2008; Deng et al., 2010), information technology is sufficient spindle (Sharafi, Hedman & Montgomery, 2006), use of the world-wide-web (Novak & Hoffman, 1997; Moon & Kim, 2001), commercial website shopping (Richard & Chebat, 2016), electronic retailing (Çabuk & Kuş, 2019), online shopping (Guo & Poole, 2009; Hausman & Siekpe, 2009; Hsu, Wu & Chen, 2013; Hsu, 2020; Wu, Chiu & Chen, 2020) or internet shopping (Smith & Sivakumar, 2004), internet marketing (Hoffman & Novak, 2009; Huang, 2006), internet use (Rettie, 2001; Chung & Tan, 2004), online information searches (Mathwick & Rigdon, 2004; Pace, 2004; Özkara, 2015; Ozkara, Ozmen & Kim, 2017), online game playing (Hsu & Lu, 2004), online or electronic learning (Pearce, Ainley & Howard, 2005; Choi, Kim & Kim, 2007; Ho & Kuo, 2010; Lee, 2010; Rodríguez-Ardura & Meseguer-Artola, 2016), online services for hotel (Kim, Yoo & Yang, 2020; Yanık, 2014; Bilgihan et al., 2015), online communication (Chang & Wang, 2008), online user behavior (Mahfouz, Joonas & Opara, 2020; Shin & Kim, 2008), online consumer behaviors (Lee & Chen, 2010), online consumer participation (Lee & Wu, 2017), online product presentation mode (Sharkey, Acton & Conboy, 2012), online financial services (Xin Ding et al., 2010), mobile shopping environments (Chen, Hsu & Lu, 2018), mobile TV service or use (Jung, Perez-Mira & Wiley-Patton, 2009; Zhou, 2013), mobile social network services (Zhou, Li & Liu, 2010), mobile internet usage and continuity (Zhou, 2011; Alwahaishi & Snášel, 2013), mobile instant messaging (Zhou & Lu, 2011) or just instant messaging (Lu, Zhou & Wang, 2009), use of social media (Pelet, Ettis & Cowart, 2017), use of digital content or

digital technology content (Kim, Oh & Shin, 2010; Calvo-Porrall, Faíña-Medín & Nieto-Mengotti, 2017), use of electronic or smart devices (Baytar & Yükselen, 2018; Park, 2020; Yang & Shih, 2020), use of 5G technology (Akbari et al., 2020), adopting or using media devices (Yang & Lee, 2018), using virtual world (Ahmad & Abdulkarim, 2019; An, Choi, & Lee, 2021; Barhorst et al., 2021), and watching live broadcast events (Chen & Lin, 2018).

As a result, the aim of this research is to draw a literature typology for the time period from 1975 up to the present, when the scientific foundations of flow theory were laid. In this direction, a series of studies conducted within a method are reviewed. The method part of this research is given below.

3. Research Method

This study aims to present a general literature typology of flow theory, which has a history of approximately 47 years (1975-2021). For the aim of this study, work in relevant literature has been reviewed within a method. The following criteria were taken into account in the data collection process. First, this study is based on two online databases, Google Academic and YÖK (Council of Higher Education) Thesis Center. The reason for choosing YÖK Thesis database is to reach the thesis studies selected for this study. Second, in the context of the purpose of the research, the data collection content is from textbooks, journal articles, conference papers and doctoral dissertations. Moreover, third, while scanning the databases in the context of the purpose of the study, the keywords flow, flow experience, flow theory are used. However, this study focuses on the published pioneering research on flow experience in the relevant years. In order to form a basis for the purpose of the study, reference investigations that make great contributions to the development of flow theory in its historical process are taken into consideration more within the framework of relevant theories. In this direction, a series of studies published in the time period from 1975 to the 2021 t have been selected for the purpose of this paper. The selected studies include all research published in the time period from 1975 to the present to investigate the bibliography of the work, the models / theories that integrate flow theory, and the sub-dimensions of the flow experience. Finally, each study selected for this study has been reviewed one by one and relevant notes have been taken. At the same time, the grades (numbers) received are reviewed and revised. Notes relate to the author(s), publication date or year, topic, purpose, theoretical foundations, study model (if any), methodology, and findings of the studies reviewed. For these collected notes the relevant tables are created by performing a frequency analysis. Moreover, the notes obtained for each study were manually coded into the EndNote file extension of the relevant study. EndNote files were run with the VOSviewer software and visual bibliometric mappings of the tables were made. In this context, the research findings are given below.

4. Results

The studies selected for this study and related findings are summarized in Table 1.

Table 1. Studies Selected for This Study and Their Number

Year	Selected Studies	N
1975	Csikszentmihalyi (1975a); Csikszentmihalyi (1975b)	2
1977	Csikszentmihalyi, Larson & Prescott (1977)	1
1982	Csikszentmihalyi & Figurski (1982)	1
1983	Larson & Csikszentmihalyi (1983)	1
1987	Csikszentmihalyi & Larson (1987)	1
1988	Csikszentmihalyi & Csikszentmihalyi (1988); Massimini & Carli (1988)	2
1989	Csikszentmihalyi & Lefevre (1989); Csikszentmihalyi & Nakamura (1989)	2
1990	Csikszentmihalyi (1990)	1
1991	Ghani, Supnick & Rooney (1991); Wong & Csikszentmihalyi (1991a); Wong & Csikszentmihalyi (1991b)	3
1992	Trevino & Webster (1992)	1
1993	Webster, Trevino & Ryan (1993)	1
1994	Ellis, Voelkl & Morris (1994); Ghani & Deshpande (1994); Clarke & Haworth (1994)	3
1995	Ghani (1995)	1
1996	Moneta & Csikszentmihalyi (1996); Hoffman & Novak (1996); Jackson & Marsh (1996)	3
1997	Novak & Hoffman (1997)	1
1998	Novak, Hoffman & Yung (1998); Voelkl & Ellis (1998)	2
1999	Chen, Wigand & Nilan (1999); Nel et al. (1999)	2
2000	Agarwal & Karahanna (2000); Novak, Hoffman & Yung (2000); Chen, Wigand & Nilan, (2000)	3
2001	Moon & Kim (2001); Rettie (2001)	2
2002	Koufaris (2002)	1
2003	Finneran & Zhang (2003); Korzaan (2003)	2
2004	Chung & Tan (2004); Mathwick & Rigdon (2004); Hsu & Lu (2004); Pace (2004); Pilke (2004); Skadberg & Kimmel (2004); Smith & Sivakumar (2004)	7
2005	Finneran & Zhang (2005); Pearce, Ainley & Howard (2005); Rha, Williams & Heo (2005)	3
2006	Huang (2006); Li & Browne (2006); Sharafi, Hedman & Montgomery (2006); Shin (2006)	4
2007	Choi, Kim & Kim (2007)	1
2008	Chang & Wang (2008); Engeser & Rheinberg (2008); Rodriguez-Sanchez et al. (2008); Shin & Kim (2008)	4
2009	Guo & Poole (2009); Hoffman & Novak (2009); Jung, Perez-Mira & Wiley-Patton (2009); Hausman & Siekpe (2009); Lu, Zhou & Wang (2009)	5
2010	Ho & Kuo (2010); Kim, Oh & Shin (2010); Deng et al. (2010); Lee (2010); Lee & Chen (2010); Xin Ding et al. (2010); Zhou, Li & Liu (2010)	7
2011	Zhou (2011); Zhou & Lu (2011)	2
2012	Hsu, Chang, & Chen (2012); Mahnke, Wagner & Benlian (2012); Sharkey, Acton & Conboy (2012); Van Noort, Voorveld & Van Reijmersdal (2012)	4
2013	Alwahaishi & Snášel (2013); Hsu, Wu & Chen (2013); Zhou (2013)	3
2014	Gao & Bai (2014); Mahnke (2014); Obadä (2014); Yanık (2014)	4
2015	Bilgihan et al. (2015); Mahnke, Benlian & Hess (2015); Özkara (2015)	3
2016	Liu et al. (2016); Richard & Chebat (2016); Kaur, Dhir & Rajala (2016); Rodríguez-Ardura & Meseguer-Artola (2016)	4
2017	Calvo-Porräl, Faiña-Medín & Nieto-Mengotti (2017); Ettis (2017); Lee & Wu (2017); Ozkara, Ozmen & Kim (2017); Pelet, Ettis & Cowart (2017); Rissler, Nadj & Adam (2017)	6
2018	Baytar & Yükselen (2018); Chen & Lin (2018); Chen, Hsu & Lu (2018); Yang & Lee (2018)	4
2019	Ahmad & Abdulkarim (2019); Çabuk & Kuş (2019); Zhao (2019)	3

2020	Akbari et al. (2020); Hsu (2020); Kim, Yoo & Yang (2020); Mahfouz, Joonas & Opara (2020); Park (2020); Wu, Chiu & Chen (2020); Yang & Shih (2020)	7
2021	An, Choi, & Lee (2021); Barhorst et al. (2021); Hyun, Thavisay & Lee (2021)	3
Time Period	f	%
1975-1979	3	2.72
1980-1989	7	6.36
1990-1999	18	16.36
2000-2009	32	29.10
2010-2019	40	36.36
2020-Present	10	9.10
1975-Present	110	100

As can be seen in Table 1, a total of 110 reference studies published in the time period since 1975 have been selected for this study. According to Table 1, there is a noticeable increase in the number of reference works, which were published in the time period from 1975 to the present.

The bibliometric mapping of the studies selected according to Table 1 is shown in Figure 1.

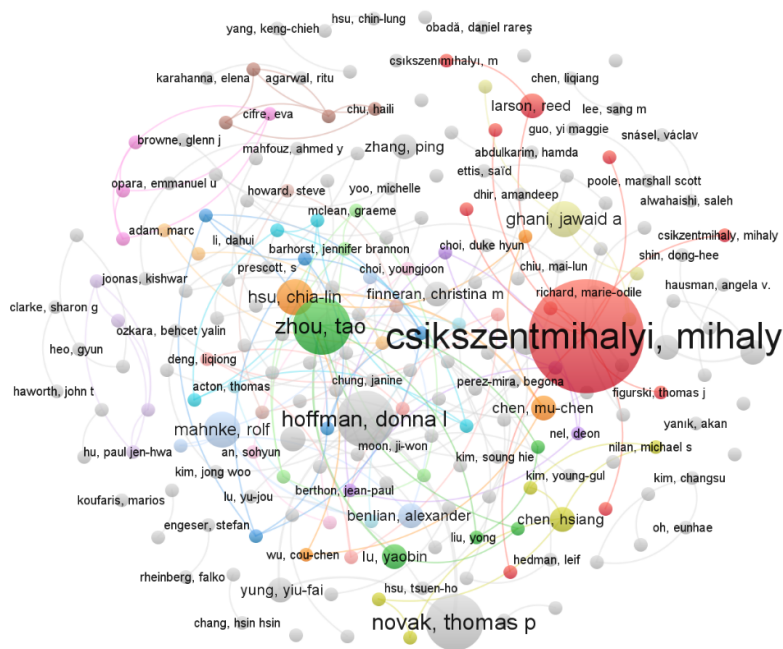

Figure 1. Most Co-Authorship for Selected Studies

As shown in Figure 1, Csikszentmihalyi, Hoffman, Novak and Zhou stand out as the most authoritative authors among the selected studies. In other words, they are the authors with the most

co-authorship in the selected studies. On the other hand, there is a connection between Hoffman and Novak, who have both co-authored some studies from selected studies.

Findings about the bibliography of 110 selected studies are summarized in Table 2.

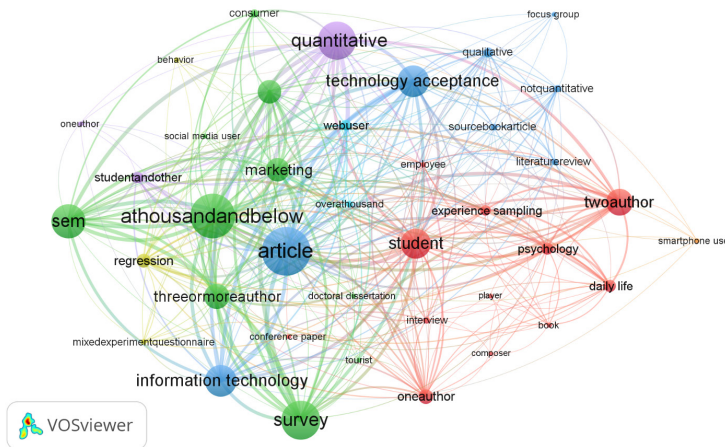
Table 2. Bibliography of Studies Selected for This Study

Bibliography of Selected Studies		Time Period													
		1975-1979		1980-1989		1990-1999		2000-2009		2010-2019		2020-Present		1975-Present	
		N ₁ =3		N ₂ =7		N ₃ =18		N ₄ =32		N ₅ =40		N ₆ =10		N ₇ =110	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Number of Authors	One author	2	66.66			2	11.11	7	21.88	9	22.5	2	20.0	22	20.0
	Two authors			7	100.0	10	55.55	16	50.0	13	32.5	1	10.0	47	42.73
	Three or more authors	1	33.33			6	33.33	9	28.13	18	45.0	7	70.0	41	37.27
Study Discipline	Psychology	3	100.0	7	100.0	8	44.44	1	3.13					19	17.27
	Marketing					4	22.22	8	25.0	19	47.5	6	60.0	37	33.63
	Information technology					6	33.33	23	71.88	21	52.5	4	40.0	54	49.10
Study Attribute	Book	1	33.33	1	14.29	2	11.11							4	3.64
	Article	2	66.66	6	85.71	16	88.88	32	100.0	37	92.5	10	100.0	103	93.64
	Conference paper									1	2.5			1	1.0
	Doctoral dissertation									2	5.0			2	1.82
Study Type	Quantitative					5	27.77	23	71.88	35	87.5	10	100.0	73	66.36
	Qualitative	3	100.0	7	100.0	10	55.55	8	25.0	3	7.5			31	28.18
	Mixed					3	16.66	1	3.13	2	5.0			6	5.46
Study Scope	Daily life	3	100.0	7	100.0	8	44.44	1	3.13					19	17.27
	Consumer behavior					4	22.22	8	25.0	19	47.5	6	60.0	37	33.63
	Technology acceptance					6	33.33	23	71.88	21	52.5	4	40.0	54	49.10
Analysis Unit	Student	1	33.33	4	57.14	10	55.55	18	56.25	12	30.0	3	30.0	48	43.64
	Student and other					1	5.55	3	9.38	7	17.5	3	30.0	14	12.72
	Other (social media user, smartphone user, web user, employee, athlete, player, composer etc.)	2	66.66	3	42.86	5	27.77	7	21.88	20	50.0	4	40.0	31	28.18
	Source (book, article etc.)					2	11.11	4	12.5	1	2.5			7	6.36
Sample Size	A thousand and below	3	100.0	7	100.0	14	77.77	27	84.28	36	90.0	9	90.0	96	87.28
	Over a thousand					2	11.11	1	3.13	3	7.5	1	10.0	7	6.36
	Not quantitative					2	11.11	4	12.5	1	2.5			7	6.36
Data Collection Method	Survey					5	27.77	23	71.88	36	90.0	10	100.0	74	67.27
	Focus group							1	3.13					1	0.91
	Interview	2	66.66			1	5.55	3	9.38	2	5.0			8	7.27
	Experience sampling	1	33.33	7	100.0	7	38.88							15	13.64
	Literature review					2	11.11	4	12.5	1	2.5			7	6.36
	Mixed (experiment, questionnaire etc.)					3	16.66	1	3.13	1	2.5			5	4.55

Data	Regression					7	38.88	7	21.88	7	17.5			21	19.09
	Anova/Manova			2	28.57	2	11.11							4	3.64
Analysis	SEM					6	33.33	15	46.88	29	72.5	9	90.0	59	53.64
Method	Other analysis	3	100.0	3	42.86	1	5.55	3	9.38	1	2.5	1	10.0	12	10.9
	Not quantitative			2	28.57	2	11.11	7	21.88	3	7.5			14	12.73

As can be seen in Table 2, a chronological analysis of the findings in the time period from 1975 to the present is given. Among the selected 110 studies, there are more studies with two authors (42.73%), information technology discipline (49.10%), articles (93.64%) and quantitative (66.36%) studies on flow experience. At the same time, it is seen that among the 110 studies chosen, technology acceptance is the most used (49.10%) as the study scope, while it is seen that students are the most chosen as the analysis unit (43.64%) and the sample size in most of the studies is less than one thousand or one thousand (87.28%). The survey method (67.27%) was used for data collection and the structural equation method (53.64%) was used the most for the analysis of the data.

The bibliometric mapping created for Table 2 is shown in Figure 2.

Figure 2. Most Co-Occurrences for the Bibliography of Selected Studies

As shown in Figure 2, the number of co-authorships in selected studies is two authors. In addition, in selected studies, co-study discipline is information technology, co-study attribute is article, co-study type is quantitative, co-study scope is technology acceptance, co-analysis sample unit is students, co-sample size is less than a thousand, co-data collection method is survey, and the co-data analysis method is Structural Equation Modeling (SEM).

There is evidence that flow theory is integrated with a number of models / theories in these selected studies. Table 3 summarizes this evidence.

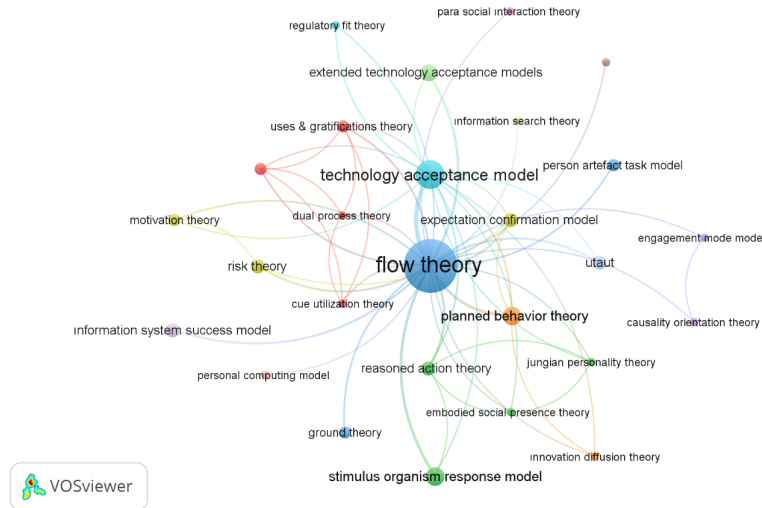
Table 3. Findings Regarding the Models / Theories Integrating Flow Theory

Models/Theories Integrating with Flow Experience	Model/Theory Origin	Time Period													
		1975-1979		1980-1989		1990-1999		2000-2009		2010-2019		2020-Present		1975-Present	
		N ₁ =3		N ₂ =7		N ₃ =18		N ₄ =32		N ₅ =40		N ₆ =10		N ₇ =110	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Technology Acceptance Model (TAM)	(Davis, 1985)							5	15.63	3	7.5	6	60.0	14	12.73
Theory of Planned Behavior (TPB)	(Ajzen, 1985, 1987, 1991)							1	3.13	3	7.5	1	10.0	5	4.55
Extended Technology Acceptance Models	(Taylor and Todd, 1995; Venkatesh and Davis, 2000; Venkatesh and Morris, 2000)							4	12.5					4	3.64
The Stimulus–Organism–Response Model (S-O-R)	(Mehrabian and Russell, 1974)									3	7.5	1	10.0	4	3.64
Information System (IS) Success Model	(DeLone and McLean, 1992)									3	7.5			3	2.73
The Unified Theory of Acceptance and Use of Technology (UTAUT)	(Venkatesh et al., 2003)									2	5.0	1	10.0	3	2.73
Theory of Reasoned Action (TRA)	(Fishbein and Ajzen, 1975)							1	3.13	1	2.5	1	10.0	3	2.73
Risk Theory (RT)	(Bauer, 1960)							1	3.13	1	2.5	1	10.0	3	2.73
The Expectation-Confirmation Model (ECM)	(Oliver, 1980; Bhattacharjee, 2001)									1	2.5	2	20.0	3	2.73
A Person–Artefact–Task (PAT) Model	(Finneran and Zhang, 2003)							2	6.25					2	1.82
Ground Theory	(Mahnke, 2014)									2	5.0			2	1.82
Motivation Theory (MT)	(Davis et al., 1992; Andrews, 1986)							1	3.13	1	2.5			2	1.82
Uses & Gratifications Theory (U&G)	The origin of this theory goes back to the early 1940s (Sampat and Krishnamoorthy, 2016).							1	3.13			1	10.0	2	1.82
Elaboration Likelihood Model (ELM)	Cacioppo and Petty (1984)											2	20.0	2	1.82
Innovation Diffusion Theory (IDT)	Rogers (2003)											1	10.0	1	0.91
The Engagement Mode (EM) Model	(Heidegger, 1927/1996)							1	3.13					1	0.91
The Causality Orientation Theory	(Deci and Ryan, 1985a, 1985b, 1987)							1	3.13					1	0.91

Para-Social Interaction Theory (PSI)	Horton and Wohl (1956)													1	10.0	1	0.91
Cue Utilization Theory (CU)	Easterbrook (1959)													1	10.0	1	0.91
Dual-Process Theory (DP)	Cacioppo and Petty (1984)													1	10.0	1	0.91
Embodied Social Presence Theory (ESP)	(Mennecke et al., 2011)												1	2.5		1	0.91
Jungian Personality Theory	(Myers, 1962)												1	2.5		1	0.91
Regulatory Fit Theory	(Aaker and Lee, 2006)												1	2.5		1	0.91
E-Learning Success Model	(According to the relevant literature, this model has evolved with the rise of the internet since the early 1990s)												1	3.13		1	0.91
Personal Computing Model (PC) or Model of Personal Computer Utilization (PCU)	(Thompson et al., 1991, 1994)												1			1	0.91
Information Search Theory	(Case, 2002)													1		1	0.91

As can be seen in Table 3, it is seen that flow theory is integrated with a series of models / theories in a chronological analysis of the findings in the time period from 1975 to the present. Among the selected 110 studies, the relationship between flow theory and technology acceptance model (12.73%) was examined by researchers the most. As a result, there is more evidence that flow theory is related to the technology acceptance model. Thus, this evidence suggests that flow theory is most integrated with the technology acceptance model.

The bibliometric mapping created for Table 3 is shown in Figure 3.

Figure 3. Most Co-Occurrences for Used Theory / Models in Selected Studies

As shown in Figure 3, flow theory is the most commonly used co-occurrence in selected studies. However, among the selected studies, flow theory and technology acceptance model are the two most co-occurrence used together. Because flow theory has the most connection with the technology acceptance model, even though it has connections with all theories/models.

There is evidence that studies published in the time period since 1975 and the flow experience have been characterized by the researchers in terms of the relevant sub-dimensions. Table 4 summarizes the findings that characterize the flow experience.

Table 4: Flow Experience Dimensions Inferred in Selected Studies

Flow Experience Dimensions	Time Period													
	1975-1979		1980-1989		1990-1999		2000-2009		2010-2019		2020-Present		1975-Present	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Concentration (focused attention, attention focus, focused immersion)	2	66.66	4	57.14	14	77.77	16	50.0	20	50.0	4	40.0	60	54.55
Enjoyment (autotelic experience)	2	66.66	1	14.29	7	38.88	15	46.88	18	45.0	4	40.0	47	42.73
Control	3	100.0	4	57.14	13	72.22	14		10	25.0	1	10.0	45	40.91
Flow Experience			1	14.29	4	22.22	15	46.88	17	42.5	6	60.0	43	39.1
Time Distortion (temporal dissociation, temporal distortion, time transformation, distorted sense of time)	1	33.33	1	14.29	3	16.66	10	31.25	8	20.0	2	20.0	25	22.73
Challenge	1	33.33			7	38.88	9	28.13	4	10.0	2	20.0	23	20.91

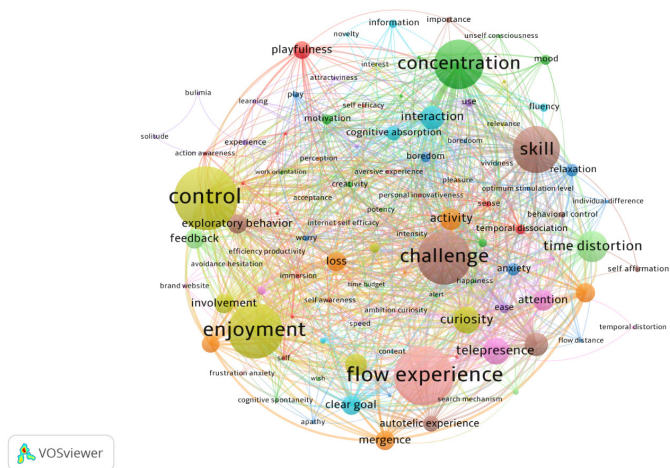
Skill	1	33.33			6	33.33	7	21.88	2	5.0	2	20.0	18	16.36
Balance of Skill and Challenge	1	33.33	1	14.29	6	33.33	5	15.63	1	2.5			14	12.73
Telepresence	1	33.33			3	16.66	7	21.88	2	5.0	1	10.0	14	12.73
Clear Goals (goal clarity)	1	33.33	1	14.29	2	11.11	4	12.5	5	12.5			13	11.82
Loss of Self-Consciousness (unself-consciousness)	1	33.33	2	28.57	4	22.22	5	15.63	1	2.5			13	11.82
Feedback	2	66.66	1	14.29	3	16.66	3	9.38	2	5.0			12	10.91
Curiosity					3	16.66	3	9.38	6				12	10.91
Interaction (social, product, website)					5	27.77	2	6.25	4	10.0	1	10.0	12	10.91
Mergence of Activity and Awareness	2	66.66	1	14.29	2	11.11	3	9.38	2	5.0			10	9.09
Involvement					5	27.77	5	15.63					10	9.09
Exploratory Behavior					4	22.22	5	15.63	1	2.5			10	9.09
Intrinsic Interest					4	22.22	4	12.5	1	2.5			9	8.18
Playfulness					2	11.11	5	15.63	1	2.5			8	7.27
Cognitive Absorption							3	9.38	5	12.5			8	7.27
Arousal			1	14.29	4	22.22	2	6.25					7	6.36
Increased Learning					2	11.11	4	12.5			1	10.0	7	6.36
Motivation			2	28.57	1	5.55	1	3.13	2	5.0			6	5.45
Positive Affect					3	16.66			2	5.0			5	4.55
Anxiety			1	14.29	2	11.11	2	6.25					5	4.55
Apathy			1	14.29	3	16.66	1	3.13					5	4.55
Boredom			1	14.29	2	11.11	2	6.25					5	4.55
Relaxation			2	28.57	3	16.66							5	4.55
Worry			1	14.29	4	22.22							5	4.55
Mood			3	42.86			1	3.13					4	3.64
Experience (website, continuity, kind, individual)			1	14.29			3	9.38					4	3.64
Satisfaction			2	28.57	1	5.55	1	3.13					4	3.64
Engagement							2	6.25	1	2.5			3	2.73
Ease of Use					1	5.55	2	6.25					3	2.73
Happiness					3	16.66							3	2.73
Fluency									3	7.5			3	2.73
Wish Doing the Activity			1	14.29	2	11.11							3	2.73
Information (organization, quality, quantity)									2	5.0	1	10.0	3	2.73
Play					1	5.55	1	3.13					2	1.82
Creativity			1	14.29	1	5.55							2	1.82
Self-Affirmation					2	11.11							2	1.82
Internet Self-Efficacy							1	3.13	1	2.5			2	1.82
Time Spent on a Brand Website							1	3.13	1	2.5			2	1.82
Perceived Behavioral Control					1	5.55	1	3.13					2	1.82
Need for Cognition							1	3.13	1	2.5			2	1.82
Potency			1	14.29									1	0.91
Self-Awareness			1	14.29									1	0.91
Aversive Experience			1	14.29									1	0.91
Perceived Voluntariness			1	14.29									1	0.91
Sense of Obligation			1	14.29									1	0.91
Solitude			1	14.29									1	0.91

Bulimia			1	14.29								1	0.91	
Ease of Concentration			1	14.29								1	0.91	
Time Speed			1	14.29								1	0.91	
Affect			1	14.29								1	0.91	
Ashamed-Proud			1	14.29								1	0.91	
Alert					1	5.55						1	0.91	
Feeling Good About Oneself					1	5.55						1	0.91	
Cognitive Spontaneity					1	5.55						1	0.91	
Work Orientation					1	5.55						1	0.91	
Time Budget					1	5.55						1	0.91	
Optimum Stimulation Level					1	5.55						1	0.91	
Escape							1	3.13				1	0.91	
Perceived Risk							1	3.13				1	0.91	
Perceived Importance							1	3.13				1	0.91	
Speed							1	3.13				1	0.91	
Enjoying/Acceptance							1	3.13				1	0.91	
Efficiency/Productivity							1	3.13				1	0.91	
Ambition/Curiosity							1	3.13				1	0.91	
Frustration/Anxiety							1	3.13				1	0.91	
Avoidance/Hesitation							1	3.13				1	0.91	
Relevance							1	3.13				1	0.91	
Search Mechanism (value-added)							1	3.13				1	0.91	
Flow Distance							1	3.13				1	0.91	
Attractiveness							1	3.13				1	0.91	
Intensity							1	3.13				1	0.91	
Duration							1	3.13				1	0.91	
Individual Differences							1	3.13				1	0.91	
Content									1	2.5		1	0.91	
Novelty											1	10.0	1	0.91
Vividness											1	10.0	1	0.91

As can be seen in Table 4, it is seen that the flow theory is characterized by a series of dimensions in a chronological analysis of the findings in the time period from 1975 to the present. Concentration (54.55%), pleasure / entertainment (42.73%) and control (40.91%) were the first three dimensions that were mostly evaluated among the dimensions in which the flow experience was characterized by researchers. However, it was observed that flow experience (39.1%) was most evaluated by the researchers as a dimension, while distortion of time (22.73%), challenge (20.91%) and competence (16.36%) were the other three dimensions that were evaluated the most.

The bibliometric mapping created for Table 4 is shown in Figure 4.

Figure 4. Most Used Flow Experience Co-Dimensions in Selected Studies

As shown in Figure 4, other most co-subordinate dimensions of flow experience beyond flow experience in selected studies are concentration, enjoyment, control, challenge, and time distortion. Control and enjoyment are more closely linked, while challenge and skill are more closely linked.

5. Discussion

Flow theory was first put forward by Csikszentmihalyi in the 1970s in relation to daily life activity issues. However, this theory has been focusing on technology acceptance and consumer behavior since the 1990s. Flow theory has found an area of application for technology acceptance in the early 1990s and marketing research in the mid-1990s. In this context, flow theory can be integrated with many other theories / models, although it is mostly integrated with the technology acceptance model.

Although the theory of flow is a well-proven theory that has been practically proven, it is still a theory that has not completed its development. Even though it is the subject of many studies, the experience of flow is experiencing an identity crisis. There is no scientific consensus among researchers about the dimensions of the flow experience. Researchers consider the dimensions of flow experience proposed by Csikszentmihalyi as being inconsistent with their studies. Moreover, the experience of flow can be the subject of further research on additional dimensions, different from the dimensions proposed by Csikszentmihalyi.

6. Conclusion and Recommendations

The aim of this study is to present a literature typology of flow experience. Through this study, a literature typology of the last 47 years of flow experience is introduced under the constraint of 110 basic studies published in the time period from 1975 to the present-day (2021). In this direction, since it is possible to define the characteristics of studies related to bibliometric studies, the relationships between them and systematize their contents, this current bibliometric study should be expected to form the basis of many studies (Cruz-Cárdenas et al., 2021).

It was seen that the 110 studies selected for this study and analyzed for content had similar characteristics in terms of the number of authors and methodological methods, as well as the study discipline, attribute, type, and scope. The characteristics of 110 studies are generally as follows: In general, these studies with two or more authors are quantitative articles in the discipline of technology or marketing, and therefore these studies have often addressed the issue of technology acceptance and consumer behavior. In general, the sample units of the studies are students or mixed, and the survey technique is used to obtain the data in the studies and the sample sizes are less than a thousand. Finally, structural equation modeling is generally used in the analysis of the data obtained in the studies.

According to the results of the study, flow theory has made important progress since the 1970s. Flow theory has been the subject of many studies since the last 47 years (1975-2021). As can be seen in these studies, flow theory is a proven and solid theory that finds application within the framework of physical activities in daily life, technology acceptance and marketing research. In this context, it is possible to consider flow theory as in the past in the context of daily life experience, acceptance of technology, internet and internet information searches, social media use, and new study topics for consumer behavior research. According to the results of the study, flow theory is the subject of relevant research by researchers within the framework of many models/theories. In particular, the technology acceptance model of flow theory is evaluated within the framework of expanded technology acceptance models and planned behavior theory. According to the relevant dimensions, it is possible to state that the flow experience is more integrated with the technology acceptance and planned behavior components, respectively. It is possible to conduct more research on flow theory in the context of further studies and other models/theories. According to the study result, it is possible to characterize the flow experience with many dimensions. Concentration, enjoyment/pleasure/entertainment, control, flow experience, distortion of time, challenge/difficulty, skill/competence, telepresence and clear goals are the first nine dimensions that are taken into consideration by researchers, respectively. Researchers will be able to make clear explanations about the dimensions of the flow experience that contribute positively to consumer behavior in connection with marketing strategies, especially by applying the flow experience to additional online environments.

Flow experience can be an important construct in explaining consumer-computer behavior for the development of marketing strategies in hypermedia computer-mediated environments. As the

flow experience can influence consumer behavioral attitudes, behavioral intentions, and behaviors, it is likely that the flow experience will become an important issue to be conceptualized and measured in the context of marketing activities. Since the concept of flow may have an important relationship with information technologies, marketing activities and consumer behavior, flow experience dimensions for online shopping such as challenges, competencies, sense of control, enjoyment, telepresence, concentration, disruption of time and clear goals, can be an important indicator of customers' intention to continue shopping online. Since it is inevitable for the customer to engage in experiential behaviors during the online shopping process, conveniences should be provided and obstacles should be removed in order for the customer to obtain an optimal flow experience. At this point, the customer should be given the feeling that you are in control, the customer's attention should be drawn to the product/brand and shopping, time reminders such as clock and calendar should be eliminated, and conveniences that will make shopping fun should be provided. When these are done for the online shopping process, it seems possible to make online shopping fun and maintain a positive relationship with customers.

REFERENCES

- Aaker, J. L., & Lee, A. Y. (2006). Understanding regulatory fit, *Journal of Marketing Research*, 43(1), 15-19.
- Agarwal, R., & Karahanna, E. (2000). Time flies when you're having fun: Cognitive absorption and beliefs about information technology usage. *MIS quarterly*, 665-694.
- Ahmad, N., & Abdulkarim, H. (2019). The impact of flow experience and personality type on the intention to use virtual world. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 35(12), 1074-1085.
- Ajzen, I. (1985). From intentions to actions: A Theory of planned behavior, In *Action Control*. Springer, Berlin, Heidelberg, 11-39.
- Ajzen, I. (1987). Attitudes, traits, and actions: Dispositional prediction of behavior in personality and social psychology, In *Advances in Experimental Social Psychology*, 20, 1-63. Academic Press.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.
- Akbari, M., Rezvani, A., Shahriari, E., Zúñiga, M. A., & Pouladian, H. (2020). Acceptance of 5 G technology: Mediation role of trust and concentration. *Journal of Engineering and Technology Management*, 57, 101585.
- Alwahaishi, S., & Snásel, V. (2013). Acceptance and use of information and communications technology: A UTAUT and flow based theoretical model. *Journal Of Technology Management & Innovation*, 8(2), 61-73.
- An, S., Choi, Y., & Lee, C. K. (2021). Virtual travel experience and destination marketing: Effects of sense and information quality on flow and visit intention. *Journal of Destination Marketing & Management*, 19, 100492.
- Andrews, J. C. (1986). Motivation, ability and opportunity to process information: Conceptual and experimental manipulation issues, *Advances in Consumer Research*, 15, 219-225.
- Barhorst, J. B., McLean, G., Shah, E., & Mack, R. (2021). Blending the Real World and the Virtual World: Exploring the Role of Flow in Augmented Reality Experiences. *Journal of Business Research*, 122, 423-436.

- Bauer, R. A. (1960). Consumer Behavior As Risk Taking. In Hancock, R. S. (Ed.), *Dynamic Marketing for a Changing World* (389-398). Chicago: American Marketing Association.
- Baytar, U., & Yükselen, C. (2018). The Effect of customers' flow experience in online shopping channels on satisfaction and purchasing decisions, the roles of information quality and channel quality. *Beykent University Journal of Social Sciences*, 11(2), 19-35.
- Bhattacharjee, A. (2001). Understanding information systems continuance: An expectation-confirmation model. *MIS Quarterly*, 351-370.
- Bilgihan, A., Nusair, K., Okumus, F., & Cobanoglu, C. (2015). Applying flow theory to booking experiences: An integrated model in an online service context. *Information & Management*, 52(6), 668-678.
- Cacioppo, J. T., & Petty, R. E. (1984). The elaboration likelihood model of persuasion. *Advances in Consumer Research*, 11, 673-675.
- Calvo-Porràl, C., Faiña-Medín, A., & Nieto-Mengotti, M. (2017). Exploring technology satisfaction: An approach through the flow experience. *Computers in Human Behavior*, 66, 400-408.
- Case, D. O. (2002). *Looking for information: A survey of research on information seeking, needs, and behavior*. San Diego, Academic Press (Library and Information Science).
- Chen, Y. M., Hsu, T. H., & Lu, Y. J. (2018). Impact of flow on mobile shopping intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 41, 281-287.
- Chen, C. C., & Lin, Y. C. (2018). What drives live-stream usage intention? The perspectives of flow, entertainment, social interaction, and endorsement. *Telematics and Informatics*, 35(1), 293-303.
- Chang, H. H., & Wang, I. C. (2008). An investigation of user communication behavior in computer mediated environments. *Computers in Human Behavior*, 24(5), 2336-2356.
- Chen, H., Wigand, R. T., & Nilan, M. S. (1999). Optimal experience of web activities. *Computers in Human Behavior*, 15(5), 585-608.
- Chen, H., Wigand, R. T., & Nilan, M. (2000). Exploring web users' optimal flow experiences. *Information Technology & People*, 13(4), 263-281.
- Choi, D. H., Kim, J., & Kim, S. H. (2007). ERP training with a web-based electronic learning system: The flow theory perspective, *International Journal of Human-Computer Studies*, 65(3), 223-243.
- Chung, J., & Tan, F. B. (2004). Antecedents of perceived playfulness: An exploratory study on user acceptance of general information-searching websites. *Information & Management*, 41(7), 869-881.
- Clarke, S. G., & Haworth, J. T. (1994). 'Flow'experience in the daily lives of sixth-form college students. *British Journal of Psychology*, 85(4), 511-523.
- Cruz-Cárdenas, J., Zabelina, E., Guadalupe-Lanas, J., Palacio-Fierro, A., & Ramos-Galarza, C. (2021). Covid-19, consumer behavior, technology, and society: A literature review and bibliometric analysis. *Technological Forecasting and Social Change*, 173, 121179.
- Csikszentmihalyi, M. (1975a). Play and intrinsic rewards. *Journal of Humanistic Psychology*.
- Csikszentmihalyi, M. (1975b). *Beyond boredom and anxiety: Experiencing flow in work and play*. San Francisco/Washington/London.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. New York: Harper & Row.
- Csikszentmihalyi, M., & Csikszentmihalyi, I. S. (1988). *Optimal experience: Psychological studies of flow in consciousness*. Cambridge University Press, New York, NY.

- Csikszentmihalyi, M., & Figurski, T. J. (1982). Self-awareness and aversive experience in everyday life. *Journal of Personality*, 50(1), 15-19.
- Csikszentmihalyi, M., & Larson, R. (1987). Validity and reliability of the experience-sampling method. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 175, 526-536.
- Csikszentmihalyi, M., & LeFevre, J. (1989). Optimal experience in work and leisure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(5), 815.
- Csikszentmihalyi, M., Larson, R., & Prescott, S. (1977). The ecology of adolescent activity and experience. *Journal of Youth and Adolescence*, 6(3), 281-294.
- Csikszentmihalyi, M., & J. Nakamura. (1989). The dynamics of intrinsic motivation: A study of adolescents. In C. Ames & R. Ames (Eds.), *Research on Motivation in Education.: Goals And Cognitions* (Vol. 3, pp. 45-71). New York: Academic Press.
- Çabuk, S., & Kuş, A. S. (2019). The effect of flow experience in e-retail sites on consumer purchase intention – an investigation on brands in the clothing and shoe sector. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(3), 257-279.
- Davis, F. D. (1985). *A technology acceptance model for empirically testing new end-user information systems: Theory and results* (Doctoral Dissertation, Massachusetts Institute Of Technology).
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1992). Extrinsic and intrinsic motivation to use computers in the workplace 1, *Journal of Applied Social Psychology*, 22(14), 1111-1132.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985a). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum Press.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985b). The general causality orientations scale: Self-determination in personality. *Journal of Research in Personality*, 19(2), 109–134.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1987). The support of autonomy and the control of behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(6), 1024-1037.
- DeLone, W. H., & McLean, E. R. (1992). Information systems success: The quest for the dependent variable. *Information Systems Research*, 3(1), 60-95.
- Deng, L., Turner, D. E., Gehling, R., & Prince, B. (2010). User experience, satisfaction, and continual usage intention of IT. *European Journal of Information Systems*, 19(1), 60-75.
- Easterbrook, J. A. (1959). The effect of emotion on cue utilization and the organization of behavior. *Psychological Review*, 66(3), 183.
- Ellis, G. D., Voelkl, J. E., & Morris, C. (1994). Measurement and analysis issues with explanation of variance in daily experience using the flow model. *Journal of Leisure Research*, 26(4), 337-356.
- Engeser, S., & Rheinberg, F. (2008). Flow, performance and moderators of challenge-skill balance. *Motivation and Emotion*, 32(3), 158-172.
- Ettis, S. A. (2017). Examining the relationships between online store atmospheric color, flow experience and consumer behavior. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 37, 43-55.
- Finneran, C. M., & Zhang, P. (2003). A person–artefact–task (PAT) model of flow antecedents in computer-mediated environments. *International Journal of Human-Computer Studies*, 59(4), 475-496.
- Finneran, C. M., & Zhang, P. (2005). Flow in computer-mediated environments: promises and challenges. *Communications of the Association For Information Systems*, 15(1), 4.
- Fishbein, M., & I. Ajzen, (1975). *Belief, attitude, Intention, and behavior: An introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison-Wesley.

- Gao, L., & Bai, X. (2014). Online consumer behaviour and its relationship to website atmospheric induced flow: Insights into online travel agencies in China. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21(4), 653-665.
- Ghani, J. A. (1995). Flow in human computer interactions: Test of a model. *Human Factors in Information Systems: Emerging Theoretical Bases*, 291-311.
- Ghani, J. A., & Deshpande, S. P. (1994). Task characteristics and the experience of optimal flow in human—computer interaction. *The Journal of Psychology*, 128(4), 381-391.
- Ghani, J. A., Supnick, R., & Rooney, P. (1991). The experience of flow in computer-mediated and in face-to-face groups. In *ICIS* (Vol. 91, No. 6, pp. 229-237).
- Guo, Y. M., & Poole, M. S. (2009). Antecedents of flow in online shopping: A test of alternative models. *Information Systems Journal*, 19(4), 369-390.
- Hausman, A. V., & Siekpe, J. S. (2009). The effect of web interface features on consumer online purchase intentions. *Journal of Business Research*, 62(1), 5-13.
- Heidegger, M. (1927/1996). *Being and time: A translation of sein und zeit* (J. Stambaugh, Trans.), Albany, NY: SUNY Press.
- Ho, L. A., & Kuo, T. H. (2010). How can one amplify the effect of e-learning? An examination of high-tech employees' computer attitude and flow experience. *Computers in Human Behavior*, 26(1), 23-31.
- Hoffman, D. L., & Novak, T. P. (1996). Marketing in hypermedia computer-mediated environments: Conceptual foundations. *Journal of marketing*, 60(3), 50-68.
- Hoffman, D. L., & Novak, T. P. (2009). Flow online: Lessons learned and future prospects. *Journal of interactive marketing*, 23(1), 23-34.
- Horton, D., & Wohl, R. (1956). Mass communication and para-social interaction: Observations on intimacy at a distance. *Psychiatry*, 19, 215-229.
- Hsu, C. L. (2020). How vloggers embrace their viewers: Focusing on the roles of para-social interactions and flow experience. *Telematics and Informatics*, 49, 101364.
- Hsu, C. L., Chang, K. C., & Chen, M. C. (2012). The impact of website quality on customer satisfaction and purchase intention: Perceived playfulness and perceived flow as mediators. *Information Systems and e-Business Management*, 10(4), 549-570.
- Hsu, C. L., & Lu, H. P. (2004). Why do people play on-line games? An extended tam with social influences and flow experience. *Information & Management*, 41(7), 853-868.
- Hsu, C. L., Wu, C. C., & Chen, M. C. (2013). An empirical analysis of the antecedents of e-satisfaction and e-loyalty: Focusing on the role of flow and its antecedents. *Information Systems and e-Business Management*, 11(2), 287-311.
- Huang, M. H. (2006). Flow, enduring, and situational involvement in the web environment: A tripartite second-order examination. *Psychology & Marketing*, 23(5), 383-411.
- Hyun, H., Thavisay, T., & Lee, S. H. (2021). Enhancing the role of flow experience in social media usage and its impact on shopping. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 102492.
- Jackson, S. A., & Marsh, H. W. (1996). Development and validation of a scale to measure optimal experience: The flow state scale. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 18(1), 17-35.
- Jung, Y., Perez-Mira, B., & Wiley-Patton, S. (2009). Consumer adoption of mobile TV: Examining psychological flow and media content. *Computers in Human Behavior*, 25(1), 123-129.
- Kaur, P., Dhir, A., & Rajala, R. (2016). Assessing flow experience in social networking site based brand communities. *Computers in Human Behavior*, 64, 217-225.

- Kim, C., Oh, E., & Shin, N. (2010). An empirical investigation of digital content characteristics, value, and flow. *Journal of Computer Information Systems*, 50(4), 79-87.
- Kim, B., Yoo, M., & Yang, W. (2020). Online engagement among restaurant customers: The importance of enhancing flow for social media users. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 44(2), 252-277.
- Korzaan, M. L. (2003). Going with the flow: Predicting online purchase intentions. *Journal of Computer Information Systems*, 43(4), 25-31.
- Koufaris, M. (2002). Applying the technology acceptance model and flow theory to online consumer behavior. *Information Systems Research*, 13(2), 205-223.
- Larson, R., & Csikszentmihalyi, M. (1983). The experience sampling method. *New Directions for Methodology of Social & Behavioral Science*, 15, 41-56.
- Lee, M. C. (2010). Explaining and predicting users' continuance intention toward e-learning: An extension of the expectation-confirmation model. *Computers & Education*, 54(2), 506-516.
- Lee, S. M., & Chen, L. (2010). The impact of flow on online consumer behavior. *Journal of Computer Information Systems*, 50(4), 1-10.
- Lee, C. H., & Wu, J. J. (2017). Consumer online flow experience: The relationship between utilitarian and hedonic value, satisfaction and unplanned purchase. *Industrial Management & Data Systems*, 117(10), 2452-2467.
- Li, D., & Browne, G. J. (2006). The role of need for cognition and mood in online flow experience. *Journal of Computer Information Systems*, 46(3), 11-17.
- Liu, H., Chu, H., Huang, Q., & Chen, X. (2016). Enhancing the flow experience of consumers in china through interpersonal interaction in social commerce. *Computers in Human Behavior*, 58, 306-314.
- Lu, Y., Zhou, T., & Wang, B. (2009). Exploring Chinese users' acceptance of instant messaging using the theory of planned behavior, the technology acceptance model, and the flow theory. *Computers in Human Behavior*, 25(1), 29-39.
- Mahfouz, A. Y., Joonas, K., & Opara, E. U. (2020). An overview of and factor analytic approach to flow theory in online contexts. *Technology in Society*, 61, 101228.
- Mahnke, R. (2014). Designing flow experience on the web: a grounded theory of online shopping flow. In *2014 47th Hawaii International Conference on System Sciences* (pp. 3015-3024). IEEE.
- Mahnke, R., Benlian, A., & Hess, T. (2015). A grounded theory of online shopping flow. *International Journal of Electronic Commerce*, 19(3), 54-89.
- Mahnke, R., Wagner, T. M., & Benlian, A. (2012). Flow experience on the web: Measurement validation and mixed method survey of flow activities. In *ECIS* (p. 33).
- Maslow, A. H. (1968). *Toward a psychology of being*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Maslow, A.H. (1970). *Motivation and personality* (2nd ed.). New York: Harper and Row.
- Maslow, A. H. (1971). *The farther reaches of human natura*. New York: Viking Press.
- Massimini, F., & M. Carli. (1988). The systematic assessment of flow in daily experience. In Csikszentmihalyi, M. & Csikszentmihalyi, I. S. (Eds.), *Optimal Experience: Psychological Studies of Flow in Consciousness*, New York: Cambridge University Press, 266-287.
- Mathwick, C., & Rigdon, E. (2004). Play, flow, and the online search experience. *Journal of Consumer Research*, 31(2), 324-332.
- Mehrabian, A., & Russell, J. A. (1974). *An approach to environmental psychology*. The MIT Press.

- Mennecke, B. E., Triplett, J. L., Hassall, L. M., Conde, Z. J., & Heer, R. (2011). An examination of a theory of embodied social presence in virtual worlds. *Decision Sciences*, 42(2), 413-450.
- Moon, J. W., & Kim, Y. G. (2001). Extending the TAM for a world-wide-web context. *Information & Management*, 38(4), 217-230.
- Moneta, G. B., & Csikszentmihalyi, M. (1996). The effect of perceived challenges and skills on the quality of subjective experience. *Journal of Personality*, 64(2), 275-310.
- Myers, I. B. (1962). *The myers-briggs type indicator*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Nel, D., van Niekerk, R., Berthon, J. P., & Davies, T. (1999). Going with the flow: Websites and customer involvement. *Internet Research*, 9(2), 109-116.
- Novak, T. P., & Hoffman, D. L. (1997). Measuring the flow experience among web users. *Interval Research Corporation*, 31(1), 1-35.
- Novak, T. P., Hoffman, D. L., & Yung, Y. F. (1998). Modeling the structure of the flow experience among web users. In *INFORMS Marketing Science and the Internet Mini-Conference*.
- Novak, T. P., Hoffman, D. L., & Yung, Y. F. (2000). Measuring the customer experience in online environments: A structural modeling approach. *Marketing Science*, 19(1), 22-42.
- Obadă, D. R. (2014). Online flow experience and perceived quality of a brand website: InPascani.ro case study. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 149, 673-679.
- Oliver, R. L. (1980). A cognitive model of the antecedents and consequences of satisfaction decisions. *Journal of Marketing Research*, 17(4), 460-469.
- Ozkara, B. Y., Ozmen, M., & Kim, J. W. (2017). Examining the effect of flow experience on online purchase: A novel approach to the flow theory based on hedonic and utilitarian value. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 37, 119-131.
- Özkara, B. Y. (2015). *Investigation of the effect of flow experience on information satisfaction in the context of consumers' online information search*. ESOGU, Institute of Social Sciences, Unpublished Doctoral Thesis.
- Pace, S. (2004). A grounded theory of the flow experiences of web users. *International Journal of Human-Computer Studies*, 60(3), 327-363.
- Park, E. (2020). User acceptance of smart wearable devices: An expectation-confirmation model approach. *Telematics and Informatics*, 47, 101318.
- Pearce, J. M., Ainley, M., & Howard, S. (2005). The ebb and flow of online learning. *Computers in Human Behavior*, 21(5), 745-771.
- Pelet, J. É., Ettis, S., & Cowart, K. (2017). Optimal experience of flow enhanced by telepresence: Evidence from social media use. *Information & Management*, 54(1), 115-128.
- Pilke, E. M. (2004). Flow experiences in information technology use. *International Journal of Human-Computer Studies*, 61(3), 347-357.
- Rettie, R. (2001). An exploration of flow during internet use. *Internet research*, 11(2), 103-113.
- Rha, I., Williams, M. D., & Heo, G. (2005). Optimal flow experience in web-based instruction. *Asia Pacific Education Review*, 6(1), 50-58.
- Richard, M. O., & Chebat, J. C. (2016). Modeling online consumer behavior: Preeminence of emotions and moderating influences of need for cognition and optimal stimulation level. *Journal of Business Research*, 69(2), 541-553.

- Rissler, R., Nadj, M., & Adam, M. (2017). Flow in information systems research: Review, integrative theoretical framework, and future directions.
- Rodríguez-Ardura, I., & Meseguer-Artola, A. (2016). What leads people to keep on e-learning? An empirical analysis of users' experiences and their effects on continuance intention. *Interactive Learning Environments*, 24(6), 1030-1053.
- Rodríguez-Sánchez, A. M., Schaufeli, W. B., Salanova, M., & Cifre, E. (2008). Flow experience among information and communication technology users. *Psychological Reports*, 102(1), 29-39.
- Rogers, E.M. (2003). *Diffusion of innovations*, 5th edn. Free Press, New York, NY.
- Sampat, B., & Krishnamoorthy, B. (2016). Motivations for social network site (Sns) gaming: A uses and gratification & flow perspective. *Journal of International Technology and Information Management*, 25(3), 75-98.
- Sharafi, P., Hedman, L., & Montgomery, H. (2006). Using information technology: Engagement modes, flow experience, and personality orientations. *Computers in Human Behavior*, 22(5), 899-916.
- Sharkey, U., Acton, T., & Conboy, K. (2012). Optimal experience in online shopping: The influence of flow.
- Shin, N. (2006). Online learner's 'flow experience: An empirical study. *British Journal of Educational Technology*, 37(5), 705-720.
- Shin, D. H., & Kim, W. Y. (2008). Applying the technology acceptance model and flow theory to cyworld user behavior: Implication of the web2.0 user acceptance. *CyberPsychology & Behavior*, 11(3), 378-382.
- Skadberg, Y. X., & Kimmel, J. R. (2004). Visitors' flow experience while browsing a web site: Its measurement, contributing factors and consequences, *Computers in Human Behavior*, 20(3), 403-422.
- Smith, D. N., & Sivakumar, K. (2004). Flow and internet shopping behavior: A conceptual model and research propositions. *Journal of Business Research*, 57(10), 1199-1208.
- Taylor, S., & Todd, P. (1995). Assessing IT usage: The role of prior experience. *MIS Quarterly*, 561-570.
- Thompson, R. L., Higgins, C. A., & Howell, J. M. (1991). Personal computing: Toward a conceptual model of utilization. *MIS Quarterly*, 125-143.
- Thompson, R. L., Higgins, C. A., & Howell, J. M. (1994). Influence of experience on personal computer utilization: Testing a conceptual model. *Journal of Management Information Systems*, 11(1), 167-187.
- Trevino, L. K., & Webster, J. (1992). Flow in computer-mediated communication: Electronic mail and voice mail evaluation and impacts. *Communication Research*, 19(5), 539-573.
- Van Noort, G., Voorveld, H. A., & Van Reijmersdal, E. A. (2012). Interactivity in brand web sites: Cognitive, affective, and behavioral responses explained by consumers' online flow experience. *Journal of Interactive Marketing*, 26(4), 223-234.
- Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000). A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. *Management Science*, 46(2), 186-204.
- Venkatesh, V., & Morris, M. G. (2000). Why don't men ever stop to ask for directions? Gender, social influence, and their role in technology acceptance and usage behavior. *MIS Quarterly*, 115-139.
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 425-478.
- Voelkl, J. E., & Ellis, G. D. (1998), Measuring flow experiences in daily life: An examination of the items used to measure challenge and skill. *Journal of Leisure Research*, 30(3), 380-389.

- Webster, J., Trevino, L. K., & Ryan, L. (1993). The dimensionality and correlates of flow in human-computer interactions. *Computers in Human Behavior*, 9(4), 411-426.
- Wong, M., & Csikszentmihalyi, M. (1991a). Affiliation motivation and daily experience: Some issues on gender differences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(1), 154-164.
- Wong, M. M., & Csikszentmihalyi, M. (1991b). Motivation and academic achievement: The effects of personality traits and the duality of experience. *Journal of Personality*, 59(3), 539-574.
- Wu, L., Chiu, M. L., & Chen, K. W. (2020). Defining the determinants of online impulse buying through a shopping process of integrating perceived risk, expectation-confirmation model, and flow theory issues. *International Journal of Information Management*, 52, 102099.
- Xin Ding, D., Hu, P. J. H., Verma, R., & Wardell, D. G. (2010). The impact of service system design and flow experience on customer satisfaction in online financial services. *Journal of Service Research*, 13(1), 96-110.
- Yang, H., & Lee, H. (2018). Exploring user acceptance of streaming media devices: An extended perspective of flow theory. *Information Systems and e-Business Management*, 16(1), 1-27.
- Yang, K. C., & Shih, P. H. (2020). Cognitive age in technology acceptance: At what age are people ready to adopt and continuously use fashionable products?. *Telematics and Informatics*, 51, 101400.
- Yanik, A. (2014). *The effect of flow experience in new media usage on risk perception and online touristic purchase intention*. Adnan Menderes University, Institute of Social Sciences, Unpublished Doctoral Thesis.
- Zhao, H. (2019). Information quality or entities' interactivity? Understanding the determinants of social network-based brand community participation. *Future Internet*, 11(4), 87.
- Zhou, T. (2011). Understanding mobile internet continuance usage from the perspectives of utaut and flow. *Information Development*, 27(3), 207-218.
- Zhou, T. (2013). The effect of flow experience on user adoption of mobile TV. *Behaviour & Information Technology*, 32(3), 263-272.
- Zhou, T., Li, H., & Liu, Y. (2010). The effect of flow experience on mobile sns users' loyalty. *Industrial Management & Data Systems*, 110(6), 930-946.
- Zhou, T., & Lu, Y. (2011). Examining mobile instant messaging user loyalty from the perspectives of network externalities and flow experience. *Computers in Human Behavior*, 27(2), 883-889.

MEŞRU OLMAYAN GÖREVLERİN MESLEKİ PRESTİJ ALGISI ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLERİ VE LÜE’NİN ILIMLILAŞTIRICI ETKİSİ: TÜRKİYE’DE ÇALIŞAN ÖĞRETMENLER ÖRNEĞİ*

THE ADVERSE IMPACTS OF ILLEGITIMATE TASKS ON THE OCCUPATIONAL
PRESTIGE PERCEPTION AND LMX’S SOOTHING EFFECT: THE CASE OF
TEACHERS WORKING IN TURKEY

Server Sevil AKYÜREK¹

Öz

Meşru olmayan görevler (MOG) kavramının giderek farklı değişkenlerle ilişkileri incelenirse de şimdiye değin meslekî prestij algısı ve lider-üye değişiminin bu ilişkiyi nasıl etkilediği konusunda bir çalışma mevcut değildir. MOG’un iki boyutu olan gereksiz görevler (GG) ve mantıksız görevler (MG)’in meslekî prestij algısı (MPA) arasındaki ilişkide LÜE’ nin niteliği ve düzenleyici etkisini incelemek amacıyla bu çalışma düzenlenmiştir. Anket yoluyla Türkiye devlet okullarında toplanan veriler ile SPSS’ de doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bulguları arasında GG ve MG’ nin MPA üzerinde olumsuz etkisi keşfedilmiş, LÜS (Lider-Üye Sadakati) GG ve MG’ nin ayrı ayrı MPA üzerindeki olumsuz etkiyi yatıştırdığı bulgulanmıştır. Ayrıca, erkek öğretmenlerin GG ve MG algılarının daha yüksek olduğu keşfedilmiştir. Bu çalışmanın MOG temelinde meslekî prestij algısına ilişkin LÜE boyutlarından lider ve üye arasındaki sadakatin (LÜS) etkili olması bakımından MOG ve genel iş tasarımı yazınına önemli teorik katkılar sağlayacağına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: meşru olmayan görevler, meslekî prestij algısı, lider-üye değişimi, gereksiz görevler, mantıksız görevler.

Abstract

Although the relationship of illegitimate tasks (ILT) concept’s with different variables has been examined, there is no study on how the occupational prestige perception (POP) and leader-member exchange affect this

¹ Yaşar Üniversitesi, İşletme Bölümü, s.sevilakyurek@hotmail.com

relationship. This study was conducted in order to examine the quality and moderating effect of LMX in the relationship between unnecessary tasks (ILUN) and unreasonable tasks (ILUR), which are two dimensions of ILT. A linear regression analysis was performed in SPSS with the data collected in Turkish public schools through a questionnaire. Among the findings of the study, the negative effect of ILUN and ILUR on POP was explored, and it was found that LML (Leader-Member Loyalty) ILUN and ILUR separately mitigated the negative effect on POP. In addition, it has been explored that male teachers have higher perceptions of ILUN and ILUR. It points out that the current study will make important theoretical contributions to ILT and general job design literature in terms of the effectiveness of loyalty between leader and member (LML), which is one of the LMX dimensions related to the occupational prestige perception based on ILT.

Keywords: illegitimate tasks, occupational prestige perception, leader-member exchange, unnecessary tasks, unreasonable tasks.

1. Giriş

İş süreçlerinde görevlerin yapısı ve özellikleri, çalışanın motivasyonu, iş tatmini, performansı gibi görev özelliklerinin yanısıra meslekî algılar, ilişkisel süreçler de örgütsel ve bireysel iş çıktılarını etkiledikleri için oldukça önem taşımaktadır (Örn. Erez, 2010; Demerouti vd., 2001; Dutton, Dukerich & Harquail, 1994). Meslekî rollerin tecrübe edildiği iş süreçlerinde meslekî normların dışında olduğu halde çalışandan talep edilen görevler, diğer bir ifadeyle Meşru Olmayan Görevler (MOG) (Semmer vd., 2010; 2015), önemli bir iş stres faktörü (Semmer vd., 2007; 2010) olarak çalışanın meslekî kimlik ve prestij algısını olumsuz etkileyebilir (Akyürek & Can, 2018; Akyürek, 2020; Akyürek & Can, 2022). Yapısal görev özelliklerinden farklı olan MOG çalışanın görev süreçlerindeki rol algı ve tecrübelerine dayanmakta ve meslekî standartların dışına çıkan görev taleplerini ifade etmektedir. Bu özellikleriyle çalışanın iş süreçlerinde iyilik halini olumsuz etkileyen iki boyutu ile – mantıksız görevler (MG) ve gereksiz görevler (GG) – MOG aynı zamanda meslekî kimlik algısını (Ma & Peng, 2019; Mugayar-Baldocchi, 2019) ve meslekî prestij algısını da zayıflatmaktadır. Bunlara ek olarak, MOG'un çalışanlar üzerinde psikolojik, davranışsal ve fiziksel etkileri de bulgulanmıştır (bkz. Semmer vd., 2015; Omansky, Eatough & Fila, 2016; van Schie, Güntert & Wehner, 2014; Periera, Semmer & Elfering, 2014).

Meşru olmayan görevlerin yanısıra, lider-üye etkileşimi (LÜE)'nden de bahsetmek gerekirse, öncelikle kuramın, liderlerin tüm astları ile etkileşimde bulunurken aynı tavrı benimsemediğini belirttiğini, aksine, her astla kendine özgü bir ilişki ya da alışverişi olduğunu açıkladığını hatırlamak gerekir (Liden & Maslyn, 1998, s.43). Rol kuramına göre (Graen, 1976), lider üyeleri iş atamalarına ve görev rollerine göre değerlendirmektedir.

Lider ve üye arasındaki LÜE niteliği ve güven derecesi, üyelerin görev taleplerine uyma derecesine göre belirlenir. Bu nedenle, MOG'un bir tür iş stres faktörü olarak, liderin üyeye göre görev temelli değerlendirmesiyle ilişkili olması nedeniyle LÜE kalitesiyle bir ilişkisi vardır. Ayrıca, çalışanın MOG deneyimleri sırasında, lider ve üye arasında bazı ilişkisel ve motivasyonel işle ilgili sorunların ortaya çıkması da söz konusu olabilir.

Ayrıca, LÜE kalitesi, stres yaratan faktörlerin roller yoluyla algılanması ile de olumsuz bir etki yarattığı bilinmektedir (Tordera, Gonzalez-Roma & Peiro, 2008). Lider-üye değişiminin etkileşimleri rol stres faktörleri ile ilişkilidir (Jianv & Dalisay, 2015) çünkü liderler çalışanların iş rolleri üzerinde çok önemli etkiye sahiptir (Graen & Uhl-Bien, 1995). Ayrıca, sosyal değişim kuramına göre, rol pekiştirme süreçleri önemlidir ve bu konuda grupla anlaşma ve dinamik kişisel bütünlüğün korunması bu süreci güçlendirmektedir. Bu nitelikler farklı bağlamlarda mevcut olabilir ve karşılıklı olarak lider-üye değişim ilişkisi üzerinde etkileri olabilir.

Kaynakların korunması kuramı (KKK) (Hobfoll, 1998; 2001) temelinde ise kaynak kazancı ve kaybının iş süreçlerinde çalışan bakımından taşıdığı anlamları açıklaması bakımından MOG ile birlikte ele alındığında aydınlatıcı olduğu ifade edilebilir. MOG'un çalışanların iş süreçleri üzerindeki olumsuz etkileriyle bağlantılı olarak, çalışanların sembolik ve araçsal değerleri MOG tarafından bozulduğunda kaynak kaybı olarak kabul edilebilir (Semmer vd., 2007). Ayrıca bu olumsuz MOG etkisi çalışanların mesleki prestij algısını da zedeleyebilir. Çünkü zaman, enerji, mesleki normlar ve lider-üye ilişkisinin yüksek kalitesi gibi kaynaklar, çalışanları iş süreçlerinde motive eden, yüksek performansı koruyan ve meslekî özdeşleşme ve prestij algısını olumlu etkileyen temel özellikler arasında bulunmaktadır (Hobfoll & Lilly, 1993). Dolayısıyla, MOG algı ve deneyimlerinin iş süreçlerinde lider-üye ilişkisini olumsuz etkileyebileceği iddia edilebilir. Bu tür olumsuz etkiler sonucunda, çalışanların iş doyumunu ve iş süreçlerinde olumlu duyguları açısından işyeri refahı da sarsılacak ve azalacaktır. Bu durum, KKK temelinde sarmal bir şekilde kaynak kaybına yol açan bir süreç yaratarak çalışanın mesleğine içten ve dıştan bakışa açılarını değiştirerek çalışanın mesleki prestij algısını da zayıflatabilir.

Bu nedenle, bu çalışmanın temel amacı, lider-üye değişiminin MOG ile temel çalışan sonuçları arasındaki ilişkiyi nasıl ve ne şekilde etkilediğini anlamaktır. Bu tür durumlarda LÜE niteliğinin yönü, çalışanın mesleki prestij algısını etkilemesi söz konusu olabilir. Bu eksende araştırma sorularımız şu şekilde tanımlanabilir: Lider-üye ilişkisinin niteliği, meşru olmayan görev algıları ile çalışanın mesleki prestij algısı arasındaki ilişkiyi nasıl ve ne şekilde etkiler?

Bu sorulara cevap verebilmek için Türkiye devlet okullarında çalışan 521 öğretmenin cevaplarına dayalı bir anket çalışması yaptık. Üç önemli katkı yapmayı umuyoruz. İlk olarak, bildiğimize göre, bu, MOG ve LÜE niteliği dört farklı boyutu ile –katkı, sadakat, profesyonel saygı ve etki – dikkate alınarak mesleki prestij algısını (MPA), araştıran ilk çalışmadır. MPA'nın, çalışanın görev süreçlerine dayalı meşru olmayan görevler –GG ve MG– algı ve tecrübeleri bağlamında ne ölçüde etkilendiğini anlamak için açıklayıcı olabilir.

2. Teorik Çerçeve

2.1. Meşru Olmayan Görevlerin Temel Özellikleri

MOG'un merkezinde, bir kişinin kendisi hakkında her zaman olumlu bir değerlendirme yaklaşımı olduğu mevcuttur (Alicke & Sedikides, 2009). Çalışan, mesleki normlara uymayan görevlerle

karşılaştığında strese maruz kalır ve bunu kendisine yönelik bir suç olarak algılar; meşru olmayan görevler bu şekilde oluşmaktadır (Semmer vd., 2015). Dolayısıyla iş süreçlerinde önemli bir stres kaynağı olarak çalışan refahı üzerinde olumsuz etkilere sahip olan (Semmer vd., 2010; 2015) MOG, buna paralel olarak çatışma veya zorlu iş rollerine dayalı olarak iş süreçlerini ve çalışan performansını engellediği için bir engel stres faktörü olarak düşünülebilir (Podsakoff, Lepine & Lepine, 2007). MOG talepleri mesleki normların ötesinde olduğu ve olumsuz sosyal mesajlar içerdiği için çalışanın hem mesleki hem de bireysel olarak kabul edebileceği sınırları zorlamaktadır (Semmer vd., 2015). Ayrıca istenen görevlerin meşru olmadığı algısı meslekten mesleğe farklılık göstermektedir (Semmer vd., 2010). Örneğin bir bakıcının hastaya bakması meşru iken, bu görevin bir hemşireden yerine getirilmesinin beklenmesi meşru değildir.

MOG'un boyutları olarak gereksiz görevler ve mantıksız görevler mevcuttur (Semmer vd., 2007; 2010). Gereksiz görevler (GG), iş süreçlerinin etkin bir şekilde organize edilmesi sonucunda yapılması gerekmeyen veya daha az zaman ve enerji gerektiren ve genel iş ihlallerini ifade eden görevlerdir. Mantıksız görevler (MG) ise mesleki norm ve kurallar dahilinde olmamakla birlikte çalışandan talep edilen ve mesleki rol ve prosedürlerin ihlal edildiğini gösteren görevlerdir (Semmer vd., 2010; 2015).

2.2. Meşru Olmayan Görevler Temelindeki Kuramlar

MOG temelde üç farklı teori ile desteklenmektedir. Bunlardan ilki S.O.S. teori (Semmer vd., 2007), ikincisi adalet kuramı ve üçüncüsü de rol kuramıdır (Biddle, 1986). S.O.S. (Stress as Offense to Self – Benliğe Saldırı olarak Stres) yaklaşımında stres kişisel alan ve hedefler üzerinde bir suç unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Folkman & Lazarus, 1985). Bu doğrultuda öz saygı, dış etkenlere karşı korunması gereken temel bir faktördür (Semmer vd., 2007). Ayrıca adaletsizlik ve karşılıklılık ihmalinin de benlik saygısı üzerinde olumsuz etkisi vardır (Semmer vd., 2010). Bu durumların ortaya çıkmasına yol açan MOG, kişinin hem içsel olarak kendi benliğine bakış açısında hem de sosyal çevrede benlik saygısının azalmasına neden olan önemli bir faktördür (Semmer vd., 2010).

Adalet kuramı temelinde ise MOG'un mesleki norm ve kuralların ihlali olarak örgütsel adaletsizliğe neden olduğu vurgulanabilir. Görev atamaları açısından adaletin dağılım boyutu ile ilgili olan MOG, iş süreçlerinin eşitsizlik ve saygı sınırlarını aşması nedeniyle prosedürel ve ilişkisel adalet boyutlarıyla ilgilidir. Ayrıca mesleki kurallar ve roller dışında talep edilen meşru olmayan görevler de adalet kuramına dayalı farklı bir bakış açısı oluşturmaktadır (Semmer vd., 2015).

Sosyal yaşam temelindeki süreçlerden biri olan rolleri konu alan rol teorisi, davranışın altında yatan nedenleri incelemektedir. Benzer şekilde, sosyal kimliğin önemli bir parçası olarak sosyal rol beklentilerini ve statüyü içermektedir (Biddle, 1986; Haslam & Ellemers, 2005). Profesyonel roller, bir amaç ve anlam duygusu yarattıkları için çalışanın kimliğine gömülüdür (Thoits, 1991). Buna göre MOG, norm ve kural dışı oluşu nedeniyle ilişkisel uyumsuzluk ve aynı zamanda kişi-rol çatışması olarak değerlendirilebilir.

2.3. Mevcut Meşru Olmayan Görevler (MOG) Araştırmaları

MOG araştırmaları, iş süreçlerini ve çalışanları kapsayan bir dizi sonuç odaklı çalışmayı içermektedir. Bunlar, genellikle çalışanın fiziksel sağlığını, çalışanların içsel durumlarını, iş süreçlerindeki davranış ve tutumları, iş-aile etkileşimlerini içermektedir.

Fiziksel sağlıkla ilgili olarak, MOG'un fiziksel sağlık üzerindeki düşük uyku kalitesi ve yüksek kortizol seviyeleri gibi çeşitli olumsuz etkilerini içeren bulgular mevcuttur (örn. Periera, Semmer & Elfering, 2014; Kottwitz vd., 2013). İçsel psikolojik duruma bağlı olarak, depresyon, azalmış benlik saygısı, olumsuz duygular, daha yüksek düzeyde anksiyete ve duygusal tükenme, MOG' un olumsuz psikolojik sonuçları arasında bulunmaktadır (örn. Eatough vd., 2016; Fila & Eatough, 2018; Pinedek vd., 2019).

Davranış ve tutuma dayalı süreçleri inceleyen çalışmalarda ise MOG' un verimsiz iş davranışına neden olduğu (Schulte-Braucks vd., 2019; Zhou, Eatough & Wald, 2018), örgütsel adalet algısını azalttığı, vicdani ve uyumlu davranışa zarar verdiği bulunmuştur. (Semmer vd., 2010). Ayrıca MOG'un iç motivasyonu ve iş doyumunu azalttığı (Omansky, Eatough & Fila, 2016) ve mesleki kimliği olumsuz etkilediği (Mugayar-Baldocchi vd., 2019) de bulgular arasındadır.

Çeşitli aracı ve düzenleyici mekanizmaları inceleyen araştırmalar arasında takdir, çaba-ödül dengesizliği, olumsuz duygular, rol çatışması, etkileşimsel adalet ve görev kimliğini içeren arabulucu değişkenlerini saymak mümkündür (Semmer vd., 2010; Omansky, Eatough & Fila, 2016; Minei, Eatough, Cohen & Charash, 2018; Faupel vd., 2016; Ma & Peng, 2019). Ayrıca, kontrol kapsamı, cinsiyet ve yaş (Omansky, Eatough & Fila, 2016), adalete duyarlılık (Schulte-Braucks vd., 2019), takdir (Apostel, Syrek & Antoni, 2017), ilişkisel şeffaflık (Muntz, Dormann & Kronenwett, 2019), süpervizör desteği (Fila & Eatough, 2018), açıklama ve rıza (Minei, Eatough, Cohen & Charash, 2018), önyargılı düşmanca tutum (Minei, Eatough, Cohen & Charash, 2018), zaman baskısı (Schmitt, Ohly & Kleespies, 2015) ve esnek rol oryantasyonu (Ma & Peng, 2019) gibi kavramlar MOG temelinde ve bireysel, ilişkisel ve örgütsel düzenleyici değişkenler olarak yer almaktadır.

2.4. Lider-Üye Etkileşimi

Sosyal değişim teorisine (Homans, 1961) ve rol yapma modeline (Neuberger, 2002) dayanan LÜE, bir lider ile astlarının her biri arasındaki benzersiz, ikili ilişkiyi tanımlamaktadır (Graen & Uhl-Bien, 1995). Bu iki teorik yaklaşım dahil olmak üzere, ilişkiler zaman içinde bir dizi değiş tokuş yoluyla müzakere edilir veya lider ile üye arasında etkileşimler meydana gelir (Bauer & Green, 1997).

Pek çok farklı tanım arasında LÜE, liderin dikkati, duyarlılığı, desteği, ödül dağılımı ve astlarının lider ilişkilerinden duyduğu memnuniyet açısından bir değişim modeli olarak tanımlanmaktadır (Graen & Ginsburgh, 1977). LÜE, lider-takipçi ilişkilerinin değerlendirmelerini geniş bir yelpazede tanımlayan, liderlerin güvenini, desteğini ve etkisini, karşılıklı güven ve saygıyı, algılanan katkı, sadakat ve etkiyi ve yüksek kaliteli ilişkileri kapsayan lider-üye etkileşimlerinin özelliklerine odaklanır (bkz. Wayne, Shore & Liden, 1997; Schriesheim, Castro, & Cogliser, 1999; Bhal & Ansari, 1996).

LÜE teorisi, öncülü olan DİB (Dikey İkili Bağlantı) teorisinden (Graen vd., 1973) ortaya çıkmıştır ve DİB teorisinde liderlerin birimlerindeki tüm astlarına karşı farklı bir liderlik tarzı benimseme ve aralarındaki ilişkilerin özellikleri doğrultusunda açıklama yapma eğilimi vardır. (Liden & Maslyn, 1998; Dienesch & Liden, 1986). Teorinin geliştirilme sürecinde var olan çeşitli aşamaların ortak ve kalıcı özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Bu ortak özelliklerden biri, lider-üye ilişkisinin rol geliştirme, rol oynama ve rol rutinleştirme süreçleri yoluyla istikrar kazanmasıdır. Diğer bir ortak özellik, liderin sınırlı kaynaklar nedeniyle yalnızca birkaç üyeye yakın ilişkiler geliştirerek bir iç grup oluşturabilmesidir. Lider olarak aynı gruptaki diğer üyeler dış grup olarak tanımlanır (Liden & Graen, 1980). Ayrıca iç ve dış gruplarla sırasıyla yüksek ve düşük kaliteli iletişime sahiptir. Bu durum, başka bir ortak özelliği beraberinde getirmektedir; iç grup üyelerinin liderle ilişkileri, dış grup üyelerine göre daha kaliteli, dolayısıyla performansları da daha iyidir. Dahası, iç grup üyeleri olarak nitelendirilebilen astların lider için gereken standartlardan daha fazla rol üstlenerek sorumluluklarını genişlettikleri görülürken, liderin de bu doğrultuda iç grup niteliğinde olan astlara daha fazla destek ve ilgi gösterdiği bilinmektedir. Dış grup niteliğindeki astlar ve lider arasındaki ilişki ise her iki taraf açısından tamamen standart olarak tanımlanmış rol ve sorumluluk kapsamında devam etmektedir. LÜE ile ilgili çalışmalarda, gruplardaki etkileşim yüksek olduğunda iş performansı, çalışan tatmini, çalışan bağlılığı ve örgütsel vatandaşlık davranışı gibi unsurların da aynı doğrultuda yüksek olduğunu görülmektedir (Dulebohn vd., 2012; Scandura & Pellegrini, 2008; Graen & Uhl-Bien, 1995). Ayrıca, yapılan çalışmalarda liderler için daha çok etki (LÜT) ve katkı (LÜK) boyutlarında, üyeler için ise sadakat (LÜS) boyutunda anlamlı sonuçların ortaya çıktığı bilinmektedir (bkz: örn. Ordun & Aktaş, 2014; Puspitasari & Mangundjawa, 2020) Sonuç olarak, LÜE teorisi dört temel faktör arasında güçlü bağlantılar olduğunu varsayar: rol geliştirme, ilişki kalitesi, LÜE ve performans sonuçları (Sheer, 2015).

Dahası, lider ve üye arasında iletişime dayalı birçok soyut etkileşim veya alışveriş bulunmaktadır. İletişim temelli değişim faktörlerini, iş temelli iletişim alışverişleri ve sosyal iletişim alışverişleri olarak iki kategoriye ayırmak mümkündür (Fairhurst & Connaughton, 2014; Sheer, 2015). Bu somut olmayan değişiklikler, lider tarafından sağlanan geliştirme desteği, rehberlik ve geri bildirim veya bilginin dağıtım boyutunu içermektedir (Wilson, Sin & Conlon, 2010). Bu tür alışverişlerin temelinde esneklik, dikkat ve etki gibi, liderin cesaretlendirici sözleri ve sempatik yaklaşımları gibi, üyenin bağlılık ve sadakat gibi tutumlar geliştirmesine izin veren yönler vardır (Graen & Scandura, 1987; Wilson, Sin & Conlon, 2010). Aksine, güvenin ortadan kalktığı bağlamlarda empatisiz bir lider, üyeler üzerinde olumlu bir motivasyon yaratamaz (Grover, Hasel & Manville, 2014). Önemli bir çalışma birimi olan LÜE'nin somut etkileşim düzeyi, genellikle örgütsel hedeflere hizmet etmek için lider ile üye arasında takas, üye tazminatı, terfi ve geliştirme fırsatları gibi ödüller, görevler ve zamanlardan oluşmaktadır (Desivilya vd., 2006) . Bunun yanı sıra iş-iletişim değişimi, lider ve takipçinin örgütsel politikalar, görevler, performans, gelişim, ödüller ve bireyin ve meslektaşların çalışmaları ile ilgili konular ve problemler hakkında doğrudan fikir alışverişinde bulunup birbirlerine fikirlerini paylaştıkları süreçleri ifade etmektedir. (bkz. Tourish & Robson, 2006). Yönetici ve ast arasındaki sosyal

iletişim alışverişi, iş merkezli olmayan, kişisel ve ailevi ilişkileri, hobileri, fikirleri ve sosyal sorunları tartışmak ve açıklamak veya kişisel çıkar, izlenim yönetimi ve sosyal ilişkiler için başka şekilde etkileşimde bulunmak anlamına gelir ve liderler ve üyeler arasında yaygındır (Vigoda-Gadot, 2007).

Ayrıca astlara farklı muameleye dayalı eksensel bir değerlendirmede, bu farklılığın adalet temelinde nasıl algılandığının önemi vurgulanmaktadır. Bu değişikliğin kaliteli lider-üye ilişkilerinde adil olması beklenmektedir (Sparrowe & Liden, 1997). Ayrıca tarafların beklentileri ve memnuniyet derecesi lider-üye ilişkisinin kalitesinin algı boyutunu etkilemektedir (Uhl-Bien, Graen & Scandura, 2000). Mevcut beklentiler karşılanmadığında lider-üye ilişkisi güvenini kaybedebilir (Grover, Hasel & Manville, 2014).

Bernerth, Armenakis & Feild, (2007), LÜE'nin çok yönlü lider-üye rollerinin değişkenlerini dik-kate olarak çok boyutlu olması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Karşılıklılık kriterini hem lider hem de takipçi açısından kullanarak, lider-üye ilişkisini oluşturan üç boyut olarak algılanan algılanan katkı, sadakat ve duyguyu içeren boyutlar oluşturmuşlardır. Liden & Maslyn (1998) tarafından daha sonra mesleki saygı olarak dördüncü bir boyut eklenmiştir.

Bu çalışmada, her bir dört LÜE boyutunun (etki, sadakat, katkı ve mesleki saygı) düzenleyici etkisi GG ve MG arasındaki meslekî prestij algısı (MPA) ile olan ilişkide araştırılmaktadır.

2.5. Mevcut Araştırma

Bir önceki bölümde açıklandığı gibi, MOG ve her iki boyutu olan GG ve MG ile ilişkili olarak çeşitli içsel, davranışsal ve sağlık temelli sonuçlarla ilişkili önemli araştırmalar yapılmıştır. Mevcut araştırma ise MOG'un iki boyutu olan GG ve MG'nin meslekî prestij algısına olan etkisi arasında LÜE'nin dört boyutu ile nasıl ve ne yönde etkilediğini incelemektedir. Bu doğrultuda lider-üye değişimine dayalı olarak MPA'nın MOG'dan nasıl etkilendiğine ilişkin temel soruyu yanıtlamak mümkün olabilir.

Ayrıca görev süreçleri her zaman amir-çalışan ilişkisini içerdiği için algıları etkileyebilecek ve sürecin yönünü değiştirebilecek önemli bir unsurdur. Alanyazında eğitimci veya denetleyici desteğinin gereksiz görevlerden çok mantıksız görevlere neden olduğu (Faupel vd., 2016) ve eğitimci desteğinin eksikliğinin MOG'a dayalı duygusal tükenme ve kaygıya neden olduğu tespit edilmesine rağmen (Fila & Eatough, 2017), şeffaf liderliğin MOG'un olumsuz etkilerini azalttığı bulgulanmıştır (Muntz, Dormann & Kronenwett, 2019). Bu lider-üye ilişkilerinin, MOG ile ilgili mesleki özdeşleşme ve prestij gibi profesyonel süreçlere ve sonuçlara dayalı algı ve deneyimleri nasıl etkilediği hala bir soru konusudur. Ayrıca denetleyicinin oluşturduğu düşük takdir koşullarının motivasyonu düşürdüğü ve görevlerin meşru olmadığı algılanmasında önemli rol oynadığı tespit edilmiştir (Muntz & Dormann, 2020). İş stresi kavramında, lider-üye değişimi ilişkileri genellikle düzenleyici faktörler olarak kabul edilir ve özellikle fiziksel ve psikolojik etkiler gibi çalışanların refahı, mesleki özdeşleşmesi ve prestij algıları üzerinde etkiye sahiptir (örn. Sonentag & Pundt, 2016; Bauer & Green, 1997). Bu nedenle çalışmamız aşağıdaki soruları cevaplamayı amaçlamaktadır: MOG (GG ve MG) mesleki prestij algısını nasıl etkilemektedir? LÜE boyutlarının bu ilişkiler üzerindeki düzenleyici etkileri nelerdir?

2.5.1. Meşru Olmayan Görevler ve Meslekî prestij Algısı

Mesleğin geniş anlamda bir tür sosyal grup olduğu düşünüldüğünde, mesleki prestij, grup üyesinin, o çalışanın ait olduğu gruba dair grup dışındakilerin algılarına olan inancı olarak tanımlanabilir (Dutton, Dukerich & Harquail, 1994). Ayrıca mesleki prestij, bahsedilen gruplarının bakış açıları gibi bir dizi iletişim kaynağından kaynaklanmaktadır (Smidts, Pruyn & Riel, 2001). Prestij algısı, gruba ait olmanın toplumsal değerinin yorumlanmasında da kullanılmaktadır (Dutton, Dukerich & Harquail, 1994). Kişinin kendisini gruba ait olarak değerlendirmek için birbirine bağımlı olmayan iki temel güdü vardır (Hogg & Terry, 2000). İlki, kişinin kendini olumlu olarak algılaması açısından kendini geliştirmeye ihtiyaç duymasıdır (Ashforth, Harrison & Corley, 2008). İkincisi ise, belirsizliğin azaltılması gerekliliğidir çünkü insanların bakış açıları, tutumları ve davranışları konusunda emin olmaları gerekir (Hogg, 2000). Kendini geliştirmenin ve belirsizliğin azaltılmasının insanlar için iki temel ihtiyaç olduğu gerçeği göz önüne alındığında, bu iki güdüyü sağlayan toplumsal çevreye yatkın olabilirler. Buna göre sosyal grup kimliği geliştirilebilir (Liu vd., 2018). Benzer bir perspektiften bakıldığında, bu iki motivasyonun-kendini geliştirme ve belirsizliği azaltma – bu bileşenlerin eksikliği de temel ihtiyaç olduğu için algılanan mesleki prestij oluşumunu olumsuz etkileyebilir. Bu, bireyin mesleki prestij algısını bozabileceği için mesleki prestijin azalmasına da neden olabilir. Bu bakış açısı, aslında, bu duruma maruz kalan bir bireyin iç mekanizmasının ifadesidir. Yukarıda bahsedilen mesleki prestijin genel tanımı göz önünde bulundurulduğunda, bu değişimin bireyin dış çevresine ilişkin özelliği üzerinde de düşünmek gerekir. Bu durumda kişinin mesleki prestij algısı (MPA) üzerinde etkili olduğu inancı nedeniyle, ister doğru ister yanlış olsun, başkalarının dış çevreden değerlendirilmesine ilişkin algı ve görüşleri veya mesleğinin diğerleriyle karşılaştırma süreci bireyin mesleki prestij algısı üzerinde etkili olabilir. Mesleklerin sosyal yönleri ve statüleri açısından karşılaştırılmasıyla mesleki prestij algısı bir meslekten diğer bir mesleğe değişebilir. Ayrıca her kategoride prestij algısı, mesleğin ne kadar yerleşik olduğu ve statünün derecesine göre farklılık gösterebilir çünkü mesleki prestij, sosyal algıların ve çalışmaların değerlendirmelerinin bir göstergesidir. Mesleki prestij algısı aracılığıyla, belirli bir meslek için toplumsal hiyerarşik konum belirlenir (Ashforth & Kreiner, 1999). Dahası, mesleki prestij, etkileşimsel sosyal çıktılarla ilişkili hiyerarşiye (üstünlük-aşağılık) dayalı sembolik önemi göstermesi nedeniyle, mesleğin zorunlu nitelikler, iş görevleri ve çalışma ortamı gibi nesnel nitelikleriyle de ilişkilidir (Goldthrope, 2014). Ayrıca, meşru olmayan görevlerin neden olduğu olumsuz algı ve tecrübeler yoluyla mesleki prestij algısında bir düşüş öngörmek mümkündür. MOG, kaynakların korunması kuramına göre bir kaynak kaybı olarak düşünülebilir. Kaynakların korunması teorisi, stresin, kaynak kaybına yönelik tehdit içeren durumlara ve insanların sürekli olarak kaynakları sağlamaştırmaya, korumaya ve artırmaya çabalamaları nedeniyle gerçek kaynak kaybına tepki olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca, beklenen kazanımın olmaması da kaynak yatırımını takip etme zorunluluğundan dolayı bir tür kaynak kaybıdır (Hobfoll, 1989). Meşru olmayan görevlerin kaynak kaybı olarak değerlendirilebileceği göz önüne alındığında, MOG mesleki alanda kendi kendini geliştirme eksikliği yaratabilir ve ayrıca iş süreçleri sırasında belirsizliği ve çatışmayı artırarak belirsizliğin azalmasını önleyebilir. Dolayısıyla meşru olmayan görevler açısından

olumsuz iş deneyimlerinin mesleki prestij algısını olumsuz etkileyebileceğini öne sürmek mümkündür. Daha da önemlisi, mantıksız görevler, görev süreçlerinde saygısız ve çatışmalı durumlarla aşağılayıcı bir özelliğe sahiptir ve norm dışı görevler dışında olması nedeniyle çalışanın mesleki kimliğini de tehdit eder. Bu yönüyle mantıksız görevler algılanan mesleki prestij üzerinde gereksiz görevlerden daha olumsuz etkiye sahip olabilir.

Hipotez 1a. Gereksiz görevler meslekî prestij algısını olumsuz yönde etkiler

Hipotez 1b. Mantıksız görevler meslekî prestij algısını olumsuz yönde etkiler.

2.5.2. Meşru Olmayan Görevler ve Lider-Üye Değişiminin Kalitesi

Örgütsel düzeyde, amir-ast ilişkisi veya diğer bir deyişle lider-üye değişim kalitesi, verilen bir meşru olmaması açısından tartışılabilir. LÜE kuramı, liderlerin tüm astları ile etkileşimde bulunurken aynı tarzı benimsemediğini belirtir; tersine, her astla kendine özgü bir ilişki ya da değiş tokuşu vardır (Liden & Maslyn, 1998: 43). Rol teorisine göre (Graen, 1976), denetçiler astları iş atamalarına ve görev rollerine göre değerlendirir. Lider ve üye arasındaki LÜE kalitesi ve güven derecesi, üyelerin görev taleplerine uyma derecesine göre belirlenir. Bu nedenle, MOG'un bir tür iş stres faktörü olarak, liderin üyeyi görev temelli değerlendirmesiyle ilişkili olması nedeniyle LÜE kalitesiyle bir ilişkisi vardır. Ayrıca, meşru olmayan görev deneyimleri sırasında, lider ve üye arasında bazı ilişkisel ve motivasyonel işle ilgili sorunlar ortaya çıkabilir.

Bunların yanı sıra, LÜE kalitesinin rollere göre stres faktörlerinin algılanmasıyla ters yönde ilişkili olduğu bilinmektedir (Tordera, Gonzalez-Roma & Peiro, 2008). Bu önemli stres faktörleri aynı zamanda iş rolleri, aşırı rol yüklenme, çatışma ve belirsizlikle de ilişkilidir (Kahn vd., 1964). LÜE ilişkisi, rol stres faktörleri ile ilişkilidir (Jian & Dalisay, 2015), çünkü liderler, çalışanların iş rollerini oluşturmada çok önemli bir etkiye sahiptir (Graen & Uhl-Bien, 1995). Sosyal değişim teorisi, sosyal onay ve etkileşimin, aktiviteyi güçlendirmenin iki farklı yolu olduğunu açıklar. "Grupla anlaşma" ve "kişinin kişisel bütünlüğünün korunması" da iki olası farklı pekiştirme biçimidir. Her olay, yüksek veya düşük çekiciliğe ve durumun uygunluğuna bağlı olarak farklı bağlamlarda ortaya çıkabilir (Homans, 1961). Ayrıca, kaynakların korunması kuramı, kaynak kazanımının önemli bir hedef olduğunu ve kaynakların kaybedilme veya gerçekten kaybedilme tehdidi altında olması durumunda stres yaratıldığını açıklar (Hobfoll, 1989).

Bu teorilerin ışığında, LÜE' nin kalitesi bir çalışanın rol algısını etkileyebilir. Buna göre, verilen meşru olmayan bir görevi tecrübe etmenin bu olumsuz rol algılarının öncülü olacağı sonucuna varılabilir. Bu çerçevede, LÜE kalitesi, MOG deneyimleri ve işyeri refahı arasındaki ilişkileri olumlu veya olumsuz olarak değiştirebilir. Literatürdeki çalışmalar, yüksek kaliteli LÜE' nin iş stres faktörleri ile ters ilişkili olduğunu ifade etmektedir (Tordera, Gonzalez-Roma & Peiro, 2008). Denetçi ve ast arasındaki sosyal etkileşim, görev düzeyinde meşruiyetten dolayı değişen kaliteyi ortaya çıkarabileceğinden, bu yaklaşım MOG'un ilişkisel yönlerini göstermektedir (Meier & Semmer, 2018).

Temel olarak, LÜE teorisi, amir ve ast arasındaki etkileşime dayalı olarak iş birimi, çalışma grubu, departman veya organizasyondaki ilişkiyel niteliklere odaklanır (Graen, Novak & Sommerkamp, 1982). LÜE kalitesinin anlaşılması, LÜE kalitesinin MOG ile sonuç değişkenleri arasındaki ilişki üzerindeki ılımlılaştırıcı etkisinin nasıl ve ne şekilde işleyeceğini açıklamaya yol açabilir. Lider-üye değişiminin çok boyutluluğunun kalitesi ile ilgili olarak katkı, sadakat, etki ve profesyonel saygı olmak üzere dört farklı boyut incelenmiştir (Liden & Maslyn, 1998). Lider ve üye aracılığıyla her boyutun dikkate alınmasında ve öneminde bir değişiklik olabileceğini de savundular. Lider-üye değişim kalitesinin geliştirilmesi ve sürdürülmesi anlayışında, bu çok boyutluluk netlik getirebilir. Kalitenin derecesi de çok boyutlulukla çeşitli şekillerde detaylandırılabilir. LÜE'nin katkı boyutu, astların işle ilgili davranışları (Graen & Scandura, 1987), çiftler arasında daha kaliteli alışveriş (Bass, 1990) ve astların lider tarafından değerlendirilmesi (Liden & Maslyn, 1998) gibi bazı temel bileşenlere sahiptir. Bir liderin, her astın belirlenen görevlerde görev yerine getirmesini değerlendirdiği kabul edilir. Etkili görev performansına sahip üye, performansı düşük olan başka bir üye yerine liderle bir alışveriş geliştirebilir (Liden & Maslyn, 1998). Lider ve üye arasında, daha yüksek kalite, destek, bütçe, materyaller gibi önemli kaynakların daha büyük bir değişimine yol açar (Bass, 1990).

Dolayısıyla katkı boyutuna dayalı yüksek kaliteli bir lider-üye ilişkisinde, katkı en az beklenen düzeyde veya daha fazla olacağı için lider ile üye arasındaki görevler düşünülürğünde norm dışı olma algısı olmayacaktır. Bu nedenle, LÜE'nin katkı boyutunun mantıksız görevlerin mesleki prestij algısı üzerindeki olumsuz etkisini azaltacak yönde hareket etmesi beklenebilir. Bu ilişkiyel temelli yaklaşım doğrultusunda şu önerilebilir:

Hipotez 2a. *LÜE'nin katkı boyutu, gereksiz görevler ile mesleki prestij algısı arasındaki ilişkiyi pozitif yönde düzenleyecektir.*

Hipotez 2b. *LÜE'nin katkı boyutu, mantıksız görevler ile mesleki prestij algısı arasındaki ilişkiyi pozitif yönde düzenleyecektir.*

Sadakat boyutu, mesleki hedeflerin grup içinde pekiştirilmesinin, üyelerin kişisel özelliklerinin ve insanların hedeflere ve birbirlerine sadakatinin göstergesi anlamına gelir. Bağlılık, yüksek kaliteli LÜE geliştirme ve sürdürme açısından da kritik bir role sahiptir. (Liden & Maslyn, 1998). Ayrıca, sadakat boyutu, üyelerin görev türlerini ve güvenilirliğini belirlemek için araçsal bir değere sahiptir.

Liderler muhtemelen bağımsız yargılama ve sorumluluk gerektiren görevleri sadık üyelere atarlar (Graen & Scandura, 1987). Özellikle, LÜE ikilileri arasındaki sadakat arttıkça, MOG'un üyeler üzerindeki olumsuz etkilerinin daha az olduğu iddia edilebilir. Özellikle bağlılığı yüksek lider-üye arasında görevleri meşruiyet dışında algılamak mümkün değildir. Aksi takdirde sadakat zayıflayabilir veya ortadan kalkabilir. Kısacası lider ile üye arasındaki yüksek bağlılığın mesleki norm ve kuralara göre meşru olmadığı algısını azaltma yönünde etki yaratması ve mesleki prestij algısı üzerindeki olumsuz etkisini de zayıflatması mümkün olabilir. Dolayısıyla, aşağıdaki hipotez iddia edilebilir:

Hipotez 3a. *LÜE'nin sadakat boyutu kapsamında lider ile üye arasındaki sadakatin yüksek olması gereksiz görevlerin mesleki prestij algısı üzerindeki olumsuz etkisini azaltır.*

Hipotez 3b. LÜE' nin sadakat boyutu kapsamında lider ile üye arasındaki sadakatin yüksek olması mantıksız görevlerin mesleki prestij algısı üzerindeki olumsuz etkisini azaltır.

Ayrıca LÜE kalitesinin etki boyutu, lider ve üyenin birbirleri arasındaki ortak sevginin ve arkadaşlık gibi kişilerarası ilişkilerin çekiciliğe dayandığını ifade etmektedir. Çiftler arasındaki etki ve iş etkileşimleri, LÜE' nin daha yüksek kalitesi açısından karşılıklı olarak gelişebilir (Bridge & Baxter, 1992) ve LÜE gelişimi ve sürdürülmesinde kritik bir boyut olarak kabul edilir (Wayne & Ferris, 1990). Böylece aşağıdaki hipotezi önermek mümkündür:

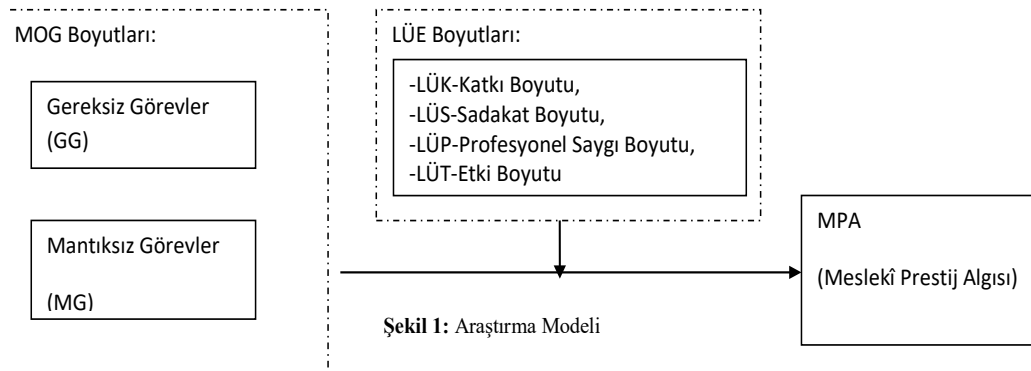
Hipotez 4a. LÜE' nin etki boyutu temelinde, lider ile üye arasındaki olumlu duygulanımın yüksek olması gereksiz görevlerin mesleki prestij algısı üzerindeki olumsuz etkisini zayıflatır.

Hipotez 4b. LÜE' nin etki boyutu temelinde, lider ile üye arasındaki olumlu duygulanımın yüksek olması mantıksız görevlerin mesleki prestij algısı üzerindeki olumsuz etkisini zayıflatır.

LÜE' nin son boyutu olarak mesleki saygı, organizasyon içindeki ve dışındaki mesleki itibara dayalı olarak yönetici ve ast arasındaki saygıyı açıklamaktadır (Liden & Maslyn, 1998). Mesleki saygı algısının karşılıklı olarak artmasında etkili olan faktörler arasında lider ve üye arasında ile kişisel deneyim, işyeri içinde veya dışında diğer kişilerin yaptığı yorumlar, ödüller, özgeçmiş gibi nitelikler sayılabilir. Ayrıca mesleki saygının yüksek olduğu lider-üye ilişkisinde görevlerin gereksiz olma algısının düşük olması beklendiğinden gereksiz görevler temelinde düzenleyici etkisinin diğer boyutlara göre daha yüksek olabileceği düşünülmektedir. Toplamda, bu tür özellikler çiftler arasındaki mesleki saygı düzeyini göstermektedir (Dienesch & Liden, 1986; Micheal & Tews, 2016). Böylece şu hipotezi önermek mümkündür:

Hipotez 5a. LÜE' nin profesyonel saygı boyutu temelinde, lider ile üye arasındaki mesleki saygının yüksek olması gereksiz görevlerin mesleki prestij algısı üzerindeki olumsuz etkisini azaltır.

Hipotez 5b. LÜE' nin profesyonel saygı boyutu temelinde, lider ile üye arasındaki mesleki saygının yüksek olması mantıksız görevlerin mesleki prestij algısı üzerindeki olumsuz etkisini azaltır.

3. Metodoloji

3.1. Veri toplama

Anket verilerinin tamamı Türkiye'deki devlet okullarında çalışan 503 öğretmenden toplanmıştır ve altı (6) adet farklı ili kapsamaktadır. Öğretmenlerin sorumlulukları ve görev performansı, farklı mekanizmalar aracılığıyla yakından izlendiğinden ve değerlendirildiğinden, görev deneyimlerini ve bu deneyimlerin sonuçlarını incelemek, belirli meslek grupları için meşru olmayan görevleri anlamak için değerli bilgiler sağlayabilir.

Araştırmanın amacı ve anketin içeriği potansiyel katılımcılara açıklanmıştır. Onay alındıktan sonra, e-posta yoluyla katılımcılarla çevrimiçi bir anket paylaşılmıştır. Anketi 1260 öğretmenden 521 kişi cevaplamış ve % 41,3' lük bir cevaplama oranına ulaşılmıştır. Eksik cevaplar ve bir dizi aykırı değer nedeniyle, verilerden 17 anket çıkarılmıştır ve son olarak 503 öğretmenden bir örneklem mevcuttur.

3.2. Katılımcılar

Katılımcı özellikleri şu şekilde açıklanabilir: Katılımcıların yarısından fazlası 20 yıl veya daha fazla öğretmenlik deneyimine sahiptir ve yaklaşık yarısı 40-49 yaş arasındadır (% 44). Cinsiyet dağılımı itibarıyla kadın katılımcı sayısı erkeklerden (% 65) fazladır. Örneklemdeki öğretmenlerin çoğu (% 85) lisans derecesine sahiptir. Fen, matematik, edebiyat, yabancı diller ve ilköğretim öğretimi dahil olmak üzere farklı konu alanlarına sahiptirler. Örneklemdeki en büyük grubu ilköğretim öğretmenleri oluştururken (% 26,4), diğer gruplar beden eğitimi (% 9,9), edebiyat (% 9,5), yabancı diller (% 8,3) ve fen ve matematik (% 8,2). Haftalık ders saatleri itibarıyla öğretmenlerin % 70'inin 21-30 saat arası iş yükü vardır. Yanıt veren öğretmenlerin çalıştığı okul türleri arasında liseler (% 40), ilköğretim (% 31) ve orta okullar (% 25) bulunmaktadır.

3.3. Ölçekler

Bağımsız değişken. MOG'u ölçmek için her bir boyutu (GG ve MG) dörder maddeyle içeren Bern Meşru Olmayan Görevler Ölçeği (Bern Illegitimate Tasks Scale) (Jacobshagen, 2006) kullanılmıştır. İngilizce'den Türkçe'ye çeviri ve Türkçe'den İngilizce'ye geri çeviri, her iki dili de akıcı olan üç farklı uzman tarafından gerçekleştirilmiştir. Bugüne kadar neredeyse tüm niceliksel çalışmalar Bern Ölçeğini kullanarak MOG'u ölçmüştür. Bu çalışmalarda gereksiz görevler için ortalama Cronbach alfa değeri $\alpha = 0.80$ ve mantıksız görevler için $\alpha = 0.89$ 'dur. (örneğin, Semmer vd., 2010; Kottwitz vd., 2017; Zhou, Eatough & Wald., 2018; Pindek vd., 2019). GG boyutunun örnek ögesi olarak "Halletmeniz gereken iş görevleriniz var mı, bunların yapılması gerekip gerekmediğini merak ediyor musunuz?" ve MG boyutunun örnek maddesi olarak "İlgilenmeniz gereken, haksız olduğuna inandığınız ve bunlarla uğraşmak zorunda olduğunuz iş görevleriniz var mı?" ifadeleri orijinal ölçekten açıklanabilir.

Bağımlı değişken. Algılanan mesleki prestij, Mael & Ashforth'un (1992) sekiz maddeden oluşan Algılanan Örgütsel İtibar Ölçeği ile ölçülmüştür. Başlangıçta ölçek maddelerindeki "örgütsel prestij" terimleri "mesleki prestij" terimlerine dönüştürülmüştür. Önceki çalışmalarda ölçeklerin güvenilirliği $\alpha = 0.770$ (Mael & Ashforth, 1992), $\alpha = 0.86$ (Herrbach & Mignonac, 2006) ve $\alpha = 0.83$ (Lipponen vd., 2005) olarak ölçülmüştür. Türk literatüründe Tak & Çiftçioğlu (2009) Türkçeye çevirmiş ve Cronbach alfa'yı $\alpha = 0.840$ olarak ölçmüştür. Daha sonra (Tokmak, Straub & Turgut, 2013) Cronbach alfa'yı $\alpha = 0.80$ olarak ölçmüşlerdir. Ölçekte toplam sekiz sorudan dördü tersine çevrilmiştir (Örnekler: "Sektörümüzdeki diğer mesleklerden çalışanlar, çalıştığım mesleği küçümsüyorlar." Bu işyeri, sektörünün en iyisi olarak kabul edilmektedir.") Önceki geçerlilik analizlerine benzer şekilde ölçeğin tek faktörlü bir yapısı vardır. Benzer şekilde 5'li Likert tipi yanıt ölçeği 1'den (kesinlikle katılmıyorum) 5'e (kesinlikle katılıyorum) kadar kullanılmıştır. Örnek madde: "Öğretmen olmanın toplumda iyi bir itibarı yoktur." (Mael & Ashforth, 1992, s.122)

Düzenleyici Değişken. Lider ve üye arasındaki ilişkinin doğasını değerlendirmek için çok boyutlu lider-üye değişimi ölçeği (12 maddeli) (Liden & Maslyn, 1998) kullanılmıştır. Orijinal ölçek Lider-Üye Etki (LÜT), lider-üye katkı(LÜK), lider-üye sadakati (LÜS) ve lider-üye profesyonel saygı (LÜP) boyutlarına sahiptir ve her boyutta üç madde vardır. Sırasıyla her alt boyutun örnek öğeleri şöyledir: Etki boyutu için: "Amirimi bir insan olarak seviyorum." Sadakat boyutu için: "Yanlışlıkla bir hata yaparsam, amirim beni başkalarına karşı savunur." Katkı boyutu için: "Gerektiğinde amirim için çok çalışmaktan çekinmem." Profesyonel saygı boyutu için: "Amirimin işteki bilgi ve becerilerine saygı duyuyorum." Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik ölçüsü daha önce Türkiye'de yapılan çalışmalarda $\alpha = 0.92$ (Erdogan, Liden & Kraimer, 2006) ve $\alpha = 0.94$ (Erdogan, Kraimer & Liden, 2007) olarak elde edilmiştir.

Kontrol değişkenleri olarak, cinsiyet, yaş, haftalık iş yükü, meslekte görev süresi ve okul türü incelenmiştir. Bu kontrol değişkenleri kişisel özellikleri farklılaştıran demografik özellikler olduğundan, sonuçları da önemli ölçüde etkileyebilirler. Örneğin, çalışanın yaşı ve cinsiyeti veya haftalık iş yükü, meslekte görev süresi ve okul türü gibi işle ilgili özellikleri farklılık gösterdiğinde, işyerinin durumu da farklı bir dereceye kadar etkilenebilir. Ayrıca, bu kontrol değişkenleri erkek = 1, kadın = 0 ve yaş (40'tan fazla) = 1, yaş (40'tan küçük) = 0 gibi ikili değişkenlere (binary variables) dönüştürülmüştür.

3.4. Analiz Stratejisi

Çalışma sonuçlarının doğruluğundan emin olmak için normal dağılım (Shapiro-wilk testi), aykırı değer analizi (Mahalanobis mesafesi) ve çoklu bağlantı testleri (çarpıklık ve basıklık değerleri ve varyans büyütme faktörleri-VIF) kontrolleri tamamlanmıştır. Daha sonra verilerin genel özelliklerini belirtmek için tanımlayıcı analiz yapılmıştır. Ölçüm modelini değerlendirmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. Yakınsak ve ıraksak geçerlilikleri anlamak için madde faktör yükleri ve çapraz yükler incelenmiştir. Hipotez testi aşamasında SPSS'de çoklu regresyon analizi kullanılmıştır.

4. Bulgular

Tüm teşhisler verilerde bir sorun olmadığını göstermiştir. Aykırı değerler çıkarıldıktan sonra, 503 veri ile diğer analizler yapılmıştır.

4.1. Ölçümlerin Geçerliliği

Ölçümlerin geçerlilik ve güvenilirliği aşağıdaki gibi sağlanmıştır: 1) Ölçeklerin yakınsak ve ayırt edici geçerliliği, 2) Her bir ifadenin güvenilirliği, 3) Ölçeklerin iç tutarlılığı.

DFA' da üç farklı ölçüm modeli oluşturulmuş ve karşılaştırılmıştır. Model 1, tüm öğelerin kendisine bağlı olduğu tek bir faktörü belirtmektedir. Model 2, alt boyutların çıkarıldığı bir ölçümü temsil etmektedir. Model 3, çalışmadaki tüm teorik ölçümleri ayrı faktörler olarak içermektedir. (Hair vd. 2014), 12 ila 30 arasında gözlenen değişken ($30 > m > 12$) olan büyük numuneler ($N > 250$) için değerlendirme için alınmıştır.

DFA sonuçları, çalışma ölçütlerinin geçerliliğini desteklemektedir. Tablo 1'de, Model 3, uyum indekslerinin her ikisi de önerilen parametreler dahilinde olduğundan en iyi faktör çözümünü oluşturmaktadır (CFI = 0.915, GFI = 0.828, TLI = 0.903, RMSEA = 0.078, SRMR = 0.0642). Model 3 ayrıca diğer faktör çözümleri $\Delta\chi^2$ ($p \leq .01$) üzerinde üstün bir uyumu temsil eder.

Tablo 1: DFA Sonuçları Tablosu

Model	X ²	df	X ² /df	Δx^2	Δdf	GFI	CFI	TLI	SRMR	RMSEA
Model 1	6858.779**	350	19.597	—	—	0.412	0.452	0.408	0.2914	0.192
Model 2	2914.351**	347	8.399	3944.428	3.0	0.676	0.784	0.765	0.744	0.121
Model 3	1334.200**	329	4.055	1580.151	18	0.828	0.915	0.903	0.0642	0.078

Yakınsak ve iraksak geçerlilikler, faktör yükleri ve oluşturulan ortalama varyans (AVE) incelenerek kontrol edilmiştir. Gizli değişkenlerin madde faktör yükleri de kontrol edilmiştir. Üç MPA ifadesi yükleri 0.5'ten düşük olduğu için çalışmadan çıkarılmıştır. Gizli değişkenler arasında çapraz yükleme yoktur. Yapı güvenilirlikleri de kabul edilebilir niteliktedir. Bileşik güvenilirlik (CR) ve Cronbach alfa değerleri tüm değişkenlerin 0.7' nin üzerindedir. Tüm AVE değerleri de kabul edilebilir niteliktedir. Genel olarak, Model 3'ün daha iyi olan uyumu, yüksek faktör yükleri ve büyük yapı iç tutarlılıkları, çalışma ölçümlerinin güçlü geçerliliğini ve güvenilirliğini ifade etmektedir.

Tablo 2: Ölçümlerin Güvenilirlikleri

	CR	AVE	Cronbach's Alpha
GG	0.871	0.634	0.881
MG	0.910	0.717	0.910
LÜK	0.904	0.758	0.899
LÜS	0.924	0.803	0.919
LÜT	0.931	0.818	0.931
LÜP	0.942	0.845	0.940
MPA	0.936	0.831	0.935

Tablo 3, bağımsız değişken GG'nin, bağımlı değişken MPA ile ($r = -0.185$, $p < .01$) ve diğer bağımsız değişken GG'nin, bağımlı değişken MPA ile ($r = -0.185$, $p < .01$) ve diğer bağımsız değişken MG'nin MPA ile ($r = -0.192$, $p < .01$) ile anlamlı negatif korelasyonlara sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, LÜK ($r = 0.153$, $p < .01$), LÜT ($r = 0.115$, $p < .01$), LÜS ($r = 0.256$, $p < .01$) ve LÜP ($r = 0.138$, $p < .01$) düzenleyici değişkenlerinin MPA ile pozitif korelasyona sahip olduğu görülmektedir. Kontrol değişkeni olarak, *cinsiyet* GG ($r = 0.161$, $p < .01$) ve MG ($r = 0.097$, $p < .05$) ile pozitif korelasyona sahiptir. Yaş ise bağımsız değişkenlerden sadece MG ($r = 0.089$, $p < .05$) ile korelasyona sahipken, düzenleyici değişkenlerden LÜK ($r = -0.101$, $p < .05$), LÜT ($r = -0.162$, $p < .01$), LÜS ($r = -0.180$, $p < .01$), LÜP ($r = -0.156$, $p < .01$) ile de negatif korelasyonu mevcuttur. Ayrıca, diğer bir kontrol değişken olan *toplam tecrübe* benzer şekilde LÜK ($r = -0.124$, $p < .01$), LÜT ($r = -0.203$, $p < .01$), LÜS ($r = -0.186$, $p < .01$) ve LÜP ($r = -0.200$, $p < .01$) ile negatif korelasyona sahipken, iki bağımsız değişkenden biri olan sadece MG ($r = 0.089$, $p < .05$) ile pozitif korelasyona sahiptir.

4.2. Tanımlayıcı istatistikler

Tablo 3: Değişkenler

	Değişken	M	SD	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Yaş40	0.6978	0.45966	-											
2	Cinsiyet	0.3559	0.47925	0.161**	-										
3	H.Saat20	0.7276	0.44562	-0.056	-0.021	-									
4	T.Tecrübe	0.5010	0.50050	0.045	0.089*	-0.124**	-								
5	Lise	0.4732	0.49978	0.021	0.001	-0.065	-0.053	-							
6	GG	3.1809	0.8781	-0.004	0.161**	-0.056	0.045	0.021	(0.881)						
7	MG	2.6750	1.0211	0.017	0.097*	-0.021	0.089*	0.001	0.675**	(0.910)					
8	LÜK	3.4579	1.0204	-0.101*	-0.039	-0.025	-0.124**	-0.065	-0.192**	-0.202**	(0.899)				
9	LÜT	3.5818	1.01182	-0.162**	0.055	0.043	-0.203**	-0.053	-0.250**	-0.194**	0.721**	(0.931)			
10	LÜS	3.3413	0.99864	-0.180**	-0.049	0.027	-0.186**	-0.041	-0.191**	-0.120**	0.724**	0.774**	(0.919)		
11	LÜP	3.5971	1.07911	-0.156**	-0.074	0.050	-0.200**	-0.048	-0.195**	-0.209**	0.705**	0.776**	0.711**	(0.940)	
12	MPA	3.869	0.71521	0.078	0.048	0.017	0.037	-0.021	-0.185**	-0.192**	0.153**	0.115**	0.256**	0.138**	(0.935)

Not: N=503. M=means, SD= standard deviations. Cronbach's alpha katsayıları köşegenlerde belirtilmiştir. * $p \leq .05$ (two tailed). ** $p \leq .01$ (two tailed)

4.3. Regresyon Analiz Sonuçları

Tüm analiz sonuçları Tablo 4 ve Tablo 5 ve Tablo 6' da verilmiştir. Buna göre GG ve MG' nin MPA'yı sırasıyla $\beta = -0.250$, $p < .01$ ve $\beta = -0.171$, $p < .01$ düzeyinde olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, GG' nin ($\beta = -0.095$, $p < .01$) ve MG' nin ($\beta = -0.142$, $p < .01$) MPA arasındaki ilişkisinde LÜS (Lider-Üye değişimi Sadakat boyutu)' nun düzenleyici etkisi olduğu keşfedilmiştir. Böylece, araştırmaya ait Hipotez 3a ve Hipotez 3b' nin desteklendiği tespit edilmiştir. Ancak, diğer hipotezlerin-Hipotez 2a,2b, 4a, 4b,5a, 5b'nin desteklenmediği görülmektedir.

Tablo 4: GG ve MG' nin MPA Üzerindeki Direk Etkileri (Regresyon Analiz Sonuçları)

	Coefficient(β)	SE	95%CI	t-value	p-value
GGàMPA	-0.250**	0.043	- 0.310:-0.166	-5.790	0.001
MGàMPA	-0.171**	0.044	- 0.244:-0.100	-3.896	0.001

Tablo 5: Meslekî Prestij Algısına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (GG Modelleri)

Değişkenler	Model 1 (LÜT- düzenleyici değişken)	Model 2 (LÜS- düzenleyici değişken)	Model 3 (LÜP- düzenleyici (değişken)	Model 4 (LÜK- düzenleyici değişken)
Kontrol Değişkenler				
Yaş	0.103**(.119)	0.119**(.262)	0.105**(.120)	0.104** (.120)
Cinsiyet	-0.003(.096)	0.030(.091)	0.037(0.093)	0.032 (.092)
Haftalık İş Yüğü	-0.043(.108)	-0.047(.095)	-0.055(.096)	- 0.042 (.096)
Tecrübe	0.041(.110)	0.023(.108)	0.027(.110)	0.075 (.110)
Okul Tipi	-0.036(.085)	-0.040(.085)	-0.040(.86)	0.017**(.109)
Diğer Değişkenler				
GG	-0.187**(.042)	-0.197**(.044)	-0.218*(0.045)	-0.212** (0.045)
LÜT	0.230**(.044)			
LÜS		0.233**(.044)		
LÜP			0.185**(.045)	
LÜK				0.191** (0.044)
GGxLÜT	-0.035(.039)			
GGx LÜS		-0.095**(.039)		
GG x LÜP			0.038(0.042)	
GG x LÜK				-0.057 (.040)
Constant	-0.087(.114)	-0.131(.115)	-0.093(.116)	-0.109 (.116)
R2	0.089	0.133	0.110	0.114
R2Change	0.001	0.009	0.001	0.003
F value	6.985**	9.471**	7.635**	7.946**

N = 503. * p <.05, ** p <.01

Tablo 6: Meslekî Prestij Algısına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (MG Modelleri)

Değişkenler	Model 1 (LÜT- düzenleyici değişken)	Model 2 (LÜS- düzenleyici değişken)	Model 3 (LÜP- düzenleyici değişken)	Model 4 (LÜK- düzenleyici değişken)
Kontrol Değişkenler				
Yaş	0.118**(.121)	0.128**(.121)	0.109**(.120)	0.111 (.121)
Cinsiyet	-0.001(.093)	0.015(.092)	0.043(0.091)	0.013 (.093)
Haftalık İşYüğü	-0.043(.098)	-0.042(.097)	-0.049(.098)	- 0.033 (.098)
Tecrübe	0.043(.112)	0.033(.110)	0.031(.108)	0.022 (.112)
Okul Tipi	-0.039(.087)	-0.043(.086)	-0.041(.89)	-0.036 (.087)
Diğer Değişkenler				
MG	-0.123**(.045)	-0.141**(.044)	-0.136(0.045)	-0.128** (0.045)
LÜT	0.230**(.045)			
LÜS		0.249**(.044)		
LÜP			0.178**(.044)	
LÜK				0.207** (0.045)
MGxLÜT	-0.061(.041)			
MGx LÜS		-0.142**(.041)		
MG x LÜP			0.034(0.041)	

MG x LÜK				-0.044 (.040)
Constant	-0.125(.118)	-0.134(.117)	-0.088(.116)	-0.120 (.118)
R2	0.093	0.104	0.109	0.084
R2Change	0.004	0.002	0.001	0.002
F value	6.355**	7.190**	6.988**	5.667**

N = 503. * p <.05, ** p <.01

4.4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, MOG'un iki farklı boyutu olan mantıksız (MG) ve gereksiz (GG) görevlerin, LÜE boyutlarının her birinin düzenleyici etkilerine odaklanarak algılanan meslekî prestij üzerindeki etkisini inceleyen ilk çalışmadır. Ayrıca, her bir LÜE boyutunun (LÜK, LÜS, LÜT ve LÜP) MOG (hem GG hem de MG) ile sonuç değişkeni MPA arasındaki ilişki üzerindeki düzenleyici etkisi ilk kez bireysel düzeyde ampirik olarak incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre MOG'un boyutları olan GG ve MG' nin MPA üzerinde doğrudan zayıflatıcı etkisi olduğu bulunmuştur. LÜE'nin boyutlarından LÜS(Lider-üye sadakati) boyutunun GG ve MG' nin MPA üzerindeki olumsuz etkilerini azaltan pozitif yönde etkisi bulunmuştur. Gereksiz görevlerin çalışanlar üzerinde olumsuz etkiye sahip olmasının temel nedenlerinden biri, öğretmenlerin, asıl mesleki görevlerine odaklanma beklentilerine rağmen, evrak, doküman hazırlama ve kırtasiye gibi bazı GG'e maruz kalmalarıdır. Öğretmenlerin eğitim sürecinde işlevsel olmayan gereksiz planları doldurmak, öğrenci-öğretmen arasında geçirilmesi gereken zamanın branş dışı seminerlere katılmakla harcanması ya da idari görevlerle meşgul edilmek gibi mesleki prestij algısını yıpratıcı durumlarla karşı karşıya kalmaları mümkün olabilir. Öğretmenlerin yine meslekî normların dışında bir takım öğrencilerin evine gitmek ya da öğretmenin okulun boya badanasını yapmak, öğrencileri okul çıkışı evlerine taşımak (Akyürek, 2020) gibi MG'lerle mesleki prestijini yıpratıcı, öğretmenlik mesleğine dışarıdan bakanların gözünde prestijini zayıflatarak öğretmenlerin mesleklerine bakışlarında araçsal ve sembolik değerlerin (Hobfoll, 1989; 2001) azalmasına yol açabilir.

Bunların yanı sıra, LÜE' nin bu MOG'un (GG ve MG olarak) MPA üzerinde olumsuz etkilerini hafifletmesi söz konusudur. Araştırma sonuçlarında LÜS (Lider-Üye Sadakati) boyutunun anlamlı çıkması, aslında çalışanın verilen herhangi bir GG ya da MG karşısında lider-üye sadakati ile görevlerin meşru olmama algısını zayıflattığını göstermektedir. Lider ve üye arasındaki bağlılık görevlerin meşru olmama niteliklerini ikinci plana düşürerek, öncelik lider ve üye arasındaki bağlılığı ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca, insanların mesleklerinin sosyal yaşamlarında ve kimliklerinde çeşitli anlamları olduğu için gereksiz ve mantıksız görevler çalışanlar için derin anlamlar taşıyabilir ve farklı şekillerde etkilenebilirler.

Sadakat, yüksek kaliteli LÜE geliştirme ve sürdürmeye dayalı kritik bir role sahip olduğu için (Liden & Maslyn, 1998), lider ve üye arasında beklenen pozitif LÜS ilişkisi, gereksiz ve mantıksız görev taleplerini azaltmaya ve çalışanların mesleki prestij algısını artırmaya neden olabilir. LÜS' ün GG ve MG üzerindeki olumsuz etkinin azalmasına yol açmasının diğer bir nedeni, LÜS'ün üyelerin birbirleri

arasındaki güvenilirliğini artıran araçsal değere sahip olmasıdır. Bu durum aynı zamanda mesleğe dışarıdan bakanların değerlendirmelerinde öğretmenliğin sembolik değerine de olumlu katkıda bulunabilir. Lider-üye arasındaki sadakat arttıkça görevlerin norm-dışı olma algısı da yayılayabilir.

Şimdiye kadarki yazın temelinde LÜE' nin katkı boyutu (LÜK), iş süreçleri esas olarak görevlere dayalı olarak dinamizm kazandığından dolayı lider ve üye arasındaki ilişkinin kalitesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu açıklasa (Graen & Scandura, 1987; Bass, 1990; Liden & Maslyn, 1998) da bu çalışmada MOG'un iki boyutu ve MPA arasındaki olumsuz ilişkiyi yatıştıran bir nitelik olarak görülmemiştir. Bunu nedeni, MOG'un temelinden sorgulanan ve zaten gereksiz ya da norm dışı olmasından (Semmer vd., 2010; 2015) kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla MOG'a maruz kalan çalışanın görev performansı, görevlerini yüksek kalitede yerine getirmesi (Liden & Maslyn, 1998; Bass, 1990) gibi unsurlar MOG temelinde değerlendirme dışı tutulması söz konusu olacaktır. Diğer LÜE boyutları olan LÜP (Lider-Üye arasındaki profesyonel saygı) ve LÜT (Lider-Üye arasındaki insanî etki) boyutları da benzer şekilde GG ve MG' nin MPA üzerindeki olumsuz etkileri üzerinde bu görevlerin meşruiyet dışı olmalarından dolayı, lider-üye arasındaki ilişkinin meslekî prestij algısını güçlendirecek yönde ilimlaştırıcı bir etkiye sahip değillerdir.

Özetle, LÜS' ün GG ve MG' nin her biri ile MPA arasındaki olumsuz ilişkide yatıştırmacı niteliğe sahip olduğu keşfedilmiştir. Sonuçlar kapsamında erken çalışanların GG ve MG algısının daha yüksek olduğu da mevcuttur.

4.4.1. Teorik ve Pratik Katkı

Şimdiye kadar yazında MOG ve iki boyutu GG ve MG ile çalışanların meslekî kimlik ile ilgili algıları (Ma & Peng, 2019; Mugayar-Baldocchi, 2019) ve çalışan refahı (Eatough et al., 2016; Pereira, Semmer & Elfering vd., 2014) üzerine araştırmalar bulunmasına rağmen, LÜE' nin katkı boyutunu içeren bir çalışma (Akyürek, 2020) haricinde herhangi bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışma ile LÜE'nin bütün boyutlarının GG ve MG' nin MPA arasındaki düzenleyici etkisi bireysel düzeyde ölçülerek elde edilen bulgular doğrultusunda yazına katkı sunulmaktadır. Sonuçlar, SOS kuramı (Semmer vd., 2007; 2010) ve Kaynakların Korunması Kuramı (Hobfoll, 2001) ile tutarlıdır. Benzer şekilde MG ve GG algı ve deneyimlerinin erkek çalışanlar tarafından daha yüksek hissedilmesi daha önceki bulgularla (Omansky, Eatough & Fila, 2016; Akyürek, 2020) paralellik taşımakta ve rol kuramı (Biddle, 1986) ile bağdaşmaktadır.

Pratik katkılar temelinde, öğretmenlerin meslekî prestij algısının GG ve MG tarafından azalması dikkate alınarak meşruiyet dışı görev süreçlerinin iyileştirilmesi yönünde idarî kararlar alınıp uygulanması söz konusu olabilir. Bu doğrultuda lider-üye bağlılığının etkili olduğu göz önünde bulundularak çalışan ve lider ya da yöneticiler arasında bağlılığı güçlendirici ilişkileri artıran eğitim politikalarının, düzenlemelerin etkinleştirilmesi mümkün olabilir. Genel olarak Milli Eğitim Bakanlığı düzeyinde öğretmenlerin meslekî prestijlerini yükselten programlar sürece dahil edilerek, eğitimin niteliğinin artmasına katkı sunulabilir.

4.4.2. Araştırmanın Kısıtları ve Gelecek Araştırma Önerileri

Çalışmanın sınırlılıkları arasında ilk olarak örnekleme sadece devlet okullarında çalışan öğretmenlerin dahil edilmiş olması, özel okulların hariç tutulmuş olmasını belirtmek mümkündür. Veriler, ilk, orta ve lise düzeyleri olarak farklı okul türlerinde, uzmanlık alanlarında ve şehirlerde çalışan öğretmenlerin yanıtlarını içermektedir. Bu yönüyle örneklemin genelleştirilebilir olduğu ve MOG'un (GG ve MG) Türkiye eğitim sektöründeki etkisini anlamak için yeterli düzeyde olduğu söylenebilir. Daha sonraki çalışmalara özel okullar dahil edilebilir. Ayrıca, farklı meslek gruplarına ter verilerek MOG'un diğer mesleklerdeki spesifik etkileri incelenebilir.

Çalışmanın analiz düzeyinde kesitsel olması da sınırlayıcı etki yaratabilir, bu doğrultuda, LÜS'ün yanı sıra diğer LÜE boyutlarının anlamlı etkilerini keşfetmek için gelecekte boylamsal araştırmalara başvurmak mümkün olabilir. MOG'a dayalı LÜE kalitesinin incelenmesinin yanında çalışanların kendi aralarında yatay ilişkilerinin de MOG temelinde incelenmesi yazına katkı sunabilir.

Etik Kurul Onayı

Bu makalenin saha çalışması, Yaşar Üniversitesi Etik Komisyonunun 22.02.2019 tarih ve 08 no' lu toplantısında alınan 1772 sıra sayılı Etik Kurul İzni ile onaylanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akyürek, S. S., & Can, Ö. (2018). Meşru Olmayan Görevler, Rol Özellikleri ve Kimlik Tehdidi: Kavramsal Bir Model Önerisi. 25.Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı (ss. 762-769) 25-27 Mayıs, Ankara.
- Akyurek, S. S., & Can, O. (2021). Illegitimate tasks and occupational outcomes: the impact of vertical collectivism. Evidence Based HRM Emerald Publishing. 2049-3983 doi: 10.1108/EBHRM-02-2021-0025
- Akyürek, S. S. (2020). A cultural and relational approach to illegitimate tasks: A study from Education Sector. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).Yaşar Üniversitesi, Izmir.
- Alicke, M., & Sedikides, C. (2009). Self enhancement and self-protection: What they are and what they do. European Review of Social Psychology, 20, 1-42.
- Apostel, E., Syrek, C. J., & Antoni, C. H. (2017). Turnover intention as a response to illegitimate tasks: The moderating role of Appreciative leadership. International Journal of Stress Management, 25(3), 234-249.
- Ashforth, B. E., & Kreiner, G. E. (1999). "How Can You Do It?": Dirty Work and the Challenge of Constructing Positive Identity. Academy of Management Review, 24(3), 413-434.
- Ashforth, B. E., Harrison, S. H., & Corley, K. G. (2008). Identification in organizations: An examination of four Fundamental questions. Journal of Management, 34, 325-374.
- Bass, B. M. (1990). Bass and Stogdill's handbook of leadership: Theory, research, and managerial applications. (3. Baskı) New York: The Free Press.
- Bauer, T., & Green, S. G. (1997). Development of leader-member exchange: A longitudinal test. The Academy of Management Journal, 39, 1538-1567.
- Bernerth J. B., Armenakis, A. A., & Feild, H. S. vd. (2007). Leader-Member Social Exchange (LMSX): Development and validation of a scale. Journal of Organizational Behavior, 28(8), 979-1003.

- Bhal, K. T., & Ansari, M. A. (1996). Measuring quality of interaction between leaders and members. *Journal of Applied Social Psychology*, 26, 945-972.
- Biddle, B. J. (1986). Recent Development in Role Theory, *Annual Review of Sociology*, 12, 67-92.
- Bridge, K., & Baxter, L. A. (1992). Blended relationships: Friends as work associates. *Western Journal of Speech Communication*, 56, 200-225.
- Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499-512. doi: 10.1037/0021-9010.86.3.499
- Desivilya, H. S., Yoav, S., & Efrat, A. (2006). Prosocial tendencies in organizations: The role of attachment styles and organizational justice in shaping organizational citizenship behavior. *International Journal of Organizational Analysis*, 14(1), 22-42.
- Dienesch, R. M., & Liden, R. M. (1986). Leader-Member Exchange Model of Leadership: A critique and further development. *The Academy of Management Review*, 11(3), 618-634.
- Dulebohn, J. H., Bommer, W. H., Liden, R. C., Brouer, R. L., & Ferris, G. R. (2012). A Meta-Analysis of Antecedents and Consequences of Leader-Member Exchange: Integrating the Past with an Eye toward the Future. *Journal of Management*, 38(6), 1715-1759.
- Dutton, J. E., Dukerich, J. M., & Harquail, C. V. (1994). Organizational images and member identification. *Administrative Science Quarterly*, 39, 239-263.
- Eatough, E. M., Meier, L. L., Igic, I., Elfering, A., Spector, P. E., & Semmer, N. K. (2016). You want me to do what? Two daily diary studies of illegitimate tasks and employee well-being. *Journal of Organizational Behavior*, 37, 108-127.
- Erdogan, B., Liden, R. C., & Kraimer, M. L. (2006). Justice and Leader Member Exchange: The Moderating Role of Organizational Culture. *Academy of Management Journal*, 49(2), 395-406.
- Erdogan, B., Kraimer, M. L., & Liden, R.C. (2007). Work value congruence and intrinsic career success: The compensatory roles of leader-member exchange and perceived organizational support. *Personnel Psychology*, 57(2), 305-332.
- Erez, M., & Earley, P. C. (1993). *Culture, self-identity, and work*. New York: Oxford University Press.
- Erez, M. (2010). Culture and job design. *Journal of Organizational Behavior*, 31, 389-400.
- Fairhurst, G. T., & Connaughton, S. L. (2014). Leadership: a communicative perspective. *Leadership*, 10(1), 7-35.
- Faupel, S., Otto, K., Kkrug, H., & Kottwitz, M. U. (2016). Stress at school A qualitative study on illegitimate tasks during teacher training. *Frontiers in Psychology*, 7, 1-12.
- Fila, M. J., & Eatough, E. (2018). Extending knowledge of illegitimate tasks: Student satisfaction, anxiety, and emotional exhaustion, *Stress and Health*, 34, 152-162.
- Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1985). If it changes it must be a process: Study emotion and coping during three stages of a college examination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(19), 150-170.
- Goldthorpe, J. (2014). The role of education in intergenerational social mobility: Problems from empirical research in Sociology and some theoretical pointers from economics. *Rationality and Society*, 26, 265-289. doi: 10.1177/104.346.3113519068.
- Graen, G., & Ginsburgh, S. (1977). Job resignation as a function of role orientation and Leader acceptance: A longitudinal investigation of organizational assimilation. *Organizational Behavior and Human Performance*, 19, 1-17.

- Graen, G. B., & Scandura, T. A. (1987). Toward a psychology of dyadic organizing. *Organizational Behaviour*, 9, 175-208.
- Graen, G. B., & Uhl-Bien, M. (1995). Relationship-based approach to leadership: Development of a leader-member exchange (LMX) theory of Leadership over 25 years – Applying a multi-level multi-domain perspective. *Leadership Quarterly*, 6, 219-247.
- Graen, G. B. (1976). Role-making processes within complex organizations. Dunnette, M. D. (Ed.). *Handbook of industrial and organizational psychology*. (pp.1201-1245). Chicago: R and McNally.
- Graen, G. B., Dansereau, F., Minami, T., & Cashman, J. (1973). Leadership Behaviors as Cuesto Performance Evaluation. *Academy of Management Journal*, 16, 611-623.
- Graen, G. B., Novak, M. A., & Sommerkamp, P. (1982). The Effects of Leader–Member Exchange and Job Design on Productivity and Satisfaction: Testing the Dual Attachment Mode. *Organizational Behavior and Human Performance*, 30, 109-131.
- Grover. S.L., Hasel, M.C., Manville, C., vd. (2014). Follower reactions to leader trust violations: a grounded theory of violation types, likelihood of recovery, and recovery process. *European Management Journal*, 32(5), 689-702.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis*. Pearson New International Edition, 7th ed.
- Haslam, S. A., & Ellemers, N. (2005). Social identity in industrial and organizational psychology: Concepts, controversies, and contributions. *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 20, 39-118.
- Herrbach, O., & Mignonac, K. (2006). How Organizational Image Affects Employee Attitudes. *Human Resource Management Journal*, 14, 76-88. doi: 10.1111/j.1748-8583.2004.tb00134.x
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513-524.
- Hobfoll, S. E., & Lilly, R. S. (1993). Resource conservation as a strategy for community psychology. *Journal of Community Psychology*, 21, 128-148.
- Hobfoll, S.E. (2001). The Influence of Culture, Community, and the Nested-Self in the Stress Process: Advancing Conservation of Resources Theory. *Applied Psychology: An International Review*, 50(3), 337-421.
- Hogg, M. A. (2000). Subjective uncertainty reduction through self-categorization: A motivational theory of social identity process. *European Review of Social Psychology*, 11, 223-255.
- Hogg, M. A., & Terry, D. J. (2000). Social identity and self-categorization processes in organizational contexts. *Academy of Management Review*, 25, 121-140.
- Homans, G. C. (1961). *Social behaviour: Its Elementary forms*. New York: Harcourt, Brace & World, Inc.
- Jacobshagen, N. (2006). *Illegitimate Tasks, Illegitimate Stressors: Testing a new Stressor-Strain Concept*. Inagural Dissertation (Published), Faculty of Human Sciences, University of Bern.
- Jian, G., & Dalisay, F. (2015). Conversation at Work: The Effects of Leader-Member Conversational Quality. *Communication Research*, 44(2), 177-197.
- Kahn, R.L., Wolfe, D. M., Quinn, R.P., Snoek, J. D., & Rosenthal, R.A. (1964). *Organizational stress: Studies in role conflict and ambiguity*. New York: Wiley
- Kottwitz, M. U., Meier, L., Jacobshagen, N., Kalin, W., Elfering, A., Hennig, J., & Semmer, N. K. (2013). Illegitimate tasks associated with higher cortisol levels among male employees when subjective health is relatively low: An intra-individual analysis. *Scandinavian Journal of Work Environment and Health*, 39(3), 310-318.

- Kottwitz, M. U., Schnyder, R., Berset, M., & Elfering, A. (2017). Thirst at Work Implies More Than Just Inadequate Facilities for Breaks. *Applied Psychophysiol Biofeedback*, 42, 223-234.
- Liden, R. C., & Maslyn, J. M. (1998). Multidimensionality of Leader Member Exchange: An empirical Assessment through scale development. *Journal of Management*, 24(1), 43-72.
- Liden, R. C., & Graen, G. B. (1980). Generalizability of the vertical dyad linkage model of leadership. *Academy of Management Journal*, 23, 451-465.
- Lipponen, J., Helkama, K., Olkkonen, M. E., & Juslin, M. (2005). Predicting the Different Profiles of Organizational Identification: A Case of Shipyard Subcontractors. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78, 97-112.
- Liu, L. K., Lee, W. J., Wu, Y. H., Hwang, A. C., Lin, M. H., Shimada, H., Peng, L. N., Loh, C. H., Arai H., & Chen, L. K. (2018). Cognitive Frailty and Its Association with All-Cause Mortality among Community-Dwelling Older Adults in Taiwan: Results from I-Lan Longitudinal Aging Study. *Rejuvenation Research*. doi: 10.1089/rej.2017.2038
- Ma, J., & Peng, Y. (2019). The performance costs of illegitimate tasks: The role of job identity and flexible role orientation. *Journal of Vocational Behavior*, 110, 144-154.
- Mael, F. A., & Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of there formulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 103-123.
- Meier, L. L., & Semmer, N. K. (2018) Illegitimate tasks as assessed by incumbents and supervisors: converging only modestly but predicting strain as assessed by incumbents, supervisors, and partners, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 27(6), 764-776.
- Michel, J. W., & Tews, M. J. (2016). Does Leader–Member Exchange Accentuate the Relationship Between Leader Behaviors and Organizational Citizenship Behaviors? *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 23(1), 13-26. doi: 10.1177/154.805.1815606429
- Minei, E. M., Eatough, E. M., & Cohen-Charash, Y. (2018). Managing illegitimate task requests through explanation and acknowledgment: A discursive Leadership approach. *Management Communication Quarterly*, 32(3), 374-397.
- Mugayar-Baldocchi, M. A., Fila, M. J., Gray, B. E., & Eatough, E. M. (2019). “I won’t do this again!” An Intersectional Perspective on Illegitimate Tasks on MTurk. *Society for Industrial and Organizational Psychology*.
- Muntz, J., & Dormann, C. (2020). Moderating effects of appreciation on relationships between illegitimate tasks and intrinsic motivation: a two-wave shortitudinal study. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 29, 391-404.
- Muntz, J., Dormann, C., & Kronenwett, M. (2019). Supervisors’ relational transparency moderates effects among employees’ illegitimate tasks and job dissatisfaction: a four-wave panel study. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 28(4), 485-497.
- Neuberger, O. (2002). *Führenundführenlassen. Ansätze, Ergebnisseund Kritik derFührungsforschung (To lead and to let lead. Approaches, findings and critique of Leadership research)*. Lucius & Lucius, Stuttgart.
- Omansky, R., Eatough, E. M., & Fila, M. J. (2016). Illegitimate tasks as an impediment to job satisfaction and intrinsic motivation: Moderated mediation effects of gender and effort-reward imbalance. *Frontiers in Psychology*, 7(12), 1-12.
- Ordun, G., & Aktaş, H. (2014). Lider-üye etkileşimi faktörlerinin liderler ve astlar tarafından karşılıklı algılanması: Bir perakende işletmesi çalışanları üzerinde araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 43(1), 120-135.

- Pereira, D., Semmer, N. K., & Elfering, A. (2014). Illegitimate tasks and sleep quality: An ambulatory study. *Stress & Health, 30*(3), 209-221.
- Pindek, S., Demicioğlu, E., Howard, D. J., Eatough, E. M., & Spector, P. E. (2019). Illegitimate tasks are not created equal: Examining the effects of attributionson unreasonable and unnecessary tasks. *Work & Stress, 33*(3), 231-246.
- Podsakoff, N. P., Lepine, J. A., & Lepine, M. A. (2007). Differential Challenge Stressor–Hindrane Stressor Relationships with Job Attitudes, Turnover Intentions, Turnover and Withdrawal Behavior: A Meta-Analysis. *Journal of Applied Psychology, 92*(2), 438-454.
- Puspitasari, D., & Mangundjaya, W. (2020). Leader–Member Exchange and Affective Commitment to Change: Mediating Role of Change Self-Efficacy. doi: 10.2991/assehr.k.200407.011.
- Scandura, T. A., & Pellegrini, E. K. (2008). Trust and Leader-Member Exchange A Closer Look at Relational Vulnerability. *Journal of Leadership & Organizational Studies, 15*(2), 101-110.
- Schmitt, A., Ohly, S., & Kleespies, N. (2015). Time Pressure Promotes Work Engagement: Test of Illegitimate Tasks as Boundary Condition. *Journal of Personnel Psychology, 14*(1), 28-36.
- Schriesheim C. A., Castro, S. L., & Cogliser, C. C. (1999). Leader-member exchange (LMX) research: A comprehensive review of theory, measurement, and data-analytic practices. *Leadership Quarterly, 10*, 63-113.
- Schulte-Braucks, J., Baethge, A., Dormann, C., & Vahle-Hinz, T. (2019). Get even and feel good? Moderating effects of justice sensitivity and counterproductive work behavior on the relationship between illegitimate tasks and self-esteem. *Journal of Occupational Psychology, 24*(2), 241-255.
- Semmer, N. K., Jacobshagen, N., Meier, L. L., & Elfering, A. (2007). Occupational stress research: The “stress as offense to self” perspective. In: J. Houdmont & S. McIntyre (Eds.), *Occupational Health Psychology: European Perspectives on Research, Education and Practice, (2, 43-60)*. Castelo da Maia: ISMAI.
- Semmer, N. K., Jacobshagen, N., Meier, L. L., Elfering, A., Beehr, T. A., Kälin, W., & Tschan, F. (2015). Illegitimate tasks as a source of work stress. *Work and Stress, 29*(1), 32-56.
- Semmer, N. K., Tschan, F., Meier, L. L., Facchin, S., & Jacobshagen, N. (2010). Illegitimate tasks and counterproductive work behavior. *Applied Psychology: An International Review, 59*(1), 70-96.
- Sheer, V. C. (2015). “Exchange lost” in leader-member exchange theory and research: a critique and a reconceptualization. *Leadership, 11*, 213-229.
- Smidts, A., Pruyn, A. T. H., & vanRiel, C. B. M. (2001). The impact of employee communication and perceived external prestige on organizational identification. *Academy of Management Journal, 44*, 1051-1062.
- Sonnentag, S., & Pundt, A. (2016). Leader-member exchange from a job-stress perspective. doi: 10.1093/oxfordhb/978.019.9326174.013.0011.
- Sparrowe, R. T., & Liden, R. C. (1997). Process and structure in leader-member exchange. *The Academy of Management Review, 22*(2), 522-552.
- Tak, B., & Çiftçioğlu, A. (2009). Algılanan Örgütsel Prestij İle Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişkilerin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 18*, 100-116.
- Thoits, P. A. (1991). On merging identity theory and stress research. *Social Psychology Quarterly, 54*(2), 101-112.
- Tokmak, İ., Straub, S., & Turgut, H. (2013). Algılanan Kurumsal İtibarın Çalışanların İş Performansına ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi. *Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu. 15.08.2019 tarihinde <http://hdl.handle.net/11727/1912> adresinden alındı.*

- Tordera, N., Gonzalez-Roma, V., & Peiro, J. M. (2008). The Moderator effect of psychological climate on the relationship between leader-member exchange quality (LMX) and role overload. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 17(1), 55-72.
- Tourish, D., & Robson, P. (2006). Sensemaking and the distortion of critical upward Communication in organizations. *Journal of Management Studies*, 43(4), 711-730.
- Uhl-Bien, M., Graen, G. B., & Scandura, T. A. (2000). Implications of Leader-Member Exchange (LMX) for Strategic Human Resource Management Systems: Relationships as Social Capital for Competitive Advantage. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 18, 137-185.
- vanSchie, S., Güntert, S. T., & Wehner, T. (2014). How dare to demand this from volunteers! The impact of illegitimate tasks. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 25(4), 851-868.
- Vigoda-Gadot, E. (2007). Redrawing the boundaries of OCB? An empirical examination of compulsory extra-role behavior in the workplace. *Journal of Business and Psychology*, 21(3), 377-405.
- Wayne, S. J., Shore, L. M., & Liden R. C. (1997). Perceived organizational support and leader-member exchange: A social exchange perspective. *Academy of Management Journal*, 40, 82-111.
- Wayne, S. J., & Ferris, G. R. (1990). Influence Tactics, Affect, and Exchange Quality in Supervisor-Subordinate Interactions: A Laboratory Experiment and Field Study. *Journal of Applied Psychology*, 75, 487-499.
- Wilson, K. S., Sin, H-P, & Conlon, D. E. (2010). What about the leader in leader-member exchange? The impact of resource exchanges and substitutability on the leader. *Academy of Management Review*, 35(3), 358-372.
- Zhou, Z. E., Eatough, E. M., & Wald, D. R. (2018). Feeling insulted? Examining end-of-work anger as a mediator in the relationship between daily illegitimate tasks and next-day CWB. *Journal of Organizational Behaviour*, 39, 911-921.

THE ADVERSE IMPACTS OF ILLEGITIMATE TASKS ON THE OCCUPATIONAL PRESTIGE PERCEPTION AND LMX'S SOOTHING EFFECT: THE CASE OF TEACHERS WORKING IN TURKEY

Server Sevil AKYÜREK*

Although the relationship of illegitimate tasks (ILT) concept's with different variables has been examined, there is no study on how the occupational prestige perception (POP) and leader-member exchange affect this relationship. This study was conducted in order to examine the quality and moderating effect of LMX in the relationship between unnecessary tasks (ILUN) and unreasonable tasks (ILUR), which are two dimensions of ILT. Therefore, the main purpose of this study is to understand how and in what way the leader-member exchange affects the relationship between ILT (ILUN and ILUR) and key employee outcomes. In such cases, the direction of the LMX qualification may affect the employee's perception of professional prestige. In this axis, our research questions can be defined as follows: How and in what way does the quality of the leader-member relationship affect the relationship between illegitimate task perceptions and the employee's perception of professional prestige?

In order to answer these questions, we conducted a survey based on the answers of 521 teachers working in Turkish public schools. First, as far as we know, this is the first study to investigate the perception of occupational prestige (POP) by considering the four different dimensions of LMX quality – contribution, loyalty, professional respect, and influence. It can be illustrative to understand the extent to which POP is affected in the context of employee's perceptions and experiences of illegitimate tasks – ILUN and ILUR – based on job processes.

A linear regression analysis was performed in SPSS with the data collected in Turkish public schools through a questionnaire. Normal distribution (Shapiro-wilk test), outlier analysis (Mahalanobis distance), and multicollinearity tests (skewness and kurtosis values and Variance amplification factors-VIF) controls were completed to ensure the accuracy of the study results. Then, descriptive

---

* Yasar University, Business Administration Department, s.sevilakyurek@hotmail.com

analysis was performed to indicate the general characteristics of the data. Confirmatory factor analysis (CFA) was used to evaluate the measurement model. In order to understand convergent and divergent validity, item factor Loadings and cross-loadings were examined. Multiple regression analysis in SPSS was used in the hypothesis Testing phase. The validity and reliability of the measurements were provided as follows: 1) Convergent and discriminant validity of the scales, 2) Reliability of each statement, 3) Internal consistency of the scales.

Three different Measurement models were created and compared in CFA. Model 3 includes all theoretical measurements in the study as separate factors. Hair et al. (2014) were taken for evaluation for large samples ($N > 250$) with a variable ($30 > m > 12$) observed between 12 and 30. CFA results support the validity of the study criteria. Model 3 constitutes the best factor solution since both fit indices are within the recommended parameters (CFI = 0.915, GFI = 0.828, TLI = 0.903, RMSEA = 0.078, SRMR = 0.0642). Model 3 also represents a superior fit over other factor solutions $\Delta\chi^2$ ($p \leq .01$).

According to SEM analysis results, it was found that ILUN and ILUR negatively affected POP at the level of $\beta = -0.250$, $p < .01$ and $\beta = -0.171$, $p < .01$, respectively. In addition, LML (Leader-Member exchange Loyalty dimension) was found to have a moderating effect on the relationship between ILUN ($\beta = -0.095$, $p < .01$), ILUR ($\beta = -0.142$, $p < .01$) and POP. Thus, it was determined that Hypothesis 3a and Hypothesis 3b of the research were supported. However, it seems that other hypotheses – Hypothesis 2a, 2b, 4a, 4b, 5a, 5b are not supported.

Among the findings of the study, the negative effect of ILUN and ILUR on POP was explored, and it was found that LML (Leader-Member Loyalty) ILUN and ILUR separately mitigated the negative effect on POP. In addition, it has been explored that male teachers have higher perceptions of ILUN and ILUR. It points out that the current study will make important theoretical contributions to ILT and general job design literature in terms of the effectiveness of loyalty between leader and member (LML), which is one of the LMX dimensions related to the occupational prestige perception based on ILT.

This is the first study to examine the impact of two different dimensions of ILT, unreasonable (ILUR) and unnecessary (ILUN) tasks, on perceived professional prestige by focusing on the regulatory effects of each LMX dimension. In addition, the moderating effect of each LMX dimension (LML, LMC, LMA, and LMR) on the relationship between ILT (both ILUN and ILUR) and the outcome variable POP has been empirically investigated at the individual level for the first time. Results revealed that ILUN and ILUR have a direct weakening effect on POP. It has been found that the LML (Leader-member loyalty) dimension, one of the dimensions of LMX, has a positive effect that reduces the negative effects of ILUN and ILUR on POP.

Also, one of the main reasons why unnecessary tasks have a negative impact on employees is that teachers are exposed to some ILUN, such as paper work, document preparation, and stationery, despite their expectations of focusing on their core professional tasks. It may be possible for teachers

to face situations that wear down the perception of professional prestige, such as filling in non-functional unnecessary plans in the education process, wasting the time that should be spent between students and teachers by attending non-branch seminars, or being busy with administrative tasks. Again, apart from professional norms, teachers' use of ILUR tasks such as going to students' homes or the teacher's painting the school, carrying students home after school (Akyürek, 2020) undermines the professional prestige, weakens the prestige in the eyes of those who look at the teaching profession from outside, and undermines the instrumental and symbolic values in the teachers' view of their profession. (Hobfoll, 1989; 2001).

The fact that the LML dimension is significant in the results of the research shows that the leader-member loyalty and the perception of illegitimacy of the tasks are weakened in the face of any ILUN or ILUR given to the employee. Because loyalty between the leader and the member puts the illegitimacy of the tasks in the background, prioritizing the commitment between the leader and the member. In addition, because people's occupations have various meanings in their social lives and identities, unnecessary and unreasonable tasks can have profound meanings for employees and may be affected in different ways.

Since loyalty has a critical role in developing and maintaining high-quality LMX (Liden & Maslyn, 1998), the expected positive LML relationship between leader and member can reduce unnecessary and unreasonable task demands and increase employees' perception of professional prestige. Another reason why LML leads to a decrease in the negative impact on ILUN and ILUR is that LML has an instrumental value that increases the reliability of members among each other. This situation can also contribute positively to the symbolic value of teaching in the evaluations of those who look at the profession from the outside. As the loyalty between the leader and the member increases, the perception that the tasks are non-normative may weaken.

In brief summary, LML has been found to have a moderating quality in the negative relationship between each of ILUN and ILUR and POP. Within the scope of the results, it is also found that younger employees have higher ILUN and ILUR perceptions.

REGIONAL DOLLARIZATION DIFFERENCES AND DETERMINANTS: THE CASE OF TURKEY

BÖLGESEL DOLARİZASYON FARKLILIKLARI VE BELİRLEYİCİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ümit AYDINLIK⁺
Ramazan AKTAŞ^{**}

Abstract

This study investigates the determinants of deposit dollarization within 81 cities of Turkey for the period of 2007:Q4 – 2019:Q1. Within this scope, exchange rate, CDS premiums, city inflation, city export and import are used to model deposit dollarization. As an econometric approach both fixed and random effect panel data methods are implemented using relevant libraries¹ in Python² programming language to measure the impact of independent variables. As a result, all independent variables have statistically significant and positive effect on deposit dollarization within cities. When evaluated according to the effect sizes, inflation, import, export, exchange rate and CDS premiums are considered to be determinant, respectively, on deposit dollarization in Turkish cities. On the other hand, when the two models are tested with the Hausman test, which has a null hypothesis “random effect estimator is true”, it is concluded that the random effect model is more suitable for our model. In addition, to see if citizens living abroad that have registered in the cities have an impact on the dollarization, Pearson correlation is conducted and it is found that there is relatively strong correlation between the number of expatriate citizens and deposit dollarization in the city.

Keywords: Dollarization, Panel Data, Regional Analysis, City-level Analysis

* Middle East Technical University, Business Administration, umitaydinlik07@gmail.com

** TOBB University of Economics and Technology, Business Administration, raktas@etu.edu.tr

1 Python version is 3.7.3.

2 Numpy, pandas, matplotlib, plotly express, seaborn, folium, json and statsmodel libraries are used.

Öz

Bu makale Türkiye'nin 81 ilindeki 2007:Q4 ve 2019:Q1 dönemi mevduat dolarizasyonunun belirleyicilerini konu edinmekte olup, bu kapsamda mevduat dolarizasyonunu döviz kuru, CDS primleri, enflasyonu, ihracatı ve ithalatının bir fonksiyonu olarak ele almaktadır. Ekonometrik model olarak panel veri analiz yöntemlerinden sabit etkili (fixed effect) model ile rassal (random) etkili modelin Python³ programlama dilinde ilgili kütüphaneleri⁴ kullanılarak yapılan çalışmada, öncelikle tüm bağımsız değişkenlerinin dolarizasyon üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde ve pozitif bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Etki büyüklüklerine göre değerlendirildiğinde ise, sırasıyla, enflasyon, ithalat, ihracat, döviz kuru ve CDS primlerinin illerdeki mevduat dolarizasyonu üzerinde belirleyici olduğu değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, sıfır (null) hipotezi "rassal etkili model (random effect) tahmincisi doğrudur" olan Hausman testi ile iki model sınandığında, modelimiz için rassal (random) etkili modelin daha uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, yurtdışında yaşayan gurbetçi vatandaşların illerdeki dolarizasyon üzerinde bir etkisi olup olmadığına bakmak için sabit (fixed) etkili modelde her bir il için hesaplanan sabit terim ile il nüfusuna kayıtlı gurbetçi vatandaşlar (Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olup yurtdışında ikamet eden) arasında nispeten güçlü sayılabilecek bir korelasyon bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dolarizasyon, Panel Veri, Bölgesel Analiz, İl Analiz

1. Introduction

The issue of dollarization has become a questioned issue in the field of economics, with the globalization trend that started after the 1970s, especially with the collapse of the Bretton Woods fixed exchange rate system. As of this date, capital flows to the countries and the harmonization of international financial markets accelerated. With the use of the Euro as a common currency in the European Region (Eurozone) in 1999 and with the studies of the crises faced by developing countries (EMs), especially Latin American countries, dollarization⁵ topic has gained further interest in the literature.

In Turkey, with the stabilization measures implemented in the 1980s, liberalization steps were taken in the economy, and financial markets were deregulated gradually by removing exchange rate controls. The Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) started to announce the exchange rates on a daily basis as of May 1, 1981, and subsequently, with the Decision No. 30 on the Protection of the Value of Turkish Currency (PVTC), which came into force on July 7, 1984, the exchange barriers were removed to a large extent. Thus, domestic residents were given the right to open foreign currency deposit accounts, hold foreign currency and make savings in foreign currency, by which the dollarization process

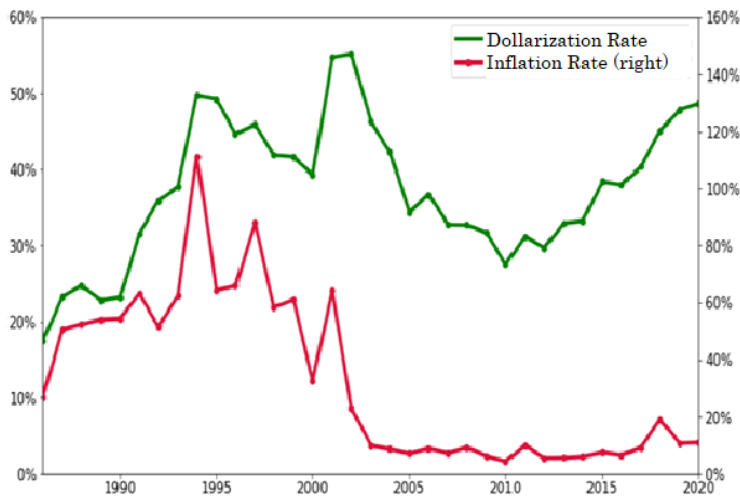
3 Python 3.7.3 sürümü kullanılmıştır.

4 Numpy, pandas, matplotlib, plotly express, seaborn, folium, json ve statsmodel kütüphaneleri kullanılmıştır.

5 During the crisis that started in the 1990s, since the preferred foreign currency was the dollar, this phenomenon was called dollarization and also euroization has emerged for the countries that prefer the Euro (Brown and Stix, 2015).

in Turkey had the opportunity to start and accelerate. Furthermore, with the PVTC Decision No. 32 dated 11 August 1989, Turkish Lira was made by authorities fully convertible and foreign currency transaction restrictions applied to domestic and non-residents were completely removed. Since this date, short-term capital flows to Turkey have accelerated, and therefore, fluctuations in the exchange rate have increased. Trying to earn from high interest rates in Turkey, domestic banks made investments in domestic financial instruments and they financed these investments by borrowing from abroad in foreign currency. Depositors who want to protect their savings in the face of inflation or who are insecure about the economy, on the other hand, have preferred foreign currency and gold, which speeded up a strong dollarization trend in the economy. The economic crises (1994, 2000, 2001, 2008, 2011) that are experienced almost every ten year due to both global and geopolitical reasons have further reinforced the distrust of the savers in the Turkish Lira, and the country has faced high deposit dollarization even during periods of relative stability in macroeconomic terms.

Graph 1. Deposit dollarization and inflation in Turkey for the period 1986-2020

Source: CBRT, BRSA

Since there are many studies in the literature about the dollarization of different countries including Turkey and there is none study within Turkey, this article tries to investigate the determinants of deposit dollarization in the provinces of Turkey, and deals with deposit dollarization as a function of exchange rate, CDS premiums, provincial inflation, provincial exports and provincial imports. In the analysis, in which fixed effect model and random effect model from panel data analysis methods were used as econometric model, it was concluded that all these independent variables had statistically significant and positive impacts on dollarization. When evaluated according to effect sizes, it is found that inflation, import, export, exchange rate and CDS premiums play important roles on deposit dollarization in provinces, respectively. On the other hand, when two models are tested with the Hausman test, whose null hypothesis is that the “random effect estimator is correct”, it is concluded

that the random effect model is more accurate for our model. In addition, a relatively strong correlation was found between the fixed term calculated for each province in the fixed-effect method and the expatriate citizens in the provinces, that are registered in the province population.

2. Measurement of Dollarization

Although there is not a complete and precise formula for measuring dollarization, it is possible to reach a conclusion based on the former studies. It should be noted, however, that the dollarization measurement may vary depending on the study to be performed or how sensitive and comprehensive dollarization is targeted. In general, the monetary size of foreign currency deposits over total deposits or the broad money supply emerges as an usual measure of the level of domestic dollarization. Conceptually, it is accepted that one of the important criteria of the level of asset dollarization in the country is the ratio of foreign currency items in the total basket of households and the real sector (non-financial sector) (Akıncı, Barlas & Usta, 2005).

On the other hand, the ratio of liabilities of the private sector in foreign currency to total liabilities is expressed as credit dollarization. As another method, the ratio of the liabilities of the private sector in foreign currency to the total liabilities in the balance sheet of the banking sector is used as an indicator of the level of credit dollarization (Arteta, 2003). As a result of the working principle of the banking sector, since the size of the loan given is compatible (in the same amount) with the deposits collected as a rule, eliminating the risk of currency mismatch, Levy-Yeyati (2006) in his study brought forward that the dollarization level in a country was determined by the amount of foreign currency in both deposits and loans.

Although there is no generally accepted and precise indicator for the measurement of dollarization in a country, the “composite dollarization index”, which is put forward by Reinhart, Rogoff & Savastano (2003), is widely accepted and used in the literature since it gives a detailed representation of the dollarization level in a country and aggregates the traditional dollarization indicators in a meaningful way. “Composite dollarization index” has 3 components, which are;

- The share of foreign currency accounts in the broad money supply,
- The share of total external liabilities in national income,
- The share of the countries’ foreign currency denominated domestic liabilities within the total domestic liabilities.

Therefore, the composite index deals with dollarization indicators for both the household and private sector, as well as the public sector. Each of the 3 ratios mentioned is normalized to be equal to the number 10, and then the general index value is reached by summing. According to Reinhart, Rogoff & Savastano (2003), the dollarization level is interpreted as low in the 0-3 band, normal in the 4-8 band, high in the 9-13 band, and very high in the 14-30 band.

The biggest weakness of the indicators for measuring dollarization size mentioned so far is offshore accounts, which is why it is criticized since it does not fully reflect the dollarization level. Especially in countries experiencing economic and financial difficulties (depression), offshore accounts can reach surprising sizes due to the restrictive measures applied against foreign currency transactions. The best example of this situation was experienced in Brazil, Colombia and Venezuela. Domestic residents transferred a large part of their savings to their foreign accounts due to their concerns about the country's economy, and as a result of this, traditional dollarization measurements made on account sizes within the country are quite low (IADB, 2005). Turkey is also suspected to be on the same road with these countries, as net errors and omissions figures on the balance of payments statistics has risen drastically to 23 billion dollars in 2019 (almost 10 times of the average of last 15 years), which shows that residents financing their currency needs from off-shore accounts without transferring money to Turkey.

3. Literature Review

The issue of dollarization has become a questioned issue in the field of economics, with the globalization trend that started after the 1970s, especially with the collapse of the Bretton Woods fixed exchange rate system. As of this date, capital flows to the countries and the harmonization of international financial markets have been accelerated. Especially with the introduction of the Euro as a common currency in the European Region (Eurozone) in 1999 and with the studies of the crises faced by developing countries (EMs), mainly Latin American countries, dollarization topic has been studied heavily in the literature. For this reason, the literature review on dollarization, will be discussed in two parts; studies conducted around the world and studies specific to Turkey.

3.1. Studies Conducted Around the World

The first studies on dollarization came to the fore in the 1980s, when inflation pressure was felt in general and residents especially in emerging economies turned to strong currencies (hard currency) to protect their purchasing power. Ramirez-Rojas (1985) dealt with currency substitution in three countries for the period 1970-1982 in his study titled "Asset Substitution in Argentina, Mexico and Uruguay". As a result of the study, a positive relationship was found between the depreciation of national currency and currency substitution in these countries.

In the study conducted by Honohan and Shi (2001), deposit dollarizations of 58 emerging market economies in the 1990-2000 period were examined, and the share of dollar deposits in bank deposits showed a constantly increasing trend in the related period. Deposit dollarization has continued to increase since 2001, and has accelerated afterwards. While the average dollarization level of the countries discussed in the study was 10% in 1980, it doubled to 33% in 2004 and the median was 5% in 1980, it increased to 28% in 2004 (Honohan, 2007).

Edwards and Magendzo (2003) tried to explain the effects of dollarization on economic performance by using inflation and growth variables. According to the results of the study, in which the

indicators of high dollarized countries were compared with low dollarized countries, the inflation rate in high dollarized countries is clearly higher than low dollarized countries. On the other hand, growth rates in high dollarized countries are lower than in other countries.

Analyzing the interaction between regional currencies and dollarization, Larrain and Tavares (2003) examined the countries in East Asia, South America and Central America through variables such as exchange rate volatility, output asymmetry, export differences and trade intensity. Although there is no economic integration, it has been revealed that East Asia gradually approaches towards the level of integration, while Central and South America are gradually moving away from integration.

Another study dealing with the relationship between dollarization and the banking sector was done by Nicolo, Honohan & Ize (2005). The authors, who analyzed the effect of foreign currency deposits on the banking sector, performed the cause-effect relationship of these variables. In the study conducted with the data of a total of 100 countries, including Turkey, it has been determined that dollarization is a method that investors use to protect their purchasing power. Furthermore, it was emphasized in the study that although countries may reach low inflation figures in the short term, the widespread dollarization process may trigger the banking crisis as a final result.

Neanidis and Savva (2006) examined the interaction of currency substitution and inflation volatility with average inflation and currency substitution for 12 developing countries, including Turkey. In almost all of the developing countries covered in the study, inflation volatility has a positive effect on both the average of inflation and currency substitution. In another study, Neanidis and Savva (2009) examined the short-term determinants of financial dollarization in similar countries and found out that while short-term credit dollarization was generally affected by banks' avoidance of currency mismatch, international financial integration and institutionalization. Deposit dollarization moves in direct proportion to the development in the exchange rate in the short run. In another study, the authors examined the institutionalization and financial dollarization dimensions of the countries that joined the European Union and revealed empirical findings (Neanidis and Savva, 2013). Accordingly, a development that will reinforce confidence, in which case joining the EU, will act as a catalyst in establishing confidence, both reducing economic fluctuations and increasing confidence in the domestic currency. Therefore, it has been concluded that this interaction, which seems to be indirect, has a direct effect on financial dollarization.

Yinusa (2008) examined the interaction between exchange rate fluctuations (nominal exchange rate) and dollarization with the Granger causality test, using the data set on a quarterly basis for the years 1986-2003, through the data of Nigeria. In the study, a stronger and more dominant causality was found from dollarization to exchange rate fluctuation. In Yinusa (2009)'s study, which deals with the factors determining dollarization in 18 Sub-Saharan African economies, the data were analyzed using the ordinary least squares (OLC) and panel least squares methods. Expectations that the local currency will depreciate in Sub-Saharan African countries have been identified as an important factor explaining the

dollarization rate. According to both OLC and panel data results, improvements in political uncertainties reduce deposit dollarization and contribute positively to country risk. Therefore, inflation, political uncertainties, monetary policy implemented by the FED, exchange rate volatility, national interest rates and changes in the exchange rate play a decisive role on the dollarization rate.

Honig (2009), who analyzed the relationship between the banking crisis and dollarization in developing countries in the 1988-2000 period, did not find a strong relationship between dollarization and banking crises in 85 economies, including Turkey. However, as a result of dollarization, it has been determined that developing countries are more fragile in terms of macroeconomic factors compared to the economies of developed countries.

Lay, Kakinaka and Kotani (2010) analyzed the interaction between dollarization and exchange rate fluctuations in Cambodia over the monthly data for the 1998-2008 period. In the study, it was found that exchange rate instability and depreciation of the national currency cause dollarization. In summary, erosion in institutional capacity, political uncertainty and instability, and the thought of inflationary pressure accelerate the dollarization mechanism.

Neanidis (2010) tried to find an answer by examining the relationship between institutionalization and dollarization by examining the countries that have entered the EU membership. In the study, which is based on the monthly data set of a period of approximately 20 years, it has been revealed that the entry to the EU has a direct effect on both deposit and loan dollarization, and the EU accession increases the credit dollarization while decreasing the deposit dollarization in these countries. As a result, the direct effect of institutionalization under the EU framework on dollarization has been empirically proven.

Arellano and Heathcote (2010) examined the relationship between dollarization and financial integration. According to the research on the foreign exchange position of the countries and their credibility in the financial markets, a positive relationship was found between the two variables. In the study, which states that with high dollarization, countries will have the opportunity to borrow large amounts from global markets, waivers about printing money (seigniorage) together with the dollarization process have been identified as negative for countries.

Soto (2009), who discussed the effect of dollarization on economic growth and unemployment, concluded that dollarization will support economic growth because it allows low capital costs, supporting the findings of Arellano and Heathcote (2010). On the other hand, it is another finding of the study that the balance between imports and labor should be observed.

In the study of Lin and Ye (2010), which deals with the effect of dollarization on foreign trade, a linear relationship was determined between dollarization and foreign trade volume. In the study examining the foreign trade transactions between the sample of 6 different countries and the USA, a linear relationship was found between the dollarization rates of the countries and the high foreign trade volumes.

Dealing with the dollarization process and exchange rate uncertainty, Sever (2012) tried to explain the relationship between the two variables with the help of Granger causality analysis (E-GARCH). According to the results obtained from the study, there is a bidirectional causality, although stronger, from dollarization to exchange rate uncertainty between the 1989-2010 period. According to the author, a decrease in exchange rate uncertainty can be mentioned with the decrease in dollarization.

Examining the relationship between dollarization and systematic risk, Vieira, Holand & Resende (2012), on the other hand, worked on a data set consisting of 79 different countries, including Turkey. According to the results obtained from the study, in which variables such as inflation, non-payment risk, total debt/GDP are used and the dynamic panel data (GMM) model is applied, dollarization increases as inflation increases, but a decrease in inflation does not affect the decrease in dollarization. According to the results of the study, the increase in inflation not only increases the risk of non-payment, but also causes an increase in the systematic risk, and the systematic risk ultimately accelerates the dollarization.

Luca and Olivero (2012) questioned the relationship between dollarization and currency risk. As a result, it has been determined that dollarization may cause a banking crisis and hinder competition in the banking sector, especially in developing countries. In the imperfect competitive environment, it has been revealed that foreign currency deposits negatively affect the sector through exchange rate risk, and it is suggested that developing countries should pay attention to this situation and implement policies to increase competition.

Stix (2013), on the other hand, looked at dollarization from a different perspective and investigated why people keep their savings under the pillow rather than in the bank, and the effect of dollarization on this behavior. According to the results of the survey applied to 1000 randomly selected participants from 10 different countries, 5 European Union countries and 5 European Union candidate countries, there are many different reasons why people deposit their money in foreign currency instead of banks and keep it at home. The most important of these are; bank crises in the past, distrust in the economic policies of countries and the motivation to protect the purchasing power of their money. According to the study, all these reasons push people to dollarization and cause them to prefer to keep their savings under the pillow instead of banks due to distrust of financial institutions.

Aiming to measure the effects of dollarization on the Russian economy, Ponomarenko, Solovyeva & Vasilieva (2013) focused especially on the relationship between dollarization and liquidity. In the study, the data of the 2000-2010 period of Russia were examined by Panel OLS and Generalized Method of Moments (GMM) methods. In the study, which determined that countries became more open to risks with the increase in dollarization, exchange rate risk, financial instability and deterioration in macroeconomic balance are the final results of dollarization.

Canofari and Marini (2014), who focus on exchange rate pressure in countries in monetary union or full dollarization, make empirical inferences from countries in the European Region (Eurozone). The financial resilience index created by the output gap and the shadow exchange rate has been

associated with the currency crisis. As a result, the authors, who determined that Greece and Portugal are the countries with the highest probability of being removed from the union or the most sensitive to crises, emphasize that the model created is an early warning mechanism.

Neanidis and Savva (2015) questioned whether there is an interaction between the credit dollarizations of 23 developing countries, including Turkey. Countries that are divided into two groups as low and high dollarized countries have been examined through these groups, and it has been revealed that there is a pure contagion in credit dollarization in high dollarized countries. Geographical proximity between countries, institutional capacity, trade volume and banking integration and the economic size of the country are effective in this contagion.

In the study conducted by Marcelin and Mathur (2016), which examines the effect of dollarization on the financial sector development of developing countries, the effect of foreign currency debt on companies' balance sheets is stressed out. Stating that the exchange rate volatility that will occur due to dollarization will have negative effects on the balance sheets of the companies, the authors stated that as a final result of this situation, both micro and macro indicators in the country will deteriorate. According to the authors, who claim that dollarization will slow down the development of the financial sector, it has been suggested that central banks should control the exchange rate by keeping inflation low for the development of the sector.

Cristo and Puig (2014), which deals with the effect of dollarization on country risk, focused on Latin American countries (Argentina, Brazil, Colombia, Chile, Mexico, Ecuador and Panama) in their study. They analyzed the interaction of macroeconomic variables such as the emerging market bond index (EMBI), inflation, growth and external debt in the 2001-2009 period, and they concluded that countries with high dollarization were less affected by external shocks than countries with low dollarization. It is emphasized that the main reason for this is that investors in countries with high dollarization already minimize the economic losses that external shocks will create within the country through natural hedging.

Capasso and Neanidis (2019), which separates deposits held in the banking system, credits given and electronic funds transfer (EFT) and money transfer transactions in local and foreign currencies, suggested optimal dollarization for the banking sector in 14 Central and Eastern European countries, including Turkey. They tried to estimate the rate. According to the results of the study, it was concluded that while money transfers increase credit dollarization, it decreases deposit dollarization.

Corrales and Imam (2019), who examined the change of households and companies against dollarization in low and high income countries, also discussed the determinants of dollarization in these countries. As a result, it has been found that the currency substitution model is not valid in countries without inflation problems, while currency substitution is present at a high rate in countries where inflation is an important factor. Market enhancing factors such as financial depth, ease of access to foreign debt instruments and foreign exchange financing play an important role in deposit and loan dollarization.

3.2. Studies Specific to Turkey

Hakioğlu (1988), in his study on currency substitution in Turkey, analyzed the foreign exchange deposit accounts in the 1984-1987 period, including both the time deposits and demand deposits, using the least squares method (LSM) and came to the conclusion that the Turkish lira was substituted for foreign currencies.

Ertürk (1991), on the other hand, analyzed the foreign exchange deposit accounts and money supply with the national and foreign currency interest rates and exchange rates variables for the period 1986-1988, using the least squares method. As a result, in line with the study of Ulusoy and Küçükkale (1996), a linear relationship was determined between increases in inflation, devaluation expectations, and increases in foreign currency interest rates and foreign currency demand.

Özkaramete (1996) discussed the rate of change in exchange rates, interest rates, broad money supply, inflation and dollarization rate with the vector autoregression (VAR) method. According to the results of the study covering the period 1990-1995, there is a positive relationship between dollarization and all variables except the interest rate variable.

Following the liberalization of capital movements in Turkey, Akçay, Alper & Karasulu (1997) examined the interaction between exchange rate instability and the magnitude of currency substitution in 1987-1996 period. In this study, exchange rate instability was modeled using the EGARCH method and it was revealed that currency substitution had a positive (positive) effect on exchange rate instability.

Researching the determinants of currency substitution in Turkey, Domaç and Oskooee (2003) tried to make inferences based on the 1990-2001 period data. According to the findings of the study, economic instability, high inflation and erosion in institutional capacity are the main determining factors on currency substitution. The purchasing power, which was lost with the rise of inflation, prompted people to save and make transactions in foreign currency. In addition, there are findings that the expected volatility in the exchange rate also increases the currency substitution.

Civcir (2005) investigated dollarization with the expected exchange rate changes, the difference in national and foreign currency interest rates, the exchange rate risk and the credibility of economic policy using the Johansen Co-Integration method. In the study, in which monthly data for the period 1986-1999 were used, it was found that the determinants of the dollarization process in the long run was the difference in real interest rates and the expected exchange rate changes.

Akıncı, Barlas & Usta (2005), based on the study of Reinhart, Rogoff & Savastano (2003), created asset, liability and compound dollarization indices as indicators of the dollarization process in Turkey. All indices confirm that the stabilization program implemented since 2002 reversed the dollarization trend and that the program was successful.

In the study conducted by Yılmaz (2005), inspired by the composite dollarization index which is created in the studies of Reinhart, Rogoff & Savastano (2003), the combined dollarization index was calculated for Turkey, and the index value was found to be 10 (high) for the period 1989-2004.

Özcan and Us (2007), on the other hand, examined whether inflation, which entered into continuous falling trend owing to the economic policies implemented in Turkey during the 2002-2005 period, affected dollarization or not. The study revealed that reverse dollarization was experienced in this period. According to the authors, who stated that macroeconomic indicators should improve in order for dollarization, which has been on the rise since the first half of 2006, to enter a downward trend again, a clear policy is required to combat dollarization. Terzi and Kurt (2007), on the other hand, examined the causes of dollarization and discussed the ratio of the foreign currency deposits to the M2Y money supply between 1990-2006. In this period, it was concluded that inflation, exchange rate and money supply changes were the main causes of dollarization.

Uluç and Acar (2008) discussed the effect of banks' debt dollarization on financial fragility for 24 developing countries in the 1990-2004 period using the Panel Probit method, and concluded that the debt dollarization of banks had an increasing effect on financial fragility.

Dumrul (2010) investigated the relationship between dollarization and inflation in Turkey, and analyzed the 1988-2009 period data with the Vector Autoregressive Model (VAR) method. As a result of variance decomposition results, 1% change in the inflation rate in the 10th period is affected the dollarization rate by 0.63%. According to Granger Causality findings, it was determined that the dollarization rate was the cause of the inflation rate at 10% significance level.

In another study dealing with dollarization in Turkey, Zeybek (2014) examined the effect of the dollarization process on the financial performance of banks in the 1990-2013 period. In this study, which examines the relationship between the real sector confidence index, inflation, required reserve provisions and dollarization, which affect the performance of the banking sector, multiple regression analysis was applied with the other two variables after determining that the required reserve provisions had no effect on dollarization. As a result of this analysis, it was seen that both variables (inflation and real sector confidence index) had a statistically significant effect on dollarization.

Alp and Yalçın (2015) analyzed the CBRT Company Balance Sheets data for the period 1996-2010 using the dynamic panel method (GMM), and they concluded that debt dollarization had a positive effect on the operating income and employment areas of the companies in general. The authors emphasize that the real sector firms in Turkey are generally below the Turkish lira borrowing limit, and this limit can be overcome by borrowing in foreign currency. On the other hand, it is among the results obtained that credit dollarization negatively affects the growth of firms with low exports and high credit dollarization. Finally, it has been revealed in the study that firms can increase their growth performance by increasing their export revenues, however especially in times of economic depression, significant decreases are observed in the net profit margins of the firms with high credit dollarization, and as a result, the activities of firms are negatively affected through the "balance sheet channel".

On the other hand, Çağlayan and Talavera (2016) examined the effect of credit dollarization on the efficiency (liquidity and bank profitability) of banks in Turkey in the period of 2003 – 2014 by using panel data method. It was concluded that the foreign currency funds received by the banks are

mostly used as foreign currency loans and the banks that provided foreign currency loans held less liquid assets in order to increase profitability. On the other hand, it was determined that banks carry out their liquidity management more aggressively in order to obtain more return (profitability), especially in periods when the Turkish Lira is stable, and therefore, credit dollarization increases the performance of the banks.

Marcelin and Mathur (2016), examined the share of foreign currency loans used by companies in total loans and national income in the 2005-2013 period. The study revealed that companies in Turkey have foreign currency loans at the rate of 40.63 percent, and the ratio of these loans to national income is 27 percent.

In the study by Özen (2018), which deals with Turkey's current dollarization process comparatively, it is claimed that Turkey is one of the unofficially dollarized countries. In order to prove this claim, the weight of foreign currency in the size of deposits in banks was calculated and this ratio was compared with other countries. In addition, it has been determined that from 2000 to 2017, foreign currency deposits in banks have never fallen below 30 percent of total deposits and this figure has risen above 40 percent in recent years.

Kaya and Açıdoğuran (2018) on the other hand, examined the relationship between financial dollarization elements and stock returns for the Turkish economy. The relationship between dollarization and BIST 100 index return indicators was first examined with the VAR model, and then Granger causality analysis was conducted. The Granger test results point out that there is a causal relationship from BIST 100 index return variable to credit dollarization and deposit dollarization variables.

The relationship between the amount of foreign currency accounts held by individuals and companies residing in Turkey and the US dollar rate, market interest rate and the VIX (Chicago Board Options Exchange Volatility Index) index, also known as the fear index in international financial markets was analyzed by Baykut and Erdoğan (2019) using weekly data for the period 2012-2018. They found that there is a long-run relationship between the amount of foreign currency accounts held by individuals and companies residing in Turkey and the amount of TL deposits, exchange rate, market interest rate and international VIX index variables. In addition, another statistically significant finding is that when the market interest rate increases by 1 percent, the foreign currency accounts of individuals and companies residing in the country increase by approximately 0.40 percent in the long run. In the study, in which the ARDL-Boundary Test approach was applied, variance decomposition and impulse-response techniques were also used to measure the relative importance of random shocks.

Finally, in the study of Yılmaz and Uysal (2019), which investigates the relationship between dollarization and inflation in Turkey, CPI (Consumer Price Index) and deposit dollarization rate (Currency Deposit Account / M2) over a 7-year period (2012: 1 – 2018: 9) are analyzed using Vector Autoregressive Model (VAR). According to the results of the study, 1% change in the inflation rate is affected the dollarization rate by %0,63. The relationship between the variables was tested with the

Johansen Cointegration Test and no long-term relationship was found between the two variables. According to the Granger causality findings, it was determined that the dollarization rate was the cause of the inflation rate at the 10% significance level.

As can be seen, the differences in dollarization between countries and its determinants have often been studied in the literature. Similarly, there are lots of studies regarding deposit and loan dollarization in Turkey. However, as far as we know, there is no study that deals with the dollarization differences in the regions and provinces of Turkey and the drivers for this. Therefore, with this study, it is aimed to fill a gap that the researches in the literature have not addressed so far. The closest study to the subject that inspired this paper is Brown, Haas & Sokolov (2013) study titled “Regional Inflation and Financial Dollarization” for 71 cities in the Russian Federation. In this study, the authors examine the relationship between exchange rate and financial dollarization through regional inflation data. The study found that regions experiencing high inflation had higher deposit dollarization and lower credit dollarization. In addition, it has been found that there is a relationship between the number of bank branches in the region and inflation and credit dollarization.

4. Data and Methodology

In this study, dollarization data at quarterly frequency for the period 2007:Q4 and 2019:Q1 on the basis of Turkey Statistical Regional Units Classification (NUTS) Level-3 were obtained from Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA) via FINTÜRK (Selective Banking Sector Data By Provinces). Percentage change in exchange rate and CDS of Turkey, annual inflation, import and export data of 81 provinces of Turkey covering the period of 2007:Q4-2019:Q1 (47 observations since BRSA banking data starts from December 2007) are included in the dataset.

In the study, panel data models were used in order to analyze the time and cross-sectional effects of dollarization in the provinces. In the panel data model, i represents the provinces and t represents the time dimension. Both fixed and random effect panel data models are useful for cross sectional data with high number of observation since these models leads more effective estimations by allowing more accurate results to be obtained, reducing the problem of multiple dependency and obtaining.

In the econometric model, $Dollarization_i$ represents the dependent variable whereas $Exchange\_Rate_{i,t}$, $CDS_{i,t}$, $Inflation_{i,t}$, $\log(Export)_{i,t}$ ve $\log(Import)_{i,t}$ are the independent variables⁶. The individual effect of the fixed and random effect model, which is not included in the regression and has

6 These independent variables are used widely in the previous studies like Ramirez-Rojas (1985), Edwards and Magendzo (2003), Larrain and Tavares (2003), Neanidis and Savva (2006), Özcan and Us (2007), Yinusa (2008), Lay, Kakinaka and Kotani (2010), Dumrul (2010), Luca and Olivero (2012), Ponomarenko, Solovyeva & Vasilieva (2013), Cristo and Puig (2017), Corrales and Imam (2019).

an effect on the dollarization in the province, is denoted by u_i , the error term is shown as $v_{i,t}$ and a is the constant term.

$$Dollarization_i = (a+u_i) + \beta_1 * \Delta(Exchange\_Rate)_{i,t} + \beta_2 * \Delta(CDS_{i,t}) + \beta_3 * \Delta(Inflation_{i,t}) + \beta_4 * \log(Export)_{i,t} + \beta_5 * \log(Import)_{i,t} + v_{i,t} \text{ (Equation 1)}$$

$$Dollarization_i = a + \beta_1 * \Delta(Exchange\_Rate) + \beta_2 * \Delta(CDS_{i,t}) + \beta_3 * \Delta(Inflation_{i,t}) + \beta_4 * \log(Export)_{i,t} + \beta_5 * \log(Import)_{i,t} + (u_i + v_{i,t}) \text{ (Equation 2)}$$

Equation 1 shows the fixed effect formula of the econometric model, while Equation 2 shows the random effect formula. Although the two linear models have their own differences, the fixed effect panel data model excludes unobservable effects over time, while the random effect model allows these effects to be examined. In other words, with the fixed effects method, individual differences between provinces are included in the constant term and it is assumed to be time invariant, while in the random effects method, this effect is included in the error term. For this reason, the random effects model is also known as the Error Component Model in the literature.

Equations, formulas, graphics and other images in the study were performed using Python programming language with related libraries such as numpy, pandas, matplotlib, plotly express, seaborn, folium, json and statsmodel. The Python coding language, which has been improved constantly since the 1990s, is an open source language that has been widely used in fields such as data analysis, data science, machine learning, artificial intelligence, system automation, web and software development.

5. Empirical Results

The results obtained by using Python coding language with fixed and random effect models are shown in Table 1. According to the findings, all of the independent variables are determinants of the deposit dollarization in the provinces, and all independent variables have a positive effect on the dollarization. When evaluated according to effect sizes, it is evaluated that inflation, import, export, exchange rate and CDS premiums are determinative on dollarization, respectively.

Table 1: Fixed and random effect models results

	Model Comparison	
	Fixed Effect Model	Random Effect Model
Dep. Variable	Dollarization	Dollarization
Estimator	PanelOLS	RandomEffects
No. Observations	3807	3807
Cov. Est.	Unadjusted	Unadjusted
R-squared	0,4247	0,4199
R-Squared (Within)	0,4247	0,4247
R-Squared (Between)	0,0369	0,0395
R-Squared (Overall)	0,1348	0,1368

F-statistic	549,35	550,17
P-value (F-stat)	0	0
Const	-	16,077
	-	-11,458
$\Delta(\text{Exchange\_Rate})$	0,0131*	0,0131*
	(-24,912)	(-24,904)
$\Delta(\text{CDS})$	0,0088***	0,0088***
	(-33,561)	(-33,609)
$\Delta(\text{Inflation})$	0,7725***	0,772***
	(-43,949)	(-43,935)
$\log(\text{Export})$	0,1113*	0,1202*
	(-22,115)	(-24,04)
$\log(\text{Import})$	0,1597***	0,1706***
	(-33,314)	(-35,907)
Effects	Entity	

Note: Significance levels: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 '' 1
T-statistics are in parentheses

Within the scope of the results, It is in line with previous studies in the literature that there is a significant and positive relationship between inflation, CDS, exchange rate and the deposit dollarization . In addition, the positive and significant effect of provincial exports and imports on deposit dollarization in the provinces is an expected development since exports are usually foreign currency denominated transactions. Detailed statistics on fixed and random effects are presented in Annex 1 and Annex 2. Since, as explained before, the constant term is different for each province in the fixed effect panel data analysis, the relevant section appears blank in the table. However, the constant term calculated for 81 provinces with the fixed effect method is shown in Figure 1, which suggests that when the effect of the independent variables used in the fixed effect model is neglected, there is a dollarization rate of 33% to 41% in the provinces of Ankara, Yozgat, Nevşehir and Aksaray. According to the constant term, the lowest dollarization rate can be observed in Çanakkale and the provinces of the East and Southeast. It is thought that this difference between provinces is due to the different saving cultures (habits) of the citizens in the related provinces.

Moreover, it was found that there is a 60% correlation (Pearson) with the expatriate citizens of the Republic of Turkey living in the provinces but residing abroad and the constant term calculated for each provinces in the fixed effect method.

On the other hand, as to the selection of most suitable panel data methods for this economic model, the Hausman test is applied, whose null hypothesis is that the “random effect estimator is correct”. In this test, it is examined whether the difference between the parameter estimators of the fixed effect model and the parameter estimators of the random effect model is statistically significant. As a result of the Hausman test, it is found that the random effect model is more accurate for our model with the p-value of 0.6703.

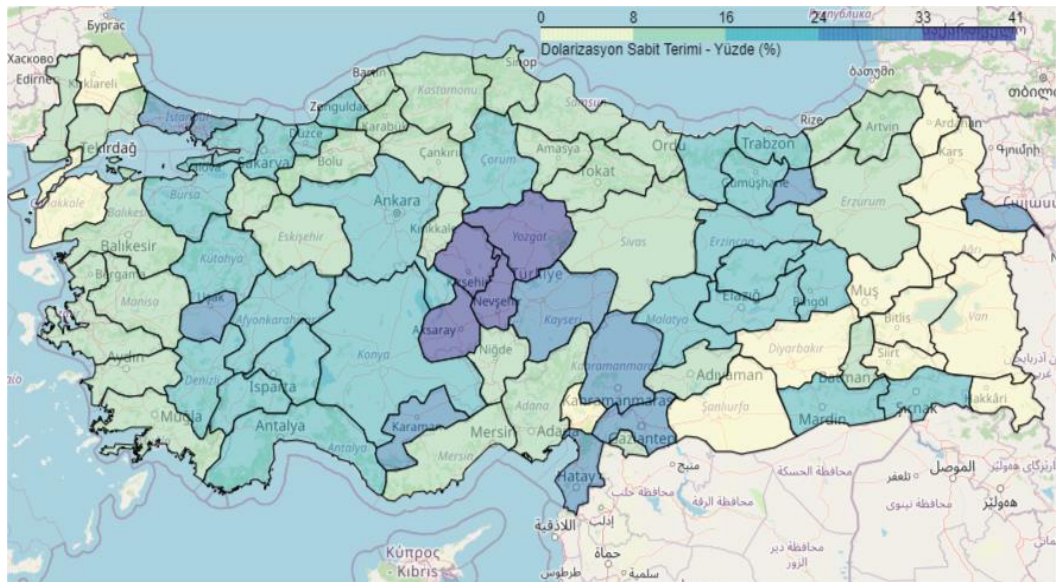

Figure 1. Heat map of constant term calculated for provinces in the fixed effect method

6. Conclusion

In this article, the determinants of deposit dollarization in the 81 provinces of Turkey were examined, and in this context, deposit dollarization was tried to be explained with exchange rate, CDS premiums, provincial inflation, provincial exports and provincial imports. In the analysis both fixed effect model and random effect panel data methods were used. It was concluded that all independent variables are statistically significant and have positive effect on dollarization. As for effect sizes, it is concluded that inflation, import, export, exchange rate and CDS premiums are more deterministic on deposit dollarization in provinces, respectively. On the other hand, when two models are tested with the Hausman test, whose null hypothesis is “the random effect estimator is correct”, it was suggested that the random effect model is more accurate for our model. On the other hand, if the independent variables are set aside, the fixed term calculated for each province in the fixed effect model is quite high (at least 31%) in the provinces of Ankara, Yozgat, Nevşehir and Aksaray, while it is quite low in Çanakkale, the Eastern and Southeastern provinces, which shows the diverse saving culture (habits) of the citizens in the mentioned provinces. In addition, the Pearson correlation between the fixed term calculated for each province in the fixed effect method and the expatriate citizens registered in the provinces is 60%, which reflects that the expatriate citizens living abroad have an effect on the deposit dollarization in the provinces.

As for the policy makers, it is thought that the establishment of the necessary economic confidence to motivate the savers for the Turkish lira and similar instruments, mostly, depends on decreasing inflation rate, exchange rate and CDS premiums. Nevertheless, it is expected that the de-dollarization processes of the 81 provinces of Turkey would also be different from each other as their dollarization.

In the future studies on dollarization, it may be useful that a broader definition of dollarization study can be carried out by including under-the-pillow savings and offshore savings of the citizens in the provinces or the determinants of credit dollarization may be analyzed in a similar way. In addition, it is seen that studies generally focuses on the dollarization of the households, the real sector and the financial sector, so dollarization in the public sector is somehow neglected, so it is thought that there is a great lack of literature in this area.

REFERENCES

- Akçay, C., Alper, E., & Karasulu, M. (1997). Currency Substitution and Exchange Rate Instability: The Turkish Case. *European Economic Review*, 41, 827-835.
- Akıncı, Ö., Barlas, Y., & Usta, B. (2005). Dolarizasyon Endeksleri: Türkiye'deki Dolarizasyon Sürecine İlişkin Göstergeler. *CBRT Working Paper*, No: 05/17.
- Alp, B., & Yalçın, C. (2015). Türkiye'de Şirketlerin Borç Dolarizasyonu ve Büyüme Performansı. *CBRT Working Paper*, 15(01), 1-41.
- Arellano, C., & Heathcote, J. (2010). Dollarization and Financial Integration. *Journal of Economic Theory*, 145(3), 944-973.
- Arteta, C. (2003). Are Financially Dollarized Countries More Prone to Costly Crises?. *International Financial Discussion Paper* (763). Board of Governors of the Federal Reserve System.
- Baykut, E., & Erdoğan, H. (2019). Türkiye'de Yerleşik Bireyler ve Şirketlerin Döviz Hesaplarının Ekonometrik Analizi. *Bankacılar Dergisi*, 110, 40-41.
- Brown, M., Haas, R., & Sokolov, V. (2013). Regional Inflation and Financial Dollarization. *Htt-Refined Working Paper Series* 22. Institute of Economic Research. Hitotsubashi University.
- Brown, M., & Stix, H. (2015). The euroization of bank deposits in Eastern Europe. *Economic Policy*, CEPR; CES; MSH, vol. 30(81).
- Canofari, P., & Marini, G. (2014). Measuring Currency Pressure and Contagion Risks in Countries under Monetary Unions: The Case of Euro. *International Atlantic Economic Society*, 42, 455-469.
- Capasso, S., & K. C. Neanidis, (2019). Domestic or Foreign Currency? Remittances and The Composition of Deposits and Loans, *Centre for Growth and Business Cycle Research Discussion Paper Series*, University of Manchester, No. 220.
- Civcir, I. (2005), Dollarization and its Long-run Determinants in Turkey, in Simon Neaime, Nora Ann Colton (ed.) *Money and Finance in the Middle East: Missed Opportunities or Future Prospects?* (Research in Middle East Economics, Volume 6, Emerald Group Publishing Limited, pp.201-232
- Corrales, J. S., & Imam, P. A. (2019). Financial Dollarization of Households and Firms: Does It Differ?. *IMF Working Papers* 19/19, International Monetary Fund.

- Cristo, M., & Puig, M. (2014). Dollarization and the Relationship Between EMBI and Fundamentals Latin American Countries. *IREA Working Papers 201406*, University of Barcelona, Research Institute of Applied Economics, revised Mar 2014.
- Çağlayan, M., & Talavera, O. (2016). Dollarization, Liquidity and Performance: Evidence from Turkish Banking. *International Finance and Banking Society Conference*, Barcelona.
- Domac, I., & Oskooee, B. M. (2003). On the Link between Dollarization and Inflation: Evidence from Turkey. *Comparative Economic Studies*, 45, 306-328.
- Dumrul, C. (2010). Türk Ekonomisinde Para İkamisinin Belirleyicilerinin Sınır Testi Yaklaşımı İle Eş-Bütünleşme Analizi. *Erciyes University, Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 5, 199-231.
- Edwards, S., & Magendzo, I. (2004). Strict Dollarization and Economic Performance: An Empirical Investigation. *NBER Working Paper Series*, Cambridge, MA, United States: National Bureau of Economic Research.
- Ertürk, E. (1991). *Türkiye İktisadında Yeni Bir Boyut, Para İkamesi: Kavram Teori, Oluşum Süreci ve Sonuçları*. Bursa: Uludağ Yayınları.
- Hakioğlu, D. (1988). Türkiye'de Para İkamesi, *CBRT Working Paper*, No: 8801.
- Honig, A. (2009). Dollarization, Exchange Rate Regimes and Government Quality. *Journal of International Money and Finance*, 28(2), 198-214.
- Honohan, P. (2007). Dollarization and Exchange Rate Fluctuations. *CEPR Discussion Paper 6205*.
- Honohan, P., & Shi, A. (2001). Deposit Dollarization and the Financial Sector in Emerging Economies. *World Bank Policy Research Çalışma Tebliği No: 2748*.
- IADB. (2005). *IPES 2005 Unlocking Credit The Quest for Deep and Stable Bank Lending*.
- Kaya, E., & Açıdoğuran, B. (2018). Finansal Dolarizasyon Unsurları Olarak Kredi Dolarizasyonu ve Mevduat Dolarizasyonu ile Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişki. *Dicle University, Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences, Special Issue of the International Symposium on Economics, Politics and Management*.
- Larrain, F. B., & Tavares, J. (2003). Regional Currencies Versus Dollarization: Options for Asia and the Americas. *Policy Reform*, 6(1), 35-49.
- Lay, S. H., Kakinaka, M., & Kotani, K. (2010). *Exchange Rate Movements in a Dollarized Economy: The Case of Cambodia*. International University of Japan Economics & Management Series.
- Levy-Yeyati, E. (2006). Financial Dollarization: Evaluating The Consequences. *Economic Policy*, 61-118.
- Lin, S., & H. Ye, (2010). Dollarization does promote trade. *Journal of International Money and Finance*, 29(6), 1124-1130.
- Luca, A. C., & Olivero, M. P. (2012). Twin Crises in Emerging Markets: The Role of Liability Dollarization and Imperfect Competition in Banking. *Review of Development Economics*, 16(1), 72-94.
- Marcelin, I., & Mathur, I. (2016). Financial Sector Development and Dollarization in Emerging Economies. *International Review of Financial Analysis*, 46, 20-32.
- Neanidis, K. C. (2010). Financial Dollarization and European Union Membership. *International Finance*, 13, 257-282.
- Neanidis, K. C., & Savva, C. S. (2015). Is Loan Dollarization Contagious Across Countries? Evidence from Transition Economies. *Centre for Growth and Business Cycle Research Discussion Paper Series*, University of Manchester, No. 200.
- Neanidis, K. C., & Savva, C. S. (2006). The Effects of Uncertainty on Currency Substitution and Inflation: Evidence from Emerging Economies. *CGBCR Discussion Paper*.

- Neanidis, K. C., & Savva, C. S. (2009). Financial Dollarization: Short-Run Determinants in Transition Economies. *Journal of Banking and Finance*, 33, 1860-1873.
- Neanidis, K. C., & Savva, C. S. (2013). Institutions and Financial Dollarization: Indirect Effects Based on A Policy Experiment. *Economics Letters*, 121, 405-410.
- Nicolo, G., Honohan, P., & Ize, A. (2003). Dollarization of the Banking System: Good or Bad?. *IMF Working Paper No: 03/146*.
- Özcan, K. M., & Us, V. (2007). Dedollarization in Turkey After Decades of Dollarization: A Myth or Reality?. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 385, 292 – 306.
- Özen, A. E. (2018). Dolarizasyon Olgusu: Teorik Bir İnceleme ve Türkiye Örneği. *Journal of Economics, Policy and Finance Studies*, 3(1), 101-113.
- Özkaramete, N. (1996). Türkiye’de Dolarizasyon ve Para İkamesi:1990-1995. *Journal of Economic Approach*, 7(20), 99-106.
- Ponomarenko, A., Solovyeva, A., and Vasilieva, E. (2013). Financial Dollarization in Russia: Causes and consequences, *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*, 6(2), 221-243.
- Ramirez-Rojas, C.L. (1985). Currency Substitution in Argentina, Mexico and Uruguay. *IMF Staff Papers*, 32, 627-667.
- Reinhart, C., Rogoff, R., & Savastano, M. (2003). Addicted to Dollars. *NBER Working Paper No. 10015* (Cambridge, Massachusetts: National Bureau of Economic Research).
- Sever, E. (2012). Türkiye’de Dolarizasyon Süreci ve Döviz Kuru Belirsizliği İlişkisi. *Journal of Socio Economics*, 1, 204-222.
- Soto, R. (2009). Dollarization, Economic Growth and Employment. *Economics Letters*, 105, 42-45.
- Stix, H. (2013). Why Do People Save in Cash? Distrust, Memories of Banking Crises, Weak Institutions and Dollarization. *Journal of Banking and Finance*, 37, 4087-4106.
- Terzi, H., & S. Kurt, (2007). Dolarizasyon, Enflasyon ve Reel Döviz Kuru İlişkisinin Var Analizi İle Tespiti. *Journal of Economic Approach*, 18(64), 1-22.
- Uluç, A., & Acar, E. Ö. (2008). Financial Dollarization and Financial Fragility: The Experience of Developing Countries, *The 25Th Symposium on Money, Banking and Finance*, Luxembourg.
- Ulusoy, A., & Küçükkale, Y. (1996). Türkiye’de Dış Borçların İktisadi Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkisi, *Gazi University Journal of Economic Approach*, 7(21), 13-25.
- Vieira, F. A. C., Holland, M., & Resende, M. F. (2012). Financial Dollarization and Systemic Risks: New Empirical Evidence. *Journal of International Money and Finance*, 31, 1695-1714.
- Yılmaz, G. (2005). Financial Dollarization, (De)Dollarization and The Turkish Experience. *Discussion Paper, Turkish Economic Association*, 6, 1-20.
- Yılmaz, M., & Uysal, D. (2019). Türkiye’de Dolarizasyon ve Enflasyon İlişkisi. *Journal of Economics, Administrative and Political Studies*, 4(10), 286-306.
- Yinusa, O. D. (2008). Between Dollarization and Exchange Rate Volatility: Nigeria’s Portfolio Diversification Option. *Journal of Policy Modeling*, 30(5), 811-826.
- Yinusa, O. D. (2009). Macroeconomic Fluctuations and Deposit Dollarization In Sub-Saharan Africa: Evidence From Panel Data, *MPRA Paper No.16259*.
- Zeybek, H. (2014). Dolarizasyon ve Finansman Maliyeti. *Journal of Business and Economic Studies*, 2(2), 44-61.

Annex 1.

Fixed Effect Model Regression Results

Dep. Variable:	Dollarization	R-squared:	0.4247
Estimator:	PanelOLS	R-squared (Between):	0.0369
No. Observations:	3807	R-squared (Within):	0.4247
Date:	Mon Jun 01 2020	R-squared (Overall):	0.1348
Time:	12:05:35	Log-likelihood	-1,05E+07
Cov. Estimator:	Unadjusted		
		F-statistic:	549.35
Entities:	81	P-value	0.0000
Avg Obs:	47.000	Distribution:	F(5,3721)
Min Obs:	47.000		
Max Obs:	47.000	F-statistic (robust):	549.35
		P-value :	0.0000
Time periods:	47	Distribution:	F(5,3721)
Avg Obs:	81.000		
Min Obs:	81.000		
Max Obs:	81.000		

Parameter Estimates

	Parameter	Std. Err.	T-stat	P-value	Lower CI	Upper CI
Const	-	-	-	-	-	-
$\Delta(\text{Exchange\_Rate})$	0.0131	0.0053	24.912	0.0128	0.0028	0.0235
$\Delta(\text{CDS})$	0.0088	0.0026	33.561	0.0008	0.0037	0.0140
$\Delta(\text{Inflation})$	0.7725	0.0176	43.949	0.0000	0.7380	0.8070
log(Export)	0.1113	0.0503	22.115	0.0271	0.0126	0.2101
log(Import)	0.1597	0.0479	33.314	0.0009	0.0657	0.2537

F-test for Poolability: 221.99

P-value: 0.0000

Annex 2.

Random Effect Model Regression Results

Dep. Variable:	Dollarization	R-squared:	0.4199
Estimator:	RandomEffects	R-squared (Between):	0.0395
No. Observations:	3807	R-squared (Within):	0.4247
Date:	Mon Jun 01 2020	R-squared (Overall):	0.1368
Time:	11:35:04	Log-likelihood	-1,05E+07
Cov. Estimator:	Unadjusted		
		F-statistic:	550.17
Entities:	81	P-value	0.0000
Avg Obs:	47.000	Distribution:	F(5,3801)
Min Obs:	47.000		
Max Obs:	47.000	F-statistic (robust):	550.17
		P-value	0.0000
Time periods:	47	Distribution:	F(5,3801)
Avg Obs:	81.000		
Min Obs:	81.000		
Max Obs:	81.000		

Parameter Estimates

	Parameter	Std. Err.	T-stat	P-value	Lower CI	Upper CI
Const	16.077	14.031	11.458	0.0000	13.326	18.828
$\Delta(\text{Exchange\_Rate})$	0.0131	0.0053	24.904	0.0128	0.0028	0.0235
$\Delta(\text{CDS})$	0.0088	0.0026	33.609	0.0008	0.0037	0.0140
$\Delta(\text{Inflation})$	0.7720	0.0176	43.935	0.0000	0.7375	0.8064
log (Export)	0.1202	0.0500	24.040	0.0163	0.0222	0.2183
log (Import)	0.1706	0.0475	35.907	0.0003	0.0775	0.2638

FIRST OBJECT RELATIONS AND EARLY MALADAPTIVE SCHEMAS IN ADULTHOOD^{*,**}

YETİŞKİNLİK DÖNEMİNDE İLK NESNE İLİŞKİLERİ VE ERKEN DÖNEM UYUM BOZUCU ŞEMALAR

Haydeh FARAJI^{***}
Elif BAŞÇELİK^{****}

Abstract

Both object relations theory and early maladaptive schemas (EMSs) are related to the quality of the bond established with the first objects. This bond affects on the psychological structures of the individuals, their choice of romantic partners and the relationship processes with these romantic partners in adulthood, by creating a template for the future. In this study, the relationship between first object relations and EMSs was examined. In order to examine the relationship between these two concepts, Bell Object Relations and Reality Testing Inventory (BORRTI), Young Schema Questionnaire-Short Form 3 (YSQ-SF3) and personal information form were applied to a sample of 501 people living in Istanbul. According to our results, there was a significant correlation between object relations and EMSs. After the regression analyzes that we conducted it was found that object relations subscales predicts EMSs.

Keywords: Object relations, Early maladaptive schemas, First objects.

* The fieldwork of this article was approved by the Ethics Committee Permission with the dated 03.03.2021 and order number 2021/2, which was obtained at the meeting of the Ethics Committee of Istanbul Aydın University, numbered: E-88083623.020.7643.

** This study was produced from the master thesis of Elif Başçelik named "The Affect of Object Relations on Early Maladaptive Schemas and Adulth Attachment Styles" which conducted under the consultancy of Assist. Prof. Haydeh Faraji.

*** Istanbul Aydın University, Faculty of Literature and Sciences, Department of Psychology, haydehfaraji@aydin.edu.tr

**** İstanbul Aydın University, Graduate Education Institute, elifbascelik@stu. aydin.edu.tr

Öz

Hem nesne ilişkileri teorisi hem de erken uyum bozucu şemalar, ilk nesnelere kurulan bağın kalitesiyle ilgilidir. Bu bağ, gelecek için bir şablon oluşturarak bireylerin psikolojik yapılarını, romantik partner seçimlerini ve bu romantik partnerlerle yetişkinlikteki ilişki süreçlerini etkiler. Bu çalışmada, ilk nesne ilişkileri ile erken uyum bozucu şemalar arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu iki kavram arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla İstanbul'da yaşayan 501 kişilik bir örnekleme Bell Nesne İlişkileri ve Gerçeği Değerlendirme Ölçeği (BORRTI), Young Şema Ölçeği-Kısa Form 3 (YŞÖ-KF3) ve kişisel bilgi formu uygulanmıştır. Sonuçlarımızı göre, nesne ilişkileri ile erken uyum bozucu şemaların ilişkili olduğu bulunmuştur. Yaptığımız regresyon analizleri sonucunda nesne ilişkileri alt boyutlarının erken uyum bozucu şemaları yordadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nesne ilişkileri, Erken dönem uyum bozucu şemalar, İlk nesnelere.

1. Introduction

Object relations is a structure that consists of all cognitive representations that individuals create by internalizing the bond they establish with their first objects (caregivers like mother etc.) and the characteristics of their first objects (Westen et al., 1990). Object relations theory deals with the impact of these internalized cognitive representations on new bonds that will be established in adulthood. According to this theory, the main motivation of individuals is to make physical and emotional contact with their objects (Summers, 1994). When individuals are born, they acquire the necessary skills and impulses to be able to connect with their objects. Internalized object relations constitute the basis of future conflicts and transference (Kernberg, 2004). Therefore the quality of the bond established with the first objects affects the psychological structures of the individuals as well as their choice of romantic partners in adulthood and the relationship processes in adulthood by creating a template for the future (Bartholomew & Horowitz, 1991).

Based on object relations theory, Young et al. (1990) developed schema therapy to treat personality disorders. Early maladaptive schemas (EMS), which are one of the most important concepts of schema therapy, are recurrent cognitive patterns that occur as a result of the early bonds that individuals form with their objects. Through EMS, individuals form perceptions both for themselves and for other people. These perceptions repeat throughout individual's life. In schema theory, 5 schema domains and 14 EMS have been identified: disconnection, impaired autonomy, impaired limits, other directedness and unrelenting standards (Young, 1999).

In disconnection schema domain, individuals have difficulty in establishing secure, fulfilling and stable bonds with other people. They have an intense and strict belief that their needs for love, safety and sense of belonging will never met by other people. This domain includes schemas of "emotional deprivation", "defectiveness", "emotional inhibition" and "social isolation/mistrust" (Young, 1999). In impaired autonomy schema domain, individuals find it difficult to create an identity of their own because they believe they cannot act on their own without the support of their objects. They believe they are insufficient when dealing with life on their own. This domain includes schemas

of “abandonment”, “enmeshment/dependence”, “failure”, “pessimism” and “vulnerability to harm”. In impaired limits schema domain, individuals think that rules covering other people are invalid for them because they cannot develop adequate internal boundaries and limits. These individuals believe that they are privileged, so they are not respectful of the rights of other people. They do not have enough discipline to control their impulses and act towards their goals. This domain includes “entitlement/insufficient self control” schema (Young & Klosko, 1993). In other directedness schema domain, individuals focus on the needs of other people rather than themselves. The reason for this is to gain the approval of other people, to avoid negative reactions and to maintain relationships with significant other people. This domain includes schemas of “self sacrifice” and “punitiveness”. In unrelenting standards schema domain, individuals constantly strive to comply with the strict rules they have created about their lives by suppressing their feelings, thoughts, impulses, and needs. This domain includes schemas of “approval seeking” and “unrelenting standards” (Young, Klosko & Weishaar, 2003).

The first environment of a human being and his early maladaptive shemas are created by his first objects. This environment contents all the relations and all the experiences both with earth and with other people living in it. Thus all this relations turn into maladaptive schemas by time. As a result, we choose partners in line with the cognitive and behavioral patterns created by our maladaptive schemas. This concept is called schema chemistry (Roediger, 2015). So, it is thought that unhealthy relationships established with the first objects in the early stages of life, will have role in EMS that are a negative template for adult relationships. However, when the literature of our country is examined, there is no study that handles these concepts together, which are thought to be related to each other. Therefore, in this study, it is aimed to examine the relationship between first object relations and EMS. It is thought that the results of our study will contribute to both the literature and adult psychotherapists working in the clinical field.

2. Method

2.1. Participants

The sample of this study is determined by random sampling method and consists of 501 adults living in Istanbul in 2021 who voluntarily participated in the study and are aged between 18 to 45. The mean age of the sample is 28.08 (sd = 7.82), the gender distribution is 55.3% female (n = 277) and 44.7% male (n = 224).

2.2. Measures

2.2.1. Personal Information Form

Personal information form prepared by us includes informations such as age, education level, income level, relationship status of the participants.

2.2.2. Bell Object Relations and Reality Testing Inventory (BORRTI)

BORRTI was developed by Bell (1995) for the purpose of measuring the object relations and reality testing dimensions of self functions. Developed by using object relations theory, BORRTI is a self-report scale and serves to evaluate personality disorders, eating disorders and psychotic states. The scale consists of 90 items in total (45 items for object relations, 45 items for reality testing). Subscales in object relations scale are “alienation (ALN)”, “insecure attachment (IA)”, “egocentrism (EGC)”, “social incompetence (SI)”. Subscales in reality testing scale are “reality distortion (RD)”, “uncertainty of perception (UP)”, “hallucinations and delusions (HD)”. Uluç and Tüzün (2013) adapted the scale to Turkish and conducted validity and reliability studies of the scale. For Turkish adaptation of the scale, the internal consistency analysis demonstrated that Cronbach Alpha coefficients range between .80 and .70 for the object relations subscale and also are found to be range between .77 to .54 for the reality testing subscales

2.2.3. Young Schema Questionnaire – Short Form 3 (YSQ-SF3)

The short form of the Young Schema Questionnaire is a 75-item scale developed by Young (1990) to evaluate early maladaptive schemas. The scale was adapted to Turkish by Soygüt, Karaosmanoğlu ve Çakır (2009). Evaluation is carried out using likert-type rating scale ranging from 1 to 6. In the study conducted for the Turkish version, it was determined that the scale had 5 schema domains and 14 schema dimensions, and 90 questions. Schema domains in Turkish version are “disconnection”, “impaired autonomy”, “impaired limits”, “other directedness” and “unrelenting standards”. In the Turkish form, it was determined that the validity reliability of the schema dimensions range between $r = .66 - .82$, and the validity reliability of the schema domains range from $r = .66$ to $.83$. For schema dimensions, the internal consistency analysis demonstrated that Cronbach Alpha coefficients are found to be range between $\alpha = .63 - .80$, and for schema domains, the internal consistency analysis demonstrated that Cronbach Alpha coefficients are found to be range between $\alpha = .53 - .81$.

2.3. Procedure

Following the application permission obtained by the Ethics Committee of Istanbul Aydın University (Date: 03.03.2021, No: 2021/02), the data collection tools of our study were applied to individuals between the ages of 18-45 residing in Istanbul as a result of their voluntary participation. The scales were distributed online to our sample with personal information form and information about their identity was not obtained from our sample in order to protect their privacy. The scales take an average of 20 minutes to complete. The data obtained from the scales were analyzed through the SPSS 25 package program.

3. Results

Table 1. Distribution of Participants by Demographic Variables

Table 1: Contains the Findings Obtained through the Descriptive Analysis of the Sociodemographic Variables.

		<i>n</i>	%
Gender	Women	277	55.3
	Men	224	44.7
	Total	501	100.0
Educational Status	Primary School	14	2.8
	High School	103	20.6
	Graduate	325	64.9
	Postgraduate	59	11.8
	Total	501	100.0
Income Level	Low	37	7.4
	Medium	425	84.8
	High	39	7.8
	Total	501	100.0
Psychiatric Diagnosis	No	430	85.8
	Yes	71	14.2
	Total	501	100.0
Raised by	Mother/father	474	94.6
	Relatives	17	3.4
	Baby sitter	7	1.4
	Other	3	0.6
	Total	501	100.0
Mother's Pregnancy	Planned	345	68.9
	Unplanned	156	31.1
	Total	501	100.0
Dreams About the Loss of the Caregiver	No	323	64.5
	Yes	178	35.5
	Total	501	100.0
Relationship Status	Married	202	40.3
	Single	174	34.7
	Flirt	117	23.4
	Divorced	8	1.6
	Total	501	100.0
Dreams About the Loss of Romantic Partner	No	406	81.0
	Yes	95	19.0
	Total	501	100.0
Having a pet	None	348	69.5
	Cat	69	13.8
	Dog	46	9.2
	Bird	38	7.6
	Total	501	100.0

The mean age of the samples is 28.08 ($sd = 7.82$), the average number of siblings is 2.95 ($sd = 1.60$), and the mean of the birth order is 2.05 ($sd = 1.35$).

Table 2. Findings of the Correlation Between Age, Number of Siblings, Birth Order and YSQ-SF3 and BORRTI

Table 2 shows the relationship between; age, number of siblings and failure schema; birth order and early maladaptive schemas.

	Age	Number of Siblings	Birth Order
Emotional Deprivation	-.138**	0.079	0.044
Social Isolation/Mistrust	-.200**	-0.036	-0.061
Defectiveness	-.171**	0.004	-0.022
Emotional Inhibition	-.142**	-0.043	-0.032
Social Isolation/Mistrust	-.169**	0.000	-0.004
Abandonment	-.131**	0.023	0.005
Vulnerability to Harm	-.191**	-0.032	-0.049
Failure	-.193**	-.088*	-.089*
Pessimism	-.197**	0.001	0.000
Entitlement /Insufficient Self-Control	-.152**	-0.083	-0.033
Self Sacrifice	0.027	-0.016	0.018
Punitiveness	-0.081	0.050	0.001
Unrelenting Standards	-0.037	0.039	-0.007
Approval-Seeking	-.148**	-0.050	-.105*
Alienation	-.261**	0.038	0.020
Insecure Attachment	-.303**	-0.022	-0.042
Egocentricm	-.222**	0.018	0.011
Social Incompetence	-.129**	0.063	0.030
Reality Distortion	-.216**	-0.019	0.025
Uncertainty of Perception	-.301**	0.022	0.045
Hallucinations and Delusions	-.246**	-0.011	0.027

** $p < 0.01$, * $p < 0.05$ Pearson Correlation Test

As a result of the correlation analysis, a weak and negative relationship was found between educational status and the following subscales: emotional inhibition ($r = -.104$, $p < 0.01$), self-sacrifice ($r = -.143$, $p < 0.01$), punitiveness ($r = -.241$, $p < 0.01$). Also a weak and negative relationship was found between educational status and egocentrism ($r = -.165$, $p < 0.01$). A weak and negative correlation was found between income level and failure ($r = -.093$, $p < 0.01$) scores.

As a result of the t-test, it was determined that the scores obtained from social isolation/mistrust ($t(499) = 2.18$, $p < 0.05$), vulnerability to harm ($t(499) = 2.46$, $p < 0.05$), failure ($t(499) = 3.34$, $p < 0.05$), pessimism ($t(499) = 3.26$, $p < 0.05$) and entitlement/insufficient self-control ($t(499) = 2.69$, $p < 0.05$) subscales differ significantly according to the gender variable. When the means of the all subscales are compared it was seen that women get higher scores than men. Also the scores obtained from

punitiveness ($t(499)=-4.25$, $p<0.05$) subscale differ significantly according to the gender variable. When the means of the all subscales are compared it was found that men get higher scores than woman.

As a result of the t-test, it was determined that the scores obtained from alienation ($t(499)=2.67$, $p<0.05$), insecure attachment ($t(499)=4.18$, $p<0.05$), reality distortion ($t(499)=2.56$, $p<0.05$), uncertainty of perception ($t(499)=5.07$, $p<0.05$) and hallucinations and delusions ($t(499)=2.68$, $p<0.05$) subscales differ significantly according to the gender variable. When the means of the all subscales are compared it was seen that women get higher scores than men.

Table 3. Findings of the Correlation Between YSQ-SF3 and BORRTI

Table 3 shows result of the Pearson Correlation Test which applied to all YSQ-SF3 subscales and all BORRTI subscales to determine the correlation between early maladaptive schemas and first object realitons.

	Alienation	Insecure Attachment	Egocentrism	Social Incompetence	Reality Distortion	Uncertainty of Perception	Hallusinations and Delusions
Emotional Deprivation	.541**	.384**	.462**	.396**	.405**	.372**	.383**
Social Isolation/ Mistrust	.670**	.576**	.597**	.474**	.583**	.550**	.520**
Defectiveness	.526**	.389**	.412**	.412**	.409**	.415**	.393**
Emotional Inhibition	.469**	.379**	.426**	.422**	.402**	.365**	.358**
Enmeshment/ Dependence	.585**	.430**	.415**	.461**	.399**	.456**	.362**
Abandonment	.557**	.473**	.464**	.433**	.450**	.449**	.405**
Vulnerability to Harm	.516**	.488**	.514**	.361**	.503**	.463**	.453**
Failure	.532**	.448**	.342**	.394**	.365**	.424**	.320**
Pessimism	.566**	.551**	.502**	.401**	.549**	.505**	.508**
Entitlement / Insufficient Self-Control	.397**	.431**	.440**	.206**	.444**	.352**	.399**
Self Sacrifice	.365**	.379**	.433**	.291**	.324**	.207**	.253**
Punitiveness	.293**	.312**	.410**	.253**	.299**	.146**	.227**
Unrelenting Standards	.248**	.376**	.299**	.210**	.231**	.143**	.209**
Approval Seeking	.468**	.575**	.437**	.364**	.304**	.316**	.276**

** $p<0.01$, * $p<0.05$ Pearson Correlation Test

As a result of the regression analysis we conducted, it is seen that the independent variables of alienation, hallucinations and delusions and egocentrism predict the dependent variable of emotional deprivation ($R^2 = .32$, $p < 0.05$). The independent variables in the model explain 32% of the total variance in the dependent variable of emotional deprivation. Relative effect order according to beta is alienation ($\beta = .39$), hallucination and delusions ($\beta = .14$) and egocentrism ($\beta = .13$). It was found that the independent variable that most explains emotional deprivation schema is alienation.

It is seen that the independent variables of alienation, egocentrism, uncertainty of perception and hallucinations and delusions predict the dependent variable of social isolation/mistrust ($R^2 = .53$, $p < 0.05$). The independent variables in the model explain 53% of the total variance in the dependent variable of social isolation/mistrust. The relative effect order according to beta is alienation ($\beta = .39$), egocentrism ($\beta = .18$), hallucinations and delusions ($\beta = .17$) and uncertainty of perception ($\beta = .14$). The independent variable that explains social isolation/mistrust schema the most was found to be alienation.

It is seen that the independent variables of alienation and hallucinations and delusions and uncertainty of perception predict the dependent variable of defectiveness ($R^2 = .31$, $p < 0.05$). The independent variables in the model explain 31% of the total variance in the dependent variable of defectiveness. Relative effect order according to beta is alienation ($\beta = .40$), hallucination and delusions ($\beta = .16$) and uncertainty of perception ($\beta = .10$). It was found that the independent variable that most explains defectiveness schema is alienation.

When we examine the results, it is observed that the independent variables of reality distortion, social incompetence, egocentrism and uncertainty of perception independent variables predict the dependent variable of emotional inhibition ($R^2 = .27$, $p < 0.05$). The independent variables in the model explain 27% of the total variance in the dependent variable of emotional inhibition. Relative effect order according to beta is social incompetence ($\beta = .26$), egocentrism ($\beta = .21$), reality distortion ($\beta = .11$), uncertainty of perception ($\beta = .10$). It was found that the independent variable that most explains emotional inhibition schema is social incompetence.

It is found that the independent variables of alienation and uncertainty of perception predict the dependent variable of enmeshment/mistrust ($R^2 = .36$, $p < 0.05$). The independent variables in the model explain 36% of the total variance in the dependent variable of enmeshment/mistrust. Relative effect order according to beta is alienation ($\beta = .48$) and uncertainty of perception ($\beta = .17$). It was found that the independent variable that most explains enmeshment/mistrust schema is alienation.

According to our results it is found that the independent variables of alienation, reality distortion and uncertainty of perception predict the dependent variable of abandonment ($R^2 = .34$, $p < 0.05$). The independent variables in the model explain 34% of the total variance in the dependent variable of abandonment. Relative effect order according to beta is alienation ($\beta = .40$), reality distortion ($\beta = .15$) and uncertainty of perception ($\beta = .13$). It was found that the independent variable that most explains abandonment schema is alienation.

It is found that the independent variables of alienation, reality distortion, egocentrism and uncertainty of perception predict the dependent variable of vulnerability to harm ($R^2=.36, p<0.05$). The independent variables in the model explain 36% of the total variance in the dependent variable of vulnerability to harm. Relative effect order according to beta is alienation ($\beta=.20$), egocentrism ($\beta=.20$), reality distortion ($\beta=.18$), uncertainty of perception ($\beta=.14$). It was found that the independent variable that most explains vulnerability to harm is egocentrism.

It is seen that the independent variables of alienation and uncertainty of perception predict the dependent variable of failure ($R^2=.30, p<0.05$). The independent variables in the model explain 30% of the total variance in the dependent variable of failure. Relative effect order according to beta is alienation ($\beta=.43$) and uncertainty of perception ($\beta=.17$). It was found that the independent variable that most explains failure schema is alienation.

It is seen that the independent variables of reality distortion alienation, uncertainty of perception and insecure attachment predict the dependent variable of pessimism ($R^2=.41, p<0.05$). The independent variables in the model explain 41% of the total variance in the dependent variable of pessimism. Relative effect order according to beta is reality distortion ($\beta=.24$), alienation ($\beta=.23$), insecure attachment ($\beta=.15$) and uncertainty of perception ($\beta=.14$). It was found that the independent variable that most explains pessimism schema is reality distortion.

According to our results it is found that the independent variables of reality distortion, egocentrism and insecure attachment predict the dependent variable of entitlement/insufficient self control ($R^2=.25, p<0.05$). The independent variables in the model explain 25% of the total variance in the dependent variable of entitlement/insufficient self control. Relative effect order according to beta is reality distortion ($\beta=.23$), egocentrism ($\beta=.18$) and insecure attachment ($\beta=.17$). It was found that the independent variable that most explains entitlement/insufficient schema is reality distortion.

It is seen that the independent variables of egocentrism and social incompetence predict the dependent variable of self sacrifice ($R^2=.20, p<0.05$). The independent variables in the model explain 20% of the total variance in the dependent variable of self sacrifice. Relative effect order according to beta is egocentrism ($\beta=.38$) and social incompetence ($\beta=.15$). It was found that the independent variable that most explains self sacrifice schema is egocentrism.

It is found that the independent variables of egocentrism and social incompetence predict the dependent variable of punitiveness ($R^2=.18, p<0.05$). The independent variables in the model explain 20% of the total variance in the dependent variable of punitiveness. Relative effect order according to beta is egocentrism ($\beta=.37$) and social incompetence ($\beta=.11$). It is seen that the independent variable that most explains punitiveness schema is egocentrism.

It is found that the independent variable of insecure attachment predict the dependent variable of unrelenting standards ($R^2=.14, p<0.05$). The independent variables in the model explain 14% of the total variance in the dependent variable of unrelenting standards.

It is seen that the independent variable of insecure attachment predict the dependent variable of approval seeking ($R^2=33$, $p<0.05$). The independent variables in the model explain 33% of the total variance in the dependent variable of approval seeking.

4. Discussion

The aim of this study is to examine the relationship between first object relations and early maladaptive schemas. Our results show that object relations and EMSs are related and object relations subscales have an affect on EMS subscales. These findings are consistent with the schema theory (Young, Klosko & Weishaar, 2003), which suggests that EMSs are formed as a result of unhealthy object relations with first objects in the early periods of life. These schemas first emerge in childhood but continue to operate in adulthood and effect the individual's relationships with other people. When we look at our demographic variables, we reached the following results: As a result of our research, it is seen that there is a significant relationship between early maladaptive schemas and age, except for unrelenting standards, self sacrifice and punitiveness scehmas. Among our findings, a significant relationship has been found between both failure and approval seeking schemas and birth order. Between educational status and maladaptive schemas of emotional inhibition, self sacrifice and punitiveness, we found a significant relationship. Also we found a significant relationship between egocentrism subscale of BORRTI and educational status. When income level and failure schema is examined, it is observed that there is a significant correlation between these two concepts. According to our results, we found that social isolation/mistrust, vulnerability to harm, failure, pessimism and entitlement/insufficient self-control subscales of YSQ-SF3 differ significantly according to the gender which means these schemas are more common in women than men. We found that punitiveness subscale of YSQ-SF3 also differs according to gender but it was seen that punitiveness schema is more common in men than women. As a result of our study we found that alienation, insecure attachment, reality distortion, uncertainty of perception and hallucinations and delusions subscales of BORRTI also differ according to the gender which means, it is more common in women than men to form insecure bonds with other people and develop unhealthy object relations. All of our findings are discussed in detail below.

In our study, it was found that there is a significant relationship between the subscales of EMSs and the subscales of object relations. It is emphasized that object relations develop as a representation of the relationships that individuals establish with their first objects. These representations develops some patterns for individuals to interact with others throughout their lifetime (Calabrese, Farber & Westen, 2005; Huprich et al., 2007; McWilliams, 2010). EMSs are cognitive and emotional patterns that are formed as a result of the unmet basic emotional needs of the individual in his early relationship with his first object, that contain negative beliefs about the individual himself and other people. This patterns repeat throughout his life and effect his adult relationships (Roediger, 2015). Based on this information, it is thought that individuals who did not develop healthy object relations in the early years may also develop EMSs. Object relations and EMSs are related to each other and both can have a important role in the adulthood of the individual throughout life.

One of the results we obtained from our study was that alienation subscale of BORRTI predicts emotional deprivation, social isolation/mistrust and defectiveness subscales of disconnection schema domain, and abandonment, enmeshment/dependence, vulnerability to harm, failure, and pessimism subscales of impaired autonomy schema domain from YSQ-SF3. Except for vulnerability to harm and pessimism subscales from YSQ-SF3, the subscale that explains all the schema subscales mentioned the most, is alienation. Alienation subscale expresses the low capacity of establishing and maintaining close relationships with other people (Bowlby, 1969). In alienation subscale, individuals experience a basic lack of trust in their relationships (Bell, 1995). In disconnection schema domain individuals cannot establish stable, secure and satisfying bonds with other people. This is because of their strict belief that their basic need for love and trust will never be met by other people. In impaired autonomy schema domain, individuals are codependent and rely on other people in their relationships. It is emphasized that the needs of these individuals have not sufficiently met by their first objects and they have not received sufficient attention in the early years (Young, Klosko & Weishaar, 2003). According to Eşici (2014), impaired autonomy schema domain had a negative effect on close relationships. In impaired autonomy schema domain, individuals grow up with the first objects that give love only under certain conditions (Young, 1999). As a result of all this information we obtained from the literature, it seems that alienation subscale and schema domains of disconnection and impaired autonomy are all related to the ability of establishing and maintaining close relationships. Bell (1995) stated that alienation subscale is most common in patients with Borderline Personality Disorder (BPD). Because BPD is a disorder associated with the ability to form close and stable relationships (Kernberg, 1985). According to some studies, EMSs plays a key role in BPD. It has been found that individuals with BPD have abandonment, social isolation/mistrust, emotional deprivation, defectiveness, enmeshment/dependence and failure schemas (Frias et al., 2017; Esmaeilian et al., 2019). BPD appears to be associated with both alienation subscale of object relations and with schema domains of disconnection and impaired autonomy. Therefore when level of alienation increases schema domains of disconnection and impaired autonomy increases too.

According to our findings, it was seen that egocentrism subscale of BORRTI predicts punitiveness and self sacrifice subscales of other directedness schema domain; entitlement/insufficient self control subscale of impaired limits schema domain; emotional deprivation, social isolation/mistrust and emotional inhibition subscales of disconnection schema domain; vulnerability to harm subscale of impaired autonomy schema domain, all from YSQ-SF3. It was determined that vulnerability to harm, self-sacrifice and punitiveness subscales are explained the most by egocentrism subscale. In egocentrism subscale, individuals manipulate both their relationships and their romantic partners in line with their own interests. They do not trust their romantic partners and do not have enough respect for their romantic partners' boundaries and feelings. They display an intensely demanding, coercive and intrusive attitude in relationships. They believe that relationships are for gaining power. For this reason, they perceive themselves as either "in control of the relationship" or "controlled by the romantic partner" (Bell, 1995). In other directedness schema domain, individuals feel compelled

to constantly strive to be the one who has all the attention in the relationships. Although they seem to be the altruistic side in their relationships, their purpose is to gain superiority to the other party with their self-sacrificing appearance. They are highly demanding in their relationships; if their expectations are not met enough they become angry and offended. They can not easily forgive their romantic partners so they punish them in various ways (Young, 1999). Individuals' sense of responsibility is not sufficiently developed in impaired limits schema domain. These individuals do not respect their romantic partner's personal limits in their relationships. They cannot tolerate being blocked and rejected (Simeone-DiFrancesco, Roediger, & Stevens, 2017). Individuals whose disconnection schema is dominant can use their romantic partners to satisfy their own emotional needs and intensively try to control them. These individuals, who are highly skeptical when it comes to their romantic partners may display a condescending and grandiose attitude in their relationships in order to cover the fact that their basic needs were not sufficiently met by their first objects in the past (Roediger, 2015). Individuals who have vulnerability to harm schema from impaired autonomy domain, have a demanding attitude in their relationships. They constantly ask other people to listen to their troubles, to give themselves support and reassurance. These individuals feel they have a right to intervene in their romantic partner's life. This is because of their strict belief that everyone has to adapt to them in all circumstances (Young & Klosko, 1993). In all of these schemas, an egocentric structure is encountered, especially when it comes to close relationships with other people. It is known that individuals with narcissistic personality disorder (NPD) also have high levels of egocentrism (Bell, 1995). Individuals with NPD constantly wait for the attention and approval of other people, tend to exploit other people in relationships, lack empathy, have a strong sense of entitlement and are quite arrogant. These individuals can suppress their emotions in order to avoid embarrassment and criticism (Öztürk & Uluşahin, 2020). Young, Klosko & Weishaar (2003) found that EMSs were also associated with NPD in their studies. It seems that NPD is associated with both egocentrism and EMSs. It is thought that when the level of egocentrism increases, the levels of EMSs will increase too.

In our study we found that insecure attachment subscale of BORRTI predicts unrelenting standards and approval seeking subscales of unrelenting standards schema domain; entitlement/insufficient self control subscale of impaired limits schema domain; pessimism subscale of impaired autonomy schema domain, all from YSQ-SF3. In insecure attachment subscale, individuals have a great need for close relationships with other people. But they fear that eventually their romantic partner will abandon or reject them. So they work hard to gain everyone's approval and appreciation (Bell, 1995). In unrelenting standards schema domain, individuals have grown up in an environment where love was conditional. They think that if they put a lot of effort into daily life activities and relationships, they can gain the love, approval and acceptance of other people (Behary, 2017). In impaired limits schema domain, individuals are very afraid of disappointment. For this reason, they avoid taking any responsibility for other people in order not to get hurt and suffer. In order to achieve what they want in relationships, they can go beyond their romantic partners' boundaries and aim to be omnipotent in their relationships (Roediger, 2015). Individuals who have pessimism from impaired

autonomy schema domain experience an intense distrust towards life and relationships. They tend to generalize negative aspects of life such as disappointment, betrayal and conflict. They are unable to enjoy anything that is going well in their lives due to potential negativities they may experience in the future, and they try to control everything about their lives, including relationships (Behary, 2017). Looking at these schemas, it is seen that these schemas have some common features. Individuals with related schemas carry an intense distrust of relationships, and because of this insecurity, they try to keep everything in relationships (especially their romantic partners) under control. Studies have found that BPD is also highly associated with insecure attachment (Frias, Baltasar & Birmaher, 2016; Yang et al., 2018). There are studies that have concluded that BPD is also related to EMSs (Thimm, 2010; Shorey, Anderson & Stuart, 2014). It is known that individuals with BPD generally feel insecure and inadequate in their relationships, and therefore make an intense effort to become omnipotent in relationships. It is stated that individuals with BPD are very demanding to their romantic partners and their expectations for relationships are quite high (Akyüz, 2018). In addition, it is emphasized that individuals with BPD do not care about the limits of their romantic partners and tend to exploit them in relationships (Tunç & Eren, 2019). Therefore, it can be said that BPD is related to both insecure attachment and EMSs that mentioned above and it is thought that increases in the insecure attachment level will lead to an increase in the levels of EMSs that mentioned above.

As a result from our study, it was determined that social incompetence subscale of BORRTI predicts punitiveness and self-sacrifice subscales from other directedness schema domain and emotional inhibition subscale from disconnection schema domain, all from YSQ-SF3. It was found that the subscale that explains emotional inhibition the most is social incompetence. According to Bell (1995), individuals with social incompetence are timid and anxious in close relationships. They have great difficulty, especially when it comes to romantic relationships because they experience intense frustration when they are not sufficiently appreciated by other people. Since they see themselves socially incompetent, they stay away from situations that require socialization. Individuals who have schemas in disconnection and other directedness domains do their best to maintain relationships with other people, even at the expense of their own needs. They act very carefully because they fear that their relationship will end if they make mistakes (Roediger, 2015). It can be said that their intense fear of making mistakes stems from their social incompetence. Another concept thought to be related to social incompetence is social anxiety disorder (SAD). In a study, it was found that individuals with SAD also have a preoccupied attachment style, therefore they consider themselves inadequate in relationships but see other people as sufficient so they experience an intense fear of rejection even if they want to be close to other people (Conrad et al., 2021). According to Calvete et al. (2015), SAD is also associated with EMSs. In the related study, it was found that individuals with SAD symptoms have EMSs in disconnection and other directedness schema domains. These individuals intensely focus on close relationships. From this point of view, it is thought that SAD may be also related to social incompetence and schema domains of disconnection and other directedness.

So it can be said that an increase in social incompetence level will also lead to an increase in the levels of disconnection and other directedness schema domains.

According to our findings, we found that reality distortion subscale of BORRTI predicts emotional inhibition subscale from disconnection schema domain; abandonment, vulnerability to harm and pessimism subscales from impaired autonomy domain; entitlement/insufficient self control subscale from impaired limits domain, all from YSQ-SF3. It is seen that pessimism and entitlement/insufficient self control subscales are explained the most by reality distortion subscale. In reality distortion subscale, individuals have great problems in evaluating reality. They may have paranoid thoughts about how other people try to manipulate or criticize them. They may have depressive or grandiose thoughts. It is difficult for them to understand their own feelings and the feelings of other people (Bell, 2015). Individuals with emotional inhibition schema from disconnection schema domain suppress their emotions and impulses that appears spontaneously because they are afraid of losing control of their impulses and being criticized by other people (Young, Klosko & Weishaar, 2003). In impaired autonomy schema domain, individuals experience an intense sense of inadequacy. They find it difficult to trust other people in close relationships and believe that life is full of threats because they generalize negative aspects of life too much. In impaired limits schema domain, individuals exhibit grandiose attitudes in their relations with other people. Because they believe that the rules that apply to other people do not cover them (Young, 1999). It is thought that the characteristics of EMSs mentioned above may be related to the distortion of reality in individuals. According to Bell (1995), substance use disorder (SUD) is associated with reality distortion. Studies have found that individuals with SUD have problems perceiving reality (Gregg, Barrowclough & Haddock, 2007), experience more conflict in their relationships (Barrowclough et al., 2005), and are more prone to NPD (Coleman et al., 2017). In some studies, it was observed that SUD is also related to EMSs (Roper et al. 2010; Shorey, Anderson, & Stuart, 2012; Shorey, Anderson, & Stuart, 2014). According to other studies, individuals with SUD have almost all EMSs (Shaghaghyan et al., 2011; Razavi, Soltaninezhad, & Rafiee, 2012; Shorey, Anderson, & Stuart, 2013). In another study, it was found that SUD is particularly associated with disconnection and impaired autonomy schema domains (Bojed & Nikmanesh, 2013). As a result of these informations, it is understood that individuals with SUD have problems in evaluating reality (this may be the reason why they experience more conflict in their relationships and are more prone to NPD) and also have EMSs. For this reason, it is thought that an increase in reality distortion level will also lead to an increase in EMSs.

We found that uncertainty of perception subscale of BORRTI predicts social isolation/mistrust, defectiveness, emotional inhibition subscales from disconnection schema domain; abandonment, enmeshment/dependence, failure, vulnerability to harm and pessimism subscales from impaired autonomy schema domain, all from YSQ-SF3. In uncertainty of perception subscale, individuals have great difficulty in understanding feelings and thoughts of both themselves and other people. They feel extremely inadequate and find it very difficult to make decisions on their own. They feel intense anxiety during conflicts with other people. They often use the denial defense mechanism to cope

with their intense anxiety (Bell, 1995). According to Kohut (1977), in the early years of infants' life, they try to understand how to perceive themselves by looking at their first objects. In well-established object relationships, infants reflect the feeling of satisfaction due to the fulfillment of their physical and emotional needs to the first objects. The first objects project their enthusiasm and pleasure due to the presence of the infant through mirroring. This "mirroring process" created by the first object has a vital importance for the infant. Infants transform and internalize "self representation" that has been reflected on them by their first objects. This representation constitutes the first evaluation that occurs in the mind of the infants about themselves. Thus, the infant's immature self begins to mature. However, when this mirroring process between infants and their first objects does not progress as the infants need, there will be problems in the infants' self-development. The individual who grows up without the support of his first object feels worthless, helpless, incomplete and unable to maintain impulse control. This situation may cause deterioration in the perception system of the individual (Kohut, 1959). In disconnection schema domain, individuals have a belief that the other people will not love them once they really get to know them. These individuals are extremely sensitive to being criticized and think that they do not deserve to be loved and respected. Because they perceive themselves as deficient and flawed so they make an intense effort to cover up these perceived flaws. They deny their feelings and thoughts by trying to rationalize them, instead of expressing them freely (Arntz & Jacob, 2012). In impaired autonomy schema domain, individuals believe that they cannot make important decisions on their own. They usually need help and consideration from other people. They suppress and deny their emotions in order to get approval of other people (Young, Klosko & Weishaar, 2003). The common characteristics of individuals with related schemas are their negative self-perception, their desire to cover up the flaws they see in themselves through denial, and their indecisive nature. This situation may be an indication of their uncertain perceptions as a result of unhealthy object relationships. BPD is a disorder in which uncertainty of perception is observed (Bell, 1995). In a study examining the MMPI profile of BPD, it was determined that the perceptions of individuals with BPD are strange (Öğünç et al., 2018). They cannot develop a whole and stable self. Their perceptions of themselves and other people are often shallow (Derin & Öztürk, 2018). According to some studies, it has been determined that individuals with BPD also have all EMSs (Nilsson et al., 2010; Sajadi et al., 2015; Frias et al., 2018). When we look all these information from the literature, it is seen that BPD is associated with both uncertainty of perception subscale and EMSs. So, it is thought that as uncertainty of perception level increases, levels of EMSs will increase too.

According to our results, hallucinations and delusions subscale of BORRTI predicts emotional deprivation, social isolation/mistrust and defectiveness subscales from abandonment schema domain from YSQ-SF3. In hallucinations and delusions subscale, individuals are quite disconnected from the reality (Bell, 1995). In some studies, it was found that the lack of necessary emotional experiences with the first objects may be related to insecure attachment, which was found to be associated with psychosis through the mediating role of schemas of disconnection domain (Garety

et al., 2007; Bosmans, Braet & Van Vlierberghe, 2010). For example, individuals who have schemas from disconnection domain may think that “I do not belong to any community”. This situation overlaps with the negative symptoms of schizophrenia. Sometimes individuals may be suspicious of other people and have thoughts such as “sooner or later the other people will betray me”. This may be related to both disconnection schema domain and paranoid delusions (Azadi et al., 2019). Studies have shown that EMSs contain certain negative self-evaluations (such as feeling unloved), and this situation is found to be related to psychotic symptoms (Kesting & Lincoln, 2013; Tiernan, Tracey & Shannon, 2014; Hesse et al., 2015). In other studies, it is found that the number and level of EMSs predicts the severity of positive symptoms of psychosis (Bortolon et al., 2013; Sundag et al., 2016). It is thought that as hallucination and delusion level increases, levels of disconnection schema domain will increase too.

In our study, it is found that as age increases, levels of emotional deprivation, social isolation/mistrust, defectiveness and emotional inhibition subscales from disconnection domain; enmeshment/dependence, abandonment, failure, pessimism and vulnerability to harm subscales from impaired autonomy domain; entitlement/insufficient self control subscale from impaired limits domain; approval seeking subscale from unrelenting standard domain decreases. The reason for this may be that we develop more adaptive and functional thoughts and strategies about life as a result of our increasing experience with age. According to Çakırca (2020), younger individuals have a higher level of entitlement/insufficient self control, failure, and enmeshment/dependence schemas. In another study, it was observed that the younger group have a higher level of approval seeking schema (Gök, 2012). EMSs, occur as a result of individuals’ core emotional needs not being adequately satisfied by their first object (Young, 1999). Emotion dysregulation (ED) arises from the inability of individuals to experience secure attachment with their first object (Bowlby, 1988). Based on this, it is thought that the reasons for the occurrence of EMSs and ED are similar and therefore these two concepts can be related. In a study, it was found that when individuals’ level of EMSs increase, their ED skills decrease (Kaya, 2020). Studies have found that as age increases ED skills in individuals also increase (Orgeta, 2009; Giromini et al., 2017). Since EMSs and ED are thought to be related, it is thought that the increase in age will increase ED skills of individuals. Also EMSs will decrease with the increase in ED skills. On the other hand, there are studies that could not find any relationship between EMSs and age (Yalım, 2017; Kıray, 2019). The smaller sample size of these studies may be the reason for the difference in our findings.

According to our study, as the number of siblings increases the level of failure from EMSs decreases, also as the birth order increases the levels of failure and approval seeking from EMSs decreases. In Baskett’s (1985) study, it was found that parents tend to see their first-born child as more responsible and obedient, on the other hand they perceive their children that born later as more rebellious and independent. It was emphasized that parents are more demanding towards their first-born children (Baskett, 1985; Sutor & Pillmer, 2007) so they approach the failure of their first-born children with intolerance (Paulhus, Trapnell & Chen, 1999). Therefore, first-born children who

are unable to cope with their parents' high expectations, inappropriate sharing of responsibility and intolerant approach may cause them to perceive themselves as less successful than their other siblings and endeavor more intensely to gain the approval of their parents. Parallel to this, children born later are thought to be able to perceive themselves more successful as they can act more independently.

In our study, it was determined that as age increases, subscales of object relations decrease. The reason for this finding may be that individuals learn to establish healthier relationships with other people as a result of the experiences gained with age, despite their negative past experiences. In Işık's (2016) study it was found that younger participants showed more social incompetence, alienation, insecure attachment, and egocentrism than older participants. In another study, it was found that age differs in social incompetence subscale. (Koçak, 2019). This information is consistent with our results.

According to the results we obtained from our study, it was found that as the income level of the individuals increases, the level of failure from YSQ-SF3 decreases. In the failure schema, the individual believes that he is inadequate in areas that require success and performance (Young, Klosko & Weishaar, 2003). It can be said that having a high income level will meet the needs of these individuals such as gaining success and prestige. For this reason, it is thought that individuals with higher income will have a lower level of failure schema. In a study, it was found that failure schema differs in terms of income level (Yalın, 2017). This finding supports ours.

In our study, it was found that as the education level increases the levels of emotional inhibition, self-sacrifice and punitiveness from YSQ-SF3 decrease. In self sacrifice schema, individuals strive to please other people at the expense of putting their own needs in the background. In emotional inhibition schema, individuals suppress their own feelings, thoughts and desires in order not to lose approval of the other people. In punitiveness schema, individuals feel guilty and punish themselves ruthlessly when they cannot please other people, even if the situation is simple (Young, Klosko & Weishaar, 2003). The common point of all three schemas is caring a lot for other people and less for oneself. These individuals cannot establish a healthy balance of giving and taking in their relationships. In Bildirici's study (2014), it was determined that individuals with higher education level establish more satisfying relationships because they attach importance to both themselves and their romantic partners' satisfaction in relationships. In some studies, no relationship was found between education level and EMSs (Sağlam, 2016; Çakırca, 2020). The sample sizes of these studies are narrower than ours. That can be the reason for different findings.

In our findings, it was seen that as the education level of the individuals increases, their egocentrism levels decrease. Egocentrism is a complex personality structure that causes the individual to have difficulties both for his self and his relationships in adulthood. In a study, it was found that individuals who feel invalid because of their first objects, have a pathological level of egocentrism in adulthood (Huxley & Bizumic, 2017). Because of this feeling of invalidation created by the first objects, individuals can have a confusion about their self worth and worth of other people

(Huxley, Seaton & Grenyer, 2021). As a result, the individual feels worthless and exhibits egocentric attitudes. An optimal level of egocentrism is necessary for individuals to survive, create a healthy sense of identity and continue their activities. However, high levels of egocentrism can cause an exaggerated self-love, which can reduce individuals' adaptation skills regarding life and relationships (Kartopu, 2013). Education is a set of activities aimed at developing individuals' cognitive, emotional and social skills that will increase their adaptation (Akyüz, 2012). For this reason, it is thought that as the education level increases, the level of egocentrism will decrease as individuals will undergo a positive transformation. In a study in the literature, it was determined that administrators who feel insufficient in terms of education level try to exhibit themselves more (Çoban & İrmış, 2018). This result supports ours.

According to our results, it was seen that women have higher levels of vulnerability to harm, failure, pessimism, entitlement/insufficient self control and social isolation/mistrust schemas than men. Also it was seen that men have a higher level of punitiveness schema than women. It can be said that women may have higher biological susceptibility to the negative effects of stressful life events (Bianchin & Angrilli, 2012) and may be more emotionally reactive in general (Bradley et al., 2001), which may predispose them to develop more EMSs than men. Men, on the other hand, have more intense symptoms of hostility, aggression and violence than women (Aktaş et al., 2005). This situation is similar to the features of punitiveness schema, which is characterized by the belief that every mistake should be punished. While women are biologically and psychologically more prone to developing more EMSs; men have a hostile nature so they may be more prone to being punitive than women. When the literature is examined, it is seen that there are no common findings about EMSs and gender. In a study, it was observed that women have higher levels of disconnection, impaired autonomy and other directedness domains than men (Shorey, Anderson, & Stuart, 2013). This finding is different from ours in terms of other directedness domain. In another study, it was found that men have higher levels than women in schemas of emotional deprivation, social isolation/mistrust, emotional inhibition and entitlement/insufficient self control (Carr & Francis, 2010). According to a study, it was found that men have higher levels of emotional deprivation and entitlement/insufficient self control schemas, while women have higher levels of self sacrifice schema (Tremblay & Dozois, 2009). In another study in the literature, it was concluded that EMSs do not differ according to gender (Zatripoululou et al., 2014). All these differences between the findings may be due to the diversity of the relevant studies in terms of sample size, ethnic origin, gender distribution and age range.

In our study, it was determined that women have higher levels of alienation, insecure attachment, reality distortion, uncertainty of perception and hallucinations and delusions subscales from BORRTI. These findings can be explained as that women have more difficulty in establishing close relationships, in trusting their romantic partners, and they are more sensitive to any loss or mourning situation. According to Berry, Barrowclough & Wearden (2007), individuals' failure to establish secure attachments in relationships negatively affects the way they perceive reality. The subscales of reality distortion, uncertainty of perception and hallucinations and delusions are concepts related to

perception of reality. In Koçak's study (2019), it was found that women have higher levels of alienation and insecure attachment subscales than men. In another study, it was found that women have a higher level than men in insecure attachment subscale (Işık, 2016). These findings are in line with our study. However, according to another study, it was found that the subscales of object relations do not differ according to gender (Genç, 2020). According to Mamur's study (2020), it was found that males have higher levels of reality distortion and hallucinations and delusions subscales than women. Results of relevant studies are not consistent with ours. The sample sizes of the relevant studies are less than ours and their age distributions are different from ours. It is thought that these may be the reason for the difference between the results.

4.1. Conclusion

In this study, the relationship between first object relations and EMSs was examined. The result of our research is consistent with our hypotheses. The early relationships we develop with our first objects play a role in the formation of our early maladaptive schemas. Both the object representations we internalize in childhood and our maladaptive schemas formed through these representations serve as a template for our romantic relationships that we will form in adulthood. In our study, it was determined that both object relations and early maladaptive schemas differ in terms of demographic variables such as gender, age, birth order and number of siblings.

4.2. Limitations and Suggestions

A sample of 501 people living only in Istanbul participated in our study. Considering that object relations and early maladaptive schemas may differ in different cultures belonging to different geographies, it is recommended to include participants from different regions and countries in future studies. Object relations and early schemas may also differ according to individuals' attachment styles. Therefore, the attachment styles of individuals can be taken into account in future studies.

Ethics Committee Permission

The fieldwork of this article was approved by the Ethics Committee Permission with the dated 03.03.2021 and order number 2021/2, which was obtained at the meeting of the Ethics Committee of Istanbul Aydın University, numbered: E-88083623.020.7643.

REFERENCES

- Akyüz, C. (2018). Nesne İlişkileri Kuramı Çerçevesinden Sınır (Borderline) Kişilik Örüntüsüne Bakış: Vaka Örneği ile Temel Savunma Mekanizmalarının Yorumlanması. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 5(3), 1–19.
- Akyüz, Y. (2012). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.

- Azadi, S., Khosravani, V., Naragon-Gainey, K., Bastan, F. S., Mohammadzadeh, A., & Ghorbani, F. (2019). Early maladaptive schemas are associated with increased suicidal risk among individuals with schizophrenia. *International Journal of Cognitive Therapy*, 12(4), 274-291.
- Barrowclough, C., Gregg, L., Lobban, F., Bucci, S., & Emsley, R. (2015). The impact of cannabis use on clinical outcomes in recent onset psychosis. *Schizophrenia Bulletin*, 41(2), 382-390.
- Barrowclough, C., Haddock, G., Lowens, I., Allott, R., Earnshaw, P., Fitzsimmons, M., et al. (2007). Psychosis and drug and alcohol problems. A. Baker & R. Velleman (Eds.), *Clinical Handbook of Co-existing Mental Health and Drug and Alcohol Problems*. London: Bruner Routledge.
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- Baskett, L. M. (1985). Sibling status effects: Adult expectations. *Developmental Psychology*, 21(3), 441-445.
- Behary, W.T. (2017). *Narsistle ateşkes* (Caner, M & Azizlerli, N. Çev.), İstanbul: Psikonet Yayınları.
- Bell, M. D. (1995). *Bell Object Relations and Reality Testing Inventory (BORRTI) Manual*. California: Western Psychological Services.
- Berry, K., Barrowclough, C., & Wearden, A. (2007). A review of the role of adult attachment style in psychosis: Unexplored issues and questions for further research. *Clinical Psychology Review*, 27(4), 458-475.
- Bianchin, M., & Angrilli, A. (2012). Gender differences in emotional responses: a psychophysiological study. *Physiology & Behavior*, 105(4), 925-932.
- Bojed, F. B. & Nikmanesh, Z., (2013). Role of early maladaptive schemas on addiction potential in youth. *International Journal of High Risk Behaviors and Addictation*, 2(2), 72-76. doi: 10.5812/ijhrba.10148.
- Bortolon, C., Capdevielle, D., Boulenger, J. P., Gely-Nargeot, M. C., & Raffard, S. (2013). Early maladaptive schemas predict positive symptomatology in schizophrenia: A cross-sectional study. *Psychiatry Research*, 209(3), 361-366.
- Bosmans, G., Braet, C., & Van Vlierberghe, L. (2010). Attachment and symptoms of psychopathology: early maladaptive schemas as a cognitive link. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 17(5), 374-385.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss, Vol. 1: Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). Developmental Psychiatry Comes of Age. *The American Journal of Psychiatry*, 145(1), 1-10.
- Bradley, M. M., Codispoti, M., Cuthbert, B. N., & Lang, P. J. (2001). Emotion and motivation I: defensive and appetitive reactions in picture processing. *Emotion*, 1(3), 276-298.
- Calabrese, M.L., Farber, B.A. & Westen, D. (2005). The relationship of adult attachment constructs to object relational patterns of representing self and others. *Journal of The American Academy of Psychoanalysis and Dynamic Psychiatry*, 33 (3), 513-530.
- Calvete, E., Orue, I., & Hankin, B. L. (2015). A longitudinal test of the vulnerability-stress model with early maladaptive schemas for depressive and social anxiety symptoms in adolescents. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 37(1), 85-99.
- Carr, S. N., & Francis, A. J. (2010). Early maladaptive schemas and personality disorder symptoms: An examination in a non-clinical sample. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 83(4), 333-349.
- Coleman, D., Lawrence, R., Parekh, A., Galfalvy, H., Blasco-Fontecilla, H., Brent, D. A., ... & Oquendo, M. A. (2017). Narcissistic personality disorder and suicidal behavior in mood disorders. *Journal of psychiatric research*, 85, 24-28.

- Conrad, R., Forstner, A. J., Chung, M. L., Mücke, M., Geiser, F., Schumacher, J., & Carnehl, F. (2021). Significance of anger suppression and preoccupied attachment in social anxiety disorder: a cross-sectional study. *BMC psychiatry*, 21(1), 1-9.
- Çakırca, F. (2020). Kişilerin erken dönem uyumsuz şemaları ve öfke kontrol düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Çoban, H., & İrmış, A. (2018). Yöneticilerde narsisizm üzerine bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(1), 123-146.
- Derin, G., & Öztürk, E. (2018). Dissosiyatif bozukluklar ve sınırdaki (borderline) kişilik bozukluğunda ruhsal travma. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 29-42.
- Dickinson, K. & Pincus, A. (2003). Interpersonal analysis of grandiose and vulnerable narcissism. *Journal of Personality Disorders*, 17(3), 188 – 207.
- Esmailian, N., Dehghani, M., Koster, E. H., & Hoorelbeke, K. (2019). Early maladaptive schemas and borderline personality disorder features in a nonclinical sample: A network analysis. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 26(3), 388-398.
- Eşici, H. (2014). Romantik ilişki kalitesinin erken dönem uyumsuz şemalar, bağlanma ve psikolojik ihtiyaçlar açısından incelenmesi. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Frías, Á., Baltasar, I., & Birmaher, B. (2016). Comorbidity between bipolar disorder and borderline personality disorder: prevalence, explanatory theories, and clinical impact. *Journal of Affective Disorders*, 202, 210-219.
- Frias, A., Navarro, S., Palma, C., Farriols, N., Aliaga, F., & et al. (2017). Early maladaptive schemas associated with dimensional and categorical psychopathology in patients with borderline personality disorder. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 25(1), 1 – 12.
- Frias, A., Palma, C., Farriols, N., Gonzalez, L., & Horta, A. (2016). Anxious adult attachment may mediate the relationship between childhood emotional abuse and borderline personality disorder: Anxious adult attachment. *Personality and Mental Health*, 10(4), 274–284.
- Frías, Á., Palma, C., Solves, L., Martínez, B., & Salvador, A. (2017). Differential symptomatology and functioning in borderline personality disorder across age groups. *Psychiatry Research*, 258, 44-50.
- Garety, P. A., Bebbington, P., Fowler, D., Freeman, D., & Kuipers, E. (2007). Implications for neurobiological research of cognitive models of psychosis: a theoretical paper. *Psychological Medicine*, 37(10), 1377–1391.
- Genç, G. (2020). Çift ilişkisinde evlilik uyumunun nesne ilişkileri ve bağlanma açısından incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Giomini, L., Ales, F., Campora, G., Zennaro, A., & Pignolo, C. (2017). Developing age and gender adjusted normative reference values for the difficulties in emotion regulation scale (DERS). *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 39(4), 705–714. <https://doi.org/10.1007/s10862.017.9611-0>
- Gök, A. C. (2012). Associated Factors of Psychological Well-Being: Early Maladaptive Schemas, Schema Coping Processes and Parenting Styles. (Master's Thesis). Middle East Technical University, Ankara.
- Gregg, L., Barrowclough, C., & Haddock, G. (2007). Reasons for increased substance use in psychosis. *Clinical psychology review*, 27(4), 494-510.
- Gürol Işık, İ. (2016). Object relations, perceived parental rearing styles, and defense mechanisms in relation to personality traits and symptoms of personality disorders (Doctorial Dissertation). Middle East Technical University, Ankara.

- Hazan, C., & Shaver, P. R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process, *Journal of Personality And Social Psychology*, 52(3), 511-524.
- Hesse, K., Kriston, L., Mehl, S., Wittorf, A., Wiedemann, W., Wölwer, W., & Klingberg, S. (2015). The vicious cycle of family atmosphere, interpersonal self-concepts, and paranoia in schizophrenia – a longitudinal study. *Schizophrenia Bulletin*, 4(6), 1403-1412.
- Huprich, S. K., Porcerelli, J. H., Binienda, J., Karana, D., & Kamoo, R. (2007). Parental representations, object relations and their relationship to depressive personality disorder and dysthymia. *Personality and Individual Differences*, 43(8), 2171-2181.
- Huxley, E., & Bizumic, B. (2017). Parental invalidation and the development of narcissism. *The Journal of Psychology*, 151(2), 130-147.
- Huxley, E., Seaton, D. C., & Grenyer, B. F. (2021). Remembered childhood invalidation as a predictor of narcissism, personality functioning, and wellbeing. *Personality and Individual Differences*, 175, 110-123.
- Kartopu, S. (2013). Narsisizmin dindarlık eğilimleriyle ilişkisi: Gümüşhane üniversitesi örneği. *International Journal of Social Science*, 6(6), 625-649.
- Kernberg, O. (2004). *Aggressivity, Narcissism, and Self-Destructiveness in the Psychotherapeutic Relationship: New Developments in the Psychopathology and Psychotherapy of Severe Personality Disorders*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Kernberg, O. F. (1985). *Borderline conditions and pathological narcissism*. Maryland: Rowman & Littlefield.
- Kesting, M. L., & Lincoln, T. M. (2013). The relevance of self-esteem and self-schemas to persecutory delusions: a systematic review. *Comprehensive Psychiatry*, 54(7), 766-789.
- Kıray, Ş. (2019). Üniversite öğrencilerinde cinsel tutum, ebeveyn tutumları ve erken dönem uyum bozucu şemalar arasındaki ilişkiler. (Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, Kıbrıs.
- Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. *International Journal of Psycho-Analysis*, 27, 99-110.
- Klein, M. (2011). *Haset ve Şükran*. (Koçak, O. & Erten, Y. Çev.). İstanbul: Metis Yayınları (Original work published 1957).
- Koçak, Ş. (2019). Yetişkinlerin yalnızlık düzeyleri ve benlik algıları ile nesne ilişkileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Kohut, H. (1977). *Restoration of the self*. New York: International University Press.
- Kohut, H. (1959). Introspection, empathy, and psychoanalysis an examination of the relationship between mode of observation and theory. *Journal of the American psychoanalytic association*, 7(3), 459-483.
- Mamur, B. (2020). Yetişkin bireylerin çocukluk çağı travmaları, nesne ilişkileri ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- McWilliams, N. (2010). *Psikanalitik Tanı, Klinik Süreç İçerisinde Kişilik Yapısını Anlamak*. (Kalem, E. Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nilsson, K. K., Jørgensen, C. R., Straarup, K. N., & Licht, R. W. (2010). Severity of affective temperament and maladaptive self-schemas differentiate borderline patients, bipolar patients, and controls. *Comprehensive Psychiatry*, 51, 486-491
- Orgeta, V. (2009). Specificity of age differences in emotion regulation. *Aging and Mental Health*, 13(6), 818-826.
- Öğünç, N. E., Eren, N., Şahin, D., Temiz, E., & Saydam, M. B. (2018). Borderline kişilik bozukluğunun MMPI profil özellikleri. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 9(3), 161-169.

- Öztürk, M. O., & Uluşahin, A. (2020). Ruh sağlığı ve bozuklukları. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Paulhus, D. L., Trapnell, P. D., & Chen, D. (1999). Birth order effects on personality and achievement within families. *Psychological Science*, 10(6), 482-488.
- Razavi, V., Soltaninezhad, A. & Rafiee, A., (2012). Comparing of early maladaptive schemas between healthy and addicted men. *Zahedan J Res Med Sci*, 14(9), 60-63.
- Roediger, E. (2015). Şema Terapi Nedir? Şema Terapinin Temellerine, Modellerine ve Uygulamasına Giriş (Ataman, S. Çev.), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Roper, L., Dickson, J. M., Tinwell, C., Booth, P. G., & McGuire, J. (2010). Maladaptive cognitive schemas in alcohol dependence: Changes associated with a brief residential abstinence program. *Cognitive therapy and research*, 34(3), 207-215.
- Sağlam, N. (2016). Young Şema Modeli'ne Göre Aleksitimi Kavramının İncelenmesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Okan Üniversitesi, İstanbul.
- Sajadi, S. F., Arshadi, N., Zargar, Y., Mehrabizade Honarmand, M., & Hajjari, Z. (2015). Borderline personality features in students: The predicting role of schema, emotion regulation, dissociative experience and suicidal ideation. *International Journal of High Risk Behavior & Addiction*, 4, 200-221.
- Shaghaghay, F., Saffarinia, M., Iranpoor, M. & Soltanynejad, A. (2011). The relationship of early maladaptive schemas, attributional styles and learned helplessness among addicted and non-addicted men. *Addict & Health*, 3(1-2), 45-52
- Shorey, R. C., Anderson, S., & Stuart, G. L. (2012). An examination of early maladaptive schemas among substance use treatment seekers and their parents. *Contemporary family therapy*, 34(3), 429-441.
- Shorey, R. C., Anderson, S., & Stuart, G. L. (2014). The relation between antisocial and borderline personality symptoms and early maladaptive schemas in a treatment seeking sample of male substance users. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 21(4), 341-351.
- Shorey, R. C., Stuart, G. L. & Anderson, S., (2013). Early maladaptive schemas among young adult male substance abusers: A comparison with a non-clinical group. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 44 (5), 522-527. doi: 10.1016/j.jsat.2012.12.001.
- Shorey, R. C., Stuart, G. L., & Anderson, S. (2013). Do gender differences in depression remain after controlling for early maladaptive schemas? An examination in a sample of opioid dependent treatment seeking adults. *Clinical psychology & psychotherapy*, 20(5), 401-410.
- Shorey, R. C., Stuart, G. L., & Anderson, S. (2014). Differences in early maladaptive schemas between a sample of young adult female substance abusers and a non-clinical comparison group. *Clinical psychology & psychotherapy*, 21(1), 21-28.
- Simeone-DiFrancesco, C., Roediger, E., & Stevens, A. B. (2017). Çiftlerle şema terapi klinisyenin ilişkileri iyileştirme rehberi (Danışman, I.G. Çev), Ankara, Nobel.
- Simeone-DiFrancesco, C., Roediger, E., & Stevens, B. A. (2015). Schema therapy with couples: A practitioner's guide to healing relationships. Chichester: John Wiley & Sons.
- Soygüt, G., Karaosmanoğlu, A., ve Çakır, Z. (2009). Erken Dönem Uyumsuz Şemaların Değerlendirilmesi: Young Şema Ölçeği Kısa Form-3'ün Psikometrik Özelliklerine İlişkin Bir İnceleme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(1), 75-84.
- Suitor, J. J., & Pillemer, K. (2007). Mothers' favoritism in later life: The role of children's birth order. *Research on Aging*, 29(1), 32-55.

- Summers, F. (1994). *Object Relations Theories and Psychopathology: A Comprehensive Text*. London: The Analytic Press.
- Sundag, J., Ascone, L., de Matos Marques, A., Moritz, S., & Lincoln, T. M. (2016). Elucidating the role of early maladaptive schemas for psychotic symptomatology. *Psychiatry Research*, 238, 53-59.
- Thimm, J. C. (2010). Mediation of early maladaptive schemas between perceptions of parental rearing style and personality disorder symptoms. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 41(1), 52-59.
- Tiernan, B., Tracey, R., & Shannon, C. (2014). Paranoia and self-concepts in psychosis: a systematic review of the literature. *Psychiatry Research*, 216(3), 303-313.
- Tremblay, P.F., & Dozois, D.J.A. (2009). Another perspective on trait aggressiveness: Overlap with early maladaptive schemas. *Personality and Individual Differences*, 46, 569-574.
- Tunç, P. & Eren, N. (2019). Psychodynamic formulation in borderline personality disorder: A case study. *Journal of Psychiatric Nursing*, 10(4), 123-133.
- Uluç, S., Tüzün, Z., Haselden, M., & Erbaş, S. P. (2015). Bell Nesne İlişkileri ve Gerçeği Değerlendirme Ölçeği'nin (BORTTI) Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. *Klinik Psikiyatri*, 18, 112-123.
- Westen, D., Lohr, N., Silk, K. R., Gold, L. & Kerber, K. (1990). Object relations and social cognition in borderlines, major depressives and normals: a thematic apperception test analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 2(4), 355-364.
- Yalım, B. (2017). Aynı mesleği seçen üniversite öğrencileri ile birbirinden farklı meslekleri seçen üniversite öğrencilerinin erken dönem uyum bozucu şemalarının ve anksiyete düzeylerinin karşılaştırılması. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Yang, H., Lei, X., Zhong, M., Zhou, Q., Ling, Y., Jungkunz, M., & Yi, J. (2018). Psychometric properties of the Chinese version of the brief borderline symptom list in undergraduate students and clinical patients. *Frontiers in Psychology*, 9, 605-615.
- Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2003). *Schema Therapy: A Practitioner's Guide*. New York: The Guildford Press.
- Young, J. E. (1999). *Cognitive therapy for personality disorders: A schema-focused approach*. Sarasota: Professional Resource Press.
- Young, J.E., & Klosko, J.S. (1993). *Reinventing your life: how to break free from negative life patterns*. New York: Dutton.

BAĞLANMA STILLERİ, SOSYAL DESTEK VE KARIYER UYUMLULUĞU: ALTERNATİF MODELLER*

ATTACHMENT STYLES, SOCIAL SUPPORT AND CAREER ADAPTABILITY: ALTERNATIVE MODELS

Evren ERZEN**
Ahmet KARA***

Öz

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin bağlanma stilleri ile sosyal destekleri ve kariyer uyumlulukları arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda dokuz model test edilmiştir. Üç farklı bağlanma stiline üç farklı kariyer uyumluluğu üzerindeki etkisinde üç farklı sosyal destek değişkeninin aracı rolü sınanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu 278 kadın (%70), 119 erkek (%30) olmak üzere 397 katılımcıdan oluşmaktadır. Veri toplama sürecinde Kariyer Uyumluluğu, Üç boyutlu Bağlanma Stilleri ve Çok Boyutlu Sosyal Destek ölçekleri kullanılmıştır. Veriler yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak analiz edilmiştir. Dolaylı etkilerin anlamlılığının test edilmesi için de Bootstrapping yöntemi kullanılmıştır. Sonuçlar kaygılı-kararsız bağlanma stiline kariyer uyumluluğu üzerindeki etkisinde aileden, arkadaştan ve özel kişiden elde edilen sosyal desteğin kısmi aracılık rolü olduğunu göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Bağlanma Stilleri, Sosyal Destek, Kariyer Uyumluluğu, Aracılık

Abstract

The aim of this study is to assess the relationships between attachment styles of university students and their social support and career adaptability. For this purpose, nine models have been tested. Mediator roles of three different social support variables in the effect of three different attachment styles on three different career adaptability were tested. The study group of the study consists of 397 participants, 278 girls (70%) and 119

* Bu makalenin saha çalışması, Artvin Çoruh Üniversitesi Etik Kurulunun 23/07/2020 tarih ve 10 nolu toplantısında alınan E.7821 sıra sayılı Etik Kurul İzni onaylanmıştır.

** Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, evrenerzen@hotmail.com

*** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ahmetkara9126@gmail.com

boys (30%). Career Adaptability, Three Dimensional Attachment Styles and Multidimensional Social Support scales were used in the data collection process. The data were analyzed using structural equation modeling. Bootstrapping method was used to test the significance of indirect effects. The results show that social support from family, friend and private person has a partial mediating role in the effect of anxious-ambivalent attachment style on career adaptability.

Keywords: Attachment styles, Social Support, Career Adaptability, Mediation

1. Giriş

Kariyer uyumluluğuyla ilgili çeşitli tanımlar literatürde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Creed, Fallon, ve Hood (2009) tarafından kariyer uyumluluğu, bireylerin kendilerini ve mevcut fırsatlarını araştırmaları, gelecekteki kariyer faaliyetlerini planlamaları, mümkün olan en iyi fırsatları seçmeleri ve kişisel veya çevresel faktörleri yönetmeleri açısından iyi bir karar verici olmaları gibi unsurları içeren bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanımda ise kariyer uyumluluğu, bireylerin değişen ve öngörülemez çevresel koşullara karşı uyum sağlama kapasitelerini etkileyen belirli bir yeterlilik göstergesi olarak ifade edilmektedir (Rottinghaus, Day, ve Borgen, 2005). Sonuç olarak bu tanımlar incelendiğinde kariyer uyumluluğu; tahmin edilemeyen çevresel değişkenlerle başa çıkmakta bireylere çeşitli yeterlilikler sağlayan psiko-sosyal bir kaynak olarak ele alınabilir. Bu yeterlilikler ise kariyer uyumluluğunu oluşturan faktörler bağlamında değerlendirilmektedir (Savickas, 2013).

Kariyer uyumluluğunu oluşturan faktörlere yönelik literatürde iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kariyer uyumluluğunu, uyum yetenekleri bağlamında açıklayan Kariyer Yapılandırmacı Kuramıdır. Savickas tarafından geliştirilen Kariyer Yapılandırmacı Kuramında, kariyer uyumluluğu dört tane uyum yeteneğinden oluşan bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Bunlar; kariyer merak, kariyer ilgi, kariyer güven ve kariyer kontroldür (Savickas ve Porfeli, 2012). *Kariyer ilgi*, bireylerin plan yapma becerilerini ifade etmektedir. *Kariyer güven*, bireylerin öz-yeterlilik düzeylerini yansıtmaktadır. *Kariyer merak*, bireylerin kendileri ve çevreleri hakkında araştırma yapmalarıdır. *Kariyer kontrol* ise bireylerin karar verme ve sorumluluk alma becerilerini göstermektedir (Savickas, 2005). Bireyler, bu dört uyum becerisini kullanarak kariyer uyumluluklarını artırabilmektedir (Eryılmaz ve Kara, 2018). İkinci yaklaşım ise kariyer uyumluluğunu iki boyutlu olarak ele alan bakış açısını yansıtmaktadır. Örneğin; Han ve Rojewski (2015) tarafından kariyer uyumluluğunun birinci boyutu, bireylerin kendilerini ve mesleklerini keşiflerini gösteren *kariyer keşif* olarak adlandırılmaktadır. İkinci boyutu ise bireylerin geleceğe yönelik amaçlar belirlemelerini yansıtan *kariyer plan* olarak isimlendirilmektedir. Sonuç olarak bu iki yaklaşım, kariyer uyumluluğunun çok faktörlü bir yapı olduğunu ve temelinde *kariyer keşif* ve *kariyer plan* boyutlarının yer aldığını göstermektedir.

Sosyal destek kişinin bulunduğu çevre içerisinde sevildiğini, saygın olarak algılandığını ve kendisine ilgi duyulduğunu hissetmesini sağlayan verilerdir (Cobb, 1976). Bireyin sosyal destek ağı içerisinde yer alan kişilerin davranışları (Malecki ve Demaray, 2002), bize karşı duydukları sevgi ve ilgi (Kim, Sherman, ve Taylor, 2008) bu verilere örnek olarak gösterilebilir. Sosyal destek; profesyoneller

ve profesyonel olmayanlar dâhil olmak üzere ulaşılabilir olan tüm kaynakları kapsamaktadır (Gottlieb ve Bergen, 2010). Sosyal destek farklı şekillerde tanımlanıyor olsa da (Tardy, 1985; Warren, Jackson, ve Sifers, 2009) sosyal desteğin stresli olaylar karşısında kişiyi koruyucu gücü bulunmaktadır. Cohen ve Wills (1985) sosyal desteğin stresli olaylar karşısında iki temel işlevi olduğunu belirtmiştir. Birincisi stresli olaylara karşı tampon görevi görmesi ve olumsuz psikolojik etkilerden koruması, ikincisi ise kişinin kendisini iyi hissetmesini sağlayarak olumsuz olaylarla mücadele edebilme direncini koruyabilmesidir. Bu sayede birey stresle başa çıkabilmekte (Mossakowski ve Zhang, 2014) ve stresin sebep olabileceği olası sorunlardan korunabilmektedir (Janicki Deverts, Cohen, ve Doyle, 2017). Bu açıdan bakıldığında sosyal destek, kendisi de stresli bir faktör olan bireyin kariyer gelişimindeki değişiklik ve zorluklarla başa çıkmasında değerli ve etkili bir kaynak olarak kabul edilir (Ataç, Dirik, ve Tetik, 2018).

Kariyer uyumluluğu ile sosyal destek arasındaki ilişkileri ele alan çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Creed vd. (2009), 245 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları araştırmada sosyal desteğin kariyer uyumluluğu üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Hlad'ó, Kvasková, Ježek, Hirschi, ve Macek (2019) tarafından yapılan araştırmada Çek meslek lisesi öğrencilerinin öğretmen, akran ve ebeveyn desteğinin; kariyer uyumluluğunu etkileyen önemli bir değişken olduğu bulunmuştur. Han ve Rojewski (2015) aile ve okul desteğinin kariyer uyumluluğuna etkisi olan bir faktör olduğunu tespit etmiştir. Wang ve Fu (2015), 879 Çinli üniversite mezununun sahip olduğu sosyal desteğin, bireylerin sahip olduğu kariyer uyumluluğunu etkileyen önemli bir değişken olduğunu saptamıştır. Kenny ve Bledsoe (2005), 322 lise öğrencisi üzerinde yürüttükleri araştırmada aileden, öğretmenlerden ve yakın arkadaşlardan gelen sosyal desteğin, kariyer uyumluluğunu etkileyen önemli bir değişken olduğunu belirlemiştir. Hirschi (2009), 330 ergen üzerinde yaptığı araştırmada sosyal desteğin kariyer uyumluluğunun önemli bir yordayıcısı olduğu sonucuna varmıştır. Ocampo, Restubog, Liwag, Wang, ve Petelczyc (2018) tarafından yapılan araştırmada eş desteğinin, kariyer uyumluluğunu etkileyen önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak; yukarıda anılan araştırma bulgularına dayanarak bu araştırmada sosyal desteğin, kariyer uyumluluğunu etkileyen önemli bir değişken olduğu varsayılmıştır.

Bireylerin yaşamlarının ilk yılları gelecek yıllarda sergileyecekleri davranışlar, karar alma konusundaki tercihler konusunda büyük önem taşımaktadır. Bağlanma stilleri bireylerin ömürlerinin ilk bir yılı içerisinde ebeveynleriyle kurmuş oldukları bakım ve bakımdan memnuniyet düzeyine dayalı bir ilişkidir (Ainsworth, Blehar, Waters, ve Wall, 1978). Bireyler; ihtiyaçlarının sevecen, içten ve yeterli düzeyde kendilerine bakan ebeveynlerince karşılanması halinde güvenli bağlanma stiline sahip olmaktadır; yetersiz, ilgisiz ve tereddütlü şekilde karşılanması durumunda kaçınan veya kaygılı-kararsız bağlanma stillerinden birine sahip olabilmektedirler (Ainsworth, 1979). Genel olarak güvenli bağlanma stillerine sahip bireylerin ilerleyen yaşamlarında daha sağlıklı ruh haline sahip oldukları (Frederick, Sandhu, Morse, ve Swami, 2016), güvensiz bağlanan bireylerinse daha fazla psikolojik sorunla karşılaştıkları belirlenmiştir (Hart, Shaver, ve Goldenberg, 2005; Helm vd., 2020; Rapson Gomez ve McLaren, 2007). Bu durumun yansımaları bireyin karar verme becerilerinde de

görülmektedir. Güvenli bağlanan bireyler kariyerleri konusunda daha yapıcı stratejiler kullanarak (Deniz, 2011) daha olumlu kararlar alabilmekteyken güvensiz bağlanan bireyler daha olumsuz kararlara yönelebilmekte (Wolfe ve Betz, 2004) veya kararsız kalma eğilimi sergileyebilmektedirler (Braunstein-Bercovitz, 2014). Diğer bir ifadeyle bireylerin sahip olduğu kariyerlerine ilişkin karar verme öz-yeterliliğiyle, bağlanma stiline güvenli olup olmaması arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Bolat ve Odacı, 2017). Bu açıdan bakıldığında bireylerin kariyerlerine ilişkin uyumlu kararlar alıp almadıkları konusu ile bağlanma stili arasında bir ilişki olduğu düşünülebilir.

Literatürde kariyer uyumluluğu ile bağlanma stilleri arasındaki ilişkileri doğrudan ele alan çok sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Ramos ve Lopez (2018) tarafından 476 genç ve büyük yetişkin üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada, yetişkin kaygılı bağlanma stiline kariyer uyumluluğunu etkileyen önemli bir değişken olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan literatür incelendiğinde genellikle bağlanma stilleri ile kariyer gelişim kavramları arasında yapılan araştırmalar yürütüldüğü dikkat çekmektedir. Örneğin; Neustadt, Chamorro-Premuzic, ve Furnham (2011) güvenli bağlanma stiline sahip çalışanlarda iş performanslarının olumlu yönde olduğunu bulmuşlardır. Pines (2004) güvenli bağlanma stili ile iş tükenmişliği arasında negatif yönde; güvensiz bağlanma stilleri (kaçınan ve kaygılı-kararsız) ile iş tükenmişliği arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Braunstein-Bercovitz (2014) kaygılı ve kaçınan bağlanma stillerinin kariyer kararsızlığını etkilediğini saptamıştır. Wright ve Perrone (2010), yetişkin bağlanma stiline kariyer karar verme öz yeterliliğini yordadığını tespit etmiştir. Wright, Perrone-McGovern, Boo, ve White (2014), kaygılı ve kaçınan bağlanma stillerinin kariyer engellerini etkileyen önemli değişkenler olduğunu belirlemiştir. Ayrıca literatürde bağlanmanın farklı türleri ile kariyer gelişimi kavramları arasında yapılan araştırmaların olduğu görülmüştür. Örneğin; Shin ve Lee, (2017) 492 üniversite öğrencisi üzerinde yaptığı çalışmada kaygılı ve kaçınmacı bağlanma stillerinin kariyer uyumluluğunu anlamlı ve negatif yordadığı sonucuna varmışlardır. Kenny (1990) tarafından yapılan çalışmada kariyer planlama ile bağlanma arasında anlamlı ve pozitif ilişki bulunmuştur. Bacanlı ve Sürücü (2011) tarafından 199 ilköğretim öğrencisi üzerinde yapılan çalışmada anneye bağlanmanın çocukların kariyer gelişimlerini anlamlı ve pozitif yordadığı tespit edilmiştir. Ketterson ve Blustein (1997) tarafından 137 lisans öğrencisi üzerinde yapılan çalışmada ebeveyne bağlanmanın kariyer keşif süreçlerinden *çevreyi keşifle* pozitif yönde ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Sonuç olarak; yukarıda bahsedilen araştırma bulgularından hareketle bu çalışmada bağlanma stillerinin, kariyer uyumluluğunu etkileyen önemli bir değişken olduğu kabul edilmiştir.

Hall ve Chandler'a (2005) göre kariyer uyumluluğu, bireylerin hem ruhsal yönden güçlenmelerinde hem de kariyer gelişim süreçlerinde başarılı olmalarında etken bir psiko-sosyal yapıdır. Çünkü; bireylerin kariyer uyumluluklarının artırılması ruhsal gelişim açısından onların öz saygılarına (Duffy, 2010); duygusal açıdan dengeli olmalarına (Zacher, 2014); mutluluk düzeylerine (Kons-tam, Celen-Demirtas, Tomek, ve Sweeney, 2015); travma sonrası iyileşme göstermelerine (Prescod ve Zeligman, 2018); duygusal zekalarına (Merino-Tejedor, Hontangas, ve Petrides, 2018); yaşam doyumlarına (Ramos ve Lopez, 2018) ve umut düzeylerine (Santilli, Nota, ve Hartung, 2019) olumlu

yönde katkı sağlamaktadır. Ayrıca bireylerin kariyer uyumluluklarının arttırılması; kariyerleri hakkında iyimser (McLennan, McIlveen, ve Perera, 2017), kararlı (Hirschi, 2010), hazırlıklı (Hirschi, Niles, ve Akos, 2011), karar verme açısından yetkin (Guan vd., 2016), başarılı ve memnun (Ocampo vd., 2018) olabilmelerini sağlamaktadır. Buradan hareketle bu araştırma, bireylerin kariyer uyumluluklarını arttırmaya yönelik olması dolayısıyla hem kariyer psikolojik danışmanlığı hem de ruh sağlığı literatürüne katkı sağlaması açısından önemlidir. Yukarıda da belirtildiği gibi kariyer uyumluluğunun birçok bireysel değişkenle ilişkili olduğu araştırmalarla ortaya konulmuştur. Ancak üniversite öğrencileri örnekleminde kariyer uyumluluğu üzerinde bağlamsal değişkenlerle yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Ataç vd., 2018). Oysa kariyer uyumluluğu, bağlamsal değişkenlerle şekillenen ve gelişebilen psiko-sosyal bir yapıdır (Savickas, 2013). Bu noktada bu çalışma kısıtlı bir alanda kariyer uyumluluğu üzerinde bağlamsal değişkenlerle bir model ortaya koyması dolayısıyla önemlidir.

Bu çalışmada üniversitelerin kariyer araştırma merkezlerinde genç yetişkinlere yönelik kariyer psikolojik danışmanlık modellerinin geliştirilmesine katkı sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca kariyer uyumluluğu kaynaklarının bağlamsal değişkenlerinin ortaya konulması aracılığıyla eğitim kurumlarına, politika üreticilere ve alanda çalışan rehberlik uzmanlarına bilgi sağlanması amaçlanmıştır. Sonuç olarak bu araştırmanın genel amacı, üniversite öğrencilerinin bağlanma stilleri ile sosyal destekleri ve kariyer uyumlulukları arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesidir. Bu genel amaç doğrultusunda geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

H1: Bağlanma stilleri, kariyer uyumluluğunu anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

H2: Sosyal destek, kariyer uyumluluğunu anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

H3: Bağlanma stilleri, sosyal desteği anlamlı bir şekilde yordamaktadır.

H4: Bağlanma stilleri ile kariyer uyumluluğu arasında sosyal desteğin aracılık etkisi anlamlıdır.

2. Yöntem

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 278 kadın (%70), 119 erkek (%30) olmak üzere 397 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları 19 ile 35 arasında değişmektedir [$M_{age}=21.85$, $SD=1.56$].

2.2. Veri Toplama Araçları

Veri toplama sürecinde Kariyer Uyumluluğu Ölçeği, Üç boyutlu Bağlanma Stilleri ve Çok Boyutlu Sosyal Destek Ölçeği kullanılmıştır.

2.2.1. Kariyer Uyumluluğu Ölçeği

Kariyer Uyumluluğu Ölçeği bireylerin kendi özelliklerine uygun bir kariyere sahip olma düzeylerini belirleme amacıyla Eryılmaz ve Kara (2016) tarafından geliştirilmiştir. Beş dereceli Likert tipi ölçeğin 10 maddesi bulunmaktadır. Ölçeğe ait örnek madde olarak “Yeteneğime uygun bir meslek seçtim.” gösterilebilir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .85’tir. Bu çalışma kapsamında elde edilen iç tutarlılık katsayısı .89’dur. Bu çalışma kapsamında ölçeğe ilişkin DFA değerleri ölçeğin geçerli olduğunu göstermektedir (Tablo1).

2.2.2. Üç Boyutlu Bağlanma Stilleri Ölçeği

Üç Boyutlu Bağlanma Stilleri Ölçeği (ÜBBS) bireylerin bağlanma stillerinin belirlenmesi amacıyla Erzen (2016) tarafından geliştirilmiştir. Beş dereceli Likert tipi ölçeğin 18 maddesi bulunmaktadır. ÜBBS’ye ait örnek madde olarak “Karar alırken kimseyi önemsemem” gösterilebilir. Cronbach Alpha katsayısı kaçınan, güvenli ve kaygılı-kararsız bağlanma stilleri için sırasıyla .80, .69 ve .71’dir. Bu çalışma kapsamında elde edilen iç tutarlılık katsayıları ise .86, .60 ve .81’dir. Bu çalışma kapsamında ölçeğe ilişkin DFA değerleri ölçeğin geçerli olduğunu göstermektedir (Tablo1).

2.2.3. Çok Boyutlu Sosyal Destek Ölçeği

Zimet, Dahlem, Zimet ve Farley (1988) tarafından geliştirilen, uyarlama çalışması Eker, Arkar ve Yıldız (2001) tarafından gerçekleştirilen Çok Boyutlu Sosyal Destek Ölçeği bireylerin çevrelerinden elde ettikleri sosyal desteğin düzeyini belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Yedi dereceli Likert tipi olan ölçek, 12 maddeden oluşmaktadır. Ölçek aile, arkadaş ve yakın ilişkilerden (özel kişi) elde edilen destek olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. ÇBSDÖ’ye ait örnek madde olarak “Arkadaşlarım bana gerçekten yardımcı olmaya çalışırlar.” gösterilebilir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı toplamda .89’dur. Bu çalışma kapsamında elde edilen iç tutarlılık değeri .85’tir. Bu çalışma kapsamında ölçeğe ilişkin DFA değerleri ölçeğin geçerli olduğunu göstermektedir (Tablo1).

Tablo 1. Veri toplama araçlarına ilişkin geçerlik ve güvenirlik değerleri

Uyum indeksleri	ÜBBSÖ	ÇBSDÖ	KUÖ
x^2/sd	2.65	2.38	3.56
RMSEA	.06	.05	.08
CFI	.91	.95	.95
GFI	.91	.95	.95
TLI	.90	.97	.92
AGFI	.89	.92	.91
Cronbach Alpha	.60 (gb), .86 (kb), .81 (kbb)	.85	.89

ÜBBSÖ: Üç Boyutlu Bağlanma Stilleri Ölçeği; ÇBSDÖ: Çok Boyutlu Sosyal Destek Ölçeği; KUÖ: Kariyer Uyumluluğu Ölçeği, gb: Güvenli Bağlanma, kb: Kaçınan bağlanma, kbb: Kaygılı-kararsız bağlanma

2.3. İşlem

Veri analiz işlemleri öncesinde gerçekleştirilmesi gereken ön analizler konusunda bir fikir birliği bulunmaktadır. Bu çalışmada kayıp değerler, uç veriler, normal dağılım ve doğrusallık analizleri ön koşul analizleri olarak gerçekleştirilmiştir (Field, 2018). Kavramsal aracılık modellerine ilişkin hipotezlerin sınanması için maximum likelihood tahminine dayalı yapısal eşitlik modeli (YEM) IBM AMOS 22 Graphics programı kullanılmıştır. Bu çalışmada sosyal destek değişkeninin alt boyutları olan aileden, yakın ilişki içerisinde bulunulan kişiden ve arkadaştan elde edilen sosyal destek bağlanma stiline kariyer uyumluluğu ile ilişkisinde aracı değişken olarak ele alınmıştır. Aracılık analizinde ölçümlerin güvenilirliği artırmak ve gözlenen değişken miktarını azaltmak amacıyla madde parseleme metodu kullanılmıştır (Alhija ve Wisenbaker, 2006). Bu bağlamda modelin iyi uyum gösterdiğinin belirlenmesi amacıyla bazı uyum indekslerinden yararlanılmıştır. Goodness of Fit Index (GFI), Comparative Fit Indices (CFI), Bentler-Bonett Normed Fit Index (NFI), Tucker and Lewis index (TLI), Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA), Standardized Root Mean Square Residual (SRMR), Akaike's Information Criterion (AIC), and Expected Cross-Validation Index (ECVI) bu doğrultuda incelenen indekslerdir. AIC ve ECVI indeksleri modellerin karşılaştırılmasında tercih edilmektedir. Genelde sıfırdan büyük olan bu indeks değerleri modelin daha iyi uyum gösterdiğine işaret etmektedir (Burnham ve Anderson, 2004). Bunlara ek olarak araştırmalarda dolaylı etkilerin geniş örneklemere erişilerek sınanabileceği belirtilmiştir. Bu amaçla bu çalışmada 10.000 kişilik örneklemi esas alacak şekilde bootstrap analizi gerçekleştirilerek dolaylı etkiler belirlenmiştir (Preacher ve Hayes, 2008).

3. Bulgular

3.1. Ön analizler

Bağlanma stilleri, sosyal destek ve kariyer uyumu arasındaki ilişkilerin belirlenebilmesi amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 2'de değişkenler arası ilişkileri, ortalamaları, basıklık ve çarpıklık değerleri özetlenmiştir. Korelasyon analizleri sonucunda kariyer uyumunun güvenli bağlanma stiliyle ($r = .41, p < .01; \%95 \text{ CI } [.31, .41]$), kaçınan bağlanma stiliyle ($r = -.23, p < .01; \%95 \text{ CI } [-.13, -.33]$), kaygılı-kararsız bağlanma stiliyle ($r = -.24, p < .01; \%95 \text{ CI } [-.13, -.33]$) ve sosyal destekle ($r = .31, p < .01; \%95 \text{ CI } [.21, .41]$) anlamlı ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Ortalamalar, standard sapma, basıklık ve çarpıklık ve korelasyon değerleri

Değişken	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	
(1) Gb	1																						
(2) Kb	-.24	1																					
(3) Kkb	-.24	.48	1																				
(4) SD	-.46	-.20	-.37	1																			
(5) Aasd	.51	-.17	-.27	.74	1																		
(6) Ökasd	.25	-.11	-.27	.83	.40	1																	
(7) Aasd	.38	-.21	-.33	.71	.46	.32	1																
(8) KU	.41	-.23	-.24	.31	.33	.20	.24	1															
(9) Gbp1	.81	-.18	-.15	.37	.47	.18	.28	.32	1														
(10) Gbp2	.91	-.22	-.25	.43	.44	.25	.37	.39	.51	1													
(11) Kbp1	.37	-.23	-.23	.32	.31	.21	.25	.93	.28	.35	1												
(12) Kbp2	-.25	.91	.44	-.23	-.19	-.14	-.21	-.23	-.21	-.23	-.22	1											
(13) Kkbp1	-.17	.42	.89	-.27	-.20	-.12	-.35	-.18	-.09	-.19	-.17	.37	1										
(14) Kkbp2	-.26	.44	.90	-.40	-.29	-.36	-.25	-.25	-.18	-.26	-.24	.43	.62	1									
(15) Aasdp1	.51	-.18	-.29	.67	.93	.34	.42	.31	.46	.43	.30	-.19	-.22	-.30	1								
(16) Aasdp2	.46	-.14	-.23	.72	.94	.41	.44	.31	.43	.39	.28	-.17	-.17	-.24	.78	1							
(17) Ökasp1	.22	-.10	-.25	.80	.37	.97	.30	.21	.15	.22	.22	-.13	-.11	-.34	.31	.38	1						
(18) Ökasp2	.27	-.11	-.27	.82	.41	.97	.32	.18	.20	.26	.19	-.14	-.12	-.36	.36	.42	.90	1					
(19) Arasp1	.37	-.21	-.33	.66	.46	.27	.93	.22	.26	.36	.22	-.21	-.35	-.24	.40	.46	.26	.27	1				
(20) Arasp2	.36	-.19	-.30	.68	.41	.33	.94	.23	.26	.35	.24	-.18	-.31	-.23	.39	.38	.31	.33	.77	1			
(21) KUp1	.40	-.23	-.22	.32	.33	.22	.21	.91	.32	.37	.88	-.21	-.14	-.24	.33	.29	.22	.21	.19	.21	1		
(22) KUp2	.35	-.19	-.21	.26	.27	.14	.23	.91	.27	.33	.82	-.20	-.17	-.21	.23	.27	.16	.12	.21	.22	.66	1	
Ort	4.11	1.97	2.58	5.30	5.75	4.84	5.31	4.03	4.28	3.99	4.07	1.87	2.82	2.34	5.92	5.58	4.85	4.82	5.51	5.10	4.07	3.99	
SS	.56	.83	.91	1.20	1.20	2.08	1.36	.61	.67	.63	.69	.92	.99	1.03	1.21	1.34	2.13	2.14	1.41	1.48	.66	.68	
Çarpıklık	-.63	.90	.27	-.52	-.78	-1.04	-.62	-.80	-.90	-.51	-.83	1.02	-.05	-.59	-.61	-.61	-1.12	-.89	-.94	-.70	-.89	-.58	
Basıklık	.28	.39	-.32	-.37	.52	.66	-.96	.09	.50	.06	.45	.45	-.49	-.31	-.98	-1.04	.78	.22	.29	-.05	.85	.01	

Not. *Gb* = Güvenli bağlanma; *Kb* = Kaçınan bağlanma; *Kkb* = Kaygılı-kararsız bağlanma; *KU* = Kariyer Uyumluluğu; *Aasd* = Aileden alınan sosyal destek; *Ökasd* = Özel kişiden alınan sosyal destek; *Arasd* = Arkadaştan alınan sosyal destek; *Gbp1*, *Gbp2* = Güvenli bağlanma parselleri; *Kbp1*, *Kp2*= Kaçınan bağlanma parselleri; *Kkbp1*, *Kkbp2*= Kaygılı-kararsız bağlanma parselleri; *Arasp1*, *Arasp2*=Arkadaştan alınan sosyal destek parselleri; *Ökasp1*, *Ökasp2*= Özel kişiden alınan sosyal destek parselleri; *KUp1*, *KUp2*=Kariyer Uyumluluğu Parselleri

3.2. Ölçüm modelleri

Ölçüm modeli üçer gizil değişken (güvenli/kaçınan/kaygılı-kararsız bağlanma stilleri; aileden, özel kişiden ve arkadaştan alınan sosyal destek ile kariyer uyumluluğu) ve 6'şar gözlenen değişkendenden oluşmaktadır. Ölçüm modellerine ilişkin elde edilen değerler tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Ölçüm modelleri

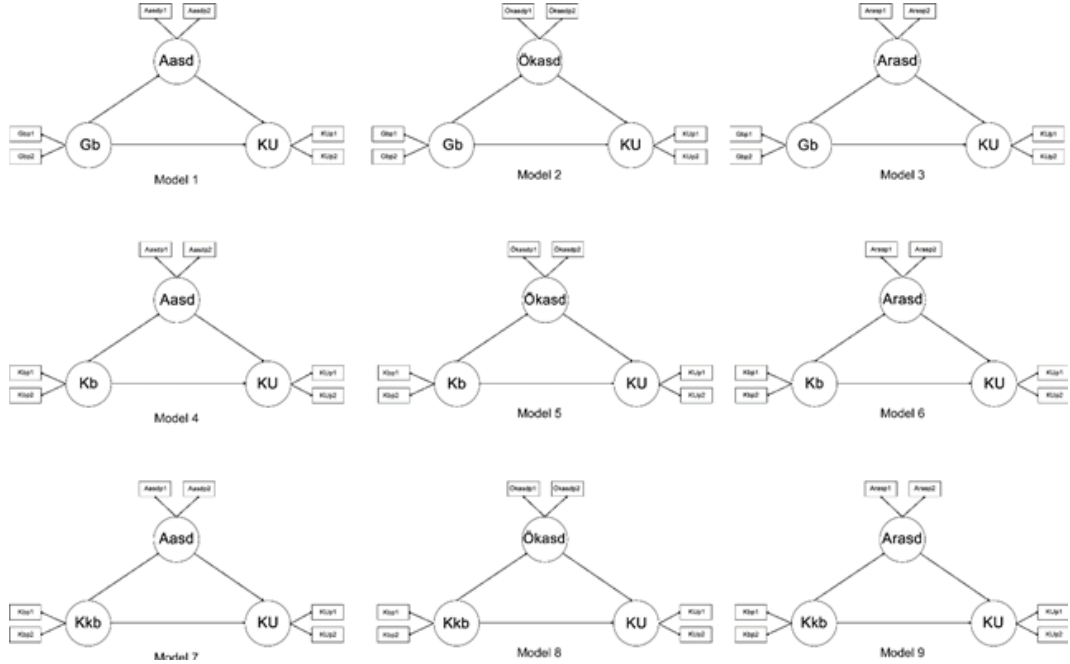
Model	χ^2/df	CFI	TLI	GFI	NFI	RMSEA
GB-ÖKASD-KU	2.54	.94	.93	.91	.91	.05 90% BCa (.01, .09)
GB-AASD-KU	2.14	.94	.93	.92	.90	.05 90% BCa (.04, .06)
GB-ARASD-KU	2.21	.94	.93	.92	.90	.05 90% BCa (.04, .06)
KKB-ÖKASD-KU	2.91	.93	.92	.90	.90	.05 90% BCa (.06, .07)
KKB-AASD-KU	2.24	.94	.93	.91	.90	.06 90% BCa (.05, .07)
KKB-ARASD-KU	2.49	.93	.92	.90	.90	.06 90% BCa (.05, .06)
KB-ÖKASD-KU	2.01	.96	.95	.92	.92	.05 90% BCa (.04, .05)
KB-AASD-KU	1.72	.96	.95	.93	.91	.04 90% BCa (.03, .05)
KB-ARASD-KU	2.09	.95	.94	.91	.91	.05 90% BCa (.04, .06)

GB = Güvenli bağlanma; *KB* = Kaçınan bağlanma; *KKB* = Kaygılı-kararsız bağlanma; *KU* = Kariyer Uyumluluğu; *AASD* = Aileden alınan sosyal destek; *ÖKASD* = Özel kişiden alınan sosyal destek; *ARASD* = Arkadaştan alınan sosyal destek

3.3. Yapısal model

Kurgulanan kavramsal modeller (Şekil 1) bir dizi yapısal model aracılığıyla AMOS programında sınanmıştır. Sosyal desteğin aracılık rolünün incelenebilmesi için iki aşamalı bir işlem yürütülmüştür. Öncelikle tam aracılık modeli test edilmiştir. Sınanan modeller içerisinde tam aracılık ilişkisinin bulunmadığı görülmüştür. Aracılık analizlerine ilişkin uyum değerleri tablo 4'te özetlenmiştir.

Şekil 1. Kurgulanan kavramsal modeller

Gb = Güvenli bağlanma; Kb = Kaçınan bağlanma; Kkb = Kaygılı-kararsız bağlanma; KU = Kariyer Uyumluluğu; Aasd = Aileden alınan sosyal destek; Ökasd = Özel kişiden alınan sosyal destek; Arasd = Arkadaştan alınan sosyal destek; Gbp1, Gbp2 = Güvenli bağlanma parselleri; Kbp1, Kp2= Kaçınan bağlanma parselleri; Kkbp1, Kkbp2= Kaygılı-kararsız bağlanma parselleri; Arasdp1, Arasdp2=Arkadaştan alınan sosyal destek parselleri; Ökasp1, Ökasp2= Özel kişiden alınan sosyal destek parselleri; Kup1, Kup2=Kariyer Uyumluluğu Parselleri

Tablo 4. Aracılık analizlerine ilişkin değerler

Model	χ^2	χ^2/df	CFI	TLI	GFI	NFI	RMSEA	AIC	ECVI
GB-ÖKASD-KU _t	75.89 (df = 7, N = 397)	10.84	.93	.87	.94	.93	.15 90% BCa (.12, .19)	103.89	.26
GB-ÖKASD-KU _k	13.29 (df = 6, N = 397)	2.21	.99	.98	.98	.98	.05 90% BCa (.01, .09)	43.29	.10
GB-ARASD-KU _t	53.25 (df = 7, N = 397)	7.60	.94	.88	.95	.93	.12 90% BCa (.09, .16)	81.25	.20
GB-ARASD-KU _k	2.18 (df = 6, N = 397)	.36	1.00	.99	.99	.99	.01 90% BCa (.01, .02)	32.18	.08
GB-AASD-KU _t	42.09 (df = 7, N = 397)	6.01	.96	.92	.96	.95	.11 90% BCa (.08, .14)	70.09	.17
GB-AASD-KU _k	13.32 (df = 6, N = 397)	2.21	.99	.98	.98	.98	.05 90% BCa (.01, .09)	43.32	.10
KKB-ÖKASD-KU _t	23.00 (df = 7, N = 397)	3.28	.98	.97	.98	.98	.07 90% BCa (.04, .11)	51.00	.12
KKB-ÖKASD-KU _k	11.91 (df = 6, N = 397)	1.98	.99	.98	.99	.99	.05 90% BCa (.01, .09)	41.91	.10
KKB-ARASD-KU _t	19.50 (df = 6, N = 397)	2.78	.98	.96	.98	.97	.06 90% BCa (.03, .10)	47.50	.12
KKB-ARASD-KU _k	13.47 (df = 6, N = 397)	2.24	.99	.97	.98	.98	.05 90% BCa (.01, .09)	43.47	.11
KKB-AASD-KU _t	23.36 (df = 7, N = 397)	3.33	.98	.96	.98	.97	.07 90% BCa (.04, .11)	51.36	.13
KKB-AASD-KU _k	13.79 (df = 7, N = 397)	2.30	.99	.97	.98	.98	.05 90% BCa (.01, .09)	43.79	.11
KB-ÖKASD-KU _t	840.54 (df = 7, N = 397)	120.07	.53	.01	.77	.53	.54 90% BCa (.51, .58)	868.54	2.19
KB-ÖKASD-KU _k	9.56 (df = 6, N = 397)	1.59	.99	.99	.99	.99	.03 90% BCa (.01, .08)	39.56	.10
KB-ARASD-KU _t	824.267 (df = 7, N = 397)	117.752	.45	-.17	.76	.45	.54 90% BCa (.51, .57)	852.26	2.15
KB-ARASD-KU _k	12.33 (df = 6, N = 397)	2.05	.99	.98	.99	.99	.05 90% BCa (.01, .09)	42.33	.10
KB-AASD-KU _t	808.70 (df = 7, N = 397)	115.52	.47	-.11	.76	.47	.53 90% BCa (.50, .56)	836.70	2.11
KB-AASD-KU _k	18.97 (df = 6, N = 397)	3.16	.99	.97	.98	.98	.07 90% BCa (.03, .11)	48.97	.12

GB = Güvenli bağlanma; KB = Kaçınan bağlanma; KKB = Kaygılı-kararsız bağlanma; KU = Kariyer Uyumluluğu; AASD = Aileden alınan sosyal destek; ÖKASD = Özel kişiden alınan sosyal destek; ARASD = Arkadaştan alınan sosyal destek, k = Kısmi aracılık, t = tam aracılık

Sosyal desteğin alt boyutlarının AASD (Aileden alınan sosyal destek), ÖKASD (Özel kişiden alınan sosyal destek), ARASD (Arkadaştan a sosyal destek) tam aracı olduğu modellerin sınanmasında bağlanma stillerinden kariyer uyumuna doğrudan bir yol olmadığı görülmüştür. Kısmi aracılık rolü sınanan dokuz modelin üçünün geçerli olduğu belirlenmiştir (Şekil 2).

Güvenli bağlanma stiline kariyer uyumu üzerinde her üç sosyal destek türünde de kısmi aracılık modelinde yer alan bağlanma stili ile kariyer uyumu arasındaki katsayının anlamlı değere sahip olmadığı ($p > .05$), tam aracılık modelinde ise bu katsayının anlamlı olduğu fakat uyum indekslerinin düşük olduğu görülmektedir ($p < .05$). Sonuç olarak güvenli bağlanma stiline kariyer uyumu üzerindeki etkisinde özel kişiden sağlanan desteğin tam veya kısmi aracılık etkisi bulunmadığı belirlenmiştir.

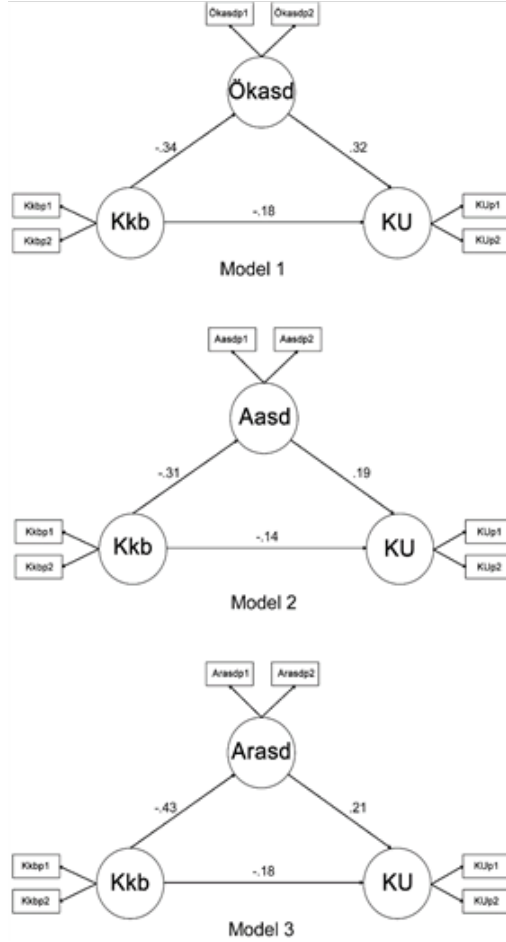
Kaygılı kararsız bağlanma stiline kariyer uyumu üzerinde etkisinde her üç sosyal destek türünün de kısmi aracı etkisi olduğu görülmektedir. Bu modellerden özel kişiden elde edilen sosyal desteğin kısmi aracı olduğu modelin uyum indeksleri $\chi^2_{(df=6, N=397)} = 11.91, p > .05; \chi^2/df = 1.98, CFI = .99, TLI = .98, GFI = .99, NFI = .99; RMSEA = .05$ 90% BCa (.01, .09), AIC: 41.91, ECVI: .10, arkadaştan elde edilen sosyal desteğin kısmi aracı olduğu modelin uyum indeksleri $\chi^2_{(df=6, N=397)} = 13.47, p > .05; \chi^2/df = 2.24, CFI = .99, TLI = .97, GFI = .98, NFI = .98; RMSEA = .05$ 90% BCa (.01, .09), AIC: 43.47, ECVI: .11 ve aileden elde edilen sosyal desteğin kısmi aracı olduğu modelin uyum indeksleri $\chi^2_{(df=6, N=397)} = 13.79, p > .05; \chi^2/df = 2.30, CFI = .99, TLI = .97, GFI = .98, NFI = .98; RMSEA = .05$ 90% BCa (.01, .09), AIC: 43.79, ECVI: .11 değerlerine sahiptir.

Kaçınan bağlanma stiline kariyer uyumu üzerinde etkisinde her üç sosyal destek türünün de kısmi aracı etkisi olmadığı görülmektedir. Üç modelde de sosyal desteğin alt boyutları ile kariyer uyumluluğu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ($p > .05$) görülmüştür. Dolayısıyla bu modellerde aracılık etkisinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu süreç sonucunda araştırmacılarca hangi modellerin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

3.4. Bootstrap İşlemi

Modellere ilişkin tahmin değerlerinin elde edilebilmesi amacıyla 95% güven aralığında 10.000 kişilik örnekleme uyarlanan yanlılıktan arıtılmış (bias-corrected) bootstrap analizi gerçekleştirilmiştir.

Şekil 2. Kaygılı-kararsız bağlanma stilleri ile Kariyer Uyumluluğu ilişkisinde sosyal desteğin aracı rolünü gösteren diyagram

Kkb=Kaygılı-kararsız bağlanma; *KU*=Kariyer Uyumluluğu; *Aasd*=Aileden alınan sosyal destek; *Ökasd*=Özel kişiden alınan sosyal destek; *Arasd*=Arkadaştan alınan sosyal destek; *Kkbp1*, *Kkbp2*= Kaygılı-kararsız bağlanma parselleri; *Arasdp1*, *Arasdp2*=Sosyal bağlanma parselleri; *Ökasd1*, *Ökasd2*=Özel kişiden alınan sosyal destek parselleri; *Arasdp1*, *Arasdp2*=Arkadaştan alınan sosyal destek parselleri; *KUp1*, *KUp2*=Kariyer Uyumluluğu Parselleri

Tablo 5. Gizil değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı etkiler

Modele ilişkin yollar	Etki	95% BCa		S.E	C.R.
		Alt	Üst		

Doğrudan etki					
1 Kkb àAasd	-.33	-.43	-.24	.10	5.92**
1 Aasd àKU	.32	.21	.44	.03	5.22**
1 Kkb àKU	-.17	-.30	-.07	.05	3.08*
2 Kkb àÖkasd	-.31	-.41	-.21	.18	6.82**
2 Ökasd àKU	.18	.09	.30	.02	3.36**
2 Kkb àKU	-.14	-.26	-.04	.05	3.29*
3 Kkb àArasd	-.42	-.51	-.33	.10	6.07**
3 Arasd àKU	.21	.06	.32	.03	3.01*
3 Kkb àKU	-.18	-.33	-.02	.04	2.50*
Dolaylı etki					
KkbàAasd àKU	-.11	-.17	-.06	---	---
KkbàÖkasdàKU	-.06	-.10	-.02	---	---
KkbàArasd àKU	-.09	-.15	-.03	---	---

Kkb = Kaygılı-kararsız bağlanma; *KU* = Kariyer Uyumluluğu; *Aasd* = Aileden alınan sosyal destek; *Ökasd* = Özel kişiden alınan sosyal destek; *Arasd* = Arkadaştan alınan sosyal destek

Bootstrap analizi sonuçlarına göre kaygılı kararsız bağlanma stiline kariyer uyumu üzerindeki etkisinde kısmi etkisi olan aileden ($b = -.11$, 95% BCa $[-.17, -.06]$), özel kişiden ($b = -.06$, 95% BCa $[-.10, -.02]$) ve arkadaştan sağlanan sosyal desteğin ($b = -.09$, 95% BCa $[-.15, -.03]$) geçerli olduğu görülmüştür. Bootstrap analizine dair doğrudan ve dolaylı etkiler Tablo 3'te sunulmuştur.

4. Tartışma

Bu araştırma, bağlanma stilleri ile sosyal destek ve kariyer uyumluluğu arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonuçları incelendiğinde; bağlanma stillerinden kaygılı-kararsız bağlanma stiline, kariyer uyumluluğunu anlamlı bir şekilde yordadığı bulunmuştur. Ayrıca sosyal destek türlerinden aileden, özel kişiden ve arkadaştan alınan sosyal desteğin kariyer uyumluluğunu anlamlı bir şekilde yordadığı sonucuna varılmıştır. Buna ek olarak kaygılı-kararsız bağlanma stiline; aileden, özel kişiden ve arkadaştan alınan sosyal desteği anlamlı bir şekilde yordadığı görülmüştür. Son olarak kaygılı-kararsız bağlanma stiline kariyer uyumluluğu üzerindeki etkisinde aileden, arkadaştan ve özel kişiden elde edilen sosyal desteğin kısmi aracılık rolü olduğu gözlemlenmiştir.

Bu araştırmanın birinci bulgusunda bağlanma stillerinden kaygılı-kararsız bağlanma stili, kariyer uyumluluğunu anlamlı bir şekilde yordadığı belirlenmiştir (H_1 kabul edilmiştir). İlgili literatür incelendiğinde mevcut araştırmanın bu sonucu ile benzeşen birçok dolaylı araştırma bulunduğu (Bacanlı ve Sürücü, 2011; Kenny, 1990; Ketterson ve Blustein, 1997; Neustadt, Chamorro-Premuzic, ve Furnham, 2011; Pines, 2004; Shin ve Lee, 2017; Wright ve Perrone, 2010; Wright, Perrone-McGovern, Boo, ve White, 2014) fakat doğrudan bu faktörleri ele alan çok sınırlı sayıda araştırma olduğu

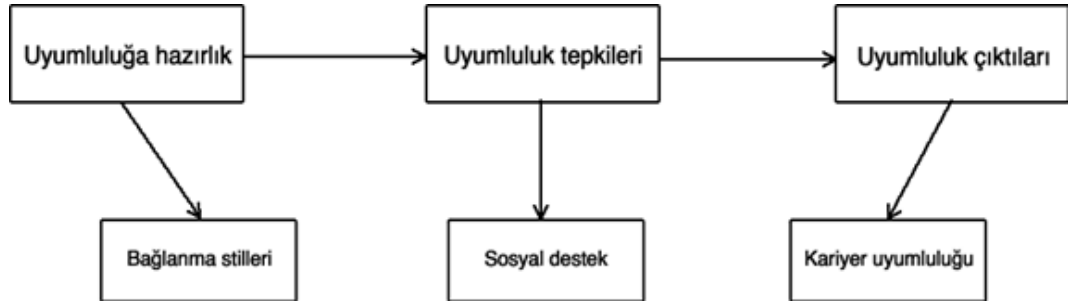
gözlenmiştir (Ramos ve Lopez, 2018). Bu açıdan bu çalışmada ele alınan değişkenlerle sınırlı sayıda çalışma yürütülmüş dolayısıyla, bu çalışmanın kariyer psikolojik danışmanlığı ve ruh sağlığı literatürüne hem kuramsal hem de ampirik olarak katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Ayrıca bu araştırmanın ikinci bulgusunda aileden, özel kişiden ve arkadaştan alınan sosyal desteğin kariyer uyumluluğunu anlamlı bir şekilde yordadığı belirlenmiştir (H_2 kabul edilmiştir). Mevcut araştırma bu yönüyle ilgili literatürde daha önce gerçekleştirilen araştırma sonuçlarıyla tutarlılık göstermektedir (Atac, Dirik ve Tetik, 2018; Creed vd., 2009; Han ve Rojewski, 2015; Hirschi, 2009; Hlad' o, Kvasková, Ježek, Hirschi, ve Macek, 2019; Wang ve Fu, 2015; Kenny ve Bledsoe, 2005; Ocampo, Restubog, Liwag, Wang, ve Petelczyc, 2018). Super'ın Yaşam Boyu ve Yaşam Alanı Kuramının varsayımları bu iki araştırma bulgusunu açıklar niteliktedir. Super'ın Yaşam Boyu ve Yaşam Alanı Kuramında bağlamsal koşullar, bireylerin kariyer uyumluluklarını artıran etkenler olarak vurgulanmaktadır (Super ve Knasel, 1981). Bu kurama göre, bireyler içinde buldukları çevrede önemli gördüğü kişileri rol model almakta, destek kaynağı olarak benimsemekte, bu yolla kariyer uyumluluk süreçlerini yapılandırmakta ve geliştirmektedirler (Super, 1980). Bu noktada bağlanma stilleri ve sosyal destek, bireylerin kariyer uyumlulukları artırmada bağlamsal koşullar olarak görülebilir.

Bu araştırmanın üçüncü bulgusunda kaygılı-kararsız bağlanma stili; aileden, özel kişiden ve arkadaştan alınan sosyal desteği anlamlı bir şekilde yordamaktadır (H_3 kabul edilmiştir). Mevcut çalışma, ilgili literatürdeki daha önce gerçekleştirilen araştırmalarla benzerlik göstermektedir (Hamme Peterson, Buser, ve Westburg, 2010; Mallinckrodt ve Wei, 2005; McLeod, Berry, Hodgson, ve Wearden, 2020; Larose ve Boivin, 1998; Larose, Guay, ve Boivin, 2002; Xiaoyun ve Fenglan, 2020). Bu bulgu şu şekilde açıklanabilir: Bağlanma stilleri bireylerin yaşam deneyimlerinde karşılaştıkları olaylara verecekleri tepkiler ve elde edecekleri sonuçların niteliği üzerinde önemli bir değişkendir. Güvenli bağlanan kişilerin sosyal ilişkilerinin daha yapıcı olması, kaçınan ve kaygılı bağlanan bireylerinse sorunlu ilişkilere sahip olması bu bireylerin çevrelerinden aldığı sosyal desteğin miktar ve niteliğine de etki etme potansiyeline sahiptir (Mallinckrodt, 2000). Araştırmalar ebeveynlerine güvenli bağlanan bireylerin çevrelerinden daha fazla sosyal destek alırken (Hamme Peterson, Buser, ve Westburg, 2010; Larose ve Boivin, 1998; Larose, Guay, ve Boivin, 2002; McLeod, Berry, Hodgson, ve Wearden, 2020) kaygılı ve kaçınan tipte bağlanan bireylerin bu destekten yoksun kalabileceklerine (Mallinckrodt ve Wei, 2005; Xiaoyun ve Fenglan, 2020) yönelik görüşü desteklemektedir. McMahon, Creaven, ve Gallagher (2020), akranlarına karşı kaygılı şekilde bağlanan bireylerin dahi sosyal destek alma düzeylerinin bu durumdan olumsuz etkilendiğini belirtmektedir. Bu durumun bağlanma ilişkisinin kaynağından bağımsız şekilde sosyal desteğin artışına katkı sağlayacak bir değişken olabileceğini göstermektedir.

Çalışmanın dördüncü bulgusunda bağlanma stilleri ile kariyer uyumluluğu arasındaki ilişkide, sosyal desteğin kısmi aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir (H_4 kabul edilmiştir). Bu sonucu doğrudan açıklayan ampirik araştırmalar olmasa da post modern kariyer psikolojik danışmanlığı kuramı bulunmaktadır. Bu araştırma sonucunu destekleyen bu kuram, Kariyer Yapılandırmacı Kuramıdır. Kariyer Yapılandırmacı Kuramında üç önemli yapı bulunmaktadır. Bunlar; uyumluluğa

hazırlık, uyumluluğa tepki ve uyumluluk çıktılarıdır. *Uyumluluğa hazırlık*, bireylerin kariyer gelişimlerinde karşılaşılabileceği değişimlere karşı esnek olma istekliğiyle ilgili bir kişilik özelliği olarak tanımlanmaktadır (Johnston, 2018). *Uyumluluğa tepki*, bireylerin kariyer gelişimi sürecinde yaşadıkları zorluklar, geçişler ve değişikliklere karşı başa çıkma kaynaklarını yansıtmaktır (Neureiter ve Traut-Mattausch, 2017). *Uyumluluk çıktıları*, bireylerin kariyer gelişimlerinde kendilerini ve çevrelerini keşfetmeleri ve geleceğe yönelik kariyer planlaması yapmalarıyla ilgili yeterliliklerini ifade etmektedir (Šverko ve Babarović, 2019). Bunlara ek olarak bu üç yapı arasındaki ilişkiler incelendiğinde, bireylerin uyumluluğa hazırlık düzeylerinin artmasının onların uyumluluk çıktılarını olumlu olarak etkilediği görülmektedir. Uyumluluğa hazırlığa ek olarak uyumluluk tepkilerinin artması da onların uyumluluk çıktılarını daha olumlu hale getirmektedir (Johnston, 2018; Neureiter ve Traut-Mattausch, 2017; Šverko ve Babarović, 2019). Öte yandan literatürde Kariyer Yapılandırmacı Kuramındaki bu üç yapı ile bu araştırmadaki üç değişkenin ilişkili olduğuna yönelik kuramsal ipuçları bulunmaktadır. Örneğin, Ramos ve Lopez (2018) kuramsal açıklamasında bağlanma stillerinin, uyumluluğa hazırlık kavramı yerine kullanılabilmesini belirtmektedir. Bu kuramsal açıklamadan yola çıkarak bu araştırmada bağlanma stilleri, uyumluluğa hazırlık kavramı olarak ele alınmıştır. Ayrıca Johnston (2018) kuramsal açıklamasında uyumluluk tepkilerinin, kariyer gelişimlerdeki zorluklarla ve engellerle başa çıkma kaynaklarında bireylere bir destek kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Bu kuramsal açıklamadan hareketle bu araştırmada sosyal destek, uyumluluk tepkileri kavramı olarak değerlendirilmiştir. Bunlara ek olarak Neureiter ve Traut-Mattausch (2017) araştırmasında kariyer uyumluluğunun, uyumluluk çıktıları kavramına karşılık geldiği vurgulanmıştır. Bu kuramsal açıklamaya dayanarak bu araştırmadaki kariyer uyumluluğu, uyumluluk çıktıları kavramının yerine kullanılmıştır. Sonuç olarak; bu araştırmanın modelini oluşturan değişkenler, Kariyer Yapılandırmacı Kuramının üç yapısı tarafından desteklenmektedir. Yukarıda anlatılan bilgilerinin özeti Şekil 3'te gösterilmektedir.

Şekil 3. Araştırmacılar Tarafından Önerilen Değişkenler Arasındaki Hipotetik İlişki

5. Sonuç

Bu araştırmanın bulgularından hareketle uygulama yönüne yönelik öneriler geliştirilebilir. Örneğin; kariyer uyumluluğu geliştirilebilir ve değiştirilebilir bir yapıdır (Koen, Klehe, ve Van Vianen,

2012). Bu nedenle bu araştırmada ele alınan model boyutlarından bağlanma ve sosyal destek, kariyer uyumluluğunu arttırma programlarında kullanılabilir. Ayrıca genç yetişkinlerin işe geçişleri sırasında hem bağlamsal yönlerini güçlendirmeye, hem kariyer uyumluluklarını geliştirmelerine katkı sağlamaya katkıda bulunması açısından kariyer eğitimi ve danışmanlık uygulamaları planlanabilir.

Bu araştırmının bulgularından yola çıkarak araştırma odaklı öneriler de geliştirilebilir. Örneğin; üniversite öğrencilerinin kariyer uyumluluğu süreçlerinin nedenlerini ve bu süreçte etkili olabilecek faktörleri keşfetmeye yönelik derinlemesine bilgi toplamak için nitel araştırmalar yapılabilir. Ayrıca bu araştırma lisans öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Gelecek araştırmalarda daha zengin veri elde edebilmek için örneklem olarak çalışan bireyler tercih edilebilir. Buna ek olarak bu araştırmada kariyer uyumluluğunu etkileyen bağlamsal değişkenler incelenmiştir. Fakat kariyer uyumluluğu çok boyutlu bir yapıdır ve bireysel değişkenleri de içermektedir (Savickas, 2005). Bu sebeple kariyer uyumluluğunu etkileyebilecek bireysel değişkenleri de ele alan araştırmaların planlanması yararlı olabilir. Buna ek olarak farklı kültürel bağlamları kültürlerarası örneklem aracılığıyla inceleyecek araştırmalar planlanabilir.

Bu araştırmının birtakım sınırlılıkları vardır. Bunların birincisi örneklemin üniversite öğrencileri arasında eşit seçilme şansını göz önünde bulunduran olasılıklı örnekleme dayalı olarak seçilme; kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemine başvurulmasıdır. İkincisi ise veri toplama yönteminin kesitsel anlık verileri sağlayan ölçek uygulamasına dayalı olmasıdır.

Etik Beyan

Bu çalışma 1975 Helsinki Deklerasyonu ile uyumlu şekilde katılımcıların izinleri alınarak gönüllü katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca çalışmanın etik geçerliğine ilişkin olarak etik kurul onay belgesi alınmış ve uzman incelemesinden geçirilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Bu makalenin saha çalışması, Artvin Çoruh Üniversitesi Etik Kurulunun 23/07/2020 tarih ve 10 nolu toplantısında alınan E.7821 sıra sayılı Etik Kurul İzni onaylanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ainsworth, M. D. S. (1979). Infant-mother attachment. *American Psychologist*, 34(10), 937. <https://doi.org/doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.932>
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. New Jersey: Hillsdale.
- Alhija, F. N.-A., & Wisenbaker, J. (2006). A Monte Carlo Study investigating the impact of item parceling strategies on parameter estimates and their standard errors in CFA. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 13(2), 204–228. <https://doi.org/10.1207/s15328007sem1302>

- Ata, L. O., Dirik, D., & Tetik, H. T. (2018). Predicting career adaptability through self-esteem and social support: A research on young adults. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 18(1), 45–61. <https://doi.org/10.1007/s10775.017.9346-1>
- Bacanlı, F., ve Sürücü, M. (2011). İlköğretim öğrencilerinin kariyer gelişimleri ile ebeveyne bağlanmaları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(4), 679–700.
- Bolat, N., & Odacı, H. (2017). High school final year students' career decision-making self-efficacy, attachment styles and gender role orientations. *Current Psychology*, 36(2), 252–259. <https://doi.org/10.1007/s12144.016.9409-3>
- Braunstein-Bercovitz, H. (2014). Self-criticism, anxious attachment, and avoidant attachment as predictors of career decision making. *Journal of Career Assessment*, 22(1), 176–187. <https://doi.org/10.1177/106.907.2713492938>
- Burnham, K. P., & Anderson, D. R. (2004). Multimodel inference: Understanding AIC and BIC in model selection. *Sociological Methods and Research*, 33(2), 261–304. <https://doi.org/10.1177/004.912.4104268644>
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*, 38(5), 300–314. <https://doi.org/10.1097/00006.842.197609000-00003>
- Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310–357. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.98.2.310>
- Creed, P. A., Fallon, T., & Hood, M. (2009). The relationship between career adaptability, person and situation variables, and career concerns in young adults. *Journal of Vocational Behavior*, 74(2), 219–229. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2008.12.004>
- Deniz, M. E. (2011). An investigation of decision making styles and the five-factor personality traits with respect to attachment styles. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(1), 105–113.
- Duffy, R. D. (2010). Sense of control and career adaptability among undergraduate students. *Journal of Career Assessment*, 18(4), 420–430. <https://doi.org/10.1177/106.907.2710374587>
- Eker, D., Arkar, H., ve Yıldız, H. (2001). Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeğinin Gözden Geçirilmiş Formunun faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(1), 17–25. Retrieved from <http://www.turkpsikolojidergisi.com/PDF/TPD/34/04.pdf>
- Eryılmaz, A., & Kara, A. (2016). Investigation of psychometric properties of Career Adaptability Scale. *The Online Journal of Counseling and Education*, 5(1), 29–39. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/323869909>
- Eryılmaz, A., & Kara, A. (2018). A career adaptability model for pre-service teachers. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (August), 352–365. <https://doi.org/10.17556/erziefd.322596>
- Erzen, E. (2016). Üç Boyutlu Bağlanma Stilleri Ölçeği. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1–21. <https://doi.org/10.17679/iuefd.17323631>
- Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS Statistics* (5th ed.). London: Sage.
- Frederick, D. A., Sandhu, G., Morse, P. J., & Swami, V. (2016). Correlates of appearance and weight satisfaction in a U.S. National Sample: Personality, attachment style, television viewing, self-esteem, and life satisfaction. *Body Image*, 17, 191–203. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2016.04.001>
- Gottlieb, B. H., & Bergen, A. E. (2010). Social support concepts and measures. *Journal of Psychosomatic Research*, 69(5), 511–520. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2009.10.001>

- Guan, M., Capezio, A., Restubog, S. L. D., Read, S., Lajom, J. A. L., & Li, M. (2016). The role of traditionality in the relationships among parental support, career decision-making self-efficacy and career adaptability. *Journal of Vocational Behavior, 94*, 114–123. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2016.02.018>
- Hall, D. T., & Chandler, D. E. (2005). Psychological success: When the career is a calling. *Journal of Organizational Behavior, 26*(2), 155–176. <https://doi.org/10.1002/job.301>
- Hamme Peterson, C., Buser, T. J., & Westburg, N. G. (2010). Effects of familial attachment, Social Support, Involvement, and Self-Esteem on Youth Substance Use and Sexual Risk Taking. *The Family Journal, 18*(4), 369–376. <https://doi.org/10.1177/106.648.0710380546>
- Han, H., & Rojewski, J. W. (2015). Gender-specific models of work-bound Korean adolescents' social supports and career adaptability on subsequent job satisfaction. *Journal of Career Development, 42*(2), 149–164. <https://doi.org/10.1177/089.484.5314545786>
- Hart, J., Shaver, P. R., & Goldenberg, J. L. (2005). Attachment, self-esteem, worldviews, and terror management: Evidence for a tripartite security system. *Journal of Personality and Social Psychology, 88*(6), 999–1013. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.6.999>
- Helm, P. J., Jimenez, T., Bultmann, M., Lifshin, U., Greenberg, J., & Arndt, J. (2020). Existential isolation, loneliness, and attachment in young adults. *Personality and Individual Differences, 159*(February), 109890. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.109890>
- Hirschi, A. (2009). Career adaptability development in adolescence: Multiple predictors and effect on sense of power and life satisfaction. *Journal of Vocational Behavior, 74*(2), 145–155. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.01.002>
- Hirschi, A. (2010). Vocational interests and career goals: Development and relations to personality in middle adolescence. *Journal of Career Assessment, 18*(3), 223–238. <https://doi.org/10.1177/106.907.2710364789>
- Hirschi, A., Niles, S. G., & Akos, P. (2011). Engagement in adolescent career preparation: Social support, personality and the development of choice decidedness and congruence. *Journal of Adolescence, 34*(1), 173–182. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2009.12.009>
- Hlad'ová, P., Kvasková, L., Ježek, S., Hirschi, A., & Macek, P. (2019). Career adaptability and social support of vocational students leaving upper secondary school. *Journal of Career Assessment, 28*(3), 478–495. <https://doi.org/10.1177/106.907.2719884299>
- Janicki Deverts, D., Cohen, S., & Doyle, W. J. (2017). Dispositional affect moderates the stress-buffering effect of social support on risk for developing the common cold. *Journal of Personality, 85*(5), 675–686. <https://doi.org/10.1111/jopy.12270>
- Johnston, C. S. (2018). A systematic review of the career adaptability literature and future outlook. *Journal of Career Assessment, 26*(1), 3–30. <https://doi.org/10.1177/106.907.2716679921>
- Kenny, M. E. (1990). College seniors' perceptions of parental attachments: The value and stability of family ties. *Journal of College Student Development, 31*, 39–46.
- Kenny, M. E., & Bledsoe, M. (2005). Career adaptability in context: The role of support, barriers, and peer school beliefs. *Journal of Vocational Behavior, 257–272*.
- Ketterson, T. U., & Blustein, D. L. (1997). Attachment relationships and the career exploration process. *Career Development Quarterly, 46*(2), 167–178. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.1997.tb01003.x>
- Kim, H. S., Sherman, D. K., & Taylor, S. E. (2008). Culture and social support. *American Psychologist, 63*(6), 518–526. <https://doi.org/10.1037/0003-066X>

- Koen, J., Klehe, U. C., & Van Vianen, A. E. M. (2012). Training career adaptability to facilitate a successful school-to-work transition. *Journal of Vocational Behavior, 81*(3), 395–408. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.10.003>
- Konstam, V., Celen-Demirtas, S., Tomek, S., & Sweeney, K. (2015). Career adaptability and subjective well-being in unemployed emerging adults: A promising and cautionary tale. *Journal of Career Development, 42*(6), 463–477. <https://doi.org/10.1177/089.484.5315575151>
- Larose, S., & Boivin, M. (1998). Attachment to parents, social support expectations, and socioemotional adjustment during the high school-college transition. *Journal of Research on Adolescence, 8*(1), 1–27.
- Larose, S., Guay, F., & Boivin, M. (2002). Attachment, social support, and loneliness in young adulthood: A test of two models. *Personality and Social Psychology Bulletin, 28*(5), 684–693. <https://doi.org/10.1177/014.616.7202288012>
- Malecki, C. K., & Demaray, M. K. (2002). Measuring perceived social support: Development of the child and adolescent social support scale (CASSS). *Psychology in the Schools, 39*(1), 1–18. <https://doi.org/10.1002/pits.10004>
- Mallinckrodt, B. (2000). Attachment, social competencies, social support, and interpersonal process in psychotherapy. *Psychotherapy Research, 10*(3), 239–266. <https://doi.org/10.1093/ptr/10.3.239>
- Mallinckrodt, B., & Wei, M. (2005). Attachment, social competencies, social support, and psychological distress. *Journal of Counseling Psychology, 52*(3), 358–367. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.52.3.358>
- McLennan, B., McIlveen, P., & Perera, H. N. (2017). Pre-service teachers' self-efficacy mediates the relationship between career adaptability and career optimism. *Teaching and Teacher Education, 63*, 176–185. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2016.12.022>
- McLeod, S., Berry, K., Hodgson, C., & Wearden, A. (2020). Attachment and social support in romantic dyads: A systematic review. *Journal of Clinical Psychology, 76*(1), 59–101. <https://doi.org/10.1002/jclp.22868>
- McMahon, G., Creaven, A. M., & Gallagher, S. (2020). Perceived social support mediates the association between attachment and cardiovascular reactivity in young adults. *Psychophysiology, 57*(3), 1–18. <https://doi.org/10.1111/psyp.13496>
- Merino-Tejedor, E., Hontangas, P. M., & Petrides, K. V. (2018). Career adaptability mediates the effect of trait emotional intelligence on academic engagement. *Revista de Psicodidáctica (English Ed.), 23*(2), 77–85. <https://doi.org/10.1016/j.psicoe.2017.10.002>
- Mossakowski, K. N., & Zhang, W. (2014). Does social support buffer the stress of discrimination and reduce psychological distress among Asian Americans? *Social Psychology Quarterly, 77*(3), 273–295. <https://doi.org/10.1177/019.027.2514534271>
- Neureiter, M., & Traut-Mattausch, E. (2017). Two sides of the career resources coin: Career adaptability resources and the impostor phenomenon. *Journal of Vocational Behavior, 98*, 56–69. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2016.10.002>
- Neustadt, E. A., Chamorro-Premuzic, T., & Furnham, A. (2011). Attachment at work and performance. *Attachment and Human Development, 13*(5), 471–488. <https://doi.org/10.1080/14616.734.2011.602254>
- Ocampo, A. C. G., Restubog, S. L. D., Liwag, M. E., Wang, L., & Petelczyc, C. (2018). My spouse is my strength: Interactive effects of perceived organizational and spousal support in predicting career adaptability and career outcomes. *Journal of Vocational Behavior, 108*(August), 165–177. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.08.001>

- Pines, A. M. (2004). Adult attachment styles and their relationship to burnout: A preliminary, cross-cultural investigation. *Work and Stress, 18*(1), 66–80. <https://doi.org/10.1080/026.783.7031000.164.5025>
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods, 40*(3), 879–891. <https://doi.org/10.3758/BRM.40.3.879>
- Prescod, D. J., & Zeligman, M. (2018). Career adaptability of trauma survivors: The moderating role of posttraumatic growth. *Career Development Quarterly, 66*(2), 107–120. <https://doi.org/10.1002/cdq.12126>
- Ramos, K., & Lopez, F. G. (2018). Attachment security and career adaptability as predictors of subjective well-being among career transitioners. *Journal of Vocational Behavior, 104*(February 2017), 72–85. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2017.10.004>
- Rapson Gomez, & McLaren, S. (2007). The inter-relations of mother and father attachment, self-esteem and aggression during late adolescence. *Aggressive Behaviour, 33*, 160–169. <https://doi.org/10.1002/ab>
- Rottinghaus, P. J., Day, S. X., & Borgen, F. H. (2005). The career futures inventory: A measure of career-related adaptability and optimism. *Journal of Career Assessment, 13*(1), 3–24. <https://doi.org/10.1177/106.907.2704270271>
- Santilli, S., Nota, L., & Hartung, P. J. (2019). Efficacy of a group career construction intervention with early adolescent youth. *Journal of Vocational Behavior, 111*(June 2018), 49–58. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.06.007>
- Savickas, M. L. (2005). The theory and practice of career construction. In S. D. Brown & R. W. Lent (Eds.), *Career development and counselling: Putting theory and research to work* (pp. 42–70). New Jersey: Wiley.
- Savickas, M. L. (2013). Career construction theory and practice. In *Career development and counseling handbook: Putting theory and research to work* (pp. 147–183). New Jersey: Wiley.
- Savickas, M. L., & Porfeli, E. J. (2012). Career adapt-abilities scale: Construction, reliability, and measurement equivalence across 13 countries. *Journal of Vocational Behavior, 80*(3), 661–673. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2012.01.011>
- Shin, Y. J., & Lee, J. Y. (2017). Attachment, career-choice pessimism, and intrinsic motivation as predictors of college students' career adaptability. *Journal of Career Development, 44*(4), 311–326. <https://doi.org/10.1177/089.484.5316653472>
- Super, D. E. (1980). A life-span, life-space approach to career development. *Journal of Vocational Behavior, 16*(3), 282–298. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(80\)90056-1](https://doi.org/10.1016/0001-8791(80)90056-1)
- Super, D. E., & Knasel, E. G. (1981). Career development in adulthood: Some theoretical problems and a possible solution. *British Journal of Guidance & Counselling, 9*(2), 194–201. <https://doi.org/10.1080/030.698.88108258214>
- Šverko, I., & Babarović, T. (2019). Applying career construction model of adaptation to career transition in adolescence: A two-study paper. *Journal of Vocational Behavior, 111*(October 2018), 59–73. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2018.10.011>
- Tardy, C. H. (1985). Social support measurement. *American Journal of Community Psychology, 13*(2), 187–202. <https://doi.org/10.1007/BF00905728>
- Wang, Z., & Fu, Y. (2015). Social support, social comparison, and career adaptability: A moderated mediation model. *Social Behavior and Personality, 43*(4), 649–660. <https://doi.org/10.2224/sbp.2015.43.4.649>

- Warren, J. S., Jackson, Y., & Sifers, S. K. (2009). Social support provisions as differential predictors of adaptive outcomes in young adolescents. *Journal of Community Psychology, 37*(1), 106–121. <https://doi.org/10.1002/jcop.20273>
- Wolfe, J. B., & Betz, N. E. (2004). The relationship of attachment variables to career decision-making self-efficacy and fear of commitment. *Career Development Quarterly, 52*(4), 363–369. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.2004.tb00952.x>
- Wright, S. L., Perrone-McGovern, K. M., Boo, J. N., & White, A. V. (2014). Influential factors in academic and career self-efficacy: Attachment, supports, and career barriers. *Journal of Counseling and Development, 92*(1), 36–46. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.2014.00128.x>
- Wright, S. L., & Perrone, K. M. (2010). An examination of the role of attachment and efficacy in life satisfaction. *The Counseling Psychologist, 38*(6), 796–823. <https://doi.org/10.1177/001.100.0009359204>
- Xiaoyun, C., & Fenglan, L. (2020). The relationships among insecure attachment, social support and psychological experiences in family caregivers of cancer inpatients. *European Journal of Oncology Nursing, 44*(August 2019), 101691. <https://doi.org/10.1016/j.ejon.2019.101691>
- Zacher, H. (2014). Individual difference predictors of change in career adaptability over time. *Journal of Vocational Behavior, 84*(2), 188–198. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2014.01.001>
- Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment, 52*(1), 30–41.

ATTACHMENT STYLES, SOCIAL SUPPORT AND CAREER ADAPTABILITY: ALTERNATIVE MODELS*

Evren ERZEN^{**}
Ahmet KARA^{***}

1. Introduction

Various definitions of career adaptability appear in the literature. Creed, Fallon, & Hood (2009) defines career compatibility as a structure that includes elements such as individuals researching themselves and their current opportunities, planning future career activities, choosing the best possible opportunities, and being good decision makers in terms of managing personal or environmental factors. . In another definition, career adaptability is a specific qualification indicator that affects individuals' capacity to adapt themselves to changing and unpredictable environmental conditions (Rottinghaus, Day, & Borgen, 2005). As a result, when these definitions are examined; career adaptability is a psycho-social resource that includes a variety of competencies that enable individuals to cope with unpredictable environmental variables. These competencies are considered as factors that make up career adaptability (Savickas, 2013).

Social support is the data that make a person feel loved, respected, and taken care of in his environment (Cobb, 1976). The behaviors of people in the social support network of the individual (Malecki & Demaray, 2002), their love and interest towards us (Kim, Sherman, & Taylor, 2008) can be shown as examples of these data. Social support; It covers all available resources, including professionals and non-professionals (Gottlieb & Bergen, 2010). Although social support is defined in different ways (Tardy, 1985; Warren, Jackson, & Sifers, 2009), social support has a protective power

---

* The survey in this article was approved by the decision number E7821 taken at the meeting of Artvin Coruh University University Ethics Committee on 20/07/2020 and numbered 10.

** Kırşehir Ahi Evran University, Department of Educational Sciences, evrenerzen@hotmail.com

*** Eskişehir Osmangazi University, Department of Educational Sciences, ahmetkara9126@gmail.com

against stressful events. Cohen and Wills (1985) stated that social support has two main functions in the face of stressful events. The first means that it acts as a buffer against stressful events and protects it from negative psychological effects, and the second means that the person can maintain the resistance to cope with negative events by making him feel good. In this way, the individual can cope with stress (Mossakowski & Zhang, 2014) and be protected from possible problems that may be caused by stress (Janicki Deverts, Cohen, & Doyle, 2017). From this point of view, social support is considered as a valuable and effective resource in dealing with changes and difficulties in the career development of individuals, who are also a stressful factor (Ataç, Dirik, & Tetik, 2018).

The behavior of individuals in the first years of their lives in the next years is of great importance in decision-making choices. Attachment style is a relationship based on the level of satisfaction with the care and care that individuals have established with their parents in the first year of their life (Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978). While individuals have a secure attachment style if their caregiving parents are loving, sincere and meet their needs adequately; they may have one of the avoidant or anxious-indecisive attachment styles in case of insufficient, indifferent and hesitant attention to themselves (Ainsworth, 1979). In general, it has been determined that individuals with secure attachment styles have a healthier mood in their later life (Frederick, Sandhu, Morse, & Swami, 2016), and individuals with insecure attachment experience more psychological problems (Hart, Shaver, & Goldenberg, 2005; Helm vd. ., 2020; Rapson Gomez & McLaren, 2007). The reflections of this situation are also seen in the decision-making skills of the individual. While securely attached individuals can make more positive decisions about their career by using more constructive strategies (Deniz, 2011), individuals who are insecurely attached can make more negative decisions (Wolfe & Betz, 2004) or tend to be indecisive (Braunstein-Bercovitz, 2014). In other words, there is a significant relationship between decision-making self-efficacy regarding their career and whether their attachment style is safe or not (Bolat & Odacı, 2017). From this point of view, it can be thought that there is a relationship between whether individuals make harmonious decisions regarding their career and attachment style.

Attachment styles are an important variable on the reactions individuals will give to the events they encounter in their life experiences and the quality of the results they will obtain. The fact that the social relationships of securely attached people are more constructive, and those who are avoidant and anxious have problematic relationships have the potential to affect the amount and quality of social support these individuals receive from their environment (Mallinckrodt, 2000). While research has shown that individuals with a secure attachment to their parents receive more social support from their environment (Hamme Peterson, Buser, & Westburg, 2010; Larose & Boivin, 1998; Larose, Guay, & Boivin, 2002; McLeod, Berry, Hodgson, & Wearden, 2020) It supports the view that individuals with avoidant attachment may be deprived of this support (Mallinckrodt & Wei, 2005; Xiaoyun & Fenglan, 2020). McMahon, Creaven, & Gallagher (2020) state that even individuals who have anxious attachment to their peers, their level of social support is negatively affected by this situation. This shows that this may be a variable that will contribute to the increase in social

support regardless of the source of the attachment relationship. At this point, it can be thought that individuals who are securely attached will have a more serious protection against stressful situations with the support they receive from their environment and will gain an advantage in career adaptation, which is a stressful process.

2. Method

2.1. Study group

The study group of the study consists of 397 participants, 278 girls (70%) and 119 boys (30%). Participants' ages ranged from 19 to 35 [Mage = 21.85, SD = 1.56].

2.2. Data collection tools

During the data collection process, Career Adaptability Scale (Eryılmaz & Kara, 2016), Three-dimensional Attachment Styles (Erzen, 2016) and Multidimensional Social Support Scale (Eker, Arkar, & Yaldız, 2001) were used.

3. Results

In the effect of anxious-ambivalent attachment style on career adaptability, the adjustment values of the model in which the social support received from the private person shows a full mediation relationship $\chi^2_{(df=7, N=397)} = 23.00, p > .05; \chi^2/df = 3.28, CFI = .98, TLI = .97, GFI = .98, NFI = .98; RMSEA = .07$ 90% BCa (.04, .11), AIC: 51.00, ECVI: .12 The model in which the social support received from the private person shows a partial mediation relationship in the effect of anxious – ambivalent attachment style on career adaptability is $\chi^2_{(df=6, N=397)} = 11.91, p > .05; \chi^2/df = 1.98, CFI = .99, TLI = .98, GFI = .99, NFI = .99; RMSEA = .05$ 90% BCa (.01, .09), AIC: 41.91, ECVI: .10

In the effect of anxious – ambivalent attachment style on career adaptability, the adjustment values of the model in which the social support received from the family mediates exactly $\chi^2_{(df=7, N=397)} = 23.36, p > .05; \chi^2/df = 3.33, CFI = .98, TLI = .96, GFI = .98, NFI = .97; RMSEA = .07$ 90% BCa (.04, .11) AIC: 51.36, ECVI: .13 The model in which social support from the family shows a partial mediation relationship in the effect of anxious – ambivalent attachment style on career adaptability is $\chi^2_{(df=6, N=397)} = 13.79, p > .05; \chi^2/df = 2.30, CFI = .99, TLI = .97, GFI = .98, NFI = .98; RMSEA = .05$ 90% BCa (.01, .09), AIC: 43.79, ECVI: .11

In the effect of anxious-indecisive attachment style on career adaptability, the adjustment values of the model in which social support received from friends showed a full mediating relationship $\chi^2_{(df=7, N=397)} = 19.50, p > .05; \chi^2/df = 2.78, CFI = .98, TLI = .96, GFI = .98, NFI = .97; RMSEA = .06$ 90% BCa (.03, .10) AIC: 47.50, ECVI: .12 The model in which social support from friends shows a partial mediation relationship in the effect of anxious-ambivalent attachment style on career adaptability

is $\chi^2_{(df=6, N=397)} = 13.47, p > .05; \chi^2/df = 2.24, CFI = .99, TLI = .97, GFI = .98, NFI = .98; RMSEA = .05$
90% BCa (.01, .09), AIC: 43.47, ECVI: .11

4. Discussion

There are no empirical studies explaining the structural model that contextually affects career adaptability in this study. However, the assumptions of Super's Lifetime and Habitat Theory seem to explain the structural model discussed in this study. For example; in Super's Lifetime and Living Space Theory, contextual conditions are emphasized as factors that increase the career adaptability of individuals (Super & Knasel, 1981). According to this theory, individuals develop their career adaptability processes by adopting the people they consider important in their environment as a role model and as a source of support (Super, 1980). In other words, the existence of contextual conditions is an important factor in the development of individuals' career adaptability process. At this point, attachment styles and social support can be seen as contextual conditions in increasing career adaptability of individuals.

EKONOMİK ŞİDDETİN TOPLUMSAL YANSIMALARINA TÜRK SİNEMASINDAN BAKIŞ: NEFESİM KESİLENE KADAR ÖRNEĞİ

A TURKISH CINEMA PERSPECTIVE ON THE SOCIAL REFLECTIONS OF ECONOMIC VIOLENCE, THE EXAMPLE OF “NEFESİM KESİLENE KADAR”

Nebiye KONUK KANDEMİR*
Birgül ALICI**

Öz

Bireyin gördüğü her türlü zarar, şiddet kapsamına girmektedir. Bu nedenle şiddet tanımlamalarında bir kategorizasyona giderek sorunu farklı yönleriyle ele almak hem tanımlama hem de çözüm üretme açısından kolaylık sağlamaktadır. Şiddet türleri içerisinde diğer şiddet türlerine göre daha az dile getirilen, ancak etkileri itibarıyla yayılımı daha fazla olan ekonomik şiddet ise kişinin ekonomik imkânlarını başkasına karşı bir tehdit ve kontrol aracı olarak kullanması durumudur. Ekonomik şiddet bu çalışmada Türk Sineması’ndan Nefesim Kesilene Kadar filmi ile incelenmiş ve yöntem olarak da nitel analiz yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmada, film üzerinden ekonomik şiddetin aile içinden topluma uzanan etkileri ve olası sonuçları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Ekonomik Şiddet, Türk Sineması, Nefesim Kesilene Kadar

Abstract

Any kind of harm suffered by an individual is within the scope of violence. For this reason, categorizing the definitions of violence and addressing the problem from different aspects provides convenience in terms of both definition and solution. Economic violence, which is less pronounced than other types of violence, but has a greater spread in terms of its effects, is the use of one’s economic opportunities as a threat and control tool against others. In this study, economic violence was examined with the movie “Nefesim Kesilene Kadar” from Turkish Cinema and descriptive analysis method, one of the qualitative analysis methods, was preferred

* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, nebiye.konuk@izu.edu.tr

** Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, birgualici@yyu.edu.tr

as a method. In the study, the effects and possible consequences of economic violence extending from family to society were evaluated.

Keywords: Violence, Economic Violence, Turkish Cinema, Nefesim Kesilene Kadar

Giriş

Şiddet en genel yaklaşımla bireye fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik açıdan zarar verilmesidir. Bu, üçüncü şahıslar tarafından çeşitli sebepler öne sürülerek gerçekleştirilen bir eylem olabileceği gibi aile içerisindeki bireyler arasında da mümkün olabilmektedir. Burada altı çizilmesi gereken husus, aile içi şiddetin, toplum içindeki şiddet davranışını besleyen ve olumsuz anlamda şiddeti güçlendiren yönleridir.

Ekonomik şiddet ise iş ortamlarında ve aile içinde uygulandığı biçimleriyle iki farklı açıdan ele alınabilir. Şöyle ki ekonomik şiddet – erkek ya da kadın fark etmeksizin – çalışma ortamında emeğin karşılığını vermeme, yapılan işleri yok sayma, terfi şartlarını yok sayma şeklinde olabileceği gibi aile içinde daha çok kadına, çocuğa ve yaşlılara çeşitli şekillerde yüzünü gösterebilmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün kategorilere ayırarak tanımladığı şiddet; yoksunluk ana kategorisinde ele alınmıştır. Özellikle ekonomik şiddette, kaynaklardan yoksunluk belirgin bir biçimde diğer şiddet türlerine zemin hazırlamaktadır. Çalışmada da şiddet türlerinden ekonomik şiddet ve onun toplumsal sonuçlarına ağırlık verilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yönteminin, çalışmanın sosyolojik alt yapısını ortaya koymak adına tercih edildiği çalışmada, ekonomik şiddetin aile içinden topluma uzanan etkileri ve olası sonuçları “Nefesim Kesilene Kadar” filmi özelinde incelenmiştir.

Ekonomik şiddet ve sinemada ekonomik şiddet eksenli bir çalışma olması nedeniyle bu alanda yapılacak olan araştırmalara ışık tutacağı düşünülen çalışmanın amacı ise günümüz Türk Sineması'nda ekonomik şiddetin nasıl ve ne şekilde aktarıldığını tespit etmeye çalışmaktır. Bu bağlamda öncelikle konunun sosyolojik yaklaşımla kavramsal çerçevesinin ortaya konması için toplumsal sorun olarak şiddet, nedenleri ve etkileri, daha sonra ekonomik şiddet, sinemada ekonomik şiddet ve son olarak da ekonomik şiddet ekseninde “Nefesim Kesilene Kadar” film analizine yer verilip sonuç bölümünde de konunun genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1. Toplumsal Sorun Olarak Şiddet, Nedenleri ve Etkileri

Şiddet kavramı ele alındığında fiziksel, psikolojik ve ekonomik açıdan bireyi ve ona bağlı olarak toplumu, birbirinden keskin çizgilerle ayıramayacak, birbirini etkileyen süreçlerden, sosyal hadiselerden söz etmek mümkündür. Bu toplumsal sorunun ele alınmasını zorunlu kılan en önemli açmazlardan birisi, bir sarmal şeklinde şiddet görenin şiddeti uygulayan şekline dönüşme ihtimalinin yüksek olması, şiddetin öğrenilen bir yönünün olmasıdır. Buna ek olarak Türkiye açısından bazen

farkında olarak bazen olmayarak şiddeti hazırlayacak ve normalleştirecek zeminin kültürel yapı tarafından hazırlanması sorun ile mücadeleyi güçleştirmektedir. Çünkü şiddet kültürel yapının hazırladığı bu zemin ile bazı durumlarda farkına varılması güç olan ve fiziksel şiddetten daha uzun etkili tesirler bırakabilecek durumlara yol açabilmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2020) şiddeti, “Gücün ya da fiziksel kuvvetin; tehdit yoluyla ya da gerçekte; fiziksel zarar, ölüm, psikolojik zarar, gelişme engeli ya da yoksunluğa neden olacak şekilde; kendine, bir başkasına ya da bir grup veya bir topluma karşı niyetli biçimde kullanılması” olarak tanımlamakta, şiddetin meydana geldiği bağlamları ve şiddet türleri arasındaki etkileşimleri anlamının yararlı bir yolu olabilecek bir şiddet tipolojisi sunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütünün şiddet tipolojisi, şiddetin uygulanabileceği dört modu fiziksel; cinsel, psikolojik saldırı ve yoksunluk şeklinde dört ana kategoride ele alır. Ayrıca şiddetin genel tanımını, mağdur-fail ilişkisine göre üç alt türe ayırır. Kendine yönelik şiddet, failin ve mağdurun aynı birey olduğu ve kendine zarar verme ve intihar olarak alt gruplara ayırdığı şiddeti ifade eder. Kişilerarası şiddet, bireyler arasındaki şiddeti ifade eder. Aile ve yakın partner şiddeti ve toplumsal (community violence) şiddet olarak alt bölümlere ayırır. Aile içi şiddet çocuklara, yakın partnere şiddeti ve yaşlı istismarını, kötü muameleyi içerir. Toplumsal şiddet tanıklara ve yabancılara uygulanan şiddet olmak üzere ikiye ayrılır ve gençlik şiddetini içerir; yabancılardan saldırısı; mülk suçlarıyla ilgili şiddet; işyerlerinde ve diğer kurumlarda şiddeti kapsar. Toplu şiddet ise daha büyük birey grupları tarafından işlenen şiddeti ifade eder ve sosyal, politik ve ekonomik şiddete ayrılabilir.

Şiddeti destekleyen toplumsal dinamikleri ele almak, konuyu açıklamak açısından önem arz etmektedir. Kullanılan dil, yerleşik toplumsal cinsiyet algısı şiddetin toplumsal yönlerini anlamaya ışık tutan göstergelerdir. Oktay’ın da belirttiği gibi Türk ailesinde erkek evladın ve kız evladın yetiştiriliş tarzı; bazı davranışların erkek bazı davranışların ise kadın davranışı olarak nitelendirildiği, erkeklerin şiddeti normalleştirdikleri, atasözleriyle desteklendiği ve zihinlere yerleştirdiği belirtilmektedir (Oktay, 2015, s.112). Aile ve akrabalık ilişkilerini incelediği çalışmasında Ergan; atasözlerinde, anne, baba ve çocuklardan meydana gelen Türk aile yapısında kadının statüsünün düşük olduğunu, aile içinde annelik rolü ile ön plana çıktığını, erkeğin evde reis rolünde olduğunu, eşi ve çocukları üzerinde otorite sahibi olduğunu belirtmektedir (Ergan, 1999, ss.25-29). Dolayısıyla atasözlerinde yer alan toplumsal cinsiyet vurgusunda, toplumsal davranış biçimlerinde, şiddeti tetikleyen, besleyen öğeler içerdiğini söylemek mümkündür.

Şiddetin kültürel nedenlerinin yanında Haylı ve Gökdoğan’a göre yoksulluk, alkol kullanımı, ekonomik sıkıntılar, eşler arasında uyumsuzluk, kıskançlık ve kadına yönelik cinsel istismar, aile içi şiddete sebep olan farklı faktörler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, hormonların etkisi, şizofreni, paranoid şizofreni gibi kişilik sorunları gibi bireylerde görülen biyolojik nedenlerin de etkili olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca; kişinin mutsuz olması, kendini değerli hissetmemesi gibi psikolojik nedenler, aile içinde yaş farkı olması, dini etkenler de aile içi şiddetin nedenleri arasında gösterilmektedir (Haylı & Gökdoğan, 2019, s.633). Şahin ve Yıldırım’ın (2019, s.140) araştırma bulgularına göre;

“...düşük eğitim ve refah seviyeleri, çocuklukta kötü muameleye maruz kalma öyküsü ve aile içi şiddete tanık olma, evlilik uyumsuzluğu ve memnuniyetsizlik, aile içi iletişimde zorluklar, anti-sosyal kişilik bozukluğu, alkol ve uyuşturucunun zararlı kullanımı, kadınların şiddeti kabul etme tutumları, erkeklere daha yüksek ve kadınlara daha düşük statüye imtiyaz veren cinsiyet normları, kadınların düşük düzeyde ücretli istihdama erişimi durumlarında şiddete maruz kalma olasılığının daha yüksek olduğu” söylenebilmektedir.

Mertoğlu da araştırmasında, her gruptaki öğrenim düzeyinde aile içi şiddet görülmele birlikte öğrenim durumu ile şiddet mağduru olma arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Ayrıca öğrenim durumu seviyesi düştükçe şiddet mağduru kadın ve şiddet uygulayan erkek oranında artış görüldüğünü destekleyen başka araştırmaların da olduğu belirtilmektedir (Mertoğlu, 2014, s.4349). Kadınların erken yaşta ve eşlerin birbirlerini tanımadan evlenmeleri önemli bir toplumsal sorun olarak lanse edilirken kadınlara ek çocuklarla ilgili sorunlar da şiddete zemin hazırlayan etmenler olarak dile getirilmektedir. İşsizlik, yoksulluk gibi ekonomik sıkıntılar, erkeğin sınırlı olması, kıskançlık, aldatılma-ihanet şüphesi, ayrılma isteği, sorumsuzluk, erkeğin başka eşinin olması, erkeğin kötü alışkanlıkları, kadın çalışsa da ev ihtiyaçlarında erkeği zorlaması gibi nedenler şiddetin kaynakları arasında aktarılmaktadır (Yaşar, 2017, s.3). Boyacıoğlu'nun da belirttiği gibi şiddetin nedenleri bazen de birtakım modeller ile izah edilmektedir. Ekolojik model olarak adlandırılan bu modelde kadına yönelik şiddet farklı düzeylerde ele alınmaktadır, en içteki halka bireylerin kişisel özelliklerini, ikinci halka ilişkinin özelliklerini, üçüncü halka sosyal etkenleri, son halka ise toplumun özelliklerini temsil etmekte, bu model, kişisel, durumsal ve sosyokültürel etkenleri bir arada ele alarak kadına yönelik şiddetle mücadelede de temel bir anlayış sunmaktadır (Boyacıoğlu, 2016, s.128).

Birçok araştırmada anne-babalarından şiddet gören ergenlerin şiddet eğilim düzeylerinin, diğerlerinin şiddete eğilimlerine göre daha yüksek olduğu, şiddetin aile içinde yaşananlar üzerine temellendiği, anne veya baba tarafından istismar edilen ya da aralarındaki şiddete tanık olan çocukların yaşam biçimlerini, ilişkilerini etkileyerek kendi çocuklarını istismar etmelerine yol açabileceği belirtilmektedir (Gençoğlu, Kumcağız & Ersanlı, 2014, ss.648-649). Özgentürk de bununla ilgili, “Sosyal Öğrenme Teorisinin aile içi şiddete etkisini ölçmek için yapılan çalışmalar göstermiştir ki çocukluk çağında şiddete maruz kalan ya da şiddete şahit olan çocukların ileriki yaşlarda şiddet kullanma oranı hiç şiddet görmeyen kişilere oranla daha fazla çıkmıştır” (Özgentürk, Karğın & Baltacı, 2012, s.74) demektedir. Diğer toplumsal davranış biçimlerinde olduğu gibi toplumsal öğrenme ile yerleşen ve geleneksel bir form alan davranış biçimlerini değiştirmek ve şekillendirmek bazen uzun süre almakta bazen ise mümkün olamamaktadır. Aktaş da bu noktada gerçekte sorunun hiç olmaması özlenen ve istenen bir durum olmakla birlikte şiddeti tamamen ortadan kaldırabilen bir toplumun neredeyse yok gibi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre fiziksel, duygusal ve ekonomik şiddetin çok faktörlü özelliği nedeniyle sorunu en aza indirmek için uzun erimli ve çok boyutlu çalışmalara ihtiyaç vardır (Aktaş, 2006, s.16). Toplumsal sorunlara dikkat çeken etkin ve verimli bir araç olarak sanatsal ürünler de bu kapsamda düşünülebilir.

Şiddetin beslenip güç aldığı bu nedenlerle birlikte şiddetin etkileri de ele alınması gereken bir diğer konudur. Aile içi şiddeti en üst düzeyde yaşayan ve sığınma evine başvuran kadınların baş etme yaklaşımlarını ele alan bir çalışmada; şiddetin öncelikle kültürel kodlardan olmak üzere, ekonomik ve ruhsal sorunlarla beslendiği, destek göremeyen kadınların çocukları ile birlikte çaresizliğe sürüklendiği belirtilmektedir (Erdoğan, Aktaş, & Bayram, 2009, s.820). Diğer bir deyişle şiddet kültürel faktörler sebebiyle güçlenebilmekte, şiddet gören kadınların çocuklarını da etkilemesi örneğinde olduğu gibi etkisini katlanarak artırabilmektedir.

Oktay (2015, ss.71-72), şiddete uğrayanların yaşam kalitesinin düşmesi, sosyal hayata ve çalışma yaşamına katılımlarının azalması, şiddetin kuşaklar arasında aktarılması, bireylerin sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik açıdan çökmesine zemin hazırlamaktadır diyerek şunları ifade etmektedir:

“Kadına yönelik şiddet kesi, kırık, iç organ yaralanmalarına, organ kayıplarına, kalıcı sakatlıklara, istenmeyen gebeliklere, HIV dâhil cinsel yolla bulaşan hastalıklara, PID ve düşüklere neden olabilmektedir. Ayrıca şiddet gören kadınlarda kronik pelvik ağrı, astma ve baş ağrıları sık görülen sağlık sorunları olurken madde kullanımı ve korunmasız cinsel ilişkide bulunma gibi kendine zarar verici davranışlara da sık rastlanmaktadır. Şiddet gören kadınlarda depresyon, korku, anksiyete, azalmış özbenlik saygısı, cinsel işlevlerde bozukluklar, yeme problemleri, obsesif kompulsif davranış bozukluklarıyla, post travmatik stres bozukluğu gibi rahatsızlıklar ortaya çıkabilmektedir. Şiddete uğrayan kadının yaşadığı travmadan dolayı işine gidememesi veya işine devam ediyorsa verimsiz çalışması, dolayısıyla yoksulluğa maruz kalma tehlikesi de olumsuz etkilerdendir. Şiddet, kadını intihara sürükleyebilmekte, cinayete kurban gitmesine neden olabilmekte, anne ölümlerini arttırmakta ve HIV/AIDS'in yayılmasına neden olabilmektedir. Kadına yönelik aile içi şiddete tanık olan çocuklarda da anksiyete, depresyon, düşük benlik saygısı ve düşük okul performansı ortaya çıkmaktadır.”

Aile içi şiddetin, çocuklar üzerinde istismar eden ya da istismar edilen olma, depresyon, sigara içme, obezite, yüksek riskli cinsel davranışlar, istenmeyen hamilelik, alkol ya da madde kullanımı gibi birçok etkisinden söz edilebilir (Kahraman & Çokamay, 2016, s.324). Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması (2009, s.190, 187) sonuçlarına göre her 10 kadından 4’ünün fiziksel şiddete maruz kaldığı, şiddetin Türkiye için ne boyutta olduğunu gösteren bir veridir. Aynı araştırmaya göre Türkiye’de evlenmiş kadınların %32’sinin yaşadığı fiziksel şiddetin sebepleri arasında %18 oranında ekonomik sıkıntıların yer aldığı ve ekonomik sıkıntıların erkekler açısından uyguladıkları şiddeti meşrulaştırma aracı olarak kullandıkları da ifade edilmektedir. Yapılan başka bir araştırma sonuçlarına göre; en az bir kez eş veya eski eş tarafından şiddete maruz kalma yaygınlığı % 27,2 ve % 13,6’dır. Kadınlar, % 39.4 duygusal şiddet/istismar, % 24.4 ekonomik şiddet/istismar, % 23.3 fiziksel şiddet, % 9.8 cinsel şiddet türlerinden en az birine maruz kalmaktadır. Aile içi şiddete maruz kalma ise kadınların yaşam kalitesinin tüm alanlarını bozmaktadır. Özellikle eşin çocukluk döneminde şiddete maruz kalmış olması, her türlü şiddet ile önemli ölçüde ilişkili bir faktördür (Şahin & Dündar, 2017, ss.203-210). Özetle, bahsedilen olumsuz etkileriyle birlikte şiddete maruz kalma oranlarına bakıldığında fiziksel, cinsel, duygusal şiddetin yanında ekonomik şiddet de yer almaktadır.

2. Ekonomik Şiddet

Ekonomik şiddet diğer şiddet türlerine göre daha az dile getirilen, ancak etkileri itibariyle yayılımı daha fazla olan bir şiddettir. Parsova ve Eroğlu (2018, s.164) kadına yönelik ekonomik şiddeti kadının maruz kaldığı şiddet türleri içerisinde “kadının ruh ve beden sağlığını etkileyen olumsuz koşullardan kurtulabilme gücünü ekonomik bağımsızlığından alabileceği ve kadının ekonomik bağımlılığının diğer şiddet türlerine maruz kalma durumunda kadının direncini kırabileceği ihtimali yüzünden” en etkili olan şiddet türü olarak betimlemektedirler.

Bir tanım yapmak ve çerçeve oluşturmak gerekirse ekonomik şiddet;

“... istismarcı eşin, kurbanın ailedeki ekonomik bütün kaynaklara ulaşımını kontrol altında tutması olup söz konusu kaynaklar; para, sigorta, yemek, kalacak yer, ulaşım araçları olabilmektedir. Bu ekonomik kaynakları bir kontrol aracı olarak kullanan istismarcı eşin davranışları yalnızca kurbanın değil çocukların da zarar görmesi ile sonuçlanabilmektedir. Ekonomik olarak kontrol sağlama, kadını ekonomik olarak bağımlı yapan ve yoksulluğa sürükleyen bir şiddet şeklidir. Ekonomik kontrol sağlamaya yönelik olan bu tutum, aynı zamanda ülkenin de kalkınmasını engelleyen bir sorun olmaktadır” (Kahraman & Çokamay, 2016, s.323).

Ekonomik şiddetin kadının çalışmasına izin vermemek, istemediği işte zorla çalıştırmak ya da iş hayatını etkileyecek kısıtlamalar getirmek, terfi etmesine engel olmak, kişinin gelirene, mal varlıklarına el koymak veya çok az para ile yapılması mümkün olmayan şeyleri talep etmek, ihtiyaçlarını almasına izin vermemek, ailenin ekonomik durumu hakkında bilgi vermemek, fikrini almamak gibi hangi davranış biçimlerini içerdiğini söylemek mümkündür (Can & Coşar, 2009, s.125). Kadının çalışma hayatına katılmasının, gelir elde etmesinin engellenmesinin, istemediği bir işte çalıştırılmasının, kazandığı paranın elinden alınması durumlarının yanı sıra aile geçimini sağlama görevinin yüklenmesi, ev içinde harcanan emeğinin maddi karşılığının olmaması, bazı ailelerde kadınların miras haklarından mahrum edilmesi de kadına yönelik ekonomik şiddet durumlarına örneklerdir (Eşkinat, 2013, s.292). Ayrıca, Işık'ın da belirttiği gibi İşgücü piyasasındaki, eğitimdeki, siyasetteki, karar mekanizmalarındaki ayrımcılık ve eşitsizlikler, kadınların düşük gelirli işlere, kötü, statüsü düşük işlere mahkûm bırakılması gibi ekonomik güç elde etmesini engelleyici uygulamalar ve Kadının erkeğe bağımlı hale getirilmesi de ekonomik şiddetin versiyonlarıdır (Işık, 2007, s.117'den akt. Gökçaya, 2011 s.105).

Ekonomik şiddet; her şeyden önce kadınların fiziksel ve ruhsal sağlıklarını olumsuz yönde etkileyebilmekte, ekonomik şiddete bağlı olarak psikosomatik ağrılar oluşabilmektedir. Buna ek olarak ekonomik şiddet, bireyin yalnızlaşması, sosyal izolasyon ve zayıf etkileşimin olduğu toplumlar yaratabilmektedir (İnci, 2019, s.203). Ekonomik şiddetin doğrudan ve dolaylı olası toplumsal sonuçları ele alındığında bireyin kendisine verdiği zararlar ve dolayısıyla toplumsal yansımaları görülebilir.

Ekonomik şiddetin fazlaca dile getirilmemesinin ardında ise Taşkale ve Soygüt'ün de vurguladığı gibi yaygınlığı yüksek olan şiddet türlerinden olan sözel, duygusal ve ekonomik şiddetin, fiziksel

ya da cinsel şiddet eşlik etmediğinde saptanmasının zor olması sorunu yer almaktadır (Taşkale & Soygüt, 2016, s.8). Bu bağlamda adli boyutun yanı sıra ekonomik şiddetin bir şiddet türü olarak algılanmadığı, cinsiyet ayrımı yapmaksızın eşlerin birbirlerine ve çocuklarına ekonomik şiddet uygulamalarına rağmen bunu şiddet kategorisinde değerlendirmedikleri söylenebilir.

Kocadaş ve Kılıç'a göre sosyo-kültürel yapının ve ekonomik özgürlüğün şiddeti kanıksama üzerine etkisinin olduğunu, şiddetin kadınlar tarafından çokta yadırganacak bir durum olarak algılanmadığını söylemek mümkündür (Kocadaş & Kılıç, 2012, s.359). Ekonomik kaynakların kadın üzerinde bir yaptırım, tehdit ve kontrol aracı olarak kullanılması, tek seferlik eylemlerden çok sürekli bir durumu tarif etmektedir (Oktay, 2015, ss.69-70). Ayrıca ekonomik şiddet Oktay'ın da belirttiği gibi süreklilik arz eden bir durum olması dolayısıyla önem arz etmektedir.

Yılmaz ve Öz'ün aktarımıyla ülkemizde ekonomik şiddete maruz kalma durumunun yapılan araştırmalar değerlendirildiğinde %18 ile %56 arasında değiştiği belirtilmektedir (Yılmaz & Öz, 2017, s.98). Boşanmış kadınlarla yapılan bir araştırmada ekonomik şiddete maruz kalanlar ise elde ettikleri geliri özgürce kullanamayanlar, iş hayatı engellenenler, erkeğe göre ekonomik anlamda daha güçlü olduğu için içten içe eşinin tepkisini çektiğini hissedenler, evliliğin sona ermesi ile birlikte eski eşin mal kaptırmama telâşi karşısında şaşkına dönenler, evini terk etmek zorunda kalanlar, yeni bir düzen kurmanın tüm yükünü taşıyanlar ve eski eşin bireysel borçlarını boşandıktan sonra ödemeye devam edenler olarak ifade edilmiştir (Eşkinat, 2013, s.301).

Bireyin doğrudan kendisine verdiği zararlar, bedene zarar verme, alkol sigara ve madde bağımlılığı, para kullanımını öğrenememe, lüzumsuz para harcama ya da para harcamayı bilmememe; kumar, bahis, loto oyunlarına yatırım yapma, dolandırıcılık, hırsızlık, yanlış ve uygunsuz evlilik kararı, gayri meşru çocuk sahibi olma ve problemlerin artışı, evi terk etme ve buna bağlı olarak barınma sorunu, kaldıramayacağı psikolojik ve ekonomik yükler alma, bedene ve psikolojiye uygunsuz işlerde çalışma, yaşa ve cinsiyete uygun olmayan işlerde çalışma veya çalıştırılma, emeğin karşılığını alamama, eksik ücret ödenmesi, işgücünün kötüye kullanılması, sağlık güvencesinden yoksun işlerde çalışma, çalıştırılma, gayri meşru işlere teşebbüs, ekonomik şiddetin bireye doğrudan verdiği zararlar olarak sıralanabilir. Bu etkenlere ek olarak düşük eğitim seviyesi, topluma adaptasyon sorunları, toplumsal ahlaki değerlere yabancılaşma, değer yoksunluğu, ahlaki çöküş, çocuklara şiddet uygulayan ebeveyn olma eğilimi, psikolojik duygusal rahatsızlıklar, çocuk veya yaşlı evlerinde bakımda devlete yük getirme, taciz, tecavüz, fuhuş, fuhuşa zorlanma, öldürme, yaralamalı vakalara ortak olma, çetelere katılma, dilencilik yapma gibi sonuçlar, topluma şiddetin başka formları biçiminde yansıyan sonuçları olabilmektedir. Bahsedilen şiddete dayalı bu unsurları birbirlerinden bağımsız, sadece bireye zarar veren sonuçlar şeklinde yorumlamak güç gözükmektedir. Öte yandan ekonomik şiddete uğramış bir birey, meşrulaştırdığı, içselleştirdiği bir davranışı topluma yansıtabilmektedir. Bir örnek ile izah etmek gerekirse ele alınan film analizinde de görüldüğü gibi ekonomik şiddete uğrayan bir kadın yalanlarıyla kandırmak, hırsızlık yapmak ve barınma sorunu ile karşılaşmak gibi durumlarla hem kendine hem de topluma zarar verebilmektedir.

3. Sinemada Ekonomik Şiddet

Şiddeti temel alan araştırmalara bakıldığında, kitle iletişim araçları ile bağlantılı yapılan çalışmalar genellikle görsel iletişim araçlarından televizyon üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu anlamda televizyon da yayınlanan şiddet görüntülerinin sunumuna ilişkin genel hatlarıyla iki farklı bakışın varlığından söz edilebilir. Bunlardan birincisi medyanın toplumda var olan şiddeti aktardığı ve toplumsal ya da bireysel ölçüde şiddetin yaygınlaşmasına doğrudan bir katkısı olmadığı yönündedir. İkincil olarak sözü edilen görüş ise toplumda var olan şiddetin insanın tarihsel süreciyle başladığı ve bu noktada şiddetin toplumun kendi dinamikleriyle ilişkili olduğunu ele almış olup kitle iletişim araçlarının ve özellikle televizyonun toplumda var olan şiddeti sıklıkla haber ögesi olarak kullandığı ve toplumda saldırgan davranışları tetiklediği yönündedir (Pınarbaşı vd., 2018, s.376).

Bir diğer görsel iletişim aracı olan sinema da topluma yeni bir bakış açısı kazandırma anlamında izleyicilerine, toplumsal hadiselerin farklı yönlerini görebilme imkânı sunmaktadır. Bu anlamda yönetmen, sıradan ve basit gibi görünen, alışılmış tüm olayları ve patolojik bir davranış biçimi olsa bile toplum tarafından normalleştirilmiş bazı davranışları, etkili bir şekilde eserine aktarabilmektedir. Dolayısıyla sinema, toplumsal olguların gerek mevcut durumunu analiz etme gerek geleceğe dair öngörülerde bulunabilme açısından en önemli kitle iletişim araçlarından biridir.

Resim, fotoğraf gibi diğer sanatlara göre hikâye anlatımında daha başarılı olması ve izleyicisiyle empati kurma konusunda daha avantajlı olması, sinemada şiddet gibi toplumsal olguları bambaşka boyutuyla ekrana taşımıştır (Göl & Sepetçi, 2018, s.26). Sinemada şiddetin ele alınışına bakıldığında ise öykülü filmlerin ilk çıktığı yıllara kadar gitmemiz mümkündür. Önceleri yüzeysel olarak gerek güldürü filmlerinde gerekse western türü filmlerde görülen şiddet olgusu, zamanla daha detaylı bir konu olarak sinemada işlenmeye başlamıştır. Erkanı'ya göre zamanla toplumsal psikopatoloji denilen sağlıksız toplum olgusu, şiddeti besleyen ana kaynak hâline gelmiştir. Bu noktada Erkanı, gelecek umutların yitilmesi, savaş, alkol ve uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması, derin hukuksal eşitsizlikler, ataerkil aile sisteminde hiyerarşik katılık, kendini yoksul hissetme, kitle iletişim araçlarının toplumsal ajitasyonlarda aktif rol olmaya başlaması, toplumsal etik değerlerin ve devlete olan güvenin yitirilme deneyimleri, otoriter eğitim sistemlerinin baskıcı tutumu, yoğun toplumsal değişiklikler (istikrarsız yönetimler), seks pazarlarının meşrulaşması gibi sağlıksız toplum özelliklerinin toplumsal patolojinin önemli belirtilerinden olduğunu ifade etmektedir (Erkanı, 2014, s.21).

Şiddet, sinemada farklı şekillerde ve mesajlarla izleyiciye yansıtılabilmektedir. Örneğin şiddet, dram ve melodram gibi türlerde "psikolojik şiddet", bir komedi filminde ise "sözlü şiddet" şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Farklı şekillerde sunulan şiddet gösterimi, izleyicinin ilgisini daha çok çekmekle birlikte şiddetin toplumdaki yansımalarını ve etkilerini de değiştirebilecek güce sahiptir (Balabanlar, 2020, s.245). Günümüzde özellikle Türkiye özelinde düşündüğümüzde toplum baskısına yönelik şiddet ve aile içi şiddet, sinemada sıklıkla ele alınan toplumsal meselelerin başında

gelmektedir. Bunlardan aile içi şiddet, ister fiziki ister ekonomik şiddet olsun, toplum tarafından dile getirilmeyen, açıkça konuşulmayan patolojik toplumsal kabule bir örnek teşkil etmektedir.

Türk Sineması'nda ilk şiddet içerikli sunumlara bakıldığında ise Muhsin Ertuğrul'un yönetmenliğini yaptığı 1920'li yıllardaki filmlere kadar gitmek mümkündür. Yerli sinema üretiminin arttığı ve sinema dilinin geliştiği Yeşilçam Dönemi'nde ise özellikle Ömer Lütfi Akad'ın Vurun Kahpeye (1949), Kanun Namına (1952), Metin Erksan'ın Kuyu (1968), tarihi Malkoçoğlu, Tarkan serileri (Söğüt, 2020, s.249), Ayhan Işık, Cüneyt Arkın, Tarık Akan, Yılmaz Güney, Kadir İnanır gibi önemli jönlere yer aldığı kimi filmler, şiddetin duygusal, fiziksel ve ekonomik farklı türlerinin açılımlarını gördüğümüz filmler olmuşlardır.

Şiddetin farklı açılımları, her dönemin dinamikleri ekseninde farklı şekillerde bu filmlerde yer almışlardır. Örneğin Yeşilçam Dönemi'nin ilk yıllarındaki salon filmlerinde genellikle duygusal şiddetin yoğun kullanımına rastlanmakla birlikte 1960'lı yılların sonlarından itibaren fiziksel şiddetin yoğun olarak kullanıldığı aksiyon filmleri ve tarihi filmleri görülmeye başlamıştır. Yerli sinemanın altın çağı olan 1960'lar, aynı zamanda toplumsal gerçekçi filmlerin şiddeti gerçekçi açılımlarıyla yansıttığı filmlere kapılarını aralamıştır. Yılanların Öcü (1962), Susuz Yaz (1963), Karanlıkta Uyananlar (1964) gibi yapımlarda duygusal, fiziksel ve ekonomik şiddet gibi farklı açılımlarını görebileceğimiz şiddet içerikli filmler döneminin ses getiren yapımları olmuşlardır.

1970'lere gelindiğinde gerek ülkedeki siyasi ve ekonomik atmosferin getirdiği karışıklıklar gerekse televizyonun yaygınlaşmasıyla birlikte sinema salonlarına izleyici çekmek başlı başına bir mesele hâline gelmiştir. Bu dönem toplumsal sorumluluklar sonucu üretilen "eleştirel siyasal filmler" ve ticari çıkarlar doğrultusunda üretilen "seks filmleri" yoğunlukta olmakla birlikte yine "güldürü" ve "tarihsel kostüme avantür" filmleri de sinemalarda boy göstermeye başlamıştır (Kuyucak Esen, 2010, ss.159-160). Böylelikle şiddetin cinsel ve politik türleri gibi farklı açılımlarında da yoğunluk gözlemlenmeye başlamıştır.

Sinemada giderek artan şiddet içerikli eğilimlerin arka planında aslında modernleşen Türkiye'nin sancuları bulunmaktadır. Köylerden şehirlere artan göç olgusu, modernleşen hayata ayak uydurma çabası, işsizlik, kadınların da çalışma hayatına katılmak zorunda kalmaları, sinemada da şiddetin olağan olarak gösterildiği öyküleri ve buna ilgi duyan kitleleri meydana getirmiştir. Modernleşme sürecindeki Türkiye'de 1970'lerden itibaren gözlemlenmeye başlayan ve ekonomik şiddetin ana ekseninde işlendiği Yılmaz Güney'in Umud (1970) Nejat Saydam'ın Asiyeye Nasıl Kurtulur (1973), Yavuz Özkan'ın Maden (1978) gibi filmler, sonrasında da artarak devam etmiştir.

1980'lerde şiddeti konu alan filmlere bakıldığında mevcut otorite ve yerleşik düzene başkaldırıya – yönetmenin kişisel tercihiyle sınırlı olsa da – genellikle eleştirel yaklaşıldığı ve onanmadığı görülmektedir. Örneğin siyasi suçluların işkenceleri konu edildiğinde kahramanların değişim karşısındaki çıkmazları ve bireysel çelişkileri verilmektedir (Pişkin, 2011, ss.585-591). Ekonomik şiddette de durum farklı değildir. Acımasız ağa tipi yerine sisteme ayak uyduramayan Züğürt Ağa (1985)'ya gülünür. 1973 yapımı Asiyeye Nasıl Kurtulur'da cinayet işleyip namusunu temizlemesi ile

bir nevi kurtuluşa eren Asiyeye, 1986 yapımı aynı isimli filmde genelevi patroniçesi olarak sistemin işleyişine hizmet ettiği için kurtulur.

1980'lerin sonlarından itibaren özellikle 1990'larda yükseliş geçiren ve 2000'lerde de devam eden bu yaklaşımda, serbest piyasa ekonomisiyle ilgili toplumsal değişim sancuları yaşayan girişimci, bireyci yeni karakterlerin daha az sorunlu dünya özelemlerine tanık olunur. Genellikle 1990'lardaki filmlerde, değişen toplumsal hayata karşı birey, kendi kişisel çıkarları ve intikamı için 2000'lerde ise ülkesi ve diğer yüksek hedefleri için şiddet eyleminde bulunurken gösterilerek şiddet eylemi daha meşru bir zemine oturtulur. Bununla birlikte 1990'ların sonundan itibaren 2000'leri de kapsayan süreçte filmlerde, kurumsal güçlerle ve ülkeye hâkim olan değer yargılarıyla uzlaşma ve toplumsal hayatın karmaşasında incinen kahraman erkek modelinin yeniden kurulmasına çalışıldığı söylenilebilir. Böylece dış dünyada ezilen, ekonomik zorluklar yaşayan erkek kimliğinin kurtarılması hedeflenmiştir. Örneğin "Kurtlar Vadisi" (2003) ve sinema uyarlaması Kurtlar Vadisi Irak (2006) ve "Deli Yürek" (1998) televizyon dizisiyle bu dizinin sinema versiyonu "Bumerang Cehennemi" (2001), gerek kanunlarla gerekse polis ve diğer devlet güçleriyle uzlaşım hâlinindedir. Bu şekilde toplumsal adalet adına erkek gücünün serbest piyasa koşullarına rağmen yeniden oluşturulmasına çalışılmıştır (Pişkin, 2011, ss.583-592). Dolayısıyla 1980'lerden itibaren genellikle ekonomik şiddetin sunumu da her ne kadar eleştirel gibi görünse de mevcut ataerkil sistemin devamını ve sistemin sürekliliğini olumlayan tarzda karşımıza çıkmaktadır.

3.1. Nefesim Kesilene Kadar Filmine Ekonomik Şiddet Eksenli Bakış

Sosyolojik açıdan kavramsal çerçevesi ortaya konulan şiddet, ekonomik şiddet ve sinemada ekonomik şiddet olguları, bu bölümde Nefesim Kesilene Kadar (2015) filmi özelinde nitel analiz yöntemlerinden betimsel analiz ekseninde incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi, konunun sosyolojik kavramsal çerçevesini belli kategorilerle ortaya koyma uygunluğu nedeniyle tercih edilmiştir. Ekonomik şiddetin aile içinden topluma uzanan etkileri ve olası sonuçları bu kapsamda değerlendirilmiştir.

"Betimsel analiz temelde dört aşamadan oluşmaktadır. Bunlar; betimsel analiz için bir çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, Bulguların tanımlanması ve bulguların yorumlanması aşamalarıdır" (Altunışık vd., 2010, s.322). Bu aşamalar şu şekilde özetlenebilir:

Betimsel analiz için bir çerçeve oluşturmada; araştırma sorularından, görüşme veya gözlemlerle elde edilen verilerden veya araştırmanın kavramsal çerçevesinden bir yol haritası belirlenmektedir. Buna göre verilerin neye göre düzenlenip sunulacağı tespit edilmektedir. Önceden belirlenen bir kavramsal çerçeve olmadığında betimsel analizi kullanmak güç olup böyle bir durumda belirlenecek temalar, yanlış veri düzenlemesine ve veri kaybına neden olabilmektedir. Tematik çerçeveye göre verilerin işlenişinde; daha önce oluşturulan çerçeveye göre elde edilen veriler okunup düzenlenmektedir. Buna göre bazı veriler çalışma dışında bırakılabilmektedir. Ayrıca bu safhada daha sonra sonuç yazımında kullanılacak doğrudan alıntılar da seçilmektedir. Bulguların tanımlanması ve

yorumlanması aşamalarında önce düzenlenen veriler tanımlanıp gerekli yerlerde doğrudan alıntılarla desteklenmektedir. Sonra tanımlanan bulgular açıklanıp ilişkilendirilip anlamlandırılmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2008, s.224). Filmde de ekonomik şiddetin toplumsal yansımalarına ilişkin tema ve bulgular alıntılarla desteklenerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

Film, yetiştirme yurdunda büyüyen, sonrasında kalacak yeri olmadığı için ablası ve eniştesinin evinde kalmak zorunda olan Serap'ın hikâyesini anlatmaktadır. Serap'ın en büyük arzusu uzun yol şoförü babası ile aynı eve çıkmaktır. Bir tekstil atölyesinde çalışmaktadır. Boşanmış anne ve babanın duygusal şiddetinden, eniştesinin ve babasının ekonomik şiddetinden süzülen bir hayatın içerisinde kendisine yaşama biçimi oluşturma çabasındadır. Bu çaba içerisinde ekonomik şiddetin toplumsal sonuçları filmde özellikle Serap karakteri ekseninde karşımıza çıkmaktadır. Serap'da gözlemlenen dönüşüm, aslında toplumdaki dönüşümün de bir aynası gibidir. Çalışmanın literatür inceleme verilerinden ve filmde tespit edilen bulgulardan yola çıkıldığında tematik çerçeve ekonomik şiddet görmenin bireyi ahlâki ve toplumsal açıdan olumsuz etkilediği şeklinde belirlenmiştir. Tematik çerçeveyi destekleyen alt temalar ve bulgular ise bireyin ekonomik şiddetle birlikte kendine ve topluma yabancılaştığı, ekonomik şiddet gören bireyin kandırılarak veya hak ihlalleriyle emeğinin sömürüldüğü, ekonomik şiddet gören bireyin sürekli kendini güvencede hissetmediği, tedirgin ve stresli bir yaşam içinde olduğu başlıklarıyla açıklanabilir.

Tematik çerçeve ekseninde filmdeki alt temalardan biri olan ekonomik şiddet gören bireyin sürekli kendini güvencede hissetmediği, tedirgin ve stresli bir yaşam içinde olduğuna ilişkin bulgular filmde yola çıkıldığında şu şekilde açıklanabilir: Yönetmen, filmin açılışında belgeselci bir yaklaşımla Serap'ı hayatın yoğun temposunda hızlı adımlarla yürürken göstererek dış bir göz olarak onu yakından takip etmemizi ve yaşadıklarına tanık olmamızı istemektedir. Yakın planlar, hareketli kamera kullanımı, netlik ve kadrajdaki kompozisyon düzenlemeleri, filmdeki duygusal yoğunluğu ve tedirginliği sürekli yakından hissetmemizi sağlamaktadır. Kaldığı evde sürekli maaşını soran eniştesi ve ablası ona inanmayıp çantasını ve üzerini aramakta, Serap da bu yüzden en olmadık yerlerde (ayakkabı tabanı, işyerindeki tavan arası gibi) parasını muhafaza etmeye çalışmaktadır. Film boyunca Serap'ın yaşadığı toplumda içindeki küçük ümitlerin nasıl tükendiği verilmektedir. Serap'ın hayatını sürdürürken aslında tek ihtiyaç duyduğu, huzur bulacağı herhangi bir çatı altında babasıyla beraber olmaktır.

Filmde ekonomik şiddet gören bireyin kandırılarak veya hak ihlalleriyle emeğinin sömürüldüğü alt temasına ilişkin olarak aile çevresiyle ilişkilerinde özellikle baba figürü dikkat çekmektedir. Kamyon şoförü babası, kızıyla eve çıkmak için kalıcı iş baktığını söyleyerek onu mont, ayakkabı gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle oyalamakta, kızıyla boş evler gezmekte ve bu şekilde babalık vicdanını rahatlatmaktadır. Serap'a ayrıca sürekli kaza yaptığı kamyon yüzünden işyerinde borca girdiği ve patronunun sözünden çıkamadığı yalanını söylemektedir. Serap da eniştesi ve ablasının evinde kalmaktan kurtulacağı günü iple çekip babasına inanmakta, bir yandan da küçük sürprizlerle babasını mutlu etmeye çalışmaktadır. Nitekim eniştesi ve ablasının evinde gördüğü ekonomik şiddet onu hayattan bezdirmektedir.

Ablası ve eniştesinin evinde gördüğü ekonomik şiddette sürekli eşyaları karıştırılıp huzursuz edilen Serap, buna direnince eniştesinin “Senin evin mi burası kızım? Burada yiyip içiyorsun bir şeye yaradığın yok... Zaten iyi bir şey olsan baban atmazdı seni başımıza” şeklindeki hakaretleriyle karşılaşmaktadır. Hatta dayak yiyeceği korkusuyla odasının kapısını kilitlemek zorunda bırakılmaktadır. Nitekim ablası da ekonomik özgürlüğü olmadığından eşinin baskılarına; sözlü ve ekonomik şiddetine maruz kalmaktadır. Cankılıç Uluyağcı’ya göre “kadının ekonomik bağımlılığı, kötü ev koşulları gibi nedenlerin erkeklerin kadınlara şiddet uygulamalarının nedenleri arasında dikkat çektiğini ifade etmektedir. Bu uygulama kimi kez tokat, kimi kez öldüresiye dayak şeklini alabilmektedir” (Cankılıç Uluyağcı, 1993, s.20).

Gökkaya’ya göre kadına yönelik fiziksel ve ekonomik şiddet, genellikle toplumların erkek egemen yapısından kaynaklanmakla birlikte bunu toplumun mevcut ekonomik, siyasal ve yasal politikaları da desteklemektedir. Bu da erkeği birincil, üstün konuma yükseltirken kadını onun karşısında ikincilleştirip erkeğin veya toplumun kadına yönelik şiddetini meşru göstermektedir. Özellikle kadınlara uygulanan ekonomik şiddet, onları toplumsal hayata tutunma, demokrasi özgürlüğünü yaşama ve birey olarak kendini geliştirme adına bir hak ihlâline maruz bırakıp yoksullaştırmaktadır (Gökkaya, 2011, s.110).

Filmde ekonomik şiddet dolayısıyla kandırılarak veya hak ihlalleriyle emeğinin sömürüldüğü alt temasına ilişkin olarak ablası, babası, eniştesi tarafından psikolojik ve ekonomik şiddete maruz kalan Serap’ın iş çevresinde de durumu farklı değildir. Yakın arkadaşı Dilber ile sabahın çok erken saatlerinde bindiği servis arabası ve işyerindeki koşturmacası, kadın olarak hayatını sürdürmek için verdiği emeği gözler önüne sermektedir. Üstelik bu mücadelede yalnızdır. Yakın arkadaşı olmasına rağmen Dilber bile onun destekçisi değildir. Örneğin işyerindeki amirleri olan Sultan’a Serap’ın gecikeceğini söylemediğinden Serap maaşını eksik alıp laf işitmiştir. Bunu Dilber’e neden yaptığını sorduğunda da Dilber unuttuğunu söyler. Oysa Dilber’i arayıp özellikle bunu kendisinden rica etmiştir. Ayrıca Dilber, Serap yokken işyerinde onu idare etmezken kendisi Serap’tan her türlü yardımı istemekte çekince görmemektedir. Serap ise tüm bunlara rağmen onu hep alttan alıp idare eden taraf olur.

Bireyin ekonomik şiddetle birlikte kendine ve topluma yabancılaştığı alt temasına ilişkin olarak Serap’ın toplumdan dışlanması, kendini ihmal edişi ve karakterindeki olumsuz dönüşümden bahsedilebilir. Filmin başında aile ortamında yaşayan, bakımı ve eğlencesinden geri kalmayan Dilber’e karşı, kendi adına bir şey alamayan veya kendisiyle ilgilenemeyen Serap, yaşadığı bu kıskaçta oldukça mutsuz bir hayat sürerken gösterilmektedir. Eniştesinin evindeki ekonomik şiddet ve baskılardan bunalıp kaçtığında önce Dilber’in evinde Dilber’in annesi, daha sonra da Dilber tarafından istenmemeye başlar. Sığınacak bir liman bulamadığı kimsesizliğinde, babasının yalanlarına inanmaktan başka çare bulamayan Serap, Dilber’in ve diğer iş arkadaşlarının iş dışında kendilerine bakıp dışarıya eğlenmek için çıkmalarını da şaşkınlıkla izler. Çünkü bir geliri olduğu hâlde kendi bakımını ihmal edip kendine özel harcama yapmamakta ve genelde hep aynı kıyafetlerle karşımıza çıkmaktadır.

Feminist sinema kuramcılarında Laura Mulvey, kadınların sinemada arzu nesnesi olarak erkek bakışına maruz kalmalarına “erkek bakışı/male gaze” diye ifade ettiği kavram üzerinden açıklık getirmektedir. Ona göre sinemada haz, erkek egemen (ataerkil) bakıştan doğmaktadır. Kadın, erkek bakışını ele geçirip erkek arzusu için oynamakta ve onun bakışını anlamlandırmaktadır. Bu nedenle de sinemada cinsel nesne olarak teşhir edilip erotik temaşanın ana motifi olan kadının dış görünüşü, bakma arzusunu uyandıracak şekilde görsel ve erotik etki için tasarlanmaktadır (Mulvey, 1999, s.837). Serap da film boyunca her ne kadar cinsel obje gibi ön planda sunulmasa da Yusuf’un atölyeye bırakması için arabasına bindiğinde, olduğundan farklı bir beğenilme çabası içinde görülmektedir. Eşyalarına bakıp onun hakkında fikir sahibi olmaya çalışır. İlk kez güzel görünmek için telaşa girer. Ancak Yusuf’un ilgisizliğini ve kendisini fark etmeyişi anlayanca hayal kırıklığı yaşar.

Serap, 2000’ler modern Türkiye’inde bize iki farklı kadın portresini sunmaktadır. Bir tarafta kadın olarak gelirini kendine harcayabilen özgür ruhlu kadın, diğer tarafta ekonomik bir geliri olsa da kendisine harcayamayan, sürekli ablası, eniştesi, babası gibi yakın çevreleri tarafından ekonomik şiddet gören kadın. Kadın dayanışmasının görülmediği, dostun ise hiç olmadığı bir dünyada iyice boğulan Serap, Yusuf’un da Dilber ve diğer kız arkadaşlarıyla eğlenmeyi tercih etmesiyle yalnızlığını iyiden iyiye hissetmeye başlar. Smelik’in bahsettiği gibi geleneksel sinema anlatı yapısında eril karakter, etkin ve iktidar sahibi olarak verilir, ideolojik anlam yüklü kadınlığa ait klişe imgeler sunulur (Smelik, 2008, s.6). Serap ise bu klişelerin her ne kadar dışında da olsa içinde olmadığını yalnız ve mutsuz bir şekilde gösterilmektedir.

Serap önce kendini dışlanmış hissettiği toplumda ilk tepkisini en yakın arkadaşı Dilber’e gösterir. Dilber’i işyerinde duymuyormuş gibi davranır. Çünkü hem diğer kız arkadaşları ve sevdiği adamla eğlenceye gidip onu çağırmamıştır hem de evinde kalırken zor durumunu bildiği halde bir gecelik başının çaresine bakmasını istemiştir. Bir de Serap’a yüksek sesle gece nerde kaldığını sorduğunda Serap’ın işyeri deposunda kaldığını Sultan’ın öğrenmesine neden olur. Sultan bu durumdan hoşnut olmasa da onu birkaç günlüğüne idare edeceğini söyler ve bu Serap için ilk kazanım olur. Hemen eniştesinin evinde kalan son eşyalarını almaya gider. Bu sırada ablası babasına güvenmemesi gerektiğini, ev kiralama bahanesiyle birini bulup tekrar kendilerine göndereceklerini söylese de Serap onu dinlemez. Ablası “Annemize ne çektirdiğini bilmiyor musun” derken aslında babasına güvenmeme sebeplerinden birini açığa vurmaktadır. Belki de bu nedenle eşyle istemeden de olsa evlenmek zorunda kalmıştır. Serap ise babasıyla eve çıkacağı ümidini henüz kaybetmemiştir. İlk defa Sultan’ın birkaç günlüğüne onayını aldığı ve kendisine baskı yapanlardan da uzak olduğu için işyerinin deposunda huzurla yatar ve derin derin nefes almaya başlar.

Serap’ın belki de en büyük hayal kırıklığı ise Dilber’i sevdiği çocukla birlikte görmesidir. Artık aldığı bir parça nefes de ağırlaşmaya başlar ve bu, ekonomik şiddetin toplumsal bir yansıması olarak Serap karakterindeki dönüşümü de gözlemlemeye başladığımız ilk noktadır. Bundan sonra Serap, yavaş yavaş ahlâki duruşundan tavizle modern dünyanın mekanik ilişkilerine karşı cevabını çekinmeden verecektir. Dilber ile Yusuf’u işyerinde uygunsuz bir şekilde gördüğünü Sultan’a söylediğinde Dilber işten kovulur. Serap, yaşadıklarının stresinden bir an olsun uzaklaşmak istediğinde ise

her seferinde hayal kırıklığına uğrar. Örneğin babasıyla lunaparka gider; ancak bindiği gondolla yaşadığı kısa süreli heyecan sonunda istifrağ eder. O da eğlenen insanları izlemekle yetinir. Babası ile iletişimsizliği ise hat safhadadır. Film boyunca Serap'ın hiçbir telefonunu açmayan babası, Serap yanındayken telefonu çaldığında da Serap anlamasın diye uzaklaşarak konuşmaktadır. Babasıyla filmin sonlarına doğru nihayet aynı çatı altında bir otelde görülen Serap'ın mutluluğu yine arzuladığı baba kız olma durumundan uzaktır. “Oktan, Türk Sineması’nda 1990’ların ikinci yarısından itibaren erkek temsillerine bakıldığında değişen toplumsal ilişki biçimlerinin erkeklerde yarattığı gerilim ve dönüşüme paralel olarak genellikle güçsüz, problemleriyle baş edemeyen, otoritesini kaybetmiş, başarısız, kendini gerçekleştirememiş erkeklik temsillerine rastlandığına dikkat çekmektedir” (Oktan, 2008, s.158). Filmde de otoriter, sahiplenici baba figüründen uzak, sürekli yalanlarla sorumluluklarından kaçmaya çalışan zayıf karakterli bir baba temsili görülmektedir.

Babasının aynı eve çıkmamak için sunduğu bahanelerden bunalan Serap, sonunda onun kendi arzuladığı baba figürüne ne kadar yabancı olduğunu anlayınca yüzüne yalanlarının farkında olduğunu ve aynı şeyleri tekrarlayıp durduğunu söyler. Babası da tartışma esnasında Serap'ın ablasında kalmadığını öğrenip nerde kaldığını sorunca Serap'ın “Şimdi mi aklına geldim” demesine karşı tokat atıp restorandan ayrılır. Serap'ın nefesi, kalan yemeğini yerken artık iyice zorlu bir şekilde çıkmaktadır. “Tanel Toker, Türk Sineması’ndaki şiddet eylemlerini analiz ettiği çalışmasında şiddet eylemlerinde erkek karakter ve tiplerin daha fazla öne çıktığını, filmlerdeki şiddet içeriğinin büyük çapta erkeğe ait bir alan olarak üretildiğini ve bunun da filmlerdeki erkek egemenliğini vurguladığını ifade etmektedir” (Toker, 2014, s.74). Nefesim Kesilene kadar filmde de baba, enişte, yakın arkadaş özelinde hem Serap kendi başının çaresine bakması arzulanan hem de erkek egemenliğinin vurgulanışında fiziksel, sözlü ve ekonomik şiddete maruz kalandır.

Filmin sonlarına doğru Serap artık iyi ve kötüyü kendince ayırım yaparak hesap sormaya başlar. Kendisi gibi yetiştirme yurdunda büyüyen Funda'nın yakın olma çabalarına karşılık verir ve yüzü güler. Ama bu mutluluk yine kısa süreli olur. İnadına baba-kız olma sevdasına kendisini hiçe sayıp babasıyla kaldıkları otele gider ve onu yarı çıplak bir kadınla görünce soluk soluğa otelin lobisine inerek orada sabahlar. “Feminist eleştirmenler bu şekilde kadına sinemada edilgen rol verilmesine ve belli pasif rollerle stereotipleştirilmesine karşı çıkmaktadırlar. Mulvey'e göre kadınların filmlerde nesne olarak gösterilmesi erkek bakışıdır ve seyirci erkek gözüyle kadınların pasif konumunu izlemekten keyif almaktadır (Arslantepe, 2010). Film de her ne kadar feminist bir bakışa sahip gibi görünse de kadın temsillerini mücadele içinde göstermekten ziyade daha çok eril gücün sahiplenilmesine muhtaç, pasif konumuyla bize sunmaktadır.

Serap her ne kadar babasının yanlışlarının farkında olsa da en büyük hayali olan babasıyla birlikte bir evde yaşama fikrinden vazgeçmiş değildir. Yusuf'la karşılaştığında elinde yüklü miktar para görünce aklına bu paraya sahip olursa babasının borçlarını ödeyip bir an önce aynı eve çıkabilecekleri düşüncesi gelir. Onun bir şeyler içme teklifini kabul eder ancak içtiği içkiden sonra istiğfar etmesi, tıpkı lunaparktaki gibi eğlencenin onun hayatında hiç olamayacağının kanıtı gibidir. Onu kendine getiren sahne ise su ile elini yüzünü yıkadığı sahnedir. Su, film boyunca Serap'ın kendini

toparlaması için rahat nefes almasını sağlayan bir huzur ya da arınma kaynağı olarak verilir. Serap yerine geçtiğinde Yusuf eğlenirken gizlice ceketinden arabasının anahtarını alıp parasını çalar. Sonra da taşla araba camını kırarak başkasının hırsızlık yaptığı süsü verir ve hiçbir şey olmamış gibi bara geri döner. Ekonomik şiddetin toplumsal yansımalarından belki de en acımasızını veren bu sahne, Serap'taki beklenmedik karakter dönüşümünü; yani tertemiz bir genç kızın nasıl entrika çevirerek hem intikam alıp hem de hırsızlık yapabilen bir kişiye dönüştüğünü gözler önüne sermektedir.

Hırsızlık sonrası babasının borcunu kapatma arzusuyla işyerine giden Serap, arkadaşından babasının borcunun olmayıp kandırıldığını öğrenince yine hayatının şokunu yaşar. Babasının yurtdışına kaçmak üzere olduğunu anlayınca, son bir çırpınıyla her şeyin farkında olduğunu ifade ederek gitmesine engel olmaya çalışır. Aralarındaki çekişme sonucunda babasını otel odasına kilitleyerek polise babasıyla ilgili kaçakçılık ihbarında bulunan Serap, çaldığı parayla işyerindeki paralarını birleştirip yanına alır. Bu hareketi tek başına bir eve çıkacağını düşündürmektedir. Dışarıdan babasıyla kaldıkları otelin bulunduğu yere doğru bakarken polis arabalarının oradan peş peşe geçtiğini görür ve film sona erer. Serap burada yine net, polis arabaları ve içinde bulunduğu çevre fludur. “Laura Mulvey, Claire Johnston gibi feminist film eleştirmenlerinin kadınların patriyarkal sinemadan kurtulmaları adına geleneksel kodlardan kopuş önerisine uygun olarak” (Öğüt, 2009, s.206) filmin yönetmeni Emine Emel Balcı da filmde yeni bir anlatım sergilemiştir. Balcı, film boyunca dış çekimlerde Serap'ın yalnızlığını, çevresine olan güvensizliğini ve diğerlerinden farklı oluşunu kendisini net, etrafını flu göstererek vermiştir. Hareketli takip kamerası, sallanan görüntüler ile de duygusal gerilimlerini ve hayatın temposuna ayak uydurma çabasını yansıtmaya çalışmıştır.

Sonuç

Şiddetin daha az dile getirilen bir türü olarak en etkili şiddet türlerinin başında gelen ekonomik şiddetin gerek bireye gerekse içinde bulunduğu topluma büyük zararları olduğu söylenilebilir. Ruhsal ve fiziksel açıdan bireyi oldukça yıpratın bu şiddet türü, toplumsal yönden yabancılaşma, hırsızlık, ahlâki çöküş gibi sosyal meselelerin de giderek artmasına yol açan etkenlerden biridir. Ekonomik şiddetin uygulayıcıları, genellikle mevcut ekonomik kaynağı yönetme yetkisini kendinde gördükleri için kişiyi bunlardan yoksun bırakacakları tehdidiyle kontrol altına almaya çalışmakta, kişi de ekonomik geliri olsa bile bunu özgürce kullanmamaktadır.

Ekonomik şiddetin en önemli kitle iletişim araçlarından sinemada yer almasına bakıldığında ise toplumların mevcut sosyo-kültürel ve ekonomik yapısının etkili olduğu ifade edilebilir. Örneğin günümüz Türk Sineması'na bakıldığında var olan ataerkil toplum yapısındaki ekonomik şiddete hem kabullenici hem de eleştirel şekilde yaklaşıldığı örnekler mevcuttur. İncelenen Nefesim Kesilene Kadar filmi de konuya eleştirel yaklaşırken bir yandan da ana karakter Serap'ın sisteme uygun geliştirdiği mücadele etme yollarını göstermektedir. Ayrıca Serap'ın kendi ekonomik gücü olmasına rağmen sürekli eril gücün sahiplenmesine ihtiyaç duyduğu ve bu ihtiyacı nedeniyle mutlu olamadığı verilmektedir.

Filmin başlarında en saf haliyle gördüğümüz Serap, insanlar tarafından kandırıldıkça kendi karakterine ve toplumun ahlâki değerlerine yabancılaşmış farklı bir bireye dönüşmüştür. Bu dönüşümde yakınlarının ona sırtını dönmesi, ruhsal ve fiziksel olarak yıpratılması, barınacak yer sağlamanın ekonomik kontrol aracı olarak görülmesi gibi ekonomik şiddet eylemlerine maruz kalması etkili olmuştur. Yönetmen ekonomik şiddet gören Serap'ın önce hesap sorup sonra intikam almak suretiyle dönüşümünü bize kademe kademe vermiştir. Arkadan iş çevirmenin nasıl olduğunu gören Serap için başkasının hırsızlık yaptığı süsünü verip yalan söyleme artık sıradan bir olaydır. Üstelik uğruna hırsızlık yaptığı babasının yurtdışına kaçma hazırlığında olduğunu ve borcu olduğu yalanlarıyla oyalandığını öğrenen Serap için babasını polise ihbar etmek de ağır da olsa en uygun cezadır.

Nefesim Kesilene Kadar filminde ekonomik şiddet vurgusunu sinematografik unsurların da desteklediği görülmektedir. Örneğin netlik, hareketli kamera kullanımı, çekim planları, ayrıca enişte, abla, baba, Dilber, Yusuf, Sultan gibi filmin diğer karakterlerinin Serap'a göre çoğunluğu temsil ettiğinden kadrajda daha geniş yer kaplaması vb. teknikler ile yönetmen ana karakterle özdeşleşmeyi engellemeye çalışmıştır. Böylelikle izleyici Serap'ın yaşadıklarını sorgulamaya başlayışına ve haksızlığa uğradığında verdiği yanıtların farklılığına götürülmek istenmiştir. Su ise Serap'ın yaşadıkları karşısında soluklanmasının bir metaforu olarak film boyunca karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak ekonomik şiddetin toplumsal yansımalarının filmde gerçekçi bir yorumla aktarıldığı ifade edilebilir. Serap karakteri özelinde filmde ekonomik şiddete maruz kalanın, onunla baş etmenin yollarını yine sistemin içinden ve sistemin kodlarıyla formalize ederek bulduğu görülmektedir. Bu eksenle insanca yaşamak için nefesi kesilene kadar mücadele etmesi gerektiği bilincine varan Serap, toplumun bozulan ahlaki değerlerini benimsemeye ve olumsuz anlamda farklı davranışlar geliştirmeye itilmiştir. Serap'taki dönüşüm aslında bireyin ve dolayısıyla toplumun ekonomik şiddetle birlikte değer yitimine ve ahlâki çöküşe uğramasının bir sonucudur. Serap'ın mevcut ataerkil toplumun bir bireyi olarak ekonomik geliri olsa da kendisine haksız eylemlerde bulunanlara karşı dik bir duruş sergileyerek onların kendisine acımadığı gibi davranmakla ayakta kalmayı tercih ettiği söylenilebilir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, A. M. (2006). *Aile İçi Şiddet*. İstanbul, Elma Yayıncılık.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Yıldırım, E., & Bayraktaroğlu, S. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Arslantepeler, M. (2010, 28-30 Nisan). Sinemada Feminist Teori. 3. *Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak Kadın: Edebiyat, Dil, Kültür ve Sanat Çalışmalarında Kadın Sempozyumu*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı.
- Balabanlar, A. (2020). Sinemada Şiddet Olgusu Bağlamında John Wick. *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi: E-Kurgu*, 28(1), 244-255.

- Boyacıoğlu, İ. (2016). Dünden Bugüne Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet ve Ulusal Kadın Çalışmaları: Psikolojik Araştırmalara Davet. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19, 126-145.
- Can Gürkan Ö., & Coşar F. (2009). Ekonomik Şiddetin Kadın Yaşamındaki Etkileri. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2, 124-129.
- Cankılıç U. C. (1993). Türk Sinemasında Erkek Söylemi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Dünya Sağlık Örgütü. 24 Haziran 2020 tarihinde <https://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/> adresinden alındı.
- Erdoğan, S., Aktaş, A., & Bayram, G. O. (2009). Sığınma Evinde Yaşayan Bir Grup Kadının Şiddet Deneyimleri ve Baş Etme Yaklaşımları: Niteliksel Bir Çalışma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 807-824.
- Ergan, N. G. (1999, 25-29 Eylül). Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Aile ve Akrabalık Anlayışı. *Uluslararası III. Türk Kültürü Kongresi*, İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Erkan, E. (2014). Sinemasal Şiddet. *Sanat-Tasarım Dergisi*, 1(4), 15-21.
- Eşkinat, R. (2013). Türkiye’de Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet (Boşanmış Kadınlara Yönelik Araştırma). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 289-302.
- Gençoğlu, C., Kumcağız, H., & Ersanlı, K. (2014). Ergenlerin Şiddet Eğilimine Etki Eden Ailevi Faktörler. *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 639-652.
- Gökkaya, V. B. (2011). Türkiye’de Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2), 101-112.
- Gül, M. E., & Sepetçi, T. (2018). Sinemada Şiddetin Estetize Edilmesi: Zincirsiz ve Birkaç Dolar İçin Filmlerinin Metinlerarası Karşılaştırması. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 21-42.
- Haylı, Ç. M., & Gökdoğan, M. R. (2019). Aile İçi Şiddet Domestic Violence. *Journal of International Social Research*, 12(63), 631-635.
- İnci, R. (2019) Çalışan Kadınlarda Şiddet Algısı ve Bu Algıda Ekonomik Şiddetin Yeri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(3), 189-206.
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2009). *Aile İçi Şiddetle Mücadele El Kitabı*. Ankara: Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Projesi. 7 Eylül 2020 tarihinde <https://turkey.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/aismelkitabı.pdf> adresinden alındı.
- Kahraman, M. S., & Çokamay, G. (2016). Aile İçi Şiddet ve Çocuklar Üzerindeki Etkileri: Temel Kavramlar, Güvenlik Planı Hazırlama ve Alternatif Tedavi Model Örnekleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(4), 321-336.
- Kocadaş, B., & Kılıç, M. (2012). Düşük Sosyo-Ekonomik Yapıdaki Kadın ve Çocuğun Şiddet Algısı. *Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu*, Ankara: Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları.
- Kuyucak Esen, Ş. (2010). *Türk Sinemasının Kilometre Taşları*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Mertoğlu, M. (2014). 2004 Yılından İtibaren İstanbul ve Bakırköy Adliyesi’ne İntikal Eden Aile İçi Şiddet Olaylarında Sanık, Mağdur ve Şiddet Olaylarının Profili-6284 Sayılı Yasanın Yansımaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16, 4331-4353.
- Mulvey, L. (1999). Visual Pleasure and Narrative Cinema. *Film Theory and Criticism: Introductory Readings*. Leo Braudy and Marshall Cohen (eds.) New York: Oxford UP, 833-844.
- Oktan, A. (2008). Türk Sinemasında Hegemonik Erkeklikten Erkeklik Krizine. *Selçuk İletişim Dergisi*, 5(2), 152-166.

- Oktay, E. Y. (2015). Türkiye'nin ve Dünyanın Ortak Sorunu: Kadına Şiddet. *Journal Of Academic Studies*, 16(64), 57-118.
- Öğüt, H. (2009). Kadın Filmleri ve Feminist Karşı Sinema. *Cogito*, 58, 202-217.
- Özgentürk, İ., Karğın, V., & Baltacı, H. (2012). Aile İçi Şiddet ve Şiddetin Nesilden Nesile İletilmesi. *Polis Bilimleri Dergisi*, 14(4), 55-77.
- Parsova, G., & Eroğlu, D. (2018). Kır Kökenli Kadın Girişimciliğinin Ekonomik Şiddet ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Analizi. *Pamukkale University Journal Of Social Sciences Institute/Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 153-166.
- Pınarbaşı, T. E., Cevher, R., Yardım, G., & Enkhtuya, N. (2018, 25-28 Nisan). Şiddet Öğelerinin Televizyonda Kullanılması: Ana Haber Bültenleri Örneği, *16th International Symposium Communication in The Millennium*.(s. 364-378). Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Eskişehir.
- Pişkin, G. (2011). Hızlı ve Dengesiz Değişime Tepki Olarak Sinemada Şiddet Türkiye Örneği: 1980-2006. 38. *Icanas (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, II. Cilt, 10-15 Eylül 2007, (ss.573-594), Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 11/2.
- Smelik, A. (1998). *Feminist Film Teorisi ve Ayna Çatladı*. (Koç, D. Çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Söğüt, F (2020). Türk Sineması ve Şiddet: Son Dönem Türk Filmlerinde Şiddetin Sunumu Üzerine Bir Araştırma. *Gsed*, 26(44), 246-257.
- Şahin, G., & Yıldırım, H. (2019, 29 October). Türkiye Ölçeğinde Kadına Yönelik Şiddet Olgusunun Yoksulluk ve Eğitim Parametreleri İle İncelenmesi. *International Scientific Research Symposium*, İzmir: İksad Yay.
- Taşkale, N., & Soygüt, G. (2016). Kadın Sığınma Evlerinde Kalan Şiddet Mağduru Kadınlar: Demografik ve Sosyoekonomik Bir İnceleme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19, 3-11.
- Toker, T. (2014). Türk Sinemasında Şiddet: 2002-2012 Yılları Arasında Gişe Hasılatı Yapan Beş Filmdeki Şiddet Öğeleri Üzerine Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Yaşar, M. R. İki Şiddet Arasında Kadın. *Akademik Matbuat*, 1(1), 1-20.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, E. B., & Öz, F. (2017). Kadın Hastaların Ekonomik Şiddete İlişkin Deneyimleri İle. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, Aralık 2017, 6(3), 97-103.

A TURKISH CINEMA PERSPECTIVE ON THE SOCIAL REFLECTIONS OF ECONOMIC VIOLENCE, THE EXAMPLE OF “NEFESİM KESİLENE KADAR”

Nebiye KONUK KANDEMİR*
Birgöl ALICI**

Violence can be characterized as the harm that a person has suffered spiritually or physically through force and bullying. Social change and development have led to the emergence of different types of violence, such as digital violence, technological violence, as well as the type of physical violence. Although the spread of violence is quite wide, economic violence, which is one of the least common types, refers to a situation where a person cannot meet his/her basic needs or is deprived of his/her existing rights, even though circumstances allow it.

Economic violence is more common in Turkey as a type of violence that men apply to their wives. Although it is thought that women’s participation in working life and gaining economic independence have reduced the incidence of economic violence, this type of violence has not still been able to be reduced to low levels. Because actions such as opposing a woman’s work or forced labor in a job that she doesn’t want, confiscating her money, preventing her from being promoted, whether she is employed or not, keep going on today.

The repeated demonstration of different types of violence through the mass media leads to its feeding, as if it were a legitimate act. For this reason, criminal sanctions for the introduction of ethical rules are heard more often, especially in visual mass media such as television and cinema. Cinema in the visual mass media presents the socio-cultural and economic issues of society; In short, violence in its productions, which have the property of reflecting social realities, to its viewers with their cultural codes. For example, in a movie about ceremonial murders, violence in slums can

---

* İstanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of Business and Management Sciences, nebiye.konuk@izu.edu.tr,

** Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Fine Arts, Department of Radio, Television and Cinema, birgualici@yyu.edu.tr

occur in the form of a woman becoming depressed as a result of the economic violence she sees and committing suicide, as those who escape from the ceremony feel under psychological pressure and are eventually shot when they resist.

The type and multiplicity of violent scenes can sometimes even be among the reasons why the viewer is in demand for the film. Different productions such as psychological thrillers, action movies, horror movies, fight movies can be watched for purposes such as identifying with the character rather than social reality and getting excited. Domestic violence and violence against women are among the most frequently discussed issues in productions that are in accordance with social reality.

Of the types of domestic violence, economic violence can be seen as an example of pathological social acceptance, the effects and spread of which, although not much is known, are more numerous. Because capitalist patriarchal societies have a wheel of operation for profit, it is necessary to establish strong relations with the employer in order not to deprive them of their right to self-employment and housing all the time, but also to have the opportunity to have strong relationships with the employer. Economic violence, which refers to the situation of using economic opportunities as a threat and control tool to someone else, was examined in this study in a special way “Till My Breath Stops”, which is a successful example of Turkish Cinema written and directed by Emine Emel Balci.

The study consists of sections on violence as a social problem, its causes and effects, then economic violence, economic violence in the cinema, and finally an overview of the film on the axis of economic violence “Till My Breath Stops”. Since there are very limited resources in the literature on economic violence and economic violence in cinema, it is thought that the study will shed light on the research that will be conducted in this field. The aim of the study, in which the descriptive analysis method is used as one of the qualitative analysis methods, is to try to determine how and in what way economic violence takes place in today’s Turkish Cinema.

In the study, based on the findings obtained on the effects of economic violence from family to society and its possible consequences through the film, it is concluded that economic violence negatively affects a person psychologically, morally and socially. In this context, in accordance with the main thematic framework, it can be said that a person has become alienated through the character of Mirage, his labor has been exploited, and he has to struggle alone in an anxious and stressful life. In addition, the director also uses sharpness distortion, a moving camera, etc. to more realistically emphasize the message he wants to give in the film. It is understood that he invited the audience to question him as a witness using the methods.

The economic violence that the character Serap sees in the film can also turn into physical violence in places when he shows resistance and opposes it. His father’s reaction when he realized that he had no thoughts of distracting him and going home caused his father to slap him at the restaurant where they were eating. Again, when he realized that his things were being mixed up in

his brother-in-law's house, he locked his room when his brother-in-law walked on him against his reaction, and in this way he was able to protect.

Although Serap's character had a steady job and an economic income in modern Turkey in the 2000s, being left alone by his family and surroundings led him to accept himself passively first, then gradually question him and ask for an account last. In fact, until the very last moment, she had been struggling and saving up for the desire to go home with her father. As a woman, she drew a character profile that needed masculine power and love as a woman, and witnessing that her father didn't care led to her becoming conscious and transforming.

It is given that Serap, who realized that he needed to breathe for himself at the end of the film, began to use methods that are never expected from him as an unusual character. He has not given in the injustices he has suffered anymore and has implemented his own accountability plans one by one. First, he caught the one who snitched on him in an inappropriate situation and told his supervisor, then he tried scheming, stealing and revenge without thinking about it, and finally he reported his father to the police. At the end of the day, the transformation of the character in Serap, which has been subjected to economic violence, has been given in such a way to push the viewer to question it as well.

In the film, economic violence is conveyed with the interpretation that even if a woman enters the working life, her labor is exploited by her relatives and her environment and she is left alone in the fight against the system. In this transmission, it was concluded that economic violence, especially the character of the Mirage, negatively affects the individual in many psychological, moral and social aspects. Because Mirage has been pushed to adapt to the deteriorating moral values of society in combating economic violence and to develop behaviour in this direction. In fact, this situation can be expressed as a reflection of social corruption and moral collapse, forcing the individual to adopt the system in an effort to survive.

FİKİR KULÜPLERİ FEDERASYONUNDA TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ – MİLLÎ DEMOKRATİK DEVRİM HAREKETİ MÜCADELESİ (1965-1969)*

THE STRUGGLE OF THE TURKISH LABOUR PARTY – THE NATIONAL
DEMOCRATIC REVOLUTION MOVEMENT IN THE FEDERATION OF
THOUGHT CLUBS (1965-1969)

Emine ÖZTÜRK**

Öz

Bu çalışmada, Fikir Kulüpleri Federasyonunun (FKF) Türkiye İşçi Partisi (TİP) etkisindeki bir öğrenci kuruluşundan, millî demokratik devrim (MDD) tezini savunan bir öğrenci kuruluşuna dönüşme süreci anlatılmaktadır. FKF, Türkiye’de sosyalist gençliğin ilk büyük örgütü olması ve sonraki yıllarda da devam edecek olan sol akımlara kaynaklık etmesi bakımından tarihsel öneme sahip bir kuruluştur. FKF’nin temellerini oluşturan fikir kulüpleri deneyiminden gelen birikim, TİP Gençlik Kollarında sol siyasetle buluşmuştur. Ancak gençler, TİP yönetiminden yeterince destek bulamamış, Parti içinde önemli bir rol üstelenememiş ve örgütsel özerklik elde edememiştir. TİP’e kitlesel destek sağlamak amacıyla kurulan FKF, gençlerin örgütsel bağımsızlığını elde etmesini de sağlamıştır. Sosyalizme geçiş konusunda farklı stratejileri savunan TİP ile MDD hareketi arasındaki mücadeleyi doğrudan doğruya FKF içindeki tartışmalardan izlemek mümkündür. FKF yönetimini kazanmak, bu iki akım için başlı başına bir mücadele alanı olmuştur. TİP, demokratik devrimini büyük ölçüde tamamladığını öne sürdüğü Türkiye’nin sorunlarının sokakta çözülemeyeceğini, sosyalizmin işçi sınıfının partisi olan TİP’in iktidarında, parlamenter demokratik yoldan inşa edilebileceğini savunmaktadır. MDD hareketi ise, Türkiye gibi demokratik devrimi yarıda kalmış olan azgelişmiş bir ülkenin sosyalizme doğrudan geçişinin mümkün olmadığı tezinden hareketle, küçük burjuvazinin bir kanadıyla birlikte gerçekleştirilecek demokratik devrimi işçi sınıfının öncülüğündeki sosyalist devrimin izleyeceği bir aşamalı devrim stratejisini

* Bu makale, 2016 yılında Gazi Üniversitesinde kabul edilen *1960 ve 1971 Yılları Arasında Türkiye’de Öğrenci Hareketleri* başlıklı doktora tezinden yararlanılarak yazılmıştır.

** Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, emine.ozturk@dpu.edu.tr,

savunmaktadır. İlk döneminde, sosyalizme ilgi duyan üniversite öğrencileri arasında büyük heyecan yaratan TİP, zamanla bu desteğini yitirmiş ve kendi içinden doğan gençlik muhalefetinin MDD saflarına geçmesini ve nihayet FKF'nin MDD hareketinin örgütsel kalesi hâline gelişini engelleyememiştir.

Anahtar Kelimeler: Fikir Kulüpleri Federasyonu, Türkiye İşçi Partisi, Millî Demokratik Devrim, Sol Hareketler, Öğrenci Hareketleri, Gençlik Hareketleri

Abstract

In this study, the process of transforming the Federation of Thought Clubs (FKF in Turkish) from a student establishment under the influence of the Turkish Labour Party (TIP in Turkish) to a student establishment advocating the national democratic revolution (MDD in Turkish) thesis is explained. FKF is the first mass organization of socialist youth in Turkey and has been the source of left-wing movements that will continue in the following years. For this reason, FKF has historical significance. The accumulation from the experience of the thought clubs that form the foundations of the FKF has met with left-wing politics in the youth branches of the TIP. However, young people could not supported by the TIP administration sufficiently, could not assume an important role in the party and could not gain organizational autonomy. FKE, which was established to provide mass support to TIP, also enabled the young people to achieve organizational independence. It is possible to follow the struggle between the TIP and the MDD movement, which advocates different strategies for the transition to socialism, directly from the discussions within the FKF. Winning the FKF leadership has been a challenge in itself for these two streams. TIP argues that the problems of Turkey, which it claims to have completed its democratic revolution to a great extent, cannot be solved on the street, and that socialism can be built in a parliamentary democratic way under the rule of the TIP, the party of the working class. The MDD movement is based on the thesis that Turkey, a country whose democratic revolution has been interrupted and underdeveloped, cannot directly transition to socialism. The movement advocates a strategy of progressive revolution: First the democratic revolution, which will be carried out together with a wing of the petty bourgeoisie, then the socialist revolution led by the working class. In its first period, TIP, which created great excitement among university students who were interested in socialism, lost this support over time and could not prevent the youth opposition that emerged from within it from passing to the ranks of the MDD and finally becoming the organizational stronghold of the MDD movement of FKF.

Keywords: Federation of Thought Clubs, Turkish Labour Party, National Democratic Revolution, Left Movements, Student Movements, Youth Movements

1. Giriş: FKF'nin Kuruluşunu Hazırlayan Koşullar

Fikir Kulüpleri Federasyonu, Türkiye'de sosyalist öğrenci gençliğin ilk büyük örgütüdür, sosyalizmin öğrenci gençliği içinde yaygınlaşmasını sağlamıştır. Kerem Ünüvar'ın ifadesiyle “öğrenci hareketinin merkezi, taşıyıcısı ve siyasî alana nüfuz ettiricisi” olarak çok önemli bir işlevi yerine getirmiş (Ünüvar, 2008, s. 821), “güdümlü” bir gençlik hareketinin kendi sınırlarını görüp aşmak için nasıl davrandığını göstermiştir. FKF, Türkiye'deki sosyalist hareketin çok parçalı hâlinin yoğun olduğu “ilk tekne” olması bakımından da tarihsel bir öneme sahiptir (Ünüvar, 2008, s. 828). Dolayısıyla sadece sosyalist öğrenci hareketinin değil, bir bütün olarak sosyalist hareketin tarihini incelemek amacıyla

çıkılacak yolda zorunlu uğraklardan biri FKF tarihidir. Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi arasındaki mücadele, bu tarihin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

FKF'nin temellerini oluşturan örgütlenmelerden biri, birçok yükseköğretim kuruluşunda faaliyet gösteren ve kuruluşları 1950'li yıllara uzanan fikir kulüpleridir¹. Bu kulüpler, 1960'lı yılların ortalarına kadar, kendini "muhalif" veya "ilerici" olarak nitelendiren üniversite öğrencilerinin içinde yer alabildiği örgütlenmelerdir. Milli Türk Talebe Birliği, Türkiye Milli Talebe Teşkilatı gibi köklü öğrenci kuruluşları 1950'li yılların özgül gereksinimlerini karşılamadığı için fikir kulüpleri kurulmuştur. 1950'lerin sonlarında kendini "ilerici" olarak nitelendiren üniversite öğrencilerinin politik eğilimleri CHP'nin çizgisine yakındır. Ancak 1961 Anayasası'nın sağladığı hak ve özgürlüklerin² farklı politik ve ideolojik akımlara alan açmasıyla birlikte, *Yön* dergisi ve TİP, sadece aydınlar için değil üniversite öğrencileri için de ilgi çekici gelmeye ve böylelikle CHP bu çevreler nezdinde cazibesini yitirmeye başlamıştır. O dönemde AÜSBF öğrencisi olan Alper Aktan'ın anlattıkları, 1960'lı yılların başlarında üniversitelerdeki ortama dair fikir vermektedir:

(...) Okula geldiğimizde 27 Mayıs'ın coşkusu sürüyordu. Ama bir CHP programının yetersizliğini görüyorduk. Bu arada bir TİP'in kurulması, bir YÖN'ün yayınlanması bilgilenmemiz açısından önemli işlevler gördü. Siyasal Fikir Kulübü'nün 1962'de 15'e yakın üyesi vardı. (...) Çabalarımızla kulübü çok dar ve dışa kapalı olmaktan çıkardık. Arkadaşlar kendi aralarında yayınlanan kitapları, çevirileri izliyorlar, birlikte tartışıyorlardık. Türkiye'de belli uzmanlık alanına sahip insanların konuşabileceği

- 1 Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) eğilimli veya sadece Demokrat Parti (DP) karşıtı olarak nitelenebilecek öğrencilerin bir çatı altında toplandığı, muhalif akademisyenlerin de destek verdiği oluşumlardır. Çeşitli toplantıların, münazaraların ve seminerlerin düzenlendiği fikir kulüplerinin ilki 14 Kasım 1952'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde kurulmuş (Feyzioğlu, 2004, s. 78), bunu 3 Ocak 1956'da kurulan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (AÜSBF) Fikir Kulübü izlemiştir (s. 84). Aynı yıl, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde (İÜHF) ve 1959'da İzmir'in Ödemiş ilçesinde birer tane daha kurulmuştur (s. 84-85). 1960'lı yılların başlarında AÜ Fen Fakültesi (AÜFF), Ziraat Fakültesi ile Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi, Gazi Eğitim Enstitüsü, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Ege Üniversitesi, İÜ İktisat Fakültesi ve İstanbul Çapa Yüksek Öğretmen Okulu gibi yükseköğretim kuruluşlarında fikir kulüpleri kurulmaya devam edecektir (s. 109, 533, 534, 536).
- 2 Önceki anayasalardan daha uzun ve ayrıntılı bir metin olan 1961 Anayasası'nda, özgürlükler son derece ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir (Özbudun, 2011, s. 43). Herkesin kişiliğine bağlı dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve özgürlüklere sahip olduğu hükmü getirilmiştir (Parla, 2007, s. 46). Kimse düşüncelerini açıklamaya zorlanamayacak, herkes düşüncelerini çeşitli yollarla tek başına ve toplu olarak açıklayabilecek ve yayabilecektir (Parla, 2007, s. 51). Herkesin kamu düzenini veya genel ahlâkı korumak için yasayla sınırlanabilmekle birlikte önceden izin almaksızın dernek kurma hakkı, önceden izin almaksızın silahsız ve saldırsız toplantı veya gösteri yürüyüşü yapma hakkı garanti altına alınmaktadır (Parla, 2007, s. 53-55). Türk anayasa geleneğine ilk kez "anayasal özerk kuruluşlar" kavramı girmiş (Eroğul, 2007, s. 293), devlet erkinin paylaşılması ilkesine dayanarak üniversiteler ile radyo ve televizyon idaresine özerk statü tanınmıştır (Özbudun, 2011, s. 41). 1961 Anayasası, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal hayatına yerleştirdiği kavramlar, zemin hazırladığı kurumlar, tanıdığı hak ve özgürlüklerle, Türkiye'nin anayasa tarihinde müstesna bir yere sahiptir.

açık oturumlar düzenliyor, katılıyorduk. Yurt ve dünya olaylarına ilişkin bildirimler yayınlarken diğer fakültelerde de Fikir Kulüplerinin kurulmasına öncülük yapıyorduk. Bu hareketler hızla ODTÜ’de, Fen Fakültesi’nde, Gazi’de, Dil Tarih’te, Ziraat’ta meyvelerini verdi (Yıldırım, 2008, s. 43).

Yön, dönemin gençlerini sol fikriyatla tanıştıran ilk önemli yayındır. Önemli sosyalist ve Kemalist aydınları buluşturması, sayfalarında sosyalizm kavramının açıkça yer bulması, sosyalizme geçiş yollarının tartışılması, materyalist ve toplumcu bir perspektif taşıması, *Yön*’ün farkını ortaya koyan özellikleri arasındadır. Düşünsel temelleri ve kuruluş niyeti 27 Mayıs öncesine dayanan ve 20 Aralık 1961’de bir grup aydın tarafından yayımlanmaya başlayan (Atılğan, 2008, s. 240) *Yön*; yayın hayatına Mümtaz Soysal tarafından kaleme alınan ve diğer kurucularla birlikte son biçimi verilen, farklı meslek dallarında tanınmış aydınlardan askerlere, iş insanlarından politikacılara, memurlardan öğrencilere ve işçilere, köylülerden ev hanımlarına uzanan geniş bir skalada imzacıları olan bir bildiriyle atılmış ve geniş yankı uyandırmıştır (Atılğan, 2008, s. 254). *Yön* Bildirisi’nde, ancak millî üretim artırıldığı ve ekonomik kalkınma sağlandığı sürece Atatürk devrimleriyle amaçlanan çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın, eğitim davasını sonuçlandırmanın, Türk demokrasisini yaşatmanın, sosyal adaleti gerçekleştirmenin ve demokrasi rejimini sağlam temeller üzerinde oturtmanın mümkün olduğu savunulmaktadır. Bildiriye göre ancak “yeni devletçilik” anlayışıyla, bir başka ifadeyle “şuurlu devlet müdahalesiyle” tüm olanakları seferber ederek, ekonomiyi bütünüyle planlayarak toplumu sosyal adaletle buluşturmak mümkündür (Yön, 1961, 20 Aralık, s. 12-13). *Yön* hareketi, ilk döneminde sosyalizmle Atatürkçülük, milliyetçilik ve demokrasi arasında yakın bir bağ kurar. Hareketin önde gelen ismi Doğan Avcıoğlu’na göre sosyalizm, Atatürkçülüğün en doğal sonucu ve Atatürk devrimlerini geliştirme yoludur (Avcıoğlu, 1962, s. 3). *Yön*, Türkiye için yakın hedef olarak sosyalizmi değil “kapitalist olmayan kalkınma yolu”nu savunur. Latin Amerika, Kuzey Afrika ve Asya’daki bazı anti-emperyalist rejimleri model alan bir programı savunan Avcıoğlu, kapitalist kalkınmayı reddetmeyip millî ve bağımsız bir ekonomi yaratıldıktan ve böylelikle özgür bir köylü ve güçlü bir işçi sınıfı yaratıldıktan sonra sosyalizme geçişin koşullarının oluşacağını düşünmektedir (Avcıoğlu, 1965, s. 8-9). *Yön*, sosyalist bir dergi değildir. Ancak *Yön* hareketi, Türkiye’nin içinde bulunduğu toplumsal ve siyasal sorunların çözümünü ekonomik kalkınmada görmesiyle, 27 Mayıs dönemi aydınlarının üstyapıya odaklanan genel eğiliminden ³ ayrılmaktadır. Dolayısıyla, 27 Mayıs sonrasında ekonomik yapı değişmeden toplumsal adaletin ve gerçek demokrasinin kurulamayacağı düşüncesinin oluşumunda *Yön*’ün büyük katkısı olmuştur.

Yön, 10 Ekim 1965 tarihli genel seçim sonrasında oluşan parlamentarizm karşıtı tutumunu sistematik bir biçimde sayfalarına taşır, seçimden sadece Türk sağının değil ABD’nin de zaferle çıktığını savunur. Toplumdaki “ilerici” güçlerin birliğini sağlamayı esas alan ve TİP’i işçi sınıfının öncülüğü konusundaki tavizsiz tutumu nedeniyle millî cepheyi bölmekle suçlayan *Yön*, bu süreçte eski TKP’lilerle yakınlaşacak ve MDD tezi ilk kez *Yön* sayfalarında ifade edilecektir (Şener, 2010, s. 124-125). *Yön*, hem oluşturucuları ve destekçileri hem de seslendiği kitle açısından Türkiye’nin yakın

3 1950’li yıllarda dile getirilen üstyapıya yönelik talepleri, *Forum* dergisinde ve CHP’nin İlk Hedefler Beyannamesi’nde bulmak mümkündür.

tarihindeki en etkili aydın hareketlerinden biridir (Yurtsever, 2008, s. 46). Yukarıdaki alıntıda da ifade edildiği gibi yeni öğrenci kuşağının entelektüel ve politik gelişiminde çok önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Yön hareketi, MDD'cilik ve TİP'le birlikte 1960'lar Türkiye'sinin üç önemli sol akımından biridir; ancak öğrenci hareketi üzerinde diğer iki akım kadar etkili ve yönlendirici olmamıştır. Yön'ün etkisi, entelektüel/düşünsel düzeyle sınırlı kalmıştır. Ergun Aydınoglu'nun da belirttiği üzere *Yön*, her ne kadar Türkiye için belirli hedeflere sahip olsa da bu hedeflere nasıl varılacağı konusunda bir yöntem önermemiştir. *Yön* hareketinin bir iktidara geliş ya da devrim stratejisi yoktur. Dergide "Üçüncü Dünya"daki devrim deneyimlerinden Mısır'da Özgür Subayların iktidara getirdiği Cemal Abdülnasır'a, İsrail'deki "tarım sosyalizmi"nden Batı Avrupa sosyal demokrasisine değin pek çok farklı örneğe ve "sosyalizmle kapitalizm arasında bir üçüncü yol" gibi önerilere de yer verilmiştir. Dolayısıyla *Yön*'ün barındırdığı düşünce zenginliğini, "eklektizm" olarak yorumlamak da mümkündür (Aydınoglu, 2011, s. 94-95). *Yön*'ün yayın hayatı 30 Haziran 1967'de son bulmuştur⁴ (Atılğan, 2008, s. 216).

Sol eğilimli gençlerin sosyalistleşme sürecini hızlandıran ilk örgütlü çatı olan TİP ise 13 Şubat 1961'de, İstanbul'da 12 sendikacı tarafından kurulmuştur (Ünsal, 2002, s. 72). İlk senesinde önemli bir varlık gösteremeyen TİP'te, sendikacıların Partiyi yalnız başlarına yönetemeyecekleri fikri doğrultusunda ortaya çıkan yeni lider arayışları sonucunda Mehmet Ali Aybar genel başkanlığa getirilir. Aybar genel başkan olduktan sonra Behice Boran, Sadun Aren, Yaşar Kemal, Nihat Sargın, Nazife Cemgil, Adnan Cemgil, Kemal Sülker, Cemal Hakkı Selek gibi aydınlar da Partiye katılır (Ünsal, 2002, s. 93-96). Bu süreçte TİP, sendikal karakterinden sıyrılıp gerçek anlamda bir siyasal parti niteliği kazanmıştır (Varuy, 2012, s. 33). TİP, kitlelere ulaşım görüşlerini aktarma çabalarında fiili saldırılar da dâhil olmak üzere pek çok güçlükle karşı karşıya kalmış olsa da (Özgül, 1988, s. 1999) her geçen gün daha çok insana hitap etmeyi başarmıştır. Katıldığı ilk seçim olan 17 Kasım 1963 tarihli yerel seçim, TİP'in radyo üzerinden yürüttüğü propaganda yoluyla halka kendini tanıtmaya ve meşruiyet elde etme yolunda önemli bir aşamadır (Varuy, 2012, s. 101). 10 Ekim 1965 tarihli genel seçimde % 2.97 oy alan ve 14 milletvekili kazanan (Resmî Gazete, 19 Ekim 1965, s. 11-12) TİP, tarihsel bir başarı elde ederek meşruiyetini pekiştirmiştir.

1964 tarihli I. Kongrede kabul edilen TİP programı (Şener, 2010, s. 256) Atatürk'ün 1921 tarihli emperyalizm ve kapitalizm karşıtı bir konuşmasından alıntıyla başlamakta (TİP, 1964, s. 11), "Temel İlkeler" başlığı altında Atatürk'ün altı ilkesini neredeyse "sosyalizme açık" kabul ederek

4 Avcıoğlu ve arkadaşları 21 Ekim 1969'da yayımlamaya başlayacağı *Devrim* gazetesiyle birlikte, "ilerici" bir askerî darbenin düşünsel temellerini oluşturma görevini üstlenerek belirli bir iktidar stratejisi doğrultusunda faaliyet gösterecektir (Aydınoglu, 2011, s. 57). "Devrimci yoldan" iktidarı ele geçirme stratejisinin benimsendiği bu dönemde (Atılğan, 2008, s. 288). Hareketin önderleri TSK içindeki cunta yapılanmalarıyla irtibat hâlinde çalışırken, *Devrim* için teorik yönünü üstlenecektir. Amaç, önce askerî yolla iktidarı devirmek, ardından "Devrimci Parti" önderliğinde emekçileri örgütleyerek toplumsal devrimi başlatmaktır. Asıl ve nihai amaç ise, sosyalizmi kurmaktır (Şener, 2010, s. 149). Yayın faaliyeti sadece *Yön*'le sınırlı olmadığı için, bu kadrodan "Yön-Devrim Hareketi" diye bahsetmek daha doğrudur.

benimsemektedir (TİP, 1964, s. 70-81). Türkiye'nin “kapitalist” bir ekonomiye (TİP, 1964, s. 61) ve sınıflı toplum yapısına sahip olduğu ortaya konmaktadır (TİP, 1964, s. 19 ve 28-57). Kalkınma yolu olarak ise “emekten yana ve emekçilerin yürütümüne ve denetimine katıldığı plânlı bir devletçilik olarak” tanımlanan, özel sektörün sistemin esasını oluşturan kamu sektörünün yardımcısı olarak çalışacak ve gelişecek biçimde konumlandırıldığı “kapitalist olmayan kalkınma yolu” savunulmaktadır (TİP, 1964, s. 64). Bu özellikleri göz önüne alındığında, TİP programının “eklektik” bir yapıda olduğu saptaması hatalı olmayacaktır.

Behice Boran, TİP'in uygulayacağı programı ve kalkınma yöntemini, “sosyalizme götürecek rota üzerinde sosyalizmin ön şartlarını hazırlama ve sosyalizme geçiş safhası” olarak nitelendirmektedir⁵. Ancak bu, TİP'in bir demokratik devrim aşaması öngördüğü yahut hedeflediği anlamı taşımamaktadır. Çünkü TİP'in politik anlayışı, Türkiye'nin millî (burjuva) demokratik devrimini tamamladığı kabulü üzerine kuruludur. Boran'a göre burjuvazinin öncülüğünde yürütülmüş olan Millî Kurtuluş Savaşı sonrasında rejim değişikliğiyle başlayıp Atatürk inkılablarıyla devam eden, çok partili hayata geçiş ve 27 Mayıs sonrası düzenlemelerle geliştirilen demokratik devrim birçok kazanımla yoluna devam etmiştir. TİP, Türkiye'nin her ne kadar feodalizmi tamamen tasfiye edemese ve nihayet yabancı sermayeye kapılarını açmak zorunda kalsa da bu aşamayı artık geride bıraktığını; aşamalı devrim anlayışının ise, ancak işçi sınıfı olmayan veya çok cılız olan, dolayısıyla işçi partisi bulunmayan ülkeler için söz konusu olduğunu savunmaktadır (Boran, 1968, s. 271-273). TİP, “kapitalist” bir ülke olarak nitelendirdiği Türkiye'de sosyalizme geçişin koşullarını hazırlamayı; MDD'cilik ise Türkiye'yi kapitalizmi gelişmiş, modern sınıflı toplum yapısı oluşmuş bir ülke hâline getirmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla, TİP için sosyalizme geçiş koşullarını hazırlamak, “demokratik devrim aşamasını tamamlamak” anlamı taşımamaktadır.

TİP'in MDD hareketinden ayrıldığı bir diğer nokta ise özellikle Aybar'ın “İkinci Kurtuluş Savaşı” tezinde açıkça ortaya konan, “millî cephe” düşüncesine karşı olumsuz yaklaşımıdır. Aybar, Türkiye'de yürütülmesi gereken anti-emperyalist mücadeleyi “İkinci Kurtuluş Savaşı” olarak nitelendirir. Ona göre anti-emperyalist mücadele ile sosyalizm mücadelesi “bir madalyonun iki yüzü” gibidir, aralarında öncelik-sonralık ilişkisi yoktur (Aybar, 1968, s. 465). “Birinci” Kurtuluş Savaşı sosyalist bir karakter taşımadığı için ikincisine gereksinim doğmuştur. Anti-emperyalist mücadelede millî cepheyi olabildiğince genişletme kaygısı nedeniyle, sosyalist mücadelenin ihmal edilmesi ve Türkiye'de mevcut olduğu varsayılan millî burjuvazinin veya ara tabakaların öncülüğünde yürütülecek bir kurtuluş mücadelesinin geçmişteki hataların tekrarlanmasına yol açma tehlikesi çok yüksektir (Aybar, 1968, s. 506). Behice Boran da benzer biçimde dış sömürü ile iç sömürünün iç içe geçtiğini, dış sömürünün

5 Cem Eroğul da programın bilimsel sosyalizmi dayanak kabul etmekle birlikte, tam anlamıyla sosyalist olarak nitelenemeyeceğini savunur: “Bir kere, bir parti programının bilimsel sosyalizme dayanması demek, o programın bütünüyle sosyalist bir program olması demek değildir. Program, aslında sosyalizme geçiş döneminin modelini çizmektedir.” (Eroğul, 1969, s. 10). Keza başka yazarlar da (Yurtsever, 2008, s. 66-67; Şener, 2010, s. 256; Aydınoglu, 2011: 110-111), TİP programının Marksizmin bazı temel ilkelerine sadık olmakla birlikte, bütünüyle “sosyalist” bir program olarak nitelenemeyeceğini belirtmektedir.

yerli egemen sınıflar aracılığıyla yürütüldüğünü, Türkiye'nin bağımsızlığından yana olsalar da burjuva ideolojisiyle yoğrulmuş ara tabakalarla anti-emperyalizm mücadelesi yürütme düşüncesinin “ham hayal” olduğunu savunmaktadır (Boran, 1968, s. 148).

TİP'in kurulması ve kısa sürede önemli başarı kaydetmesi, uzun sürmüş bir suskunluğun ve gizliliğin ardından, ilk kez meşru zeminde siyaset yapma olanağı bulmuş sol aydınların en azından bir bölümü tarafından coşkuyla ve umutla karşılanmıştır⁶. Dolayısıyla, sosyalizme eğilimli üniversite öğrencilerinin yolu da kaçınılmaz bir biçimde TİP'ten geçmiştir. TİP yönetimi, ilk döneminde büyük ölçüde yönlendirebildiği FKF'de kısa süre içinde oluşmaya başlayan MDD'ci eğilimlere, yukarıda izah edilen ayırım noktaları nedeniyle sık sık müdahalelerde bulunmuş ve en sonunda FKF üzerindeki denetimini bütünüyle yitirmiştir. Bu çalışmada, FKF'yi kuran ve büyüten gençlerin TİP'le olan güdümlülükten bağımsızlığa, ortaklıktan çatışmaya uzanan gerilimli ilişkisi ele alınacak ve MDD tezinin FKF'de egemen hâle gelişi anlatılacaktır. FKF içindeki politik mücadelelerin daha iyi anlaşılabilmesi için FKF'nin toplumsal olaylardaki konumundan bahsedilecek, çalışmanın odağından sapmamak için FKF'lilerin yükseköğretim kuruluşlarındaki boykot ve işgallerdeki rolüne değinilmeyecektir.

2. TİP'in Gölgesinde İlk Adımlar: Gençlik Kolları Deneyimi

TİP programı, sonraki yıllarda “geri” olduğuna kanaat getirecek olsalar da o günlerde üniversite öğrencileri için yepyeni bir heyecan demektir (Kürkçü, 2009, s. 200). Pek çok genç, Aybar'ın genel başkan olmasıyla birlikte TİP'i desteklemeye, hatta TİP'e katılmaya başlar ve bir grup öğrencinin girişimiyle TİP Gençlik Kolları kurulur. Aybar, ileride kongrede değiştirebileceklerini söyleyerek teadmül gereği yaşı büyük olan Ali Yaşar'ı başkanlığına atar. TİP Gençlik Kollarının ilk şubesi 28 Ekim 1962'de İstanbul'da kurulur; onu Adana, Ankara, İzmir ve Gaziantep'teki şubeler izler (Feyizoglu, 2004, s. 110-113). Ancak peş peşe şubelerin açıldığı ve üye sayısının arttığı günlerde, gençler tam olarak nasıl bir oluşumun içinde yer aldıklarının farkında değildir. 1960'ların başlarında sosyalizm üniversite öğrencileri arasında bilinmeyen, korkulan ve benimseyenler tarafındansa henüz açıkça savunulamayan bir düşüncedir. Öğrenci gençler, henüz el yordamıyla sürdürülen çabaların içinde politik deneyimlerini artırma çabasıdadır. Sakıncalı kabul edilen faaliyetler içinde yer almaktan

6 TİP kuruluncaya dek solun güçlü bir siyasal örgüt ortaya çıkaramamasının başlıca nedeni, gelişip güçlenmesine olanak tanıyan ortamın uzun süre mevcut bulunmamasıdır. Güçlü bir sanayinin ve buna bağlı olarak nicel ve nitel anlamda işçi sınıfının oluşmamış olmasının yanı sıra, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yürütülen yoğun anti-komünist propaganda ve Türk Ceza Kanunu'nun komünizm propagandasını ve komünist partileri yasaklayan 141 ve 142. maddeleri sol düşünce ve siyaseti Türkiye için tabu hâline getirmiştir. Bu koşullar altında sosyalist klasikler uzunca süre Türkçeye çevrilememiş, Türkiye Komünist Partisi (TKP) illegal koşullarda örgütlenmeye çabalarırken ne örgütlenme açısından ne de teorik açıdan bir gelenek inşa edebilmiştir. Sosyalizmin dini bir ideoloji olarak kabul etmesi halkın çoğunluğunun Müslüman olmasıyla, enternasyonalist ilkeleri de yaygın milliyetçilikle uyumlanmamıştır. Ayrıca bir rejim olarak ilk kez Rusya'da kurulması da tarihsel Rus düşmanlığı nedeniyle olumsuz algılanmıştır (Ünsal, 2002, s. 30-32; Şener, 2010, s. 268).

kaynaklanan bir tereddüdün de var olduğunu, TİP Gençlik Kolları Genel Başkanı Ali Yaşar şu sözlerle anlatır:

(...) Bizim sosyalizme gönlümüz var ama yeterli bilgimiz yoktu. Bilginin olması için kitaplarının, eğitimin olması lazımdı. (...) Üniversite öğrencileri olarak aydın sayılıyorduk. Gençlik kollarını kurduktan sonra Mehmet Ali Bey, (...) bir toplantıda, '141 ve 142. maddeler yüzünden Marks'ın Engels'in kitapları yasaklandı' dediği zaman, ben, kendi kendime, 'Hay Allah! Bu adam yine bela arıyor. Bunları söyledikten sonra başımız iyice belaya girecek' dedim (Feyizoğlu, 2004, s. 120).

Aybar'ın genel başkanı seçme iradesini gençlere bırakmaması, kuruluş heyecanıyla tepki çekmemiş olmalıdır. Ancak zaman içinde yönetim ve gençler arasında sorunlar ortaya çıkmaya başlar. Gençlik Kollarının kuruluşunun üzerinden bir buçuk yıl geçmesine rağmen kongre yapılmaması ve başkanının atama yoluyla belirlenmesi tepkilere yol açar (Feyizoğlu, 2004, s. 116). 1964'teki Büyük Kongrede Gençlik Kollarına özerklik verilmesi ve Gençlik Kollarının bu kongreye delege olarak katılmaları yönündeki görüş reddedilir. 1966'daki II. Büyük Kongrede Gençlik Kolları için bir yönetmelik hazırlanması yönündeki öneriler, ulusal düzeyde örgütlenme gerekliliğinin daha öncelikli olduğu gerekçesiyle ileri bir tarihte ele alınmak üzere ertelenir. III. Büyük Kongrede ise ne sosyalist gençliğin sorunları ve beklentileri üzerinde yeterince durulur ne de gelen öneriler dikkate alınır (Ünsal, 2002, s. 275-276). Gençlik ve kadın kollarının tüzükte yer bulması, ancak IV. Büyük Kongrede (1970) mümkün olabilecektir (Feyizoğlu, 2004, s. 116).

1965 yılına gelindiğinde düşünceleri yavaş yavaş olgunlaşmaya başlayan TİP'li gençler, sadece örgütlenmekle yetinmeyip düşüncelerini yaymak için yeni mecraların arayışı içindedir. Bu arayışın sonucunda, çoğu AÜSBF Fikir Kulübü üyesi olan bir grup öğrenci, *Dönüşüm* adında bir dergi çıkarmaya başlar. Sahipliğini Ataol Behramoğlu, yazı işleri müdürlüğünü Ümit Hassan, teknik yönetmenliğini Yurdakul Alpay'ın üstlendiği derginin isminin altında İsmet Özel'in önerisiyle Nâzım Hikmet'in bir şiirinden alınan "Bugün Yarına Çıkar" lejanı kullanılır. Ankara'da farklı üniversitelerden 500 sosyalist öğrenciden toplanan 10'ar lirayla kurulup güç koşullar altında hazırlanan *Dönüşüm*, 22 Nisan 1965'ten itibaren 15 günde bir yayımlanır. *Dönüşüm*, bir öğrenci dergisine göre oldukça önemli bir ilgiyle karşılanır. 3000 baskıyla yayın hayatına başlayan dergi, birkaç günde tükennince 2000 baskı daha yapar. Derginin yalnızca hazırlanması değil satılması da güç koşullar altında gerçekleşir. Satışında çıkan olaylar, bu dergiyi kamuoyunun gündeminden hiç düşürmemiştir. Anti-komünist gençler, sokakta *Dönüşüm* satan gençleri her defasında kaba kuvvetle engellemeye çalışır, saldırıya uğrayan gençler polis tarafından gözaltına alınır (Feyizoğlu, 2004, s. 497-501). Anti-komünistlerin TİP'li gençlere saldırısı, solcu gençlerin sağ gruplarla sokaktaki ilk karşılaşmasıdır (Öğüt & Etil, 2014, s. 267). Saldırı emrinin bizzat Başbakan Süleyman Demirel tarafından verildiği öne sürülmüştür (Eren, 2012, s. 108).

Saldırıların son bulmaması, dergiyi çıkaranlarda askerî darbeye gidiş endişesi yaratır. Sosyalist iktidarın demokratik yoldan kurulacağı fikrini özümseyen ve sokak çatışmalarının ancak askerî cuntaların işlerine yarayacağını düşünen gençler, çoğunluğun kararı doğrultusunda 5 sayının sonunda

yayına ara verme kararı alır. Bu karar bazı öğrencilerde “hep savunmada kalıyoruz” tepkisi yaratır (Feyizoğlu, 2004, s. 502). *Dönüşüm*’ün yayınına ara verme kararı, TİP’in sokak çatışmaları konusundaki temkinli yaklaşımının⁷ genç tabanı üzerinde etkili olduğunun bir göstergesidir. Derginin yayınına ara verme kararını alanlar ve bu karara itiraz edenler, ilerleyen dönemde sosyalist gençlik içinde meydana gelecek ilk ciddi bölünmenin tohumlarını atmıştır. Ancak, sosyalist gençler bir süre daha fikir ayrılıkları su yüzüne çıkmadan yola devam edecektir.

3. Örgütsel Bağımsızlığa Doğru: FKF’nin Kuruluşu ve İlk Dönemi

Sosyalist gençler, bu süreçte bir taraftan TİP’in güdümünde hareket ederken bir taraftan da örgütsel bağımsızlığını elde etme yolunda ilk adımlarını atar. TİP’e kitlesel destek sağlamak amacıyla pek çok fakültede fikir kulüpleri kurulması konusunda çalışmalar yürüten Hüseyin Ergün, bu kulüpleri bir federasyon çatısı altında toplama fikrini ortaya atan ilk kişidir. Ergün’ün öncülüğünde, 12 Kasım 1965’te Ankara’daki on iki fakülte ve yüksekokuldan gelen, aralarında Ataol Behramoğlu, İsmet Özel, Cem Eroğul, Erol Temelkuran, Kudret Ulutürk, Şirin Yazıcıoğlu, Dudu Körücekli, Zülküf Şahin, Aysel Baytan, Yusuf Küpeli, Ümit Hassan gibi isimlerin yer aldığı öğrenciler ilk toplantısını gerçekleştirir. Bir süre devam eden çalışmaların sonucunda, 16 Aralık 1965’te AÜ’ye bağlı ve TİP’li gençlerin çoğunlukta olduğu beş fikir kulübünün bir araya gelmesiyle Fikir Kulüpleri Federasyonu resmen kurulur. Çeşitli fakültelere bağlı fikir kulüplerinden kurucuların belirlendiği toplantıda, kimse aday olmaması üzerine başkanlığa Hüseyin Ergün getirilir (Feyizoğlu, 2004, s. 120-121). Tüzüğüne göre FKF’nin niteliği ve amaçları şöyledir:

(...) Fikir Kulüpleri Federasyonu, bilimsel düşünme ve davranma yetisine ulaşmış yükseköğrenim gençlerinin aralarındaki dayanışmaya, karşılıklı eğitime, iş ve eylem birliğine dayanan örgüttür. Fikir Kulüpleri Federasyonu, gençlik, yurt ve dünya olaylarını bir bütün olarak alır, gençlerin mutluluğunu, insanın kendini yetiştirebileceği olanakların var olduğu bir düzende görür, bu ileri düzene ulaşabilmek için gençlere ödevler düşüştüğü kanısındadır. Gençlerin ödevlerini yerine getirebilecek olgunluğa erişmesi, bilinçlenmesi, eş güdümlü ve örgütlü eylemlere girişerek yurda ve dünyaya yön verebilmesini amaçlar. Amacına varmak için toplantılar düzenler, sergiler açar, yasalarca yasaklanmayan her türlü eğitim ve sanat çalışmaları yapar (akt. Feyizoğlu, 2004, s. 48).

FKF kurulduktan sonra, TİP Gençlik Kollarına mı yoksa FKF’ye mi daha çok ağırlık verilmesi konusu gündeme gelmiştir. 1966’da TİP Genel Sekreteri Nihat Sargın ile FKF ve TİP Gençlik Kolları ileri gelenleri arasında yapılan toplantıda bazı gençler Gençlik Kollarının devamından yana görüş bildirirken, Cem Eroğul “İsmi gençlik kolu ama fiili olarak bütün çalışanlarını üniversite öğrencileri

7 Aybar’ın Amerikan karşıtı gösteriler sonrasında gençlere “faşizm tehlikesi” uyarısı yapması örneğinde olduğu gibi, TİP için toplumsal hareketler genel olarak kuşkuyla ve temkinle yaklaşılmalı, fazla ümit bağlanmayan gelişmelerdir. Bu nedenle, bu dönemde TİP’in öğrenci hareketleri de dâhil olmak üzere toplumsal hareketler üzerinde herhangi bir yönlendiriciliği veya etkisi söz konusu olmadığı (Aydınoglu, 2011, s. 204-205) bu çalışmanın sonraki sayfalarında da görülecektir.

oluşturmaktadır. Üniversite gençliğini partiye gençlik kolu ile bağlamaktansa fikir kulüpleri ile Partiye kanallandırmak daha iyi bir çözümdür. Çünkü herkes parti gençlik kolu üyesi olmayabilir ama fikir kulübü üyesi olabilir. Bunun partiye daha çok yararı olur.” önerisini sunar. Eroğul’un önerisi, TİP yönetimi tarafından olumlu karşılanır (Feyizoğlu, 2004, s. 118). TİP, Gençlik Kollarını da muhafaza etmekle birlikte, gençlik üzerindeki hâkimiyetini FKF üzerinden kurmayı tercih etmiştir (Ünür, 2008, s. 824).

FKF’nin ilk döneminde ülke meselelerine ilişkin faaliyetlerden ziyade örgütsel bütünlüğün kurulması, yeni fikir kulüplerinin açılması ve FKF’ye katılmasına yönelik çalışmaların yanı sıra, eğitim faaliyetleri ve üyelerin kültürel gelişimine yönelik örgüt içi etkinliklere ağırlık verilmiştir (Yıldırım, 2008, s. 51-52). Kudret Ulutürk’ün⁸ kısa süren genel başkanlığı döneminde 11 Ocak 1967’den itibaren – sözleri İsmet Özel tarafından yazılan FKF marşına atfen – “Kavga Özgürlük İçin, Yığınlar İçin Kavga” lejandıyla çıkarılmaya başlayan ve ancak 6 sayı yayımlanabilen *Kavga* dergisi (Feyizoğlu, 2004, s. 128) bu kapsamdaki bir girişimdir. Ayrıca Kültür ve Yayın Kolu tarafından da çeşitli etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Bunlardan biri, dünyaca ünlü yönetmenlerin önemli filmlerinden oluşmuş bir seçkiyle düzenlenen sinema günleridir (Yıldırım, 2008, s. 59). Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) seminerleri de öğrencilerin entelektüel gelişimine önemli katkı sağlamıştır. O dönemin güncel tartışma konularından biri olan ATÜT’ün⁹ daha iyi kavranması ve sosyalizm anlayışlarıyla ne ölçüde örtüş-tüğünün anlaşılması amacıyla Kemal Tahir, Selahattin Hilav ve Atilla Tokatlı konuşmacı olarak davet edilmiştir. ATÜT, TİP’in sosyalizm, tarih ve toplum yaklaşımına uygun bir tez değildir. Nitekim katılımcılar da seminerlerin amacının ATÜT’ü anlamaya çalışmak olduğu kadar “yadsımak” amacını da taşıdığı farkındadır (Yıldırım, 2008, s. 61). ATÜT seminerlerinin gördüğü ilgiyi FKF üyesi Füsün Özbilgen şöyle anlatır:

Üniversitede FKF’ye üye oldum. FKF’nin yeri Kızılay’dı. Akşamüstü orada toplanılır, siyasi tartışmalar yapılırdı. Bazen Sadun Aren, Mehmet Ali Aybar gibi büyük isimler de FKF’ye gelir, görüşlerini anlatırlardı. En büyük tartışmanın ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) semineri olduğunu anımsıyorum. ‘Karl Marx’ın Asya Tipi Üretim Tarzı tanımlaması, Türkiye’ye uygun müydü, değil miydi?’ konusu aramızda heyecanlı tartışmalara neden olmuştu (Özbilgen, 2010, s. 86).

FKF’lilerin bir araya gelip sosyalleşebilmesi ve Federasyona gelip getirmesi için Ankara’nın merkezi bir yerinde lokal açılır. Bu lokal, o günlerde MDD’ciliğe yönelen ve zamanla bir muhalefet hizbi hâline gelen gençlerin tepkisini çekmeye başlar (Yıldırım, 2008, s. 59). Örneğin Yusuf Küpeli’ye göre FKF, “TİP oportünist yönetici kliğinin” elinde hızla yozlaşmış FKF merkez binası, “Aren’in etrafında çöreklenmiş korkak, kariyerist, hain” yöneticilerin elinde “içkili-kumarlı bir dans salonu” hâline gelmiş ve “FKF diskotek” olarak anılmaya başlamıştır. (Feyizoğlu, 2004, s. 143). Bu ve benzeri

8 Hüseyin Ergün’ün 1966 Ekim’inde mezun olup askere gitmesi üzerine, genel başkanlığa Kudret Ulutürk getirilmiştir (Feyizoğlu, 2004, s. 125).

9 Tartışma, Osmanlı Devleti’nin Orta Çağ Avrupa’sındaki gibi bir feodal dönemden mi geçtiği, Marx ve Engels tarafından geliştirilen Asya tipi üretim tarzının bir benzerini mi yaşadığı, yoksa kendine özgü bir tür merkezîyetçi sistem mi oluşturduğu sorusunda düğümlenmektedir (Timur, 2000, s. 281).

tartışmalar arasında 22 Ocak 1967'de FKF'nin I. Kurultayı düzenlenir (Yıldırım, 2008, s. 62). Kurultaydaki tartışmaların odağında pasifistlikle suçlanan yönetimin FKF'yi yaygın bir kitle hareketi hâline getiremediğine dair eleştiriler bulunmaktadır. Ayrıca FKF lokaline göndermede bulunarak yönetimin “burjuva çocuklarından” oluştuğu ve halk çocuklarına kapatıldığı eleştirileri de yöneltilir. FKF içinde filizlenen bu muhalefetin eleştirileri, MDD stratejisi ve Mihri Belli'nin düşüncelerinin etkisinde oluşmakla birlikte, ideolojik ve teorik bir temele oturtulabilmiş değildir; zira ideolojik ayrışma henüz belirginleşmemiştir. Böylelikle, yeni genel yönetim kurulunun (GYK) sunduğu, egemen güçlerin sosyalistlerin “başına çorap örmek” için oyun oynadığını, bu iş için gençlik hareketlerinin kullanıldığını, yakında işçilerin de sokağa dökülmek istendiğini savunan, bütünüyle TİP çizgisindeki FKF Stratejisi (Çalışma İlkeleri) oy birliğiyle kabul edilir (Yıldırım, 2008, s. 91). Stratejide, parlamenter demokrasiden ve Anayasadan sapılmayacağı da net bir biçimde vurgulanır:

(...) Toplumculuk, en çabuk, bugünkü gibi açıktan etkime ve örgütlenme ile kurulabileceğinden; biçimsel demokrasiyi, biçimsel özgürlükleri savunmak gerekir. Bu daha açık bir deyimleme ile anayasadan yana olmak ve son altı yılda gördüğü gibi adım adım, eylemli olarak, eleştiri, örgütlenme ve eylem hakkı sınırlarını genişletmektir. Toplumculuğun Türkiye'de, Türkiye'nin koşullarından en iyi yararlanarak kurulabileceğini unutamayız. Bir yandan iktidarı anayasaya saygılı olmaya zorlarken, öte yandan anayasa düzenini yıkmaya yönelik davranışlara karşı durmak, en azından katılmamak gerekir (Yıldırım, 2008, s. 92).

FKF, kısa tarihi boyunca çok sayıda eylem, miting ve yürüyüşte düzenleyici veya katılımcı olarak yer almış, özellikle 1967'den itibaren etkinliklerde başı çeken öğrenci kuruluşlarından biri olmuştur. Yönetimdeki grubun politik konumlanışına göre FKF'nin eylemlilik çizgisi de değişiklik göstermiştir. Bu durumun ilk örneklerinden biri, 28-29 Nisan 1960 öğrenci ayaklanmasının 7. yıldönümü etkinlikleridir. Türkiye Milli Talebe Federasyonunun (TMTF) çağrısıyla çeşitli gençlik kuruluşları bir araya gelirken, FKF başlangıçta hazırlık toplantılarına katıldığı bu girişimden “gençliği temsil etme iddiasında olan bir kuruluş ve diğer kuruluşların halktan kopuk girişecekleri eylem” ortak olamayacağını belirterek çekilir. FKF yönetimi, 27 Mayıs öncesinde kurulan gençlik örgütlerinden farkını ve 28-29 Nisan olaylarına bakışını “Yeni 29 Nisanlar değil, Yeni Türkiye” sloganıyla ifade eder (Yıldırım, 2008, s. 120). FKF'nin, 27 Mayıs etkisinden sıyrılıp CHP tabanından koparak TİP tabanının bir parçası hâline gelen ve sosyalist bir öznellik inşa etmeye başlayan gençlerin örgütü olduğunu söylemek mümkündür (Öğütle & Etil, 2014, s. 269).

Birinci Dönem Çalışma Raporu'nda yer alan değerlendirmede, 28-29 Nisan'dan bir “direnme hareketi” olarak bahsedilir ve bazı öğrencilerin polis tarafından kurşunlandığı olaylar “yüz ağartıcı” kabul edilir. Ancak dönemin toplumculuktan uzak olarak nitelendirilen gençliğinin bilinç düzeyinin oldukça düşük olduğu ve eylemleri örgütlü olarak değil daha çok CHP yöneticilerinin desteğiyle gerçekleştirdiği de ayrıca vurgulanır. FKF'ye göre 1960 gençliği, asıl çatışmanın burjuvazinin iki kanadı, yani egemen güçler arasında yaşandığının farkında değildir (Feyizoğlu, 2004, s. 676). TİP'in etkisiyle bir paradigma değişikliği yaşandığı açıkça görülmektedir; ancak bu etki, “28-29 Nisan ruhu”nun bütünüyle reddedilmesi gibi radikal bir tutum değişikliğine yol açmamıştır. Öğütle & Etil'in (2014) de

belirttiği gibi bu süreçte TİP ve FKF bir yandan 27 Mayıs sonrası atmosferi mecburen solumakta, diğer yandan bu atmosferden kopuşu temsil eden en önemli siyasal damar olarak konumlanmaktadır (Feyizoğlu, 2004, s. 270). 19-27 Mayıs 1967 günlerinin “Türk Devrim Haftası” ilân edilmesi ve bu kapsamda etkinlikler düzenlenmesi de (Feyizoğlu, 2004, s. 258) FKF’nin bu ikircikli konumunun yansımasıdır. FKF, ilerleyen dönemlerde 27 Mayıs etkisinden adım adım uzaklaşmış ve güncel sorunlarla ilgili faaliyetlere yönelmiştir.

Dönemin faaliyetlerinde öne çıkan başlıca temalardan biri “Anayasa”dır. Anayasa, 1960’lı yıllar boyunca gündemden hiç düşmemiş, Anayasa’yla ilgili tartışmalar sadece siyasal hayatla sınırlı kalmamıştır. Bülent Tanör, yeni anayasayla birlikte toplumda ilk defa bir “anayasa kültürü”, hatta “anayasa kültürü” oluştuğu, bir başka ifadeyle anayasanın yüceltildiği saptamasında bulunur. 1961 Anayasası, sadece siyasal literatürle sınırlı kalmayıp gündelik tartışmalarda bile konu olmuş ve toplumu “harekete geçirici” etkiler uyandırmıştır (Tanör, 2012, s. 72-73). Nitekim FKF’nin de sadece söyleminde değil eylemliliğinde de özellikle TİP etkisinde olduğu ilk döneminde Anayasa savunusu öne çıkmaktadır. 28 Şubat 1968’de FKF’nin de aralarında bulunduğu öğrenci kuruluşları tarafından Ankara’da düzenlenen Anayasa Mitingi buna bir örnek teşkil eder. Mitingin çağrı metninde, “Olaylar artık kamuoyundan saklanamaz hale geldi. TBMM’deki halk temsilcilerinin güvenliği sağlanamaz oldu. Geriye dönüş hızlandı. Atatürk yargılanıyor. Yüce Meclis’te halkın temsilcileri öldüresiye dövülüyor. İrtica hortluyor. Kısaca anayasa düpedüz çiğneniyor. Anayasa bekçileri görev başına.” ifadeleri yer almaktadır. Bildiride, Çetin Altan gibi TİP milletvekillerinin Mecliste darp edilmesine göndermede bulunmaktadır. Göstericilere yol boyunca, olası bir saldırı tehdidine karşı olsa gerek, bazı kişiler tarafından sopa dağıtılmış ve yol boyunca süren katılımlarla birlikte topluluk daha da kalabalıklaşmıştır. Beklenti boşa çıkmamış ve göstericiler, kalabalık bir sağcı grubun fiziksel saldırısına uğramıştır (Milliyet, 1968, 25 Şubat, s. 1, 7).

Bu dönemde TİP yöneticilerinin çeşitli konuşma ve yazılarında da parlamenter yoldan iktidara gelme hedefinin en önemli güvencesi olarak görülen Anayasa savunusu öne çıkmaktadır. Atılan adımları Anayasa’ya dayandırmak, TİP’in iktidara yürüme hedefinin meşruiyetini vurgulamak için özenle izlediği bir stratejidir. Örneğin Behice Boran, emekçi sınıflar hızla örgütlenip bilinçlendirildiği ve Anayasa’dan yana çevreler hak ve özgürlükleri cesaretle savunduğu takdirde, TİP’in seçim yoluyla iktidara gelmesi önünde hiçbir engelin kalmayacağını öne sürmektedir (Boran, 1968, s. 223). Aynı biçimde Mehmet Ali Aybar da Anayasa’nın liberalizme karşı olduğunu, dikta rejimlerini yasakladığını ve öngördüğü hatta “emrettiği” rejimin “demokratik sosyalizm” olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla Anayasa’ya göre sosyalizmin başka yollardan değil, halkın oylarıyla iktidara gelmesi ve iktidara geldiğinde de muhalefetin haklarına saygılı olması gerekmektedir (Aybar, 1968, s. 395). Halkın oylarıyla iktidara gelebilmek ise, kitleleri bilinçlendirerek ve tabanı genişletmekle mümkün olabilecektir. FKF de aynı amacı taşımaktadır; ancak bir yandan tabanını genişletmeye çalışırken diğer yandan da kitlelerin TİP’i ve FKF’yi değiştireceğinden endişe duymaktadır. Ne var ki FKF’ye katılan yeni fikir kulüpleri, salt niceliksel bir birikimi sağlayamayacak, yeni fikirleri de beraberinde getirerek

örgüt içinde niteliksel değişimlere de yol açacaktır (Öğütle & Etil, 2014, s. 270). Bu yeni fikirlerin başında MDD stratejisi gelmektedir.

4. II. Kurultayda MDD'cilerin Ayak Sesleri

Millî demokratik devrim stratejisi, Lenin'in *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği* adlı kitabında açıkladığı ve 1905 Devrimi'nden 1917 Ekim Devrimi'ne uzanan süreçte geliştirip uyguladığı devrim modeline dayanmaktadır. Lenin, Rus işçi sınıfının iktidara gelişinin, birincisi "demokratik devrim", ikincisi "sosyalist (proleter) devrim" olmak üzere, birbirini kesintisiz olarak izleyen iki aşamadan geçerek gerçekleşeceğini öngörür. Lenin bu teoriyi Marx ve Engels'in 1848 Alman devrimine ilişkin çözümlemesinde, işçi sınıfının öncelikle mutlak monarşi ve feodal toprak mülkiyetine karşı burjuvaziyle birlikte, burjuvazi iktidara geldiğinde ise burjuvaziye karşı kendi devrimi ve iktidarı için mücadele etmesi gerektiğini savunan görüşlerinden hareketle geliştirmiştir (Şener, 2010, s. 29-30). Burjuva demokratik devrimi feodal toplumdaki çıkışı sağlayarak modern sanayi toplumunun inşasının yolunu açacak ve yeni bir sınıflı toplum meydana getirecektir. Sosyalist devrim ise ancak ileri düzeyde sanayileşmiş ve siyasal demokrasi kültürüne sahip olan modern sınıflı toplumda söz konusu olabilecek ve sınıfsız topluma geçişi sağlayacak olan devrimdir. Gelişmiş bir kapitalizme sahip olmayan toplumların öncelikle burjuvazinin iktidarını hazırlaması şarttır (Aydınöğlü, 2011, s. 73-74). Lenin'in devrimci tecrübesine dayanarak geliştirdiği, sosyalizme geçişin doğrudan değil aşamalı olarak gerçekleşeceğini öngören bu teori, Türkiye'deki savunucuları tarafından Türkiye'nin tarihsel ve mevcut toplumsal koşullarına uyarlanmıştır. MDD tezi, demokratik devrimi Türkiye gibi millî (burjuva) demokratik devrimi yarıda kalmış, az gelişmiş ve yarı-bağımlı bir ülkede sosyalist devrime giden yolu açacak olan zorunlu aşama olarak tarif eder. Bu tez, 1960'lı yılların özgül koşullarında gündeme gelme olanağı bulmuş olsa da aslında TKP geleneğine dayanmaktadır. Bu gelenek içinden gelen, MDD stratejisinin önde gelen savunucusu ve teorisyeni Mihri Belli'nin 1966'da *Yön* dergisinde "E. Tüfekçi" müstear ismiyle yazdığı *Demokratik Devrim: Kime Karşı, Kimle Birlikte?* başlıklı yazısı, MDD tezini kamuoyuna açıklayan bir manifesto niteliğindedir.

Belli'ye göre MDD, sınıf çıkarları Türkiye'nin emperyalist sisteme bağımlı kalmasını gerektiren "işbirlikçi sermaye" ve "feodal ağa" gibi kesimlere karşı (Tüfekçi, 1966, s. 12); üretim araçlarından ve topraktan yoksun kent ve köy proletaryası, az miktarda üretim aracına ve toprağa sahip olmakla birlikte son tahlilde sömürülen kent ve köy küçük burjuvazisiyle birlikte yapılacaktır (Belli, 1970a, s. 10). MDD tezi, sosyalizmin herkesten önce onun toplumsal düzeni olduğu gerekçesiyle tarihsel görevi işçi sınıfına yükler (Tüfekçi, 1966, s. 10). Ancak bu tarihsel rolü üstlenecek olan sınıfın hâlen "kendisi için sınıf" olmaktan uzak olduğu da bir gerçektir. Bu durumun nedenlerinden biri, sanayi kapitalizminin Türkiye'de yeterince gelişmemiş olmasından ileri gelen "niceliksel yetersizlik"tir. Bir diğer neden ise "niteliksel yetersizlik", daha açık bir ifadeyle, işçilerin bir bölümünün yarı-köylülüğü, yani köyle bağlantılarının devam etmesi, dolayısıyla az da olsa toprak mülkiyetine sahip olması ve bunlara bağlı olarak, politik bilinçten yoksunluğudur (Belli, 1970b, s. 232-233). Belli, "sivil-asker

aydın zümre”nin de çoğunlukla içinden çıktığı küçük burjuvaziyi MDD’ci güçler arasında saymak gerektiğini düşünür. Bu zümre sınıfsal kökeni ve konumu gereği, Türkiye küçük burjuvazisinin en bilinçli kanadıdır. Ancak küçük burjuvazinin az da olsa mülkiyet sahibi olmaktan ileri gelen ideolojik tutarsızlığını da hesaba katmak da bir zorunluluktur (Belli, 1970a, s. 11-13). 1960’lı yıllarda TKP kökenlilerin sivil-asker aydın zümreye devrimci potansiyel veya görev yüklemesi, genellikle “sol üzerindeki Kemalizm etkisi” olarak değerlendirilmiştir. Ancak solun küçük burjuvazinin en bilinçli kanadı olarak görülen bu zümreye Kemalizmden etkilendiği için değil, TKP’nin de bir parçası olduğu uluslararası komünist geleneğin az gelişmiş ülkeler için öngördüğü devrim stratejisi gereği devrimci saflarda rol biçtiğini söylemek daha doğru olacaktır. MDD’ciler komünisttir; toplumsal tabanını sivil-asker zümrenin oluşturduğu Kemalizmi, sosyalizm hedefine varmada müttefik olarak görürler. Bu ittifak arayışı sadece Türkiye’deki sol harekette ortaya çıkan özgül bir durum değildir, dolayısıyla MDD stratejisinin Kemalist niteliğine ve Türkiye’ye özgünlüğüne değil, uluslararası komünist gelenekle olan bağına işaret etmektedir (Aydınoglu, 2011, s. 175).

MDD’cilik, TİP içinde bir muhalefet hizbi olarak önce 1966’daki Malatya Kongresinde, ardından FKF’de ortaya çıkmaya başlamış, I. Kurultayda kendini ifade etmiş olmakla birlikte ne ayrı bir program ortaya koyabilmiş ne de ayrı bir seçenek sunabilmiştir (Yıldırım, 2008, s. 109). Çünkü bu aşamada FKF içindeki eleştiriler ve belirmeye başlayan muhalefet hâlâ belli noktalardaki itirazların, sezgisel birtakım rahatsızlıkların ötesine geçememiştir. II. Kurultay, eleştirilerin belirginleştiği, MDD’cilerin gittikçe daha çok ağırlık kazanmaya başladığı, alternatif arayışlarının ortaya çıktığı bir dönemde yapılmıştır.

Kurultay, *Proleter* isimli dergide Nâzım Hikmet’in *Kerem Gibi* şiirini yayımladığı gerekçesiyle tutuklu bulunan Genel Başkan İzzet Ararat’ın yokluğunda, 23-24 Mart 1968 tarihlerinde Ankara’da toplanır. İkinci gün toplanan GYK, FKF Genel Başkanı olarak TİP Bilim ve Araştırma Bürosu üyesi ve AÜHF Kamu Hukuku Kürsüsü Asistanı Doğu Perinçek’i seçer (Feyizoğlu, 2004, s. 146-149). Perinçek, TİP yönetiminin desteğini arkasına alarak başkan seçilir. Yusuf Küpeli’nin belirttiğine göre, 1967’de *Dönüşüm*’de “Türkiye’nin meselelerinin sokakta halledilemeyeceğini, Türkiye’nin sosyalist devrim aşamasında olduğunu” savunan yazılarındaki Mihri Belli’ye yönelik eleştirileriyle TİP yönetiminin güvenini kazanarak Partide görev alabilmiştir (Yıldırım, 2008, s. 162-163).

Perinçek’in genel başkanlığı yoğun tartışmaları beraberinde getirecek ve FKF’nin gündemini hayli meşgul edecektir. Perinçek önceleri MDD tezleriyle ilgisi bulunmayan, TİP yönetimine sadık genç bir akademisyen olduğu yönünde izlenim uyandırmış; bu sayede TİP yönetiminin de desteğini alabilmiştir. Fakat işin aslının hiç de görüldüğü gibi olmadığı, aslında Perinçek’in de MDD perspektifini savunduğu kurultayda ortaya çıkacaktır. Perinçek, TİP ve FKF yönetimlerinin dar bir çevreye hapsolmuş durumda olduğunu, Kemalistlere ve CHP’li gençliğe karşı olumsuz bir tavır takındığını, provokasyona zemin hazırlayabileceği ve Partiye zarar gelebileceği düşüncesiyle her türlü eyleme karşı çıktığını savunmaktadır. Bu düşüncelerden hareketle, FKF yönetimini kendi ifadesiyle “ele geçirek” geniş demokratik güçlerle ittifak kurarak bir cephe oluşturmayı ve FKF’yi MDD çizgisindeki bazı fikir kulüplerini de bünyelerine katarak eylemci bir yapıyabüründürmeyi hedeflediğini

iddia etmektedir (Feyizoğlu, 2004, s. 144). Perinçek yıllar sonra, TİP'lilerde oluşan kanaatin aksine insanları kandırmadığını, o tarihte kendini samimi olarak hâlâ bir TİP üyesi olarak gördüğünü; fakat MDD tezinden etkilenmeye başladığını ve ideolojik bir değişim yaşayarak eski görüşlerini artık doğru olarak değerlendirmedeği belirtecektir. “Mihri’ci” olarak bilinen isimlerden farklı olarak, yeni bir örgüt kurmaktansa mücadeleyi sosyalist birikimin merkezi olan TİP’te yürütmeyi savunduğunu iddia etmektedir. Ona göre “sosyalist devrim” şiarı yerine, aynı anti-emperyalist ve demokrat gelecekte gelen, CHP’nin nüfuzu altındaki gençlik kitlelerini kazanmaya çalışmak o günler için daha doğru bir tavidir (Yıldırım, 2008, s. 164).

Kurultay, görünüşte olmasa da esas itibarıyla MDD’cilerin zaferiyle sonuçlanmıştır. MDD hareketinin yönetim değişikliğinden duyduğu hoşnutluğu ve heyecanı, hareketin “yayın organı” niteliğindeki *Türk Solu*’nun ¹⁰ sayfalarında görmek mümkündür. Derginin abartılı bir dille kaleme alınan kurultay haberine göre, çeşitli fikir kulüplerinden delegelerin eleştirileri FKF’nin “pasifist” bulunan çizgisi üzerine yoğunlaşmış, önceki yönetimin eylemsizlik çizgisi yerden yere vurulmuştur. Sosyalist gençliğin eylem isteği içinde olduğunu savunan muhalefet grubu “sokak gösterilerinin faşizmi hızlandıracağı” fikrine karşı çıkararak faşizmi teşvik eden asıl gücün emperyalizm olduğunu, “faşizm gelir” korkusuyla harekete geçmemenin faşizme teslim olmak anlamına geldiğini öne sürmüştür. Derginin haberinde “muhalefet grubu sözcüsü” olarak bahsi geçen Perinçek’in, konuşmasında Türk toplumundaki egemen çelişkinin emperyalizm ile geniş halk kitleleri arasında yaşandığını ve kökü dışarıda olan kapitalizme karşı gençliğin bir bütün olarak mücadele etmesi gerektiğini savunduğu belirtilmiştir (Türk Solu, 1968, 02 Nisan, s. 2). Böylece, düşünsel ve politik mücadele kadar sokaklardaki eylemliliği de önemseyen, egemen çelişkinin emekçilerle burjuvazi arasında değil emperyalizmle küçük burjuvazi ve sivil-asker aydın zümre de dâhil olmak üzere halk kitleleri arasında yaşandığını savunan geniş cepheci bir anlayış FKF’nin başına geçmiştir. Fakat yeni yönetimin işi pek de kolay olmayacaktır; çünkü MDD stratejisi FKF’ye hâlâ bütünüyle hâkim olamamıştır ve TİP yönetiminin FKF üzerindeki belirgin ağırlığı devam etmektedir.

Perinçek’le TİP yönetimi arasında Kurultay sonrasındaki ilk uyuşmazlık Devrimci Güç Birliği (Dev-Güç) üyeliği konusunda yaşanır. Dev-Güç, *Türk Solu*’nda bir devrimciler güç birliği oluşturulması çağrılarının yapıldığı günlerde (Korkmaz, 2009, s. 123) 27 Mayıs Milli Devrim Derneği öncülüğünde, 30 Mart’ta muhafazakâr / İslâmcı kesimlerin düzenleyeceği II. Şahlanış Mitingi’ne cevaben

10 MDD stratejisi ilk kez *Yön* saflarında dile getirilmiş olsa da bu dergi ve yöneticilerinin Marksist olmaması nedeniyle yeni bir yaygın mecrasına gereksinim duyulması sonucunda kurulan *Türk Solu* (Dinçer, 2006, s. 79), ilk sayısını 17 Kasım 1967’de yayımlamıştır (Yıldırım, 2008, s. 470). Derginin önde gelenleri TKP’nin 1950-1951’deki yeniden örgütlenmesinde yer alan, Şefik Hüsnü geleneği içinde sayılabilecek eski komünistlerdir. Ancak dergide bu gelenekten gelmeyen Hikmet Kıvılcımlı’nın, TKP’li olmayan Aziz Nesin ve Asım Bezirci gibi solcuların, hatta komünist veya Marksist olmayıp Doğan Avcıoğlu’nun fikriyatına daha yakın olan ve “milliyetçi-devrimci” olarak nitelendirilebilecek İlhan Selçuk ve Mümtaz Soysal, MBK üyeleri Suphi Karaman ve Mucip Ataklı gibi isimlerin de yazıları yayımlanmıştır (Aydınöğlü, 2011, s. 173). Derginin yayın hayatı, 14 Nisan 1970’te MDD hareketinde yaşanan bölünmeler nedeniyle son bulacaktır (Yıldırım, 2008, s. 470).

“gericiliğe karşı tam bağımsızlık ilkesini ve Anayasa'nın eksiksiz uygulanmasını” savunmak üzere ortak tavır alan çeşitli demokratik kitle örgütlerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur (Yıldırım, 2008, s. 169). Dev-Güç daha çok Ankara'daki öğrenci kitesini etkisi altına alırken, İstanbul'daki öğrenci örgütleri eski FKF çizgisini izlemeye devam etmiştir (Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988, s. 2082). Dev-Güç, Aybar'ın “ceberrut devlet bürokrasisi” tezini işlemeye başladığı dönemde kurulmuştur. Aybar'ın bu tezinin hedefinde MDD'cilerin “sivil – asker aydın zümre” diye bahsettiği ve Dev-Güç'ün bileşenlerini oluşturan sosyal demokrat ve Kemalist çevreler yer almaktadır. TİP yönetimi nezdinde Dev-Güç'ün faaliyetleri sol mücadeleyi Kemalist bürokrasiye eklemeye ve “sol” cuntacılaşmaya zemin hazırlamaya yöneliktir (Zileli, 2000, s. 241).

23-24 Mart 1968 tarihlerindeki II. Kurultayda MDD'cilerin yönetime gelmesiyle birlikte TİP yörüngesinden çıkan FKF'nin eylem tarzında da değişiklik görülmeye başlanmıştır. 28-29 Nisan 1960 hakkında bir yıl önce savunulan görüşler korunmakla birlikte, Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı (TMGT) gibi “27 Mayısçı ve Kemalist” olarak nitelendirilebilecek bir “küçük burjuva örgütü” ile birlikte bu olayların yıldönümünde ortak bildiri yayımlanmış ve anma töreni gerçekleştirilmiştir. Bu tavır, yeni FKF yönetiminin “cepheci” anlayışının bir yansımasıdır.

Bildiride 29 Nisan'dan “Türk gençliğinin faşist bir idareye karşı ayaklanışının yıldönümü” olarak bahsedilir. Ancak bildirideki “tam bağımsız, gerçekten demokratik Türkiye” vurgusu (Feyizoğlu, 2004, s. 272), 1968 gençliğinin TİP'li veya MDD'ci fark etmeksizin, bir bütün olarak “27 Mayıs ruhu”ndan uzaklaştığını da bir kez daha ortaya koymaktadır. Genel Merkezden farklı olarak Dev-Güç'e katılmayan ve TİP'lilerin yönetiminde kalan FKF İstanbul Sekreterliği ise TİP'lilerin yönetimindeki bazı öğrenci birlikleriyle birlikte ayrı bir bildiri yayımlar. Bildiride, bir direniş olmaktan çok yüzeysel reformlar isteyen bir hareket olarak değerlendirilen 28-29 Nisan'ın Türkiye'nin toplumsal, ekonomik ve politik yapısının iyi kavranamadığı bir dönemin ürünü olduğu savunulur. Aybar'ın “İkinci Kurtuluş Savaşı” söyleminin bir yansıması olarak “... biçimsel demokrasinin ve biçimsel devrimlerin bekçisi olmak yerine; madenlerin, petrolün sömürülmesine karşı çıkmakla, ikili anlaşma ve yabancı üslerden arınmış, NATO'dan ayrılmış, sosyalist Türkiye'nin kurtuluş savaşını vermekte ...” oldukları da vurgulanır (Karadeniz, 1995, s. 37-38).

Bu dönemde FKF'nin de düzenleyicileri arasında yer aldığı önemli etkinliklerinden biri, Vietnam halkının ABD işgaline karşı verdiği mücadeleye destek olmak amacıyla başlatılan “Vietnam Halkına Yardım Kampanyası”dır (Feyizoğlu, 2004, s. 267). Bir diğer önemli etkinlik ise NATO'nun 20. kuruluş yıldönümü dolayısıyla, Türkiye genelinde düzenlenen “NATO'ya Hayır Kampanyası”dır. Hafta boyu süren etkinliklere solcu akademisyenler de destek verir (Ant, 1968, 09 Nisan, s. 6). 14-19 Mayıs tarihleri arasında, İstanbul'da FKF İstanbul Sekreterliğinin çağrısı ve Dev-Güç dışında kalan 17 örgütün katılımıyla alternatif bir “NATO'ya Hayır Haftası” düzenlenir. Bazı aydınların da katılımıyla hafta boyu süren etkinlikler, sadece güvenlik güçleri tarafından değil sağ gruplar tarafından da engellenmek istenir ve çeşitli olaylar meydana gelir (Ant, 1968, 21 Mayıs, s. 6). FKF'nin farklı kanatlarda yer alan bileşenleri, bu süreçte ortak amaçlarla bile bir araya gelmemektedir. Bu ikili yapı, birkaç ay daha devam etmiştir.

Mayıs ayındaki FKF GYK toplantısında, muhalif İstanbul delegasyonu TİP yönetiminin FKF yönetimine tavır almasından güç alarak eleştirilerinin tonunu sertleştirmiş ve FKF'nin Dev-Güç'ten ayrılması yönünde bir önerge sunmuştur. Tartışmaların sonunda gerçekleştirilen oylamada –aynı zamanda FKF yönetiminin güvenoyu oylamasıdır – sonucun 22 redde 22 kabul çıkması üzerine, Perinçek “böyle durumlarda başkanın oyu iki oy sayılır” kuralını işletir ve ne FKF yönetimi düşürülebilir ne de FKF, Dev-Güç'ten ayrılabilir. Toplantıda TİP'liler, Perinçek'in MDD'cilerle ilişkisini kanıtlamak için *Türk Solu*'ndan pasajlar okur ¹¹ (Zileli, 2000, s. 241-242). TİP'in Perinçek yönetiminden rahatsızlığı gittikçe daha çok arttığı için, TİP yöneticileri daha fazla beklemeyip FKF yönetimini değiştirmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştır.

5. TİP'in Müdahalesiyle Yönetim Değişikliği

FKF Merkez Yönetim Kurulu'nun (MYK), II. Olağan GYK toplantısı için belirlediği tarih 14 Temmuz 1968'dir; ancak TİP'li üyeler toplantıyı *Türk Solu*'nun iddiasına göre usulsüz olarak 8 Temmuz'da düzenleme kararı alır (Türk Solu, 1968, 16 Temmuz, s. 6). Toplantı, Behice Boran'ın direktifiyle TİP'li gençlerden Ömer Özerturgut tarafından sadece İstanbul delegelerinin katılımıyla başlatılır; fakat bu gayrimeşruluğu ortadan kaldırmak için toplantıya Ankara'da devam etme kararı alınır. Perinçek'in ertelemeyi başaramadığı toplantıda Dev-Güç'ten çıkma kararı alınır ve Perinçek yönetimi düşürülerek Zülküf Şahin başkanlığındaki yeni MYK belirlenir (Zileli, 2000, s. 256-258). Şahin'in seçilir seçilmez ilk işi, bir telgrafla Dev-Güç'ten çekildiklerini bildirmek olmuştur. Telgrafta, FKF ve TİP yönetimlerinin millî bağımsızlık mücadelesini sosyalizm mücadelesinden ayırmadığı, dolayısıyla millî bağımsızlıkçı ve anti-emperyalist tüm yasal kuruluş ve güçlerle ortak bir zeminde birleşmenin amaçlar dâhilinde olduğu belirtilir. Ancak FKF ve TİP yönetimlerine göre Dev-Güç çatısı altındaki “ara tabaka” temsilcileri, kendi küçük burjuva ideolojilerini egemen kılmak ve emekçi halkın örgütü olan TİP'i tecrit etmek niyetindedir ve bu nedenle Dev-Güç, esasen gerçek anlamda bir güç birliği amacı gütmekten uzak, Türkiye sosyalizmine zarar veren bir oluşumdur (Ant, 1968, 23 Temmuz, s. 2).

TİP – MDD / Dev-Güç çizgilerindeki teorik ve pratik düzeydeki farklılıkları su yüzüne çıkaran gelişmelerden biri ABD 6. Filosu'nun devam eden ziyaretleridir. ABD ve emperyalizm karşıtlığı, 1960'lı yıllarda sol öğrenci eylemliliğine yön veren başlıca dinamiklerdendir. Kıbrıs sorunu nedeniyle yükselişe geçen ABD karşıtlığı ¹², özellikle Vietnam Savaşı'nın etkisiyle anti-emperyalist bir

11 Örneğin, FKF'nin yönetim değişikliğiyle birlikte doğru bir çizgi izlemeye başlayarak Dev-Güç'e katılmakla tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye'yi kurmak amacıyla diğer yurtsever güçlerle iş birliği kuran “gerçek” devrimci bir örgüt hâline geldiği savunulmuştur (Türk Solu, 16.07.1968, s. 6).

12 Türk dış politika tarihine “Johnson mektubu” olarak geçen mektubun ABD Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından Başbakan İsmet İnönü'ye 5 Haziran 1964'te gönderilmesinden sonra yaşanan diplomatik süreç (Erhan, 2001, s. 686-688) üzerine 27 Ağustos 1964'te düzenlenen ve binden fazla üniversite öğrencisinin katıldığı miting, Türkiye tarihinin ilk kitlesel ABD karşıtı mitingidir. Ankara'da toplanan öğrenciler, ABD'nin Kıbrıs politikasını ve Türkiye'ye karşı tutumunu protesto etmek amacıyla ellerinde pankartlarla ABD Büyükelçiliğine doğru yürüyüşe geçmiş, yürüyüş polis tarafından engellenmek istenmiştir (Milliyet, 1964, 28

içeriğe de bürünerek ivme kazanmıştır. Bu provokatif ziyaretlerle birlikte, sosyalist gençlerdeki ABD ve emperyalizm karşıtlığı yükselişe geçmiş ve her defasında büyük çaplı olaylar meydana gelmiştir. En önemli ve tarihî olaylardan biri 1968 yılı Temmuz ayındaki ziyaret üzerine çıkan olaylar sırasında İTÜ öğrenci yurduna düzenlenen polis baskınıdır. Bu baskın, Korkmaz'ın (2009) belirttiğine göre 27 Mayıs sonrasında, üniversiteye yönelik ilk polis baskınıdır (s. 129). Baskın sırasında, 5'i ağır olmak üzere (3'ü öğrenci, 2'si polis), 40'a yakın kişi yaralanır (Milliyet, 1968, 18 Temmuz, s. 7). İTÜ öğrenci yurdunun penceresinden düşerek yaralanan ve 24 Temmuz 1968'de yaşamını yitiren İÜHF öğrencisi Vedat Demircioğlu (Milliyet, 1968, 25 Temmuz, s. 1), '68 kuşağının ve öğrenci hareketleri tarihinin sembol isimlerinden biri olmuştur. Demircioğlu, bir iddiaya göre polisten kaçarken düşmüş, bir başka iddiaya göre ise polis tarafından kasten itilmiştir (Feyizoğlu, 2004, s. 550). 6. Filo'nun ziyaretini ve İTÜ yurduna yönelik polis baskınını protesto etmek amacıyla Deniz Gezmiş¹³ öncülüğünde gerçekleştirilen yürüyüşün sonunda ABD erleri Türk öğrenciler tarafından darp edilerek –öğrencilerin deyiimiyle – “denize dökülmüştür”.¹⁴ (Türk Solu, 1968, 23 Temmuz, s. 4).

1968 yılına en az üniversitelerdeki boykot-işgal hareketleri ve 6. Filo protestoları kadar damgasını vuran bir diğer önemli olay da “Tam Bağımsız Türkiye İçin Mustafa Kemal Yürüyüşü”dür. TMGT öncülüğünde bazı öğrenci kuruluşlarıyla Kemalist kuruluşların gerçekleştirdiği, Samsun'da başlayıp 10 Kasım'da Anıtkabir'i ziyaretin ardından büyük bir mitingle son bulması planlanan (Say, 1968, s. 12) yürüyüşe, TİP'lilerin yönetimindeki FKF sonradan katılır (Türk Solu, 1968, 26 Kasım, s. 9). Yürüyüşü düzenleyen komitede yer alan Deniz Gezmiş, FKF Genel Başkanı Zülküf Şahin'i komiteye almayı doğru bulmadıklarını bildirir ve FKF'liler yürüyüşe genel başkansız devam eder (Feyizoğlu, 2004, s. 305). Çeşitli engellemeler ve provokasyonlar nedeniyle güçlükle tamamlanabilen yürüyüş Anıtkabir'de son bulmuş; ancak planlanan miting gerçekleştirilememiştir (Türk Solu, 1968, 26 Kasım s. 10). 1968 sonlarında, MDD tezlerinin üniversite gençliği arasında hızla yayılmaya ve ege-men olmaya başladığı, FKF'de de etkisini günden güne artarak hissettirir hâle geldiği ve FKF'nin tabanı ile yönetimi arasındaki uyumsuzluğun gittikçe büyüdüğü görülmektedir (Yıldırım, 2008, s. 233). Bu yürüyüş, sosyalist öğrenci gençliği ile FKF yönetimi arasındaki anlayış farklılıklarının belirgin biçimde su yüzüne çıkmasını sağlamıştır. TİP etkisindeki FKF yönetiminin “eylemsizlik” olarak

Ağustos, s. 1, 7).

13 MDD eğilimli Devrimci Öğrenci Birliğinin (DÖB) lideridir. Kurucuları arasında Cihan Alptekin gibi öğrenci liderlerinin de yer aldığı (Türk Solu, 15.10.1968, s. 8) DÖB'ün temelleri 1966-1967 öğretim yılı başında, İÜHF'de sağ görüşlülerin yönetimindeki Öğrenci Cemiyetinin yönetimini ele geçirmek amacıyla bir araya gelen, kendilerini “anti-emperyalist” ve “demokrat” olarak nitelendiren öğrenciler tarafından kurulan “Devrimci Hukukçular” adlı örgütlenmeye dayanmaktadır. 1968 Haziran'ındaki kampüs işgallerinde önemli etkinlik gösteren bu oluşum, eylemler sonrasında ideolojik tutumunu belirginleştirerek DÖB adını almıştır. DÖB, teorik tartışmalardan çok eylemciliğiyle ön plana çıkan bir örgütlenmedir. Deniz Gezmiş başkanlığındaki DÖB, TİP çizgisindeki FKF İstanbul Sekreterliğinin “eylemsizlik” olarak adlandırılan tutumuna karşı kurulmuştur (Yıldırım, 2008, s. 221, 223).

14 6. Filo, sonraki yıllarda da Türkiye'nin gündemini meşgul etmeye devam edecektir.

değerlendirilen eylemlilik çizgisi, bizzat hitap ettiği taban tarafından aşılmıştır. Bu gelişmeler, FKF'de yönetim değişikliğini zorunlu olarak gündeme getirmiştir.

6. III. Kurultayda MDD Stratejisinin Egemen Oluşu

FKF'nin III. Kurultayı, sadece AÜSBF ve AÜFF fikir kulüplerinin TİP'lilerin yönetiminde bulunduğu, Ankara'daki MDD'ciler tarafından yönetilen diğer fikir kulüplerinde FKF yönetime gelemediği takdirde yeni bir örgüt kurmanın tartışıldığı (Feyizoğlu, 2004, s. 176) günlerde, 3-4 Ocak 1969 tarihlerinde İstanbul'da toplanır. İlk günkü toplantı usul tartışmalarıyla geçer; önceki yönetim tarafından Genel Kurula kabul edilmeyen İzmir Yüksek Öğretmen Okulu Devrimci Kültür ve Sanat Kulübü delegeleri onaylanır, Hacettepe Üniversitesi Sosyalist Fikir Kulübü FKF'ye kabul edilir. İkinci günde, kendini "proleter devrimci" olarak ifade eden MDD'ci öğrencilerle kendini "sosyalist devrimci" olarak ifade eden TİP'li öğrenciler arasında şiddetli tartışmalar yaşanır. MDD'ciler adına söz alan öğrenciler, FKF'nin "oportünist" olarak nitelendirdikleri TİP yöneticilerinden emir almasından duydukları rahatsızlığı dile getirir. Onlara göre FKF'nin politikası, "sosyalizmin biliminin" Türkiye gibi "yarı-bağımlı" ve "yarı-feodal" ülkelerde sosyalizme giden yolun MDD'den geçtiği şeklindeki temel saptaması üzerine inşa edilmelidir ve sosyalist gençliğin görevi Türkiye'nin bağımsızlık ve demokrasi mücadelesinde tüm "millîci" ve "demokratik" güçler arasında devrimci dayanışmanın gerçekleşmesi için çalışmak olmalıdır (Türk Solu, 1969, 14 Ocak, s. 12-13). Kurultayda seçilen GYK, 12 Ocak'taki ilk toplantısında genel başkanlığa Yusuf Küpeli'yi getirir ve MYK'yı belirler (Türk Solu, 1969, 21 Ocak, s. 4). III. Kurultayın önemli sonuçlarından biri, TİP'li öğrencilerin tüm engelleme çabalarına rağmen MDD stratejisinin oylanarak kabul edilmesidir. Bu karar doğrultusunda, FKF bir önceki yönetim döneminde ayrıldığı Dev-Güç'e yeniden katılır. FKF, bu tarihten itibaren Dev-Güç'ün tüm etkinliklerinde ön saflarda yerini alacaktır (Türk Solu, 1969, 14 Ekim, s. 10).

FKF MYK'nın 12 Ocak 1969'da yapılan ilk toplantısından sonra yayımlanan ve Yusuf Küpeli imzasını taşıyan *1 Numaralı Bülten*'de MDD tezleri doğrultusundaki Türkiye tahliline göre Türkiye'deki egemen çelişki "Amerikan emperyalizmi, işbirlikçileri ve feodal kalıntılar" ile "proletarya, diğer millîci sınıf ve tabakalar" arasındadır. Proletarya ile diğer millîci sınıflar arasındaki çelişki reddedilmemekte; ancak temel çelişkinin yanında ikincil konumda görülmektedir. En çok üreten ve en çok ezilen sınıf olması nedeniyle devrimci potansiyeli en yüksek sınıf olan proletaryanın görevi, nihai hedefi olan sosyalizm doğrultusundaki ön aşamanın başarılması için yürütülmesi gereken MDD mücadelesinde ABD emperyalizmi, işbirlikçileri ve feodal kalıntıların temizlenmesi yolunda diğer "millîci" sınıf ve tabakaları bir araya getirerek tarihsel önderliğini yerine getirmektir. İkili bir eylem biçimi öngörülmektedir: Bir taraftan tüm "millîci" sınıf ve tabakaların yer alacağı cepheyi genişletirken, bir taraftan da "proletaryanın örgütünü" kurmak için çalışılmalı, bir başka ifadeyle stratejik olarak MDD aşaması için harekete geçilirken, sosyalist örgütlenme ve bilinçlendirme işleri de hızla yürütülmelidir. Bültende üzerinde özellikle durulan noktalardan biri de maceracılıktan uzak durmaktır. Halktan kopuk "teröristçe" eylemlerin maceracılık anlamına geleceği; yapılacak eylemlerin

kitle eylemleri olmasına, halka mâl edilmesine dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Türk Solu, 1969, 28 Ocak, s. 12). Bültendeki “kitle eylemleri” vurgusu, FKF’nin 1969 yılındaki eylemlerine yanısırdır. FKF gerek işçi eylemlerine gerekse köylülerin toprak işgallerine çok daha etkin bir biçimde katılmıştır (Eren, 2012, s. 171).

Yönetime MDD’ciler geldikten sonra TİP’lilerin bir bölümü istifa ederken, geride kalanlar kimi zaman “devrimci şiddet” de kullanılarak tasfiye edilmiştir. TİP’in anti-empyrialist eylemler karşısındaki “pasifist” olarak nitelendirilen tavrı, TİP ile MDD çizgileri arasında bocalayan kararsızlarda FKF’den TİP’in tüm kalıntılarının temizlenmesi gerektiği fikrini uyandırmış ve tasfiye süreci hızlandırmıştır. FKF dışında örgütlenen Devrimci Öğrenci Birliği (DÖB)¹⁵ de FKF’ye katılmış (Küpeli, 1971, s. 22) ve böylelikle FKF, MDD hareketinin kalesi hâline gelmiş ve TİP’le bağlarını tamamen koparmıştır.

7. FKF’lilerin TİP’ten Kopuşunun Nedenleri

TİP, 1960’lı yılların ikinci yarısına damgasını vuran “aşamalı devrim” tartışmalarında MDD hareketinin karşıt kutbunda yer almaktadır. “Sivil-asker aydın zümre”ye devrimci bir rol atfetmeyen TİP, Nermin Abadan’ın 1965 Genel Seçimi’yle ilgili araştırmasında saptadığı üzere, temsil etme iddiasında olduğu işçi sınıfından değil, eskiden oy verdikleri CHP’yi yeterince solda görmediği için artık tercih etmeyen eğitilmiş ve kentli kesimler ile Adalet Partisi (AP) tabanının çok yoksul kesimlerinden oy almıştır (Abadan, 1966, s. 245-247). Bir başka ifadeyle, TİP’in tabanını büyük ölçüde “sivil-asker aydın zümre” oluşturmaktadır. Üniversite öğrencileri, bu zümrenin önemli bir bileşenidir¹⁶. Fusun Özbilgen, TİP’in öğrenci gençliği üzerinde yarattığı etkiyi “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne girdiğim sırada Türkiye İşçi Partisi (TİP) yükselişteydi. 1965 seçimlerinde meclise on beş milletvekiliyle girdi. (...) radyo konuşmalarında ilk kez “ırgatlar, marabalar” kelimelerini duyuyorduk. TİP’in söylemi birdenbire bizi sarmıştı.” (Özbilgen, 2010, s. 84) sözleriyle ifade eder. TİP yönetimi bu ilgiyi sürekli kılamamış, 1968 sonlarına dek TİP’li gençlerin yönetiminde kalmasına güvenmiş, uzunca bir süre Parti bünyesinde özerk bir gençlik koluna ihtiyaç olmadığı düşüncesine göre hareket etmiştir (Ünsal, 2002, s. 276). Doğan Avcıoğlu, gençliğin “sınıf teşkil etmediği” gerekçesiyle küçümsemesini ve talep etmesine rağmen Parti organlarında temsil edilmemesini “Bir yandan bütün gücünüzü köklü değişikliklerden yana ‘zinde kuvvetler’den alacaksınız, öte yandan bu gücü küçümseyeceksiniz. Ortada bir tersliğin bulunduğu muhakkaktır.” (Avcıoğlu, 1966, s. 3) sözleriyle eleştirir.

TİP yönetimi, sayısı oldukça yüksek olan gençlerin Partinin denetimini ele geçirmesinden endişe duymuş ve gençliğin dinamizminden doğan “kendiliğinden” eylemlerine karşı her zaman tedbirli davranma gereği görmüştür. TİP yönetici kadadı, her ne kadar Marksist-Leninist literatürü birçok

15 DÖB, FKF’ye katıldıktan sonra kendini feshetmemiş ve TİP’lilerin FKF’den tasfiye edilmesinde önemli rol oynamıştır (Yıldırım, 2008, s. 231).

16 Keza *Yön*’ün seçim sonrası sayısında da TİP’in “nasırlı eller”den çok, “TİP olmasa CHP’ye gidecek memur, öğretmen, gençlik vs.” gibi kesimlerden oy aldığı ifade edilmiştir (Yön, 1965, 15 Ekim, s. 4).

parti üyesine göre daha yakından takip etseler de gençlerin yalnızca teorik yönlerini geliştirerek ülke gerçeklerini kendileri kadar iyi bilmesinin mümkün olmadığı kanaatindedir (Ünsal, 2002, s. 277). 1960'lı yılların entelektüel-kültürel hayatının en önemli kaynaklarından biri Türkçeye çevrilmiş sol literatürdür¹⁷. Bu kaynaklara yönelik yaklaşım farkları, TİP yönetici kadrosu ile sosyalist gençlik arasındaki uyumsuzluğun başlıca nedenlerinden biridir. Birkaç yıl içinde hızla canlanan yayıncılık ortamı, ülkedeki entelektüel faaliyetlere ve tartışma ortamına ivme kazandırmış ve dönemin gençlerinin entelektüel gelişiminin seyrini değiştirmiştir. 1960'larda İÜ Türkoloji Bölümü öğrencisi olan Birgül Akkoca Ergev, kısa sürede değişen dünyalarını şöyle anlatır:

(...) Üniversiteye geldiğimde tüm klasikleri okumuş bir öğrenciydim, ama siyaset bilgim sıfırdı. (...) Edebiyatın dışında başka bir okuma sahası olduğunu öğrenip siyasi kitaplara balıklama dalmıştım. Marx, Engels, Lenin, Mao, materyalist felsefe, sol dergiler bize ekonomik özgürlük, tam bağımsızlık, özerk üniversite, emperyalizm gibi kavramları öğretirken dünyayı yeniden kavramamızı sağlayacaktı (Ergev, 2010, s. 29).

Ne var ki yayınlar sadece Marksist-Leninist teoriyle sınırlı kalmamış, silahlı mücadeleyi savunan hatta bu mücadelenin yollarını öğreten kitaplar da yayımlanmaya başlamıştır. Aybar, bu tür kitapların gençler tarafından yoğun bir ilgiyle okunmasından ayrıca endişe duymuştur. Sosyalist bir rejimin demokratik / parlamenter yoldan inşa edilemeyeceğini ve silahlı mücadeleden başka çıkar yol olmadığını ileri süren kitapların Türkçeye çevrilip satılmasına ABD istediği için göz yumulduğunu düşünmektedir. Aybar'a göre ABD, "ileri karakolu" Türkiye'de TİP'in büyümesi, DİSK'in kurulması ve gençlik hareketinin eylemliliğinin artması gibi gelişmelerden rahatsız olmuş ve bu gelişmelerin önünü kesmek için Türkiye'ye "tezgâh" kurmuştur.

(...) Önce Marksist-Leninist kitapların Türkçeye çevrilmesine, serbestçe satılmasına göz yumuldu. Bir anda kitapçı dükkânları Lenin'in, Stalin'in, Mao'nun Guevara'nın kitaplarıyla dolup taştı. Meydanlarda sergiler açıldı. Taksim'de biri Sular İdaresi önünde, biri Rum kilisesi önünde kurulan tezgâhlarda ekmek peynir gibi satıldı. Hatta nasıl bomba yapılacağını açıklayan bir kitap bile vardı aralarında. İşin ilginç yanı da bir zamanlar, soyulan portakalın kabukları orak çekice benzediği gerekçesiyle harekete geçen savcılarımızın bu olaylara seyirci kalmalarıydı. Mecliste bu değişikliğin nedenini sormuştum: elbet 141, 142'nin uygulanmasını istemiyorum. Ama bu maddeler yürürlükteyken savcılar neden uygulamıyorlar? demiştim. Böylece tezgâhlanan oyunun farkında olduğumuzu belirtmek istemişim (...) (Aybar, 1988, s. 87).

"...Amerika'nın askeri heyetler bulundurduğu, üsler kurduğu bir ülkede, bir partinin ortaya çıkıp, halkı Amerika'ya karşı direnmeye çağırması, bir yeni Kurtuluş Savaşına gerek olduğunu ileri sürmesi, göz yumulacak bir olay değildi kuşkusuz." diyen Aybar, TİP'i çöktürmek için bir taraftan saldırılar

17 Esasen, sol literatürün çevrilmesi 1920'li yıllarda başlamış, 1930'lu yıllarda nispeten yoğun ancak sistematik olmayan bir biçimde -çoğunlukla özetlenerek - yürütülmüştür. Soğuk Savaş yıllarında artan, 1951 Komünist Tevkifatı ile zirveye ulaşan anti-komünizm, diğer sol faaliyetler gibi yayıncılığı da durma noktasına getirmiş; gidişat, 27 Mayıs sonrasında değişmeye başlamıştır (Ünal, 2008, s. 420-424). Sol kitap yayıncılığı yalnızca çeviri yapıtlardan ibaret değildir, Türkiye'de de bu doğrultuda çok sayıda kitap yazılmıştır.

devam ederken bir taraftan da dolaylı yoldan aynı amaca yönelik olarak Marksist yayınların serbest bırakıldığını düşünmektedir. Ona göre gençler arasında TİP'in sosyalizm anlayışına muhalif anlayışların oluşması ve en sonunda bu muhalefetin TİP'i etki altına alması hedeflenmiştir. "Marksizm hakkındaki bilgileri sınırlı olan kimi yönetici"lerin de bu kitapların etkisi altında kaldığını savunan Aybar, bu durumun kendi çizgisi dışında bir sosyalizmi savunan TİP'in güçlenmesini kaygıyla izleyen Sovyetler Birliği'nin de işine geldiğini savunmaktadır (Aybar, 1988, s. 140-141).

Partinin bir diğer önemli yöneticisi Behice Boran ise Marksist-Leninist metinlerin iştahla okunmasına Aybar kadar kuşkuyla yaklaşmamakla birlikte, teorinin yeterince hazmedilmemesi ve dogma hâline gelmesinden endişe duymaktadır. Ancak o da gerek Partililerin gerekse kitlelerin teorik formasyonunu nasıl edineceği konusunda bir formül önermiş değildir¹⁸. Boran, 1960'ların sonlarında yükselen parti-içi teorik eğitim taleplerine ilişkin şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

Bir kısım aydınlar ve gençlik, eğitim deyince az çok okul öğretimine benzer bir eğitim faaliyeti kastetmektedirler. Bir taraftan felsefe, sosyoloji, iktisat vb. konularda kurslar, konferanslar, seminerler düzenlenmesi, öbür yandan küçük okuma grupları meydana getirilerek sosyalist kitapların okunması, tartışılması düşünülüyor. Bu çeşit parti-içi eğitim, daha ziyade parti dışındaki sosyalist çevrelerde yaygındır, ama parti içinde de böyle düşünenler vardır. TİP bu çeşit eğitim anlayışına ve faaliyetine iltifat etmedi. (...) Birden formel (kitabî) bir eğitime geçmek, iyi hazmedilmemiş birtakım teorik formüllerin ezberlenmesinden, tekrarından ileri gitmeyen bir sonuç verebilirdi. (...) Parti içi eğitimi okul biçimi bir eğitim olarak düşünmekten çok önce, eylem içinde ve eyleme ilişkin bir eğitim olarak düşünmek ve uygulamak gerekiyordu (Aydınöğlü, 2011, s. 154).

Ergun Aydınöğlü TİP önderlerinin gençlerin teoriye duyduğu ilgiye yaklaşımının temelinde bir kuşaklar arası farklılığın yatabileceğini düşünmektedir. O günlerde 40'lı, 50'li yaşlarını sürmekte olan önder kadrosu, teorik birikimini 1960'ların gençliğine göre daha güç koşullar altında, on yıllara yayılan bir sürede, daha dar bir çerçevede ve hiçbir tartışma ortamı olmaksızın edinebilmiştir. TİP önderlerinin yetiştiği dönemle 1960'ların ikinci yarısı itibarıyla oluşmaya başlayan atmosfer oldukça farklıdır. Solun en geniş kadrolarını bünyesinde toplayan TİP, birkaç yıl içinde solun özellikle de teorik gelişimine uyum sağlayamaz hâle gelmiştir (Aydınöğlü, 2011, s. 155).

TİP'in teorik formasyon edindirme konusundaki eksikliği, MDD'cilerin teoriye verdiği önemle doldurulmuştur. MDD tezi, Marksist teoriye dair referansları parçalı, kısmî ve arızî denebilecek TİP'e göre çok daha bütünlüklü bir referans merkezine sahiptir. Yön ve TİP deneyimleriyle belli bir birikim elde eden genç kadrolarda, kaçınılmaz bir biçimde uluslararası birikim ve hareketlere yönelik bir ilgi oluşmaya başlamış ve bu ilgiye MDD tezi yanıt verebilmiştir. Böylece, MDD'ciler yeni öğrenci

18 Öyle ki, 1966'daki Malatya Kongresi'nde söz alan bir delege "teşkilat, tek fikri gıdası olarak Yön'le baş başa bırakılmıştır" eleştirisi yöneltir (Aydınöğlü, 2011, s. 150). Keza, 1969'daki IV. FKF Kongresi'nde tasfiye edilen TİP'li gençler de Ant dergisine gönderdikleri yazıda "... sosyalizmin gerçek disiplini olan sosyalist teorinin, güdük ve temellerinden uzak bir tarzda bizlerin önüne getirilmiş olması TİP'in affedilmez hatalarındandır. Bu açıdan partiye muhalif unsurların ideolojik itirazları ve çalışmaları, bütün sosyalistler için yararlı olmuştur." diyerek TİP yönetimini eleştirmiştir (Ant, 1969, 21 Ekim, s. 7).

kuşağını yetiştirmek ve solun gelecek kuşaklarına da temel oluşturmak gibi tarihsel bir rolü üstlenme olanağı elde etmiştir (Aydinoğlu, 2011, s. 198-199).

Gençliğin TİP'ten uzaklaşmasına yol açan önemli bir neden de bu partinin “pasifist” olduğunu düşünmeleridir. Örneğin, Aybar'ın kavramsallaştırmasıyla Türkiye'nin ABD'ye karşı yürüttüğü “İkinci Kurtuluş Savaşı”nda halkın ABD emperyalizmine karşı “pasif direnme”ye davet edilmesi yetersiz ve anlamsız bulunmuştur (Şener, 2010, s. 259). Özellikle öğrenci hareketlerinin büyük bir yükselişe geçtiği 1968 yılından itibaren, TİP öğrenciler üzerindeki etkisini büsbütün yitirmeye başlamıştır. Genel Merkezin 1968 itibarıyla ivme kazanan – başta Haziran ayında başlayan kampüs işgalleri olmak üzere – kitle hareketlerine destek vermede çekingenlik göstermesi ve öğrenci Vedat Demircioğlu'nun ölümüne güçlü bir tepki göstermemesi, öğrenci gençliğini TİP'ten uzaklaştıran önemli gelişmeler arasındadır (Ünsal, 2002, s. 200; Şener, 2010, s. 261). TİP, tüm siyasal faaliyetlerinin odağına parlamenter mücadeleyi yerleştirerek 1968'den itibaren yükselen toplumsal hareketlerle bağlantı kurmada yetersiz kalmış, öğrenci ve işçi hareketlerine yönetici kadrosunun demecileriyle destek olmaktan ötede bir varlık sergileyememiştir¹⁹ (Aydinoğlu, 2011, s. 147-148).

1960'ların sonlarından 12 Mart 1971 Muhtırasına kadar kentlerdeki fabrika grev ve işgalleri ile köylerdeki küçük üretici mitingleri ve topraksız köylülerin toprak işgallerine önderlik eden FKF'lilerin, sahadaki deneyimleriyle²⁰ TİP'in öngördüğü iktidara geliş stratejisinin örtüşmediğini fark etmiş olması da TİP'ten uzaklaşmada etkili olmuş olmalıdır. Nermin Abadan'ın (1966) ortaya koyduğu üzere TİP, kent proletaryası ve köylülerden çok, eğitilmiş ve kentli kesimlerden oy alan bir partidir. Behice Boran'ın (1968) emekçi sınıflar hızla örgütlenip bilinçlendirildiği ve Anayasadan yana çevreler hak ve özgürlükleri cesaretle savunduğu takdirde TİP'in seçim yoluyla iktidara gelebileceği öngörüsünün gerçekleşmesinin sanıldığı kadar kolay olmadığı saha deneyimlerinde anlaşılmıştır. Örneğin, Ege ve Akdeniz bölgelerinde bile ağalık rejiminin varlığını devam ettirdiği gerçeğiyle, topraksız köylülerin ağaların mülkiyetindeki toprakları işgal eylemlerine destek verirken yüz yüze gelmiş ve feodal kalıntıların varlığını sürdürdüğü Türkiye'nin önünde tamamlanması gereken bir burjuva demokratik devrimin bulunduğu fikri pekişmiştir (Öztürk, 2016, s. 222-223). 1969 Seçimleri öncesi yapılan seçim sistemi değişikliği TİP'in parlamenter yoldan sosyalizmi kurma hedefini daha da güçleştirmiş²¹ ve sosyalist gençlerin TİP'ten kopuşuna adeta meşruiyet kazandırmıştır.

19 TİP'in işçi eylemlerine karşı çekingen bir tutum sergilemesine, 15-16 Haziran 1970 tarihli büyük işçi eylemlerine önderlik etmemesi ve yönetici düzeyinde katılmamış olması örnek gösterilebilir. TİP üyeleri, eylemlere kendi inisiyatifiyle katılırken, Parti örgütü sadece yayın organlarında ve bildirilerinde “işçi sınıfının tarihi yürüyüşü” olarak nitelendirdiği bu direnişte işçi sınıfının “yanında” olduğunu ifade etmekle yetinmiştir (Arınır ve Öztürk, 1967, s. 421'den akt. Yurtsever, 2008, s. 72).

20 Bu çalışmada FKF'lilerin emek hareketlerine katılımına ayrıntılarıyla yer verilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, E. (2016). *1960 ve 1971 Yılları Arasında Türkiye'de Öğrenci Hareketleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.

21 1965 Genel Seçiminde yürürlükte olan sistem “milli bakiye” veya “ulusal artık” olarak adlandırılmaktadır. İlk ve son kez 1965'te uygulanan bu sistem nispi temsil esasına dayanmakla birlikte, artık durumundaki oyları

1969 yılı hem TİP ve hem de FKF tarihinde büyük bir kırılmadır. Kendi içinde mücadeleler yaşayan TİP, iktidar mücadelesine gerektiği gibi yoğunlaşmamış, 12 Ekim 1969 tarihli genel seçimde % 2.68 oy alarak (Resmî Gazete, 1969, 20 Ekim, s. 13) – seçim sistemini değişikliğinin de etkisiyle – yalnızca M. Ali Aybar ve Rıza Kuas'ı Meclis'e yerleştirebilmiştir. Seçim başarısızlığının üzerine yükselen parti içi muhalefetle daha fazla mücadele edemeyen Aybar istifasını sunmuştur. Ardından kısa süreliğine Mehmet Ali Aslan genel başkanlığı üstlenmiş, 29-31 Ekim 1970 tarihleri arasında düzenlenen IV. Büyük Kongrede genel başkanlığa Behice Boran seçilmiştir (Şener, 2010, s. 266-267). FKF ise 9-10 Ekim 1969 tarihli IV. Kurultayda tüzük ve isim değişikliğine gidip, yoluna Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (TDGF / Dev-Genç) adıyla (Türk Solu, 1969, 14 Ekim, s. 8) ve yeni hedeflerle devam etmiştir. FKF içindeki TİP – MDD hareketi mücadelesi, yerini Dev-Genç içindeki MDD'ci grupların mücadelesine bırakmıştır.

8. Sonuç Yerine

FKF, 1950'li yıllarda kurulmaya başlayan fikir kulüplerinin 1960'lı yılların özgül koşullarına göre biçimlenmiş bir uzantısıdır. FKF'nin tarihi, 1960'lı yılların sol eğilimli üniversite gençliğinin sosyalleşme sürecinde, önce TİP yörüngesine girip adım adım TİP'ten bağımsızlaşmasının ve nihayet ona karşı bir çizgide konumlanarak MDD tezinin örgütsel kalesi hâline gelişinin tarihidir.

Saygın bir hukukçu olan Aybar genel başkanlığa geldikten sonra, sol eğilimli üniversite öğrencileri TİP'e yönelmeye başlamış ve Gençlik Kolları, bu gençlerin sol siyasetle tanıştığı ilk örgütlü yapı olmuştur. FKF, mevcut fikir kulüplerindeki öğrencileri TİP'e kazandırma amacıyla kurulmuş ve FKF'nin ilk dönemine TİP politik çizgisi yön vermiştir. 1961 Anayasası'ndan güç alarak tabanını genişletmeye ağırlık veren TİP'in politikaları, yasal koşulları olabilecek en iyi biçimde değerlendirip biçimsel demokrasinin tüm olanaklarından sonuna kadar yararlanma ilkesini gözetmektedir. Sosyalizmin parlamenter demokratik sistemin sınırları dâhilinde, demokratik yoldan kurulabileceği kabulüne dayanan bu anlayıştan hareketle halk yararına olmadığı düşünülen, parti disiplinine aykırı, kendiliğinden sokak eylemlerine mesafeli yaklaşmıştır. Ancak FKF'nin kuruluşu, sosyalist gençlere TİP içinde bulamadıkları özgürlük olanağını da sağlamış ve adım adım örgütsel bağımsızlıklarını elde etmelerine zemin hazırlamıştır. FKF'li gençleri TİP'ten uzaklaştıran nedenlerin bir kısmı TİP yönetiminin tutumundan, bir bölümü dış koşullardan kaynaklanmaktadır.

da hesaplamaya dâhil etmekte ve partilere seçim bölgelerinden çıkardığı milletvekillerinin yanı sıra, ayrıca milletvekili kazandırmaktadır. Az oy alan partilerin temsil oranını artırarak temsilde adaleti tesis eden bu sistemde, partiler aldıkları oyla doğru orantılı olarak milletvekili elde edebilmiştir. Ne var ki AP iktidarı, bu sistem kendi aleyhine işlediği için d'Hondt sistemini getirmek istemiş, Anayasa Mahkemesi ilgili değişikliğin barajla ilgili hükmünü iptal etmiştir. "Barajsız d'Hondt" sisteminde, seçime katılan tüm partiler temsil hakkı kazanmış ve tüm partilerin oy oranları azalmış olmasına rağmen, en yüksek oyu alan AP ve CHP'nin milletvekili sayısı artmıştır (Nişancı & Özdemir, 2017, s. 732-733).

1960'lı yılların hızla değişen kültürel ikliminde yayımlanan kitaplar ve dergiler, üniversite öğrencilerinin dünya görüşünün belirginleşmesinde TİP'ten daha etkili hâle gelmiştir. TİP yönetici kadrosu, gençlerin ne teorik gelişimine katkıda bulunabilmiş ne de eylemlilik eğilimine karşılık verebilmiştir. Dünyanın önde gelen merkezlerinde ve Türkiye'de öğrenci-gençlik hareketlerinin yükselişe geçtiği bir dönemde, toplumun bilinçlenmeye ve örgütlenmeye en yatkın, en dinamik kitlesi olan yükseköğrenim gençliğinin TİP tarafından ihmal edildiği, TİP'in bu kitlenin beklentilerini karşılamadığı görülmektedir. TİP yönetimi, Türkiye'de üniversite işgalleri ve sokak eylemleriyle otoritelere başkaldıran gençlerin orta yaşlı siyasetçilerin nasihatlerini dinlemesini ve direktiflerine göre hareket etmesini beklemek gibi hatalı bir tutum sergilemiştir.

TİP'in hedefindeki bilinçli ve örgütlü halkın belkemiğini sınıf bilincine sahip –kendisi için sınıf hâline gelmiş – bir işçi sınıfı oluşturmaktadır. TİP, öğrenci gençliğini de kapsayan “zinde kuvvetler”in veya “ara tabakalar”ın dâhil olduğu cepheci yaklaşımları reddederken, üniversite gençliğinin dinamizminden faydalanamamış, en sonunda bu kitlenin desteğini büyük ölçüde yitirmiştir. Ve nihayet, 1966 yılından itibaren önce TİP içinde muhalif bir hizip olarak beliren ve *Yön* sayfalarında kendini ifade eden MDD stratejisi, birkaç yıl içinde FKF'nin mevcut ve potansiyel tabanını etkisi altına almaya başlamıştır. Bu strateji parlamento dışı yolları olabildiğince etkili kullanmayı, Kemalistleri ve küçük burjuvazinin belli bir bölümünü yanına çekmeyi esas alan bir politikaya dayanmaktadır. TİP'in temkinli politikalarının gençlik dinamiklerine yön veremediği bir sırada, siyaseti sokağa taşıyan ve geniş cepheci bir yaklaşımı benimseyen MDD'cilik nihayet FKF'de egemen olmuştur.

Bir önceki bölümde öğrenci gençliğin TİP'ten kopuş nedenleri, olasılıkları da hesaba katarak ortaya konmuştur. MDD tezinin benimsenme nedenlerine ilişkin bir akıl yürütme, bu analizi tamamlamak açısından yararlı olacaktır. Öncelikle, Marksist-Leninist yayınları büyük bir iştahla okuyup özümseyen bu genç kitle Lenin referansına dayanan bu tezi, kendi ülkelerinin özgül koşullarına uyarlanmış politik bir paradigma olarak benimsemekte zorlanmamış olmalıdır. Öte yandan, FKF'nin mevcut ve potansiyel tabanının önemli bir bölümünün sınıfsal ve erken politik kökenini oluşturan Kemalist ve/veya küçük burjuva çevrelere²² demokratik devrimde görev yüklenmesinin, gençlerin sınıfsal ve politik hafızasına yabancı gelmemiş olması muhtemeldir. TİP'in yaş hiyerarşisini gözetken ve gençlere hareket serbestisi tanımayan yapısına karşılık, MDD hareketinin gençliğin kabına sığmayan, kendiliğinden ve aşağıdan örülen eylemlilik isteğine açık havasının daha cazip gelmiş olması da ihtimal dahilindedir. MDD'cilik, Yön'ün eklektik karakteri ve TİP'in dağınık teorik referanslarına kıyasla daha bütünlüklü kabul edilebilecek bir teorik çerçeve ve hedefi belli bir devrim stratejisi sunmuştur. Denilebilir ki, *Yön* okuyarak ve TİP'te örgütlenerek politize olan sosyalist öğrenci kuşağı,

22 Özer Ozankaya'nın AÜ'ye bağlı 10 fakültenin öğrencilerine anket uygulayarak gerçekleştirdiği 1965 tarihli araştırmanın sonuçlarına göre, alt sınıflardan öğrenciler daha çok sağ yayınları ve yazarları takip etmekte, AP'ye oy vermektedir. Üst sınıflardan öğrenciler ise sağ yayınları ve yazarları okumamakta, AP'ye oy vermemektedir. TİP'e oy vereceğini söyleyenlerin oranı üst sınıftan öğrencilerde diğerlerine göre daha yüksekken, orta sınıftan gelenler arasında CHP'ye oy vermek isteyenlerin oranı en yüksek, TİP'e oy vereceğini söyleyenlerin oranı en düşük düzeydedir (Ozankaya, 1966, s. 154, 157).

politik çizgisini MDD hareketi içinde olgunlaştırmış; hatta bununla da kalmayarak bu harekete yön vermeye başlamıştır. FKF, yükseköğrenim gençliğini bir araya getiren bir öğrenci – gençlik örgütünün düşünsel ve pratik sınırlarını dört yıl gibi kısa bir süre içinde katbekat aşmıştır.

KAYNAKÇA

- Abadan, N. (1966). *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Ant. (1968, 09 Nisan). NATO'ya hayır kampanyası güçleniyor. (67). s. 6.
- Ant. (1968, 21 Mayıs). 17 kuruluşun ortak çıkışı: NATO'ya hayır. (73). s. 6.
- Ant. (1968, 23 Temmuz). FKF çekildi. (82). s. 2.
- Ant. (1969, 21 Ekim). FKF'den çıkartılan gençler konuşuyor. (147). s. 7.
- Atılğan, G. (2008). *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Avcıoğlu, D. (1962). Sosyalizm anlayışımız. *Yön*. (36). 3.
- Avcıoğlu, D. (1965). Halkçı, devletçi, devrimci ve milliyetçi kalkınma yolu. *Yön*. (111). 8-9.
- Avcıoğlu, D. (1966). TİP'e dair. *Yön*. (168). 3.
- Aybar, M. A. (1968). *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm-Seçmeler: 1945-1967*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Aybar, M. A. (1988). *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Tarihi – 3*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Aydinoğlu, E. (2011). *Türkiye Solu (1960-1980): Bir Amneziğin Anıları* (3. Basım). İstanbul: Versus Yayınları
- Belli, M. (1970a). *Millî Demokratik Devrim*. Ankara: A. Ü. Ziraat Fakültesi Devrimci Gençlik Derneği Yayınları.
- Belli, M. (1970b). *Yazılar 1965-1970*. Ankara: Sol Yayınları.
- Boran, B. (1968). *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*. İstanbul: Gün Yayınları.
- Dinçer, Ö. (2006). *Türk Solu dergisi (1967-1970) ve millî demokratik devrim stratejisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Eren, M. (2012). *Kanlı Pazar: 1960'lar Türkiye'sinde Milliyetçiler, İslamcılar ve Sol*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Ergev, B. A. (2010). Birgül Akkoca Ergev. Yazıcıoğlu, A. (Ed.). *68'in Kadınları*. (ss. 26-35). İstanbul: Doğan Yayınları.
- Erhan, Ç. (2001). 1960-1980: Görelî özerklik-3 / ABD ve NATO'yla ilişkiler. Oran, B. (Ed.). *Türk Dış Politikası Cilt 1*. (ss. 681-715). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroğul, C. (1969). Türkiye İşçi Partisi Programı'nın Düşünce Yapısı. *Emek*. 1(4). 8-11.
- Eroğul, C. (2007). *Anatüzye Giriş ("Anayasa Hukuku"na Giriş)* (9. Basım). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Feyizoğlu, T. (2004). *Fikir Kulüpleri Federasyonu: Demokrasi Mücadelesinde Sosyalist Bir Öğrenci Hareketi* (2. Basım). İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Karadeniz, H. (1995). *Olaylı Yıllar ve Gençlik* (8. Basım). İstanbul: Belge Yayınları.
- Korkmaz, E. (2009). *Kafa Tutan Günler: Yerüstü '68 Güncesi* (4. Basım). İstanbul: Alev Yayınları.
- Küpeli, Y (1971). *1965-1971 Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç*. Ankara: Kurtuluş Yayınları.

- Kürkcü, E. (2009). Ertuğrul Kürkcü: 1968'de Devrimci Olmamak Ayıptı. Gençler Bugün Devrimci Oluyorlarsa Bu Çok Daha Önemli. Mater, N. (Ed.). *Sokak Güzeldir: 68'de Ne Oldu?*. (s. 197-215). İstanbul: Metis Yayınları.
- Milliyet. (1964, 28 Ağustos). Ankara'da dün büyük gösteriler yapıldı. s. 1, 7.
- Milliyet. (1968, 25 Şubat). Ankara mitinginde büyük kavga çıktı. s. 1, 7.
- Milliyet. (1968, 18 Temmuz). Protesto... çatışma... ve 40 yaralı var. s. 7.
- Milliyet. (1968, 25 Temmuz). Yaralı genç öldü yeni olaylar çıktı. s. 1.
- Nişancı, Ş. & Özdemir, A. (2017). Dünyada uygulanan seçim sistemleri ışığında Türkiye için alternatif seçim sistemi önerileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 21(22). 723-745.
- Ozankaya, Ö. (1966). *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Öğütte, V. S. & Etil, H. (2014). 1970-1973 Türkiye'sindeki devrimci şiddet momentinin politik ve sosyobilimsel bir analizi. Çeğin, G. & Şirin, İ. (Ed.). *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*. (2. Basım). (ss. 249-316). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbilgen, F. (2010). Füsun Özbilgen. Yazıcıoğlu, A. (Ed.). *68'in Kadınları*. (ss. 81-91). İstanbul: Doğan Yayınları.
- Özbudun, E. (2011). *Türk Anayasa Hukuku* (12. Basım). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özgüden, D. (1988). Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşu. Kürkcü, E. (Ed.), *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi 6. Cilt*. (ss. 1998-1999). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, E. (2016). *1960 ve 1971 yılları arasında Türkiye'de öğrenci hareketleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ünal, E. (2008). Sol düşüncenin ortasında ve kıyısında: Çeviri kitaplar. Gültekingil, M. (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol*. (2. Basım). (ss. 418-431). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünsal, A. (2002). *Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ünvar, K. (2008). Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969). Gültekingil, M. (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol*. (2. Basım). (ss. 821-829). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, T (2007). *Türkiye'de Anayasalar* (4. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Resmî Gazete. (1965, 19 Ekim). Yüksek Seçim Kurulu kararı. Sayı: 12130. s. 11-12.
- Resmî Gazete. (1969, 20 Ekim). Yüksek Seçim Kurulu kararı. Sayı: 13331. s. 13.
- Say, A. (1968). Gençlerin yürüyüşü nasıl sabote edildi? *Türk Solu*. 1(53). 12-13.
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi 7. Cilt (1988). Dev-Güç. (ss. 2082). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şener, M. (2010). *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Tanör, B. (2012). *İki Anayasa: 1961-1982* (4. Basım). İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Timur, T. (2000). *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*. Ankara: İmge Yayıncılık.
- Tüfekçi, E. (1966). Demokratik devrim: Kime karşı, kimle birlikte? *Yön*. (175). 10-11.
- Türk Solu. (1968, 02 Nisan). F.K.F. kurultayı yapıldı. 1(20). s. 2.
- Türk Solu. (1968, 16 Temmuz). FKF'de neler dönüyor. 1(35). s. 6.
- Türk Solu. (1968, 23 Temmuz). Dolmabahçeye... Dolmabahçeye... 1(36). s. 4.
- Türk Solu. (1968, 15 Ekim). Devrimci Öğrenci Birliği tüzüğü. 1(48). s. 8.

- Türk Solu. (1968, 26 Kasım). Amerikan emperyalizmine karşı millî kurtuluş yolunda izindegiz. 1(54). s. 9.
- Türk Solu. (1969, 14 Ocak). FKF kongresinde millî demokratik devrim stratejisi kabul edildi. 2(61). s. 12-13.
- Türk Solu. (1969, 21 Ocak). FKF’de devrimciler başa geçti. 2(62). s. 4.
- Türk Solu. (1969, 28 Ocak). FKF merkez yürütme kurulu’nun 1 numaralı bülteni. 2(63). s. 12.
- Türk Solu. (1969, 14 Ekim). Fikir Kulüpleri Federasyonu olağanüstü kurultayı çalışma raporu. 2(100). s. 10.
- Türkiye İşçi Partisi. (1964). *Türkiye İşçi Partisi Programı*. İstanbul: Ersa Matbaacılık.
- Varuy, N. (2012). *Türkiye İşçi Partisi: Olaylar-Belgeler-Yorumlar (1961-1971)* (2. Basım). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Yıldırım, A. (2008). *FKF Dev-Genç Tarihi (1965-1971): Belgelerle Bir Dönemin Serüveni* (3. Basım). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Yön. (1961, 20 Aralık). Bildiri. 1(1). s. 12-13.
- Yön. (1965, 15 Ekim). Seçim sonuçları Washington’u sevindirdi... 4(33). s. 4.
- Yurtsever, H. (2008). *Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu 1960-1980*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Zileli, G. (2000). *Yarılma (1954-1972)*. İstanbul: Ozan Yayınları.

THE STRUGGLE OF THE TURKISH LABOUR PARTY – THE NATIONAL DEMOCRATIC REVOLUTION MOVEMENT IN THE FEDERATION OF THOUGHT CLUBS (1965-1969)

Emine ÖZTÜRK*

The Thought Clubs Federation (FKF in Turkish) is the first major organization of socialist student youth in Turkey, it has ensured the spread of socialism among student youth. In fact, in order to learn the history of not only the socialist student movement, but also the socialist movement in Turkey as a whole, it is necessary to know the history of the FKF. The struggle between the Turkish Labour Party (TIP in Turkish) and the National Democratic Revolution (MDD in Turkish) movement is an important part of this history. In this study, the tense relationship of the young people who founded and raised FKF with TIP, ranging from dependency to independence, from partnership to conflict, is discussed and the MDD thesis's becoming dominant in FKF is explained. In order not to deviate from the focus of the study, the role of FKF members in boycotts and occupations in higher education institutions was not mentioned, but also the position of FKF in social events in order to better understand the political struggles within FKF was referred. In this study, which is based on literature survey, sources related to FKF history, TIP history, MDD thesis, Turkish political history as well as newspapers and magazines of the period were used.

The establishment of TIP and its significant success in a short time were greeted with enthusiasm and hope by some of the left-wing intellectuals. Leftist university students also turned to this party with great interest. As a result of this orientation, TIP Youth Branches were established and young people were involved in left politics (Feyizoğlu, 2004, p. 110). In this process, socialist young people, while acting under the guidance of TIP on the one hand, brought together thought clubs in various higher education organizations and established the FKF in order to provide mass support for TIP

---

* Kütahya Dumlupınar University, Department of Sociology, emine.ozturk@dpu.edu.tr

This article was written by making use of the doctoral dissertation titled *Student Movements in Turkey Between the Years of 1960 and 1971*, which was accepted at Gazi University in 2016.

(Feyizoğlu, 2004, p. 120). FKF acted in line with TIP in its first period. TIP's political understanding is based on the thesis that Turkey has largely completed its national (bourgeois) democratic revolution and that it is possible to transition to socialism through the parliamentary path, with the possibilities offered by the Constitution (Boran, 1968, pp. 271-273). Basing political moves on the Constitution is a strategy carefully pursued by TIP to emphasize the legitimacy of its goal of marching to power.

TIP aims to come to power with the votes of the people. This target will be possible by raising the awareness of the masses and widening the base. FKF also shared the same goal. While TIP was trying to expand its base, it was also worried that the masses would change TIP and FKF. In fact, this concern is not unwarranted, because the new thought clubs that join the FKF have not only provided a quantitative accumulation, but also brought new ideas and led to qualitative changes within the organization (Öğütle & Etil, 2014, p. 270). One of these new ideas is the MDD strategy. The MDD strategy is based on the revolutionary model that Lenin explained in his book *Two Tactics of Social – Democracy in the Democratic Revolution*, which he developed and applied in the period from the 1905 Revolution to the 1917 October Revolution. Lenin predicts that the coming to power of the Russian working class will take place through two uninterrupted successive phases, the first being the “democratic revolution” and the second being the “socialist (proletarian) revolution” (Şener, 2010, pp. 29-30). TIP's program is aimed at preparing the preconditions for socialism, but it does not foresee a gradual revolution strategy (Boran, 1968, pp. 271-273).

The MDD line emerged as a strong opposition faction in FKF as of the Second Congress and shook TIP. The pendulum oscillated between the TIP and MDD lines, and the TIP management intervened from time to time to prevent the MDD line from overtaking the FKF. However, over time, the MDD line began to gain weight and the MDD thesis completely dominated FKF in the Third Congress. Why did young people move away from TIP? The TIP administration was concerned about the high number of young people taking control of the Party and always saw the necessity to act cautiously against the “spontaneous” actions of the youth, which were born from the dynamism of the youth. Young people could not constitute an important place in TIP (Ünsal, 2002, p. 277). An important reason for the youth to move away from TIP is that they think this party is “pacifist” (Şener, 2010, p. 259). Especially since 1968, when student movements started to rise, TIP began to lose its influence on students completely. TIP administration's reluctance to support the mass movements which gained momentum as of 1968, especially the campus occupations that started in June, accelerated this rupture (Ünsal, 2002, p. 200; Şener, 2010, p. 261). In addition, the election system change made before the 1969 Elections made it more difficult for TIP's aim of establishing socialism through the parliamentary way and almost gave legitimacy to the socialist youth's breakaway with the TIP.

So what makes the MDD thesis attractive for FKF members? This young mass, who eagerly read and digest Marxist-Leninist publications, should have had no difficulty in adopting this thesis, which is directly based on Lenin's reference, as a political paradigm adapted to the specific conditions of their own countries. On the other hand, the duty of Kemalist and petty-bourgeois circles, which constitute the class and early political origin of a significant part of the current and potential base

of the FKF, should not be alien to the class and political memory of the young people. It is possible to say that in contrast to almost bureaucratic and gerontocratic atmosphere of the TIP, it is also possible that the MDD movement's open air to the desire for spontaneous and knitted from "below" activism has become more attractive for the young people. It can be said that the socialist student generation, which became politicized by reading *Yön* and organizing in TIP, has matured its political line within the MDD movement; not only that, but also started to give direction to this movement. FKF has exceeded the intellectual and practical boundaries of a student youth organization that brings together higher education youth in a short period of four years.

1980 SONRASI TÜRKİYE'DE REFAH REJİMİ VE KENT YOKSULLARININ YOKSULLUKLA MÜCADELE STRATEJİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ: SULTANBEYLİ ÖRNEĞİ*

WELFARE REGIME AND TRANSFORMATION OF POVERTY ALLEVIATION
STRATEGIES OF URBAN POOR IN TURKEY AFTER 1980: THE CASE OF
SULTANBEYLİ

İlker ŞAHİNOĞLU**
Nail YILMAZ***

Öz

Yoksullukla mücadele stratejileri ülkede geçerli refah rejimine bağlı olarak değişim göstermektedir. Türkiye'de de gerek yoksulluk gerekse kamunun ve bireylerin yoksullukla mücadele stratejileri ülkede hâkim refah rejiminde 1980 sonrasında gerçekleşen neoliberal dönüşüm süreciyle birlikte farklı bir anlam kazanmışlardır. Bu dönemde refah rejimiyle birlikte yoksulluk da önemli bir değişim yaşamıştır. Yeni yoksulluk kavramının öne çıktığı bu dönemin yoksulları bu dönüşüm süreci sonucunda önceki dönem göçmenlerinin yoksullukla mücadele stratejilerinden ve bu stratejileri besleyen kaynaklardan yoksun kalmışlardır. Bu çalışmanın amacı sözü edilen aşınma sürecinin yoksullar üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında, sosyal yardım başvurusunda bulunmuş yoksullarla ve yoksullara sosyal yardım ve hizmet sunumunda bulunan kurum personelleriyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler neticesinde yoksulların mücadele stratejilerindeki değişim öne çıkmaktadır. Önceki dönemin özellikle konut ve istihdam açısından katkı sağlayan imkanlarının aşınmasıyla yoksullar, hayatlarını sürdürmek üzere 1980 sonrası refah rejiminin öne çıkan bir unsuru olan sosyal yardımlara bağımlı hale gelmişlerdir.

* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yerel Yönetimler Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Nail YILMAZ danışmanlığında hazırlanan ve Aralık 2020'de kabul edilen doktora tez çalışmasından üretilmiştir. Saha çalışması 2020 yılı öncesinde gerçekleştirilmiştir.

** Ordu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sahinogluilker@hotmail.com

*** Marmara Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nyilmaz@marmara.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Kent Yoksulluğu, Yoksullukla Mücadele, Refah Rejimi, Sosyal Politika, Sosyal Yardım.

Abstract

Strategies of poverty alleviation strategies vary based on countries' current welfare regime in the country. Both the poverty and the strategies of the public and individuals to fight against poverty in Turkey have gained a different meaning with the neoliberal transformation process that took place after 1980 in the prevailing welfare regime. In this period, like the welfare regime, poverty also experienced a significant change. As a result of this transformation process, the poor of this period, in which the concept of "new poverty" came to the fore, were deprived of the anti-poverty strategies of the immigrants of the previous period and the resources that support these strategies. The aim of this study is to reveal the effects of this erosion process on the poor. Within the scope of the study, in-depth interviews were conducted with the poor who applied for social assistance and with the personnel of the institutions providing social assistance and social services to the poor. As a result of these interviews, the change in poverty alleviation strategies of the poor comes to the fore. With the erosion of the opportunities of the previous period, especially in terms of housing and employment, the poor became dependent on social assistance, which is a prominent element of the post-1980 welfare regime in order to sustain their lives.

Keywords: Urban Poverty, Poverty Alleviation, Welfare Regime, Social Policy, Social Assistance.

1. Giriş

1980'li yıllarla birlikte Türkiye'de kırdan kente göç açısından önemli değişim gözlemlenmiştir. Bu süreç 1990'lı yıllarda da hızlanarak devam etmiştir. Bu dönemde "kimlik arayışları, etnik farklılaşmalar ve bunlara yönelik terör ve şiddet olayları gibi çok yönlü tarihsel birikimlerin noktasına geldiği sosyal gerginlikler" ve devlet desteklerinin azaltılması gibi nedenlerle tarımda meydana gelen çözümlenin hızlanması sonucunda özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden yeni bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalınmıştır. Bu göç dalgasında önceki dönemde görüldüğünün aksine kentin çekici faktörlerinden ziyade kırsalın itici faktörleri etkili olmuştur. Dolayısıyla bu göçmen gruplar önceki dönemin göçmenlerinin kırsalla kurdukları enformel geçim mekanizmalarından yoksun bir halde kent yaşamına geçiş yapmışlardır (Türkdoğan, 2006, s.230; Yakut-Çakar, 2007, s.109). Bu göç dalgası sonucunda ise nüfus dengesi ilk kez 1985 nüfus sayımında kent lehine değişerek kentleşme oranı %53'e ulaşmış ve kent nüfusundaki bu artış ile büyük şehirlerde yeni yerleşim bölgeleri oluşmaya başlamış, bu bölgelerin oluşum süreci ise büyük ölçüde gecekondulara dayanmıştır. Kent içi göçmen hareketlerinin de etkili olduğu bu süreçte, bir önceki yaşadığı bölgede kiracı olan göçmenlerin yeni bölgelere göçerek kendi konutlarına sahip olma çabasına girdikleri görülmektedir (Işık&Pınarcıoğlu, 2009, s.173). Nitekim 1970'te 600 bin olan gecekondular sayısı, 1980'de 1 milyon 150 bin, 1995'te ise 2 milyona ulaşırken; gecekondularda yaşayan nüfus ise 1970'te 3 milyon iken, 1980'de 5 milyon 750 bin, 1995'te ise 10 milyon olmuştur. Keleş'in ortalama hane büyüklüğünü 5 olarak kabul ederek vardığı bu sonuca göre Türkiye'de kentli nüfusun %35'inin gecekondularda yaşadıkları, en büyük beş kentte ise bu oranın %50'yi bulduğunu görülmektedir (Keleş, 2016, s.540).

Kentlerde sayıları hızla artan ve yayılan gecekondular zamanla önemli bir finansal araç haline gelmişlerdir. Gecekondu sahiplerinin araziye elde etme biçimleri bu konuda dikkat çeken unsurlardan biridir. Gecekondu sahipleri evlerini inşa ettikleri arazileri büyük ölçüde el koyarak çevirmiş birinden veya emlakçılardan almışlardır (Buğra, 2000, s.114). Kentlerde yoksulların yaşam stratejileri açısından önemli bir yere sahip olan gecekonduların mali değeri kent yoksullarının yoksulluktan kurtulmalarının yolu haline gelmiştir. Işık ve Pınarcıoğlu (2009), Sultanbeyli örneğinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında bu durumu yoksulluğun farklı göçmen grupları arasında devredilmesi üzerinden açıklayarak “nöbetleşe yoksulluk” kavramını ortaya koymuşlardır. Yukarıda ifade edildiği üzere, kent içinde göçmenlerin gecekondu sahibi olmak üzere arsa ihtiyaçları veya kiracılık üzerinden önceki göçmenlerle kurdukları ilişki “dönüştürme kapasitesi” oluşturulmasına katkı sunan bir süreci ortaya koymaktadır. Yazarların ifadesiyle “gecekondular kendi zenginini ve fakirini yaratan bir sürecin oyuncularını” haline gelmektedirler (Işık&Pınarcıoğlu, 2009, s.65). Erder (2013, s.19) de bu süreci gecekonduların işgalci, yapıcı ve kullanıcıları arasında gerçekleşen farklılaşmanın gösterdiği üzere ticarileşmesi yani piyasa koşulları içerisinde para karşılığı el değiştiren bir unsura dönüşmesi sonucunda yoksulların piyasadaki konumlarının değişmesi, göçmenler arasında bu konumun değişimine dayalı bir katmanlaşma ortaya çıkması ile açıklamaktadır. Hemşehrilik ve cemaat ilişkileri de gerek konut edinme sürecinde gerekse istihdam sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bir gruba dahil olan göçmenler kentin belli bölgelerinde yoğunlaşmakta, göçün ilk anından itibaren etkili olan bu ilişkiler girilecek sektör konusunda da belirleyici olmaktadır. Bu ilişkiler ayrıca gerek konut alanının gerekse işin grup dışı etkilere karşı korunmasında da fayda sağlamaktadır (Yılmaz, 2008, s.20).

12 Eylül Darbesi öncesinde başlayan ve sonrasında Özal Hükümeti tarafından sürdürülen ekonomik program doğrultusunda ekonomide liberalleşme sürmüştür. Bu dönem ekonomik program devletin ekonomideki rolünün azaltılması ve özel sektörün güçlendirilmesini hedeflemektedir. Nitekim reel ücretlerin büyük ölçüde düştüğü dikkat çekerken, iş gücü piyasalarında özelleştirme ve esnekleştirme uygulamaları öne çıkmaktadır. Alım gücünde meydana gelen bu azalma kentli hanelerde “eve ekmek getiren” kişi sayısının artırılması gerekliliğini doğurmuştur. Bu artış ise ikinci işte çalışmanın yanı sıra kadın ve çocuk emeğinin büyük ölçüde enformel olarak kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir (Peker, 1996, s.10). Bununla birlikte hane halkı reislerinin de bu enformel istihdam süreçlerinin dışında kaldıkları söylenememektedir. Bu yıllarda İstanbul örneğinde gerçekleştirdiği çalışmasında Güvenç (2000, ss.112-117), esnek örgütsüz işlerde istihdam edilenlerin genel istihdam içerisinde oranının %61,8 olduğunu, hane halkı reislerinde ise bu oranın %50'ye yaklaştığını göstermektedir. Bu koşullar altında 1990'lı yıllarda İstanbul'da yaşayan bu kesimler büyük ölçüde eğitim seviyelerinin düşük olması nedeniyle formel istihdam süreçlerinin dışında kalmaları ve önceki dönem göçmenlerinin sahip olduğu kırsalla ilişki imkânından yoksun olmaları nedeniyle yaşam stratejilerini değiştirmek durumunda kalmışlardır (Peker, 1996, s.18).

1990'ların sonu ve 2000'lerin başında karşı karşıya kalınan ekonomik krizler de bu durumu derinleştiren bir etki göstermişlerdir. Çünkü büyük ölçüde enformel sektörlerde istihdam imkânlarına

sahip olabilen kent yoksullarının kriz dönemlerinde en büyük hasara maruz kaldıkları görülmektedir. Özellikle 2001 krizi sonrasında enformel çalışanların yoğun şekilde konumlandıkları inşaat sektörü başta olmak üzere emek piyasasında meydana gelen dönüşüm bu hasarın en önemli tetikleyicilerinden biridir. Nitekim 2000'in son çeyreğiyle 2002'in ilk çeyreği arasında inşaat sektöründe çalışanların sayısının neredeyse yarı yarıya azaldıkları görülmektedir (World Bank, 2003, s.13). Bu bağlamda Güvenç ve Şenyapılı (2003)'nin İstanbul emek pazarında krizin toplumsal sonuçlarına ilişkin gerçekleştirdikleri çalışmalarında nüfusun yaklaşık üçte birinin işsiz kaldıkları ya da iş değiştirdikleri; bu grubun da %75'inin yine esnek/örgütsüz katmanda veya örgütlü/düzenli katmanın alt kademesinde yer aldıkları ifade edilmektedir. Yoksulların gerek konut gerekse istihdam noktasında erişme imkânına sahip oldukları enformel ağlar onlara yoksullukla mücadele hatta yoksulluktan kurtulma imkânı sağlayan bir rol oynamıştır. Ancak yapısal dönüşümlerin de etkisiyle kent yoksullarının “yoksulluk” durumundan çıkış imkânlarının yitirilmesi enformel alanın bu “dönüştürme kapasitesi”ne katkı sunan olanaklarını kaybetmeleri ile gerçekleşmiştir. Bu süreçte yoksulların formel yardım mekanizması dışında kalsalar bile desteklerinin alabileceklerinin düşünüldüğü aile ve cemaat bağları gibi geleneksel dayanışma araçlarından da yoksun bir hale gelmeleri yoksulluklarını kronik bir hale getirmektedir (Buğra&Keyder, 2003). Böylelikle yoksulluk “devredilemez”, “kualsız” bir yapı sergilemeye başlamıştır (Yılmaz, 2009, s.7; Işık&Pınarcıoğlu, 2003). Yeni yoksulluğu ortaya çıkaran koşullarla beraber okunabilecek bu süreçte yoksullar, yoksulluktan kurtulma umutlarını yitirmekte, sosyal yardıma bağımlı bir hale gelmektedirler. Böylelikle sınıfaltı bir kitle oluşum sürecinin başladığı ifade edilebilmektedir. Bu çerçevede çalışmada öncelikle 1980 sonrası dönem 2 alt başlık temelinde ele alınarak istihdam, sosyal yardım, konut alanları başta olmak üzere birçok alanda etkileri görülen refah rejiminin değişim sürecine değinilecek; devamında ise bu değişim sürecinin yoksullar üzerindeki etkileri Sultanbeyli örneğinde Aralık 2017-Aralık 2019 arasında gerçekleştirilen saha çalışması sonuçları değerlendirilerek ortaya konulacaktır.

2. 1980 Sonrası Refah Rejimi ve Kent Yoksulları

Yoksulluğun muhtemel ekonomik, sosyal ve siyasi sonuçları bu alanda belirli politika tercihlerini zorunlu kılmaktadır. Bu tercihlerin ortaya konmasında ise ülkede geçerli refah rejiminin ve tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümün büyük rolü olduğu ifade edilmelidir. Ülkede geçerli rejim yoksullara yönelik algıyı dolayısıyla yoksullukla mücadele sürecini de değiştirmektedir. Çünkü devletler Gough (1979, s.4)'un ifade ettiği şekilde iki başlık altında sayılabilecek faaliyetleriyle refah süreçlerine müdahil olmaktadır: Birincisi sosyal yardım, sosyal hizmet, sağlık, eğitim, konut gibi alanlarda hizmet sunumunu; ikincisi ise bireylerin yaşamlarını niteliksel ya da niceliksel olarak etkileyecek özel faaliyetlerin düzenlenmesini içermektedir. Bu doğrultuda sözü edilen alanlarda devletler ya aşağıda görüleceği üzere gerçekleştirdikleri uygulamalarla ya da ilgili alana müdahale etmeyerek sürece etki etmektedirler.

Türkiye örneğinde Ak Parti birçok alanda olduğu gibi sosyal politika alanında da uygulamaları ve gerçekleştirdiği düzenlemelerle dönüşümle sonuçlanan bir sürecin başlamasını sağlamıştır. Bu dönemde politika tercihleriyle bu dönüşümü derinleştiren hükümetler kurulmuştur. Sosyal politikaların bu değişim sürecinde merkezi bir etkiye sahip oldukları söylenebilir; çünkü bu politikalar ekonomik, sosyal ve siyasi birçok alanda karşılıklı bir etkiyi beraberinde getirmektedir. Bu süreçte önemli bir dönüşüm görülmekle birlikte Türkiye'de mevcut refah rejimini ve dönüşümünü anlamak için tarihsel olarak bu rejimin özellikle 1980 sonrası gelişimine odaklanmak yararlı olacaktır. Bu amaca yönelik olarak bu bölümde Türkiye'de neoliberal ajandanın hâkim hale geldiği 1980-1999 arası dönem ile 2002'de başlayan AK Parti dönemi uygulamaları incelenecektir.

2.1 1980-1999: Neoliberal Ajandanın Hâkimiyeti

1970'li yılların sonunda ekonomik olarak baskın sınıf ve halk arasındaki popülist uzlaşma sona ermiştir. Böylelikle Dünya Bankası'nın Yapısal Uyum Programı'na razı gelmek zorunda kalan hükümet, ekonomiyi serbest piyasaya göre yeniden yapılandırmakta zorlanırken, öte yandan sınıf ittifakı sorunu da tekrar gündeme gelmiş ve sermaye içinde huzursuzluklar kendini göstermeye başlamıştır (Öngen, 2011, s.177). Dolayısıyla özellikle 1977-1980 yılları arasında ülkede demokratik bir krizle de karşı karşıya gelindiği ve gerek Anayasa gerekse ilgili yasalardaki değişikliklerle emeğin birçok alandaki kazanımlarının gerilemeye başladığı dikkat çekmektedir (Yeldan, 2006, s.38). Nitekim 24 Ocak Kararları olarak adlandırılan ekonomik programın bu gerilemenin daha da somutlaştırılması adımı olduğu ifade edilebilir. Ülkedeki baskın sınıfların öncelikleri bu tercihi öne çıkarmaktaydı. Ekonomik gelişme için işçi sınıfının disipline edilmesi önemli bir gerekliliktir. Mevcut ortamda 24 Ocak Kararlarının uygulamaya konması kolay gözüküyordu. Bu doğrultuda sosyal demokratik temelde bir popülizmin yayılması yerine bu popülist uygulamaların askeri bir çözümle ortadan kaldırılması tercih edildi (Boratav&Özuguurlu, 2006). Böylelikle ekonomik paketin uygulamaya geçirilmesi için gerekli olduğuna inanılan otoriter ve baskıcı yöntemler elde edilmiş ve Türkiye ekonomisinin yeni liberal politikalarla uyumlu hale getirilmesinin yolu açılmış oldu (Öngen, 2011, s.176). Bu dönem bir önceki dönemde yerleşen popülizme temel oluşturan ücretlerdeki ve tarımsal desteklerdeki artışın ortadan kaldırdığı bir uygulama sürecini başlatmıştır. Askeri darbe ile başlayan, emek piyasasına ve ekonomiye denge getirmeyi amaçlayan bu politikalar ANAP hükümetleri döneminde sürmüştür. Örnek vermek gerekirse, 1977-1987 dönemine bakıldığında özellikle enflasyonda ve onu aşan bir şekilde döviz kurunda meydana gelen artış ücretlerde %20-30'luk bir düşüşe neden olmuştur. Böylelikle dönemin ekonomi politikaları sonucunda burjuvazinin düşük ücretli bir ekonomi yaratma hedefine ulaşıldığı savunulmaktadır. Ayrıca kamu sosyal harcamaları düşerken, vergi yükü büyük ölçüde ücretli çalışanlara yüklenmiştir (Boratav&Özuguurlu, 2006; Boratav, 2005a, s.43).

1980 sonrasında tercih edilen ihracat odaklı bir ekonomik büyüme iç talebi baskılamış ve sosyo-ekonomik eşitsizlikleri artırmıştır. Bu minvalde gerek ücretlerde görülen büyük düşüş, gerekse kamunun ekonomiden çekilmesi ve hem kamu hem de özel sektörün üretimi fason ve taşeron işletmeler aracılığıyla gerçekleştirmeye başlaması enformel sektörlerin genişlemesi sonucunu doğurmuştur

(Toksöz, 2009, s.221). Formel istihdamın gerek istihdam sağlama gerekse gelir açısından yetersiz kaldığı koşullarda, hanelerin yeni gelir üretme stratejileri doğrultusunda toplumun kadınlar, yaşlılar, çocuklar, ek iş yapan ücretli çalışanlar gibi farklı kesimleri enformel sektörün genişlemesine katkıda bulunmaktadır (Keyder, 2004, s.86). Ekonomide gerçekleşen bu güvencesizleşme ve esnekleşmeye dayalı sanayileşme ve uluslararası piyasaya entegrasyon sürecinde enformel istihdamın artan şekilde öne çıkmasıyla sosyal güvenlik sisteminin koruması dışında kalanlar için aile koruyucu görevi yerine getirmekte ve sisteme eklenme aracı haline de gelebilmektedir. Ailenin bir üyesi formel olarak istihdam edilip sosyal güvenlik kapsamına girdiğinde kendisine bağımlı olan aile üyelerine de bu imkânı sağlayabilmektedir. Böylelikle formel ve enformel korumanın iç içe geçtiği bir şekilde herkesin yeterli düzeyde korunduğu bir sistem ortaya konmuştur (Yakut-Çakar, 2007, ss.105-107).

Hızla gerçekleşen liberalizasyon dalgasının önemli bir sonucu olarak ranta dayalı ekonominin baskın hale gelmesiyle gelişimi devlet aygıtı ile ilişki kurmaya bağlı bir ulusal burjuvazi ortaya çıkmaya başlamıştır. (Boratav&Özuğurlu, 2006). Öngen (2011, s.179), özellikle 1983-1987 yılları arasında serbest pazar ekonomisinin ve ideolojisinin müttefikleri böylelikle artarken, işçi sınıfının bile ücretlilik algısından koparıldığını, kentlerde yoğunlaşan kırsal yoksulların sistem içerisinde 'köşeyi dönme', 'işini uydurma' ve 'bugünü kurtarma' zihniyetine teslim olduklarını belirtmektedir. Turgut Özal'ın sarf ettiği "Benim memurum işini bilir." sözü özellikle bu yıllarda baskın hale gelmiş, bahsedilen köşeyi dönme zihniyetiyle bütünleşen kayırma ve klientalizm mekanizmaları ile enformel ekonominin bir kanıtı olarak görülmektedir. Bora (2005, ss.597-598), Özal'ın bu mekanizmalarla ilerleyen kayırma ekonomisini serbest piyasayı kurma ve ihracatı geliştirme hedeflerine ulaşmaya yönelik bir araç olarak kullandığını savunmaktadır. Bahsedildiği üzere ranta dayalı ekonomik yaşam içerisinde özel sektörün büyümesinin devletle kurduğu ilişkiye bağlı olması (bunun bir strateji olarak benimsenmesi) devletin ekonomik yaşam içerisindeki rolünün artmasıyla sonuçlanmaktaydı.

Yapısal değişim ve benimsenen yeni ekonomik anlayış çerçevesinde ücretlerin düşüşü gibi nedenlerle sermaye karşısında geri plana itildiği belirtilebilecek olan işçi sınıfı ve kentli yoksullara yönelik olarak ise Boratav'ın "yoz popülizm" olarak adlandırdığı uygulamalar dikkat çekmektedir. Bu uygulamalara örnek olarak imar izinleri ve imar afları örnek verilmektedir. Bu uygulamalar kentli yoksul sınıfları kentsel ranta ortak ederken, iktidara maliyet doğurmamaktadır. Böylelikle ANAP'ın 1984'te kazandığı belediyeler aracılığıyla gerçekleştirdiği uygulamalarla partinin kendine sınıf özelliklerinden ve sınıf bilincinden yoksun bir seçmen tabanı yaratmayı hedeflediği belirtilmektedir. Ayrıca kentsel ranta erişimdeki düzensizlik ve bu süreçte belediyelerle kurulan bağlantıların öne çıkması yukarıda ifade edilen köşeyi dönme anlayışının bu kesimler arasında da yaygınlaşmasını sağlamaktaydı (Boratav, 2005a, ss.119-120). 1984'te Toplu Konut ve Yatırım İdaresi'nin kurulması ile yoksullara konutlar inşa edileceği ve gecekondu sorununun önüne geçileceği düşünülmekteydi. Buğra (2000, s.20; 2010, s.202) ise kurumun yoksullara konut sağlamaktan ziyade orta sınıflara konut inşa eden müteahhitlere destek sağlama yoluna gittiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Toplu Konut İdaresi'nin kurulması gibi çabaların gecekonducular ile onların yerleştikleri "çevreye" kaymaya başlayan formel konut sektörünün spekülâtif amaçlarının çelişmeye başladığı noktada ortaya çıktıklarını

ve bu çelişen amaçların formel mekanizmalar yerine tanışıklıklar, rüşvet ve oy pazarlıkları aracılığıyla çözüldükleri ifade edilmektedir. Nitekim popülist politikalar çerçevesinde sağlanan imar af-ları ve izinleri gecekonduların ticarileşmesini sağlayan süreci hızlandıran bir rol oynamışlardır. Boratav (2005a,s.120), bunun bilinçli bir politika tercihi olduğunu savunmakta ve savını Özal'ın 1988'de sarf ettiği şu sözleri ile desteklemektedir: "Son beş yılda gecekonduların sorununa çözüm bulduk. İki bu-çuk milyondan fazla eve ruhsat verdik. Böylece kat çıkıp gelir artırabilecekler." Kentsel rant üzerin-den kentli yoksullara sağlanan bu desteklerin yanı sıra bir diğer önemli noktayı da yardım faaliyet-leri oluşturmaktaydı. Sınıf tabanlı ekonomik talepleri dışlayan ANAP hükümeti kentli, gecekondulu, yoksul ve tüketici özellikleriyle kitleleri tatmin etme yolunu tercih etmiştir. 1986 yılında kurulan Sos-yal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (Fak-Fuk-Fon) ve bu fonun kullanılmasını sağlamak üzere 81 ilde kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının uygulamalarıyla bu kitlelerin sorunlarının çözümü işgücü piyasası dışına çıkarılmış, hak temelinde soyutlanan yardımlara daya-nan sistem hükümetin popülizm anlayışına hizmet etmiştir (Boratav, 2005b, s.153). Yılmaz (2018, s.120)'ın da benzer şekilde ifade ettiği üzere böyle kurgulanan sosyal yardım sistemi, "hak temelli sosyal politika anlayışından uzak olduğu, Türkiye'nin geleneksel refah sisteminin devamını temsil et-tiği ve muhtemelen patronaj ilişkilerinin kuruluşuna daha çok imkân tanıdığı için tercih edilen" bir araç haline gelmiştir. Bu ve benzeri popülist uygulamalara karşın dönemin neoliberal uygulamaları-nın doğurduğu huzursuzluk kendini göstermeye başlamıştır. Boratav (2005a,s.81), 1987'den itibaren ANAP'ın önemli bir halk tepkisiyle karşı karşıya kaldığını, bu durumun sermaye çevreleri arasında da partinin durumunu sorgulatan bir hal aldığını belirtmektedir. Ayrıca bu popülist uygulamaların da etkisiyle IMF ve Dünya Bankası yönlendirmesiyle gerçekleştirilmeye çalışılan yapısal reformlarda başarısız olduğu iddiası ortaya konmaktaydı (Zabcı, 2006, s.134). Nitekim bu gerekçeye bağlı ola-rak, 80'li yılların başında gösterilen ekonomik başarının son yıllarda sürdürülememesinin de ortaya çıkan huzursuzlukta etkisi büyüktü. 1989 yerel seçim sonuçları bu durumun göstergelerinden biri olarak görülebilir. Bu dönem uluslararası piyasalara eklenme politikasına yönelik uygulamaların genişleyerek sürdürüldüğü gözlemlenmektedir. 1989'da dış finansal serbestleşme adımı atılmış, bu adımla "yüksek kamu açıklarının sürdüğü ve iç tasarrufun sermaye birikimi ve ekonomik büyümeyi finanse edemediği" ortamda ekonomik büyümeyi sağlama hedefine yönelik olarak yabancı sermaye-nin önündeki engeller kaldırılmıştır (Toksöz, 2009, ss.41-42).

2.2 2002 Sonrası: Neoliberal Popülizm

2001'de yaşanan ekonomik kriz sonrası IMF'ye sunulan program mali disiplin, yapısal reform-lar ve önceden belirtilmiş döviz kuru hedefleri olmak üzere üç temel başlığa dayanmakta, devletin toplumsal sınıflara olan taahhütlerini gözden geçirmesini hedefleyen bir yeniden yapılanma sürecini içermektedir (Yeldan, 2006, s.161; Kepenek&Yentürk, 2009). Bu dönemde reformların etkisiyle sos-yal politika alanında da temel bir değişim gözlemlenmiştir. Sosyal amaçlara yönelik kamu politikası yalnızca yoksullukla mücadele temelinde en kırılgan grupların korunması ile kamunun eğitim ve sağlık harcamalarını içermektedir. Bu doğrultuda bağımlı sosyal grupları koruma ve güçlendirmeye

odaklanması gereken sosyal politikanın amacı yalnızca muhtaçları ve yoksulları korumayla sınırlı bir durumdaydı (Boratav&Özüğurlu, 2006). Şubat 2001 krizinin ortaya çıkardığı ekonomik sorunların yakın zamanda Arjantin'de gerçekleştiği gibi sosyal bir patlamaya neden olabileceği beklenmekle birlikte IMF Türkiye temsilcisi Arjantin ile Türkiye vakaları arasında farklılıklar bulunduğu, Türkiye'de uygulanan programın sosyal yönlerinin bu patlamayı engelleyeceği savunulmaktaydı (Çulha Zabcı, 2003, s.217). Bu durumun da etkisiyle kriz ertesinde sosyal alanda yapılan harcamalar dikkat çekmekteydi. Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Hasan Gemici'nin demeçleri bu durumu desteklemektedir. Gemici, SRAP kapsamında eğitim, sağlık, gıda başta olmak üzere ihtiyaçları gidermek üzere aynı ve nakdi önemli miktarda yardımda bulunulduğunu belirtmiştir. Sözü edilen yardımlarda önceki yıla kıyasla meydana gelen artış (Yakacak yardımı 7 kat, gıda yardımı 5 kat, eğitim yardımı ise 10 kat artmıştır.) da dikkat çekmektedir (bianet, 2001). Dönemin İçişleri Bakanı Rüştü Kazım Yücelen de bu bağlamda valiliklere bir genelge yollayarak "kamu düzeni ve güvenliğinin sağlanmasında en önemli kamusal dinamiklerden birinin sosyal nitelikli hizmetlerin etkili bir biçimde yürütülmesiyle" sağlanacağını belirtmekteydi (Çulha Zabcı, 2003, s.217). Gazetelerde Arjantin Genelgesi olarak kendine yer bulan bu genelgeyle ihtiyaç sahibi kişilerin saptanması ve SYDV, belediyeler, il özel idareleri ile sivil toplum kuruluşlarının iş birliği halinde, sosyal hizmet ve yardım alanına ayırdıkları kaynakları artırarak acil şekilde bu ihtiyaçları gidermeleri beklenmektedir (Sarıkaya, 2002).

Ülkede etkisini güçlü şekilde gösteren bu ekonomik kriz koşullarında kurulan Ak Parti, birçok alanda vaatleriyle dikkat çekmiştir. Bu alanlardan biri de şüphesiz sosyal politikalarıdır. İşsizliğin ve yoksulluğun arttığı bu dönemde parti programında yoksullar, yaşlılar, engelliler gibi kesimler ile işsizlere sahip çıkılacağı ifade edilmekte ve sosyal devlet anlayışına vurgu yapılmaktadır. Öte yandan kamu sosyal harcamalarında ekonomiyi olumsuz etkileyecek popülist uygulamalara gidilmeyeceği taahhüdünde bulunmaktadır (Ak Parti Parti Programı, 2002). Nitekim seçim sonrası iktidara gelen Abdullah Gül başbakanlığındaki hükümetin programında da bu doğrultuda Türkiye'nin OECD ülkeleri arasında gelir dağılımı en bozuk ülkelerden biri olduğu, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve yoksullukla mücadele etmek üzere, "çalışanların vergi yükünün hafifletileceği, kapsamlı bir yoksullukla mücadele programı izleneceği, açlık sınırı altındaki nüfusa yönelik bir veri tabanı kurularak bu kesimlerin desteklenecekleri, yoksulluk sınırı altındaki ailelerin çocuklarına eğitim ve sağlık yardımları yapılacağı" belirtilmektedir (58. Hükümet Programı, 2002). Bu dönemde hükümet üyelerinin ekonomik krizin sosyal patlamayla sonuçlanmamasının nedeni olarak aile bağlarının sağlamlığını ve İslami dayanışma kültürünün gücünü gösteren demeçlerine sıklıkla rastlanmaktaydı. Bu ortamda hükümetin kendinden önceki hükümetlerin tercih ettikleri IMF'ye verilen kamu harcamalarının kısılması sözünü yerine getirme kararlılığı ve Dünya Bankası ile ilişkilerin geliştirilerek sürdürülmesi tercihi de muhafazakâr liberal anlayışın bir göstergesi olarak ele alınmaktadır (Zabcı, 2006, s.135; Buğra, 2010, s.233). Bu bağlamda emeğe dönük uygulamalar da özel önem kazanmaktaydı. Bakırcı ve Demirel (2009, s.173), AK Parti'nin kırdaki hâkim olan düşük emek verimliliğinden kurtularak, ülkedeki sanayi üretiminin küresel rekabet gücünü artırmak için düşük emek maliyetine odaklandığını vurgulamaktadırlar. Yine Dünya Bankası programları çerçevesinde uygulamaya koyulan Sosyal

Riski Azaltma Projesi de bu dönem politikaları açısından önemli bir etken olarak dikkat çekmektedir. Nitekim bu proje ile ortaya koyulan sosyal yardım uygulamalarının Ak Parti'nin sosyal politika anlayışının merkezinde yer aldığı ifade edilebilir. Bu dönem uygulamalarıyla AK Parti bir yandan krizin devlet ve haneler üzerindeki etkilerini yönetilebilir bir düzeyde tutmaya çabalarırken, öte yandan bu uygulamalar neoliberal anlayışı yerleştirmeye hizmet eden rol oynamışlardır (Yılmaz, 2018, s.127). Dorlach, bu uygulamalarıyla AK Parti'nin neoliberal anlayış temelinde hareket ettiğini kabul ederken bu yaklaşımı sosyal neoliberalizm olarak adlandırmaktadır. Ona göre Ak Parti hükümeti emek piyasası, emeklilik sistemi, tarım destekleri ve konut piyasasında gerçekleştirdiği deregülasyon düzenlemeleriyle koruyucu refah modelinden uzaklaşmaktadır. Bununla birlikte hükümetin sağlık, eğitim, aktif iş gücü piyasası hizmetleri ve toplu taşıma gibi alanlarda sosyal harcamaları artırarak üretici refah modeline yakınlaştığını vurgulamaktadır (Dorlach, 2015; akt. Yentürk, 2018). Bu doğrultuda sosyal yardım harcamalarındaki önemli artış dikkat çekmektedir. 2002'de 1,37 milyar TL olan sosyal yardımlar, 2016'da 32 milyar TL'ye erişmiştir. Bu rakamlar doğrultusunda 2002'de sosyal harcamaların GSYH içindeki oranı %0,5 iken; 2016'da %1,45'i bulmuştur. 2016 yılı içerisinde 3 milyon 154 bin 69 hane sosyal yardımlardan faydalanmıştır. Bu verilerden 2016'da Türkiye'de 22 milyon 206 bin 776 hanenin %14'ünün sosyal yardımlardan faydalandığı anlaşılmaktadır (Karagöl&Dama, 2015; ASPB, 2016; TÜİK, 2016). Uygulamalar bu amaçlar doğrultusunda devam ederken, büyük ölçüde yoksulların desteğiyle iktidara gelen Ak Parti'nin yoksullukla mücadeleye yönelik söylemlerinin duraksadığı da bu dönem eleştirilen yönlerinden biri olarak gösterilmektedir.

Yukarıda sözü edilen muhafazakâr anlayışın bir göstergesi olarak; AK Parti döneminde ilgili düzenlemelerden, parti politikasına yön veren belgelerden ve yöneticilerin demeçlerinden de anlaşılabilir. Üzere, aile refah rejimi içerisinde özel önem atfedilen ve birçok sorunun çözümü için gerekli görülen bir unsur olmuştur. Yaşlı ve çocuk bakımına yönelik düzenlemeler ve yardımlar bu durumu desteklemektedir (Buğra&Candaş, 2011). Partinin iktidara geldiği ilk dönemde Erdoğan'ın danışmanı olan Akdoğan'ın katıldığı bir sempozyumda dile getirdiği ifadeler de bu noktada dikkat çekicidir. Ona göre "bir sosyal demokrat sosyal dayanışma idealini devlet üzerinden gerçekleştirmeye çalışırken, bir muhafazakâr aynı misyonu gönüllü demokratik kurumlar, sivil örgütler ve aile üzerinden gerçekleştirmeye çalışırdı." (Bakırezer&Demirer, 2009) Bu bağlamda Ak Parti, uygulamalarını anlattığı bir kitapçıkta aile kavramına verdiği önemi ve ailenin fonksiyonunu şöyle vurgulamaktadır:

" Aile toplumun temelidir. Sosyal istikrar ve güvenin korunması aile yapısının sağlamlığına bağlıdır. Aidiyet ve sorumluluk bilinci başta olmak üzere, merhamet, fedakârlık, hoşgörü ve paylaşma gibi değerlerin gençlere aktarılmasında, ortak değerlerimizin geleceğe taşınmasında ailelerimiz ikamesi olmayan fonksiyonları icra etmektedirler. Sorunlar karşısında bireylerin destek aldığı ve kendisine sığındığı ilk yapı yine aile ve ailenin merkezde olduğu çevredir." (Ak Parti, 2018, s.292).

Bu dönemde sosyal refah uygulamaları açısından öne çıkan kavramlardan biri de "sosyal belediyeçilik" olmuştur. Refah Partisi belediyelerinin hayırseverliğe dayalı uygulamaları ile ortaya çıkan bu anlayış Ak Parti döneminde tüm ülkeye yayılacak şekilde kurumsal bir hale gelmiştir. Bu anlayış temelinde Ak Parti'nin "kendi klientalist ilişki ağlarını oluşturmada, meşruiyetini sağlamada

ve neoliberal politikaları eksiksiz yerine getirmede” belediyeleri kullandığı savunulmaktadır (Urhan&Urhan, 2017). Bir başka ifadeyle Ak Parti neoliberal politikaları uygularken belediyeler aracılığıyla kurduğu sosyal yardım mekanizması ile bu politikaların olumsuz etkilerinin görmezden gelinmesini sağlamaya, bu politikalar doğrultusunda gerçekleştirdiği uygulamalarını meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Yıldırım, sosyal yardımların Ak Parti iktidarı açısından, neoliberal sınırlar içerisinde, sermayeye ve bütçeye ek yük getirilmeden sağlandığı mevcut sistem dahilinde en yoksul kesimlerden sağlanan siyasal desteği artırıcı bir rol oynadığını, böylelikle hâkim neoliberal birikim projesinin ve onun hegemonya projesinin sürdürülebilir bir hale gelmesine katkı sağladığını vurgulamaktadır (Yıldırım, 2013, s.99). Bu anlayış temelinde vergi yükü ücretli kesimlere yüklenirken, sistemin meşruyetinin sağlanması nüfusun en zor durumdaki bağımlı kesimleri üzerinden gerçekleştirilmektedir. Nitekim AK Parti'nin yerelde kurduğu ve mahallelerde yoksullarla arasında geliştirdiği güvene dayalı ve onların sorunlarını çözmeye odaklanan siyaseti seçmenlerin partiyle aralarındaki bağı güçlendirmiştir.

Ak Parti döneminin neoliberal anlayışı çerçevesinde refah uygulamaları açısından önemli aktörlerden biri olarak STK'ları da sayabiliriz. Partinin sosyal politika anlayışını açıklarken de yer verdiği üzere, merkezi devlet, yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör ile iş birliği sağlanarak bu alanda verimliliğin artırılacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda 2004 yılında 5263 sayılı kanunla SYDV'lerin yapısında değişiklik yapılarak, sosyal yardım alanında devlet STK iş birliğini güçlendirecek bir şekilde vakıf yönetimlerine STK yöneticilerinin de katılmalarının sağlanması önemli bir gelişmedir (Urhan&Urhan, 2017). Ayrıca büyük ölçüde İslami hassasiyetler temelinde örgütlenen Deniz Feneri, İHH, Kimse Yok mu, Cansuyu gibi STK'ların iktidar tarafından desteklendikleri ve öne çıktıkları görülmektedir. Bu dönemde bu dernekler refah rejiminin önemli bir unsuru haline gelmişlerdir (Kutlu, 2015, s.174; Yılmaz, 2018, s.116). Böylelikle sosyal yardımların dini-siyasi bir nitelik temelinde “biz” oluşturmada etkili bir araç haline geldiği, aktif rol alan STK'ların da büyük ölçüde dini ve iktidarın öne çıkardığı kültürel saikler doğrultusunda hareket eden dernek ve vakıflardan oluştuğu savunulmaktadır. Yılmaz bu STK'lar, belediyeler ve enformel oluşumlar tarafından hem reket içerisinde hem de birbirlerini bütünleyen bir şekilde yapılan yardımlar aracılığıyla bu kurucu yön güçlenirken bir yandan da borçlandırma stratejilerinin yürürlüğe konduğunu ifade etmektedir (Yılmaz, 2018, ss.108-109).

3. Yoksullukla Mücadele Stratejilerinin Dönüşümü: Sultanbeyli Örneği

Türkiye’de refah rejimi içerisinde dikkat çekmeye başlayan neoliberal dönüşüm kentlerde dolayısıyla kent yoksullarının yoksullukla mücadele stratejilerinde önemli değişimlerini beraberinde getirmiştir. Kente göçen yoksulların yoksulluktan kurtulma stratejilerinde konut ve istihdam alanlarında elde edebildikleri fırsatlar dikkat çekerken, yoksulluktan kurtulma umudunun sona erdiği noktada ise özellikle sosyal yardımlara dayanan bir strateji öne çıkmaktadır. Önceki bölümlerde değinildiği üzere, bu stratejiler enformel ve formel fırsat yaratma çabalarının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Sultanbeyli 1950'li yıllardan başlayarak ve özellikle 1980 sonrasında artan şekilde yoksullara sağladığı fırsatlarla dikkat çeken yerleşim yerlerinden biridir. Dolayısıyla Sultanbeyli İstanbul'da yoksulluğun en yoğun olduğu ilçelerden biridir. Nitekim ilçe İstanbul ilçeleri arasında ortalama hane halkı geliri bakımında alt sıralarda yer bulmaktadır.

Tablo 1: İstanbul'da Ortalama Hane Halkı Geliri En Düşük Olan İlçeler					
2006		2012*		2017	
İlçe	Gelir (TL)	İlçe	Gelir (TL)	İlçe	Gelir (TL)
Çatalca	808	Sultangazi	1188	Sultangazi	2187
Eminönü	796	Sultanbeyli	1163	Sultanbeyli	2172
Sultanbeyli	741	Arnavutköy	1100	Çatalca	2128
Şile	680	Şile	1024	Arnavutköy	2030

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Ulaşım Ana Planı Hane Halkı Araştırması, 2012, s.111; İşte İstanbul'un En Zengin İlçeleri (2017, 6 Aralık). Posta. <https://www.posta.com.tr/iste-istanbul-un-en-zengin-ilceleri-istanbul-da-ilcelere-gore-gelir-dagilimi-haber-fotograf-1359815-1>

*2008'de İstanbul'da 8 yeni ilçe kurulmuştur.

Üç farklı dönemde değerlendirilen ortalama hane halkı geliri üç dönemde de Sultanbeyli'de yaşayanların İstanbul'da geliri en düşük nüfus kesimi arasında buldukları savını desteklemektedir. Saha çalışmaları ve gerçekleştirilen görüşmeler ilçede yaşayanların da bu durumun farkında olduklarını ve sıklıkla vurguladıklarını göstermektedir.

Yoksulluğun önemli gündem maddelerinden biri olarak dikkat çektiği ilçede yoksulların yoksullukla mücadele stratejilerinin dönüşümünün ortaya konulması amacıyla nitel yöntemle dayalı bir saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında 11 mahalle muhtarı, 23 sosyal yardım alan/başvuran, 11 erken dönem göçmeni, Sultanbeyli Belediyesi, SYDV ve Sosyal Hizmet Merkezi personeli ve alanda faaliyet gösteren 2 STK görevlisi ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde, çalışmadan edinilen bulgular doğrultusunda sosyal yardım, istihdam ve konut başlıkları altında Sultanbeyli'nin yoksulları çeken yönlerine ve yoksulların ilçedeki yaşam pratiklerinin dönüşümüne yer verilecektir.

3.1 İstihdam Süreçlerinin Dönüşümü

Ekonomik krizlerin ve işsizliğin her dönem gündemde olduğu Türkiye'de yoksullar için hayatını idame ettirecek bir iş bulmak daha da zorlaşan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Sultanbeyli'nin yoğun nüfus hareketlerine maruz kaldığı 1980'li yılların Türkiye ekonomisinde birikim rejiminin değiştiği ve neoliberal ekonominin yerleştirilmeye çalışıldığı bir döneme denk gelmesi de bu durumda etkili olmuştur. Türkiye'de 1950'li yıllarda bir anda gelişen ve sanayileşme hızının ötesinde bir artışla kendini gösteren kentleşme süreçleri büyük şehirlerin birçoğunda olduğu gibi köylerin itici etkenleri nedeniyle bu alanlara göçenlere ihtiyaç duydukları istihdam olanaklarını sağlayamamıştır. Bu kesimler için kayıt dışı ve marjinal işler öncelikli seçenek olarak karşılına çıkmıştır. Özellikle eğitim seviyesi düşük yoksul kesimler arasında bu istihdam biçimleri aile içerisinde

aktarılan bir hale gelmiştir. Bu başlık altında Sultanbeyli'nin köy olarak ilk göçleri aldığı dönemden başlayarak bölgede ekonomik faaliyetlerinin ve istihdam süreçlerinin dönüşümüne yer verilecektir.

İlk dönemlerde Sultanbeyli'ye gelenler için istihdam süreçlerine dahil olmanın yolu "İstanbul"a gidip gelmekti. Bu dönemde köyde mümkün olan tek ekonomik faaliyet tarım ve hayvancılıktır. Nitekim o dönem köyde yaşayanlar, kadınlar başta olmak üzere süt, yumurta gibi ürünleri İstanbul'un çeşitli bölgelerine satarak geçimlerini sağladıklarını belirtmektedirler. Burada kadınlara özellikle vurgu yapılmaktadır, çünkü erkeklerin önemli bir kesimi İstanbul'un çeşitli bölgelerinde kamu kurumlarında, inşaatlarda, fabrikalarda iş bulmakta ve çalışmaktadırlar. Dolayısıyla köyde elde edilen geniş alanlardan faydalanarak tarım ve hayvancılık faaliyetlerini sürdürerek bu alanlardan gelir sağlamak büyük ölçüde kadınlara kalmıştır (Çalıkçı, 2013, ss.71-92). 1980'lerin ortalarına gelindiğinde ise Sultanbeyli'ye olan ilginin artmasıyla tarım yapılan bu alanlar da dahil olmak üzere eski sakinler arazilerini parselleyerek satma yoluna gitmişlerdir. Bir furya haline gelen bu satış sürecinden önemli bir gelir elde edilmeye başlanmıştır. Mülkiyetin ihtilafı durumundan dolayı nedeniyle istedikleri fiyatlara satamadıklarını belirtenler de bulunduğu belirtilmelidir. Büyük bir çoğunluğu 1950-1970 arasında bölgeye yerleşmiş olan bu kişilerin Sultanbeyli'nin şu anda merkez olarak tabir edilen kısmında oldukça büyük arazilere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin devlet tarafından kendilerine 45 dönüm arazi verildiğini vurgulayan bir Sultanbeyli sakini, şu anda 4-5 dönüm bir arazisi kaldığını belirtmektedir (Çalıkçı, 2013, s.101).

Sultanbeyli ile ilgili 2000'li yıllarda başlayan çalışmalarda ilçede artan yoksul nüfus için enformelliğin yaşamlarının önemli bir unsuru olduğu dikkat çekmektedir. 90'lı yıllar sonrasında hızlı bir şekilde artan bu nüfus için gerek yaşamlarını sürdürebilmeleri gerekse yoksulluktan kurtulabilmeleri açısından bu enformellik dikkat çekici bir rol oynamaktadır. İlçenin hızlı bir şekilde gelişmesi ve mülkiyetin belirsizliği istihdam açısından çoğunlukla çok katlı aile apartmanlarına dayanan ve oldukça fazla sayıda niteliksiz işgücü ihtiyacı bulunan inşaat sektörünün rolünü daha artırmaktadır (Pınarcıoğlu&Işık, 2008). Çünkü ilçede yoğun şekilde sürdürülen kaçak inşaat faaliyetleri önemli bir işgücü ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Eğitim seviyesi düşük, vasıfsız işgücü için bu önemli bir fırsat olarak görülmektedir. İnşaat faaliyetleri yoksulları işsiz kalmaktan kurtaran bir rol oynamakla birlikte ilçedeki bu faaliyetler önemli derecede güvencesiz ve enformel bir şekilde sürdürülmüştür. Kurum görüşmelerinde bu enformel çalışmanın bazen yoksulların bilinçli tercihi olduğu da ifade edilmiştir. Bireylerin yardım süreçlerinden dışlanmamak amacıyla herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmaksızın kayıt dışı çalışmaya yöneldikleri düşünülmektedir. Hatta kayıt dışı çalışma ve sosyal yardımla sürdürülen yaşamın aile içinde aktarıldığı savunulmaktadır:

"Hane reislerinin birçoğu inşaat sektöründen ve SGK'ları yok. Yaşlılıkta da belli bir koruma dışında kalıyorlar. Yardım alabilmek için sigortasız işlerde çalışıldığı görülüyor. Hem çalışıp hem yardım almak amacıyla sistem dışında kalınıyor. Bu durum babadan oğula geçiyor. Göç dalgaları aile temelli olduğundan meslek de böyle transfer ediliyor." (SYDV görevlisi)

Sultanbeyli'nin yeni kurulan bir yerleşim yeri olması bu bölgeye ilk yerleşenler için ekonomik fırsatların olmasını sağlayan bir unsur olarak ifade edilmelidir. Hızlı bir nüfus artışıyla karşılaşılan bölgede birçok hizmetin sağlanması ihtiyacı buraya daha önce gelmiş olanlar için ekonomik gelişim imkânları sağlarken, yeni gelecekler için de çekici bir etki yaptığı görülmektedir. Özellikle 90'lı yıllarda göç edenlerin bu konuda bir adım önde oldukları söylenebilir. Çünkü sonraki dönemde gelenler kurumsallaşmanın sağlanmaya başlaması nedeniyle ilgili alanlara girmekte zorlanmaya başlamışlardır. Zaman geçtikçe imkânlarda bir daralma yaşanmıştır. Sultanbeyli'ye bu imkânları yakınlarından duyararak gelen ve ilçede gerek ekonomik gerekse siyasi olarak güç kazanan bir görüşmeci bu durumu şöyle ifade etmiştir:

"91 yılında çıktım geldim İstanbul'a sarı damalı ticari taksi almaya. 8. Ay fındık sezonumuzdu. İstanbul'daki arkadaşlar fındığa harmana geldiler. Taksi dediler 130 bin lira. O söz üzerine 10. Ayda geldim. Arkadaşları buldum dedi ki sizin işiniz öldü dedi. Taksi plakaları 170 bin lira oldu dedi. Kadıköy'de de minibüs 300 bin lira. Bizim köylü başka bir abimizin Pendik hattında minibüsü vardı. Buradan da bir hat almış. Sultanbeyli'de de bir hat kuruluyormuş ucuz hat diye geçiyordu. Ben dedim Sultanbeyli'ye gideceğim. Benim kendi köylülerimin bir kısmı yerleşmiş buralı olmuş. Burada bizim komşu köylü birisi varmış. Onu bulun size yardımcı olur dediler. Bulduk ilgiledi. Biz burası ucuz diye buraya geldik. 140 milyona kooperatif usulü gayri ticari korsan hattan araç aldık. Eski arabalar toplanmıştı birini de ben aldım. Araba 40 milyon ediyor 100 milyon hava parası veriyorsun. Hiçbir resmi tarafı olmayan şeye bu parayı veriyorsun. Bu araba ayda 5 milyon öder dediler. Kazanmaya başladık ayda 10-12 milyon lira para geliyor. 5 milyon lirayı ödüyor 6-7 milyon bize kalıyor."(E3)

Birçok görüşmeci bu süreçte geldikleri dönemin şartlarından bağımsız olarak günümüzle dönem şartlarını kıyaslamadan çalışarak yoksulluktan kurtulduklarını hatta kendi işlerini kurduklarını anlatmakta, hatta bir görüşmeci günümüz yoksullarını tembellikle suçlamaktadır:

"8 saat çalışmadık 8 saatin üzerine 4 saat mesai yaptık. Çalışarak ve kazanarak eşimizi getirdik buraya. İş kurduk inşaat yaptık şantiyeci olduk. İnsan yetiştirdik insanları yönettik. Kısa zaman içinde gece gündüzümüzü verdik çalıştık bir şeyler kazanmaya çalıştık." (E5)

"78'den beri İstanbul'dayım. İlk önce Kadıköy'e geldim. Yatacak yerim yoktu. Hasanpaşa Mezarlığı içinde kalıyordum. Babadan kalan bir şey yok, ne yaptysak kendi imkânlarımızla yaptık. O dönemde İstanbul'da akrabam da yoktu. Çalıştık, işçilik yaptık, sonra kendimize yer açtık."(E11)

Yoksulları Sultanbeyli'ye çeken enformellik ve bu enformellikten kaynaklanan ucuzluk ile kolay para kazanma umudu erken dönem bölgeye yerleşenler için bu umudun karşılığını veren bir görünüm sergilemektedir. Sultanbeyli'nin gelişim sürecinde öne çıkan bu fırsatlar 2000'li yıllarla birlikte ise daralmaya başlamıştır. Özellikle inşaat işlerindeki daralma ve yukarıda bahsedilen sektörel fırsatların azalması istihdam açısından önemli bir sorun ortaya koymuştur. Bireylerin istihdama erişiminin, giriş çıkışının kolay olduğu bu istihdam imkânları daraldıkça formel istihdama yönlendirmeye yönelik çalışmaların (İSMEK, Sultanbeyli Belediyesi Kariyer Merkezi) da arttığı görülmektedir.

3.2 Arazi Mülkiyetinde Enformellik ve Yoksulların Konuta Erişimi

Türkiye’de konut politikasından bahsedilirken sıklıkla bir “politikasızlık politikası” ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifadeden özellikle 1950 sonrasında kırdan kente hızlı göç hareketlerinin yaşandığı dönemlerde bu hızlı kentleşmeye yanıt veren bir konut politikası oluşturulmadığı anlaşılmaktadır. Sessiz bir uzlaşma sağlanmış gibi kente göçen yoksullar geleneksel dayanışma ağlarının da etkisiyle elde edebildikleri topraklarda kendi evlerini inşa etmişlerdir. Bazı dönemler yıkım faaliyetleri dikkat çekmekle birlikte, önceki bölümde de örneklendirildiği üzere devlet çoğunlukla bu kaçak konutlara yönelik bir eylemde bulunmamış, bu bölgelere hizmet götürerek bir anlamda buralarda yerleşimi daha da hızlandırmıştır. Hatta 1980 sonrasında çıkarılan af yasaları ile yasallaştırma faaliyetleriyle karşı karşıya kalınmıştır. Sonuç olarak ilk dönemlerde geçici olduğu düşünülen bu konutlar kalıcı bir hale gelmiştir. Sultanbeyli örneğinde görüldüğü üzere yavaş yavaş yapılan tek tük konutlarla yerleşim yeri olmaya başlayan küçücük köy, yoğun göç faaliyetleri sonucunda 330 binden fazla nüfus barındıran bir ilçe haline gelmiştir. Bu başlık altında bu gelişim ile yoksulların konut edinme süreçlerine yer verilecektir.

1980’li yılların Türkiye’sinde meydana gelen kentleşme dinamikleri Sultanbeyli’nin ortaya çıkışını da açıklayabilmektedir. Işık ve Pınarcıoğlu(2009, s.128), bu dönemde dikkat çekmeye başlayan farklılaşma ya da çeşitlenme dinamikleri ile bunun sonucunda ortaya çıkan ayrışma eğilimlerine değinmektedirler. Farklı sınıfların ve grupların paylaşım kavgasına sahne olan kentlerde üst sınıflardan yoksullara kentlerde kolay kazancın peşine düşmüş legal ve illegal birçok aktör ortaya çıktığını belirtmektedirler. Köy kurulmadan önce ve hemen sonrasında göçenler bu noktada önemli bir avantaja sahip olmuşlardır. Sultanbeyli’ye olan ilginin artmasıyla tarım yapılan bu alanlar da dahil olmak üzere eski sakinler arazilerini parselleyerek satmaya başlamışlardır. Bir furya haline gelen bu satış sürecinden önemli bir gelir elde edildiği anlaşılmaktadır. Mülkiyetin ihtilafı durumu nedeniyle fiyatların düşüklüğü yeni göçenleri bölgeye çekmekle birlikte burada yaşayanların eleştirdikleri bir konudur. Bu yıllardan itibaren arazi ve topraklar üzerindeki merkezi denetimin azalmasıyla ticari faaliyet haline gelen ve hızlanan arazi işgali ile konut inşaatları Sultanbeyli’de de gerçek anlamda bir “kaçak kent” ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Bu enformel sürecin sürdürülmesi ve arazi/konutların korunması grup davranışını zorunlu hale getirmiştir. Bir yandan mafya faaliyetleri artarken, öte yandan hemşehriliğe ve kan bağına dayalı ilişkiler dikkat çekmeye başlamıştır. Tuğal ilçede elde ettikleri mülkiyeti korumaya çalışanların bu akrabalık ilişkilerini siyasi baskı uygulamak için kullandıklarına vurgu yapmaktadır. Hatta Refah Partisi’nin 1980’li ve 1990’lı yıllarda bölgedeki işgal, inşaat, koruma noktasında gecekonduculuğu elinde tutarak iktidarını güçlendirdiğini savunmaktadır (Tuğal, 2011, s.131). Bu grup davranışı koruma faaliyetlerinde de kendini güçlü şekilde hissettiriyordu. İlçede sıklıkla evlerini yaparken sorun haline gelen bir komşu engelini yönelik olarak hemşehrilerini topladığını ve güç gösterisi sergilediğini söyleyen arsa ve konut sahipleriyle karşılaşmaktadır. Emlakçılık bu dönemde ilçede hisseli arazileri ve hazine arazilerini satma faaliyeti olarak sürmekte iken, önemli gelir getiren geniş araziler sektörü uzun süre sürdürülebilir kalmıştır.

Sultanbeyli'nin "kaçak kent" olarak anılması, bu kaçaklığın siyasi vaatlere yansımaları sonucunu da doğurmuştur. İlk seçim dönemlerinden başlayarak Sultanbeyli sakinlerinin oturdukları evlere veya çevirdikleri arazilere sahip olma isteği tapu ve imar konularını seçimlerde ilçenin en önemli konularından biri haline getirmiştir. Tuğal, Koçak'ın "tüm yoksulların dostu olduğunu, herkesin kendi evinin ve toprağının olacağını ve bu vaat yerine getirilene kadar yasalara uyulmayacağını" söylediğini hatta daha ileri giderek "Yeryüzündeki her metrekaşe toprağa imar izni vereceğim" ifadesini kullandığına dair rivayetler bulunduğunu belirtmektedir (Tuğal, 2011, s.125). Devam eden süreçte son döneme kadar değişen bir şey olmadığı ifade edilmelidir. Sultanbeyli'de her seçim döneminde başkan adaylarının tapu dağıtılacak söylemine dayandıklarına şahit olunmaktadır. Bu süreç sonunda Sultanbeyli mülkiyet açısından enformelliğe dayalı bir yerleşim yeri haline gelmiştir. Bu enformellik ise yerleşenlerin arazi edinme ve konut yapım süreçlerine de büyük ölçüde yansımaktadır. Görüşmelerde büyük ölçüde bu özelliğe dayalı olarak Sultanbeyli'de arsa almanın ucuzluğu ve bir konut sahibi olma motivasyonu öne çıkmaktadır.

"Tapu olayı yok zaten. Tapu olmadı mı memlekette gelen insanların tamamı tapu yok diye burada cüzi fiyatlarla arsalar almışlar. Tapu nedir bilmiyor ki. Başımı sokacak bir yerim olsun da. Mesele odur." (M8)

"Sultanbeyli'de 2 bin liralık arsa Ümraniye'de tapulu 7 bin liraydı. 7 bin liralık yeri alamadık 2 bin liralık yeri aldık. Niye tapu yok. Kimse tapu sormuyor. Yapmaya kimse engel değil. Şimdi millet şöyle böyle diyor. Hayır kardeşim biz bilerek geldik buraya. Tapusu yok dediler. Biz her şeyi bilerek geldik buraya. Ekonomik diye rahat ev yapalım diye. Vatandaş malını mülkünü sattı arsa aldı ev yaptı içine girdi." (E5)

İlk dönem göçmenlerinin bölgeye yerleşmelerinden itibaren her dönem mülkiyet belirsizliği bir fırsat olarak Sultanbeyli'nin tercih edilmesinde önemli bir unsur olmuştur. Gerek bölgeye ilk yerleşenler gibi hisse alıp yerleşenler gerekse bu kişilerden veya hazine arazilerini parselleyip satanlardan yer satın alarak yerleşenler olsun bölgeye gelmelerinde bu durumun etkili olduğunu vurgulamaktadırlar. Nitekim toprak satışı Sultanbeyli'de özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren bir furya haline gelmiş hem bölge sakinleri hem de çeşitli yasadışı gruplar için önemli bir ticari faaliyet olmuştur. Bu arazi edinme imkanlarının azalması ile yoksulların barınma ihtiyaçlarının giderilmesinde öncelikli tercih olarak kiracılık zorunlu hale gelmiştir. 2014 tarihli veriler hem ilçenin tercih edilmesinde ucuz arsa elde edilebilmesinin etkisinin hem de mülk sahibi olabilme durumunun her dönem daha da düştüğünü ortaya koymaktadır.

	1 Yıdan Az	1-3 Yıl	4-6 Yıl	7-9 Yıl	10-12 Yıl	13-15 Yıl	16-19 Yıl	20 Yıl Üzeri
Ucuz Ev, Arsa Satın Alabildiği İçin Göç Edenler	5,8	9,2	13,5	16,1	18,2	23,9	26,9	27,7
Mülk/Ev Sahibi Olanlar	21	29	42	49	59	71	80	87

Kaynak: Sultanbeyli Belediyesi Sosyal Doku Araştırması, 2014.

Barınma giderlerinin hane halkı harcamaları içerisindeki payı düşünüldüğünde düşük gelirli insanlar için barınma ihtiyacının mümkün olan en az harcamayla giderilmesi geçim stratejilerinin temel unsurlarından biri haline gelmektedir. TÜİK 2018 Hane Halkı Tüketim Araştırması'na göre Türkiye'de hane halklarının tüketimleri içerisinde konut %23,7 ile en çok harcama yapılan kalemdir. En düşük gelire sahip %20'lik grupta ise bu oran %31,4'e çıkmaktadır. Dolayısıyla kiraların daha düşük olması düşük gelirlilerin Sultanbeyli tercihi açısından öne çıkan etkenlerden biri haline gelmiştir. Çünkü Sultanbeyli İstanbul'da konut kiralarının en düşük olduğu ilçeler arasındadır. Endeksa verilerine göre, İstanbul'da metrekare başına kira 9-29 TL arasında değişirken ve ortalama kira 15TL iken, Sultanbeyli'de ortalama m2 fiyatı minimum değer olan 9TL'dir (Endeksa, 2019). Aşağıda 3 farklı dönemde sunulan veriler de bu durumu destekler niteliktedir:

Tablo 3: İstanbul'da Ortalama Kiranın En Düşük Olduğu İlçeler					
2006		2012*		2018	
İlçe	Kira (TL)	İlçe	Kira (TL)	İlçe	Kira (TL)
Çatalca	257	Sultanbeyli	345	Sultanbeyli	1030
Pendik	253	Esenyurt	344	Çatalca	936
Şile	223	Çatalca	328	Esenyurt	895
Sultanbeyli	172	Arnavutköy	276	Arnavutköy	846

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Ulaşım Ana Planı Hane Halkı Araştırması, 2012; Endeksa, 2018.

*2008'de İstanbul'da 8 yeni ilçe kurulmuştur.

Bu bağlamda saha çalışması kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler de ilçede kiraların İstanbul'un diğer ilçelerine kıyasla düşük olmasının yoksullar için Sultanbeyli'nin tercih edilme nedenleri arasında öne çıktığını göstermektedir:

"Burayı tercih ettik çünkü ucuzdu. Özellikle kenar mahallelerde merkeze kıyasla daha da ucuz. Merkezde kiralar 1200-1500 TL ise burada 500, 600, 700 TL. Bunu tercih ediyor vatandaş. Çünkü dar gelirli insanlar." (M3)

"Düşük kira. Adam kirasını düşünüyor. Bütçesini düşünüyor. Burası kırsal kesim olduğu için biraz daha ucuz." (M4)

Bu veriler gayet net şekilde ilçedeki yoksulların mülk sahibi olabilme ve mülkiyet üzerinden zenginleşme imkânlarının kademeli bir şekilde azaldığını göstermektedir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere özellikle 2000 sonrası dönemde bu alanda önemli bir azalma olduğu anlaşılmaktadır. Sultanbeyli'de siyasi vaatlerin başında geldiğini belirttiğimiz tapu dağıtımını da bir formelleşme sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu noktada ise iki ayrı dönemden bahsetmek gerekmektedir. Birincisi, ülke gündeminde önemli tartışmalara neden olan ve ülkede orman talanının önünü açacağı avıyla eleştirilen 2B düzenlemeleri sonrasında gerçekleştirilen tapu dağıtımları, ikincisi ise Sultanbeyli'de mülkiyet sorununun temel açmazları arasında yer alan hisseli tapu sorununun çözülmesi sürecidir. Bu süreçler sonrasında ilçenin gelişeceği ve konut/arsa değerlerinin artacağı beklentisi de dikkat çekicidir. Bununla birlikte ülke genelinde bu dönem İstanbul'da kentsel rantın dayandığı toprakların sınırlı kalması ve üst gelir gruplarının kapalı sitelerde yaşayarak merkezi alanlardan uzakta yaşama gibi

tercihlerinin belirginleşmesiyle Sultanbeyli gibi çevre bölgeler de ve büyük gayrimenkul şirketlerinin dikkatini çeker olmuşlardır (Işık&Pınarcıoğlu, 2008). Bu formelleşme çalışmaları ve gelişim süreci doğrultusunda belediyenin emlak vergi değerlerinde yaptığı artış ve gerekçesi de Sultanbeyli'nin dönüşümüne ilişkin fikir vermektedir. Ağırman(2014, ss.72-73), bu değerleri belirlemek için kurulan Arsa Takdir Komisyonu'nca ilçedeki imar planlarının yapılması, mülkiyet sorununun giderilmesi yönünde imar uygulama çalışmalarının yürütülmesi, ilçenin tamamında su, elektrik, doğalgaz, kanalizasyon gibi altyapı, haberleşme, telefon ağı ve doğalgaz hattının tamamlanmış olmasının yanında şehir silüetinde de müspet değişiklikler olması ve Milli Emlak Genel Müdürlüğü tarafından belirlenen 2B rayiç bedelleri dikkate alınarak bu değerlerde ortalama %300 artış yapıldığını belirtmektedir.

Böylelikle büyük projelerin gün geçtikçe arttığı ilçede konut almak gün gittikçe zorlaşmaya başlamıştır. Ancak Sultanbeyli'nin içinde olduğumuz döneme kadar belli bölgeleriyle sınırlı olan bu durum kiraların düşüklüğü nedeniyle ilçeyi tercih eden kesim için henüz büyük bir değişim ortaya çıkarmamıştır. Çünkü bu hareketlerin henüz tüm mahallelere yayıldıkları söylenememektedir. Bununla birlikte ilçede hemen hemen her mahallede müstakil evler yerine apartmanlaşma çalışmaları dikkat çekmektedir. Sonuç olarak formelleşme ve ilçenin orta ve üst gelir grupları tarafından daha tercih edilen bir hale gelmesi beklentisi doğrultusunda refah artışı ile mekânsal ve sosyo-ekonomik bir iyileşme umudu da doğabilir. Ancak formelleşme ve konut sahipleri açısından bir umut olarak görülebilecek bu durum çalışmalarında gösterdiği üzere büyük ölçüde kiracılardan oluşan kent yoksulları için bir fırsat olarak görülen Sultanbeyli'nin sunduğu "ucuz" barınma imkânı İstanbul'un diğer bölgelerine kıyasla bu konumunu korusa bile hayatı zorlaştırıcı bir etki yapacağı açıktır.

3.3 Sosyal Yardım

Önceki bölümlerde Türkiye'de refah rejiminin gelişimi doğrultusunda değinildiği üzere rejim içerisinde sosyal yardımların ağırlığı oldukça fazladır. 2001'de SRAP'la sosyal yardım harcamalarında artış görülmeye başlanmış, birçok dezavantajlı kesim bu ödemelerle desteklenmiştir. Bu süreçte sosyal yardım sunan kurum ve kuruluşların bu alandaki harcamalarına bakıldığında bu durum net şekilde göze çarpmaktadır. Bu harcamaların artışına örnek vermek gerekirse, Yentürk (2018, s.52), mahalli idarelerin sosyal yardım ve hizmet harcamalarının 2006'da 370 milyondan 2017'de 2 milyarın üzerine çıktığını, aynı dönemde SYDTF giderlerinin ise 1 milyar 389 milyondan 5 milyar 713 milyona çıktığını belirtmektedir.

Sultanbeyli Belediyesi faaliyet raporları ise belediyenin yardımlarında da büyük bir artış yaşandığını göstermektedir. 2007'de Belediye Yardım Sandığı'ndan gerçekleştirilen nakit yardım miktarı yalnızca 33 bin lira iken, bu yardımlar 2018'de 2 milyona liraya erişmiştir. (Sultanbeyli Belediyesi, 2009-2018 Faaliyet Raporları). Bu durumda belediyelerin sosyal politika alanında her geçen gün genişleyen hizmetlerinin ve yardım dağıtım süreçlerinde daha esnek davranabilmelerinin etkili olduğu ifade edilebilir. Başvurular sonrası kurumlarda oluşan dosya sayıları da sosyal yardımlar açısından önemli veriler sunmaktadır. Sultanbeyli SYDV üzerine 2013'te yapılmış bir çalışmada vakfa yapılan başvuru sayısının 33 binin üzerinde olduğu ve ortalama hane halkı nüfusu 5 olarak

düşünüldüğünde ilçenin hemen hemen yarısının yardım için vakfa başvurusunun bulunduğu belirtilmektedir. Yine aynı çalışmada yardım almakta olan yani aktif durumda bulunan dosya sayısının ise yaklaşık 16 bin olduğu görülmektedir (Serpen, 2013). Yine ilçe SYDV’de 2018’de gerçekleştirilen görüşmede vakıf personeli 45 bin dosya bulunduğunu, bunun 15 bin kadarının aktif olduğunu belirtmiştir. Hane halkı büyüklüğü ortalama 5 alındığında 75 bin kişilik aktif bir yardım yararlanıcısından söz edilebilmektedir. Bu da 2018’de ilçe nüfusunun yaklaşık %20’sinin üzerinde bir orana denk düşmektedir. Sultanbeyli Belediyesi verilerine göre ise 2018’de yukarıda belirtilen 2 milyon liralık sosyal yardımın 5738 kişiye yapıldığı anlaşılmaktadır. Yine hane halkı büyüklüğü 5 olarak alındığında yaklaşık 30 bine yakın kişinin bu yardımlardan faydalandığı ifade edilebilir. Bu da Sultanbeyli nüfusunun %8’sini oluşturmaktadır. Sultanbeyli Belediyesi’nin 2014’te yaptırdığı Sosyal Doku Çalışması’na göre ilçede yardım alan hanelerin %60,3’ü belediyeden, %32,8’i ise SYDV’den yardım aldığını belirtmektedir. Bu oranlar içerisinde birden fazla kurumdan yardım alanların da buldukları ayrıca belirtilmelidir (Sultanbeyli Belediyesi, 2014).

Sosyal yardımlarda büyük ölçüde kaynak yetersizliği nedeniyle hedef kitleyi çeşitli kriz durumlarıyla karşı karşıya kalan dezavantajlı kesimler oluşturmaktadır. Yardım yapılan kesimlere çalışan kesimlerin dahil edilmesi ise daha çok tek çalışanlı ve çocuk sayısı nispeten fazla olan ailelerin içerilmesiyle gerçekleşmektedir. Nitekim SYDV’lerin ve Sosyal Hizmet Merkezlerinin yardım kriterleri hanede yaşayan kişi başı gelirin asgari ücretin üçte birinin altında olmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla asgari ücretli tek çalışanı olan ve çocuksuz bir ailenin bu kurumlardan yardım olması sağlık gibi farklı dezavantajlara sahip olmalarına bağlıdır. Belediyelerin de benzer kriterleri bulunmasına rağmen yardım süreçlerinde daha esnek hareket ettikleri belirtilmelidir. Örneğin İBB’nin Sosyal İşler ve Yardım Esasları Yönetmeliği’nin 6.maddesinde sosyal yardımlardan yararlanma hakkına sahip olanların oldukça geniş kapsamda ele alındıkları görülmektedir. Burada yoksulluk veya muhtaçlık net bir gelir kriterine bağlanmamakta, yapılan inceleme sonrasında ihtiyacı olduğuna karar verilen kişilere bu yardımlar yapılmaktadır. Böylelikle belediyelerin daha esnek şekilde, geniş bir kesime yardımda bulunma imkânına sahip oldukları ifade edilebilir.

Borçluluk da yardım başvurusunda bulunanların kriz durumları arasında önemli yer tutmaktadır. Kimi sağlık giderleri nedeniyle borç aldığını ve ödemeye uğraştıklarını söylerken, bazıları ise geçinemedikleri için ayı borçla tamamladıklarını, sonra yine borç almak durumunda kaldıklarını belirtmektedirler.

“Aybaşına kadar herkesten 100’er lira 100’er lira borç alıyorum. Maaş gelince dağıtıyorum.” (Y2)

“Tefeciden borç aldık, eşimin ameliyatını özelde yaptırdık.” (Y15)

“Eşim 5 aydır çalışıyor. Öncesinde bir 5 ay çalışmadı. O zaman borçlandık. Destek aldık çevreden, borç olarak tabii.” (Y19)

Son ifadeden de anlaşılacağı üzere birçok evde asıl kriz durumunu işsizlik oluşturmaktadır. Kurumların kriterleri gereği yardım alanların içinde önemli bir kesimi işsizlerin ve kayıt dışı çalışanların oluşturdukları belirtilmelidir. Bununla birlikte saha çalışması kapsamında gerçekleştirilen birçok

görüşmede yoksulluktan kurtulmanın yolu olarak çalışmak gösterilmiş, hatta bazı görüşmelerde “halkın yoksulu yok aslında bunlar belediyenin yoksulu” ifadesiyle de karşılaşmıştır. Yoksulların ilk başvurduğu kişiler arasında olan muhtarlar yardımın özellikle hak eden yoksullar arasında gördükleri yetim, dul, engelli kesimlere verilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bu doğrultuda yardım dağıtımını sağlamak üzere birçok muhtarın bu kesimlerden oluşan listeleri bulunduğu da anlaşılmaktadır.

“Ben yetimlerimi fakirlerimi kendim tespit etmişimdir. Benim mahalleimde 27 tane yetimim var, 33 tane gerçek fakirim var.” (M2)

“Benim burada dullar listem var, yetimler listem var. Fakirler listesi var. Şu anda kendim yardım yaptığım 87 fakirler listesi var. Dul ve yetim olarak da 84 kişi var. Belki daha fazladır ama bildiklerim bunlar.” (M10)

Muhtarların hazırladıkları bu listeler büyük ölçüde hak eden yoksullar olarak tanımladıkları kesimlerden oluşmaktadır. Bu listeler doğrultusunda muhtarlar, genellikle hayırseverlerden gıda kolisi şeklinde geldiğini ifade ettikleri yardımların dağıtımının gerçekleştirilmesini sağlamaktadırlar. Ayrıca Kızılay başta olmak üzere STK'lardan nadiren de olsa gelen destekleri yine bu listelere göre yönlendirmektedirler. Dolayısıyla sosyal yardım sürecinin başlangıcında muhtarlar önemli bir irtibat noktası görevi görmektedirler. Muhtarlarla, kurumlarla ve yardım alanlarla gerçekleştirilen görüşmelerde vatandaşların ihtiyaç halinde sıklıkla muhtarlara başvurdukları anlaşılmaktadır. Muhtarlar ise kimi zaman kişisel ilişkilerini kullanarak, kimi zamansa ihtiyaç sahiplerini kurumlara yönlendirerek sosyal yardıma erişimlerine katkı sunmaktadırlar. Kişisel ilişkiler ise şöyle devreye girmektedir. Muhtarlar belediye'deki görevlilerle veya SYDV müteveli heyetindeki muhtarlarla iletişim kurmakta, ihtiyaç sahibinin durumu hakkında bilgi vererek destek olunmasını isteyebilmektedirler. Böylelikle durumu çok kötü veya acil olduğu düşünülen ihtiyaç sahiplerine daha hızlı bir şekilde destek olunması sağlanabilmektedir. Ayrıca saha çalışması sırasında bazı muhtarların yardım talebinde bulunanları yardım faaliyetinde bulunan iş adamlarına yönlendirdiklerine de şahit olunmuştur.

Sosyal yardım süreçlerinde muhtarların en aktif görüldükleri rol ise fakirlik kâğıdı olarak adlandırılan belgenin verilmesi noktasında olmaktadır. Belediye sosyal yardım başvurularına bu belgeyi istemekte, vatandaş da muhtarlara başvurmaktadır. Bu talepte bir sorun görünmemekle birlikte, burada göze çarpan muhtarların yüz yüze görüşme dışında belge verdikleri bu kişiler hakkında bilgiye sahip olmamalarıdır. Görüşülen muhtarlar fakirlik kâğıdı verirken, siyasi ve kişisel çeşitli nedenlerle kişilerin durumunu bilmemelerine, hatta bazı durumlarda iyi durumda olduğuna dair emareler görmelerine rağmen bu kâğıdı vermek zorunda kaldıklarını söylemektedirler. Hatta gerçekleştirilen görüşmelerde Harvey (2015, s.62)'in ABD örneğinde değindiği “**Cadillac süren sosyal yardım kraliçeleri**” öykülerine benzer anekdotlar da anlatılmıştır:

“Gerçek anlamda fakirler ihtiyaç sahipleri alsın bunu. Az önce geldi gitti. Arabasına baktım yazdım buraya. Altındaki araba 128 bin TL. Fakirlik kâğıdı aldı gitti. Vermek mecburiyetindedin. Sen muhtarsın

vermediğin zaman sana sorun olacak. Kaymakamlıktaki sistem bende olsa açsam kardeşim senin şurada araban var şu var bu var sana veriliyor desek.” (M2)

Doğrudan veya muhtarların ve yakınlarının yönlendirmesiyle kurumlara başvurmaya karar veren yoksullar için başvuru belediyede ve SYDV’de kurumlar tarafından hazırlanmış formların doldurulmasıyla gerçekleştirilmektedir. Bu formlar üzerinden ihtiyaç tespiti sürecinde aile fertlerinin de bilgilerine erişildiği için evde yaşayan herkesten izin alınmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere belediyeye başvurmak için öncelikle muhtarlardan fakirlik belgesi alınması gerekmektedir. Başvuru süreçlerinde göze çarpan unsurlardan biri de süreçte kadınların rolüdür. Kurumlarda gerçekleştirilen görüşmeler ve gözlemlerde başvuran ihtiyaç sahiplerinin neredeyse tamamının kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Bu durumda istihdam başlığı altında da değinildiği üzere kadınların çalışma yaşamı dışında kalmalarının etkili olduğu söylenebilir. Ev ziyaretlerinde sadece sağlık sorunu nedeniyle çalışmadığını belirten erkeklerle karşılaşmıştır. Evlerin büyük çoğunluğunda kadınlarla görüşülebilmektedir.

Sosyal yardım süreçlerinde birçok başvuran eşinin asgari ücretle çalıştığını belirtirken çelişkili ifadeler kullanabilmektedir. Enformel çalışmada olduğu gibi bu şekilde asgari ücretle çalışma da bir yardım alma stratejisi haline gelebilmektedir. Yardım başvurusunda bulunan ve evlerine görüşmeye gidilen kişilerin çoğunun asgari ücretli tek çalışan veya çeşitli nedenlerle hiç çalışmayan kişilerden oluştuğu görülmektedir. Refah rejimi içerisinde önemli yer tutan enformellik sosyal yardım faaliyetlerinde de çeşitli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu durumun en önemli sonucu olarak ise ihtiyaç tespiti süreçlerindeki zorluklar görülebilir. Bu sorunlarla baş etmek üzere belediyeler, SYDV’ler ve STK’lar kendi imkânları ölçüsünde çözüm üretmeye çalışmaktadırlar. İhtiyaç tespiti sürecine ilişkin değerlendirmelerde bulunmak üzere kurumlarla gerçekleştirilen görüşmelerden faydalanılmakla birlikte belediyenin uygulama sürecine dahil olma imkânına sahip olunabildiğinden bu konuda en geniş bilgiye belediye üzerinden erişebildiğimizi belirtmekte yarar bulunmaktadır.

Sosyal yardım alanında faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların ihtiyaç tespiti sürecinin önemli bir aşamasını gerçekleştirilen ev ziyaretleri oluşturmaktadır. Belediye 3 ekiple kendisine yapılan başvurular doğrultusunda ev ziyaretleri gerçekleştirerek tespitte bulunuyor. 2018’de belediye personeliyle yapılan görüşmelerde tespitlerin evlere girilmeden kapıdan sorular sorularak yapıldığı yalnızca özel durumlarda kadın personel gönderilerek evlere girildiği belirtilirken, 2019 Kasım’da bu üç ekibin birer kadın ve erkek personelden oluştuğu ve hemen hemen tüm başvuranların evlerine girildiği görülmektedir. Uzman personel yetersizliği bu personelin istihdamında da dikkat çekiyor. Alanda çalışan kişiler çeşitli alanlarda ve çeşitli seviyelerde eğitim görmüş kişilerden oluşuyor. Ekibin kadın üyeleri ise büyük ölçüde proje kapsamında istihdam edilmiş, bu doğrultuda belli bir süre görev yapıyor. Ayrıca stajyerlerden de faydalanıldığı görülmektedir. Hatta 2018’de gerçekleştirilen bir belediye ziyaretinde personel yeterli kadın personel bulunmadığından dolayı yalnızca çok gerekli durumlarda kadın personel yönlendirilerek tespitlerin evlerin içerisine girilerek yapıldığına değinmiştir.

Ziyaretler sonrasında doldurulan formlar doğrultusunda birimde çalışan büro personeli ve ev ziyaretlerini gerçekleştiren personelden oluşan komisyon toplanarak kişilere yardım yapılıp yapılmayacağı ve yapılacak yardımın miktarına ilişkin karar vermektedir. Bu karar sürecinde kişilerin beyanları değerlendirilmekte, şüpheye düşülen durumlarda ziyareti gerçekleştiren personelin yorumlarından faydalanılmaktadır. Dışarıdan bakıldığında sosyal devlet ve kurumsallaşma açısından sorun olarak görülebilecek olsa da ülkede ve ilçede yardım talep edenlerde görülen yoğun enformellik bu yorumları karar sürecinde önemli bir unsur haline getirebilmektedir. Nitekim personelin anlattığı birçok durum bu düşüncüyü pekiştirmektedir. Örneğin eşyaların oldukça yetersiz olduğu bir evde kilitlenmiş ve görülmesine izin verilmeyen bir oda eşyaların bu odaya kilitlendiğine ilişkin şüphe oluşturabilmektedir. Veya kocasının eve uğramadığını ve ayrılacaklarını belirten bir kadının eşinin o kilitli odada gizlendiği fark edilebilmektedir. Personelin uzun yıllardır ilçede yaşaması, dolayısıyla ilçeye hâkim olmaları bu yorumların gücünü ve geçerliliğini artırmaktadır.

SYDV ile gerçekleştirilen görüşmede ise kurum personeli ihtiyaç tespiti sürecinde gizliliğe özel önem verildiğini belirtmiştir. Ev ziyaretlerinde özellikle görsel materyal alınmamasına dikkat edildiği, bazı ziyaretlerde müteveli heyetinin talebi üzerine çekilen fotoğraflar olduğu ancak, kişilerin yardım alamadıkları takdirde bu konuda şikayetçi oldukları ifade edilmiştir. Bu süreçte SYDV için çeşitli kurumlardan veriye ulaşabildikleri "Bütünleşik Sosyal Yardım Bilgi Sistemi" kullanılmaktadır. Literatürde bu açıdan önemli bir uygulama olarak değinilen SOYBİS'in ise kurum uygulaması için yetersiz kaldığı ve ihtiyaçlarına cevap vermediği düşünülmektedir. Kurumun kullandığı sistem ile kişilerin bilgileri girilerek kendilerinin ve ailelerinin üzerine bir şey olup olmadığı görülebilmektedir. Hem SYDV personeli ile hem de Sosyal Hizmet Merkezi ile gerçekleştirilen görüşmede vurgulandığı üzere verilerin gizlenmesi ve yanlış beyanda bulunulması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Banka bilgilerine erişilememesi asli sorunlardan biri olarak görülmektedir. Bakanlık ile bankalar arasında bir çalışma yapılmak istendiği ancak bankalar tarafından kabul görmediği de personel tarafından belirtilen hususlar arasında yer almaktadır. Veri noktasında Sultanbeyli'nin mülkiyet ile ilgili özel durumu gereği belediye de diğer kurumlar için önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin Sosyal Hizmet Merkezi yardım başvurusunda bulunanları belediyeye yönlendirmekte, mülkiyet ile ilgili sorgulama yaptırımları sağlanmaktadır.

Birçok kurumda olduğu gibi SYDV'de de sosyal yardım başvurusunda bulunanların beyanlarıyla ilgili şüphenin yerleşik bir hale geldiği anlaşılmaktadır. İnsanların yardım almak amacıyla giderlerini abartırken, gelirlerini saklamaya çalıştıkları personel tarafından vurgulanan bir başka husustur. İnceleme sürecinde bu gelir ve giderleri de içeren şekilde 100'den fazla soru sorulmaktadır. Sosyal Hizmet Merkezi ve SYDV' de sürecin belli bir süre içerisinde sonlandırılması gerektiği de ayrıca belirtilmiştir. Bu üç kurumdan anlaşıldığı üzere Sosyal Hizmet Merkezi ve Sultanbeyli Belediyesi'nde süreci yürüten personelin görüşü karar sürecinde öne çıkarken, SYDV' de müteveli heyetinin rolü dikkat çekmektedir. Diğer iki kurumda kurum amirleri onay makamı olarak görev alırken, SYDV' de müteveli heyeti çeşitli kurumlardan bulundurduğu üyeler gereği daha aktif bir rol oynamaktadır. Sosyal yardımların dağıtımında kurumların siyasi yönleri de etkili olabilmektedir. Bu açıdan özellikle

yerel seçilmişler faaliyetlerini sürdürürken yardım alanların aynı zamanda seçmenleri de olduklarını hesaba katmaktadırlar. Bu bağlamda sosyal yardım kriterlerine bağlı kalınması konusunda kurumlar arasındaki farklılıklara değinilmelidir. Sosyal hizmet merkezi ve SYDV kriterlere ve bürokratik süreçlerine bağlı şekilde faaliyetlerini sürdürürken, belediye ve muhtarlar bu konuda oldukça esnek davranabilmektedirler.

“Yardıma bağlı olarak kuruma bakışı değişebiliyor. Belediyeler kriterlerini belirlemiş olsalar da daha esnek davranıyorlar. O yüzden daha rahat hizmet sunuyorlar. Şartları belirleyip sıkı tutsak belki de yardımların yarısını kısmak zorunda kalırız. Olmasına rağmen kriterler kullanılmıyor. Yardım vererek mutlu etmeye çalışıyoruz.” (Belediye sosyal yardım personeli)

“Çünkü verilmediğinde siyasi baskı gelecektir. Sosyal patlamayı engelleyecek yer belediyedir. Fakirin sokağa çıkmasını engelleyecek yer burası.” (Belediye sosyal yardım personeli)

STK’lar ise kamu kurumlarına göre daha da esnek olma imkânına sahiptirler. İHH yardım edeceği kişileri iki şekilde belirlemektedir: Gönüllülerin önerileri ve ihtiyaç sahiplerinin başvuruları. İhtiyaç tespiti sürecinde herhangi bir belge istenmemekte, vakıf görevlisinin ifadesiyle kişilerin anlattıkları hikayeleri yardım sürecinde belirleyici olmaktadır. Bu noktada kişilerin sosyal güvenlik kayıtları ile de ilgilenilmemektedir. Kişinin beyanı esas alınmakla birlikte kurum kendi organizasyonu içerisinde gönüllüleriyle bir teyit süreci de yürütmektedir. Bu yöntemleri kullanarak gerek kamu kurumları gerek STK’lar yardım sürecini zorlaştıran veri eksikliğini aşmaya, mümkün olan en net bilgiye ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bahsedilen tüm süreçlerden anlaşılacağı üzere, ihtiyaç tespiti süreci ilçedeki enformel yapıyla mücadeleyi zorunlu kılmakta, yardım görevlileri belgelerin yanı sıra, komşulardan, akrabalarından, farklı kurumlardaki kayıtlardan, personelin kişisel bilgisinden faydalanarak en etkin şekilde süreci yönetmeye çabalamaktadırlar.

Bu noktada hemşehri derneklerine eğilmeyeceğimizi belirtmeliyiz. Çünkü gerek sosyal yardım süreçlerini yürüten kurumlarla gerekse muhtarlarla yapılan görüşmelerde hemşehri derneklerine oldukça az değinildiği fark edilmiştir. Bu dernekler oldukça sınırlı bir yardım faaliyeti gerçekleştirmektedirler. Bu süreç ise büyük ölçüde kendi dernek yapıları içerisinde sürdürülmektedir. Kent yoksullarıyla gerçekleştirdikleri çalışmada Yılmaz ve Bulut (2009, s.102)’un ulaştığı bulgular da benzer bir durum ortaya koymaktadır. Bu çalışmaya göre hemşehri derneklerinden maddi katkı sağladıklarının söyleyenlerin oranı yalnızca %10,1’dir. Katılımcıların %30,6’sı manevi katkı sağladığını, %59’ü ise derneklerden hiçbir katkı sağlamadıklarını belirtmektedirler. Çalışmamız kapsamında hemşehri dernekleriyle ilgili soru sordüğümüz muhtarlar da büyük ölçüde bu derneklerin kendilerinden destek beklediklerini belirtmektedirler. Görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla bu dernekler kendi ihtiyaç sahibi üyelerine dağıtmak üzere kurumlardan destek talebinde bulunmaktadır. Bununla birlikte bazı muhtarlar nadiren de olsa bu derneklerin ihtiyaç sahibi hemşehrileri olup olmadığına dair de kendilerine danıştıklarını söylemektedirler. Hemşehri dernekleri yoksullukla mücadele noktasında oldukça mikro bir düzeyde role sahip olabilmekte, kendi içlerinde hemşehrilerinin ihtiyaçlarını gidermeye çalışmakta, görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla da sıklıkla hemşehrilerinin ihtiyaçlarının

giderilmesi noktasında aracı rolü oynamaktadırlar. Dernekler özellikle siyasi bağlantıları yoluyla yardıma erişimde etkili olabilmektedirler.

Dini hassasiyeti bulunan STK'lar ise bu derneklerin aksine sosyal yardım alanında doğrudan hizmet sunumuyla oldukça aktif bir rol oynamaktadırlar. İlçede kısa bir gezi yapıldığında bile bu STK'ların yoğunluğu görülmektedir. Bunlar arasında öne çıkan örnekler olarak İHH, Semerkand Vakfı ve Ensar Vakfı sayılabilir. Özellikle dini bayramlar öncesinde bu vakıf ve derneklerin daha da aktif hale geldikleri dikkat çekmektedir. Bu dönemde kurban, fitre, zekât gibi bağışların toplanması faaliyetleri hızlanırken, bunun yanı sıra bağışçı sayısının artışına bağlı olarak gıda dağıtım faaliyetleri de artmaktadır. İlçede görüşülen İHH yetkilisi dini günlerde bağış ve yardım faaliyetlerinin arttığını ifade etmiştir. Bu faaliyetlerin artışı ilçede sokağa çıkıldığında da kendini belli etmektedir. İlçenin en merkezi bölgelerinde özellikle kurban bağışına ilişkin afişler dikkat çekmektedir. Birçok dernek bu dönemde kurban satışı yaparak, kurban ve kurban derisi bağışları toplayarak gelir elde etmeye çalışmaktadırlar. Kamu desteğinin de etkisiyle ilçede yapılan dağıtımlarda önemli bir yer tutan Kızılay'ın da bu dönemde topladığı bağışların arttığı ifade edilmektedir. Yardımlarının tamamen bağışlarla finanse edildiğini, bu bağışların ise merkezden transfer edilenler ve ilçede toplananlar olmak üzere iki koldan elde edildiğini belirten Kızılay görevlisi ilçede bağışların dini günler dışında yeterli olmadığını vurgulamaktadır.

Sosyal yardım literatüründe Türkiye'de yardım rejiminin sorunlarına bakıldığında en çok değinilen konulardan birinin sosyal yardımlarda çok başlılık olduğu görülmektedir. Çalışmada değindiğimiz üzere Sultanbeyli'de de birçok kurum ve kuruluş sosyal yardım faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Sosyal yardım uygulamalarında ASPB'na bağlı İlçe Sosyal Hizmet Merkezi, SYDV, Sultanbeyli Belediyesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve STK'lar faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu durumsa doğal olarak mükerrer yardım edilebilmesi ve sosyal yardımların etkinliğinin sağlanamaması gibi eleştirileri beraberinde getirmektedir. Sultanbeyli'de sosyal yardım faaliyetleri ve süreci incelendiğinde mükerrer yardım ile ilgili eleştirilerin haklılığı göze çarpmaktadır. Görüşülen belediye sosyal destek personeli de **"Her kurum aynı kişiye yardımcı olabilmektedir. Tek çatı altında toplanmadıkça bu sorun çözülemez."** ifadeleri ile bu durumu ortaya koymaktadır. Ancak bu yardımların mükerrer yapılmasının düşünülen kadar büyük bir sorun olmadığı da dikkat çekmektedir. Çünkü Türkiye'de sosyal yardımlar bazı temel ihtiyaçlar dışında büyük ölçüde belli şartlara bağlı olarak sürdürülmektedir. Eğitim yardımı, asker yardımı gibi bu yardımlar belli kişilere yine belli kurumlar tarafından ulaştırılmaktadır. Mükerrer olarak verilebileceği düşünülen gıda yardımları ve nakdi yardımlar ise oldukça sınırlı düzeyde kalmaktadırlar. Bununla birlikte Sultanbeyli gibi istihdamda ve konut mülkiyetinde enformelliğin öne çıktığı bir ilçede bu yardımların mükerrer sunulmasının önüne geçilmesinin zorluğu da ayrıca ifade edilmelidir.

Öte yandan alanda hizmet sunan kamu kurum ve kuruluşları arasında sürecin koordinasyonuna ilişkin çabalar görülmektedir. Gerek kurumlarla yapılan görüşmeler gerekse veriler bu çabayı ortaya koymaktadır. Bu noktada öncelikli olarak dikkat çeken Sultanbeyli Belediyesi, SYDV ve Sosyal Hizmet Merkezi'nin hem kurumlararası koordinasyonu sağlamak hem kendi hizmet alanlarına giren

konularda diğer kurumlara başvuran vatandaşlara yardımcı olmak üzere diğer iki kurumda birer personel bulundurmalarıdır. Bu durumu zorunlu kılan durumlardan biri görüşmelerden anlaşıldığı üzere SYDV'nin belediyeyle, Sosyal Hizmet Merkezi'nin ise SYDV ile karıştırılmasıdır. Nitekim görüştüğümüz Sosyal Hizmet Merkezi personeli SYDV'nin verdiği özellikle kömür yardımı için kendilerine yapılan başvuruları anlatırken, görüşme yapılan SYDV personeli ise vatandaşın dağıttıkları kömürü belediyenin dağıttığını sandığını ifade etmektedir.

4. Sonuç

Dünyada 1980'li yıllarda etkisini artıran neoliberal dönüşüm süreci birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de birçok alanda önemli etkiler doğurmuştur. Bu etkilerden en önemlilerinden biri ülkede hâkim refah rejiminde kendini göstermiştir. Ülkenin küresel piyasalara uyumlu hale getirilmesi amacıyla uygulamaya koyulan yapısal uyum programları sonucunda yoksulların hayatları daha zorlaşmış, yoksullukla mücadele stratejilerinde önemli bir aşınma karşımıza çıkmıştır. Bu sürecin ilk dönemlerinde özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllarda bu çalışmanın saha çalışmasına konu olan Sultanbeyli gibi yoksullara yoksullukla mücadele veya yoksulluktan kurtulma için imkânlar sunan bölgeler bu yeni durumun sonuçlarını geciktirmiştir. Ancak 2000'li yıllarla birlikte büyük ölçüde enformel sektörlere dayanan bu imkanlar da daralmış, önceki dönem göçmenlerinin sahip oldukları stratejiler yeni dönem kent göçmenleri tarafından kullanılamaz hale gelmişlerdir. Bu durumda bir yandan Sultanbeyli örneğinde konut yapılacak ucuz arsa olarak belirtebileceğimiz kaynakların azalması, öte yandan ilçeye yoksulları çeken ucuzluk durumunun formelleşme süreciyle birlikte etkisini kaybetmeye başlaması dikkat çekmektedir. Bununla birlikte ilçenin halen yoksullar tarafından İstanbul'un birçok ilçesine kıyasla tercih edilen bir bölge olduğu ayrıca belirtilmelidir.

Geçmiş dönemin imkanlarının aşınması, yoksulları yeni stratejilere odaklanmak zorunda bırakmıştır. Bu noktada ise özellikle 2001 krizi sonrasında ülkede öne çıkmaya başlayan sosyal yardımlar asli rolü oynamaktadır. Sultanbeyli'de yeni yoksulların istihdamdan konuta birçok alanda önceki dönemin fırsatlarını kaybetmeleri yoksulluktan kurtulma umutlarını da ortadan kaldırmaktadır. Bu durumda yoksulluğun sürdürülebilir hale getirilmesi sürecini doğurmaktadır. Nitekim yoksullar onları yoksulluktan kurtarmasa bile yaşamlarını sürdürmelerine katkı sağlayacak sosyal yardımlara odaklanmaktadır. Dolayısıyla gerek yoksulların yaşamında gerekse bu çalışmada sosyal yardımlar temel odak noktası haline gelmektedir. Bu bağlamda ilçedeki yoksulların sahip oldukları fırsatlardaki değişim ve bu fırsatlar arasında ağırlığı artan sosyal yardım süreçleri ortaya konmaktadır.

Gerek literatür gerekse bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler sosyal yardımların rejim içerisinde baskın hale gelişini ortaya koymaktadır. Ancak her ne kadar sosyal yardımlara ayrılan kaynaklar artış gösterse de sınırlı bir kesimi hedef alan bu yardımlara dayalı rejimin sürdürülebilirliği tartışmalı bir konudur. Ayrıca saha çalışmasının gerçekleştirildiği zaman itibarıyla bu çalışmanın kapsamı dışında kalmakla birlikte pandemi koşulları da yoksulların yaşamlarını zorlaştırıcı bir etki yapmıştır. Bu dönemde yoksulluğun dönüşümü de şüphesiz üzerinde çalışılması gereken önemli bir

konudur. Dolayısıyla bu gibi kriz koşullarının da etkisiyle yoksullukla mücadeleye yönelik yeni tercihler bir zorunluluk halini almaktadır. Bu bağlamda artık vatandaşlığa dayalı asgari gelir desteği gibi yeni uygulamaların gündeme gelmesi gerekmektedir. Ayrıca daralan enformel imkânların yarattığı boşluk formal seçeneklerle dengelenmeli, yoksulların yaşamlarını iyileştirici önlemler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

58. Hükümet Programı (2002). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/11/20021129.htm> (24.02.2019).
- Ağırman, Y. (2014). *Kentsel Dönüşüme Ekonomik Perspektiften Bakış: Sultanbeyli Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2016). 2016 Faaliyet Raporu. Ankara.
- Ak Parti (2002). Parti Programı. <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/> (24.02.2019).
- Ak Parti (2018). Genel İcraat Kitabı. http://www.akparti.org.tr/media/252915/genel_icraat_kitabi_cift_sayfa_2018.pdf (28.02.2019).
- Bakirezer, G. & Demirer, Y. (2009). Ak Parti'nin Sosyal Siyaseti. İ. Uzgel ve B. Duru (Drl.). *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde. Ankara: Phoenix Yayınevi, 153-178.
- Bora, T. (2005). Adnan Menderes. T. Bora ve M. Gülteginil (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 482-509.
- Boratav, K. (2005a). *1980'li yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2005b). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. & Özuğurlu, M. (2006). Social Policies and Distributional Dynamics in Turkey: 1923–2002. M. Karshenas and V. M. Moghadam (Ed.). *Social Policy in the Middle East: Economic, Political and Gender Dynamics* içinde. Houndsmills: Palgrave Macmillan, 156-189.
- Buğra, A. (2000). *Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde: İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar*. B. S. Şener (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (2010). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. & Candas, A. (2011). Change and Continuity Under An Eclectic Social Security Regime: The Case of Turkey. *Middle Eastern Studies*. 47. 3, 515-528.
- Buğra, A. & Keyder Ç. (2003). *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi*. UNDP. Ankara.
- Çalıkçı, A. (Ed.). (2013). *Sultanbeyli'nin Yarım Asırlık Çınarları*. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi.
- Endeksa (2018). İstanbul'un Konut Fiyatları En Yüksek ve En Düşük İlçeleri. <https://www.endeksa.com/tr/blog/yazi/istanbulun-konut-fiyatları-en-yuksek-ve-en-dusuk-ilceleri> (16.05.2020).
- Erder, S. (2013). *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gough, I. (1979). *The Political Economy of the Welfare State*. London: Macmillan.
- Güvenç, M. (2000). *İstanbul'da İşyeri-Statü Temelinde Segregasyon; 1990 Sayımı Üzerinde İlişkisel Çözümlemeler*. İstanbul: TESEV
- Güvenç, M. & Şenyapılı, T. (2003). İstanbul Emek Pazarında 2001 Krizinin Toplumsal Sonuçları: Krize Direniş Biçimleri. *TÜSİAD Görüş Dergisi*, Haziran-Temmuz, 44-48.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. A. Onacak (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Işık, O. & Pınarcıoğlu, M. (2003). Nöbetleşe Yoksulluktan Kurationsız Yoksulluğa. *TÜSİAD Görüş Dergisi*. Haziran-Temmuz, 50-53.
- Işık, O. & Pınarcıoğlu, M. (2009). *Nöbetleşe Yoksulluk Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2012). Ulaşım Ana Planı Hane Halkı Araştırması Analitik Etüt Çalışması. İstanbul
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2017), Sosyal İşler ve Yardım Esasları Yönetmeliği, <https://www.ilan.gov.tr/ilan/98006/tebligat-ve-duyurular/kurumsal-tebligat-ve-duyurular/sosyal-isler-ve-yardim-esaslari-yonnetmeliği>, (24.08.2019)
- İşte İstanbul'un En Zengin İlçeleri (2017, 6 Aralık). *Posta*, <https://www.posta.com.tr/iste-istanbul-un-en-zengin-ilceleri-istanbul-da-ilcelere-gore-gelir-dagilimi-haber-fotograf-1359815-1> (09.10.2020).
- Karagöl, E. T. & Dama, N. (2015). *Geçmişten Günümüze Sosyal Yardımlar*. Ankara: SETA.
- Keleş, R. (2016). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2009). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keyder, Ç. (2004). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kutlu, D. (2015). *Türkiye'de Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Öngen, T. (2011). Yeni Liberal Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi. F. Şenses, A.H. Köse ve E.Yeldan (Ed.). *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 163-192.
- Peker, M. (1996). Internal Migration and the Marginal Sector. E. Kahveci, N. Sugar ve T. Nichols (Ed.). *Work and Occupation in Modern Turkey* içinde. London: Mansell, 7-38.
- Pınarcıoğlu, M. & Işık, O. (2008). Not Only Helpless But Also Hopeless: Changing Dynamics of Urban Poverty in Turkey The Case of Sultanbeyli, İstanbul. *European Planning Studies*, 16. 10, 1353-1370.
- Sarıkaya, M. (5.1.2002). Arjantin Genelgesi. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/arjantin-genelgesi-46548> (18.11.2018).
- Serpen, B. (2013). *Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yoksullukla Mücadelede Etkisi, Örnek Vaka Sultanbeyli*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
- SRAP 1 Milyon Aileye Yardım Yapacak (2001, 5 Ekim). *Bianet*. <https://m.bianet.org/bianet/toplum/5066-srap-1-milyon-aileye-yardim-yapacak> (19.12.2018).
- Sultanbeyli Belediyesi (2014). Sosyal Doku Araştırması Hane Sonuç Raporu. İstanbul.
- Toksöz, G. (2009). Neoliberal Piyasa ve Muhafazakâr Aile Kısacasında Türkiye'de Kadın Emegi. N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez (Ed.). *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tuğal, C. (2010). *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*. F. B. Aydar (Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2006). *İstanbul: Gecekondu Kimliği*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- TÜİK (2016). İstatistiklerle Aile. Ankara.
- Urhan, G. & Urhan, S. (2017). AKP Döneminde Sosyal Yardım. M. Koray ve A. Çelik (Ed.). *Himmet, Fitrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 229-258.
- World Bank (2003). Turkey Poverty and Coping After Crises. www.worldbank.org (23.05.2019).
- Yakut-Çakar, B. (2007). Turkey. B. Deacon & P. Stubbs (Ed.). *Social Policy and International Interventions in South East Europe* içinde. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 103-129.

- Yeldan, E. (2006). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yentürk, N. (2018). *Sosyal Yardımlardan Güvenliğe Türkiye'nin Kamu Harcamaları (2006-2017)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, D. (2013). AKP ve Neoliberal Popülizm. İ. Uzel ve B. Duru (Ed.). *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde. Ankara: Phoenix Kitabevi, 66-107.
- Yılmaz, C. (Ed.) (2013). *İstanbul'un Kapısı: Sultanbeyli Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Yılmaz, N. (2008). *Hemşehri Kimliği*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Yılmaz, N. (2009). Ekonomik Krizin Etkisiyle İstanbul'dan "Tersine Göç" Eden Ailelerin Toplumsal Özellikleri ve Beklentileri Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal Bilimler Dergisi*. 11. 1, 28.
- Yılmaz, N. & Bulut, Y. (2009). *Kent Yoksulluğu ve Gecekondu*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Yılmaz, Z. (2018). *Yeni Türkiye'nin Ruhu: Hınç, Tahakküm, Muhtaçlaştırma*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Zabcı, F. C. (2003). Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58. 1, 215-239.
- Zabcı, F. (2006). Bağımlılığın İçselleştirilmesinde AKP ve Dünya Bankası. *Mülkiye Dergisi*. 30. 252, 133-144.

WELFARE REGIME AND TRANSFORMATION OF POVERTY ALLEVIATION STRATEGIES OF URBAN POOR IN TURKEY AFTER 1980: THE CASE OF SULTANBEYLI*

İlker ŞAHİNOĞLU**
Nail YILMAZ***

Especially in the last quarter of the 20th century, both poverty and welfare regimes have undergone a great transformation depending on economic, political and social changes. The rapid transformation encountered in this period when the understanding of the welfare state weakened is largely attributed to the dominance of neoliberalism. Because in this period, neoliberalism focused on establishing a new economic order to ensure the power of the dominant classes. For the establishment of this new order, various practices such as reducing size of the public sector, privatizations, increased flexibility in labor markets, and reduction of labor costs began to spread on a global scale. Many studies on poverty show that these economic structural changes stemming from neoliberalism have significantly increased inequality and the gap between the rich and the poor. Because these activities are largely focused on increasing profits and reducing the cost of labor on a global scale becomes an important factor that ensures this. These practices have also had significant effects on poverty and poverty alleviation practices and policies.

In Turkey, a rapid urbanization process started with the migration movements from rural to urban in the post-World War II period. Especially the two periods that can be separated as after 1950 and after 1980 express the years in which this process was experienced the fastest. These migration movements, with the effect of the inadequacy of the housing policy, as in most developing countries,

---

* This article was produced from the doctorate thesis prepared under the supervision of Prof. Dr. Nail YILMAZ and completed in December 2020 in Marmara University Institute of Social Sciences Local Governments Program. Case study was carried out before 2020.

** Ordu University, Department of Political Science and Public Administration, sahinogluilker@hotmail.com

*** Marmara University, Department of Political Science and Public Administration, nyilmaz@marmara.edu.tr,

have led to the emergence of new settlements in big cities, mainly in Istanbul, consisting of slums where the urban poor live. These settlements started to host the labor needed by the industry, and they provided cheap accommodation for these people. However, the neoliberal economic understanding that started to settle in Turkey after 1980 created a new mode of production in the cities and transformed the labor market and urban poverty along with the deindustrialization processes. With this process, the opportunities that the poor of the previous period had disappeared, and poverty alleviation strategies began to narrow.

Sultanbeyli is a district that has experienced this process and is frequently encountered in studies on urban poverty. The region, which was exposed to intense migration movements especially in the late 1980s, has transformed from a village with a population of 400 to a town hosts 330 thousand people in 55 years. In this intense development process, the district has been exposed to changes throughout the country and changes due to its own characteristics, so daily life has also been affected by these changes. The property problem, which continues to be valid from the days when it was a village, can be counted as the first feature that comes to mind in Sultanbeyli. As a matter of fact, this problem has become an opportunity for the poor who migrated from the countryside to the city and has made it easier to solve the housing problem. It was even used as a tool to get out of poverty in the following years. The lands, whose property is fragmented or in the state ownership, provided an important income for the first immigrants, and contributed to their getting out of poverty and transferring poverty to the ones who came after them. The second area that stands out in terms of the poor of the district is informal employment. The poor who settled in the district had the chance to earn income from the construction sector, which was activated by the rapid migration process. In addition, the textile workshops that are frequently encountered in the district and the workshops operating in various fields also created employment opportunities for these people. The third element that draws attention among the living practices of the poor in the district is social assistance. As in the rest of the country, aids that stand out in line with the current welfare regime have an important place in the survival strategies of the poor.

In this context, in the study poverty alleviation strategies of the poor, depending on both national and local changes, are included on the basis of the characteristics of the dominant welfare regime in Turkey. Here, the development of the district and the characteristics of the current welfare regime in Turkey are evaluated in parallel. The people that migrated to the district in different periods had different opportunities, so their positioning in the poverty alleviation process also differed. In order to understand these positions and strategies, a case study was conducted in Sultanbeyli between December 2017-December 2019. The study includes in-depth interviews with the poor who received social assistance or applied for social assistance, district residents who have experienced poverty in the district before, headmen, public personnel working in the field of social assistance and social service in the district, and NGO officials operating in this field. In line with these interviews, it is tried to reach the situation of the district in the fields of social assistance, housing and employment and the poverty alleviation strategies that the poor experience in these areas.

The erosion of the opportunities of the past has forced the poor to focus on new strategies. At this point, social assistance, which started to come to the fore in the country especially after the 2001 crisis, has the main role. The fact that the new poor in Sultanbeyli lost the opportunities of the previous period in many fields, from employment to housing, eliminates their hope of getting out of poverty. In this case, it brings the sustainability of poverty to the agenda. As a matter of fact, even if it does not save them from poverty, the poor focus on social assistance that will contribute to their survival. Therefore, social assistance becomes focal point both in the lives of the poor and in this study. In this context, the changes in the opportunities of the poor in the district and the social aid processes that increase in weight among these opportunities are revealed. Both the literature and the interviews conducted within the scope of this study reveal that social assistance has become dominant within the regime. However, although the resources allocated to social aids have increased, the sustainability of this aid-based regime, which targets a limited group of people, is a controversial issue. In addition, although it was out of the scope of this study as of the time of the fieldwork, the pandemic conditions also had a complicating effect on the lives of the poor. The transformation of poverty in this period is undoubtedly an important issue that needs to be studied. Therefore, with the effect of such crisis conditions, new choices to fight poverty become a necessity.

THE FORMATION OF THE NUCLEAR NON-PROLIFERATION TREATY: AN ANALYSIS BASED ON INTERNATIONAL REGIME THEORIES*

NÜKLEER SİLAHLARIN YAYILMASINI ÖNLEME ANTLAŞMASI'NIN OLUŞUMU: ULUSLARARASI REJİM TEORİLERİ ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

Kahraman SÜVARI**
Çiğdem NAS***

Abstract

This study examines the factors affecting the emergence of the Nuclear Non-Proliferation Treaty (NPT), which is the main mechanism of the international regime formed to prevent the spread of nuclear weapons, through the basic assumptions of the regime theories. This study addresses the following question: What factors were at play when the NPT was formed? This study's research method is testing theoretical assumptions with a case study. Within this framework, the regime theories used in this study concern especially why states cooperate over a specific issue. Factors affecting the formation and persistence of regimes are examined through three different approaches in the regime theories: power-based, cognitive-based, and interest-based approaches. The NPT seems to have a two-tier structure. Still, all actors that become a party to the treaty benefit from this cooperation. In this context, this study argues that the assumptions of interest-based approaches about the emergence of the NPT are more explanatory than others.

Keywords: Nuclear Non-Proliferation Treaty, international regimes, cooperation, nuclear disarmament

* This study is based on Kahraman Süvari's ongoing Ph.D. thesis titled "International Nuclear Non-Proliferation Regime: Risks and Challenges at the beginning of the 21st Century" under the supervision of Assoc. Prof. Çiğdem Nas at the Graduate School of Social Sciences at Yıldız Technical University.

** Manisa Celal Bayar University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and International Relations, kahraman.suvari@cbu.edu.tr

*** Yıldız Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and International Relations. cgdmmas@gmail.com

Öz

Bu çalışma, nükleer silahların yayılmasını engellemek için oluşturulan uluslararası rejimin temel mekanizması olan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme (NSYÖ) Antlaşması'nın ortaya çıkışını etkileyen faktörleri, rejim teorilerinin temel varsayımları üzerinden incelemektedir. Çalışmada, NSYÖ Antlaşması'nın oluşturulmasında hangi faktörler rol oynamıştır sorusuna yanıt aranacaktır. Bu çalışmanın araştırma yöntemi, teorik varsayımların vaka çalışması ile test edilmesidir. Bu çerçevede, çalışmada kullanılacak olan rejim teorileri, özellikle devletlerin uluslararası sistemde belirli alanlarda neden işbirliği yaptıkları ile ilgilenir. Bu teorilerde rejimlerin oluşumuna etki eden faktörlere göre üç farklı yaklaşımdan söz edilmektedir: güç-odaklı, bilişsel-odaklı ve çıkar-odaklı yaklaşımlar. NSYÖ Antlaşması iki katmanlı bir yapıya sahip gibi görünse de, antlaşmaya taraf olan tüm aktörler bu işbirliğinden fayda sağlamaktadır. Bu bağlamda, çalışmada NSYÖ Antlaşması'nın ortaya çıkması konusunda çıkar odaklı yaklaşımların varsayımlarının diğerlerine göre daha açıklayıcı oldukları iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması, uluslararası rejimler, işbirliği, nükleer silahsızlanma

1. Introduction

Nuclear weapons, which played a crucial role in ending World War II due to their unprecedented destructive capabilities, are among the most important threats to international peace and security. Considering that the proliferation of nuclear weapons would increase their usability risk, the international community has developed some arrangements to prevent the spread of these weapons. The Nuclear Non-Proliferation Treaty (NPT) is the central mechanism among these regulations formed to curb the spread of nuclear weapons. With the entry into force of the NPT in 1970, these arrangements gradually evolved into an international security regime, called the nuclear non-proliferation regime.

This study examines the factors involved in the NPT's emergence, which is the foundation of the most comprehensive security regime worldwide to prevent the proliferation of nuclear weapons. The NPT included in the international system as a product of the Cold War and continues to exist. With the international safeguard system supported by the IAEA to prevent the non-peaceful use of nuclear technology, the NPT can be considered one of the most important treaties that contribute to international security. Some studies (Reiss, 1988, p. 262; Solingen, 2007, pp. 262–269) focusing on specific nuclear proliferation cases argue that the NPT has no decisive role in slowing the proliferation of nuclear weapons. However, the predominant consideration in the literature is that the NPT prevents the spread of nuclear weapons in the international system. For instance, Maria R. Rublee (Rublee, 2008, p. 430) noted that the NPT matters because it makes it challenging to acquire nuclear weapons for non-nuclear actors by creating initiatives to leave their nuclear weapon option. Further, Harrad Müller (Müller, 2017, p. 13) asserted that without the NPT, there would likely be more nuclear weapon states in the world. Regardless of whether the NPT directly affects states' nuclear armament choices, it significantly contributes to maintaining international security since its

content aims to avert the manufacturing and obtaining of nuclear weapons by non-nuclear weapon states.

Regarding the formation of the NPT, studies in the literature generally address the issue from a historical perspective (Bunn, 2003; Burns, 1969; Davenport, 2019; Tacar, 1970). Conversely, there are also studies explaining the factors effective in the formation of the NPT theoretically. For example, T.V. Paul (Paul, 2003) demonstrated that systemic factors and interest-oriented approaches best explain the creation and continuity of the NPT. However, he did not clarify the shortcomings of a cognitive-based understanding of the formation of the NPT. Similarly, without bringing up the non-material factors, Zachary S. Davis (Davis, 1993) asserted that classical realism offers an adequate explanation for the nuclear non-proliferation regime. On the other hand, Patrick M. Cottrell (Cottrell, 2016, pp. 133–178) revealed the importance of the ideas in the emergence of the NPT. Roger K. Smith (Smith, 1987) examined the creation of the NPT-based nuclear non-proliferation regime concerning Krasner's "international regime" definition. Smith asserted that knowledge or learning-based approaches have a better explanation for the formation of the nuclear non-proliferation regime. However, Smith arguably did not adequately discuss the actors' perceptions that led them to establish institutional mechanisms. The formation of NPT is analyzed in this study through the lens of all three approaches of the regime theories to give a comprehensive theoretical explanation.

In this context, this study's main research question regards the factors at play when the NPT was formed. Regime theories provide the explanatory tools to find answers to this question. Within this framework, theoretical assumptions are tested methodologically through a case study.

The study consists of three main parts. In the first part, the basic assumptions of the regime theories are discussed. International regime theories are particularly concerned with the main factors motivating the states to cooperate and form institutions within the international system. In these theories, the factors that affect the formation of these arrangements are analyzed through three main approaches: power-based, cognitive-based, and interest-based approaches. The material capabilities of states comes to the fore in the formation of regimes in power-oriented approaches. For cognitive-oriented approaches, non-material elements are more determinant in the emergence of these institutions. According to interest-based approaches, international institutions are formed depending on the actors gaining from the cooperation that they make with each other.

The second part of the study initially explains the historical background of the NPT. The treaty entered into force in 1970. It has emerged as a product of the unilateral and multilateral efforts to stop the proliferation of nuclear weapons since their first use. The content of the NPT is also examined in this part of the study. Accordingly, the NPT divides states into two different categories: nuclear weapon states and non-nuclear weapon states. States that become party to the treaty accept this two-tier approach of the treaty. In this context, the NPT is the cornerstone of the nuclear non-proliferation regime, since it regulates the behavior of actors concerning their use of nuclear technology. The main aim of this status distinction is to limit the use of nuclear technology for military purposes.

In the third part, affecting factors in the emergence of the treaty are analyzed through the main approaches of the regime theories. From the perspective of power-oriented approaches, although power is an important factor in the emergence of the NPT, it is controversial why some states accept to give up their nuclear weapon option with this treaty. When evaluated regarding cognitive factors, it is seen that the NPT was formed based on a common understanding that nuclear weapons are an extremely important threat to the international security. However, it cannot be said that the states parties to the NPT have a common perception of nuclear weapons. Interest-oriented approaches assume that states act according to their expectations of utility. The NPT seems to have a stratified structure. Still, all actors that become a party to the treaty benefit from this cooperation. In this context, this study argues that the assumptions of interest-based approaches are more explanatory than the others regarding the NPT's emergence.

2. Theoretical Understanding of International Regimes

In the international system, states have established international regimes in various areas such as the environment, economy and security. Stephen Krasner (Krasner, 1982, p. 185) defines international regimes as “implicit or explicit principles, norms, rules and decision-making procedures around which actors' expectations converge in a given issue area.” As can be understood from this definition, states form international arrangements to regulate their attitudes in a specific issue area. Concerning nuclear non-proliferation issues, states agree to limit their nuclear related activities in accordance with the content of the NPT.

So, why do states need to restrict their actions by forming these arrangements in the international system where there is no high authority? The answer to this question in the regime theories comes from three different approaches.

2.1. The Formation of International Regimes

The formation of international regimes is examined through power-based, interest-based, and cognitive-based approaches in the regime theories.¹

---

1 The grouping of these approaches in this way belongs to Hasenclever, Mayer and Rittberger (Hasenclever, Mayer, & Rittberger, 1997). And, this type of grouping is used for this study. However, there are other studies that classify the studies on the formation and maintenance of regimes in different ways. For example, Haggard and Simmons have grouped theoretical views on regimes as structural, game-theoretic, functional, and cognitive (Haggard & Simmons, 1987). Keohane has differentiated these approaches as rationalist and reflectivist approaches (Keohane, 1988). In addition to realist approach, Mearsheimer has categorized other views on the international institutions as liberal institutionalism, collective security and critical theory (Mearsheimer, 1994).

2.1.1. Power-Based Approaches

The basic assumptions of power-oriented approaches come from the realist school of thought in international relations theories. For realist theories, power is the core element for states to protect their security in the anarchical world order.

States must cooperate over a specific issue area to form international institutions. However, how do they cooperate in an international system dominated by a power struggle? First, realist scholars occur with the argument that states cooperate in the anarchic world system. For instance, Robert Jervis argued that “Realist understanding claims that the international cooperation between states is not possible under anarchy.” is not a correct assertion. Instead, it would be more accurate to say that the international system has a confrontational atmosphere rather than an encouragement for cooperation from the realist perspective (Jervis, 1999,44).

However, for these scholars, even if the states struggling in the anarchic international order may cooperate, they first consider their own gains relatively. Related to relative gain, Waltz (Waltz, 1979, p. 105) argued that although states seek to gain more when they cooperate, they focus on the question of “Who will gain more from us?” instead of “Will we gain together?” The reason that drives states to act like this is the anarchic nature of the international system. In other words, even if the states cooperate, they can harm each other at any time since there is no higher authority over them. Despite all the limitations, states cooperate in certain areas and even form international regimes. Mearsheimer (Mearsheimer, 1994, p. 13) asserted that states might interact with each other through international institutions or international regimes. But, how do these scholars explain the meaning of the regime?

For the power-based approaches, international institutions are regulations established instrumentally to maintain the distribution of capabilities in world politics (Nayar, 1995, p. 141). In this context, powerful actors play a critical role in establishing these arrangements. For instance, Jervis argued that the intention of great powers to preserve the status quo by establishing a regime is one of the first conditions for the forming the security regime (Jervis, 1982, pp. 358–360). Regarding the formation of the NPT, it can be said from this perspective that the NPT is a Cold War product based on a superpower consensus on the control of the spread of nuclear weapons. For example, T.V. Paul (Paul, 2003, p. 140) claimed that superpowers agreed to form the NPT to preserve the distribution of power in the future. Regime theorists who emphasize the concept of power in the establishment of regimes also benefit from the assumptions of the hegemonic stability theory to clarify the relationship between power and regimes. The hegemonic stability theory developed in the international political economy suggests that a great power or hegemon can only sustain political stability in the international system. Charles Kindleberger argued that “For the world economy to be stabilized there has to be a stabilizer, one stabilizer.”(Hasenclever, Mayer, & Rittberger, 1997, p. 88). The hegemon ensures public goods for other states to maintain stability. For these scholars,

international regimes can be seen as a public good provided by this hegemonic power to consolidate its status.

To summarize, power-based approaches draw attention to the power factor in the formation of regimes. Great powers play a leading role in creating regimes to preserve the status quo or improve their position within the international system. Therefore, these multilateral arrangements are mere reflections of power status among the actors.

2.1.2. Cognitive-Based Approaches

According to cognitive-based approaches, the factors that affect the formation of regimes are not limited to material factors such as power and interests. Instead, cognitive elements such as knowledge or ideas also enable states to establish such institutional arrangements by cooperating.

For instance, states that cannot develop an effective solution to a specific problem alone may form an international regime by cooperating. However, these states ought to first define the problem they encounter with a common understanding. Knowledge plays a critical role in this stage. The states that aim to form a regime reach this common understanding with their knowledge. Regarding this, Ernst Haas (Haas, 1990, p. 7) asserted that “Knowledge actors carry in their heads and project in their international encounters significantly shapes their behavior and expectations.” In other words, knowledge defines the attitudes of states in the system. However, the knowledge mentioned here is not scientific. Haas terms this knowledge as consensual knowledge. For him, consensual knowledge can be defined as “The sum both of technical information and of theories about it that sufficient command agreement among interested actors at a given time to serve as a guide to public policy.” (Haas, 1990, p. 74). Consensual knowledge is the knowledge necessary for the establishment of regimes. With this consensual knowledge, states collectively identify a problem and seek common solutions. Otherwise, taking a joint action to solve the problem would be challenging for the states. In Krasner’s words (Krasner, 1982, pp. 203–204) , “Without consensus, knowledge can have little impact on the regime development in a world of sovereign states.”

Moral factors also play a crucial role in the emergence of institutions. For instance, it can be said that one of the main factors that motivate the states to cooperate over the non-proliferation of nuclear weapons is that using nuclear weapons is immoral because of their mass killing effects. Ethan A. Nadelmann (Nadelmann, 1990, p. 480) argued that besides the interests of the states; emotional elements, prejudices, fears and beliefs are further determinant factors in the formation of regimes. Nadelmann mentioned the formation of the anti-slavery regime as an example of a moral factors. When slavery was heavily practiced, the British Empire, the great power of that time, abolished slavery for various reasons and made various attempts to spread this implementation. However, according to Nadelmann, this British initiative to end slavery cannot be viewed as the only reason for abolishing slavery in the world. It is fair to argue that the anti-slavery ideas that emerged and expanded at that time also played a critical role in forming the anti-slavery regime (Nadelmann, 1990, pp. 491–498).

Related to the NPT, “the idea of nuclear disarmament” which emanated from the invention of the nuclear weapon has had a decisive role in shaping the nuclear era (Cottrell, 2016, p.145).

Other important cognitive elements that contribute to the formation of institutions are trust and metaphors (Jönsson, 1995, pp. 206–209). For Aaron M. Hoffman (Hoffman, 2002, p. 376), trust is one motivating factors that drives states to cooperate over a specific issue. For actors to cooperate, mutual trust is a must(Gehring, 1994). On the other hand, metaphors are important for forming a common perception towards the problem in which states consider developing regimes to deal with it. For instance, states often construct their agreements on a formula that occasionally has metaphorical content. Thanks to this formula, a common perception is developed between the states concerning defining the problem. After a period, this formula turns into one of the founding principles of the regime to be formed (Jönsson, 1995, pp. 210–211).

In short, these approaches add non-material elements to the formation of international institutions. Actors that have a cooperative relationship based on mutual trust with each other establish these arrangements around a common expectation based on shared understanding.

2.1.3. Interest-Based Approaches

For interest-based approaches, fed by liberal institutionalist theories, the main reason for states to create international institutions is to gain from cooperation. At this juncture, the definition of cooperation through the lenses of these approaches needs to be explained first. Helen Milner asserted that two factors are crucial in forming cooperation: goal-oriented actors and the expectation of benefits from cooperation. To explain this in detail, the cooperation between states over a specific issue emerges first because states are rational actors acting towards their goals, even if they have different goals. Second, cooperation brings some gains to states (Milner, 1992, p. 468).

Interest-oriented approaches particularly use a game theory as a tool of analysis to explain how states cooperate in an issue area. In the game theory, it is assumed that the actors act rationally, which means that players in the games behave through their cost-benefit analysis. Based on this calculation, players choose the option from which they will get the most profit.²

On the other hand, unlike the power-based accounts, interest-based approaches scholars do not consider the initiative of great powers as necessary for the institutional arrangements to be formed. For instance, Oran Young asserts that the leadership of hegemonic power is not always necessary for the formation of international regimes. Young further argues that regimes created by the great powers are unusual examples. He gives the international regime that formed for the pollution control of the Mediterranean Basin as an example for a regime not formed by a hegemon (Young, 1989, pp. 352–354).

---

2 Interest-based scholars mostly use the Prisoner’s Dilemma as a game-theoretical model to understand the cooperation among states, For instance, (Stein, 1982).

Additionally, states establish these arrangements because they want to maximize their gains in the international order. Regarding this, Keohane (Keohane, 1984, p. 80) stresses that, “Institutions exist because they could have reasonably been expected to increase the welfare of their creators.” How do international regimes increase their gains? As mentioned before, states cooperate more easily through these arrangements.

The verification mechanisms of the regimes make state relations more transparent. These institutional mechanisms also decrease the transaction cost for the states to cooperate. Regarding this, Keohane (Keohane, 1984, p. 90) asserted that, “once a regime has been established, the marginal cost of dealing with each additional issue will be lower than it would be without a regime.” Moreover, they provide information to the states in cooperation. Keohane (Keohane, 1984, pp. 82–83) claimed that international regimes are also important for solving the “market failure” problem.

In short, within the international system, interest-based approaches claim that states form the international institutions because they make the states gain more by facilitating cooperation. Regarding the cooperation of states on the nuclear non-proliferation issue, it can be argued that states (regardless of their nuclear capabilities) formed and then participated in the NPT to maximize their interest from the perspective of interest-oriented approaches. For instance, with their participation in the NPT, states that have limited access to nuclear technology could benefit from nuclear energy for peaceful purposes.

As seen in regime theories, power, interest and cognitive factors are effective determinants in establishing institutions by states. Based on these theoretical assumptions, the study scrutinizes the creation of the NPT as a case. Before evaluating the factors that affect the treaty’s formation theoretically, it is best to explore the historical evolution and content of the treaty.

3. The Nuclear Non-proliferation Treaty

The international nuclear non-proliferation regime, like other international regimes, consists of various international organizations, treaties, and arrangements. The most important of these instruments are the NPT, the IAEA, security assurances, Nuclear Weapons Free Zone Agreements, the Nuclear Supply Group, and nuclear test ban treaties. Among these mechanisms, the NPT, which includes the basic norms of the regime, is considered as the cornerstone of the regime since “it sets the rules of the nuclear non-proliferation regime and specify states’ expected form of a behavior.” (Udum, 2017, p. 64). States that believe the spread of nuclear weapons will lead the world into a nuclear disaster have declared they are parties to the NPT. Today, only India, Israel, Pakistan and South Sudan have not signed the treaty, while North Korea withdrew in 2003. In this section, the NPT’s historical development will first be discussed briefly. Then, the content of the treaty will be examined.

3.1. Historical Background of the NPT

With the atomic bombing of the cities of Hiroshima and Nagasaki by the US in World War II, the world witnessed the horrifying effects of the atomic bomb. The international community responded to this devastating effect of the atomic bomb in the first General Assembly Resolution, dated January 24, 1946, by the United Nations Organization, which was newly formed to preserve world peace and international security. The Resolution urged the member states to establish a commission for the peaceful use of atomic energy (“Establishment of A Commission to Deal With The Problem Raised By The Discovery of Atomic Energy,” 1946). Thus, the Atomic Energy Commission was established under the UN. At the first meeting held in the same year, the US presented a proposal known as the Baruch Plan to the commission. The plan included the establishment of an international authority for the controlled use of atomic energy. It also included prohibition of the use of nuclear weapons, cessation of production, and elimination of existing nuclear weapons (Athanasopoulos, 2000, p. 11). However, the plan submitted to the commission on June 14, 1946, was rejected by the Soviet Union. Five days after the Baruch Plan’s submission, the Soviets proposed their draft, called the Gromyko Plan (Powaski, 1989, pp. 42–45). For this proposal by the Soviets, unlike the Baruch Plan, atomic weapons would be destroyed first and then the international authority would become active (Athanasopoulos, 2000, p. 12). This time the US delegation rejected the Soviet plan. Consequently, it had been seen that the efforts to keep nuclear technology under international control failed.

At that time, the US was the only country with atomic weapons wanting this technology to remain in complete secrecy.³ However, in September 1949, the Soviet Union conducted its first nuclear weapon test (A. Lynch, 1991, p. 107). This incident ended the monopoly of the US on nuclear weapons. Thus, it was seen that the proliferation of nuclear weapons could not be prevented despite the secrecy policy of the US. In 1952, Britain joined the nuclear club with its first atomic weapon test (Goldberg, 1964, p. 425).

In the light of these developments, the US has left its policy of secrecy in atomic technology pursuing since 1946. Related to this changing nuclear policy, US President Eisenhower made his speech titled “Atom for Peace” at the UN General Assembly on December 8, 1953. Eisenhower signaled that the US was ready to share its knowledge on atomic technology with other countries for peaceful purposes during his speech.⁴ President Eisenhower further suggested that the establishment of an international institution encourage the use of this technology to benefit humanity (“60 Years of ‘Atoms for Peace,’” 2013).

---

3 The Atomic Energy Law, known as the McMahon law, was passed in 1946, introducing regulation regarding the use of atomic energy. This law restricted the spread of information about atomic energy to prevent its use for military purposes. (Rossin, 2001, p. 2)

4 Although the US stated that it will share its atomic technology with other countries, it did not share certain technologies such as enrichment of uranium used for nuclear weapons production. The Soviet Union also supported the peaceful use of nuclear energy but refrained from sharing the technology used in weapons production (Krass, Boskma, Elzen, & Smit, 1983, p. 196).

Notably, the most important challenge for an actor who wants to develop an atomic bomb is the acquisition of fission material. The main materials used in the producing nuclear weapons are highly enriched uranium (U-235) and plutonium (P-239). For example, since U-235 is extremely rare in nature (about 0.07%), it is produced by enriching uranium U-238, more commonly found in nature. Plutonium, an artificial substance, is also acquired by reprocessing uranium (Cirincione, 2007, pp. 7–9). These materials can be used to make a bomb and/or conduct peaceful activities such as energy production or medical treatment. In addition, another development that worries the international community about the proliferation of nuclear weapons is the introduction of gas centrifuge technology, which makes producing these substances required for nuclear weapons production easier and less costly (Davenport, 2019, p. 17). In this context, with the United States initiative, the International Atomic Energy Agency (IAEA) was established in 1957 to verify that these substances are not used for bomb production.

In 1962, the UN General Assembly unanimously adopted the resolution 1665 proposed by Ireland. The Resolution stated that the spread of nuclear-armed states would expand and deepen the nuclear arms race, and threaten international peace. It was also noted that an international agreement should be made to prevent non-nuclear states from possessing such weapons (“Prevention of the Wider Dissemination of Nuclear Weapons (A/RES/1665(XVI)),” 1962). Thus, the foundations of the NPT agreement were laid with this Resolution.

Additionally, a series of crucial developments in the 1960s were effective in the convergence of the perspectives of the two superpowers on the nuclear non-proliferation issue. France detonated its first nuclear bomb on February 13, 1960, becoming the fourth country to join the nuclear club (Bunn, 2003). In 1962, the two superpowers of the Cold War (the US and the Soviet Union) came to the brink of nuclear war in Cuba. Nuclear disarmament expert Roland Timerbaev asserted that the Cuban Missile Crisis changed the leaders’ perception in the Soviet Union and the US about the necessity of nuclear weapons control, including the issue of non-proliferation (Khlopkov, 2017). Another crucial incident in the first half of the 1960s was that China became a nuclear-weapon state.⁵ China’s acquisition of nuclear weapons worried both Washington and the Moscow.

In the light of these developments, the US and Soviet Union submitted the draft agreement prepared jointly to the The Eighteen Nation Committee and the UN General Assembly on March 11, 1968. As a result of the negotiations in the General Assembly, the draft agreement was accepted on June 12, 1968 with 95 nations voting for, 4 nations voting against and 21 nations abstaining (Shaker, 1980, p. 117). The US, the Soviet Union and the United Kingdom became the Depositary States, and the treaty with these states was opened for signature. The NPT came into force on March 5, 1970, after 40 states and three depositary states ratified the treaty. Thus, The NPT has become the cornerstone of the nuclear non-proliferation regime.

---

5 The yield of the bomb was nearly 22 kilotons (“China’s First Nuclear Test 1964 – – 50th Anniversary,” 2014)

3.1. The Content of the NPT

Many states have become parties to the NPT, believing that “the proliferation of nuclear weapons will drag the world into a nuclear war disaster.” The treaty is built on three main principles: nuclear nonproliferation, nuclear disarmament and peaceful use of nuclear energy.

Concerning the non-proliferation of nuclear weapons, the treaty divides the states into two different statuses: nuclear weapon states and non-nuclear weapon states. The third paragraph of Article IX of the Treaty states “For the purposes of this Treaty, a nuclear-weapon State is one which has manufactured and exploded a nuclear weapon or other nuclear explosive device prior to 1 January 1967.”⁶ Accordingly, the US, the Soviet Union, the United Kingdom, France and the People’s Republic of China were officially recognized as nuclear weapon states. Article I of the treaty explains the obligations of nuclear-armed states. According to this article, the nuclear states parties to the treaty undertake to not transfer the control of nuclear weapons, directly or indirectly, to the non-nuclear weapon states. Article II of the treaty is related to the non-nuclear weapon states. This article states that non-nuclear weapon states are committed to not manufacture or obtain nuclear weapons in any way or not to take over the control of nuclear weapons directly or indirectly.

The third and fourth articles ensure that, non-nuclear states can use nuclear energy peacefully. For the states that do not have nuclear weapons participating in the treaty, the most important gain arising from this treaty is included in the Article IV. This article emphasizes that the right to use nuclear energy for civil purposes is an “inalienable right.” However, as nuclear technology is categorized as a dual-use technology, the NPT has also established a safeguard system to “verify that nuclear facilities are not misused and nuclear material not diverted from peaceful uses.” (“Basics of IAEA Safeguards”). Article III of the treaty enables the IAEA to carry out these verification duties.

Before the NPT, inspections performed by IAEA under INFCIRC/66 type of safeguard agreement had applied only to specified nuclear-related items, and the states could keep any other nuclear materials out of the verification system. However, with the conclusion of the NPT, the verification system was strengthened by the IAEA. The item-specific agreement was replaced by comprehensive safeguard agreements known as INFCIRC/153. These new types of agreements were named “comprehensive” because their scope on nuclear items was expanded. Therefore, all the nuclear materials that a state had would be placed under the safeguards (Carlson, Kuchinov, & Shea, 2020, pp. 14–15). The role of IAEA in the safeguard system has increased over time in the NPT’s history. After the 1990s, especially the revelation of Iraq’s undeclared nuclear activities in the First Gulf War led the member states to strengthen the safeguard system in the regime. The Additional Protocol, which emerged in this direction, was implemented in 1997 and gives more authority to the IAEA to carry out inspections in a detailed way (Hirsch, 2004; Fischer, 1998, pp. 25–26).

---

6 For all the articles of the treaty mentioned in this study, please see, (“Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons,” 2016)

In this context, under the NPT, every member state with a non-nuclear weapon state status is required to submit all their nuclear materials to the IAEA. Depending on whether the member states comply with their commitments in the treaty, the agency has also the authority to report non-complied states to the UN Security Council which can take coercive measures against these states. For example, North Korea was reported to the UN Security Council by the IAEA many times. In response, the UN Security Council imposed various sanctions on North Korea for its non-compliance behavior (“Fact Sheet on DPRK Nuclear Safeguards,” 2014). Overall, the IAEA safeguard system is designed to detect all the nuclear activities of member states and ensure that non-nuclear weapon states use nuclear technology for only peaceful purposes.

Article VI of the treaty regulates the nuclear disarmament issue which is another main pillar of the NPT. Although a definitive provision has not been written on this subject, under Article VI, nuclear-weapon states agree to undertake the necessary measures to achieve complete nuclear disarmament.

With the NPT, member states also accept to hold review conferences every five years regarding the course of the treaty. The key discussion topics of the conferences are nuclear disarmament, non-proliferation concerns and the peaceful use of nuclear energy.⁷

It is fair to argue that even though the international efforts to prevent the spread of nuclear weapons has began before the treaty, the NPT gave framework these efforts by strengthening other arrangements and norms of the nuclear non-proliferation regime. The next part of the study will evaluate the creation of the NPT through regime theories.

4. Theoretical Assessment

Because of the inhumane nature of nuclear weapons, the proliferation of these armaments is viewed by the international community as an issue area involving various problems that concern all actors. Considering the historical development and content of the NPT, the treaty supported by the IAEA's inspection system, includes its principles, norms, rules and decision-making procedures as stated in Krasner's definition. The guiding principle on which the treaty is based on is that nuclear weapons proliferation is a threat to international peace and security. In this context, the acceptance of nuclear weapon states to not give their nuclear weapons to other states and the commitments of non-nuclear weapon states to not acquire nuclear weapons and to use of nuclear technology peacefully are normative behaviors adopted by the actors. The articles of the treaty institutionalized this normative understanding. As an international organisation with the system of decision making, the IAEA has been assigned to monitor and verify the peaceful use of nuclear technology by non-nuclear actors.

---

⁷ However, it can be said that in the conferences, the talks are mainly focused on the nuclear disarmament activities of the nuclear weapon states.

In this session, the question of which factors are more determinant in the formation of the NPT-based nuclear non-proliferation regime which includes other international organizations and arrangements such as the IAEA and its safeguard system will be examined.

4.1. Power Factor

For the power-based approaches; an international institution in the system must be demanded and supported by the hegemon or a group of great powers for its establishment. Unequivocally, the US and Soviet Russia, which saw the proliferation of nuclear weapons as a threat, played a major role in the formation process of the regime leading to the NPT. As Ian Bellany (Bellany, 1977, p. 594) states “The initiative for bringing the treaty into existence was largely that of the super-powers—the United States and the Soviet Union.” Particularly, the coming of two superpowers to the brink of nuclear war during the Cuban Missile Crisis and the joining of China to the nuclear club with its first nuclear weapon test in 1964 increased the concerns of Washington and Moscow about the proliferation of nuclear weapons.

Through the lenses of power-oriented approaches, the great powers form or support these arrangements first to protect their own security. The spread of nuclear weapons has been a source of concern for these nuclear powers because the increasing number of actors with these deathful devices would make the world close to a nuclear war and endanger their national security especially. For instance, following China’s nuclear test, President Johnson of the US formed a commission to review the United States’ policy on nuclear weapons. In the report prepared by this commission in 1965, it was stated that the proliferation of nuclear weapons poses a great threat to the US’s national security. Besides, the commission suggested that the US pursue a more active policy for nuclear disarmament (Miller, 2014, p. 34). The leader of the Soviet Union, Brezhnev, stated in his speech in 1965 that having more nuclear weapons threatens the security of the Soviets (Radchenko, 1968). The report of another nuclear state, the UK, supporting the existence of an agreement to stop the proliferation of nuclear weapons, states that the proliferation of nuclear weapons does not comply with the interests of the UK (*Declassified Paper of The Defence and Oversea Policy (Official) Committee, 1965*).

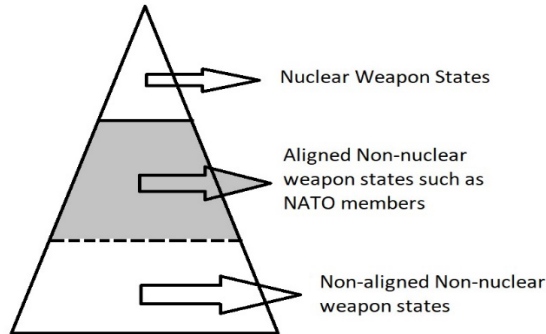
Moreover, for power-oriented approaches, international institutions serve to maintain the status quo in the world order. John Mearsheimer (Mearsheimer, 1994, p. 7) states that international institutions are “basically a reflection of the distribution of power in the world.” From this perspective, the NPT keeps the positions of states in the hierarchical structure whose national security is protected by nuclear weapons.⁸ When looking at the content of the NPT, it can be argued that there is no

---

8 It can be said that a similar structural order is seen in the UN system. For example, Some of the world’s largest arms exporters are the permanent members of the Security Council which is the main body tasked with maintaining international peace and security.

definite article that immediately forces states that use nuclear weapons as a deterrent to protect their national security to leave their nuclear arsenal.⁹

At the top of the hierarchical structure in the regime, as depicted in Figure 1, there are five officially recognized nuclear weapon states. Only these states have the right to use nuclear weapons as a deterrent force to protect their national security. As permanent members of the UN Security Council, these nuclear elites are also at the top of the treaty's enforcement mechanisms, which the IAEA performs. In other words, this layer is the top of the nuclear caste system.¹⁰

Figure 1 Hierarchical Order of the NPT

The nuclear caste system can be a correct description because while it is expected that there is a transition of actors from this layer to the other layers¹¹, the transition from other layers to the top is strictly prohibited. Article I and Article II of the NPT draw the line that separates these layers. The second layer includes states allied with nuclear weapon states. These aligned states support the non-proliferation of nuclear weapons while protected under a nuclear umbrella.¹² NATO members or countries such as South Korea are examples of these states. At the bottom of the layer, the states are non-aligned or those that do not have any nuclear security guarantee. The transition between these two layers is possible, albeit weak. This hierarchical structure in the regime continues today.

9 As mentioned before, nuclear weapon states are obligated to negotiate on a treaty on general and complete disarmament. under Article VI of the NPT.

10 The term is adopted from Colum Lynch's study (C. Lynch, 2010).

11 In the nuclear non-proliferation regime, the main expectation is a nuclear-free world. That is why, under Article VI, nuclear weapon states agree that they will take the necessary measures to achieve a total nuclear disarmament.

12 The proliferation of nuclear weapons can be categorized as vertical and horizontal. Vertical proliferation is about a qualitative and quantitative increase of nuclear weapons possessed by nuclear weapon states. Horizontal proliferation may be defined as the spread of nuclear weapons among non-nuclear weapon states (Bajia, 1997, p. 48).

However, based on power-oriented assumptions, it is unclear why the states that have positions at the lowest layer in the hierarchy and do not benefit from the deterrent protection provided by the world's most powerful weapons agree to be in this regime.

On the other hand, it would be an incorrect assessment to say that the freedom of action of nuclear elites is unlimited in the regime. For instance, it can be asserted that at the review conferences held every five years, the disarmament policies of nuclear-armed states are often questioned by non-nuclear weapon states. Regarding this, Tariq Rauf (Rauf, 2017, p. 9) argues that “The NPT is the only international treaty under which the five nuclear weapon states feel restricted themselves to explain their nuclear policies.”

4.2. Cognitive Factors

As mentioned earlier, these approaches claim that material factors are effective in forming institutions. However, non-material factors are also determinants in creating these arrangements.

There should be a common understanding that motivates states to cooperate in the international system to form an international institution. Related to the nuclear non-proliferation issue, the shared understanding of bringing states together to create the NPT is that using atomic energy for military purposes should not be allowed and the spread of nuclear weapons should be prevented to avoid any nuclear war. These considerations have been felt in all the formation process of the treaty. For instance, during the negotiations of the first Resolution of UN General Assembly on January 24, 1946, related to peaceful use of atomic energy the Polish delegate states that

The use of atomic energy and the other conquests of science for the good of humanity, and not, for its destruction, is, indeed, the fundamental problem at issue, not only for our Organization but for every country and every individual (*UN General Assembly Meeting Records A/PV.17*, 1946).

It is also possible to observe similar statements in the text of the NPT. The preface of the treaty declares that a nuclear war would destroy all humanity. Further, the spread of nuclear weapons would severely enhance the risk of nuclear war (“Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons,” 2016).

Another important non-material element that allows states to cooperate on the nuclear issue and create the NPT is trust. Trust among the states concerning nuclear armament is effective in their being a party to the NPT. Jan Ruzicka and Nicholas J. Wheeler (Ruzicka & Wheeler, 2010, p. 70) argued that “Trust, as in much of social life in general, has been a key element in the creation and existence of the NPT.”

It is also possible to see the symbolic and historical metaphors that contributed to the formation of institutions in the NPT. For example, the naming of nuclear weapons as a “doomsday machine” forces the actors to perceive how dangerous such weapons are. The Cuban Missile Crisis, which brought superpowers to the edge of a nuclear war that could have caused human extinction, can

be cited as an example of a historical metaphor for establishing this nuclear non-proliferation arrangement (Jönsson, 1995, p. 212).

However, although there is a common understanding of nuclear non-proliferation at the core of the NPT, it cannot be said that the perceptions of the states parties to the NPT on nuclear weapons are common, as cognitively-based approaches suggest. To put it differently, states with different statuses in the regime have different perceptions about nuclear weapons from each other. For instance, while nuclear weapons are viewed as a deterrent for nuclear weapon states (and also aligned non-nuclear weapon states), they are perceived as inhumane devices for non-aligned nuclear weapon states.

In short, the NPT was revealed as a multilateral arrangement based on a common understanding of preventing the spread of nuclear weapons.

4.3. Interest Factor

For interest-oriented approaches, states cooperate over a specific issue because they gain from this cooperation. Regarding the nuclear non-proliferation issue, states cooperate in curbing nuclear proliferation, and the NPT has institutionalized their cooperation efforts. The NPT was formed on the basis of bargaining between nuclear weapon states and non-nuclear weapon states.¹³ According to this, non-nuclear weapon states agree not to acquire nuclear weapons. In return, they have the right to use nuclear technology for peaceful purposes and nuclear weapon states pledged to leave their nuclear weapons entirely. Moreover, even it is not mentioned in the NPT, related to the security concerns of non-nuclear weapon states, nuclear weapon states have given some security assurances to these states to feel secure in the system. Security assurances can be defined as “any attempt by a state or group of states to convince another state or group of states that their security will not be harmed.” (Knopf, 2012, p. 19). These security assurances can be unilateral, bilateral and multilateral related to the nuclear non-proliferation regime. For instance, UN Security Council Resolution 255 is a multilateral security assurance provided by nuclear weapon states.

At first glance, it can be argued that the nuclear weapon states gain more from this cooperative relationship as they hold their nuclear weapons for now and restrict the others from obtaining them. However, the scholars from these perspectives assert that states concentrate on only what they gain from cooperation rather than who earns more in the cooperation. In this context, it has been seen from the Grand Bargain of the NPT that the non-nuclear weapon states that are parties to the treaty have already gained a lot from this cooperation concerning both security and economy. At this juncture, the question of how the non-nuclear weapon states gain from the NPT arises.

---

13 This bargaining situation in the literature is termed “the Grand Bargaining.” However, some scholars question this description. For instance, Joachim Krause (Krause, 2007, p. 489) stated that this argument does not reflect the formation process of the NPT correctly. For Krause, during the negotiations of the treaty, there was no definite distinction between nuclear weapon states and non-nuclear weapon states as all the states had their own agenda.

For instance, institutions ensure order in the international system. The NPT has a stratified nature concerning nuclear weaponization. However, states agree to join it because the order even if sometimes it is not equal for all is always better than the chaotic anarchic international environment.¹⁴ Moreover, the NPT provides transparency between the states, making the two states feel more secure. The NPT has a safeguard system provided by the IAEA. Thus, non-nuclear weapon states ensure their national security is not in danger in the international order. For instance, today, it can be argued that other states in the region closely monitor Iran's nuclear activities and cooperation with the IAEA. Iran's decision to divert its nuclear capabilities to produce nuclear weapons may cause other states concern for their security, and they may consider taking similar action. In the conference of non-nuclear weapon states that took place in September 1968, some delegates expressed their opinions that "The NPT served the security interests of the non-nuclear countries by assuring them that other non-nuclear states would not acquire nuclear weapons." (*Nonproliferation Treaty*, 1968).

As mentioned before, the first serious initiative at the formation process of the NPT that would legalize efforts to prevent the proliferation of nuclear weapons came from the non-nuclear weapon state, Ireland. The architect of this initiative, Irish Foreign Minister Frank Aiken, responded to criticism of the discriminatory nature of the proposed agreement with the following statements:

Certainly all nations have this right (to make or acquire nuclear weapons). But any nation which voluntarily foregoes its right to such destructive power in order to get others to do likewise is likely to serve its own vital interests better than by increasing the danger of the destruction of civilization. (Aiken, 1961, p. 265).

Briefly, the fact that all actors cooperating to prevent the proliferation of nuclear weapons benefit from this cooperation has been effective in turning these shared activities into a treaty that facilitates this cooperation.

5. Conclusion

States that do not want a nuclear disaster like the atomic bomb destruction of Hiroshima or Nagasaki to happen again, have decided to cooperate to control the use of atomic technology. This cooperation became institutionalized over time and turned into an international regime per Krasner's definition of the "international regime" with the creation of the NPT, the most important mechanism created to control the spread of nuclear weapons. The NPT which was established first to prevent the proliferation of nuclear weapons and then to ensure the complete elimination of nuclear weapons entered into force in 1970. In 1995, it was agreed to extend the treaty indefinitely. Presently, all non-nuclear weapon states (except South Sudan) signed this treaty by accepting that they will not acquire or produce nuclear weapons for their national security.

---

14 Regarding this, Nye (Nye, 1985, p. 130) states that "most states are likely to accept some ordered inequality in weaponry because anarchic equality appears more dangerous."

This study examined which factors were effective in the emergence of the NPT, the key institution of the nuclear non-proliferation regime. According to regime theories, one of the factors affecting the formation of institutions is power. Powerful states form international arrangements to preserve the distribution of power among the states in the world order. The superpowers of the Cold War led to the emergence of the NPT. However, from the perspective of these approaches, it is unclear why non-nuclear states agree not to obtain nuclear weapons, the most powerful weapons ever invented even to protect their national security. For cognitive-based approaches, material factors are not enough to explain the formation of regimes. Elements such as common understanding or trust, are also effective in making the states form international regimes. In this context, it can be said that the actors' shared understanding that the proliferation of nuclear weapons would cause a nuclear war was effective in the emergence of the NPT. On the other hand, it is controversial how the actors who came together on the basis of the common understanding of nuclear disarmament could create the NPT, despite not having the same perception of nuclear weapons. For the interest-based approach, the interest of the states is a decisive variable in the formation of institutional mechanisms. According to this understanding, states cooperate over a specific issue and establish institutions in an anarchical nature of the international system because they make gains from this cooperative relationship. Regarding the nuclear non-proliferation issue, the NPT based on "The Grand Bargain" has benefited both nuclear armed and non-nuclear weapon states. From the point of nuclear weapon states, even though total nuclear disarmament is the main objective of the regime within the NPT framework, no clear-cut binding article exist to force them leave their nuclear weapons in the treaty. On the other hand, the NPT which urges states to use nuclear technology for peaceful objectives with its verification mechanisms, has ensured non-nuclear weapon states feel that the nuclear choice is not in their best interest.

In this context, it is concluded that the expected gains of states from cooperation to prevent the spread of nuclear weapons motivated them to form the NPT.

REFERENCES

- 60 Years of "Atoms for Peace" [Text]. (2013, December 6). Retrieved November 5, 2016, from International Atomic Energy Agency website: <https://www.iaea.org/newscenter/news/60-years-atoms-peace>
- Aiken, F. (1961). Can We Limit the Nuclear Club? *Bulletin of the Atomic Scientists*, 17(7), 263–266.
- Athanasopoulos, H. (2000). *Nuclear Disarmament in International Law*. Jefferson, N.C: McFarland & Company.
- Bajia, D. S. (1997). The Concept of Nuclear Proliferation: Need For Reconsideration. *Indian Journal of Asian Affairs*, 10(1), 47–50.
- Basics of IAEA Safeguards. Retrieved August 3, 2021, from IAEA website: <https://www.iaea.org/topics/basics-of-iaea-safeguards>
- Bellany, I. (1977). Nuclear Non-Proliferation and the Inequality of States. *Political Studies*, 25(4), 594–598.
- Bunn, G. (2003, December). The Nuclear Nonproliferation Treaty: History and Current Problems. Retrieved from Arms Control Association website: https://www.armscontrol.org/act/2003_12/Bunn

- Burns, E. L. M. (1969). The Nonproliferation Treaty: Its Negotiation and Prospects. *International Organization*, 23(4), 788–807.
- Carlson, J., Kuchinov, V., & Shea, T. (2020, May 11). *The IAEA's Safeguards System as the Non-Proliferation Treaty's Verification Mechanism*. Nuclear Threat Initiative. Retrieved from https://media.nti.org/documents/NTI_Paper_Safeguards_FINAL_5-8-20.pdf
- China's First Nuclear Test 1964—50th Anniversary. (2014, October 16). Retrieved April 15, 2020, from The National Security Archive website: <https://nsarchive2.gwu.edu/nukevault/ebb488/>
- Cottrell, M. P. (2016). *The Evolution and Legitimacy of International Security Institutions*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Davenport, K. (2019). *The Nuclear Nonproliferation Treaty*. San Rafael, CA: Morgan & Claypool Publishers.
- Davis, Z. S. (1993). The Realist Nuclear Regime. *Security Studies*, 2(3–4), 79–99.
- Declassified Paper of The Defence and Oversea Policy (Official) Committee*. (1965, January 14). Retrieved from https://rusi.org/sites/default/files/selected_key_documents_from_uk_state_papers_1965.pdf
- Establishment of A Commission to Deal With The Problem Raised By The Discovery of Atomic Energy. (1946, January 24). Retrieved from General Assembly Resolutions Adopted By the General Assembly During Its First Session website: <http://www.un.org/documents/ga/res/1/ares1.htm>
- Fact Sheet on DPRK Nuclear Safeguards. (2014, July 25). Retrieved May 10, 2021, from IAEA website: <https://www.iaea.org/newscenter/focus/dprk/fact-sheet-on-dprk-nuclear-safeguards>
- Fischer, D. (1998). *The Evolution of IAEA Safeguards*. Vienna: International Atomic Energy Agency.
- Gehring, T. (1994). *Dynamic International Regimes: Institutions for International Environmental Governance*. Frankfurt: Peter Lang.
- Goldberg, A. (1964). The Atomic Origins of the British Nuclear Deterrent. *International Affairs*, 40(3), 409–429.
- Haas, E. B. (1990). *When Knowledge is Power: Three Models of Change in International Organizations*. Berkeley: University of California Press.
- Haggard, S., & Simmons, B. A. (1987). Theories of International Regimes. *International Organization*, 41(3), 491–517.
- Hasenclever, A., Mayer, P., & Rittberger, V. (1997). *Theories of International Regimes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hirsch, T. (2004). The IAEA Additional Protocol What It is and Why It Matters. *Nonproliferation Review*, (140–166).
- Hoffman, A. M. (2002). A Conceptualization of Trust in International Relations. *European Journal of International Relations*, 8(3), 375–401.
- Jervis, R. (1982). Security Regimes. *International Organization*, 36(2), 357–378.
- Jervis, R. (1999). Realism, Neoliberalism, and Cooperation: Understanding the Debate. *International Security*, 24(1), 42–63.
- Jönsson, C. (1995). Cognitive Factors in Regime Dynamics. In V. Rittberger (Ed.), *Regime Theory and International Relations* (pp. 202–222). Oxford: Oxford University Press, USA.
- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Keohane, R. O. (1988). International Institutions: Two Approaches. *International Studies Quarterly*, 32(4), 379–396.

- Khlopkov, A. V. (2017, September). Roland Timerbaev: The Nuclear Nonproliferation Treaty Has Largely Achieved Its Goals | Arms Control Association. Retrieved April 14, 2020, from Arms Control Association website: <https://www.armscontrol.org/act/2017-09/interviews/roland-timerbaev-nuclear-nonproliferation-treaty-largely-achieved-its-goals>
- Knopf, J. W. (2012). Security Assurances: Initial Hypotheses. In *Security Assurances and Nuclear Nonproliferation* (pp. 13–38). Stanford, California: Stanford Security Studies.
- Krasner, S. D. (1982). Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables. *International Organization*, 36(2), 185–205.
- Krass, A. S., Boskma, P., Elzen, B., & Smit, W. A. (1983). *Uranium Enrichment and Nuclear Weapon Proliferation*. London: SIPRI (Taylor & Francis Ltd).
- Krause, J. (2007). Enlightenment and Nuclear Order. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 83(3), 483–499.
- Lynch, A. (1991). The Soviet Union: Nuclear weapons and their role in security policy. In R. C. Karp (Ed.), *Security with Nuclear Weapons?: Different Perspectives on National Security* (pp. 100–124). New York: Oxford University Press.
- Lynch, C. (2010, April 30). The nuclear caste system. Retrieved February 10, 2021, from Foreign Policy website: <https://foreignpolicy.com/2010/04/30/the-nuclear-caste-system/>
- Mearsheimer, J. J. (1994). The False Promise of International Institutions. *International Security*, 19(3), 5–49.
- Miller, N. L. (2014). Nuclear Dominoes: A Self-Defeating Prophecy? *Security Studies*, 23(1), 33–73.
- Milner, H. (1992). International Theories of Cooperation among Nations: Strengths and Weaknesses. *World Politics*, 44(3), 466–496.
- Müller, H. (2017). The Nuclear Non-proliferation Treaty in Jeopardy? Internal Divisions and the Impact of World Politics. *The International Spectator*, 52(1), 12–27.
- Nadelmann, E. A. (1990). Global Prohibition Regimes: The Evolution of Norms in International Society. *International Organization*, 44(4), 479–526.
- Nayar, B. R. (1995). Regimes, Power, and International Aviation. *International Organization*, 49(1), 139–170.
- Nonproliferation Treaty: Hearings Before the Ninetieth Congress Second Session on Executive H, 90th Congress, Second Session, Treaty on the Nonproliferation of Nuclear Weapons*. (1968). Washington: U.S. Government Printing Office.
- Nye, J. S. (1985). NPT: The Logic of Inequality. *Foreign Policy*, (59), 123–131.
- Paul, T. V. (2003). Systemic Conditions and Security Cooperation: Explaining the Persistence of the Nuclear Non-proliferation Regime 1. *Cambridge Review of International Affairs*, 16(1), 135–154.
- Powaski, R. E. (1989). *March to Armageddon: The United States and the Nuclear Arms Race, 1939 to the Present*. New York: Oxford University Press.
- Prevention of the wider dissemination of nuclear weapons (A/RES/1665(XVI)). (1962). Retrieved April 14, 2020, from United Nations Digital Library website: <http://digitallibrary.un.org/record/204596>
- Radchenko, S. (Trans.). (1968, April 9). *Excerpts from Leonid Ilyich Brezhnev's speech at the April 1968 Plenum of the Central Committee of the Soviet Communist Party*. History and Public Policy Program Digital Archive, RGANI: fond 2, opis 3, delo 95, listy 35-44. Retrieved from <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/177818>

- Rauf, T. (2017). Fiftieth Anniversary of the Nuclear Non-Proliferation Treaty: Preparing for a Successful Outcome Asia Pacific Leadership Network for Nuclear Non-Proliferation and Disarmament. *Asia Pacific Leadership Network Policy Briefs*, (48).
- Reiss, M. (1988). *Without the Bomb: The Politics of Nuclear Nonproliferation*. New York: Columbia University Press.
- Rossin, D. A. (2001). Secrecy and Misguided Policy. *The Center for International Security and Cooperation*. Retrieved from http://www.iaea.org/inis/collection/NCLCollectionStore/_Public/33/048/33048040.pdf
- Ruble, M. R. (2008). Taking Stock of the Nuclear Nonproliferation Regime: Using Social Psychology to Understand Regime Effectiveness. *International Studies Review*, 10(3), 420–450.
- Ruzicka, J., & Wheeler, N. J. (2010). The Puzzle of Trusting Relationships in the Nuclear Non-Proliferation Treaty. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 86(1), 69–85.
- Shaker, M. I. (1980). *The Nuclear Non-Proliferation Treaty: Origin and Implementation, 1959-1979 Volume 1*. London ; Rome ; New York: Oceana Publications.
- Smith, R. K. (1987). Explaining the Non-Proliferation Regime: Anomalies for Contemporary International Relations Theory. *International Organization*, 41(2), 253–281.
- Solingen, E. (2007). *Nuclear Logics: Contrasting Paths in East Asia and the Middle East*. Princeton: Princeton University Press.
- Stein, A. A. (1982). Coordination and Collaboration: Regimes in an Anarchic World. *International Organization*, 36(2), 299–324.
- Tacar, P. Y. (1970). *Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Sorunu*. Ankara: T.C. Başbakanlık Atom Enerjisi Komisyonu.
- Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. (2016, November 5). Retrieved November 5, 2016, from UN Office of Legal Affairs website: <http://legal.un.org/avl/ha/tnpt/tnpt.html>
- Udum, Ş. (2017). Nuclear Energy and International Relations: Outlook and Challenges for Newcomers. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 22(2), 57–84.
- UN General Assembly Meeting Records A/PV.17*. (1946, January 24). Retrieved from <https://undocs.org/en/A/PV.17>
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill.
- Young, O. R. (1989). The Politics of International Regime Formation: Managing Natural Resources and the Environment. *International Organization*, 43(3), 349–375.

DÜZENSİZ GÖÇ VE MÜLTECİ HAREKETLERİNİN YÖNETİMİNDE NEOLİBERAL HEGEMONYA ARAYIŞLARI

THE CONSTRUCTION OF NEOLIBERAL HEGEMONY IN THE GLOBAL GOVERNANCE OF MIGRATION AND REFUGEES

Beyza Ç. TEKİN*
Rıfat Barış TEKİN**

Öz

Bu çalışma, Birleşmiş Milletler Mülteciler ve Göçmenler için New York Bildirisinin ardından uluslararası göç ve mülteci hareketlerinin yönetimine yönelik olarak hayata geçirilen “Güvenli, Sistemli ve Düzenli Göç için Küresel Mutabakat” ve “Mültecilere İlişkin Küresel Mutabakat” isimli iki çok taraflı düzenlemeyi Yeni-Gramşiyen (Neo-Gramscian) Uluslararası Politik Ekonomi kuramı ışığında değerlendirmektedir. Bu mutabakatlar, küresel göç yönetimi ve uluslararası mülteci koruma rejimini neoliberal ideoloji ekseninde yeniden şekillendirmektedir. Küresel mutabakatların ardından ulusötesi sermaye, göçmen ve mültecilere yönelik küresel politikaların karar ve uygulama aşamalarında belirleyici rol oynayan aktörlerden biri haline gelmiştir. Çalışmada, göç ve mülteci hareketlerinin yönetimi alanında yaşanan dönüşümün küreselleşmenin bugünkü aşamasında ortaya çıkan ulusötesi bir tarihsel bloğun neoliberal hegemonya arayışı olarak değerlendirilmesinin doğru olacağı öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güvenli, Sistemli ve Düzenli Göç için Küresel Mutabakat; Mültecilere İlişkin Küresel Mutabakat; Neoliberal hegemonya; Ulusötesi kapitalist sınıf; Yeni-Gramşiyen uluslararası politik ekonomi

Abstract

This article examines the “Global Compact on Refugees” and the “Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration”, adopting a Neo-Gramscian International Political Economy perspective. Both products of the United Nations New York Declaration for Refugees and Migrants, these two non-binding agreements aim to restructure global governance of migration and refugees in accordance with neoliberal ideology. Following the

* Galatasaray Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, btekin@gsu.edu.tr

** Marmara Üniversitesi, İktisat Bölümü, rbtekin@marmara.edu.tr

global compacts, transnational capital has become one of the leading actors in the design and implementation of the international refugee protection regime. This study contends that these recent developments reveal the attempts of a transnational historic bloc to establish neoliberal hegemony in global governance of migration and refugee movements.

Keywords: Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, Global Compact on Refugees, Transnational capitalist class, Neo-Gramscian international political economy, Neoliberal hegemony

1. Giriş

Hızla artan uluslararası göç ve mülteci hareketleri günümüzde dünyanın karşı karşıya kaldığı küresel ölçekli sorunların başında gelmektedir. Az gelişmişlik ve kalkınma sorunlarına ek olarak iç savaş ve şiddetle mücadele eden 'Küresel Güney' ülkelerinden, daha müreffeh 'Küresel Kuzey' ülkelere yönelik kitlesel göç hareketlerinin artmasıyla ortaya çıkan derin kriz bugün dünya düzenini temellerinden sarsmaktadır. Zorunlu göç ve kitlesel sığınma hareketlerinin yönetimine ilişkin 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi ve 1967 tarihli Mültecilerin Statüsüne Dair Protokol gibi hukuki düzenlemeler günümüzde karşılaşılan sorunları çözmekte yetersiz kalmaktadır. Suriye İç Savaşının ardından daha da görünürlük kazanan krizin çözümüne yönelik olarak düzensiz göç ve mülteci hareketlerinin etkin biçimde yönetilmesi uluslararası toplum için öncelikli bir amaç haline almıştır. Uluslararası toplum, hâlihazırda var olan düzenlemeleri tahkim etmek ve giderek derinleşen krizin çözümüne bu yolla katkıda bulunmak amacıyla geçtiğimiz yıllarda bir dizi girişimde bulunmuştur.

Uluslararası göç ve mülteci hareketlerinin yönetimine yönelik küresel yönetim yapısını güçlendirmek amacıyla son dönemde kaydedilen en önemli ilerleme şüphesiz 19 Eylül 2016 tarihli "Büyük Ölçekli Mülteci ve Göçmen Hareketlerine yönelik Birleşmiş Milletler Zirvesi"nde kabul edilen "Mülteciler ve Göçmenler için New York Bildirisi"dir.¹ Göç konusuna odaklanan bu ilk Birleşmiş Milletler (BM) zirvesinde belirlenen yol haritası uyarınca "Güvenli, Sistemli ve Düzenli Göç için Küresel Mutabakat"² ve "Mültecilere İlişkin Küresel Mutabakat"³ isimli iki çok taraflı düzenleme 2018 yılı Aralık ayında imzalanarak hayata geçirilmiştir.⁴ Söz konusu mutabakatlar göç yönetiminde yeni bir yaklaşımın doğmakta olduğuna işaret etmektedir. Küresel göç yönetimi alanında hayata geçirilen bu düzenlemelerin ardından, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ve Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) yanısıra; bürokrat ve teknokratların, Dünya Bankası gibi

1 New York Declaration for Refugees and Migrants, Resolution adopted by the General Assembly on 19 September 2016, United Nations, A/RES/71/1, 2016.

2 Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2018, United Nations, A/RES/73/195, 2018.

3 Global Compact on Refugees, https://www.unhcr.org/gcr/GCR_English.pdf

4 Küresel mutabakatlarla sonuçlanan reform arayışlarının Avrupa'ya yönelik düzensiz göç hareketlerindeki sıradışı artışla tetiklendiği bugün geniş kabul gören bir değerlendirmedir. Bakınız (Klein-Solomon & Sheldon, 2018, ss.585-586); (Newland, 2018, s. 657).

uluslararası kuruluşların, çok uluslu şirketlerin, sivil toplum örgütlerinin ve neoliberal görüşleri savunan kanaat önderleri ve aydınların daha önce görülmemiş biçimde belirleyici rol oynadıkları gözlenmektedir. Küresel göç yönetimi bu yeni yaklaşımla neoliberal ideoloji ekseninde yeniden şekillendirilmekte; uluslararası mülteci koruma rejimi piyasa temelli neoliberal politikaların yeni bir uygulama alanına dönüşmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından yapılan çoktarafli düzenlemelerle şekillenmiş olan uluslararası mülteci koruma rejimi, neoliberal politikalara ve ulusötesi sermayenin failliğine imkân tanımaktadır. Başta 1951 Cenevre Sözleşmesi olmak üzere bu düzenlemeler uluslararası mülteci koruma rejimini şirketlerin ve sermaye gruplarının etki edemediği bir alan olarak biçimlendirmiştir. Uluslararası koruma ve mülteci politikalarını mal ve hizmet hareketlerinin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye girişlerinin özendirilmesi ve özel sektörle işbirliği içinde hareket edilmesini öngören neoliberal politikalarla herhangi bir şekilde ilişkilendirmeyen bu düzenlemeler imzacı taraflar için bağlayıcı bir hukuki çerçeve sunmaktadır. Bu düzenlemelerde mültecilere yönelik politikaların, ayrıca piyasa mantığına da uyum göstermesi beklenmemekte; uluslararası koruma konusu hayırseverlik çerçevesinin dar kalıplarının dışında, haklar ve yükümlülükler temelinde kurgulanmaktadır. Benzer biçimde, uluslararası mülteci koruma rejiminin belkemiğini oluşturan 'koruma yükümlülüğü', 'mültecileri geri göndermeme' ve 'mülteciler arasında ayrımcılık yapmama' gibi ilkeler de sadece uluslararası hukuk ve evrensel değerlerden kaynaklanan 'normatif' bir çerçeve içinde ele alınmakta, meşrulaştırılmaktadır.

Zorunlu göç ve mülteci politikalarıyla iktisadi büyüme hedefleri, ticaret, sanayi politikaları veya bankacılık, kambiyo ve sermaye rejimi arasında herhangi bir bağ kurulmasına fırsat tanımayan bu hukuki düzenlemeler şimdi köklü bir reforma tabi tutulmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda hayata geçirilen küresel mutabakatlarla, mülteci yükünün daha adil biçimde paylaşılmasından göç yönetimi ve sınır güvenliğine uzanan geniş bir alanda uluslararası mali destek programlarına, kalkınma işbirliği araçlarına ve çok uluslu şirketler ve finansal kurumların işbirliğine giderek daha fazla yer verilmektedir. Göç ve mülteci hareketlerinin yönetiminde piyasa-temelli politika araçlarına başvurulması ve yeni, alışılmamış çevrelerin aktif failliği; neoliberal ideoloji ve neoklasik iktisadi kalkınma kuramının 'gönüllülük esasına dayalı insancıl yardımlar', 'rasyonellik', 'etkinlik' ve 'sürdürülebilir kalkınma' ekserlerinde şekillenen söylem ve önermeleriyle meşrulaştırılmaktadır. Bu açıdan, üretimin sınıraşırı örgütlendiği ve üretim ilişkilerinin büyük ölçüde ulusötesileştiği, küreselleşmenin bugünkü aşamasında ortaya çıkan bu gelişmeleri, daha önce 'piyasalaştırılmamış' bir alanda neoliberal hegemonya arayışları olarak değerlendirmenin doğru olacağını düşünüyoruz.

Bu çalışma, kısaca 'Küresel Göç Mutabakatı' ve 'Küresel Mülteci Mutabakatı' diye anılan iki düzenlemeyi odağına alarak, düzensiz göç ve mülteci hareketlerinin daha etkin biçimde yönetilmesine yönelik arayışları Yeni-Gramşçıyan (neo-Gramscian) bir bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, makalede, başlangıçta oluşturulan taslaklardan ('zero draft'lardan) BM Genel Kurulu'nda imzaya sunulan nihai haline küresel mutabakat metinleri, BM 1. Küresel Mülteci Forumu gündemi, davetli katılımcı listesi, forumda yapılan konuşmalar ve ilgili raporlar incelenmektedir.

Makalenin ilk bölümü, neoliberal ideolojinin ve ulusötesi kapitalist sınıf önderliğindeki tarihsel bloğun küresel hegemonya inşası için gerekli rıza üretiminde yerine getirdiği işlevleri tartışmaktadır. İkinci bölümde ‘Güvenli, Sistemli ve Düzenli Göç için Küresel Mutabakat’ ve ‘Mültecilere İlişkin Küresel Mutabakat’; hedefleri ve kullanılması öngörülen politika araçları itibarıyla, ana hatlarıyla değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde küresel mutabakatlarda üretilen politika çerçevesinin neoliberal arkaplanı vurgulanarak, bu düzenlemelerde uluslararası finansal kuruluşların ve ulusötesi sermayenin oynadığı rol tartışılmaktadır. Son bölümde, neoliberal hegemonya için rıza inşa süreçleriyle küresel mutabakatların olası etkileri, Yeni-Gramşiyen Uluslararası Politik Ekonomi kuramı ışığında değerlendirilmektedir.

2. Neoliberal Hegemonya Ve Ulusötesi Kapitalist Sınıf

Hegemonya en basit biçimde, kapitalist bir toplumda bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde tahakküm kurma, toplum içindeki hâkim konumunu sürdürebilme arayışı olarak tanımlanabilir.⁵ Antonio Gramsci’nin kullandığı anlamda hegemonya; fiziki güç veya zorlamayla, ahlaki, düşünsel veya ideolojik rızayı bir arada ele alan toplumsal ve siyasal bir tahakküm biçimi olarak tanımlanmaktadır. Hegemonyanın hayata geçirilebilmesi için bütün toplumsal grupların hâkim sınıfa ait ahlaki ve kültürel norm ve değerlerle, gündelik pratik ilişki biçimlerini sahiplenmesi, bir başka deyişle ‘içselleştirme’ zorunludur. Söz konusu içselleştirme süreci hegemonyanın temeli olan ‘rıza üretimi’nin bir anlamda ön koşuludur. Rıza üretiminin başarılı olması durumunda toplumun her kesimi hâkim sınıfın konumunu doğal, gerekli ve tartışılmaz olarak kabul edecek; egemen sınıfın iktidarını sürdürebilmesi için zora başvurma, güç kullanma ihtiyacı ortadan kalkacak veya azalacaktır.⁶ Bu aşamada ideoloji, toplumun farklı kesimlerini bir araya getirerek hâkim sınıfla birlikte hareket etmesini sağlayan ve bu açıdan ‘rıza dayalı tahakküm’ ya da ‘ideolojik hegemonya’ inşası için zorunlu olan ittifakları mümkün kılan, bir nevi çimento işlevi görmektedir (Gramsci, 1971).⁷

Antonio Gramsci hâkim sınıfın toplumun çoğunluğunu oluşturan tabi gruplarla kurduğu siyasal ittifakı “tarihsel blok” kavramıyla açıklamaktadır. Tarihsel bloklar belirli bir dönemin özgül koşulları sonucunda, sınıflar arası ilişkiler ve bu ilişkileri koşullayan verili toplumsal yapıların bir sonucudur. Diğer taraftan, tarihsel bloklar sadece ulusal planda değil, küresel planda da fikri, düşünsel ve ahlaki birliğin sağlanmasını gerektirmektedir (Gramsci, 1971).

5 Hegemonya kavramının sosyal bilimlerde farklı kullanımları için bakınız (Robinson, 2002, ss. 125-128).

6 Gramşiyen hegemonyada rıza unsuru için bakınız (Özen, 2005).

7 Çeşitli toplumsal gruplar kendi dünya görüşlerinin baskın hale gelmesi için doğal olarak sürekli birbirleriyle rekabet halinde olacaklarından, rızaya dayalı tahakküm veya ideolojik hegemonya hiçbir zaman tam olarak kurulamayacaktır. Bu nedenle sürekli rekabet halindeki gruplardan birinin stratejisinin belirli bir süre için “hegemonik proje” haline dönüşmesi daha akla yakındır. Ancak, hâkim sınıfın stratejisiyle hayata geçen bir hegemonik proje sadece bu sınıfın değil tarihsel bloğun bütün bileşenlerinin ortak çıkarına da hizmet edecektir. Bakınız (Akçoraoğlu, 2017).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan bugünkü dünya düzenini mümkün kılan, ayakta tutan ideolojik çerçeve, giderek artan biçimde neoliberalizm tarafından sağlanmaktadır (Bieler & Morton, 2004, s.90; bkz. Şenalp & Şenalp, 2009). Neoliberal hegemonya inşasında, kendileri de küresel hegemonyanın birer ürünü olan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) gibi uluslararası kuruluşlar merkezi rol oynamaktadır (Cox, 1993, s. 62; Cox ve Schechter, 2003, s. 179). Bu kuruluşlar, dönem dönem krizler karşısında sarsılan küresel hegemonyanın tahkim edilmesi için gerekli fikri ve materyal kaynakları mobilize ederek dinamizm sağlamaktadır. Ayrıca, neoliberal görüş, norm ve politikaların yaygınlaştırılmasında ve mümkün olan en geniş katılımı rıza üretilmesi için izlenecek politikaların ahlakiliğinin ve meşruiyetinin sağlanmasında da başat rol oynamaktadır (Cox, 1987). Bu açıdan – her ne kadar zaman içerisinde kısmen zayıflamış ve krizler karşısında evrilmiş de olsa – hala fiilen içinde bulunduğumuz, küresel planda önderliğini ABD ve onunla birlikte hareket eden ‘Batılı’ piyasa ekonomilerinin yaptığı düzeni ayakta tutan gücü ‘neoliberal hegemonya’ olarak isimlendirmek doğru olacaktır.

Diğer taraftan, küreselleşmenin bugün ulaştığı noktada sermaye bir dizi yolla; resmi veya gayriresmi biçimlerde, geçici veya kalıcı, doğrudan veya dolaylı, ulusötesi ittifaklar kurabilmektedir. Günümüzde üretimin büyük oranda sınıraşırı biçimde örgütlenmesiyle taşeronlaştırma, dış kaynak kullanımı veya birleşme ve devralmalar gibi ‘stratejik’ ulusötesi sermaye ittifakları yaygınlaşmış; endüstri-içi ticaret hareketleri endüstriler-arası ticaret hacmini kat be kat aşan bir düzeye ulaşmıştır. Küresel arz veya değer zincirlerinin üretim ve birikim süreçlerinde belirleyici hale gelmesiyle çok uluslu şirketler ve ulusötesi sermaye ulusal hükümetlerle yatırım kararları, sanayi ve ticaret politikaları gibi alanlarda neredeyse eşit seviyede pazarlık yürütebilir konuma erişmiştir (bkz. Gilpin, 2016)⁸. Bu açıdan, çok uluslu şirketler etrafında örgütlenen ulusötesi sermaye; ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde çok sayıda farklı özneyi küresel ekonomik düzenin bir parçası olarak harekete geçirebilme yetisi kazanmıştır (Şenalp & Şenalp, 2009, s.196)⁹.

Günümüzde, sermaye başta olmak üzere toplumsal güçlerin ulusal sınırların ötesinde varolabildikleri ölçüde devlet de uluslararasılaşmakta (Cox, 1981; Cox, 1987, s. 254); devlet-toplum ilişkileri, sınıf çıkarları ve dolayısıyla sınıf mücadelesi de belli ölçüde ulusötesi boyuta taşınmakta, ulusal sınırların ve devletlerin etki alanının ötesinde şekillenmektedir (Robinson & Harris, 2000, ss.21-24). Küreselleşmenin verili toplumsal ilişki ve yapıları hızla değiştirmesiyle hegemonya arayışları artık sadece ulusal değil, küresel planda da sürmektedir (bkz. Robinson, 2002). Bu gelişmelerin sonucunda ulus-devlet, ulusal yapı ve sınıflar, birer analiz birimi olarak, belli ölçüde anlamını yitirmektedir (Robinson, 2002). Dolayısıyla, küreselleşmenin bu yeni aşamasında küresel kapitalizme veya dünya düzenine odaklanan tahlillerde ulusal yapı ve aktörlerin yanı sıra, ulusötesi yapı ve aktörlere de yer vermek doğru olacaktır. Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Politik Ekonomi yazınında giderek

8 Üretimin sınıraşırı örgütlenmesinde küresel değer zincirlerinin artan önemi için bakınız (Baldwin, 2013).

9 Diğer taraftan, küresel piyasalara yönelik üretim yapan işletmelerin uluslararası rekabet gücünün desteklenmesinde devletlerce sağlanan teşviklerin önemi günümüzde de devam etmektedir. Bakınız (Vurdu, 2019).

güçlenen Yeni-Gramşiyen Okul, bu değerlendirmelerden yola çıkarak küresel kapitalizmi ve dünya düzenini ulusal yapı ve aktörlerin ötesine geçerek kavramanın yollarını aramaktadır (Tekdal, 2017). Yeni-Gramşiyen düşüncede değişen üretim ilişkileri, sınıf mücadelesi ve toplumsal yapıların şekillendirdiği küresel nitelikteki tarihsel blokların ve bunların desteklediği hegemonik projelerin dünya düzenine ilişkin tahlillerin odağına yerleştirilmesi zorunlu görülmektedir.¹⁰

Diğer taraftan, ulusötesi sermaye, dünya ölçeğinde sermaye sınıfının 'hegemonik fraksiyonu' haline gelerek üretim ve birikim süreçlerinin niteliğini belirleyen, küresel kapitalizmin sosyal, siyasal ve kültürel karakterini biçimlendiren bir yönetici sınıf konumuna ulaşmıştır (Gill & Law, 1989). Ulusötesi kapitalist sınıf, küresel yönetim yapılarının ve izlenecek politikaların şekillendirilmesinde aktif rol oynayan, sınıf bilincine sahip ulusötesi seçkinler tarafından temsil edilmektedir (bkz. Robinson, 2002). Yeni-Gramşiyen yazının önemli isimlerinden Robert Cox'a göre bu yeni küresel sınıf yapısının zirvesinde ulusötesi yönetsel sınıf bulunmaktadır (Cox, 1987, s.147).¹¹

Neoliberal hegemonyanın inşasında, Stephen Gill'in 'Yeni-Anayasalcılık' olarak adlandırdığı bir strateji, 1990'ların başından günümüze giderek artan önemde rol oynamaya başlamıştır (bkz. Gill, 1998). Yeni-Anayasalcılık yasal düzenlemeler ve uluslararası anlaşmalar yoluyla farklı alanlarda izlenecek politikaları demokratik hesap verebilirlikten ve toplum gözetiminden yalıtmayı hedeflemektedir (Gill, 2002). Bu yönetsel strateji, neoliberal norm ve politikaları hukuki ve yönetsel yapılara yerleştirerek izlenecek politikalarla siyasi süreçler arasındaki bağı kopartmakta, bu anlamda demokratik siyasetin sınırlarını daraltmaktadır (Dierckx, 2013). Yeni-Anayasalcılık, neoliberal görüş ve politikaların ulusal veya uluslararası hukuki altyapıya dâhil edilmesi yoluyla olduğu kadar, 'mümkün olanın' sınırlarının söylemsel politikalar yoluyla çizilmesi, daraltılması ve alternatif söylem ve politika önerilerinin bertaraf edilmesi yoluyla da ilerleyen bir süreçtir.

3. Küresel Göç Ve Mülteci Mutabakatları

Uluslararası toplum, 19 Eylül 2016 tarihli BM New York Bildirisi'nin ardından uygulamaya konulan küresel mutabakatlarla, bir taraftan göç yönetimi ve mülteci koruma rejiminde kapsamlı reform gerçekleştirme amacı güderken, diğer taraftan 1951 Cenevre Sözleşmesi'yle belirlenmiş normlara sadık kalınmasını hedeflemiştir (Türk, 2018). Her ne kadar son tahlilde benzer yaklaşımların ürünü de olsalar, Küresel Göç Mutabakatı, hükümetlerarası müzakerelerle, BM sistemi içerisinde biçimlenmişken, Küresel Mülteci Mutabakatı BMMYK öncülüğünde sivil toplum kuruluşları, özel sektör temsilcileri, akademisyenler ve kalkınma uzmanlarının katkılarıyla hazırlanmıştır. Aynı Birleşmiş Milletler Zirvesi'nin birer sonucu olmalarına karşın söz konusu mutabakatlarda metinlerarası karşılıklı etkileşim veya herhangi bir diyalog bulunmaması eleştiri kaynağı olmuştur (Jubilut & Casagrande, 2019). Bu tercihin, uluslararası göç ve iltica konularını birbirinden ayrı tutma, göçmen ve

¹⁰ Yeni-Gramşiyen okulun Uluslararası İlişkiler disiplini içindeki yeri için bakınız (Yalvaç, 2010).

¹¹ Ulusötesi kapitalist sınıfın bileşenleri ve yerine getirdikleri işlevler hakkında alternatif bir görüş için ayrıca bakınız (Skclair, 2001).

mültecilere yönelik politikaları ayrı ayrı ele alma, ayrıştırma isteğinden kaynaklandığı açıktır (bkz. Oelgemöller, 2021).¹² Sürecin başında uluslararası göç, zorunlu göç ve mülteci hareketlerinin tümünü kapsayacak tek bir küresel mutabakat oluşturulması hedeflenmişken, müzakerelerde birbirinden bağımsız iki ayrı mutabakat düzenlenmesine karar verilmesi bir dizi tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bazı gözlemciler uluslararası göç süreçlerinde başlangıç saiklerinin öneminin hızla kaybolduğunu; dolayısıyla göçmen/mülteci ayrıştırmasının, hangi nedenle olursa olsun ülkesini terk edenlerin temel insan haklarını ve ihtiyaç duydukları uluslararası korumayı zayıflatıcı sonuçlar doğuracağını öne sürerek bu kararı eleştirmişlerdir.¹³

Güvenli, Sistemli ve Düzenli Göç için Küresel Mutabakat, 19 Aralık 2018 tarihli BM Genel Kurulunda 152 üyenin olumlu oyuyla kabul edilmiştir. Müzakerelerde AB'nin – – ve Donald Trump'ın başkan seçilmesinin ardından müzakerelerden çekilene dek ABD'nin – – önderlik rolü oynadığı söylenebilir. Ancak, AB'nin, BM 2016 New York Zirvesi'nde en üst düzeyde temsil edilmesine ve karar süreçlerinde etkin rol oynamasına karşın Macaristan, Çekya ve Polonya gibi üyeler BM Genel Kurulunda karşı oy kullanmış; Avusturya, Bulgaristan, Estonya, Letonya ve Slovakya ise çekimser kalmıştır.¹⁴ BM tarafından göç alanında hayata geçirilen bu ilk çok taraflı düzenlemenin amacı; göç olgusunu kapsamlı ve bütüncül bir şekilde ele almak ve göç hareketlerinin güvenli, sistemli ve düzenli olarak gerçekleşmesine imkân tanımak şeklinde ifade edilmiştir. Göçmenlerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması ve buldukları topluma uyum sağlamalarının desteklenmesi, çok sayıda göçmene ev sahipliği yapan ülkeler üzerindeki yükün daha adil biçimde dağıtılması ve ayrımcılıkla daha etkin mücadele edilmesi Küresel Göç Mutabakatının öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır (Gilbert, 2019). Göç yönetiminde 'bağlayıcı olmayan bir çerçeve' sunmayı hedefleyen bu mutabakat; başta yoksulluk olmak üzere, bireyleri ülkelerini terk etmeye zorlayarak göçü tetikleyen yapısal sorunların ortadan kaldırılması için küresel işbirliğini güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Para. 16).

17 Aralık 2018 tarihinde kabul edilen Mültecilere İlişkin Küresel Mutabakat, uluslararası mülteci koruma rejiminin güçlendirilmesini ve çok sayıda mülteciyi topraklarında barındıran ülkeler üzerindeki yükün daha adil biçimde paylaşılmasını mümkün kılan bir yönetim çerçevesi sunmayı

12 Küresel Göç Mutabakatı'nın başlangıç bölümünde göçmen ve mültecilerin aynı evrensel insan hakları ve temel özgürlüklere sahip bireyler oldukları ifade edildikten sonra "sadece mültecilerin uluslararası hukuktan kaynaklanan uluslararası koruma hakkına sahip oldukları"nın vurgulandığı; böylelikle çoğu kez göçmen karşıtı çevrelerce göçmen haklarının kısıtlanmasına bahane sağlayan söylemlerin yeniden üretildiği görülmektedir (Para. 4).

13 Eğitim ve sağlık hizmetlerine ve iş piyasasına erişim başta olmak üzere bazı temel hakları mülteci statüsüyle eşleştiren bu indirgemeci yaklaşım; uluslararası nüfus hareketlerinin 'Yasal/Kurallı/Düzenli' – 'Yasadışı/Kuralsız/Düzensiz' ikiliği etrafında bölünmesi ve göçmen topluluklarının farklı isimler altında 'hak edenler' ve 'hak etmeyenler' olarak ayrıştırılması sonucunu doğurmaktadır. Bazı gelişmiş ülkelerde uzun yıllardır sürdürülen bu yaklaşım göçmenlerin bir grup olarak kriminalize edilmesine ve uluslararası göçün güvenleştirilmesine de katkıda bulunmaktadır. Bakınız (McAdam & Wood, 2021).

14 ABD, Çekya, İsrail, Macaristan, ve Polonya karşı oy kullanırken; Cezayir, Avustralya, Avusturya, Bulgaristan, Şili, İtalya, Letonya, Libya, Lihtenştayn, Romanya, Singapur ve İsviçre çekimser kalmıştır.

hedeflemektedir (Para. 7-9). Mutabakatın nihai hedefleri; (i) mültecilere evsahipliği yapan ülkeler üzerindeki baskının hafifletilmesi, ii) mültecilerin kendi kendilerine yeterliliklerinin sağlanması, iii) yasal geçiş yollarının genişletilmesi ve üçüncü ülkelere yeniden yerleştirme imkânlarının artırılması ve ve iv) kaynak ülkelere gönüllü geri dönüş için gerekli koşulların yaratılması şeklinde açıklanmıştır (Para. 7).

Uluslararası mülteci koruma rejiminde kapsamlı reform öngören bu düzenleme, bu amaçla, “Kapsamlı Mülteci Müdahale Çerçevesi” (KMMÇ) olarak adlandırılan yeni bir mekanizmayı hayata geçirmektedir (Para. 10). BMMYK sorumluluğunda yürürlüğe konan KMMÇ, “evlerinden kaçmak zorunda kalmış olanlar ve onlara ev sahipliği yapan topluluklara yardımcı olmak,” amacıyla kalkınma aktörlerinin daha erken müdahil olduğu, daha güçlü bir koruma rejimi için “kılavuz” niteliğinde bir düzenleme olarak tanımlanmaktadır.¹⁵ KMMÇ, mültecilerin ‘direnc ve dayanıklılığı’nın’ ve ‘kendi kendine yeterliliğinin’ artırılması için kalkınma işbirliği araçlarının etkin biçimde kullanılmasını öngörmektedir (Zetter, 2021, s.1772). KMMÇ’nin uygulanmasında kalkınma yardımları, hibe ve krediler gibi Dünya Bankası’nca aktarılabilecek mali kaynaklar merkezî önem taşımaktadır (Para. 9, 32).

Küresel Mülteci Mutabakatı; hükümetlerin yanı sıra, çok uluslu şirketler, çok taraflı yatırım ve kalkınma bankaları, sivil toplum kuruluşları ve mülteci topluluklarından temsilcilerin de katılımıyla her dört yılda bir “Küresel Mülteci Forumları” düzenlenmesini öngörmektedir (Para. 17-19). Mülteci topluluklarına yönelik olarak sahada izlenecek politikaların belirlenmesi ve fonlanması için uluslararası paydaşları düzenli biçimde bir araya getirmeyi hedefleyen bu forumların ilki, 16-18 Aralık 2019 tarihinde hepsi davetli olmak üzere 3000’in üzerinde katılımcıyla Cenevre’de toplanmıştır.¹⁶ Söz konusu forumlar mülteci politikalarının oluşturulması ve fonlanmasına yönelik ‘etkin ve yenilikçi bir mekanizma olarak’ değerlendirilmekle beraber (İneli-Ciğer, 2019); gerek imzacı devletlerin, gerekse çok uluslu şirketlerin düzenlenen toplantıda yapacakları katkılar bütünüyle gönüllülük esasına bırakılmıştır. Küresel Mülteci Mutabakatı’nın hayata geçirdiği bu yeni mekanizma, önceki düzenlemelerin aksine, başta çokuluslu şirketler olmak üzere özel sektör temsilcilerine sığınma politikası alanında doğrudan temsil ve politika uygulamalarını yönlendirme imkanı sağlamaktadır. BM 1. Küresel Mülteci Forumu’na katılan 3000’in üzerinde davetli katılımcı arasında sadece 70 mülteci bulunurken; yüzlerce şirket, yatırım bankası, ve işveren örgütü düzenlenen toplantılara geniş katılım göstererek yapılan tartışmaları yönlendirme, forum gündemini ve baskın politika söylemlerini belirleme fırsatı bulmuşlardır.

Küresel mutabakatlar Sürdürülebilir Kalkınma için BM 2030 Gündemi ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına sıkça atıfta bulunmakta; bu anlamda, uluslararası göç yönetişimi ve kalkınma

15 “UNHCR New York Bildirisi’nin ‘eşi benzeri görülmemiş güç ve yankısını’ memnuniyetle karşılıyor”, UNHCR, 19 Eylül 2016, <https://www.unhcr.org/tr/13196-unhcr-new-york-bildirisinin-esi-benzeri-gorulmemis-gucve-yankisini-memnuniyetle-karsiliyor.html>

16 <https://www.unhcr.org/programme-and-practical-information.html>

işbirliği alanlarını bir araya getirmekte, kesiştirmektedir (bkz. Tekin, 2021). Bu bağlantı Küresel Göç Mutabakatı metninde, mutabakatın “göç alanında küresel işbirliği ve diyalog tarihinde bir mihenk-taşı olarak” BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ve Addis Ababa Eylem Gündemi’ne dayan-dırıldığı şeklinde açıklanmıştır (Para. 6). Küresel Göç Mutabakatı, bireylerin “kişisel gelişimlerini kendi ülkelerinde sürdürülebilmeleri için gerekli iktisadi, siyasi, sosyal ve çevresel şartların iyileşti-rilmesi” ve “düzensiz göç yoluyla bu amacı başka ülkelerde gerçekleştirmeye kalkmalarının engellen-mesi” amacıyla (Para. 8) ‘girişimcilik’, ‘dolaysız yabancı yatırımlar’, ‘uluslararası ticaret’, ve ‘kamu-özel sektör işbirliği’ alanlarında politikalar geliştirilmesi yönünde uluslararası topluma çağrıda bulun-maktadır (Para. 18). Sayılan bu politika araçları Mültecilere İlişkin Küresel Mutabakat metninde de neredeyse tamamen aynı şekilde tekrar edilmektedir (Bölüm 3, Para 31 – 44; Para 71).

Her iki küresel mutabakat da uluslararası hukuk bakımından imzacı devletler için bağlayıcı ol-mayan, gayriresmi düzenlemeler olarak dikkat çekmektedir (Küresel Mülteci Mutabakatı, Para 4; Küresel Göç Mutabakatı, Para 7). Bu yeni yaklaşım, küresel göç yönetişiminin silsileler halinde sü-rekli yenilenen, ucu açık müzakereler ve gayriresmi düzenlemeler etrafında şekillendirilmesine im-kân tanımaktadır.¹⁷ Bağlayıcı olmayan, esnek müzakere ve anlaşma biçimlerinin tercih edilmesi, uluslararası hukuktan ve resmi devletlerarası anlaşmalardan kaynaklanabilecek ‘pürüzlerle’ uğraşıl-maksızın daha hızlı karar alınmasını mümkün kılarken, göçmen ve mülteci karşıtı çevrelerin mu-halefetini de belli ölçüde sınırlandırmaktadır. Ancak, gerçek anlamda herhangi bir izleme, kontrol, müdahale veya yaptırım mekanizması getirmeyen küresel mutabakatların uluslararası norm ve de-ğerlerin aşındırılması ve önemli hak kayıpları yaşanması riskini arttırdığı da söylenebilir (Newland, 2018; Chimni, 2018, s.631).

Bağlayıcı olmayan, esnek, gayriresmi müzakere ve anlaşma biçimleri, krizler karşısında neoli-beral dünya görüşüne uygun düzenlemeler yapılması için son yıllarda giderek daha sık başvuru-lan bir tercih olarak dikkat çekmektedir. Bu seçim, yerleşik demokratik denge ve kontrol mekanizma-larının etrafından dolaşılması, parlamenter süreçlerin bertaraf edilmesi ve neoliberal görüşleri savu-nan bürokrat ve teknokratların politika süreçleri üzerindeki kontrolünün ençoklanmasına yönelik Yeni-Anayasalcılık stratejisinin bir yansımasıdır.¹⁸ Kitlesele göç ve mülteci hareketlerini insan hak-ları, sığınma hakkı ve koruma yükümlülüğü ekseninde ele almaktansa, indirgemeci bir yaklaşımla, gönüllülük esasına dayalı insancıl yardımlar ve hayırseverlik ekseninde çerçeveleyen küresel muta-bakatların hayata geçirilmesinde potansiyel muhalefeti en aza indirgeyen bu stratejik biçimsel terci-hin katkısı yadsınamaz.

Bağlayıcı olmayan müzakere ve anlaşma biçimleri yapılan düzenlemelerde mümkün olan en geniş katılımın sağlanmasını kolaylaştıran bir işlev görmüştür. Bu tercihin hayata geçirilmesinde

17 Mutabakatları uluslararası hukuk açısından değerlendiren bir çalışma için bakınız (Allinson vd., 2019)

18 Daha önce Avro krizi boyunca izlenen kemer sıkma politikalarında AB tarafından başvuru-lan bu yaklaşım bölgesel/küresel sorunların çözümünde yaygın bir yer bulmaya başlamıştır. Bakınız (Tekin, 2014).

gelişmiş ülke müzakerecilerinin ve özellikle AB'nin belirleyici rol oynadığı söylenebilir.¹⁹ Eleştirel karşı görüş ve alternatiflerin bertaraf edilmesi, sürece şüpheyle yaklaşan çevrelerin tereddütlerinin giderilmesi ve işbirliğinin sağlanmasıyla (cooptation) mümkün olan en geniş katılıma ulaşılmasında BMMYK da önemli bir rol oynamıştır. Ancak, taslak metinlerde baskın olan, insan hakları, sığınma hakkı ve koruma yükümlülüğünü temel alan anlayış, süreç içerisinde, biraz da izlenen bu stratejinin bir sonucu olarak, yerini kriz yönetimine odaklanan, gönüllülük esasına dayalı, maliyet avantajı sağlanmasını önceleyen yaklaşımlara bırakmıştır.

Küresel mutabakatlar göç ve mülteci politikaları alanında belirgin bir “paradigma değişimi” getirmektedir. İmzalanmış mutabakatların ardından uluslararası göçü bir ulusal güvenlik meselesi olarak tanımlayan önceki yaklaşımların yerini, sürdürülebilir kalkınmayı (Suliman, 2017) veya insan haklarını (Guild, Başaran & Allinson, 2019) önceleyen yeni yaklaşımların almakta olduğu öne sürülmüştür. Ancak, bu yeni yaklaşımların, insan haklarına dayalı, uluslararası toplumun tamamı için bağlayıcı bir hukuki çerçeve sunan sözleşmeler yerine gönüllülük esasına dayalı düzenlemelere öncelik verilmesine yol açtığı da açıktır.

4. Neoliberal Politikaların Yeni Uygulama Alanı Olarak Uluslararası Göç ve Mülteci Hareketlerinin Yönetimi

Her ne kadar BM 2030 Kalkınma Gündemi'nin popüler sloganı olan 'hiç kimseyi arkada bırakmama' söylemiyle sıkıca sarmalanmış da olsalar küresel mutabakatlar göçmen ve mültecilerin gereksinimlerine odaklanmak yerine kriz yönetimine öncelik verdikleri (Nyers, 2019), kendi ülkeleri içerisinde yerinden edilmiş bireylerle, kadın ve çocukların sorunlarına yeterince yer ayırmadıkları gerekçeleriyle yaygın olarak eleştirilmektedir (bkz. Chimni, 2018, s.631; Hathaway, 2018; Jubilat & Casagrande, 2019). Küresel mutabakatlar, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin başlıca eksikliği olan mülteci yükünün paylaşımına ilişkin bütün taraflar için bağlayıcı bir operasyonel çerçevenin hayata geçirilmesini bir başka bahara ertelemiş olmaları nedeniyle “kaçırılmış bir fırsat” olarak görülmektedir (Hathaway, 2018, s.591).

Sorumluluk paylaşımının gerçek mekanizmalarını geliştirmekten uzak bu mutabakatlarla uluslararası göç yönetişiminin piyasa temelli neoliberal politikaların yeni bir uygulama alanı olarak düzenlendiği söylenebilir. Yeni küresel düzenlemelerin tasarlanmasında gereksinim duyulan ideolojik temeli, neoklasik iktisadın etkinlik, rasyonellik ve piyasa-temelli önermeleri sağlamaktadır. Göç ve sığınma politikası alanının neoliberal politikaların yeni uygulama alanı olarak tasarlanmasında bu görüşleri üretip yayan bazı aydınlar da önemli bir rol oynamıştır. Bu rolü belki de en kristalize biçimde, Oxford Üniversitesi'nden siyaset bilimci Alexander Betts ile Dünya Bankası direktörlerinden ve IMF danışmanı Paul Collier'nin çalışmalarında – özellikle yazarların 2017 yılında yayınladıkları

¹⁹ BM New York Zirvesi'nde en üst seviyede temsil edilen AB, Dış İlişkiler Komitesince sürdürülen müzakerelerde Avrupa Parlamentosu'nun aksi yönde aldığı kararlar ve yaptığı uyarılara karşın, gönüllülük esasına dayalı, bağlayıcı olmayan düzenlemeler oluşturulması yönünde pozisyon almıştır.

“Sığınma: İşlemez durumdaki mülteci sistemini dönüştürmek” (Refuge: transforming a broken refugee system) isimli kitapta – – görebiliriz.²⁰

Geniş yankı uyandıran bu kitapta üretilen neoliberal politika önerileri, uluslararası toplum tarafından göç alanında atılan adımlar için adeta bir yol haritası işlevi görmüştür (Webber, 2018). Betts ve Collier (2017), gelişmiş ülkelerin kitlesel zorunlu göç hareketleri karşısındaki ahlaki sorumluluğunu değerlendirdikleri bu çalışmalarında, mültecilerin ‘kendi ülkelerinin yakınında’, ‘komşu coğrafyalarda’ tutulmasının bütün taraflar açısından en doğru, en akılcı çözüm olacağını öne sürmektedirler. Yazarlara göre bu savın en açık, öncelikli dayanağı, mültecileri fiilen buldukları Küresel Güney ülkelerinde barındırma maliyetinin gelişmiş hedef ülkelerdekine göre çok daha düşük olmasıdır. Mültecilerin hâlihazırda buldukları geçiş ülkelerinde desteklenmesinin çok daha az kaynak gerektireceği, bu nedenle daha ‘rasyonel’, daha ‘etkin’ bir seçim olacağı yönündeki bu sav, göç yönetiminde giderek yaygınlaşan neoliberal değerlendirmelere güzel bir örnek oluşturmaktadır. Yazarlar, Ürdündeki Zaatarı mülteci kampında yaptıkları gözlemlerden yola çıkarak, yük paylaşımının güçlendirilmesi için geliştirilecek uluslararası mali yardım mekanizmalarına ek olarak bazı yeni politikalar da önermektedirler. Bunlar içerisinde en fazla dikkati çeken; AB pazarına gümrüksüz giriş imkânları, kalkınma yardımları ve hibeler, nitelikli ekonomik bölgeler gibi ticaret, sanayi ve kalkınma işbirliği politikası unsurlarının da mülteci hareketliliğinin yönetilmesi, mali yükün paylaşılması ve mülteci entegrasyonunun güçlendirilmesinde kullanılması yönündeki önerilerdir (bkz. Webber, 2018).

Küresel mutabakatlar, Betts ve Collier’nin çalışmalarına atıfla yukarıda kısaca özetlenen neoliberal politika yaklaşımını birçok madde altında detaylandırmaktadır. Bu noktada her iki mutabakatın da ‘çoklu paydaşlar’ (multiple stakeholders) yönetim modeliyle kurgulandığını belirtmek yerinde olacaktır. Küresel Mülteci Mutabakatı’nda, konulan hedeflere ulaşmak için birlikte çalışacak ‘paydaşlar’; “BM üyesi devletler, Uluslararası Kızıl Haç ve Kızılay ve diğer insancıl yardım ve kalkınma aktörlerini de içerecek biçimde BM sistemi içinde yer alan veya almayan bütün uluslararası kuruluşlar, uluslararası ve bölgesel finans kuruluşları, yerel otoriteler, sivil toplum, inanç temelli kuruluşlar, akademisyenler ve diğer uzmanlar, özel sektör, medya, evsahibi toplum temsilcileri ve mülteciler” şeklinde sayılmaktadır (Para 3, ayrıca bakınız para 53). Küresel Göç Mutabakatı da işbirliği halinde hareket etmesi beklenen ‘paydaşları’; “göçmenler, sivil toplum, göçmen ve diaspora örgütleri, inanç temelli örgütler, yerel yönetimler ve topluluklar, özel sektör, sendikalar, parlamento mensupları, Ulusal İnsan Hakları Kurumları, Uluslararası Kızıl Haç ve Kızılay Hareketi, akademi, medya ve diğerleri” şeklinde açıklamaktadır (Para 44).

Her iki küresel mutabakat da sayılan paydaşlar içerisinde ‘özel sektöre’ önemli bir rol biçmekte; özel sektörün göç ve mülteci politikalarında oynayacağı rol ve yerine getirebileceği işlevleri birçok madde altında kapsamlı şekilde açıklamaktadır. 21 Küresel Mülteci Mutabakatı’nın özel mülteci du-

²⁰ Ayrıca bakınız (Betts & Collier, 2015).

²¹ Küresel Göç mutabakatında 17 kez ‘özel sektöre’ atıfta bulunulurken, Küresel Mülteci Mutabakatında özel sektör kelimesi 15 kez kullanılmıştır.

rumlarında destek mekanizmaları geliştirilmesine ayrılan ikinci bölümünde özel sektörün işlevi ve izlemesi beklenen politikalar açıklanmaktadır. Bu işlevler; “sığınmacıların yerleştirilmesi”, “üçüncü ülkelere giriş olanaklarının güçlendirilmesi”, “ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve uzun süren mülteci durumları” da dahil olmak üzere mülteci sorunlarının çözülmesine yönelik olarak “finansal, maddi ve teknik destekler sağlanması” biçiminde ifade edilmektedir (Küresel Mülteci Mutabakatı, Para. 21-23, 27). Mutabakatın, yük ve sorumlulukların paylaşılmasına ayrılan 3. bölümü neredeyse bütünüyle özel sektörce atılması beklenen adımlar üzerine inşa edilmiştir (bkz. para 21-27). Bu bölümde “özel sektör katkılarının ençoklanması”; “insancıl yardımlar” ve “kalkınma işbirliği”yle birlikte, “yük ve sorumluluk paylaşımının gerçekleştirilmesi” için “kilit rol oynayacak araçlar” arasında sayılmaktadır (Para 32). Küresel Mülteci Mutabakatı yük paylaşımının “finansmanı” ve “kaynakların etkin biçimde kullanılması” amacına yönelik olarak özel sektörü; “yatırım fırsatlarını geliştirme”, “altyapı güçlendirme”, “istihdam yaratma”, “mültecileri misafir eden gelişmekte olan ve en az gelişmiş ülkelerde teknoloji açığının kapatılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla yenilikçi teknolojiler geliştirme” ve “evsahibi toplumlar ve mültecilerin finansal ürünlere ve finansal bilgiye erişimini arttırma” konularında da görevlendirmektedir (Para 32). Küresel Mülteci Mutabakatı, sayılan bu işlevlerin yanısıra özel sektöre; “mülteci karşılama” ve “sınırdaki kabul kapasitesinin arttırılması”, “erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi”, “acil durumların ve kitlesel mülteci hareketlerinin önceden tahmin edilmesine yönelik mekanizmalar geliştirilmesi” için bilgi paylaşımı, destek hizmetleri, insan kaynakları ve teknik destekler sağlanması gibi roller de tanımlanmaktadır (Para 53).

Her iki küresel mutabakat da özel sektörün yapacağı katkıların “Kamu-Özel Sektör Ortaklığı” modeli çerçevesinde hayata geçirilmesini öngörmektedir. Bu çerçevede mutabakatlarda özel sektörün devletler tarafından aktarılabilecek kamu kaynaklarıyla desteklenmesi yönünde birden çok madde altında çağrıda bulunmaktadır. Özel Sektör-Kamu Ortaklığına ilişkin açıklamalarda hükümetlerin; sermaye girişlerinin özendirilmesi, ulusal ekonomilerin çok taraflı ticaret sistemine eklemlenmesinin güçlendirilmesi, yeni finansal ürünler yaratılması ve finans piyasalarında yeni düzenlemeler yapılmasını da içeren geniş bir alanda özel sektörle birlikte hareket etmeye ve özel sektörü destekleyici adımlar atmaya davet edildiği görülmektedir. Bu noktada doğrudan yabancı yatırımlar ve diğer sermaye girişlerine ek olarak işçi dövizlerinin taşıdığı önemin her iki mutabakat metninde özellikle vurgulandığını belirtmek yerinde olacaktır (bkz. Küresel Mülteci Mutabakatı, para 71; Küresel Göç Mutabakatı, Hedef 1, para 17; Hedef 14, para 30; Hedef 20, para 36).

Küresel Mülteci Mutabakatı’nın bütünüyle Kamu-Özel Sektör Ortaklığı konusuna ayrılan 42. Paragrafında imzacı taraflar “özel sektör yatırımları için daha fazla fırsat yaratmaya” davet edilirken; özel sektör de mültecileri misafir eden ülkelerde istihdam olanaklarının belirlenmesi için daha fazla çaba göstermeye, bu amaçla bilgi paylaşmaya, yeni iş alanları geliştirilmesi için ülke bazında “iş kolaylaştırma platformları” oluşturmaya davet edilmektedir. Küresel Mülteci Mutabakatının “istihdam ve geçim kaynaklarına ilişkin konuların düzenlendiği (Jobs and Livelihoods başlıklı) 2.2. bölümü “Kapsayıcı iktisadi büyümenin sağlanması, istihdam yaratılması ve girişimciliğin desteklenmesi için”, “özel sektör ve yerel işletmeler, Uluslararası İş Örgütü (ILO), Dünya Bankası Grubu, OECD,

BMMYK, BM Sermaye Geliştirme Fonu, Uluslararası Göç Örgütü, işçi ve işveren örgütleri, mikro-finans kuruluşları ve akademiye” çağrıda bulunmaktadır (Para 70). Bu bölümde mültecileri misafir eden ülkelere daha fazla yabancı sermaye çekilmesi ve mülteci işgücünün istihdam edilebileceği iş-kollarında özel sektör yatırımlarının özendirilmesine yönelik olarak tercihli ticaret anlaşmalarına da başvurulabileceğinin vurgulanması dikkat çekmektedir (bkz. Para 71).

Özel sektöre biçilen rol ve atfedilen işlevler Küresel Göç Mutabakatı’nda benzer biçimde yine birçok madde altında açıklanmakta, çeşitli neoliberal ekonomi politikası unsurlarıyla ilişkilendirilmektedir. Küresel Göç Mutabakatı’nın bireyleri ülkelerini terketmeye yönlendiren yapısal faktörlerin ortadan kaldırılmasına odaklanan 2. Hedefinde özel sektör yatırımlarının, doğrudan yabancı sermaye girişleri ve tercihli ticaret anlaşmalarıyla birlikte, yerel, ulusal ve bölgesel planda sürdürülebilir kalkınmaya destek verilmesi amacıyla kullanılması gerekliliği vurgulanmaktadır (Para. 18). Kamu-Özel sektör işbirliğinin bir parçası olarak uluslararası ticaret anlaşmalarının kullanılması konusu birden fazla hedefle ilişkili olarak mutabakat metninin çeşitli paragraflarında yinelenmektedir (örneğin, bkz. Para 34). Küresel Göç Mutabakatı’nın 19. Hedefinde imzacı devletlere; “göçmenlerin ve diaspora toplumlarının yatırım ve girişimciliğini arttırmak için” teşvik programları ve yeni finansal ürünlerin geliştirilmesi, girişimcilere destek amacıyla ‘başlangıç sermayesi’ sağlanması, sermaye eşleştirme programlarının oluşturulması, diaspora tahvillerinin ihracı, diaspora yatırım ve kalkınma fonlarının kurulması ve bu alanda ihtisaslaşmış ticari fuarlar düzenlenmesi için gereken idari ve yasal desteğin verilmesi yönünde çağrıda bulunmaktadır (Para 35). Küresel Göç Mutabakatı’nın 5. Hedefinde, hükümetlerce göçmen işçilerin istihdamı ve göçmen işgücünün niteliğinin artırılmasına yönelik olarak izlenecek politikaların “özel sektöre danışılarak”, özel sektörün yol göstericiliğinde belirlenmesi gerektiği ifade edilmektedir (Para. 21).

Küresel mutabakatlarla ulusötesi sermayenin göç yönetiminde ve uluslararası mülteci koruma rejiminin karar ve uygulama süreçlerinde belirleyici rol oynayabileceği yeni bir alan açılmakta olduğu tartışmasıdır. Bu yeni çok taraflı düzenlemelerin ardından ulusötesi sermaye, göç yönetimi alanında sürdürülen müzakerelere belki de ilk defa ulusal hükümetlerle neredeyse aynı seviyede dâhil olabilen, izlenecek politikaları şekillendirme ve politika uygulamalarını yönlendirme kapasitesine sahip aktörler haline gelmişlerdir. Mülteci topluluklarına yönelik kamu alımlarında fiilen en önemli mal ve hizmet tedarikçisi konumunda bulunan bazı çok uluslu şirketlerle, bunların ulusal düzeydeki taşeronları, bu süreçte mülteci kamplarında veya afet bölgelerinde giderek daha etkin bir rol oynamaya başlamışlardır (Zetter, 2021). Sınır yönetimi, güvenlik teknolojileri ve mülteci topluluklarına yönelik hizmetler alanında faaliyet gösteren şirketlerin, herhangi bir bağlayıcılık, demokratik kontrol veya denge mekanizması bulunmaksızın karar ve uygulama süreçlerine bu şekilde dâhil edilmesi, temel hak ve gereksinimlere odaklanan anlatı ve çözümler yerine piyasa temelli anlatı ve çözümlerin yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır.

Neoliberal söylem ve politikaların küresel göç yönetimi ajandasında üst sıralara taşınmasıyla, BMMYK’nın özel sektörle yirmi yılı aşkın bir süredir yürüttüğü kurumsal işbirliğinin de bir üst aşamaya evrildiği görülmektedir. İlki 2019 yılı Aralık ayında toplanan BM Küresel Mülteci Forumları,

çok uluslu şirketler ve sermayenin göç ve mülteci politikalarının karar ve uygulama süreçlerine doğrudan müdahil olmasını sağlayan yeni bir mecra olarak dikkat çekmektedir. Ancak bu yeni mecra da, tıpkı 2007 yılından günümüze düzenli olarak BMMYK önderliğinde toplanan BM Kalkınma ve Göç Forumları gibi ciddi temsil problemleri doğurmaktadır. BM 1. Küresel Mülteci Forumu davetli katılımcı listesinde imalat sanayi, telekomünikasyon, inşaat, taşımacılık, bankacılık ve finans alanında faaliyet gösteren çok sayıda şirket, uluslararası yatırım fonu ve işveren örgütü temsilcisi bulunmasına karşın, işçi sendikaları ve (yerli veya göçmen) ulusal emek örgütlerinin yeterince temsil edilmediği dikkat çekmektedir.

Düzenlenen toplantılarda çok uluslu şirket temsilcilerinin yaptığı konuşmalar neoliberal görüş ve politika önerilerini göç yönetişimi gündeminin üst sıralarına taşıma işlevi görmektedir. Diğer taraftan, BM 1. Küresel Mülteci Forumu'nu çevreleyen söylemsel pratikler daha yakından incelendiğinde, zorunlu göç ve iltica konularının, yasal statü, hak ve gereksinimlere odaklanan gündemlerden ziyade, 'girişimcilik,' 'yenilikçilik' gibi tekil başarı öyküleriyle çerçevelendiği görülmektedir. Bazı çok uluslu şirketlerce kurumsal sorumluluk uygulamaları kapsamında sağlanan insancıl yardım ve doğal afet desteklerinin düzenlenen forumda öne çıkarılması, BM sisteminin ve kalkınma işbirliği programlarının ticarileşmesi tehlikesini arttırmaktadır. Bu söylemsel stratejiler, zorunlu göç hareketlerinin yönetimi alanında yapılan neoliberal düzenlemelere ve mülteciler açısından hak kaybına yol açabilecek dışlayıcı politikalara, 'karşı çıkılması güç' bir meşruiyet ve ahlakilik sağlamaktadır.

5. Ulusötesi Tarihsel Blok ve Neoliberal Hegemonya İçin Rıza İnşası

BM 2016 New York Bildirisi ve sonrasında yaşananlar, küresel planda neoliberal hegemonya arayışlarının göç ve mültecilere yönelik politikalar alanında yoğunlaşmakta olduğunu göstermektedir. Yaşanan gelişmeler bugün bize küresel nitelikteki bir tarihsel bloğun neoliberal hegemonyayı göç ve mülteci hareketlerinin yönetimi alanında tahkim etme arayışı içerisinde olduğunu düşündürmektedir. Sınıraşırı üretim ve biriktirme biçimleri tarafından şekillendirilen bu tarihsel blok; ulusötesi sermayeyi yönlendiren çok uluslu şirket yöneticilerinin ve bunların ulusal düzeydeki taşeronlarının yanısıra, dayatılan hegemonik projeye ideolojik meşruluk sağlayan yönetici seçkinler, sivil toplum kuruluşları ve aydınları da içermektedir.

BM Kalkınma ve Göç Forumları'na eklenen BM Küresel Mülteci Forumu, ulusötesi sermaye ve müttefiklerinin periyodik olarak bir araya gelerek 'sosyalleşmesi'ne imkân tanıyan yeni bir mecra oluşturmuştur. OECD, Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) 22 ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarla; bürokrat ve teknokratları, çok uluslu şirket yöneticilerini, gelişmekte olan ülkelerin işveren örgütlerinin temsilcilerini ve çeşitli sivil toplum örgütlerini göç alanında politika uzlaşısı için BMMYK öncülüğünde bir araya getiren bu mecra, Robert Cox'un ifadesiyle bir nébuleuse halini alan

²² DTÖ ve BM'nin ortak ajansı olan ITC, gelişmekte olan ülkelerin çok taraflı ticaret sistemine uyumlarının kolaylaştırılması, ticari kalkınma stratejilerinin oluşturulması ve küçük ve orta ölçekli işletmelerin rekabet gücünün desteklenmesi alanlarında faaliyet göstermektedir. Bkz. <https://www.intracen.org/itc/about/>

‘ulusötesi yönetimsel sınıfı’ (Cox, 1987) daha da görünür kılmaktadır. Bu yönetimsel sınıf, kitlesel zorunlu göç hareketlerinin yönetimi için henüz uygun ulusüstü devlet mekanizmaları bulunmadığından, hâlihazırda ulusal devletlerin egemenlik alanında yer alan sınır güvenliği gibi zor kullanma mekanizmalarını mülteci emeğinin sınıraşırı dolaşımının kısıtlanması ve belli coğrafi alanlarda ‘kapsanmasına’ (containment) yönlendirmek için çaba harcamaktadır. Bugün bu amaçla, daha önce gözlenmemiş tutarlara ulaşan mali kaynağın gelişmekte olan ülke hükümetlerinin olurunun alınması ve bu ülkelerdeki siyasi elitlerin rızasının sağlanması için harekete geçirildiğini görmekteyiz.

Zorunlu göç konusunun uluslararası kalkınma işbirliğiyle ilintilendirilmesi stratejisi ve bu süreçte yaygın kullanım bulan ‘sürdürülebilir kalkınma’ söylemleri, neoliberal hegemonya inşası için gerekli rıza üretiminde etkili rol oynamaktadır. Göç yönetişiminde kalkınma-odaklılık olarak ifade edilen bu yaklaşımın, daha önceki, güvenleştirmeye merkezli, temel hakların ulusal güvenlik gerekçesiyle zor yoluyla kısıtlanmasına dayanan ve ahlakiliği artan biçimde tartışma konusu edilen politikalara göre meşrulaştırılması çok daha kolay bir söylemsel çerçeve sunduğu açıktır. ‘Kalkınma-odaklılık’, ‘çevreye duyarlılık’, ‘sürdürülebilirlik’, ‘yerellik’, ‘katılımcılık’, ‘kapsayıcılık’ gibi söylemsel pratiklerin sağladığı ahlakilik ve meşruiyet, neoliberal hegemonya için daha hızlı, daha geniş rıza üretilmesini daha ekonomik, daha kolay, daha yapılabilir kılmaktadır. Neoliberal kalkınma yaklaşımının söylem ve çıkarımları, farklı toplumsal grupları uzlaştırıp bir araya getiren, yeni bir ulusötesi tarihsel blok inşasına imkân tanıyan bir nevi bağdaştırıcı işlevi görmektedir.

Küresel mutabakatlarda üretilen politika çerçevesi bir süredir yaşanan insancıl yardımların ve kalkınma işbirliği programlarının özelleştirilmesi sürecini de hızlandırmaktadır. Zorunlu göçün yönetimine ilişkin politika alanını, mümkün olan en geniş biçimde piyasa mantığıyla yeniden tasarlamayı amaçlayan bu strateji, konunun farklı biçimlerde ele alınmasını da imkânsız kılmakta, neoliberal görüşlerle uyuşmayan alternatif çözümlerin tartışılmasını engellemekte, küresel göç yönetişimini belirli bir anlatıya kilitlemekte, hakikatin hâkim sınıfın hegemonik projesi dışında ele alınmasını engellemektedir. Bu açıdan, 1990’lar ve 2000’li yıllarda para ve maliye politikaları başta olmak üzere ekonomi politikası alanında yerleşik siyasi kontrol ve denge mekanizmalarının zayıflatılması yoluyla teknokratlara daha geniş bir hareket alanı sağlanmasını hedefleyen ‘Yeni-Anayasalcılık’ stratejisinin, bu kez göç ve sığınma politikaları alanında uygulamaya koyulduğu söylenebilir.

Küresel mutabakatlarla göç ve mülteci politikaları alanında kurulması amaçlanan yeni düzende, IMF ve Dünya Bankası’na da yeni bir görev ve etki alanı tanımlanmaktadır. IMF ve Dünya Bankası gibi hükümetlerarası kuruluşlar, neoliberal görüş ve politikaları dünya genelinde yaygınlaştırma işlevini uzun yıllar boyunca, esas olarak kredi koşulluluk uygulamalarıyla dayattıkları ‘yapısal uyum ve finansal serbestleşme’ programları çerçevesinde başarıyla sürdürmüşlerdir. Bu kuruluşlar, karlılık oranlarının düşmesi sonucunda Fordist üretim tarzının 1970’li yıllarda girmiş olduğu darboğazın atlatılmasında, küresel kapitalizmin kısıyında kalmış ülkelerin ithal ikamecilikten ihracata dayalı kalkınma modeline yönlendirilerek küresel ekonomiye eklenmesinde ve sanayi üretiminin merkezden çevreye kaydırılarak sınıraşırı biçimde yeniden örgütlenmesinde önemli rol oynamışlardır (Cox, 1987). Bu kuruluşlar, ‘Washington Uzlaşısı’ olarak anılan neoliberal ekonomi politikası reçetelerini

1980'ler ve 1990'lar boyunca gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere dünyanın her yerine başarıyla yaymışlardır (bkz. Gilpin, 2016). Ancak, bu kuruluşların uzunca bir süredir bu kapasitelerini tam olarak kullanabildikleri söylenemez. IMF ve Dünya Bankası destekli yapısal uyum ve finansal serbestleşme programları yürüten ülkelerde 1990'lı yıllarda yaşanan finansal krizlerin ardından inandırıcılık ve güvenilirlik kaybı yaşayan bu kuruluşların, neoliberal norm ve politikaların küresel planda transferi işlevinde ciddi anlamda gerileme gözlenmiştir.

Kendileri de hegemonik dünya düzeninin birer parçası ve ürünü olan Dünya Bankası, IMF, OECD ve DTÖ gibi uluslararası kuruluşlar, küresel düzeni ayakta tutan normların üretilmesi ve ahlakileştirilmesinde; çevre ülkelerdeki yönetici seçkinlerin sürece dâhil edilmesi ve desteklerinin sağlanmasında ve hegemonya karşıtı fikirlerin soğurulmasında bugün bir kere daha önemli bir işlev görmektedir. Söz konusu kuruluşların bu işlevi; sınır güvenliği, göç ve sığınma alanlarında izlenecek politikalar için gerekli mali kaynakların aktarılmasında kendilerine biçilen yeni rolle perçinlenmektedir. 23 Küresel mutabakatlarla, özellikle Küresel Mülteci Mutabakatı kapsamında hayata geçirilen KMMC'yle birlikte, Dünya Bankası'na yeni bir 'varlık nedeni' tanımlanmakta; gelişmekte olan ülkelerin göç, sığınma, sınır güvenliği, ekonomi ve istihdam politikaları üzerinde etkili olabileceği yeni bir alan açılmaktadır.

Bu noktada Küresel Mülteci Mutabakatı'nın ardından Dünya Bankası ve IMF'nin öteden beri uyguladığı 'kredi şartlılık' ilkesini andıran yeni koşulluluk uygulamalarının doğmakta olduğu gözden kaçırılmaması gereken bir gelişmedir. Bu yeni koşulluluk uygulamalarının Birleşmiş Milletler sistemi içerisinde ve başta BMMYK olmak üzere BM ajanslarının otoritesinin yardımıyla hayata geçirilmesi konuyla ilgili çevrelerde kaygı yaratmıştır. Küresel Mülteci Mutabakatı'nın hayata geçirdiği bu yeni mekanizmanın çok sayıda mülteciyi misafir eden Küresel Güney ülkelerinde tedirginlik yarattığı ve tepki doğurmakta olduğu gözlenmektedir. Bu tepkilerin en açığı şüphesiz Tanzanya hükümetinin başından beri dahil olduğu süreçten çekilme kararı almasıdır. Tanzanya hükümetinin²³ Ocak 2018 tarihinde aldığı bu kararın ardından Dünya Bankası'nın sağlayacağı kredilerin mülteci politikasına şartlı hale getirilmesinin yanlış bir adım olduğu ilgili çevrelerde yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır (bkz. Rudolf, 2019; Felleson 2021).

5.1. Neoliberal Göç ve Sığınma Politikalarının Etkilerini 'Avrupa Mülteci Krizi' Bağlamında Yeniden Düşünmek

Son yıllarda milyonlarca mültecinin iç savaş ve şiddet ortamından kaçarak sığınma talep etmek amacıyla yöneldikleri hedef ülkelere geçişleri, 'yük ve sorumluluk paylaşımı' olarak meşrulaştırılan bir dizi düzenlemeyle engellenmektedir. Suriye iç savaşının ardından gelişen ve 'Avrupa mülteci krizi' olarak anılan süreçte AB tarafından Libya, Lübnan, Ürdün ve Türkiye gibi transit ülkelerle, geri kabul

²³ Çok sayıda mülteciyi topraklarında barındıran ülkelerin işbirliğinin sağlanmasında, gayri resmi, esnek anlaşma biçimlerinin tercihi kadar, Dünya Bankası'nın da dahilyle toplumun en zayıf, en dezavantajlı kesimlerine aktarılan kaynaklar önemli rol oynamaktadır.

anlaşmalarını da içeren çeşitli girişimler hayata geçirilmiştir.²⁴ Mültecilerin AB topraklarına geçişlerinin etkin biçimde engellenmesi karşılığında çok sayıda sığınmacıya ev sahipliği yapan transit ülkelerin mali yönden desteklenmesine dayanan bu programlar, hedef ülkelerin aktardığı kaynaklarla fonlanmaktadır.²⁵ AB tarafından geliştirilen bu girişimler, “sığınmacıların buldukları ülkelerde uyumlarının desteklenmesi”, “göç yükünün daha adil biçimde paylaşılması”, “çok sayıda mülteciyi misafir eden ülkelere mali destek verilmesi”, “evsahibi ülkenin iktisadi kalkınmasına katkıda bulunulması amacıyla mülteci istihdamı ve girişimciliğinin desteklenmesi” gibi, küresel mutabakatlarda geniş yer bulan çağrılarla birçok açıdan örtüşmektedir. Kitlesele göçün hedefi olan Küresel Kuzey ülkelerince sağlanan mali kaynaklarla, mültecilerin “kendi coğrafyalarının yakınında”, yani fiilen buldukları üçüncü ülkelerde ‘kapsanması’na yönelik politikaların yol açabileceği sonuçları bu girişimler üzerinden değerlendirmenin, tabiri caizse ‘öngörmenin’ mümkün olduğunu düşünürüz.

Son yıllarda hayata geçirilen bu girişimlerden AB-Türkiye Mülteci Anlaşması ve Ürdün Mutabakatı, aynı hedefe yönelik, ancak bazı farklılıklar da gösteren iki ayrı model teşkil etmektedir. ‘Mülteci Anlaşması’ olarak anılan 18 Mart 2016 tarihli ‘Sözleşme’yle Türkiye düzensiz göç hareketlerini engellemeye yönelik çabalarını arttırmayı ve AB ülkelerince mülteci statüsü verilmeyen düzensiz göçmenleri geri almayı kabul etmiştir. AB de bunun karşılığında Türkiye’ye Sığınmacı Mali İmkânı kapsamında 6 milyar Euro tutarında mali yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir. Bu düzenleme, iç savaştan kaçan Suriyeli mültecilerin Türkiye topraklarında kapsanması karşılığında AB tarafından aktarılacak mali kaynakların çeşitli hizmet, eğitim ve danışmanlık projeleri kapsamında mültecilere ulaştırılmasına dayanmaktadır. AB hukuku açısından resmi uluslararası anlaşma niteliği taşımayan bu gayriresmi düzenleme milyonlarca sığınmacıyı yasal statü ve temel haklara erişim açısından yoğun belirsizliklerle karşı karşıya bırakmıştır.²⁶

Ürdün Mutabakatı; AB, Dünya Bankası ve Ürdün Hükümeti arasında 4 Şubat 2016 tarihinde imzalanan bir anlaşmayla hayata geçirilmiştir. Bu düzenleme, Avrupadan sığınma talep eden Suriyeli mültecilerin ülke içinde kapsanması karşılığında AB’nin Ürdün’e sağlayacağı tercihli ticaret olanaklarıyla, Dünya Bankası’nın aktaracağı kalkınma yardımlarının iktisadi büyüme ve mülteci istihdamına destek amacıyla kullanılmasına dayanmaktadır (bkz. Lenner & Turner, 2018; Morris, 2020). Ürdün Mutabakatı, iktisadi kalkınmanın desteklenmesi ve mülteci emeğinin seçilmiş emek-yoğun işkollarında istihdam edilmesine odaklanan – – Betts & Collier (2017) tarafından önerilen türde nitelikli iktisadi bölgelerin kurulmasını da içeren – – bazı yeni kamu-özel sektör ortaklığı biçimleri de getirmektedir. Ürdün Mutabakatı için Londra’da düzenlenen bağışçılar konferansında 900 milyon

²⁴ Türkiye örneği için bakınız (Baban, Ilcan & Rygiel, 2017) ve (Tekin, 2019). Ürdün örneği için bakınız (Lenner & Turner, 2018). Lübnan örneği için bakınız (Stel, 2020).

²⁵ Bununla beraber söz konusu dışlayıcı mekanizmaların, son tahlilde, başta sınır güvenliği olmak üzere ulusal devletlerin zor kullanma mekanizmalarıyla hayat bulduğu yadsınamaz.

²⁶ 1951 Cenevre Sözleşmesine coğrafi kısıtlama uygulayan Türkiye, ‘Avrupalı olmayan’ sığınmacılara mülteci statüsü tanımamaktadır. AB-Türkiye Mülteci Mutabakatına yönelik eleştirel bir değerlendirme için bakınız (Tekin, 2017).

ABD Doları'na ulaşan kalkınma yardımı ve bağış toplanmıştır. Ürdün'ün IMF'nin "Gelişmiş Fon Tesisi" programına katılması, imzalanan mutabakatın öncelikli hedefleri arasında sayılırken; anlaşmanın imzalanmasının ardından, Ağustos 2016'da, IMF tarafından Ürdün'e 723 milyon ABD Doları tutarında kredi verilmiştir.²⁷ Orta gelirli ülke statüsündeki Ürdün'e normal şartlarda tahsis edilmesi mümkün olmayan kalkınma fonlarının Dünya Bankası tarafından kullandırılmasıysa, ancak KMMÇ çerçevesinde mümkün olabilmektedir (Zetter, 2021).

Bugün milyonlarca mülteci, AB-Türkiye Mülteci Anlaşması ve Ürdün Mutabakatı gibi uluslararası normlara uygunluğu son derece tartışmalı düzenlemelerle, yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli maddi olanaklardan, çalışma hakkı başta olmak üzere bazı temel haklardan ve en önemlisi yasal statüden yoksun, büyük bir toplumsal grup haline gelmiştir. Vatandaşlık hakları veya mülteci statüsünün sağlayacağı yasal korumadan yoksun sığınmacılar 'prekarya' olarak adlandırılabilir, yeni ve çok kırılgan bir toplumsal grup oluşturmaktadır. Bu düzenlemelerin ardından ortaya çıkan fiili durum, sosyal haklar, çalışma hakları ve iş güvenliği alanında gözlemlenen erozyonu hızlandırmakta; çeşitli emek-yoğun işkollarında daha etkin ve işverenler açısından maliyeti düşük baskı ve kontrol mekanizmaları geliştirilmesine fırsat vermektedir. Bu durum, Türkiye ve Ürdün gibi kalabalık mülteci topluluklarını misafir eden ülkelerde reel ücretlerin baskı altında tutulması, iş piyasalarında deregülasyon ve iş güvenliği problemlerine karşı gelişebilecek örgütlü tepkinin sınırlandırılması sonucunu doğurmaktadır (bkz. Caro, 2020; Morris, 2020). Mülteci işçilerin daha düşük ücretlerle ve güvencesiz olarak, bulabildikleri her türlü işi kabul etmek zorunda kalmaları, ev sahibi ülkelerde örgütlü işçi mücadelesi üzerinde de disipline edici bir etki yaratmaktadır. Emek piyasalarında kuralsızlaştırma ve kayıt dışı istihdamı arttırarak üretim maliyetlerini aşağı çeken bu gelişmeler, uluslararası değer zincirlerinin parçası olarak faaliyet gösteren taşeron işletmeler tarafından küresel piyasalarda rekabet arayışında stratejik olarak kullanılabilir. ²⁸

6. Sonuç

Küresel mutabakatlar göç yönetimi ve uluslararası mülteci koruma rejimini neoliberal görüş ve politikalar ekseninde yeniden düzenlemekte, şekillendirmektedir. Dünya genelinde sayısal olarak bir kıta nüfusuna ulaşan göçmen emeği bu çok taraflı anlaşmalarla küresel tarihsel bloğun hegemonik projesi uyarınca, ulusötesi kapitalist sınıf ve onun ulusal müttefikleri çıkarına belirli coğrafyalarda kapsamaktadır. Neoliberal hegemonya arayışları her ne kadar ulusötesi planda devam etmekte de

²⁷ <https://www.imf.org/en/News/Articles/2016/08/25/PR16381-Jordan-IMF-Executive-Board-Approves-US-723-million-Extended-Arrangement>.

²⁸ Türkiye tekstil sanayi üzerine yapılan bir araştırma, AB merkezli çok uluslu şirketler için taşeron üretim yapan ihracatçıların gayriresmi biçimde istihdam edilmiş mülteci işgücünden yaygın biçimde yararlandığını ve bu süreçte ortaya çıkan olumsuzlukların çok uluslu şirketlerce sistematik olarak göz ardı edildiğini göstermektedir. Bakınız, <http://www.temizgiysi.org/wp-content/uploads/2019/12/Temiz-Giysi-Kampanyas%C4%B1-Tu%CC%88rkiye-Giyim-Endu%CC%88strisinin-Suriyeli-I%CC%87s%CC%A7c%CC%A7ileri-Raporu.pdf>

olsa, başta sınır güvenliği olmak üzere hala ulus devletlerin egemenlik alanında bulunan yapılar önem taşımaya devam etmektedir. Mülteci hukuku ve temel insan hakları sözleşmelerine aykırılık riski taşıyan kimi uygulamalar, iktisadi büyüme, çevreye saygılı, sürdürülebilir kalkınma, mülteci istihdamı veya girişimciliği yoluyla mültecilerin kendi kendine yeterliliklerinin arttırılması gibi karşı çıkılması güç söylemsel pratikler kullanılarak ahlaklaştırılmaktadır. Sınırdaki orantısız güç kullanımına, kalıcı statü belirsizliğine ve ciddi hak ihlallerine yol açan, mülteci topluluklarının ve göçmenlerin kategorik olarak suçlu ilan edilmesine veya şiddet ve baskı görme ihtimali bulunan coğrafyalara rızaları hilafına geri gönderilmelerine yol açabilecek uygulamalara bu yolla meşruiyet tanınmaktadır.

Son yıllarda yaşananlarla sığınma hakkı ve koruma yükümlülüğünü ikincil plana iten, kitlesel göç ve sığınma hareketlerinin yönetimini piyasa temelli, etkinlik odaklı, gönüllülük esasına dayanan neoliberal politikalarla çerçeveleyen yeni bir rejimin doğmakta olduğu açıktır. Uygulamaya konan politikaların demokratik siyasetin kontrol ve denge mekanizmalarının uzağında tutulmasıyla katılımcı demokrasi de zayıflamaktadır. Hukuki belirsizlikler, kalıcı statü belirsizliği ve bilgi akışının kısıtlanması veya manipüle edilmesi yoluyla milyonlarca mültecinin üçüncü ülke topraklarında arzuları hilafına, belirsiz bir süre için alıkonulmasının etkileri, Şubat 2020'de koronavirüs salgını içerisinde Türkiye-Yunanistan sınırında yaşananlarla daha da görünür hale gelmiştir.

Küresel mutabakatlarda üretilen neoliberal politika çerçevesi kitlesel göç hareketlerinin 'kök nedenleri'ni yanlış ifade etmekte, saptırmaktadır (bkz. Tekin, 2021). Diğer taraftan, mültecileri kendilerini 'kültürel ve dilsel olarak yabancı hissetmeyecekleri', 'kendi ülkelerinin yakınında', 'komşu coğrafyalarda' tutmak söylemleri tehlikeli biçimde kültür ve kimlik temelli dışlayıcı söylem ve politikaları da olağanlaştırmaktadır. Kendi kendilerine yardım etmeleri için mültecilere yardım etmek şeklinde ifade edilen yaklaşımlar mülteci emeğinin sendikal örgütlenme olanaklarından bütünüyle yoksun biçimde tutulmasıyla işçi sınıfının genelinin pasifize edilmesine de yol açmaktadır.

Bu çalışma, ulusötesi tarihsel bloğun hegemonik projesine alternatif olabilecek oluşumların ve muhalif fikirlerin bertaraf edilmesinde BMMYK ve Dünya Bankası gibi kurumların rolüne yönelik bazı yeni bulgular getirmektedir. Küresel mutabakatların taslak metinleriyle kabul edilen metinler arasındaki önemli farklılıklar bize bu kurumların alternatif fikirlerin soğurulmasında kayda değer bir başarı sağladığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akçoraoğlu, A. (2017). Avrupa Birliği'nde Neo-Liberal Hegemonya, Otoriter Neo-Liberalizm ve Neo-Gramsciyen Uluslararası Politik İktisat Teorisi. *Alternatif Politika*, 9(1), 1-34.
- Allinson, K., Erdunast, E., Guild, E., & Basaran, T.(2019).The Legal Status of the UN's Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration in International and UK Law”, *Refugee Law Initiative, GCM Commentary*, 31 Ocak 2019, <https://rli.blogs.sas.ac.uk/2019/01/31/gcm-commentary-the-legal-status/>
- Baban, F., Ilcan, S., & Rygiel, K. (2017). Syrian refugees in Turkey: Pathways to precarity, differential inclusion, and negotiated citizenship rights. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(1), 41-57.

- Baldwin, Robert (2013) "Global supply chains: why they emerged, why they matter, and where they are going", in D. Elms and P. Low (eds): *Global Value Chains in a Changing World*. WTO Publications, Geneva. (ss. 13-61)
- Betts, A., & Collier, P. (2015). Help refugees help themselves: Let displaced Syrians join the labor market. *Foreign Affairs*, 94(6), 84-92.
- Betts, A., & Collier, P. (2017). *Refugee: Transforming a broken refugee system*. Penguin UK.
- Bieler, A. & Morton A. D. (2004). A Critical Theory Route to Hegemony, World Order and Historical Change: Neo-Gramscian Perspectives in International Relations. *Capital & Class*, 28(1), 85-113.
- Caro, L. P. (2020). Syrian Refugees in the Turkish Labour Market. ILO Office in Turkey. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_738602.pdf
- Chimni, B. S. (2018). Global compact on refugees: One step forward, two steps back. *International Journal of Refugee Law*, 30(4), ss. 630-634.
- Cox, R. W. (1981). Social forces, states and world orders: Beyond international relations theory. *Millennium-Journal of International Studies*, 10(2), 126-155.
- Cox, R. W. (1983) "Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method. *Millennium: Journal of International Studies* ,12(2), 162-175.
- Cox, R. W. (1987). *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History*. New York: Columbia University Press.
- Cox, R. W. (1993). Gramsci, hegemony and international relations: An essay in method. In S. Gill (Ed.), *Cambridge studies in international relations: Vol. 26. Gramsci, historical materialism and international relations* (pp. 49-66). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cox, R., & Schechter, M. G. (2003). *The political economy of a plural world: critical reflections on power, morals and civilisation*. Routledge.
- Dierckx, S. (2013). After the crisis and beyond the new constitutionalism? The case of the free movement of capital. *Globalizations*, 10(6), 803-818.
- Fellesson, M. (2021). From Roll-Out to Reverse: Understanding Tanzania's Withdrawal from the Comprehensive Refugee Response Framework (CRRF). *Journal of Refugee Studies*, 34(3), 2699-2719.
- Gilbert, G. (2019). Not Bound but Committed: Operationalizing the Global Compact on Refugees. *International Migration*, 57(6), 27-42.
- Gill, S. (1998). New constitutionalism, democratization and global political economy. *Pacifica Review: Peace, Security & Global Change*, 10(1), 23-38.
- Gill, S. (2002). Constitutionalizing inequality and the clash of globalizations", *International Studies Review*, 4(2), 47-66.
- Gill, S. R., & Law, D. (1989). Global hegemony and the structural power of capital. *International Studies Quarterly*, 33(4), 475-499.
- Gilpin, R. (2016). *The political economy of international relations*. Princeton University Press.
- Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2018, United Nations, A/RES/73/195, 2018. https://www.unhcr.org/gcr/GCR_English.pdf
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. Hoare, Quintin and Geoffrey Nowell-Smith (Der.) London: Lawrence and Wishart.

- Guild, E., Basaran, T., & Allinson, K. (2019). From Zero to Hero? An analysis of the human rights protections within the Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (GCM). *International Migration*, 57(6), 43-59.
- Jubilut, L. L., & Casagrande, M. M. (2019). Shortcomings and/or Missed Opportunities of the Global Compacts for the Protection of Forced Migrants. *International Migration*, 57(6), 139-157.
- Klein-Solomon M., & Sheldon, S. (2018). The Global Compact for Migration: From the Sustainable Development Goals to a Comprehensive Agreement on Safe, Orderly and Regular Migration. *International Journal of Refugee Law*, 30 (4), 584-590.
- Lenner, K., & Turner, L. (2018). Learning from the Jordan compact. *Forced Migration Review*, 57, 48-51.
- Machacek, M. (2018). Global public-private partnerships and the new constitutionalism of the refugee regime. *Global Constitutionalism*, 7(2), 204 – 235.
- McAdam, J., & Wood, T. (2021). The Concept of “International Protection” in the Global Compacts on Refugees and Migration. *Interventions*. 23(2), 191-206.
- İneli-Ciğer, M. (2019). The Global Compact on Refugees and Burden Sharing: Will the Compact Address the Normative Gap Concerning Burden Sharing? *Refugee Survey Quarterly*, 38(2), 115-138.
- Morris, J. (2020). Extractive Landscapes: The Case of the Jordan Refugee Compact. *Refuge*, 36(1), 87-96.
- Newland, K. (2018). The Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration: An Unlikely Achievement. *International Journal of Refugee Law*, 30 (4), 657-660.
- Nyers, Peter. (2019). “Humanitarian hubris in the global compacts on refugees and migration”, *Global Affairs*, 5(2), 171-178.
- New York Declaration for Refugees and Migrants, Resolution adopted by the General Assembly on 19 September 2016, United Nations, A/RES/71/1, 2016. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_71_1.pdf
- Oelgemöller, C. (2021.) The Global Compacts, Mixed Migration and the Transformation of Protection. *Interventions*, 23(2), 183-190.
- Özen, Ç. (2005). Neogramşiyen Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Güç ve Global Finans: Pax Britannica’daki Büyük Dönüşüm. *Uluslararası İlişkiler*, 2 (8), 3-31.
- Robinson, W. I. (2002). Küresel kapitalizm ve ulusötesi kapitalist hegemonya: Kuramsal notlar ve görgül deliller. *Praksis*, 8, 125-168.
- Robinson, W. I. & Harris, J. (2000). Towards a Global Ruling Class? Globalization and the Transnational Capitalist Class. *Science & Society*, 64(1), 11-54.
- Rudolf, M. (2019). Share the burden or pass it on?. *International Migration*, 57(6), 208-223.
- Sklair, L. (2001). *The transnational capitalist class*. Oxford: Blackwell.
- Stel, N. (2020). *Hybrid Political Order and the Politics of Uncertainty: Refugee Governance in Lebanon*. London: Routledge.
- Şenalp, M. G., & Şenalp, Ö. (2009). Ulusötesi Kapitalizm: Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye’de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu. *Praksis*, 19, 191-240.
- Tekdal, V. (2017). Dünya Düzeni ve Hegemonya: Neo-Gramşiyen Yaklaşımlar. Yalvaç F. (Ed.). *Tarihsel Materyalizm ve Uluslararası İlişkiler*. (ss.215-248) .Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Tekin, Beyza Ç. (2014). Is the European Union a Normative Power? A Reappraisal Following the Eurozone Crisis. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36(2), 327-348.

- Tekin, Beyza Ç. (2017). Düzensiz Göçün Yönetimi Konusunda varılan Türkiye-AB Mutabakatının Avrupa Birliği'nin Uluslararası Kimliği üzerindeki etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(2), 659-680.
- Tekin, Beyza Ç. (2019). A Reappraisal of EU-Turkey Cooperation on Migration Management. *Refugee Crises and Migration Policies: From Local to Global*, 45.
- Tekin, Beyza Ç. (2021). Uluslararası Göç ve Mülteci Hareketliliğine Yönelik Yeni Küresel Düzenlemeler: Eleştirel Bir Değerlendirme. Beril Dedeoğlu'na Armağan. *Galatasaray Üniversitesi Yayınları*, (ss. 331-359).
- Türk, V. (2018). The Promise and Potential of the Global Compact on Refugees. *International Journal of Refugee Law*, 30(4), 575-583.
- Webber, F. (2018). Refusing refuge. *Race & Class*, 59(3), 98-105.
- Yalvaç, F. (2010). Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitivizm Sonrası Aşama. *Uluslararası İlişkiler*, 6(24), 3-32.
- Vurdu, S. A. (2019). "Uluslararası Ticarete Trendlerin Değişimi Sürecinde Türkiye'de Elektrikli Ürünler Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü", Demir, A. O. (ed) içinde, *Değişen rekabetçilik: makro ve mikro değerlendirmeler Nobel Bilimsel Eserler*, ss. 95-116.
- Zetter, R. (2021). Theorizing the refugee humanitarian-development nexus: a political-economy analysis. *Journal of Refugee Studies*, 34(2), 1766-1786.

THE CONSTRUCTION OF NEOLIBERAL HEGEMONY IN THE GLOBAL GOVERNANCE OF MIGRATION AND REFUGEES

Beyza Ç. TEKİN*
Rıfat Barış TEKİN**

In an attempt to improve international cooperation on migration and help refugees the international community adopted the ‘Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration’ and the ‘Global Compact on Refugees’ in December 2018. Both outcomes of the 2016 ‘United Nations New York Declaration for Refugees and Migrants’, these two non-binding multilateral agreements represent the most significant step in the global governance of migration and international refugee protection regime since the 1951 ‘Geneva Convention Relating to the Status of Refugees’. These twin compacts share a similar understanding of the root causes of human mobility, promote a set of market-oriented ‘solutions’, and serve to orient logic in a certain, neoliberal direction in the governance of migration and asylum.

Adopting a neo-Gramscian international political economy perspective (Cox, 1987, 1993), this study aims to critically examine the implications of this neoliberal restructuring. For this aim, we study the ‘zero drafts’ and ‘final’ versions of the two global compacts in a comparative perspective. More specifically, we examine the aims, targets, and objectives of the global compacts from the initial drafts to the accepted versions, placing a particular emphasis on the new policy tools and frameworks introduced. As part of the analysis, we also study discourses surrounding the twin global compacts as well as the list of participants, agenda, and outcomes of the first Global Refugee Forum held on 17-18 December 2019 in Geneva. Finally, we examine regional policy initiatives recently introduced as a way to cope with the so-called ‘Europe’s Refugee Crisis’, such as the 18 March 2016 ‘European Union – Turkey Refugee Deal’, and the February 2016 ‘Jordan Compact’.

The global migration and refugee compacts are firmly grounded on international development assistance programmes, mainly on the United Nations 2030 Agenda for Sustainable Development.

---

* Galatasaray University, Department of International Relations, btekin@gsu.edu.tr

** Marmara University, Department of Economics, rbtekin@marmara.edu.tr

Both compacts adopt a multi-stakeholders approach and encourage Public-Private Partnerships where the private sector plays a central role in the design and implementation of migration and refugee policies. Both compacts foresee the use of neoliberal policy measures and urge the stakeholders to encourage foreign direct investment to refugee hosting countries, openness-to-trade and exports, and refugee entrepreneurship. This study asserts that these recent developments correspond to a search of a neoliberal hegemony in the global governance of migration and refugees. The article further argues that this recent shift in the global governance of migration and refugees can best be understood using Stephen Gill's concept of 'new constitutionalism' (Gill, 1998; Gill, 2002).

This study contends that following the global compacts, particularly with the Global Refugee Forum and the Comprehensive Refugee Response Framework, transnational capital has gained a new role in the design and implementation of the international refugee protection regime. This corresponds to an attempt by a new historic bloc in the leadership of transnational capitalist class to re-design migration management and refugee protection regime in accordance with neoliberal ideology. The transnational historic bloc mainly consists of the owners and managers of transnational corporations, bureaucrats and technocrats, as well as international financial institutions, and neoliberal intellectuals. The global compacts, furthermore, have assigned a new role to international financial institutions such as the World Bank and the International Monetary Fund (IMF), expanding their sphere of influence. These Bretton Woods institutions, both products of the existing neoliberal hegemonic order, have recently acquired a new function in the design, funding and implementation of refugee policies in developing countries.

The first-ever Global Refugee Forum organised with the participation of about 3000 entities (including states, non-governmental organizations, donor organizations, international organizations such as the World Bank Group, the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), the International Trade Centre (ITC), and the 'private sector') has revealed the core of the emerging, transnational historic bloc, and its agenda. Private sector participants of the Global Refugee Forum include a number of transnational corporations and (their local sub-contractors) which are highly active in in refugee-hosting developing countries, particularly in manufacturing, services, information and communication technologies, and border security industries. It is highly remarkable that there were only 70 refugees among the all-invited 3000 participants of the Forum. Labour unions or other organizations of the working class (local or migrant) were also found to be almost totally absent. Our analysis finds that the debates in the Global Refugee Forum were focusing on transnational corporations' corporate responsibility projects framed as a possible remedy for the problems of millions of refugees waiting in a limbo in transit countries in the Global South.

United Nations' attempts to establish formalized partnership with the private sector in global governance issues have constantly been on rise since the early 2000s (Machachek, 2018). This study confirms that with the global compacts – – and particularly with the Global Refugee Forum, and the Comprehensive Refugee Response Framework—the UNHCR's cooperation with the private sector is brought to a new stage. This, however, creates the risk of privatisation of the UN system, and marketization of refugee protection regime.

EK

YAZIM KURALLARI

GENEL KURALLAR

1. Dergide yayımlanan yazı ve makalelerde kullanılacak dil Türkçe ve İngilizcedir.
2. Çalışmayı destekleyen bir kurum varsa, makale başlığının son kelimesi üzerine (*) konularak, aynı sayfada dipnot olarak destek veren kurum bilgileri belirtilmelidir.
3. Gönderilen yazılar kaynakça ve ekler dahil 12.000 kelimeyi aşmamalıdır.
4. Makaleler APA referans sistemine göre düzenlenmelidir. Lütfen metin içinde verilen referansların kaynakçada olmasına özen gösteriniz.
5. Türkçe makaleler için makalenin amaç, kapsam, yöntem, bulgu, analiz ve sonuçlarına yer veren bütünsel bir metin olarak 800-1200 kelime aralığında, genişletilmiş İngilizce özet metni hazırlanmalı ve makalenin sonuna eklenerek sisteme tek bir dosya halinde yüklenmelidir.
6. 2020 yılından sonra yapılmış anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırma için **Etik Kurul İzni** gerekmektedir.

ÖZEL KURALLAR

Sayfa Düzeni: Tüm sayfalar A4 sayfa düzeninde, kenar boşlukları; üst 3 cm, alt 3 cm, sağ 2 cm, sol 2 cm olacak şekilde düzenlenmelidir.

Yazı Türü: Times New Roman yazı karakteri kullanılmalıdır. Türkçe “Öz” İngilizce “Abstract” bölümleri 9 punto, ana metin 10 punto, kaynakça ise 9 punto olmalı; metin iki yöne yaslı olarak hizalanmalıdır. Metin tek satır aralığı kullanılarak yazılmalı, paragraflar 1 cm sayfa girintisi ile başlatılmalıdır.

Başlıklar: Makale ana başlık ve alt başlıklardan oluşacak şekilde düzenlenmelidir.

• **Makale Başlığı:** İlk sayfanın başında, ortalı, tüm harfleri büyük, 12 punto, tek satır aralıklı, 30 nk önce, 12 nk sonra olacak şekilde, Türkçe makaleler için Türkçe başlığın altına İngilizce, İngilizce makaleler için İngilizce başlığın altına Türkçe makale başlığı yazılarak oluşturulmalıdır.

• **Alt Başlıklar:** Makalenin içeriğine göre oluşturulan başlıklar 12 punto, bold ve Arap rakamlarına göre (1.- 1.1.-1.1.1...vb.) sıralanarak hazırlanmalıdır. Makale metnindeki ana ve alt başlıklar 1., 2., 3., şeklinde, 6 nk önce, 6 nk sonra, ilk harf karakterleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Metin içinde ana başlıklar altında sıralanacak alt başlıklar, ait oldukları ana başlığın sıra numarasına göre ikinci düzeyde 1.1., 1.2... şeklinde 6 nk önce, 6 nk sonra; üçüncü düzeyde 1.1.1., 1.1.2... şeklinde 6 nk önce, 6 nk sonra şeklinde başlıkta kullanılan her bir kelimenin ilk harfi büyük diğer harfler küçük olacak şekilde hazırlanmalıdır.

Öz/Abstract, Anahtar Kelimeler/Keywords: Makalede Türkçe “Öz” İngilizce “Abstract” ve metin içeriğine uygun olacak şekilde anahtar kelimelerin bulunması zorunludur.

• Makale dilinin Türkçe ya da İngilizce olmasına bakılmaksızın 100-200 kelime aralığında Türkçe “Öz” ve İngilizce “Abstract” bölümü olmalıdır. Öz ve abstract 9 punto ve tek paragraf şeklinde düzenlenmelidir. Öz’ün hemen altında “Anahtar Kelimeler” ve Abstract’ın hemen altında “Keywords” başlığı oluşturularak, makaleye uygun en az üç anahtar kelime; 9 punto, anahtar kelimelerin ilk harfleri büyük diğer harfleri küçük olacak şekilde yazılmalıdır.

Tablo, Şekil, Grafik ve Resimler: Metinde kullanılan tablo, şekil, grafik ve resimler yazar(lar) tarafından özgün olarak oluşturulmamış ise kaynak gösterilerek metin içinde kullanılabilir.

• **Tablo ve Grafikler:** Metin içinde kullanılan tablo ve grafikler Tablo 1., Tablo 2./ Grafik 1., Grafik 2. ... vb gibi sıralanmalı, başlıklar tablo ve grafiklerin üstüne yazılmalıdır. Tablo/Grafik sınırını aşmayacak şekilde başlıklar sola yaslı ve başlıkta kullanılan kelimelerin ilk harfi büyük diğerleri küçük olacak şekilde oluşturulmalıdır. Özgün olmayan tablo ve grafiklerin hemen altına sola yaslı olarak “Kaynak” başlığı açılarak, tablo ve grafiklerin kaynağı belirtilmelidir.

• **Şekil ve Resimler:** Metin içinde kullanılan şekil ve resimler Şekil 1., Şekil 2./ Resim 1., Resim 2. ... vb. gibi sıralanmalı, başlıklar şekil ve resimlerin altına yazılmalıdır. Şekil/Resmin altında başlıklar ortali ve ilk kelimenin ilk harfleri büyük diğerleri küçük olacak şekilde oluşturulmalıdır. Özgün olmayan şekil ve resimlerin hemen altına sola yaslı olarak “Kaynak” başlığı açılarak, şekil ve resimlerin kaynağı belirtilmelidir.

ATIFLAR: Makalede yapılan atıflar APA kurallarına uygun olacak şekilde düzenlenmelidir. APA atıf kuralları için [buraya](#) tıklayınız.

Metin içi atıf:

Tek yazarlı kaynaklara atıf: (Atılğan, 2015, s.10 / ss.15-20)

İki yazarlı kaynaklara atıf: (Atılğan & Demir, 2015)

Üç yazarlı kaynaklara atıf: (Atılğan, Demir & Yener, 2015)

Üçten fazla yazarlı kaynaklara atıf: (Atılğan vd., 2015)

İkincil kaynaklar/Aktaran: (Çonkar, 2010; akt. Biçer & İlman, 2018)

KAYNAKÇA: Makalede yararlanılan kaynaklar APA kurallarına uygun olacak şekilde düzenlenmelidir. APA kaynak gösterimi için [buraya](#) tıklayınız.

Tek yazarlı kitap

Tuncer, D. (1992). *Dağıtım kanalları sistemi* (2. Baskı) Ankara: Gazi Yayınları.

İki yazarlı kitap

Turgut, M. F., & Baykul, Y. (1992). *Ölçekleme teknikleri*. Ankara: ÖSYM Yayınları.

Editörlü kitap

Theberge, J. (Ed.). (1968). *Economics of trade and development*. New York: John Wiley.

Çeviri kitap

Morgan, L.H. (2015). *Eski toplum*. (Oskay, Ü. Çev.). İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Kitap bölümü

Ünlüer, A. O. (1988). Boş zamanı değerlendirme açısından kitle iletişim araçlarının ülkemizde durumu. Demiray, U. (Ed.). *Kitle iletişim araçları ve boş zaman*. (ss.71-113). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Teknolojisi ve Yaygın Eğitim Vakfı.

E-kitap

Anderson, C. A., Gentile, D. A., & Buckley, K. E. (2007). *Violent video game effects on children and adolescents: Theory, research, and public policy*. doi: 10.1093/acprof:oso/9780195309836.001.0001

Basılı dergi

Engin, B. H. (2016). Markalaşma kavramı çerçevesinde marka ederi. *Öneri Dergisi*, 12(46), 277-294.

Elektronik dergi

Sebetci, Ö., Günay, M. B., & Sebetci, E. (2018). İş süreç yönetimi (bpm) ve iş akışı yönetimi (wfm) kavramlarına yaklaşım. *AJIT-e*, 9(33), 115-126. doi: 10.5824/1309-1581.2018.3.007.x

Basılı Gazete

Kumcu, E. (2006, 11 Aralık). Büyüme yavaşlama sinyali veriyor. *Hürriyet Gazetesi*. s.9.

Elektronik Gazete

Mills, S. (2012, 16 Ekim). How Twitter is winning the 2012 US election. *The Guardian* (Erişim tarihi: 10 Temmuz 2018). <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/oct/16/twitter-winning-2012-us-election>

Tez

Algül, N. (2006). *Sanat tarihinde Mahmut Akok*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Web sayfası

Yavuz, E. (2018, 7 Kasım). *Zaman ve insan üzerine*. 14 Ekim 2020 tarihinde <https://dusunbil.com/zaman-ve-insan-uzerine> adresinden alındı.

Rapor

Taymaz, E. (2018). *Dijital teknolojiler ve ekonomik büyüme raporu*. (TÜSİAD-T/2018,10-600). <https://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10130-dijital-teknolojiler-ve-ekonomik-buyume-raporu>

AUTHOR GUIDELINES

GENERAL RULES FOR SUBMISSION

1. Öneri accepts articles both in English and Turkish.
2. You are requested to identify funding/supporting organizations for the conduct of the research and/or preparation of the article as a footnote on the title page.
3. Manuscript should not exceed 12,000 words, including footnotes, tables, figures, and references.
4. Manuscript should be organized using the APA method of referencing (6th Edition). Please ensure that every reference cited in the text is also present in the reference list (and vice versa).
5. An extended abstract in English should be prepared in the range of 800-1200 words as a holistic text containing the aim, scope, method, findings, analysis and results of the article for submissions in Turkish. It should be placed at the end of the article and uploaded to the system as a single file.
6. **Ethics Committee Permission** is required for any research carried out with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using survey, interview, focus group work, observation, experiment, interview techniques.

SPECIFIC RULES

Layout: All pages should be in A4 size with margins as 3cm top, 3cm bottom, 2cm right and 2cm left.

Font Type and Size: Times New Roman is the font type to be used for submissions. Abstracts in Turkish and English and References should be 9pt and the main text should be 10pt. The main text should be justified with single line spacing.

Titles: Submissions should contain a main title and subtitles.

• **Main Title:** The main title should be placed in the first page as centered with capital letters in 14pt. Turkish submissions should also include an English title (and vice versa).

• **Subtitles:** The relevant subtitles should be in 12pt in bold characters and ranked with Arabic numerals (1.- 1.1.-1.1.1...etc.). The headings such as Introduction, Literature Review, Findings and Conclusion should be centered with first letter being capital. and sorted with 1., 2., 3. Second level headings should be sorted as 1.1., 1.2., and third level headings should be sorted as 1.1.1., 1.1.2., with first letter being capital.

Abstract and Keywords: The abstract should state briefly the purpose of the research, the principal results and major conclusions. Manuscripts should contain Turkish and English abstracts with relevant keywords.

• **Abstract and Keywords:** V1 Regardless of whether the language of the article is Turkish or English, there should be abstracts in Turkish and English in the range of 100-200 words. Both abstracts should be arranged in 9 pt, as a single justified paragraph. There should be at least 3 keywords relevant to the article just under the abstracts with the title of Keywords in bold letters. Keywords also should be arranged in 9 pt with first letters as capital.

Tables, Figures, Graphics and Pictures: Tables, figures, graphics, and pictures in the text should include a source unless they belong to the author(s).

- **Tables and Graphics:** Ensure that each table and graphic embedded in the text has a caption that should be sorted as Table 1., Table 2., or Graphic 1., Graphic 2. The corresponding caption should be placed directly above the table or graphic. The captions should be justified to the left as first letters in capital. The source should be specified with heading “Source” just below the tables and graphics as justified to the left.
- **Figures and Images:** Ensure that each figure and image embedded in the text has a caption that should be sorted as Figure 1., Figure 2., or Image 1., Image 2. The corresponding caption should be placed directly above the figure or image. The captions should be justified to the center as first letters in capital. The source should be specified with heading “Source” just below the tables and graphics as justified to the left.
- **Referencing:** The APA (6th Edition) should be used as the method of referencing. For further information about the APA method, please refer to [here](#).

REFERENCE STYLE

In text;

Single author: (Atılğan, 2015, p.10 / pp.15-20)

Two authors: (Atılğan & Demir, 2015)

Three authors: (Atılğan, Demir & Yener, 2015)

More than three authors: (Atılğan et al., 2015)

APA Citation for “As Cited In”: (Çonkar, 2010; as cited in Biçer & İlman, 2018)

REFERENCE LİST

Reference to a book

Single author: Tuncer, D. (1992). *Dağıtım kanalları sistemi*. Ankara: Gazi Yayınları.

Two authors: Turgut, M. F., & Baykul, Y. (1992). *Ölçekleme teknikleri*. Ankara: ÖSYM Yayınları.

Reference to an edited book

Theberge, J. (Ed.). (1968). *Economics of trade and development*. New York: John Wiley.

Reference to a translated book

Morgan, L. H. (2015). *Eski toplum*. (Oskay, Ü. Çev.). İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Reference to a chapter in an edited book:

Ünlüer, A. O. (1988). Boş zamanı değerlendirme açısından kitle iletişim araçlarının ülkemizde durumu. Demiray, U. (Ed.). *Kitle iletişim araçları ve boş zaman*. (pp.71-113). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Teknolojisi ve Yaygın Eğitim Vakfı.

Reference to an E-Book

Anderson, C. A., Gentile, D. A., & Buckley, K. E. (2007). *Violent video game effects on children and*

adolescents: Theory, research, and public policy. doi: 10.1093/acprof:oso/9780195309836.001.0001

Reference to a journal publication

Engin, B. H. (2016). Markalaşma kavramı çerçevesinde marka ederi. *Öneri Dergisi*, 12(46), 277-294.

Reference to an online journal

Sebetci, Ö., Günay. M. B., & Sebetci, E. (2018). İş süreç yönetimi (bpm) ve iş akış yönetimi (wfm) kavramlarına yaklaşım. *AJIT-e*, 9(33), 115-126. doi: 10.5824/1309-1581.2018.3.007.x

Reference to a published newspaper

Kumcu. E. (2006, December 11). Büyüme yavaşlama sinyali veriyor. *Hürriyet Gazetesi*. p.9.

Reference to an online newspaper

Mills, S. (2012, October 16). How Twitter is winning the 2012 US election. *The Guardian* (Access date: 10 July 2018). <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/oct/16/twitter-winning-2012-us-election>

Reference to a dissertation or thesis

Algül, N. (2006). *Sanat tarihinde Mahmut Akok*. (Unpublished PhD Dissertation). Marmara University, İstanbul.

Reference to a website

Yavuz, E. (2018, November 7). *Zaman ve insan üzerine*. Retrieved October 14, 2020, from <https://dusunbil.com/zaman-ve-insan-uzerine>

Reference to a report

Taymaz, E. (2018). *Dijital teknolojiler ve ekonomik büyüme raporu*. (TÜSİAD-T/2018,10-600). <https://www.tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10130-dijital-teknolojiler-ve-ekonomik-buyume-raporu>